

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Редакційна колегія:

О. С. Онищенко, акад. НАН України, д-р філос. наук (*голова*)

Г. В. Боряк, д-р іст. наук

В. М. Горovий, д-р іст. наук

Т. Ю. Гранчак, канд. іст. наук

Л. А. Дубровіна, чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук (*заст. голови*)

Г. І. Ковальчук, д-р іст. наук

С. Г. Кулешов, д-р іст. наук

В. Ю. Омельчук, д-р іст. наук

Г. В. Папакін, д-р іст. наук

В. В. Петров, чл.-кор. НАН України, д-р техн. наук

В. І. Попик, канд. іст. наук (*заст. голови*)

В. В. Різун, д-р філол. наук

Л. І. Шевченко, д-р філол. наук

Н. А. Шип, д-р іст. наук

В. А. Широков, чл.-кор. НАН України, д-р техн. наук

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
АСОЦІАЦІЯ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Збірник засновано в 1998 р.

Випуск 35

Електронна версія – на www.nbuv.gov.ua

Київ 2013

УДК 02(477)(06)
ББК Ч73я54(4 УКР)

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 15 від 14.12.2012)

Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
Вип. 35 / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського,
Асоц. б-к України. – К., 2013. – 704 с.

У збірнику зібрано матеріали бібліотечних спеціалістів, зокрема молодих учених, у яких висвітлюється інноваційна діяльність як чинник розвитку сучасних соціальних комунікацій та інформаційне забезпечення науки як метод діяльності науково-дослідних установ; розглянуто українську науку в системі міжнародних документальних комунікацій та взаємодію бібліотек в умовах формування інтеграції у світові інформаційні ресурси. В аспекті впровадження сучасних інформаційних технологій у практику бібліотечної діяльності представлено інноваційні технології як фактор розвитку інформаційно-аналітичного обслуговування дистантних користувачів бібліотеки, сучасну бібліотечну діяльність в умовах формування національного інформаційного ринку; здійснено аналіз систем керування контентом та окреслено перспективи їх використання в бібліотечних технологіях у контексті того, що цілеспрямований потенціал можливостей та інтелектуальних звершень зазвичай приводить до резонансного результату як в аспекті матеріального окреслення, так і в розумінні досягнення мети як такої – з цієї позиції бачення даного процесу характеризується інноваційністю мислення в умовах еволюції знанневого середовища.

Для працівників бібліотечно-інформаційної сфери, істориків, викладачів і студентів вищих навчальних закладів, усіх, хто цікавиться теорією і практикою бібліотечної справи.

Розділ I

ВПЛИВ СУЧАСНИХ

ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

НА ЕФЕКТИВНІСТЬ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 001.32(4):316.324

Ганна Індиченко,

заввідділу історії академічної науки ІА НБУВ,
канд. іст. наук

ПРІОРИТЕТНІ ЗАВДАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ АКАДЕМІЙ НАУК В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ЗНАННЄВОГО СУСПІЛЬСТВА

*Думати локально – діяти глобально*¹

Стаття присвячена висвітленню завдань національних академій наук країн Європи в епоху глобальних змін та трансформацій. Інтелектуальний потенціал академій може з успіхом використовуватися у вирішенні локальних та глобальних проблем ХХІ ст.

Ключові слова: академічна наука, національні академії наук, знаннєве суспільство, європейський науковий простір.

Академічна наука як об'єкт дослідження становить значний науковий інтерес у сучасному наукознавстві, зокрема, у контексті формування наукової політики та подальшого розвитку науки, пізнання її внутрішніх закономірностей і зв'язку з іншими суспільними явищами. Останнім часом спостерігається підвищення інтересу до академічної форми організації науки, аналізується місце та роль академій наук у сучасному глобалізованому світі.

Серед останніх вітчизняних досліджень, які висвітлюють питання організації світового наукового простору, ролі та місця в ній української науки, привертають увагу монографія «Національна академія наук України: проблеми розвитку та входження в європейський науковий простір» [1], фундаментальне видання «Національна академія наук України. 1918–2008: до 90-річчя від дня заснування» [2], збірники наукових статей «Наука України у світовому інформаційному просторі» [3], публікації українських наукознавців у фахових журналах «Наука та наукознавство» та «Вісник Національної академії наук України».

---

¹ Із «Загальної декларації», прийнятої 2008 р. на Міжнародній конференції «Роль національних академій наук у ХХІ столітті» за участі провідних європейських академій. – *Прим. авт.*

Проте це питання залишається актуальним, зокрема з огляду на політику провідних європейських країн у розбудові знаннєвого суспільства і потребує висвітлення багатьох аспектів діяльності академічних установ.

Прискорений розвиток інформаційних технологій, становлення єдиного світового інформаційного наукового простору та інтеграція в нього національних наукових систем, глобальні виклики та глибокі трансформаційні процеси в усіх сферах життя суспільства ставлять перед академіями наук актуальні завдання із здійснення наукового пошуку в найважливіших пріоритетних наукових напрямках.

Основні риси сучасних глобальних викликів світової спільноти пов'язують, насамперед, з кліматичними змінами, які характеризуються погіршенням екологічної ситуації та збільшенням кількості природних і техногенних катастроф; зростанням дефіциту стратегічних ресурсів (зокрема, енергетичних та водних), нестачею в окремих країнах продовольства; появою нових видів захворювань; соціальним незадоволенням, що знаходить втілення в політичних кризах та соціальних конфліктах. До викликів сьогодення можна віднести також загрозу руйнації самобутніх форм культури, що вимиває ґрунт для культур, а отже, і національної самоідентифікації особистості [4, с. 8]. Цілий ряд проблем, з якими зіткнулося людство, становлять безпосередню загрозу його існуванню. У цьому контексті, використання багатовікового досвіду академії наук, які за своєю структурою та рівнем наукового потенціалу об'єднують зусилля вчених різних галузей науки для вирішення найскладніших комплексних проблем, стало складовою наукової та економічної політики провідних європейських країн. Як зазначає президент НАН України академік Б. Патон, «саме ставку на науку, яка здатна сприяти втіленню в стислі терміни реальної стратегії інноваційного розвитку, зробили провідні країни світу в умовах фінансової та економічної кризи» [5, с. 18]. Іншими словами, суспільство знань, у якому основний пріоритет відводиться освіті, науці та інноваційному розвитку, має найкращі шанси подолати існуючі виклики [6].

У країнах Європи історично сформувалися дві моделі організації академічної науки – як спеціалізованих на науково-дослідній роботі установ, що працюють переважно за державної підтримки, та як добровільних громадських об'єднань, що існують переважно на приватні пожертви та, частково, державні асигнування. Діяльність академії наук, які мають у своєму складі науково-дослідні установи, спрямовується на здійснення фундаментальних та прикладних досліджень, використання системних і комплексних міждисциплінарних підходів до вирішення стратегічних

наукових завдань. Значна частина академій наук і наукових товариств функціонують як добровільні об'єднання вчених. Такі академії не мають власних науково-дослідних установ, а їхні члени проводять наукові дослідження переважно в лабораторіях або науково-дослідних центрах університетів та вищих навчальних закладів. При університетах, як правило, працюють окремі науково-дослідні центри, які здійснюють фундаментальні й прикладні дослідження. Робота цих центрів «...нагадує роботу академічних інститутів: абсолютна більшість наукових співробітників не зайнята в навчальному процесі... центри мають власний бюджет і відраховують університетам фіксовану його частину...» [7]. Проте досвід взаємодії академічних об'єднань з державою показує, що незалежно від форми організації академічної науки держава завжди розглядала їх як інтелектуальний капітал країни, представлений висококваліфікованими авторитетними фахівцями, здатними впливати на розвиток суспільства та країни. Академічна наука, як і інші наукові об'єднання, є інтегральною частиною національної наукової системи [8].

Основною з функцій академій наук є дорадча у формуванні органами влади (урядом, парламентом, міністерствами та відомствами) державної політики у сфері наукової діяльності, наукове прогнозування соціально-економічного, енергетичного, екологічного, суспільно-політичного та культурного стану держави, розроблення відповідних рекомендацій, пропозицій, стратегій, концепцій та експертних висновків. Головним напрямом роботи усієї дорадчої діяльності академій наук є наукове прогнозування, розроблення аналітичних та концептуальних документів. Дорадча функція реалізується як відповідь на запити органів державної влади, або як власна ініціатива академій, які прагнуть привернути увагу держави й суспільства до проблем, що мають загальнодержавне значення.

Провідні європейські країни у вирішенні широкого кола питань прагнуть саме від академічних установ отримати відповідні висновки, погодження чи несхвалення. Досить часто члени академій наук входять до вищих органів влади та управління своїх країн як посадові особи, або як радники, що свідчить про високу довіру держави до вченого-науковця. Прикладом співпраці з вищими органами влади управління може бути спільна робота Іспанської Королівської академії історії та Міністерства оборони, зокрема щодо оновлення Музею іспанської армії. Міністерство оборони підписало з академією протокол про співпрацю, за яким остання розробила рекомендації із розміщення експозицій, їх змісту та текстових пояснень щодо їхніх функцій [9]. Рекомендації, отримані від Королівської академії історії, спрямовані на відображення історичної

об'єктивності. Інститут економічного прогнозування Румунської академії розробляв стратегічні документи державної ваги, зокрема «Румунську національну програму приєднання до ЄС» (1998), «Стратегію промислової реструктуризації» (1998), «Румунську національну стратегію сталого економічного зростання» (1999) та ін. Румунський центр порівняльної економіки Румунської академії також бере участь у розроблянні стратегій економічного та соціального розвитку Румунії. Високу довіру отримали академії і від приватних фондів, організацій та громадських об'єднань, які доручають академіям присуджувати престижні міжнародні премії та нагороди. З цього погляду показовим є приклад Королівської шведської академії наук, яка з 1910 р. за заповітом А. Нобеля присуджує Нобелівську премію з хімії та Нобелівську премію з фізики, а також Шведської (мовної. – Г. І.) академії, яка присуджує Нобелівську премію з літератури.

Вимоги, які диктує сучасне суспільство, вимагають посилення міжакадемічної співпраці. Координаційні напрями роботи реалізуються об'єднаннями в середині країни (Інститут Франції, Інститут Іспанії, Союз академій наук Німеччини) та міждержавними академічними об'єднаннями (Союз європейських академій наук – ALLEA, Міжнародний академічний союз – IUA–UAI, Міжнародна асоціація академій наук – МААН та ін.). Говорячи про роль Інституту Франції, відомий французький філолог, історик і філософ Жозеф Ернест Ренан зазначав, що тут ... усі прояви людського генія зливаються воедино, і де поет, філософ, історик, критик, математик, фізик, астроном, натураліст, економіст, юрист, скульптор, художник, музикант можуть називатися колегами [10]. У рамках академій наук координація наукових досліджень здійснюється через проблемні ради, дисциплінарні групи, проблемні комісії, постійні або тимчасові комітети. Досить часто до складу таких академічних структур входять члени не лише тієї академії, на базі якої вони функціонують, а й представники інших академічних установ, вищих навчальних закладів, міністерств та відомств, громадських організацій. Залучення широкого кола фахівців дає можливість розв'язувати наукові та науково-технічні проблеми, які потребують комплексних міждисциплінарних підходів.

Протягом останніх років спостерігається тенденція спільної роботи академічних установ у реалізації транскордонних науково-дослідних проєктів, зокрема з вивчення океанів, охорони навколишнього природного середовища, медицини, дослідження космосу, прикладних та соціо-

гуманітарних науках. Кількість довготривалих міжнародних проєктів постійно збільшується.

Ще однією формою міжкаcadемічної співпраці є спільна видавнича діяльність академічних установ. У сучасному науковому середовищі академії наук є визнаними науково-видавничими центрами своїх країн. Саме в академічних видавництвах публікуються авторитетні міжнародні періодичні видання, монографії, колекції документів, словники, підручники, посібники, атласи, науково-популярна література тощо. Видавнича діяльність академії наук спрямована на сприяння розвитку науки і техніки, інтеграції наукового потенціалу своїх країн у європейський та світовий науковий простір, розкриття змісту фундаментальних та прикладних досліджень крізь призму інноваційного розвитку економіки, освіти і культури, забезпечення спадкоємності наукових шкіл. Досить часто періодичні видання видаються академіями наук, які мають спільні напрями наукової роботи. Так, з 1920 р. друкується *Acta Zoologica* – спільне періодичне видання Королівської шведської академії наук і Королівської данської академії наук і словесності. Ще одним таким прикладом є журнал *Zoologica Scripta*, який видається Норвезькою академією наук і Королівською шведською академією наук.

Звертає увагу те, що вищі органи влади та управління провідних європейських держав беруть безпосередню участь у створенні академічних наукових установ, які, досить часто, засновуються за участі міністерств та відомств. Прикладом можуть слугувати ряд науково-дослідних установ Нідерландської Королівської академії наук і мистецтв: Служба архівних та мережевих даних, заснована спільно академією та Нідерландською організацією наукових досліджень, Нідерландський інститут вивчення гуманітарних та соціальних наук, заснований у результаті спільної роботи Міністерства освіти, культури та науки, академії, Нідерландської організації наукових досліджень і представників університетів, Міжуніверситетський кардіологічний інститут, фінансова діяльність якого забезпечується академією, Нідерландським фондом серця, Нідерландською організацією наукових досліджень, Фондом технічних досліджень, Міністерством економіки, а також грантами та приватними фондами [11].

Характерна риса нинішніх пріоритетних напрямів діяльності європейських академії наук – підготовка наукової еліти, насамперед за новітніми науковими напрямами, зміцнення зв'язків науки та освіти, посилення ролі академії у спеціальній освіті. Конкретні вияви такої

діяльності полягають у створенні спільних із закладами освіти науково-навчальних структур (інститутів, центрів, кафедр, лабораторій, комплексів, відділень тощо). Так, завдяки співпраці Королівської академії наук, словесності і мистецтв Бельгії та Бельгійської Королівської академії французької мови і літератури створено «Коледж Бельгія», головний напрям діяльності якого полягає у проведенні семінарів-практикумів для науковців та докторантів Бельгії. Коледж *Alumni* створено з метою зміцнення зв'язків між академіями наук Бельгії та молодими науковцями, яким надана можливість брати участь у спільних заходах академії наук та користуватися їхніми численними інформаційними ресурсами.

Значна кількість провідних учених академії безпосередньо працюють у вищих навчальних закладах, є керівниками наукових проектів молодих дослідників. Багатопланова співпраця академії з вищою школою втілюється в укладанні навчальних програм, підручників та посібників, проведенням спільних наукових досліджень, використанні сучасного обладнання тощо.

Глобальним питанням сучасної науки є старіння наукових кадрів, проблеми соціального статусу молодого науковця, престижу наукової праці стали актуальними не лише для академічної науки пострадянського простору, а й провідних європейських країн. Подолання цієї проблеми передбачає комплексний підхід, пов'язаний з мотивацією молоді до наукової праці, впровадженням моральних та економічних стимулів через стипендії, гранти, премії та нагороди, оновлення інфраструктури, що, у свою чергу, заохочуватиме молодих науковців працювати за «проривними» напрямками наукових досліджень. Вирішення проблеми неможливе без співпраці з цього погляду з органами державної та місцевої влади, вищими та середніми навчальними закладами, представниками промислових підприємств та бізнес-структур. Показовим є досвід заохочення до наукової діяльності молодих дослідників в Естонії, де введено систему постдокторських позицій; молоді вчені, які займають такі ставки, отримують заробітну плату не з бюджету інституту, а через гранти, що надаються установою, яка їх запросила. При цьому існує гарантована мінімальна норма оплати праці молодих спеціалістів. Вважається, що за декілька років молодий учений має стати самостійним дослідником, здатним розробляти наукові проекти та забезпечувати їх наукове керівництво.

За ініціативи провідних європейських академічних установ розпочався процес створення «молодих академії наук», який дедалі більше набуває глобального характеру. Молоді дослідники привертають увагу авторитетних академічних установ, насамперед, незаангажованим поглядом

до вирішення тих чи інших завдань, готовністю та вмінням генерувати нові підходи до їх вирішення. «Молоді академії» покликані розширити наукові можливості молодих учених. Діяльність таких об'єднань спрямовується, насамперед, на міждисциплінарні дослідження, залучення молодих фахівців, які представлятимуть широке коло наукових дисциплін, а також промисловий сектор. Передбачено проведення семінарів, дискусій та інших заходів за актуальними напрямками наукового знання. Сьогодні «молоді академії» створені безпосередньо за участі Нідерландської Королівської академії наук і мистецтв, Берлін-Бранденбурзької академії наук і Національної академії наук Німеччини, Королівської шведської академії наук, Единбурзького Королівського товариства. Й. Палінкаш, президент Угорської академії наук, закликає усвідомити, що молода талановита молодь є найбільшою цінністю в безперервному функціонуванні суспільства, основа національної конкурентоспроможності в глобалізованому світі [12, р. 122]. Для Національної академії наук України робота з молоддю також залишається одним із пріоритетів її діяльності. Кадрова політика академії в цьому напрямі проводиться через діяльність Комісії по роботі з молоддю НАН України, створеної 1999 р. Комісія розробляє і реалізує заходи організаційного, правового та економічного характеру, спрямовані на вирішення проблеми поповнення академії молодими співробітниками, створення умов для розвитку їх творчого потенціалу та запобігання відпливу талановитої молоді; координує зусилля зацікавлених наукових установ, організацій і підприємств, відомих учених і педагогів щодо вирішення питань залучення, підготовки й закріплення талановитої молоді в науковій галузі. З 2001 р. НАН України проводить щорічні конкурси на здобуття грантів НАН України для реалізації проектів науково-дослідних робіт молодих учених [13, с. 591]. З 2004 р. на засіданнях Президії НАН України заслуховуються наукові повідомлення молодих учених. Суттєва увага приділяється і роботі з талановитою шкільною молоддю, зокрема через діяльність Малої академії наук України (МАН), до складу президії якої входять провідні вчені НАН України, які безпосередньо організовують науково-дослідну роботу організації. Цікавим видається і напрацювання НАН Білорусі у формуванні майбутніх науковців зі шкільного віку. За ініціативи Центру студентських наукових ініціатив при Раді молодих вчених Національної академії наук Білорусі, щоліта організовується Республіканська літня освітня школа для молоді, що навчається. Кожен з учасників обирає науковий напрям дослідження та готує спільно з іншими учасниками свого напрямку науковий проект, який в останній день роботи школи

захищається на конференції. На кожний проект готується мультимедійна презентація та стендова доповідь. У програмі школи – освітні семінари-лекції, робота в групах за науковими напрямами та підготовка наукової роботи [14].

Актуальним є завдання академічної науки в забезпеченні позитивних зрушень в організації та здійсненні наукового пошуку в найважливіших пріоритетних наукових напрямах. Значною мірою цьому сприяє самоврядний або незалежний статус академій, який дає змогу самостійно визначати тематику наукових досліджень, розподіляти фінансові надходження, організувати внутрішню структуру, здійснювати міжнародну співпрацю в різноманітних формах. Збереження зазначених фундаментальних принципів і структури протягом століть, статусу авторитетної наукової установи, який здобувався протягом тривалого часу і підтверджувався безпосередньо результатами наукових досліджень, поєднання здобутків попередніх поколінь і творчого підходу у вирішенні проблем, дає можливість сьогодні академічній спільноті знаходити відповідні важелі реагування на сучасні запити соціального, економічного, наукового та культурного розвитку.

Підтримка діяльності академій наук вищими органами влади та управління або королівською владою полягає у визнанні академій вищими державними науковими установами, що організують, здійснюють та всіляко підтримують фундаментальні та прикладні дослідження з найважливіших проблем природничих, технічних та соціогуманітарних наук, а також у наданні академіям статусу національних або королівських установ, виділенні фінансових асигнувань для проведення наукової діяльності, присвоєнням нагород, відзнак та почесних звань членам академій наук. Надання академіям статусу національної або королівської установи також свідчить про високий авторитет академій, визнання їх значного внеску в розвиток науки. Історія функціонування академічних установ демонструє, що академії постійно перебували під протекцією представників королівських родин, президентів країн, державних діячів. Така тенденція зберігається і донині, що говорить про розуміння важливої ролі науки в сучасному світі. Показово, що представники королівських родин не лише опікуються діяльністю академій, але й беруть безпосередню участь у її роботі. Активною з цього погляду є позиція Його Величності Короля Швеції Густава XVI, який очолює Королівську технологічну місію Шведської академії інженерних наук, здійснює щорічні подорожі Швецією та країнами зарубіжжя, підтримуючи бізнес і промисловість, сприяє проведенню наукових досліджень у перспективних галузях науки.

В одному з параграфів ст. 62 Конституції Іспанії закріплена норма про вищу опіку короля академічними установами. За безпосередньої участі Її Високості Інфанти Маргарити до 2014 р. Іспанська Королівська національна академія медицини планує організувати музей медицини, який відобразатиме найкращі здобутки іспанської медицини та сприятиме поширенню медичних знань.

Розвиток сучасної науки характеризується динамізмом, появою нових комплексних наукових напрямів, що безпосередньо зачіпає широке коло дисциплін та науково-дослідні установи. Саме в площині діяльності академічної науки перебуває швидкий розвиток таких напрямів, як наноінженерія, наноелектроніка, нанохімія, наномедицина, нанобіологія, нанопрिलाди і наноприпарати. Практичні розробки в цих галузях застосовуються у досить широкій сфері – електроніці, інформаційних технологіях, медицині, фармакології, фармацевтиці, сільському господарстві, авіації, космонавтиці, військовій справі, медичних технологіях, молекулярній біології, екологічному моніторингу тощо [15]. Провідні держави світу постійно збільшують кількість інвестицій у зазначені сфери, оскільки можливості застосування нанотехнологій по-суті є безмежними. Інноваційні розробки здійснюються як академічними науково-дослідними установами, так і університетськими науковими центрами, лабораторіями, комплексами, де безпосередньо працюють провідні вчені академії.

Пріоритетне значення в сучасному світі мають дослідження у галузі наукової інформації, яка набуває дедалі більшого значення в умовах формування суспільства знань. Застосування інформаційних технологій відкриває широкі перспективи в багатьох галузях науки. Академії наук широко впроваджують новітні інтелектуальні технології для забезпечення потреб економіки, науки, культури, освіти. Академії беруть участь у формуванні вітчизняних та міжнародних наукових та освітніх електронних інформаційних ресурсів. Значною є роль у цьому процесі академічних науково-інформаційних комплексів – бібліотек, які виконують функції, пов'язані з інформаційним забезпеченням, є інтеграторами науково-інформаційних ресурсів. Керівники академічних об'єднань наголошують на важливості широкого використання інформаційних технологій у науковій роботі. Так, за висловом директора Королівської академії Іспанії, основним завданням якої є збереження чистоти класичної іспанської мови, визначення критеріїв щодо змін у мовній сфері, підтримці зв'язків з іспано-американськими мовними академіями та Академією Філіппін, а також упорядкування словників, електронні

джерела інформації перебувають у розпорядженні значної кількості користувачів, саме тому Інтернет стане єдиною платформою, де буде доступним «Історичний словник», а портал академії стане місцем зустрічі всіх, хто бажає отримати консультацію, відповіді на питання та досліджувати іспанську мову [16]. Переваги застосування інформаційних технологій провідні європейські академії використовують як з метою популяризації власної діяльності, так і наукового знання загалом. Так, Інститутом Франції створено та успішно функціонує «Академічне радіо», через яке за допомогою Інтернету широкому загалу пропонується понад 2000 програм і передач з питань науки, мистецтва, літератури, історії, філософії, релігії, права, економіки та ін. [17]. Широкомасштабну роботу проводить Королівська ірландська академія з втілення проекту «Ірландська історія онлайн», який є великою електронною антологією праць з історії Ірландії від давнини до сучасності. Зібрані матеріали є своєрідним дороговказом історикам і містять електронні копії монографій, окремих видань, збірників наукових праць, матеріалів конференцій, статті з вітчизняних і закордонних періодичних видань; досить повною є колекція вибраних праць з електронних журналів Великої Британії та Ірландії [18].

Окремий пріоритетний напрям діяльності академій пов'язаний із заходами популяризації наукового знання, проведення діалогу із суспільством щодо ролі й місця науки в сучасному світі, розкриття конкретних переваг отриманих результатів наукової діяльності, які знаходять застосування в медицині, промисловості, виробництві продуктів харчування тощо. У цьому контексті академічні спільноти продовжують пошук ефективних форм спілкування науковців із широкою громадськістю. Значна частина заходів з популяризації наукового знання відбувається за участі Європейської асоціації організаторів наукових заходів, яка діє за підтримки Єврокомісії і об'єднує сьогодні 68 організацій із 33 країн Європи. Академії є організатором ряду заходів з популяризації наукового знання. Польська академія наук є організатором «наукових кав'ярень» – серій науково-популярних дискусій, відкритих для всіх бажаючих. Значна кількість академічних установ бере участь в організації у своїх країнах «Ночей учених» – серії заходів, представленої науковими театрами та кафе, презентаціями, навчальними майстернями, семінарами та ін. Від 1988 р. Іспанська Королівська академія точних, фізичних і природничих наук реалізує «Програми з розвитку і популяризації науково-технічних досягнень», у рамках якої проводить у вищих навчальних закладах, музеях, культурних установах лекції та конференції. Крізь призму таких заходів розкривається значення й досягнення точних

наук (математики, фізики, хімії, астрономії, біології, геології та екології) у житті сучасного суспільства [19].

Територіальне розміщення наукового потенціалу має велике значення при вирішенні актуальних завдань регіонів тієї чи іншої країни. У цьому контексті, академії прагнуть до утворення регіональних центрів, відділень або інших територіальних академічних об'єднань, які мають координаційну функцію, розробляючи проблеми відповідних регіонів, залучають до своєї діяльності широке коло фахівців, представників промисловості та бізнесу. Простежується також тенденція обрання до членів академії учених з різних регіонів країни. Такий підхід дає змогу залучати фахівців як до вирішення конкретних регіональних проблем, так і реалізувати масштабні проекти із залученням провідних науковців регіонів. Королівська шведська академія інженерних наук має регіональні відділення в різних частинах Швеції. При академії функціонують Східний управлінський комітет та Західний управлінський комітет, до складу яких входять члени академії, які проживають і працюють відповідно на заході та сході Швеції. Основною формою роботи комітетів є організація семінарів з актуальних питань науки, презентації, відвідування підприємств та компаній, створення робочих груп з розробки конкретного наукового напрямку тощо [20]. Активною є «регіональна діяльність» Національної академії технологій Франції. Щорічно в регіонах Франції проходить пленарна сесія академії. Регіональний напрям роботи реалізується академіями наук також через семінари та колоквиуми, які є актуальними для регіонів (технології або проекти, у розробці яких вони беруть участь).

Останніми десятиріччями напрями міжнародної діяльності академії наук характеризуються пошуком нових форм співпраці; насамперед, наукова діяльність стає дедалі відкритішою – створюються міжнародні інститути, центри та лабораторії, відбувається інформаційний обмін, здійснюються спільні дослідження шляхом укладання двосторонніх угод, меморандумів, реалізуються спільні науково-технічні проекти, проводяться міжнародні семінари, конференції, симпозіуми. Результати міжнародної наукової співпраці відображаються також у спільних наукових та науково-популярних виданнях. Участь широкого кола фахівців з декількох країн у спільних науково-дослідних проектах дає можливість системно працювати над вирішенням найскладніших наукових завдань. Виправданим є і прагнення академії залучити до своєї діяльності іноземних фахівців як обрання їх іноземними або почесними членами.

Не повною мірою оцінена ще роль академій у збереженні культурних традицій своїх народів, а також світових надбань, відродженні або підтримці вузькоспеціалізованих напрямів досліджень. Зокрема це простежується в напрямках роботи спеціалізованих академій – мовних, літературних, історичних, мистецьких, медичних. Наведемо лише декілька прикладів. Академія написів і художньої літератури Франції здійснює керівництво Літературним коледжем Франції, школами археологів в Афінах і Римі, Сходознавчою школою, Французьким інститутом східної археології, Французькою школою Єрусалиму та ін. Академія також займається охороною історичних пам'яток на території Франції та інших країн: порятунком нубійських храмів поблизу Асуана, реставрацією пам'ятників стародавніх Фів, захистом від руйнації давніх французьких соборів. Академії закордонних наук Бельгії та Франції досліджують різноманітні аспекти розвитку африканських країн, які в минулому перебували в колоніальній залежності. Королівська академія писемності, історії і античності Швеції надає фінансову підтримку проектам історичного спрямування. Зокрема, фахівці АН вивчають питання заселення, рослинності та використання землі в селищі Стенсьє у провінції Смоланд (Південно-Східна Швеція), яке академії вдалося придбати в 1960 р. завдяки приватним надходженням. Селище, яке датується XIX ст., дійшло в незмінному вигляді до наших часів, і сьогодні під керівництвом куратора, призначеного академією, тут проводиться господарська діяльність, яка повністю відтворює риси ведення сільського господарства минулого, без використання штучних добрив або інших хімічних речовин. Академія відновила будівлі, ниву, луки та пасовиська як оригінальний зразок використання земельних угідь. У 2011 р. Королівська національна академія медицини Іспанії презентувала «Медичний словник іспанської мови», робота над яким тривала шість років. Особливістю цього словника є вміщення в ньому термінів та висловів, характерних для іспанської медицини (середземноморська дієта, оливкова олія, травми, завдані рогами биків та ін.). Фахівці сподіваються, що видання словника сприятиме закріпленню іспанської медичної мови та зменшить використання іноземних слів, і таким чином, заохочуватиметься розвиток іспаномовної медичної культури.

Під патронажем Академії фармацевтики (Іспанія), а також академій фармації країн Латинської Америки, реалізується проект «Забуті хвороби». Цією назвою об'єднано групу інфекційних та паразитарних інфекційних тропічних захворювань, що вражають, здебільше найбільш вразливе населення у відсталих районах Азії, Африки та Латинської Америки.

До таких хвороб належать: аскаридоз, трихоцефальоз, анкилостомідози, філяріатози, онхоцеркоз, дракункелез, шистосомоз, лейшманіоз, хвороба Шагаса, людський африканський трипаносомоз, виразка Бурулі, лепра, трахома, малярія та ін. Зазначені захворювання спричинюють близько 35 тис. смертей на день. Проект об'єднує усіх, хто цікавиться цією проблемою. Окремі дослідники та наукові групи отримують можливість оприлюднити результати своїх досліджень. Програмою передбачено реалізація спільних проектів, обмін науковцями, проведення спільних форумів [21].

Значною є роль академій наук у формуванні морально-етичних чинників та гуманістичних принципів у житті сучасного суспільства. Протягом тривалого часу Французька (мовна. – Г. І.) академія виконує місію меценатства, надаючи матеріальну допомогу неповним, багатодітним та малозабезпеченим сім'ям (Премія для багатодітних сімей).

Високий науковий авторитет академічних установ спонукає меценатів та провідних діячів культури до передачі у власність академій пам'яток культури та мистецтва, унікальних рукописних видань та книг. Так, у підпорядкуванні Хорватської академії наук і мистецтв перебуває Галерея старих майстрів Й. Штроссмаєра, яка має ім'я свого засновника. Протягом багатьох років єпископ Й. Штроссмаєр збирав твори мистецтва від періоду «італійського примітивізму» до сучасного періоду хорватського мистецтва часу життя єпископа. У 1868 р. він подарував колекцію хорватському народові, довіривши її зберігання академії. Колекцію картин єпископ розмістив у Палаці, збудованому в стилі неоренесансу в Загребі. Галерея і Палац були відкриті для відвідувачів 9 листопада 1884 р. У наступні роки колекція Галереї збільшилася за рахунок подарунків відомих філантропів [22]. Іншим таким прикладом може бути Королівська академія образотворчих мистецтв Сан-Фернандо (Іспанія), яка поєднує функції наукового та освітнього закладу. Це також другий за значенням арт-центр Мадриду. Основний корпус академії функціонує як музей та картинна галерея. Постійна колекція музею містить шедеври іспанського, італійського та фламандського живопису. Гордістю академії є зібрання творів мистецтва XV–XX ст., серед яких шедеври іспанців Франсіско де Сурбарана, Естебана Мурільйо, Хуана Гріса, а також венеціанця Джовані Белліні, голландця Пауля Рубенса та ін. У музеї представлено 1400 творів живопису, 600 скульптур, які демонструють еволюцію скульптурного мистецтва від XVII ст. і до сучасності, 15 тис. картин, а також колекцію декоративно-прикладного мистецтва (гобелени, вироби із срібла, кераміки, фарфору, годинники, меблі, медалі) [23].

Діяльність академій дедалі більше набуває широкого формату. Тут ми погоджуємося із С. Кримським, що «функції науки універсалізуються. Вона проникає в усі клітини сучасного соціуму: від сфери виробництва та споживання до легітимізації богословських дисциплін» [24]. Особливо це простежується в широкому спектрі діяльностей академічних установ, реагуванні на актуальні соціально значущі проблеми через експертні висновки, роботи проблемних комісій, організації міжнародних симпозіумів, конференцій, круглих столів, присвячених актуальним питанням розвитку науки, культури, технологій. Не залишаються академії осторонь і в питаннях утвердження демократичних принципів, соціальних вимірів глобалізації, зайнятості населення та ін. Показовою з цього погляду є діяльність Папської академії наук (Ватикан), зокрема організація нею міжнародних симпозіумів, присвячених актуальним питанням сьогодення – гідність людської особистості, соціальна нерівність та принципи розподілу загальних благ, права та свободи людини, віротерпимість та ін. [25]. Широкого кола проблем з цього погляду торкається і Французька академія наук, зокрема через діяльність окремих комітетів – із дворічних звітів «Наука та технології у Франції», захисту прав людини та вчених, з навколишнього природного середовища, з космічних досліджень, з історії науки та епістемології, з безпеки (прогнозування цивільних та військових загроз), енергетики та ін.

Прагнення академій знайти нові форми та методи роботи в посиленні наукового забезпечення вирішення найбільш актуальних соціально-економічних проблем своїх держав відображається і в організації міжнародних конференцій під егідою авторитетних міжакадемічних об'єднань – Союзу європейських академій наук, Міжакадемічної групи з міжнародних проблем, Міжакадемічної ради Південно-Східної Європи та ін. Серед таких заходів слід згадати Міжнародну конференцію за участі національних академій наук світу «Роль національних академій наук у XXI ст.», яка відбулася в жовтні 2008 р. під егідою Чорногорської академії наук і мистецтв, а також Регіональний семінар «Академії наук Центральної та Східної Європи та їх роль у знанневому суспільстві», що пройшов під егідою Міжакадемічної групи з міжнародних проблем та НАН Білорусі [26]. Видається цілком доречним звернення до політичних лідерів із закликом сприйняти національні наукові академії як складову вирішення глобальних проблем, які мають відношення до всього людства. Політичні лідери, національні академії наук і громадянське суспільство мають діяти спільно. В іншому випадку, ми втратимо усе. Людство зазнає втрат: не лише майбутні покоління, а й сьогоднішні

[27, р. 6]. Локальні соціально-культурні, економічні та політичні чинники еволюціонують у світові, набувають глобального значення, саме тому академічна спільнота наголошує на тому, що вирішення локальних проблем має світове значення і зачіпає всі аспекти діяльності сучасного соціуму.

Віковічні традиції академічної науки, поєднання наукового доробку та сучасних інформаційних технологій, оперативне реагування академічних установ на глобальні виклики сьогодення дають нам підстави стверджувати, що академічна наука як форма організації наукового знання не лише збережеться, а й стрімко розвиватиметься. Триватиме процес збільшення кількості академій та появи нових академічних установ, спеціалізація яких відповідатиме вимогам часу. Академії, які утворилися раніше, розширюватимуть сферу своєї діяльності через створення нових секцій, комісій, комітетів і науково-дослідних установ. Отже, вагомий потенціал академічної науки має повною мірою знайти застосування у вирішенні завдань як локальних потреб розвитку держав, у яких академії розміщуються, так і у вирішенні проблем, які мають світове значення. Інформаційне, інноваційне, знаннєве суспільство можливо побудувати лише за умови оптимальної взаємодії науки, органів державної влади, представників бізнесу та промисловості. І тут національні академії отримують шанс якнайкраще представити результати своєї роботи, нерозривно пов'язаної із запитами сучасного суспільства.

Список використаних джерел

1. Національна академія наук України: проблеми розвитку та входження в європейській науковий простір / за ред. О. С. Онищенко, Б. А. Маліцького – К., 2007. – 680 с.
2. Національна академія наук України. 1918–2008: до 90-річчя від дня заснування / [голов. ред. Б. Є. Патон]. – К. : Вид-во КММ, 2008. – 624 с.
3. Наука України у світовому інформаційному просторі / [голов. ред. Я. С. Яцків]. – К., 2008. – Вип. 1. – 96 с.; Наука України у світовому інформаційному просторі / [голов. ред. Я. С. Яцків]. – К., 2009. – Вип. 2. – 96 с.; Наука України у світовому інформаційному просторі / [голов. ред. Я. С. Яцків]. – К., 2010. – Вип. 3. – 84 с.; Наука України у світовому інформаційному просторі / [голов. ред. Я. С. Яцків]. – К., 2011. – Вип. 4. – 180 с.; Наука України у світовому інформаційному просторі / [голов. ред. Я. С. Яцків]. – К., 2011. – Вип. 5. – 153 с.

4. Культурно-цивілізаційний простір Європи і України: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку / [голов. ред. А. І. Кудряченко]. – К. : Університет «Україна», 2010. – С. 8.

5. Патон Б. Є. Про основні підсумки діяльності у 2009 році та перспективи розвитку Національної академії наук України / Б. Патон // Вісн. Нац. акад. наук України. – 2010. – № 7. – С. 18.

6. The Royal Swedish academy of sciences: promotes the sciences and strengthens their influence in society [Electronic resource]. – Mode of access: http://kva.se/Documents/Om_akademien/Broschyter/akademi-broschyr_2010_en.pdf. – Title from the screen.

7. Єгоров І. Ю. «Західна» модель організації фундаментальних досліджень: сучасний досвід окремих країн / І. Ю. Єгоров // Національна академія наук України: проблеми розвитку та входження в європейський науковий простір. – К., 2007. – С. 44.

8. Про академічну організацію наукової діяльності в Україні в контексті світових тенденцій організації науки (аналітична записка) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nas.gov.ua/Chronicle/Publishers/nov/press/Documents/Academichna%20organizatsiya%20naukovoї%20diyality.pdf>. – Назва з екрана.

9. Часун afirma que el nuevo Museo del Ејјrcito serb una referencia por su rigor histyrico [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rah.es/pdf/visitaRAH%2008-06-2010.pdf>. – Назва з екрана.

10. Une institution [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.institut-de-france.fr/rubrique_1_institut_de_france-rencontre_annuelle_de_1_association_francaise_pour_la_protection_des_archives_privées_afpap.html?arbo=51&page=184. – Title from the screen.

11. 1909–The Academy welcomes its first research institute [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.knaw.nl/Pages/DEF/26/128.bGFuZz1FTkc.html>. – Title from the screen.

12. The International Conference «Role of National science Academies in the XXI Century» / Momir Djrović [ed.]. – Podgorica, 2009. – P. 122.

13. Національна академія наук України. 1918–2008: до 90-річчя від дня заснування / голов. ред. Б. Є. Патон. – К. : Вид-во КММ, 2008. – С. 591.

14. Летняя образовательная школа для учащейся молодежи «Основы организации и проведения научных исследований» [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://science-school.info>. – Загл. с екрана.

15. Патон Б. Нанонаука і нанотехнології: технічний, медичний та соціальний аспекти / Б. Патон, В. Москаленко, І. Чекман, Б. Мовчан // Вісн. Нац. акад. наук України. – 2009. – № 6. – С. 18–26.

16. Новый словарь испанского [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lengva.ru/news/novuj-slovar-ispanskogo>. – Загл. с экрана.
17. Canal Academie [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.canalacademie.com/sommaire.html>. – Title from the screen.
18. ИО Scope and Aims [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.irishhistoryonline.ie/scopes.php>. – Title from the screen.
19. Introduction [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.rac.es/6/6_1.php. – Title from the screen.
20. IVA South and IVA West [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.iva.se/en/Organisation/Executive-Committee-of-the-Academy>. – Title from the screen.
21. The project [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.enfermedadesolidadas.com/english.html>. – Title from the screen.
22. The Strossmayer Gallery of Old Masters [Electronic resource]. – Mode of access: http://info.hazu.hr/the_strossmayer_gallery_of_old_masters. – Title from the screen.
23. Historia de la Colecciyn [Electronic resource]. – Mode of access: <http://rabasf.insde.es>. – Title from the screen.
24. *Кримський С.* Наука як феномен цивілізації [Електронний ресурс] / С. Кримський // Вісн. Нац. акад. наук України. – 2003. – № 3. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/portal/All/herald/2003-03/3.htm>. – Назва з екрана.
25. Universal Rights in a World of Diversity. The Case of Religious Freedom [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_academies/acdscien/2011/passbooklet26.pdf. – Title from the screen.
26. Regional Workshop on Science Academies in the Central and Eastern Europe and their role in knowledge-based Society (Minsk, Belarus 11–12 June, 2012) Agenda, Abstracts and participants. – 45 p.
27. The International Conference «Role of National science Academies in the XXI Century» / Momir Djrović [ed.]. – Podgorica, 2009. – P. 6.

УДК 004.77:025.5

Тетяна Добко,

керівник Центру довідково-бібліографічної інформації НБУВ, канд. іст. наук

ВПЛИВ ІНТЕРНЕТУ НА ДОВІДКОВО-БІБЛІОГРАФІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД І УКРАЇНЬСЬКА ПЕРСПЕКТИВА

Висвітлюється вплив Інтернету на організацію довідково-бібліографічної діяльності, проаналізовано зарубіжний досвід довідкового забезпечення користувачів в електронному середовищі. Підкреслюється навігаторська функція довідково-бібліографічних служб з організації і використання інформаційних ресурсів, сприяння розвитку самообслуговування користувачів.

Ключові слова: бібліотеки, Інтернет, довідково-бібліографічне обслуговування, довідково-бібліографічна діяльність, Україна.

Факс або Інтернет – ненадійні засоби спілкування.

*Буду користуватися способом надійнішим, себто нагодою:
кораблем, літаком, за допомогою чайки або дельфіна...*

Роман Лубківський

Нині виросло покоління, для якого комп'ютер – звичний побутовий прилад. Мультимедіа в Інтернет, телекомунікації, соціальні мережі, Web 2.0 і багато інших інновацій в інформаційно-комунікаційних технологіях (ІКТ) радикальним чином змінюють способи передавання інформації, спілкування, навчання та обміну знаннями, надають доступ до отримання освіти кожному – незалежно від місця проживання та соціального стану. Інформація стає потужним ресурсом для тих, хто вміє її правильно, швидко і краще за інших використовувати. ООН включила доступ до Інтернету в список базових прав людини. Відсутність доступу до Інтернету визнано порушенням громадянських прав особи, обмеженням доступу до інформації [8]. Разом з тим відбувається невпинний процес створення найефективніших пошукових систем, які б полегшили пошук потрібної інформації як у локальних базах даних та мережах, так і в ресурсах Інтернету.

Провідні зарубіжні бібліотеки вже закріпили свої позиції в галузі інформаційного обслуговування політичних, економічних,

соціокультурних потреб держави та бізнесу як у національному, так і у світовому масштабі завдяки організації знань, впровадженню ефективних програм і пошукових систем у національних і світових інформаційних мережах.

Україна поки ще не завоювала лідерські позиції в цих питаннях. Не дуже міцним є і український сегмент у мережі Інтернет. Бібліотеки України не можуть не брати до уваги нову інформаційну ситуацію, що склалася у світі. На початку XXI ст. в Україні лише 24 з 27 обласних бібліотек мали доступ до Інтернету. Електронні мережі загального доступу почали формуватися переважно в рамках програм надання допомоги, зокрема за програмою Міжнародного фонду «Відродження» «Розвиток регіональних інформаційних порталів та інформаційних центрів на базі публічних бібліотек» [9, с. 25], програм Посольства США в Україні – LEAP, «Вікно в Америку» та ін.

За даними аналізу інтернет-аудиторії України, який проводиться за проектом Opinion Software Media на замовлення Інтернет Асоціації України компанією InMind у березні 2012 р. доступ до Інтернету мало 48 % мешканців України віком 15 років і старші. Користуються Інтернетом: 42 % (16,9 млн) разів на місяць і частіше; 39 % (17,7 млн) разів на тиждень і частіше; 31 % (12,4 млн) щодня або майже щодня [1].

За розрахунками *Internet World Stats* із 45 134 707 населення в Україні 15 300 000 користувачів Інтернету, що становить 33,9 %. Для порівняння, наприклад, у США користуються глобальною мережею 69,6 % населення країни, у Німеччині – 61,3 %, у Великобританії – 50,3 %, Франції – 50,3 %, Польщі (62 %) та в Росії (44 %). Назагал 50,9 % жителів ЄС користуються ресурсами Інтернету [23].

Поступово друковані довідкові видання відступають перед лавиною інформації, що з'являється в електронних формах. І хоча це здається «країною мрій» для користувача, на думку зарубіжних фахівців, насправді це справжнісінькі хащі, у яких складно знайти правильний шлях [16]. Фактично, користувачі частіше звертаються до послуг Google чи Yahoo!, ніж до бібліотечних БД, оскільки їхні пошукові механізми є простішими і легшими в користуванні.

Аналіз відвідування сайту Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) (www.nbuv.gov.ua) показав, що найактивніше користувачі використовують повнотекстові ресурси. До них «звертається 80 % користувачів, яким щодоби надається понад 300 тис. статей (три статті щосекунди)» [5]. До того ж вони потрапляють на сайт через первинне використання пошукової системи Google. Аналіз статистичних

даних використання сайту НБУВ демонструє постійне зростання кількості відвідувачів і відповідно самостійних пошуків у представлених інформаційних ресурсах. «Кількість користувачів порталу зростає експоненційно, збільшуючись на 30–40 % за рік (якщо 15 травня 2004 р. портал відвідали 2,3 тис. користувачів з різними інтернет-адресами, то 15 травня 2011 р. – 48,7 тис., 15 травня 2012 р. – 62,6 тис.) [5].

Нині організація і обслуговування електронного інформаційного середовища стало одним з найприбутковіших бізнесів у світі. В інформаційному глобалізованому світі зростає соціальна роль телекомунікацій та ІКТ, що потребує більшої соціальної відповідальності. Разом з тим зростають вимоги до професійної діяльності бібліотекаря.

Розширення обсягу інформаційних ресурсів (ІР), різноманітність баз даних (БД) посилили значення науки їх використання і роль довідково-бібліографічних служб у задоволенні інформаційних потреб користувачів. Впровадження нових інформаційних технологій внесло суттєві зміни в зміст фондів, формування довідково-пошукового апарату бібліотеки, засоби зв'язку, види доставки документів, технологію інформаційного пошуку. Поява на інформаційному ринку ресурсів на різноманітних носіях інформації, змінене інформаційне середовище надали нову якість інформаційним продуктам і послугам. Однією з вимог до кадрів довідково-бібліографічної сфери стало вміння ефективно застосовувати для пошуку інформації сучасні комп'ютерні технології.

Пошуковик (оператор БД, інформаційний навігатор) повинен володіти аналітичними навичками, творчим мисленням, практичним досвідом роботи, знанням інформаційно-пошукових системи (ІПС), вміти здійснювати за запитом пошук необхідної інформації відповідно до прийнятої в даній ІПС мови за визначеними алгоритмами. Інформаційна послуга почала розглядатися як здійснення певного технологічного процесу науково-інформаційної діяльності й доведення отриманого кінцевого результату до користувача.

Теоретичні дослідження сучасного бібліографознавства та інформатики останніх років та їх практичне втілення стосуються переважно проблем використання новітніх технологій, електронних інформаційних ресурсів (ЕІР), забезпечення доступу до БД, впровадження інтернет/екстранет-технологій, дистанційного довідково-бібліографічного обслуговування (ДБО), удосконалення формування й використання довідково-бібліографічного апарату.

Прикладні проблеми використання ЕІР у довідково-бібліографічному обслуговуванні наукових бібліотек України, впровадження інноваційних

технологій досліджували О. Василенко, І. Давидова, Т. Добко, О. Ісаєнко, Н. Моїсеєнко, Л. Ткачук, С. Третяк, Л. Філіпова, Г. Швецова-Водка та ін. Великий інтерес у фахівців викликало впровадження віддаленого обслуговування користувачів засобами електронної пошти, через сайт бібліотеки тощо, яке знайшло широке висвітлення в численних публікаціях, доповідях на конференціях.

Значний внесок у дослідження ДБО в електронному середовищі належить відомій російській ученій О. Жабко. Низка статей, докторська дисертація і монографія «Справочно-библиографическое обслуживание в электронной среде: теория и практика» (СПб., 2006) всебічно розкривають процеси трансформації ДБО в електронному середовищі. Докладний аналіз цього виду обслуговування дав змогу їй розглянути ДБО як комплексний вид діяльності, що включає, крім традиційного обслуговування в режимі «запит – відповідь», такі напрями, як онлайнвий доступ до БД, формування онлайнного довідково-бібліографічного фонду, обслуговування віддалених користувачів з допомогою ІКТ [4].

Російська дослідниця і відомий бібліограф-практик М. Нещерет на основі порівняльного аналізу формалізованих алгоритмів бібліографічного пошуку розробила технологічну схему процесу, визначила константи бібліографічного пошуку, що лишаються незмінними в будь-якому інформаційному середовищі, зокрема й в електронному [7].

У зарубіжних бібліотеках Європи, США, Канади та інших країн Заходу впровадження засобів комп'ютеризації відбувалося набагато раніше і швидшими темпами. У 70–80-ті роки ХХ ст. у зарубіжних бібліотеках особливе значення надавалося питанням, пов'язаним з дослідженням, оцінкою та стандартами в галузі ДБО. Бібліографи довідкових служб почали розглядатися як викладачі, посередники та рівноправні з користувачами партнери в інформаційному пошуку. У 90-х роках минулого століття в зарубіжних бібліотеках широко впроваджуються мережеві технології обслуговування користувачів.

На 1999 р. щонайменше 75 зі 122 членів бібліотек ARL (Association of Research Libraries) пропонували цифрові довідкові послуги через електронну пошту або онлайнві форми [20].

В англомовній професійній літературі для позначення довідкового обслуговування в електронному середовищі найчастіше вживаються терміни *digital reference*, *online service*, *virtual reference*, *e-reference*, *electronic reference service*. А бібліограф електронних довідкових служб отримав назву **online reference librarian** або **online services**

librarian, reference and information assistance (бібліотекар з онлайнного обслуговування, той, хто допомагає в роботі з базами даних).

Терміни «віртуальна довідково-інформаційна служба» (virtual reference), «цифрова довідково-інформаційна служба» (digital reference), «електронна довідково-інформаційна служба» (e-reference), «Інтернет – інформаційна служба» (Internet information services), «жива довідково-інформаційна служба» (live reference) і «довідково-інформаційна служба в реальному часі» (real-time reference) переважно використовуються як синоніми, що визначають довідково-інформаційні служби, які тим чи іншим способом використовують комп'ютерні технології. Найбільш поширеними з них є: *digital reference, electronic reference service, e-reference*. Перевагами електронних довідкових служб є: можливість звернутися будь-кому з будь-якої точки, у будь-який час; оперативність отримання кваліфікованої відповіді провідних фахівців бібліотеки.

Проблеми й перспективи довідково-бібліографічної роботи бібліотек неодноразово були предметом розгляду на конференціях і засіданнях Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій (ІФЛА). ІФЛА зацікавилася питаннями довідкового обслуговування в електронному середовищі в 1997 р., створивши на конференції у Копенгагені дискусійну групу з довідкової роботи, яка визначила для обговорення міжнародним співтовариством такі проблеми, як організацію, етику, вплив електронних документів, довідкові колекції, безперервну освіту бібліотекарів – працівників довідкових служб. У 1998 р. в Амстердамі відбулося перше офіційне засідання, присвячене організації довідкових служб, у 1999 р. – друге офіційне засідання в Бангкоку, що розглянуло нове визначення довідкової роботи. Третє офіційне засідання дискусійної групи з довідкового обслуговування в Ієрусалімі на тему: «Космічна Одісея: будуючи мости між віртуальними і довідковими службами», зібрало численну аудиторію (150 учасників) [6, с. 5].

У 2002 р. у зв'язку з визнанням важливості цих проблем був створений офіційний Постійний комітет з довідково-інформаційної роботи (Standing Committee on Reference Work, у 2005 р. перейменовано в Постійний комітет з довідкового й інформаційного обслуговування – Standing Committee on Reference and Information Services), було підготовлено й опубліковано керівні принципи з організації цифрових довідкових служб [11].

У рекомендаціях ІФЛА для цифрових довідкових служб звертається увага на необхідність інтеграції нового виду послуг до існуючої в бібліотеці системи обслуговування.

У Стратегічному плані Секції довідкового та інформаційного обслуговування на 2006–2007 рр. зазначалося, що секція має на меті досліджувати кращі зразки практики довідкового й інформаційного обслуговування, їх організаційну структуру й кадрову складову, вивчати вплив електронного середовища на довідкові й інформаційні послуги, просувати довідкове обслуговування, у центрі якого перебуває користувач, встановити стандарти якості довідкового й інформаційного обслуговування, досліджувати традиційні та електронні фонди бібліотек як ресурси для довідкового й інформаційного обслуговування, вивчати інструкції і стандарти щодо їх відповідності етиці довідкового й інформаційного обслуговування, популяризувати доступність постійного бібліотечного довідкового обслуговування для користувачів усього світу тощо [12].

У документі «Керівництво з реалізації та підтримки віртуальних довідкових служб», підготовленому Американською бібліотечною асоціацією (комітетом MARS Digital Reference, введене спеціальним комітетом асоціації RUSA 2004 р. і переглянуте RUSA MARS / RSS Віртуальна довідка Комітету 2009, затверджене RUSA (Reference and User Services Association) у січні 2010 р. та Радою директорів RUSA, у березні 2010 р.) [21] зазначається, що віртуальна довідка – це електронна довідкова служба в реальному часі, де клієнти використовують комп'ютери та інші інтернет-технології для спілкування з персоналом без фізичної присутності [21].

Широке розповсюдження довідкових послуг в електронному середовищі викликало жваву дискусію на сторінках фахових періодичних видань в усьому світі. У них описується досвід окремих бібліотек, регіонів і бібліотечних мереж.

Деякі автори зазначили, що з вибухом популярності мережі Інтернет, розвитком електронних ресурсів і нових технологій, функція довідкових служб бібліотек знизиться, роль консультування бібліотекарями застаріє і в кінцевому підсумку не матиме ніякого значення. Так, К. Евінг (K. Ewing) і Р. Гауптман (R. Hauptman) (1995 р.) закликали до скасування традиційної інформаційно-довідкової служби, обґрунтовуючи це тим, що інформаційні технології значною мірою перетворили роль консультацій бібліотекарів з розумових зусиль до керівних завдань, застосовуючи комп'ютерне обладнання та програмне забезпечення [17].

Інші вчені меншою мірою драматизували ситуацію, стверджуючи, що інформаційно-довідкова служба зазнає змін, що залежність користувачів від інформаційних технологій – це зміна традиційної довідкової служби або загроза для неї. М. Вілсон (M. Wilson) вважав,

що акценти інформаційно-довідкових служб повинні бути спрямовані на регулювання того, що користувачам надається доступ до неосязних сховищ інформації і роль інформаційно-довідкових служб полягає у зверненні більшої уваги на навчання користувачів отримувати доступ та оцінювати довідкові джерела, а також у «невидимій функції» допомагати користувачам формулювати свої інформаційні потреби [33].

Китайський учений Л. Хан (L. Han), і британська дослідниця А. Гулдінг (A. Goulding) розглядають перспективи розвитку інформаційно-довідкових послуг у цифровій бібліотеці [22]. Виходячи з того, що технології автоматизованої цифрової бібліотеки вирішують дедалі більше інформаційних потреб і змінюють режим обслуговування користувачів, автори пропонують трирівневу систему, що підтримує потреби користувачів інформації та обговорюють роль довідкових бібліотекарів на кожному рівні, розглядають цифровий довідковий сервіс, як новий засіб надання послуг. Автори звертають увагу на необхідність систематичного процесу підтримки інформаційних потреб користувачів у цифровій бібліотеці. Ми цілком згодні з їхньою думкою, що користувачі надають перевагу простому й ефективному самообслуговуванню, а особисту допомогу використовують тільки у разі найбільшої потреби. Отже, щоб покращити інформаційні послуги для користувачів, більше уваги повинно бути зосереджено на моделі самообслуговування. Поміж тим, допомога персоналу довідкових служб є невід'ємною частиною системи задоволення інформаційних потреб користувачів у цифровій бібліотеці [22, с. 261]. Автори зробили висновок, що ідеальною моделлю для інформаційного й довідкового обслуговування в цифровій бібліотеці є інтелектуальна цифрова бібліотечна система, у поєднанні з високим рівнем підготовки та ефективною індивідуальною допомогою персоналу [22, с. 261].

Дж. Фріч (J. Fritch) і С. Манденак (S. Mandernack) виклали своє бачення інформаційно-довідкових служб у складному інформаційному середовищі [18]. Звертаючи увагу на певне зниження статистичних даних традиційних довідкових послуг, вони намагалися відповісти на питання, чи є це ознакою того, що роль інформаційно-довідкових служб насправді знижується і чи будуть консультації бібліотекарів та інформаційно-довідкових служб неминуче замінені провідними інформаційними технологіями.

Незважаючи на всеосяжне захоплення та переваги технологій, нове інформаційне середовище, неконтрольоване поширення інформації принесло із собою багато питань та проблем як для людини, так і для суспільства загалом. Величезний обсяг інформації в інтернет-мережі

та легкість доступу до неї призвела до поширення думки (і, можливо, певного переконання), що все, чого потребує людина, можна знайти одним натиском пальця, і що все буде доступним 24 години на добу, сім днів на тиждень. Чи то для школи, кар'єри, чи особистих потреб, технологія стала розглядатися як панацея від багатьох недоліків суспільства. Мережа нібито може надати кращу роботу, підвищити прибуток, зробити здоровішим стиль життя людини, примусити державну владу реагувати на негаразди і, загалом, підвищити особистий та суспільний добробут. Такі уявлення сприяли появі системі цінностей, відповідно до якої спосіб життя людини дедалі більшою мірою став залежати від її власних побажань. Індивідуалізм, врахування потреб окремих споживачів, зручність, самостійність та самодостатність є домінуючими рисами загальної культури [18]. Заохочення незалежності, особистого вибору та самореалізації – це, за своєю суттю, не є негативним явищем, однак необхідно враховувати його можливі наслідки. Учені застерігали, що сильна залежність від технологій, використання яких, як правило, є індивідуальною діяльністю, призводить до відчуження людей одне від одного на фізичному, психологічному та емоційному рівнях [18].

Можна погодитися з їхньою думкою, що високу якість взаємозв'язків з користувачами важко встановити в комп'ютерно-опосередкованому середовищі. У цифровому середовищі набагато складніше читати невербальні сигнали, які дають змогу бібліотекарям бути активнішими, заздалегідь передбачати й встановлювати, що може бути необхідне користувачам, і пропонувати допомогу. З появою нових комунікаційних технологій, які передають наочні та тональні сигнали, побудова взаємовідносин зі споживачами через електронні засоби стає простішою [18].

Автори вважають, що нова довідкова парадигма за своєю сутністю полягає в тому, що технологічно багате інформаційне середовище спрямовується на ретельніше поєднання консервативних та ліберальних філософій консультування. Будучи основною ланкою у сфері розвитку суспільства та культури, бібліотекарі повинні усвідомлювати цінність спільноти та соціальний контекст у наданні інформаційних послуг, що забезпечують весь спектр сучасних потреб користувачів. Довідкові служби, наділені сильною навчальною роллю, повинні стати активнішими в забезпеченні ефективної системи послуг, звертаючи увагу на багатогранні інформаційні запити, з якими сьогодні стикаються бібліотекарі [18].

Зарубіжні фахівці вивчали поточний стан цифрової довідки, здійснивши перевірку загальної цифрової еталонної моделі асинхронної довідки шляхом опитування цифрових довідкових служб [27]. Вони

намагалися з'ясувати, на які питання можна відповісти автоматично, а які потребують людського посередництва, адже коли питання відрізняється від будь-якого раніше поставленого, воно не може бути вирішене за допомогою архіву відповідей.

До того ж, як підтверджує і наша практика, пошук відповіді в банку даних (знань) не завжди є виправданим: якщо вузькофаховий запит – шанс знайти відповідь на нього незначний; якщо ж запит на широку тему, то наявна в БД відповідь обмежена кількісно і на даний час морально застаріла, адже постійно з'являються нові публікації, та й пошук здійснюється в уже зміненому інформаційному середовищі [2, с. 19].

Аналіз віртуальної довідкової служби щодо дотримання інструкцій RUSA та керівництва з цифрової довідки IFLA (ІФЛА), Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій здійснили П. Шачаф і С. Горовіц (P. Shachaf, S. Horowitz) [29]. Їхнє дослідження оцінює і порівнює рівень дотримання двох складових професійних принципів, які встановлені як стандарти для забезпечення якості обслуговування.

На необхідності врахування керівних принципів IFLA та RUSA (Reference and User Services Association) для оцінки послуг наголошують й К. Шоу (K. Shaw) і А. Спінк (A. Spink), аналізуючи досвід діяльності довідкових служб університетських бібліотек Австралії, порівнюючи різні форми надання довідок в електронному середовищі. На думку авторів, база частих питань є однією з найпрогресивніших та економічно виправданих видів системи віртуальної довідки [30, с. 200].

Учені вважають, що необхідні подальші дослідження для того, щоб розвивати упевненість у цифровій довідковій службі як ефективній і дієвій [18]. Довідкове інтерв'ю зберігає ключову роль у наданні допомоги користувачам і відповіді на ті питання, на які справді потрібно відповісти. На думку провідного американського фахівця В. Катца, ті, хто стверджують, що довідкове інтерв'ю не потрібне, або є відмираючим чи навіть мертвим, очевидно, не знають про стрімкі зміни в галузі інформації, завдяки яким це інтерв'ю сьогодні є важливішим, ніж будь-коли в минулому [25, с. 162].

Дж. Строу (J. Straw) (2000 р.) стверджує, що проведення повного довідкового інтерв'ю в цифровому середовищі набагато складніше, ніж безпосереднього інтерв'ю. Проаналізувавши віртуальні довідкові інтерв'ю, він дійшов висновку, що, незважаючи на швидкість електронних повідомлень по мережі, було б помилкою для бібліотекарів, що надають довідки, робити висновок про те, що електронне спілкування за своєю природою є ефективнішим. Очевидно, що бібліотекарі-диспетчери

повинні розуміти, що багато проблем краще вирішувати під час прямої, безпосередньої зустрічі [31, с. 377].

Американські вчені М. Оаклеф (M. Oakleaf) та Амі Ван Ской (Amy Van Scoy) досліджують навчальні стратегії цифрової довідки для покращання навчання студентів [26]. На їхню думку, довідкова служба в академічних бібліотеках на основі педагогічної теорії, залучення набору навчальних стратегій може впливати на покращання навчання студентів. Учені розробили перелік навчальних стратегій на основі освітніх теорій. Вони вважають, що бібліотекарі повинні прагнути до розвитку метакогнітивних навичок студентів, а також використовувати активні методи навчання в цифровій системі довідок шляхом залучення користувачів до пошуку інформації. Використання бібліотекарями моделей соціального конструктивізму в процесі навчання сприяють становленню користувачів як членів спільноти інформаційно-освічених людей [26, с. 380–381].

Переваги менеджменту знань для довідкових служб бібліотеки підкреслює й С. Ганді (S. Gandhi) [19]. Системи керування знаннями можуть допомогти бібліотекарям: систематично збирати, систематизувати записи явних і неявних знань бібліотекарів; швидко й ефективно знаходити відповіді на типові запитання або питання, які потребують копійки роботи з пошуку інформації; робити точний вибір кращих довідкових матеріалів, відповідаючи на конкретне питання; покращити обмін знаннями; визначати, які питання ставляться найчастіше і формувати відповідні інформаційні ресурси, що містять відповіді на ці питання; удосконалити збір інформації щодо визначення недостатніх ресурсів для задоволення потреб користувачів; поліпшити доступ користувачів до інформації тощо [19, с. 375–376].

Хорватський учений Б. Бозанчіч (B. Bosančić), аналізуючи розвиток онлайн-довідкових баз знань, звертає увагу на певне зниження ентузіазму з боку бібліотечної спільноти і недостатнє використання цього ресурсу користувачами. Причинами цього, на його думку, є складність побудови такої бази знань, яка вимагає вдумливого і системного підходу, визначення схеми метаданих [13, с. 154]. Учений наголошує на необхідності розробки принципів і рекомендацій зі створення онлайн-довідкових баз знань, які економитимуть час бібліотекаря і користувача, сприятимуть навчання бібліотекарів довідкових служб, підвищуватимуть інформаційну грамотність користувачів [13].

К. Джонсон (C. Johnson) вважає, що взаємодії, які відбуваються щодня між співробітниками й користувачами бібліотеки, забезпечують зв'язок людини, що приводить не тільки до механізму допомоги в отриманні

доступу до корисних інформаційних ресурсів, а й емоційної допомоги, що сприяє формуванню почуття індивідуального добробуту. Ці взаємодії можуть бути важливим джерелом соціального капіталу, що робить позитивний вплив як на окремих осіб, так і на суспільство загалом [24].

Утім, користувачі, як правило, не мають навичок пошуку, великих знань про ресурси (як друковані, так і електронні), чи оціночних навичок, якими володіють бібліотекарі. Ці додатково цінні послуги стали тією сферою професійної експертизи та соціального авторитету бібліотекаря, які уточнювалися й створювалися протягом багатьох років роботи з джерелами інформації [18].

За дослідженням американських фахівців, перспективи щодо розвитку довідкових служб із впровадженням комп'ютерних технологій позитивні, адже бібліотекарі знають, як організована інформація, володіють методикою проведення інформаційного пошуку. За їхніми прогнозами, у подальшому навчання користувачів буде включати вибір баз даних та оформлення результатів. Імовірно, що в практиці ДБО отримає поширення організація роботи з читачем на основі попередньої домовленості, і взаємовідносини набудуть характеру спілкування професіонала й клієнта.

Це підтверджує і дослідження надання довідкових послуг в австралійських наукових бібліотеках Л. Берк (L. Burke). Вона вважає, що у XXI ст. довідкова служба буде, як і раніше, частиною академічної послуги бібліотеки [14].

В Інтернеті представлено багато наукової вільно-доступної інформації, що відкриває перед бібліотеками нові можливості для розширення довідково-бібліографічної роботи. Однак ефективний пошук у глобальній мережі потребує постійного вивчення її ресурсів, можливостей доступу, умов та використання певних БД, досвіду та практичних навичок. К. Расерока зазначала, що інформаційно-комунікаційні технології є лише інструментом, і без людей, які знають, як їх використовувати і застосовувати, інформаційне суспільство залишиться для всіх лише далекою мрією [10, с. 113].

Отже, Інтернет, та й електронні технології загалом, впливають на довідково-бібліографічну діяльність у двох основних площинах: розширюючи ресурсну базу для обслуговування користувачів і надаючи можливість користувачам самостійно використовувати ЕР, вільно представлені в глобальній мережі, і забезпечуючи розвиток нових форм обслуговування віддалених користувачів засобами ІКТ. Крім того, спостерігається тенденція інтеграції ДБО і бібліо-

течно-інформаційного обслуговування, коли за запитом користувача надається в більшості випадків вже не просто бібліографічний опис документа, а його повний текст.

Інтернет став не лише додатковим каналом інформації, а для багатьох й основним. У наукових бібліотеках України спостерігається тенденція, що читачі нині не просто приходять у бібліотеку, вони сюди приходять за тим, чого немає в Інтернеті.

Ми вважаємо, що бібліотекарі довідкових служб повинні зберегти і навіть розширити свою роль як керівників розвитку суспільних знань в інтернет-середовищі. На нашу думку, місія фахівців довідково-бібліографічних служб полягає в тому, що вони повинні взяти на себе навігаторську функцію з організації інформаційних ресурсів, систематизації, структурування інформації, навчання користувачів інформаційному пошуку й оформленню його результатів. Бібліотеки України повинні працювати не лише над розробкою і формуванням нових бібліографічних, метабібліографічних, аналітичних продуктів, що орієнтують і розкривають ресурси локальних і глобальної мереж, а й більше уваги надавати узгодженості, формуванню інтегрованого довідково-пошукового апарату, розвитку співпраці з координації передплати, доступу та взамовикористання бібліографічно-реферативних і повнотекстових ресурсів.

З упровадженням комп'ютерних технологій в усі сфери життя в довідково-бібліографічній діяльності відбуваються стрімкі якісні зміни, що потребує глибокого комплексного дослідження й осмислення процесів перетворення цього простого на перший погляд виду роботи в дієвий інструмент розвитку інформаційного суспільства і наукового прогресу.

Список використаних джерел

1. Аналіз інтернет-аудиторії України [Електронний ресурс] / Інтернет-асоціація України : веб-сайт. – Електрон. дані та прогр. – К., 2012. – Режим доступу: <http://www.inau.org.ua/252.3286.0.0.1.0.phtml>. – Назва з екрана.

2. *Добко Т.* Довідково-бібліографічне обслуговування в електронному середовищі: віртуальне чи реальне / Тетяна Добко // Бібл. вісн. – 2011. – № 4. – С. 11–23.

3. *Добко Т.* Довідково-бібліографічне обслуговування в електронну еру: розвиток навігаторської функції / Добко Тетяна // Бібл. вісн. – 2003. – № 1. – С. 2–8.

4. *Жабко Е. Д.* Справочно-библиографическое обслуживание в электронной среде: теория и практика : монография / Е. Д. Жабко ; Рос. нац. б-ка. – СПб., 2006. – 387 с.

5. Загальна статистика порталу Бібліотеки [Електронний ресурс] // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського / О. Жабін, Л. Костенко, Д. Соловяненко : веб-сайт. – Електрон. дані та прогр. – К., 2011. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/library/webstat.html>. – Назва з екрана.

6. Краткий обзор последних номеров «Журнала ИФЛА» // Новости Рос. комитета ИФЛА. – 2002. – № 32. – С. 2–8.

7. *Нещерет М. Ю.* Библиографический поиск: эволюция и современность / М. Ю. Нещерет. – СПб. : Профессия, 2010. – 240 с.

8. ООН визнала відключення від Інтернету порушенням прав людини [Електронний ресурс] / ТСН. – Режим доступу: <http://tsn.ua/svit/oon-viznala-vidklyuchennya-vid-internetu-porushennyam-prav-lyudin-i.html>. – Назва з екрана.

9. Оцінка електронної готовності України: Підготовлено у рамках проекту Уряду України / ПРООН – «Інноваційний трамплін: ІКТ задля добробуту України» / ПРООН в Україні; Держ. комітет зв'язку та інформатизації України. – К., 2002. – 88 с.: іл., табл.

10. Расерока К. Информационные потребности в рамках закона : интервью с К. Расерока, Президентом ИФЛА // Всемирный саммит по информационному обществу. – СПб., 2004. – С. 113–116.

11. Руководящие принципы ИФЛА по цифровой справке = IFLA Digital Reference Guidelines // Поручи поиск человеку: виртуальные справочные службы в современных библиотеках / И. Б. Михнова, А. А. Пурник, А. В. Пурник, М. М. Самохин. – М., 2005. – С. 243–259.

12. Секция по справочному и информационному обслуживанию = Reference and Information Services Section. [ИФЛА] Стратегический план на 2006–2007 годы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rba.ru/ifla/sec/4_36.html. – Загл. с экрана.

13. *Bosančić B.* A Blueprint for Building Online Reference Knowledge Bases / Boris Bosančić // Reference & User Services Quarterly. – 2010. – Vol. 50, N. 2. – P. 152–161.

14. *Burke L.* Models of reference services in Australian academic libraries / Liz Burke // Journal of Librarianship & Information Science. – 2008. – Vol. 40, Is. 4. – P. 269–286.

15. *Butcher K.* Reflections on academic librarianship / K. Butcher // Journal of Academic Librarianship. – 1999. – Vol. 25, N 5. – P. 350–353.

16. *Cassell K.* The future of reference / K. Cassell, U. Hiremath // *Public Libraries*. – 2007. – Vol. 46, N 1. – P. 10–12.

17. *Ewing K.* Is traditional reference service obsolete? / K. Ewing, R. Hauptman // *Journal of Academic Librarianship*. – 1995. – Vol. 21, N 1. – P. 3–6.

18. *Fritch J. W.* The emerging reference paradigm: a vision of reference services in a complex information environment [Electronic resource] / John W. Fritch, Scott B. Mandernack // *Library Trends*. – 2001. – Mode of access: http://findarticles.com/p/articles/mi_m1387/is_2_50/ai_83342859/pg_3/?tag=content;coll. – Title from the screen.

19. *Gandhi S.* Knowledge Management and Reference Services / Smiti Gandhi // *The Journal of Academic Librarianship*. – 2004. – Vol. 30, N 5. – P. 368–381.

20. *Goetsch L.* SPEC kit 251: Electronic reference service executive summary [Electronic resource] / L. Goetsch, L. Sowers, C. Todd ; American Library Association. October 1999. – Mode of access: http://www.arl.org/spec/251_sum.html. – Title from the screen.

21. Guidelines for Implementing and Maintaining Virtual Reference Services : Approved by the RUSA Standards and Guidelines Committee, January 2010, Approved by the RUSA Board of Directors, March 2010 / Reference and User Services Association. American Library Association [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ala.org/rusa/resources/guidelines>. – Title from the screen.

22. *Han Lifeng.* Information and reference services in the digital library / Lifeng Han, Anne Goulding // *Information Services & Use*. – 2003. – 23. – P. 251–262.

23. Internet World Stats [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm#europe>. – Title from the screen.

24. *Johnson C. A.* How do public libraries create social capital? An analysis of interactions between library staff and patrons / Catherine A. Johnson // *Library & Information Science*. – 2010. – Res. 34. – P. 52–62.

25. *Katz W. A.* The reference interview // Katz W. A. Introduction to reference work. – 7 th ed. – New York : McGraw-Hill, 1997. – Vol. 2. Reference services and reference processes. – P. 153–177.

26. *Oakleaf M.* Instructional Strategies for Digital Reference: Methods to Facilitate Student Learning / Megan Oakleaf, Amy VanScoy // *Reference & User Services Quarterly*. – 2010. – Vol. 49, N 4. – P. 380–390.

27. *Pomerantz J.* The current state of digital reference: validation of a general digital reference model through a survey of digital reference services / Jeffrey Pomerantz, Scott Nicholson, Yvonne Belanger, R. David Lankes // *Information Processing and Management*. – 2004. – Vol. 40. – P. 347–363.

28. Reference and information services : an introduction / ed. Richard E. Bopp, Linda C. Smith. – 4 th ed. – Santa Barbara, Calif. : Libraries Unlimited, 2011. – XXIII, 743 p.

29. *Shachaf P.* Virtual reference service evaluation: adherence to RUSA behavioral guidelines and IFLA digital reference guidelines / Pnina Shachaf, Sarah M. Horowitz // *Library & Information Science*. – 2008. – Res. 30. – P. 122–137.

30. *Shaw K.* University library virtual reference services : best practices and continuous improvement / Kate Shaw, Amanda H. Spink // *Australian Academic & Research Libraries*. – 2009. – Vol. 40, N 3. – P. 192–205.

31. *Straw J. E.* A virtual understanding: The reference interview and question negotiation in the digital age / Joseph E. Straw // *Reference and User Services Quarterly*. – 2000. – Vol. 39, N 4. – P. 376–379.

32. *The Virtual Reference Experience: Integrating Theory into Practice* / R. David Lankes, Joseph Janes, Linda C. Smith, and Christina M. Finneran, editors. – New York, NY: Neal-Schuman Publishers, 2004. – 289 p.

33. *Wilson M. C.* Evolution or entropy: changing reference/user culture and the future of reference librarians / M. C. Wilson // *Reference and User Services Quarterly*. – 2000. – Vol. 39, N 4. – P. 387–390.

УДК 025.4.03:025.5:004.7

Олег Сербін,

завідувач відділу систематизації НБУВ,
канд. іст. наук

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОШУКОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІНДЕКСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ

У публікації представлено аналітичний огляд процесу індексування інформації в інтерактивному просторі. Наведено основні типологічні особливості пошукових інструментів та розкрито суть інформаційного пошуку крізь призму структурних особливостей пошукових інструментів в Інтернет. Доведено, що індексування інформації є основною і вагомою щодо ефективності складовою пошукових інструментів.

Ключові слова: індексування, інформація, інформаційний пошук, інформаційно-пошукова система, каталог, мета-система, інформаційно-пошукова мова, читач-користувач.

Великий обсяг інформації не є запорукою інформативності. Адже з безлічі інформаційних даних важливими є ті, які відповідають першочерговим потребам читачів-користувачів. У цьому сенсі головною є можливість виокремлення потрібної інформації з розмаїття її множинності. Саме індексування, на нашу думку, є тим основним процесом, що забезпечує певне виокремлення одиничного. Це стосується як традиційних форм роботи з інформаційними даними, так і новітніх – інтерактивних, які, правду кажучи, з кожним днем дедалі більше і більше стають традиційними, з огляду на поширення та масовість їх використання. Тому огляд основних аспектів індексування в інтерактивному просторі та інструментів пошуку, визначальною частиною яких і є індексування, є актуальним щодо аналізу та розкриття цього питання. Об'єктом цього дослідження є індексування інформації як ефективної складової пошукових інструментів, а предметом – здійснення процесу індексування в межах різних пошукових інструментів. Метою цього дослідження є аналіз та визначення основних аспектів здійснення процесу індексування, враховуючих типологічні особливості пошукових інструментів.

У першу чергу треба зазначити, що пошукові інструменти – це особливе програмне забезпечення, головна мета якого – забезпечити найбільш оптимальний і якісний пошук інформації для читачів-користувачів Інтернету. Пошукові інструменти розміщуються на спеціальних веб-серверах, кожен з яких виконує певну функцію: аналіз веб-сторінок і занесення результатів аналізу на той чи інший рівень бази даних пошукового сервера; пошук інформації за запитом користувача; забезпечення зручного інтерфейсу² для пошуку інформації та перегляду результату пошуку користувачем.

У даному випадку процес пошуку забезпечується за допомогою здійснення простих операцій. Спочатку користувач вводить ключову фразу і активізує пошук, тим самим отримує добірку документів за сформульованим (заданим) запитом. Цей список документів ранжирується за певними критеріями так, щоб вгорі списку опинилися ті документи, які найбільше відповідають запиту користувача. Кожен з пошукових інструментів використовує різні критерії ранжирування документів, як під час аналізу результатів пошуку, так і під час формування індексу³ (наповнення індексної бази даних веб-сторінок).

Таким чином, якщо вказати в рядку пошуку для кожного пошукового інструменту однакової конструкції запит, можна отримати різні результати пошуку. Для користувача має велике значення, які документи будуть у перших двох-трьох десятках документів за результатами пошуку і наскільки ці документи відповідають очікуванням користувача. Це, у свою чергу, зумовлено якістю інформаційного пошуку як такого.

Треба зазначити, що інформаційний пошук – процес пошуку в деякій множині текстів (документів) усіх таких, які присвячені зазначеній у запиті темі (предмету) [1] або містять потрібні споживачеві факти, відомості. Інформаційний пошук здійснюється за допомогою інформаційно-пошукової системи і виконується вручну або з використанням засобів механізації або автоматизації. Неодмінним учасником інформаційного пошуку є людина – читач-користувач. Залежно від характеру інформації, яка міститься у виданих інформаційно-пошуковою системою текстах, інформаційний пошук може бути документальним, у тому числі бібліографічним, і фактографічним. Інформаційний пошук потрібно

---

² Інтерфейс пошукового інструменту представлений у вигляді сторінки з гіперпосиланнями, рядком подачі запиту (рядком пошуку) та інструментами активізації запиту [7].

³ Індекс пошукової системи – це інформаційна база, яка містить результат аналізу веб-сторінок, складена за певними правилами [2].

відрізнати від логічної переробки інформації, без якої неможлива безпосередня видача людині відповідей на поставлені нею запитання. Під час інформаційного пошуку можуть бути знайдені такі і лише такі факти або відомості, які були введені в ППС. Перед введенням в ППС тексту (документа) визначається його основний смисловий зміст (тема або предмет), який потім переводиться і записується на одну з інформаційно-пошукових мов. Цей запис називається пошуковим образом тексту ⁴. Так само роблять і коли в ППС вводять певним чином записані факти, відомості. Запит, що надійшов, також переводиться на інформаційно-пошукову мову, утворюючи пошуковий припис. Оскільки пошукові образи текстів і пошукові розпорядження записані однією і тією самою мовою, вирази якою допускають тільки одне тлумачення, то можливо порівнювати їх формально, не вникаючи в сенс. Для цього задаються певні правила (критерії відповідності), що встановлюють при якій мірі формального збігу пошукового образу з пошуковим розпорядженням ⁵ текст слід вважати таким, що відповідає на інформаційний запит ⁶ і є предметом видачі ⁷.

Технічна ефективність інформаційного пошуку характеризується двома відносними показниками – коефіцієнтом точності (відношенням числа текстів, що відповідають на інформаційний запит, до загальної кількості текстів у даній видачі) і коефіцієнтом повноти (відношенням числа текстів, що відповідають на інформаційний запит, до загальної кількості таких текстів, що містяться в даній ППС). Необхідні значення цих показників залежать від специфіки інформаційних потреб.

З іншого боку, інформаційний пошук може бути двох типів – вибіркове (або адресне) поширення інформації та ретроспективний пошук. При виборчому поширенні інформації інформаційний пошук проводиться за постійними запитами деякої кількості споживачів (абонентів), здійснюється періодично (зазвичай один раз на тиждень або на два тижні)

---

⁴ Текст, що складається з лексичних одиниць інформаційно-пошукової мови, що виражає зміст документа або інформаційного запиту і призначений для реалізації інформаційного пошуку [5].

⁵ Таким чином, пошуковий припис – це виражене в термінах формалізованої інформаційно-пошукової мови смисловий зміст інформаційного запиту [6].

⁶ Ідеться про ключове слово або фразу, яку вводить користувач у рядок пошуку. Для формування різних запитів використовуються спеціальні символи («», ~), математичні символи (*, +, ?) [8].

⁷ Або сторінка результатів пошуку (англ. Search engine results page, SERP) – веб-сторінка, що генерується пошуковою системою у відповідь на пошуковий запит користувача [9].

і виконується лише в масиві текстів, що надійшли в ІПС за цей період часу. Між ІПС і читачами-користувачами встановлюється ефективно діючий зворотний зв'язок (читач-користувач повідомляє, у якій мірі цей текст відповідає запиту і чи потрібна йому копія повного тексту, про ступінь відповідності цього тексту його інформаційній потребі), який дає змогу уточнювати потреби абонентів, своєчасно реагувати на зміни цих потреб і оптимізувати роботу системи.

При ретроспективному пошуку ІПС відшукує необхідну інформацію у всьому накопиченому масиві текстів за разовими запитамі.

Як бачимо, суть та значення інформаційного пошуку виправдано вагомі, але не менше важливим є те, яким саме чином здійснювати цей пошук, засобами якого інструментарію. Безумовно, можна шукати потрібні джерела інформації вручну, дізнаватися адреси із спеціалізованих журналів з інформатики та Інтернету, використовувати спеціальні паперові довідники з класифікованими за категоріями адресами. Однак для такого мінливого простору як Інтернет необхідно навчитися користуватися спеціальними інструментами, мета яких – збирати дані про інформаційні ресурси та надавати користувачам послуги швидкого пошуку. У загальному випадку, можна виділити такі пошукові інструменти для всесвітньої павутини: каталоги, пошукові системи, автономні пошукові агенти.

Розкриваючи значення першого з перерахованих інструментів, зазначимо, що каталог являє собою по суті пошукову систему з класифікованих⁸ за темами списком анотацій з посиланнями на веб-ресурси.

Пошук у каталозі проводиться за допомогою послідовного уточнення тем. Тим не менш, каталоги підтримують можливість швидкого пошуку певної категорії або сторінки за ключовими словами за допомогою локальної пошукової машини. База даних посилань (індекс) каталогу зазвичай має обмежений обсяг і заповнюється, як вже зазначалось, вручну персоналом каталогу. Деякі каталоги використовують автоматичне оновлення індексу. Фактично результат пошуку в каталозі представляється у вигляді списку, що складається з короткого опису (анотації) документів з гіпертекстовим посиланням на першоджерело.

Цікавим є те, що засновники та розробники перших пошукових систем скористалися методом пошуку книг у бібліотеках. Вони створили тематичні каталоги, у категоріях яких і розташовувалися потрібні сайти. Читач-користувач заходив у каталог, вибирав потрібну рубрику та отримував кілька сайтів з тематики, що до неї належать. На початку,

---

⁸ Процес класифікації здійснюється зазвичай людиною (прим. О. Сербіна).

коли сайтів було не багато, все було прекрасно, а потім стало дедалі складніше відшукати потрібний ресурс. Рубрик ставало щораз більше і більше, вкладеність категорій дедалі зростала. Нарешті, доводилося проробляти шлях у безліч підкатегорій, що призводив до неповноти видачі або ж узагалі до інформаційного мовчання. Пізніше всі пошукові системи трансформувались у пошукові покажчики⁹. На відміну від каталогів, пошукові покажчики формують зв'язки «запит-відповідь», і до «відповідей» могли приписуватися декілька різних ресурсів. Але згодом з'ясувалося, що це важко не тільки для людей, а й для пошукових машин, тому що на будь-який поширений запит отримувалися сотні тисяч відповідей, у яких просто неможливо було розібратися. І саме тому можливість вибору пошукувачем із цього розмаїття інформації ряду релевантних і влучних посилань стало визначальним щодо подальшого широко застосування ІПС.

Більше того, на відміну від ІПС, застосовуючи каталоги, не використовуються спеціальні інструменти, щоб індексувати сторінку або веб-сайт. Для реєстрації в каталозі необхідно знайти розділ, у який потрібно помістити певну сторінку, надіслати короткий опис сайту і список ключових слів для пошуку вашої сторінки в каталозі. Потім ця інформація проглядається й оцінюється фахівцями, які вирішують, чи варто включати дану інформацію в каталог чи ні.

У разі ж використання пошукових систем для індексування сайтів застосовуються так звані пошукові роботи – невелика програма, яка «ходить» по посиланнях на сайти та індексує (збирає і запам'ятовує) знайдену на шляху інформацію. Весь процес індексування здійснюється таким чином: від читача-користувача пошукова система отримує точну адресу сторінки, яку потрібно зареєструвати. Пошукова система перевіряє, чи існує за цією адресою сторінка, і якщо так, то сторінка вноситься в графік відвідування.

Таким чином, пошукова інформаційна система – це організована сукупність програмно-технічних та інших допоміжних засобів, технологічних процесів і функціонально-певних груп працівників, які забезпечують збір, представлення й накопичення інформаційних ресурсів у певній предметній області, пошук і видачу відомостей, необхідних для задоволення інформаційних потреб користувачів. Вона забезпечує пошук і відбір необхідних даних у спеціальній базі з описами джерел

---

⁹ Пошукова система, у якій інформаційний масив динамічний, тобто запит читача-користувача аналізується, і у відповідь на різні запити він отримує різні відповіді (*прим. О. Сербіна*).

інформації (індексу) на основі інформаційно-пошукової мови і відповідних правил пошуку.

Слід зазначити, що ІПМ – це знакова система, призначена для опису (шляхом індексування) основного смислового змісту текстів (документів) або їх частин, а також для вираження смислового змісту інформаційних запитів з метою реалізації інформаційного пошуку. Будь-яка абстрактна ІПМ складається з алфавіту (списку елементарних символів), правил освіти і правил інтерпретації. Правила освіти встановлюють, які комбінації елементарних символів допускаються під час побудови слів і виразів, а правила інтерпретації – як належить розуміти ці слова й вирази. ІПМ повинна розташовувати лексико-граматичні засоби, необхідні для вираження основного смислового змісту будь-якого тексту і сенсу будь-якого інформаційного запиту з даної галузі або предмета, бути недвозначною (допускати одне тлумачення кожного запису), зручною для алгоритмічного зіставлення й ототожнення (повного або часткового) записів основного смислового змісту текстів і смислового змісту інформаційних запитів. Під час розробки конкретної ІПМ враховуються специфіка галузі або предмета, для якого ця мова створюється, особливості текстів, утворюється пошуковий масив, характер інформаційних потреб, для задоволення яких створюється дана інформаційно-пошукова система. У більшості ІПМ основний словниковий склад задається його перерахуванням і являє собою фрагмент лексики тієї чи іншої природної мови. Відібрані з природної мови слова і словосполучення в сукупності утворюють основний словниковий склад, служать як би алфавітом даної ІПМ. Правила освіти в такій ІПМ виконують функцію синтаксису. У деяких ІПМ основний словниковий склад задається (повністю або частково) методом породження, який полягає в тому, що для таких ІПМ правила освіти встановлюють, як з даного алфавіту будувати слова ІПМ, а з цих слів – вирази (фрази) і які з них будуть правильно побудованими. Варто зауважити, що із середини ХХ ст. як ІПМ широко використовуються бібліотечно-бібліографічні класифікації (класифікаційні ІПМ), переліки предметних рубрик (предметизаційна ІПМ) та тезаурус (дескрипторна ІПМ).

Використання адекватної ІПМ спрямовано на виконання головного завдання будь-якої ІПС – це пошук інформації релевантної інформаційним потребам користувача. Дуже важливо в результаті проведеного пошуку нічого не втратити, тобто знайти всі документи, пов'язані з запитом, і не знайти нічого зайвого. Тому вводиться якісна характеристика процедури пошуку – релевантність – відповідність результатів пошуку сформульо-

ваному запиту. Релевантність, поряд з повнотою бази, обліком морфології мови, є основним критерієм якості роботи пошукової системи.

На сьогодні більшість пошукових систем перейшло на чотирихетапну структуру роботи. Першим і найбільш важливим етапом у даному випадку є індексування інформації, адже відповідно до того, яким саме чином буде індексована інформація, покладено і хід усіх подальших операцій щодо роботи з інформаційними даними. Отже, спочатку пошукова система індексує інформацію і заносить її у базу даних, потім, з урахуванням морфології, розрізає всі слова сторінок на складові. Індексування – процес вираження головного предмета або теми тексту якого-небудь документа в термінах інформаційно-пошукової мови. Застосовується для полегшення пошуку необхідного тексту серед безлічі інших. Проводиться індексування як цілого документа, так і його частини. Для індексування нерідко використовуються заголовки текстів. При індексуванні опускаються супутні предмети або теми. Це слугує причиною того, що під час пошуку не знайденими залишаються тексти, для яких предмет або тема інформаційного запиту є не головною, а супутньою.

Узагалі розрізняють два основні типи індексування – класифікаційне і координатне [3, с. 5]. При класифікаційному індексуванні, або класифікуванні, тексти залежно від їх змісту включаються до відповідного одного або декількох класів, у якому збираються всі тексти, що мають в основному однаковий смисловий зміст. Кожному такому тексту присвоюється індекс цього класу, який далі слугує його пошуковим образом.

Координатне індексування характеризується тим, що основний смисловий зміст тексту виражається переліком повнозначних слів, які обирають або із самого тексту, або його заголовку, або зі спеціального нормативного словника. У першому випадку такі лексичні одиниці називаються ключовими словами, а в другому – дескрипторами. Кожне ключове слово або дескриптор означає клас, до якого потенційно входять всі тексти, де у вираженні основного смислового змісту входить це слово. Логічне створення класів, які позначені всіма словами, виражають в сукупності основний смисловий зміст тексту, якби утворює деякий складний клас. Побудований таким способом складний клас позначається переліком ключових слів або дескрипторів, і цей перелік слугує пошуковим образом даного тексту або вираженням на інформаційно-пошуковій мові смислового змісту запиту. Таким чином, при координатному індексуванні смисловий зміст тексту виражається як би зазначенням його координат у деякому n -мірному смисловому просторі. Різновидом координатного індексування є пермутаційне [10]

або циклічне індексування, що базується на використанні ключових слів заголовку тексту і полягає в тому, що всі ключові слова заголовка разом з контекстом по черзі виводяться в пошукову колонку, де ключові слова наводяться в алфавітному порядку. Координатне індексування не створює ніяких труднощів при пошуку текстів по будь-якому, заздалегідь не передбаченому поєднанню ознак і це його основна перевага над класифікаційним індексуванням.

Слід також зауважити, що особливим типом індексування є розкриття смислового змісту тексту через приведення разом з ним бібліографії, тобто імена авторів і бібліографічні описи їх робіт, на які посилається автор даного тексту. Таке індексування служить основою для складання показників цитованої літератури – вельми ефективного інструменту не тільки для пошуку документів [4, с. 14], а й для вирішення інших завдань (наукознавчих, прогностичних і т. д.). Це суттєво полегшує роботу и підвищує професіоналізм читачів-користувачів у межах проведення їх науково-дослідної роботи зокрема.

І наостанок, варто акцентувати увагу на інструментах пошуку, які не формують власний індекс, але вміють використовувати можливості інших пошукових систем. Ідеться про мета-пошукові системи (пошукові служби) – системи, здатні послати запити користувача одночасно декільком пошуковим серверам, потім об'єднати отримані результати та представити їх користувачеві у вигляді документа з посиланнями.

У даному випадку можна говорити не просто про інформаційний пошук, а про мета-пошук, який може зробити сайт більш помітним для користувачів. Його перевага в тому, що в рамках одного пошуку використовуються кращі з боку багатьох провідних пошукових систем. Особливість у тому, що не можливо просто включити сайт в індекс мета-пошукових систем, тому що в них просто немає своїх баз даних. Спочатку потрібно правильно зареєструватися у звичайних пошукових системах, а мета-пошукувачі використовують їх результати пошуку під час обробки своїх запитів.

До недавнього часу кожна окрема традиційна пошукова система індексувала незрівнянно менший обсяг даних, ніж той, який враховувався при здійсненні мета-пошуку. Зараз, з появою пошукувачів із глибокою індексацією, ситуація поступово змінюється. Але все ж використання мета-пошукових систем істотно розширює зону пошуку, оскільки вони опитують безліч баз даних.

Отже, підсумовуючи вищепроведений аналітичний огляд, можна констатувати, що пошукові інструменти – це особливе програмне забезпе-

чення, головна мета якого забезпечити найбільш оптимальний і якісний пошук інформації для читачів-користувачів Інтернету. У результаті типологічного аналізу встановлено, що існують такі пошукові інструменти: каталоги, пошукові системи, мета-пошукові системи.

Визначено, що існує два основні типи індексування – класифікаційне і координатне. У першому випадку, тексти залежно від їх змісту включаються до відповідного одного або кількох класів, у якому (яких) збираються всі тексти, що мають в основному однаковий смисловий зміст. В іншому випадку, основний смисловий зміст тексту виражається переліком повнозначних слів, які обираються або із самого тексту чи його заголовку (ключові слова), або зі спеціального нормативного словника (дескриптора).

Таким чином, проаналізувавши основні аспекти процесу індексування в інтерактивному просторі, можна зробити висновок про першочерговість зазначеного процесу як елементу пошуку інформації. Сам пошук інформації можна здійснювати внаслідок застосування потенціалу й можливості пошукових інструментів, що так чи інакше доповнюють або взаємозаміняють один одного і тим самим забезпечується компетентна наповненість результату пошуку, його релевантність і, як наслідок, задоволення інформаційних потреб читача-користувача.

Список використаних джерел

1. Возможности применения информационных и коммуникационных технологий в открытом образовании [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.ido.rudn.ru/Open/ikt/3.htm>. – Дата доступа: 29.03.2012. – Загл. с экрана.

2. Индекс поисковой системы. Что такое «индекс поисковой системы»? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://westseo.ru/article/search-engine-index/>. – Дата доступа: 29.03. 2012. – Загл. с экрана.

3. Индексирование документов. Общие требования к систематизации и предметизации : ГОСТ 7.59–2003. – Изд. офиц. – М. : Изд-во стандартов, 2003. – 8 с.

4. Индексирование документов. Общие требования к систематизации и предметизации: инструктивно-методические указания / сост. Сукиасян Э. Р. – М., 1991. – 61 с.

5. По характеру использования информации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.itstan.ru/it-i-is/po-harakteru-ispolzovanija-informacii.html>. – Дата доступа: 29.03.2012. – Загл. с экрана.

6. Поисковое предписание [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: http://www.ngpedia.ru/id304924_p1.html. – Дата доступа: 29.03.2012. – Загл. с экрана.

7. Сетевые службы, клиенты, серверы, ресурсы. Файловые архивы. Поиск информации в Интернете [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: www.dist.sch871.edusite.ru/DswMedia/faylovyiearxivyi.docx. – Дата доступа: 29.03.2012. – Загл. с экрана.

8. Технология поиска информации в Интернет. Виды поисковых инструментов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.seonews.ru/masterclasses/detail/29812.php>. – Дата доступа: 29.03.2012. – Загл. с экрана.

9. Search engine results page [Electronic resource]. – Mode of access: URL: <http://www.ajazi.com/search-engine-results-page.cfm>. – Date of access: 2 April 2012. – Title from the screen.

10. What is a permuted index? [Electronic resource]. – Mode of access: URL: <http://cboard.cprogramming.com/cplusplus-programming/15192-what-permuted-index.html>. – Date of access: 2 April 2012. – Title from the screen.

УДК 025.22:004.65]:027.021(477)

Ольга Бодак,

керівник Центру формування бібліотечно-інформаційних ресурсів НБУВ,
канд. іст. наук

Катерина Лобузінa,

завідділу програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж НБУВ,
канд. техн. наук

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ

Представлений інформаційно-бібліографічний ресурс «Україна у відгуках зарубіжної преси», що містить записи із зарубіжних періодичних видань, у яких висвітлюються події та подається аналіз процесів, що відбуваються в Україні. Охарактеризовано структуру, пошукові можливості та перспективи використання ресурсу.

Ключові слова: електронний інформаційний ресурс, Фонд Президентів України, база даних, бібліографічний опис, інформаційно-аналітичний продукт.

В умовах посилення міждержавної конкуренції, інформаційно-комунікативних дій та інтересів з боку всіх держав феномен іміджу держави набуває нового сенсу та стає стратегічним ресурсом кожної держави. Нині на політичній карті світу важко знайти державу, що не цікавилася б тим, який імідж вона має. Адже цілеспрямована політика формування привабливого іміджу держави сприяє захисту її національних інтересів, досягненню зовнішньополітичних цілей і створенню атмосфери підтримки світовою спільнотою її кроків на міжнародній арені. Міжнародний імідж будь-якої держави свідчить про її політичну та економічну силу, процвітання та високий рівень культурного розвитку і є показником авторитетності та успішності країни. Від іміджу держави залежить і рівень патріотизму її громадян. Варто зазначити, що особливого значення репутація набуває для тих країн, які розвиваються.

Україна ж поки що має імідж політично нестабільної держави, що шкодить і країні, і громадянам. Саме тому необхідні цілеспрямовані, теоретично обґрунтовані дії держави, метою яких буде формування нового привабливого іміджу України. Сьогодні вже з'являються теоретичні

та практичні засади для системного дослідження іміджу держави як досить важливого політичного та соціального феномену, міждисциплінарного вивчення його сторін, а також аналізу його історичного та концептуального розвитку. І це зрозуміло: унікальність і складність цього феномену, його роль у політичних і соціальних змінах привертає увагу фахівців багатьох суспільних наук – філософії, соціології, історії, політології та психології. Особливий науковий інтерес викликають комунікативні компоненти іміджу держави.

Підґрунтям для формування іміджу будь-якої держави є її культурно-історична спадщина [5, с. 122], матеріальна основа, яка відображає реальний стан справ у державі. В епоху глобалізаційних процесів збереження культурно-історичної спадщини стає одним з основних завдань держави зі створення її позитивного іміджу. Тому Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ) як головний соціально-культурний інститут, який забезпечує накопичення, зберігання та доступ до національної культурно-історичної спадщини, не може залишатися осторонь процесів формування позитивного іміджу України на міжнародній арені. Посилює роль бібліотеки у формуванні іміджу України і те, що сьогодні «бібліотечні установи завдяки електронним інформаційним технологіям як активні суб'єкти включаються у розвиток вітчизняного і зарубіжного ринків інформації» [3, с. 3]. НБУВ як головний науково-інформаційний комплекс країни має у своєму розпорядженні технічний і творчий потенціал, який невпинно зростає і використовується для збору, обробки й поширення інформації всередині країни і за її межами з метою забезпечення національних інтересів держави.

Сьогодні наукові бібліотеки переглядають свої пріоритети, змінюють соціальні функції, активно включаючись в інформаційні суспільні процеси, освоюють нові методи роботи, відбувається їх переорієнтація на обслуговування не читача взагалі, а на задоволення потреб конкретного відвідувача, користувача, споживача або конкретної групи користувачів. Орієнтуючись на галузеву спрямованість інформаційних запитів, наукові бібліотеки формують спеціалізовані документальні фонди, які задовольняють інформаційні потреби відповідної категорії користувачів, зокрема, представників органів державної влади.

Для інформаційного забезпечення, насамперед, цієї категорії споживачів інформації в структурі НБУВ було створено декілька структурних підрозділів. Серед них чільне місце посідає Фонд Президентів України (ФПУ) – президентська бібліотечно-архівна колекція, яка є основним центром, що забезпечує збирання, збереження та запрова-

дження в науковий і культурний обіг документальних матеріалів, які відображають державну, суспільно-політичну діяльність, творчість та життя президентів України [6]. Серед основних завдань ФПУ – формування системи документально-інформаційних ресурсів, які достатньою мірою відображатимуть процес державотворення в Україні, становлення та розвиток інституту президентства, розкриватимуть зарубіжний досвід із цього питання та забезпечуватимуть інформаційні потреби користувачів, зокрема президентів України та їхніх служб. У результаті своєї діяльності ФПУ створює власну інформаційно-аналітичну продукцію та постачає її замовникам за межами бібліотеки, що сприяє більш активному введенню в обіг важливої для суспільства інформації.

Інформаційне наповнення та організацію документального фонду ФПУ здійснює відділ організації та використання документального фонду (ВОВДФ), основною функцією якого є формування баз даних (БД) з проблематики інституту президентства, а також дослідження методик і технологій формування та наукового опрацювання документального фонду.

Ще в 1993 р. у відділі було започатковане створення інформаційно-аналітичних оглядів ЗМІ на основі контент-аналізу [7, 9, 12]. У 2009–2010 рр. у ФПУ були проведені роботи з адаптації засобів автоматизованої інформаційної бібліотечної системи для проведення моніторингу ЗМІ та формування на його основі інформаційно-аналітичної продукції [11]. Як інструмент зберігання інформаційних масивів спочатку використовувалася програма Abstracs, яка давала змогу зберігати та керувати БД у форматі «MARC». Сьогодні відділ використовує програмне забезпечення на платформі «ІРБІС-64», адаптоване для проведення аналізу електронних ЗМІ. Впровадження сучасних інформаційних засобів надало значні переваги: можливість каталогізувати інтернет-джерела, що використовуються для моніторингу, і переходити на їхні сторінки в Інтернеті безпосередньо з модуля «Каталогізатор»; сумісність обраної платформи з міжнародними мовними і комп'ютерними стандартами; можливість формувати за будь-якими тематичними ознаками та предметними рубриками інформаційно-аналітичні продукти [4, с. 231–232].

У 2011 р. у ВОВДФ, крім вже існуючих [1, 2], було створено новий електронний інформаційний ресурс – повнотекстову БД «Україна у відгуках зарубіжної преси», яка розроблена в системі автоматизації бібліотек (САБ) «ІРБІС-64» та представлена користувачам у читальному залі ФПУ.

З огляду на потреби ФПУ, при створенні БД були сформульовані такі завдання:

- можливість опрацювання періодичних видань та преси з автоматизованими механізмами аналітичного та бібліографічного опису статей і можливістю вводити реферати та анотації публікацій;

- зберігання детального опису публікацій (метаданих) відповідно до міжнародних стандартів;

- зберігання повнотекстових публікацій, графічних даних та інших зовнішніх об'єктів, включаючи ресурси Інтернету;

- забезпечення доступу до них через локальну мережу НБУВ у модулі «Читач»;

- можливість за необхідності здійснити онлайн-ову (Інтернет) публікацію відповідної інформації з БД та формувати інформаційно-аналітичні продукти.

Робота з створення та впровадження БД, зокрема вибір та раціональне пристосування програмного забезпечення до специфіки аналізу різних об'єктів інформації, побудова інформаційної системи відповідно до поставлених завдань, технічний супровід та впровадження, проводилася спільно з відділом програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж (ВПТЗКМ) НБУВ на основі матеріалів, наданих співробітниками ВОВДФ.

Засоби масової інформації у галузі формування іміджу держави виконують дві найважливіші, тісно пов'язані між собою функції: спостерігають за подіями від імені соціуму та забезпечують їх репрезентацію. Тому Україна значною мірою представлена у світі так, як її представляють закордонні ЗМІ.

БД «Україна у відгуках зарубіжної преси» є зібранням повнотекстових матеріалів, опублікованих у зарубіжних періодичних виданнях, у яких висвітлюються події та подається аналіз процесів, що відбуваються в Україні, зокрема діяльність органів законодавчої, виконавчої та судової влади, місцевого самоврядування, актуальні питання міжнародного співробітництва та суспільно-політичного життя, економічний стан та правові відносини, події в соціальній сфері та проблеми науки і культури.

БД формується в результаті аналітико-синтетичного опрацювання інформації з актуальної соціально-політичної проблематики. Аналітико-синтетичне опрацювання документів – це процес опрацювання змісту документних потоків конкретної тематики, який включає бібліографічний опис, класифікацію, предметизацію, анотування, реферування, науковий переклад, складання оглядів. У результаті таких процесів скорочується кількість інформаційних матеріалів за рахунок застарілих, прово-

диться якісний відбір інформації, який включає тенденції розвитку науки та техніки, розробку нових гіпотез, практичних рекомендацій, висновків, прогнозів. Моніторинг сучасного інформаційного простору потребує поєднання моніторингу традиційних ЗМІ та інтернет-ресурсів. Але тут необхідно, по-перше, чітко визначитися з колом видань, які мають бути охоплені процесом моніторингу, і, по-друге, сформулювати основні принципи та критерії відбору інформації [8, с. 22].

Як повноцінні інформаційні джерела були залучені лише окремі елементи всесвітньої мережі, а саме мережеві ЗМІ: інформаційно-аналітичні портали з визначеною періодичністю оновлення, електронні версії друкованих періодичних видань та самостійні газети і журнали, що існують лише в електронному вигляді.

Особливості представлення інформації на інтернет-сайтах, пов'язані, перш за все, з багатоманітністю можливостей дизайну сторінок та відсутністю жорстких правил подавання інформації, змусили ретельно розробити принципи й критерії відбору першоджерел та інформаційних матеріалів для аналітичного дослідження. При визначенні кола інтернет-видань для включення їхніх матеріалів у процес моніторингу найбільшу увагу було приділено повноті представлення інформації, наявності чітко визначеної періодичності оновлення інформації та її оперативності. Враховувалася також зручність пошуку та перегляду інформації на сайтах. Інтернет-ресурси досліджуються за певними критеріями: суспільна значущість, періодичність оновлення, якість оперативної аналітичної інформації, можливість пошукового апарату сайтів, робота архіву тощо. Таким чином, основними критеріями відбору першоджерел слугують періодичність оновлення мережевих ЗМІ та якість підтримки електронного видання.

На сьогодні джерельною базою формування БД є електронні ресурси 77 зарубіжних періодичних видань країн СНД, Європи, Азії та Америки. Проте, слід зазначити, що висока динаміка змін в інтернет-середовищі викликає поточну оптимізацію кола джерел для моніторингових досліджень, тому перелік джерел постійно доповнюється. Для оптимізації роботи з пошуку необхідної інформації, а також обліку наукових і періодичних видань та інтернет-ресурсів створено «електронну картотеку» інформаційних джерел.

Жанрові критерії відбору матеріалів враховують тематичне навантаження дослідження та специфічні вимоги технології моніторингу. Фактографічна інформація лише ускладнює роботу аналітиків, тому перевага надається аналітичній інформації та інформації, яка містить

погляди авторів публікацій, широких верств населення, політичних та громадських діячів. Досліджуються зміни загальних настроїв, уподобань суспільства і преси та характер оцінки ними суспільно значущих процесів в Україні [10, с. 24].

Слід зазначити, що принципи, критерії відбору першоджерел та конкретних публікацій з мережевих ЗМІ для включення їх інформації до того чи іншого електронного інформаційного ресурсу не є жорсткими, вони змінюються під впливом конкретної мети дослідження та зміни характеру інформаційного простору. Оптимізація кола джерел, яка є безперервним процесом, спирається на досвід аналітиків і проводиться з метою підвищення якості та результативності моніторингових досліджень.

Запис у БД на певну публікацію створюється одразу після її появи в пресі, проте в подальшому він може редагуватися. Бібліографічний опис здійснюється за електронною версією видання.

Архітектура БД у САБ «ІРБІС-64» дає можливість втілити основні принципи й процедури моніторингу інформаційних потоків, які породжують зарубіжні ЗМІ, та формувати інформаційно-аналітичні продукти на основі аналізу повних текстів газетних публікацій.

Пропонується велика кількість сервісних засобів, які забезпечують зручність та наочність інтерфейсів користувачів, спрощують процес введення даних, виключають помилки та дублювання інформації. Зокрема, спеціальні екранні форми для введення даних роблять для користувача прозорою внутрішню структуру бібліографічних даних, дають змогу виводити дані відповідно до вимог стандарту бібліографічного опису з усіма необхідними розділовими знаками. Процес створення БД «Україна у відгуках зарубіжної преси» почався з розробки структури робочих аркушів (РА) та узгодження обов'язкових рубрик. Типологія РА БД для введення даних максимально наближена до традиційної методики складання бібліографічних описів. РА для введення бібліографічних описів у БД є аналітичним, тобто він призначений для опису окремої статті з періодичних видань. Проте в БД існує також можливість створення бібліографічного опису періодичного видання в цілому. Були розроблені РА двох видів з оптимальним для оперативної роботи набором полів: «ОПИС ГАЗЕТИ» та «АНАЛІТИЧНИЙ ОПИС». Також були розроблені вихідні форми для роздруковування матеріалів відповідно до обраного часового проміжку і переліку тематичних рубрик, організовано формування електронного ресурсу (повних текстів публікацій).

РА БД репрезентують перелік усіх елементів даних: дані бібліографічного опису, дані про зміст документа, додаткові точки доступу під час

пошуку та ін. Дані представлені у вигляді полів, поділених, у свою чергу, на підполя. За основу формату представлення даних у БД прийнятий міжнародний комунікативний формат UNIMARC.

БД містить записи двох основних видів.

Запис «ОПИС ГАЗЕТИ» складається з таких структурних елементів: назва газети, колектив, вихідні дані, загальна інформація про видання, посилання на інтернет-версію видання, опрацьовані надходження, мова тексту, країна видання, логотип.

Запис цього виду надає можливість створити список усіх видань, що опрацьовуються в процесі аналізу, і зберегти посилання на інтернет-версію видання, за яким можна автоматично з бібліографічного опису перейти на сторінку онлайн-версії видання.

Запис «АНАЛІТИЧНИЙ ОПИС» складається з трьох структурних елементів: основного опису, систематизації та файлів. Основний опис: газета (назва, дата виходу, номер, сторінки, скорочення назви за ДСТУ, місто, примітка), мова видання, автор (прізвище, ініціали, розширення ініціалів, різночитання імені, місце роботи автора, функція), інші автори (прізвище, ініціали, розширення ініціалів, різночитання імені, місце роботи автора, функція), заголовок (назва, відомості до назви, відомості про відповідальність), переклад назви, кореспонденти, редактори (функція, прізвище, ініціали, розширення ініціалів, різночитання імені, місце роботи), авторська відповідальність колективів (назва, підрозділ, країна, місто, аббревіатура, функція). Систематизація: анотація (текст публікації), рубрики (тема, об'єкт, суб'єкт), географія (регіони), ключові слова. Файли: ім'я файлу, URL (Internet-адреса джерела інформації).

Запис цього виду, що призначений для збереження необхідної інформації про матеріал публікації, має інструменти для аналітичного опрацювання інформації та її систематизації, а також можливість формувати повнотекстовий ресурс за матеріалами преси.

Відомості про виконавця (каталогізатора) формуються та виводяться в інформаційному вікні (формат каталожної картки) автоматично.

Під час введення інформації автоматично здійснюється формально-логічний контроль даних і звірка на дублетність за сукупністю основних бібліографічних елементів для виключення повторного введення відомостей про документ, який вже присутній у БД. Додатковим засобом для введення інформації є довідкове меню, що складається із словників, які формуються з уже введених даних. Словниково-довідкове меню спрощує та прискорює набір однозначних термінів, даючи змогу замінити

набір автоматичним вибором із словника-довідника, що потребує меншої кількості елементарних дій у порівнянні з прямим набором. Крім того, забезпечується уніфікація подання інформації, що є важливим фактором для правильного формування пошукових словників.

Система БД передбачає контекстну допомогу каталогізатору, тобто після виклику довідкової інформації у процесі введення даних у певне поле на екрані з'являється фрагмент інструкції, що належить до вказаного елемента даних.

Важливою особливістю БД є включення в бібліографічний опис прямого посилання на повний текст документа, яке автоматично формується в інформаційному вікні у вигляді активного посилання. Це дає можливість кінцевому користувачу БД – читачу – від перегляду знайденого в результаті бібліографічного пошуку матеріалу переходити до пов'язаних з ним повнотекстових версій документів і переглядати їх у форматі PDF.

З метою запобігання несанкціонованому використанню інформації у БД використано технологію авторизованого доступу. У структурі параметрів налаштувань, що визначають контекст роботи конкретного користувача, існує параметр, який дає змогу встановлювати рівень і права доступу користувачів до даних, зокрема, до певних записів, елементів та полів БД.

БД має широкий спектр пошукових засобів, що забезпечують швидкий (шляхом прямого доступу через словники, які формуються автоматично) пошук документів за будь-якими елементами опису та їхнім поєднанням. Сценарій пошуку в БД можливий за необмеженою кількістю полів, за будь-якими елементами опису та їх комбінаціями, із застосуванням логіки «ТА», ««АБО», «Фраза повністю», з можливостями визначення пошукових термінів, граматичної нормалізації слів російської мови та застосування апарату відсікання частини слова.

БД передбачає декілька видів пошуку:

- пошук за словником/рубрикатором;
- комплексний пошук;
- для «розумників»;
- послідовний пошук;
- пошук за зв'язками.

Пошук за словником/рубрикатором, що є основним видом пошуку в БД, був спеціально налаштований для роботи з аналітичними матеріалами. Сформовані словники надають необхідні точки доступу до опрацьованих матеріалів: газета (джерело публікації), газета (загальний опис),

дата виходу газети, мова видання, автор, назва публікації, ключові слова, місце видання, газети за певний рік, колективи, рубрика, об'єкт, суб'єкт, тема, преса, регіон, місце роботи автора, дата вводу, тип документа. Комплексний пошук дає можливість комбінувати під час пошуку елементи словників/рубрикаторів з будь-якими іншими параметрами пошуку.

Статистика опрацювання матеріалів у БД ведеться автоматично за двома параметрами: кількістю нових записів та редагуванням уже створених записів.

БД може використовуватися як джерело друку вихідних форм у вигляді бібліографічних списків, а також у вигляді готових до публікації інформаційно-аналітичних матеріалів (бюлетенів). Відбір записів для отримання вихідних форм визначається задаванням інтервалу випусків газети або за результатами останнього пошуку.

За результатами дослідження «Україна у відгуках зарубіжної преси» ФПУ публікує щомісячний інформаційно-аналітичний бюлетень «Україна у відгуках зарубіжної преси», у якому подається оперативна інформація про Україну, опублікована на сторінках зарубіжних ЗМІ. Його матеріали є цінним джерелом інформації при вирішенні відповідними державними службами проблем внутрішньої та зовнішньої політики України та формуванні позитивного іміджу держави.

Поєднання роботи аналітиків та можливостей інтегрованого середовища САБ «РБІС-64» зробило процеси дослідження більш технологічними, сприяло оперативному отриманню інформаційно-аналітичних продуктів широкого спектра використання та представлення. Сьогодні користувачу можуть бути надані як структуровані відповідно до запиту тематичні інформаційно-аналітичні матеріали за будь-який часовий проміжок, аналітичні та статистичні результати досліджень, так і доступ до інформаційно-аналітичних БД із можливостями різноманітного пошуку та відбору потрібної інформації. Сучасні засоби онлайн-ової публікації бібліотечних баз даних також дають змогу надати доступ до аналітичних матеріалів на порталі бібліотеки в зручному пошуковому інтерфейсі.

Список використаних джерел

1. Бодак О. Електронний інформаційний ресурс «Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського у дзеркалі газетної періодики» / О. Бодак, А. Федорчук // Бібл. вісн. – 2011. – № 5. – С. 33–37.
2. Бодак О. П. Формування електронних інформаційних ресурсів

Фонду президентів України Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в контексті розвитку вітчизняних соціально-інформаційних комунікацій / О. П. Бодак // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – Вип. 32. – С. 250–259.

3. *Горовий В.* Бібліотечна діяльність у контексті забезпечення інформаційного суверенітету / В. Горовий // Бібл. вісн. – 2011. – № 1. – С. 3–7.

4. *Лобузін К. В.* Технології організації знанневих ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності / К. В. Лобузін. – К., 2012. – 248 с.

5. Политическая имиджеология : кол. моногр. / под общ. науч. ред. Л. Г. Лаптева, Е. А. Петровой. – М. : РИЦ АИМ, 2006. – 276 с.

6. Положення про Фонд Президентів України : Указ Президента України від 11 жовт. 1996 р., № 936/96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://www.pbuv.gov.ua/law/96_fund.html. – Назва з екрана.

7. *Танатар Н.* Інформаційно-аналітичні системи за ключовими фрагментами публікацій як основа для створення електронної бібліотеки соціально-політичного спрямування / Н. Танатар // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2001. – Вип. 6. – С. 190–200.

8. *Федорчук А.* Особливості створення інформаційних ресурсів на основі традиційних та електронних ЗМІ / А. Федорчук // Бібл. вісн. – 2009. – № 4. – С. 21–25.

9. *Федорчук А. Г.* Системи автоматизованої обробки ключових фрагментів публікації / А. Г. Федорчук // Бібліотека. Наука. Культура. Інформація : Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 323–327.

10. *Федорчук А.* Особливості створення інформаційних ресурсів на основі традиційних та електронних ЗМІ / А. Федорчук // Бібл. вісн. – 2009. – № 4. – С. 21–25.

11. *Федорчук А.* Створення інформаційних ресурсів на основі моніторингу змісту публікацій ЗМІ / А. Федорчук, К. Лобузін, Н. Танатар // Бібл. вісн. – 2011. – № 2. – С. 21–25.

12. *Федорчук А.* Теоретико-методичні засади аналізу інформаційного потоку соціально-політичного спрямування / А. Федорчук, Н. Танатар // Бібліотекознавство, документознавство, інформологія. – 2004. – № 2. – С. 33–38.

УДК 027.2(476):[001–053.81:005.745]

Ольга Пирогова,

мл. науч. сотр. научно-исследовательского отдела библиотекосведения
Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа
Национальной академии наук Беларуси

Людмила Авгуль,

заведующий научно-исследовательским отделом библиотекосведения
Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа
Национальной академии наук Беларуси

**КОНФЕРЕНЦИИ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ
И СПЕЦИАЛИСТОВ КАК ЭФФЕКТИВНАЯ ФОРМА
РАБОТЫ С МОЛОДЕЖЬЮ**

Рассмотрена деятельность по проведению международных научно-практических конференций молодых ученых и специалистов в Центральной научной библиотеке НАН Беларуси как одно из направлений в работе библиотеки, способствующих профессиональному росту молодежи.

Ключевые слова: библиотека, профессиональное развитие, научная деятельность, молодые ученые, молодые специалисты, конференции.

Молодежь – наиболее динамичная часть общества, легко принимающая перемены, поэтому немаловажную роль играет развитие творческой активности молодых ученых и специалистов. Привлечение талантливой молодежи к научной деятельности должно быть одним из приоритетов в работе крупнейших информационно-библиотечных учреждений, что позволит в дальнейшем сделать их деятельность более эффективной. Одна из таких возможностей – это научные мероприятия, которые являются плодотворной и перспективной формой сотрудничества уже состоявшихся ученых и молодых ученых и специалистов, они содействуют профессиональному росту молодежи, продвижению достижений науки и практики в различные сферы деятельности, являются частью системы по подготовке и переподготовке кадров библиотек, создают условия для выявления и развития способностей талантливой молодежи. Ощутимая польза для молодежи заключается в том, что она не только получает возможность профессионального развития, но и навыки выступать

публично, излагать результаты своей работы и отстаивать, при необходимости, свою точку зрения. Проведение международных научных форумов способствует, как известно, развитию профессиональных коммуникаций.

Центральная научная библиотека имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси (Центральная научная библиотека НАН Беларуси) – одна из крупнейших библиотек страны и научное учреждение в составе НАН Беларуси, в котором проводится научно-исследовательская работа в области библиотековедения, библиографоведения, истории книги, информационных технологий. В библиотеке принято публиковать опыт и результаты этой работы, тогда как возможность непосредственного обсуждения проблем играет важную роль в дальнейшей научной работе. Участие специалистов в конференциях, семинарах, организуемых крупнейшими библиотеками, научными учреждениями, как в Беларуси, так и в других странах, подготовке докладов по различным проблемам деятельности библиотек и научно-исследовательской работе в учреждении уделяется особое внимание [5].

Значительное место в деятельности Центральной научной библиотеки НАН Беларуси занимает организация научных конференций, проблематика которых охватывает все направления информационно-библиотечной деятельности и исследовательской работы по вышеперечисленным направлениям. Практика проведения конференций молодых специалистов появилась в библиотеке достаточно давно. Так в 1984 г. силами сотрудников – членов Совета молодых ученых и специалистов библиотеки – была организована научно-практическая конференция молодых специалистов Центральной научной библиотеки НАН Беларуси и научных библиотек г. Минск «Новое в библиотечном деле Республики» [6], на которой были рассмотрены различные направления деятельности научных библиотек того времени. Среди докладчиков были нынешний директор библиотеки Н. Берёзкина (доклад «К вопросу об изучении читательского контингента в ЦНБ АН БССР»), Н. Оленюк (доклад «Организация работы по составлению библиографических указателей ученых Белоруссии»), В. Шишкин (доклад «Изучение использования каталогов и картотек в библиотеках НИУ АН БССР») и др. В докладах находили отражение фактически все направления деятельности библиотеки, исследовательская работа в области истории книги. В те годы проводились и другие конференции, в частности организованные в рамках договора о сотрудничестве с Библиотекой им. Врублевских Литовской академии наук, на которых у молодых ученых была возможность рассказывать о своей научной работе, поделиться полученными

результатами. Практика проведення научно-практических конференций для молодых ученых и специалистов была возобновлена в 2007 г., когда состоялась Международная научно-практическая конференция молодых ученых и специалистов «Библиотеки в информационном пространстве: синтез традиций и инноваций». Конференция проводилась Центральной научной библиотекой НАН Беларуси совместно с Белорусской библиотечной ассоциацией. В ней принимали участие сотрудники библиотек Беларуси, научных учреждений, учебных заведений республики. Активно участвовали в конференции представители Библиотеки Литовской академии наук и Государственной публичной научно-технической библиотеки (ГПНТБ) России. Работа конференции проходила в трех секциях: «Информационные ресурсы и технологии в библиотеках», «Экология и общество: проблемы, перспективы и информационное обеспечение» и «Редкие книги и рукописи в пространстве и времени: современный и исторический аспекты». В ее рамках состоялась встреча молодых специалистов научных и вузовских библиотек Республики Беларусь с вице-президентом Ассоциации специальных библиотек, директором экспертной группы Исследовательской службы Библиотеки Конгресса США Л. Минтером, им был сделан доклад «Цифровое присутствие в XXI веке: планы Библиотеки Конгресса США». На встрече активно обсуждались проблемы, связанные с оцифровкой документов. По итогам работы конференции был опубликован сборник научных статей «Библиотеки в информационном пространстве: синтез традиций и инноваций» [4].

Успешный опыт проведения первой после перерыва конференции молодых ученых и специалистов позволил принять решение о необходимости подготовки последующих подобных мероприятий, что подтверждалось и просьбами участников прошедшего мероприятия.

II Международная научно-практическая конференция «Библиотеки в информационном пространстве: проблемы и тенденции развития» [2] была приурочена к 85-летию со дня основания Центральной научной библиотеки НАН Беларуси. Организована она была также совместно с Белорусской библиотечной ассоциацией и состоялась в феврале 2010 г.

На форуме обсуждались актуальные проблемы, среди которых были вопросы по корпоративному взаимодействию библиотек, их информационным ресурсам и услугам, менеджменту и маркетингу в библиотеках, традициям и инновациям в выставочной деятельности, проблемам формирования, использования и сохранности фондов редких книг и рукописей, современному состоянию и тенденциям развития библиотечного дела. Ее участниками стали представители многих библиотек Беларуси, в том

числе областных, вузовских библиотек, других научных учреждений и высших учебных заведений республики. В ней принимали участие молодые ученые из России и Украины: Библиотеки РАН (Санкт-Петербург), Библиотеки по естественным наукам РАН, Научного центра исследований истории книжной культуры РАН, Московской финансово-юридической академии и Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского.

Таким образом, было еще раз подтверждено, что конференция пользуется у молодежи популярностью и следует сделать ее организацию традицией. III Международная научно-практическая конференция «Библиотеки в информационном пространстве: проблемы и тенденции развития» состоялась в ноябре 2011 г. Состав ее участников расширился, среди них были молодые ученые и специалисты из России, Литвы, Беларуси, Украины: представители Научного центра исследований истории книжной культуры РАН (Россия), Муниципального учреждения культуры «Централизованная библиотечная система» г. Арзамас Нижегородской области (Россия), Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (Украина), Национального университета «Львовская политехника» (Украина), Библиотеки им. Врублевских Литовской академии наук (Литва), Национальной библиотеки Беларуси; Фундаментальной библиотеки БГУ, Президентской библиотеки Республики Беларусь, Белорусского государственного университета культуры и искусств, Белорусской сельскохозяйственной библиотеки им. И. С. Лупиновича НАН Беларуси, Республиканской научно-технической библиотеки, Библиотеки Белорусского национального технического университета, Научно-педагогической библиотеки учреждения «Главный информационно-аналитический центр Министерства образования Республики Беларусь», Библиотеки Белорусского государственного экономического университета, НАН Беларуси, Библиотеки Могилевского государственного университета им. А. А. Кулешова, Библиотеки Горецкой сельскохозяйственной академии, Национального центра интеллектуальной собственности, Национального центра правовой информации.

При организации конференций всегда учитывается необходимость отразить в проблемном поле наиболее актуальные для обсуждения темы. Так, в 2011 г. такой темой была интеллектуальная собственность и авторское право. Вызвано это было тем, что в Беларуси была утверждена новая редакция закона об авторском праве. В связи с этим для участия в конференции был приглашен начальник Центра по коллективному управлению имущественными правами Национального центра интеллектуальной собственности А. В. Бичурин. Его доклад, прозвуч-

чавший на Пленарном засіданні, був посвящений практичним вопросам авторського права в світє нового Закону Республіки Беларусь «Об авторском праве и смежных правах». Выступление вызвало большой интерес участников, т. к. были рассмотрены основные нововведения, нашедшие отражение в Законе, и завершилось дискуссией.

Успешно работали четыре секции: «История и современные проблемы библиотечного дела»; «Менеджмент и маркетинг в библиотеках. Система менеджмента качества и деятельность библиотек»; «Проблемы формирования, использования и сохранности фондов редких книг и рукописей. Изучение книжных памятников»; «Библиотеки: информационные ресурсы, корпоративное взаимодействие».

Среди рассмотренных вопросов были проблемы реализации молодых ученых в библиотечной сфере, ценностные мотивации молодых ученых, изучение книжных памятников, перспективы осуществления фандрейзинговой деятельности библиотек, вопросы коммуникативной социализации в условиях библиотек, использование интернет-ресурсов, формирование информационной культуры, правовая культура и др.

В ходе состоявшихся на секционных заседаниях дискуссий участниками было предложено: продолжить работу по исследованию проблем чтения, с целью выработки предложений по совершенствованию деятельности библиотек с тем, чтобы не утратить в век информационных технологий качества чтения, культуры чтения; расширять использование персональных интернет-ресурсов ученых в работе библиотек; усилить координацию деятельности по изучению и описанию книг-малюток, миниатюрных книг и прочих оригинальных книжных памятников на территории Беларуси; продолжать развивать базы данных и онлайн каталоги, охватывающие источники по истории книжной культуры Беларуси и сопредельных стран (в том числе на основе международного сотрудничества) [1].

Круглый стол «Библиотека и читатель в среде Web 2.0: перспективы взаимодействия», который состоялся в рамках конференции, также вызвал активную дискуссию его участников по вопросам о том, зачем библиотекам интегрироваться в среду Web 2.0, как завоевать и сохранить лояльность читателей при таком количестве служб и социальных сервисов Web 2.0, как увлечь библиотекарей идеологией Web 2.0. В его работе приняли участие более 60 человек.

В целом конференция ярко продемонстрировала, что молодые ученые и специалисты библиотечного дела достойно представляют свои учреждения. Среди докладов было немало интересных в научном и практическом отношении. Материалы конференции были опубликованы в сборнике

«Бібліотеки в інформаційному просторі: проблеми і тенденції розвитку [3].

Учасники конференції висловили думку, що необхідно активізувати діяльність професійного бібліотечного суспільства по системному і цілеспрямованому проведенню різних форм підвищення кваліфікації і продовжити щорічне проведення конференцій молодих учених і спеціалістів, т. к. це дає можливість обмінятися досвідом, дозволяє підвищувати професійну компетентність.

Крім того, несомненно, що проводимі Центральною науковою бібліотекою НАН Білорусі конференції підвищують престиж бібліотечного дела, сприяють привертанню талановитої молоді до наукової середовища. Дане обставина обговорювалося керівництвом бібліотеки, розглядалися можливості по підвищенню наукового рівня конференції, її престижності для молоді. Було прийнято рішення про те, що необхідно запросити до участі по її організації представників професорсько-викладацького складу профільного вузу, що дозволить оцінювати доповіді учасників конференції спільно з викладачами, які, звичайно ж, дуже добре знають потенціал своїх випускників.

Проведення IV Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і спеціалістів «Бібліотека і суспільство: історія, реальність, перспективи взаємодії» планується Центральною науковою бібліотекою НАН Білорусі в листопаді 2012 г. Вона буде організована спільно з Білоруським державним університетом культури і мистецтв (факультетом інформаційно-документних комунікацій) і при підтримці Білоруської бібліотечної асоціації. В її рамках передбачається обговорення широкого кола проблем, які стосуються історії бібліотечного дела, формування, збереження і використання фондів рідких книг і рукописів, вивчення пам'яток книжної культури, інформаційних ресурсів бібліотек, корпоративного взаємодії; бібліотечного менеджменту і маркетингу, зв'язей з суспільністю, інноваційної діяльності бібліотек; системи менеджменту якості, бібліотечного освіти в контексті суспільного розвитку.

Підводячи підсумок, слід зауважити, що в даному випадку розглянуто одне з можливих напрямків роботи з молодими ученими і спеціалістами, яке, однак, є достатньо ефективним, т. к. дозволяє активізувати наукову діяльність молодих учених, привертати увагу наукового суспільства до їх робіт, певним чином впливати на рівень самооцінки, підвищує професійний рівень молодих спеціалістів.

Список использованных источников

1. *Авгуль Л. А.* Библиотеки в информационном пространстве / Людмила Авгуль, Владимир Казбанов // Веды. – 2011. – 14 лістап. (№ 46). – С. 7.

2. Библиотеки в информационном пространстве : проблемы и тенденции развития : материалы II Междунар. науч. конф. молодых ученых и специалистов, Минск, 16 февр. 2010 г. [Электронный ресурс] / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа ; [редкол.: Л. А. Авгуль, Н. Ю. Березкина (отв. ред.), Г. Я. Голенченко, О. М. Дрозд, А. В. Стефанович ; библиогр. ред.: Н. Г. Комарова, Е. А. Бондаренко, О. В. Пирогова ; ред. М. М. Лис ; рец.: Р. Б. Григянец, Н. А. Яцевич]. – Электрон. дан. – Минск : Ковчег, 2010. – 1 электрон. опт. диск (CD ROM) ; 12 см. – Систем. требования : IBM-совместимый PC ; 256 Мб RAM ; VGA ; Windows 2000 / xp / Vista ; CD ROM дисковод ; мышь. – Загл. с экрана.

3. Библиотеки в информационном пространстве: проблемы и тенденции развития : материалы III Междунар. науч.-практ. конф. молодых ученых и специалистов (Минск, 1–2 нояб. 2011 г.) [Электронный ресурс] / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Я. Коласа ; [редкол.: Л. А. Авгуль, Н. Ю. Березкина (отв. ред.) [и др.] ; библиогр. ред. Е. А. Бондаренко]. – Электрон. дан. – Минск : Ковчег, 2011. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. – Систем. требования : IBM-совместимый PC ; 256 Мб RAM ; VGA ; Windows 2000 / xp / Vista ; CD-ROM дисковод ; мышь. – Загл. с экрана.

4. Библиотеки в информационном пространстве: синтез традиций и инноваций : материалы Междунар. науч.-практ. конф. молодых ученых и специалистов, Минск, 12 сент. 2007 г. / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Я. Коласа, Беларус. библиот. асоц. ; редкол.: Н. Ю. Березкина (отв. ред.) [и др.] ; рец.: Л. И. Довнар, В. И. Венгерова. – Минск : Красико-Принт, 2007. – 255 с. : ил. – Ч. текста белорус.

5. *Дрозд О. М.* Кадровый потенциал и повышение эффективности инновационного процесса в научной библиотеке / О. М. Дрозд, Л. А. Авгуль // Бібліятэкі і музеі ў сістэме інавацыйнай дзейнасці : матэрыялы Міжнароднага навука.-практ. канф. (21–22 кастр. 2009 г.) / М-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў ; редкал.: С. В. Зыгмантовіч (адк. рэд.) [і ін.]. – Мінск, 2010. – С. 196–199.

6. Отчет о работе библиотеки академии наук Белорусской ССР за 1984 год / Академия наук Белорусской ССР, Центр. науч. б-ка им. Я. Коласа. – Минск, 1985. – С. 61.

УДК 027.021(477):[024:303.6]

Жанна Самохіна,

мол. наук. співроб. відділу бібліотекознавства НБУВ

МАРКЕТИНГОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ В НАУКОВИХ БІБЛІОТЕКАХ УКРАЇНИ

Висвітлено використання бібліотечного маркетингу на сучасному етапі, зокрема такого його компонента, як маркетингове дослідження. Розглянуто досвід та рекомендації бібліотек України щодо організації та проведення моніторингів попиту читачької аудиторії. Запропоновано методика організації маркетингового дослідження в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.

Ключові слова: маркетингове дослідження, формування попиту, інформаційні потреби, анкетування.

Використання різного маркетингового інструментарію в бібліотеці на сучасному етапі допомагає вирішити питання, що неминуче виникають перед кожною бібліотекою незалежно від рівня і статусу: як залучити користувачів; які найкращі форми обслуговування вибрати; які послуги, за якою ціною та на яких умовах надати користувачеві, враховуючи наявні ресурси; що можна запропонувати читачеві з того, що пропонують інші бібліотеки. Адже нинішній користувач інформації досить вибагливий, і сучасній бібліотеці мало просто залучити потенційного читача до себе. Потрібно вміти його втримати й надалі. Тільки так бібліотека зможе стати конкурентоспроможною на інформаційному ринку.

Як зазначають бібліотекознавці Л. Герасимова та О. Кокойкіна, головна мета діяльності сучасної бібліотеки – бути корисною кожному конкретному читачеві, а головний об'єкт – це користувач, його інтереси, вимоги та побажання [2]. Саме тому бібліотекам необхідно широко використовувати маркетинг у різних напрямках своєї діяльності: в організації праці та керуванні бібліотекою; плануванні роботи; організації обслуговування; інформаційній, рекламній, культурно-просвітницькій діяльності; створенні позитивної громадської думки і т. ін.

Бібліотечний маркетинг сприяє більш високому якісному рівню роботи бібліотек, стимулює приплив читачів, у тому числі через рекламу. У результаті підвищується відвідуваність, книговидача, читаність, обіг фондів бібліотеки. За допомогою маркетингу бібліотеки можуть отримати інформацію про те, як формувати громадську думку про свою бібліотеку;

як побудувати рекламу своїх послуг; як організувати процес просування послуг; яку ціну готові платити користувачі за ті чи інші послуги.

Провідна функція маркетингу – дослідницька. Враховуючи теоретико-прикладні розробки науковців В. Ключова, Г. Міщенко та ін., сучасна маркетингова діяльність у бібліотеці передбачає комплекс маркетингових досліджень [1, 6, 8, 9]:

- аналіз роботи бібліотеки: виявлення її досягнень і недоліків, сильних та слабких сторін, наявних ресурсів; проведення соціологічних досліджень, щоб знати, хто відвідує бібліотеку, хто і чому не відвідує, які заходи можуть вплинути на роботу бібліотеки, чи користується бібліотека авторитетом у населення, і якщо не користується, то чому; вивчення запитів читачів щодо бібліотечно-інформаційних послуг: за які згодні платити і які прагнуть отримувати безкоштовно;

- прогнозування діяльності бібліотеки з метою формування бібліотечних фондів відповідно до інформаційних потреб потенційних і дійсних користувачів;

- визначення кола потенційних користувачів: виявлення основних цільових груп, з якими може працювати бібліотека;

- аналіз наявних ресурсів і розробка пропозицій: що може запропонувати бібліотека; які інформаційні ресурси має придбати або забезпечити до них доступ користувачам у першу чергу; що необхідно покращити в технічному забезпеченні; пошук партнерів для співпраці.

Маркетингові дослідження в бібліотеці – це дії, які спрямовані на вивчення реальних і потенційних потреб користувачів. Основним призначенням маркетингових досліджень у бібліотеці є сприяння створенню оптимальних умов для задоволення запитів читачів.

Згідно з маркетинговою концепцією бібліотеки існують для користувачів (читачів). Тому бібліотеці необхідно відстежувати реакцію читачів на свою діяльність, вивчати громадську думку. Щоб задовольнити запити читачів, потрібно постійно досліджувати читацький контингент, їхні інформаційні інтереси, потреби в бібліотечно-інформаційних послугах. Ці дослідження можна проводити через інтерв'ювання та опитування, анкетування, тестування, а також спостереження й зіставлення фактів [1, 8, 9]. Орієнтація на певні соціальні та вікові групи, визначення пріоритетів, прогнозування діяльності бібліотеки дадуть змогу їй зміцнити свої позиції в системі соціально-інформаційних інститутів. З огляду на це, вітчизняні бібліотеки активно залучаються до маркетингової діяльності, поширюючи досвід і вироблені рекомендації щодо методик проведення маркетингових досліджень, про що свідчать публікації у фахових

виданнях та на сайтах бібліотек мережі Інтернет. Зокрема, значна робота здійснюється великими бібліотеками України.

Так, досвід вивчення попиту на друковану продукцію читацької аудиторії наукових бібліотек України має Національна парламентська бібліотека (НПБ) України. Протягом 2001–2002 рр. вона здійснила загальноукраїнське дослідження «Електронні інформаційні ресурси бібліотек України». Його проведення дало можливість одержати цілісну картину стану інформатизації регіональних бібліотек України, визначити рівень та потенціал кожної з базових книгозбірень.

Протягом 2003–2005 рр. у рамках Державної програми поповнення бібліотечних фондів на період до 2005 року було передбачено проведення наукових досліджень з питань повноти надходження до бібліотек обов'язкових примірників документів, задоволення читацького попиту на вітчизняну друковану продукцію, періодичні видання. У 2003 р. НПБ України очолює загальнодержавне дослідження «Обов'язковий примірник документів України (державний і місцевий), повнота його надходження до бібліотек». Під час вивчення 15 обласних універсальних наукових бібліотек було зібрано матеріали про стан книговидання та отримання обов'язкового примірника в регіонах [7].

У 2004 р. виконання Програми продовжило дослідження «Незадоволений читацький попит на вітчизняну книжкову продукцію, пропозиції щодо її видання та перевидання». Його метою стало вивчення ступеня задоволення читачів українською книжковою продукцією; створення на основі незадоволеного читацького попиту банку даних для видання та перевидання книг українськими видавництвами з метою комплектування й доукомплектування бібліотек; виявлення книг, що потребують перекладу українською мовою. Дані збиралися в наукових, обласних, міських, районних бібліотеках та сільських філіях 18 областей України та АР Крим.

Дослідження 2005 р. «Комплектування фондів бібліотек вітчизняними науковими та виробничо-практичними журналами у галузі економіки і права» стало логічним продовженням попередньої розвідки і дало змогу отримати дані щодо тематики, за якою в бібліотеках не вистачає літератури. Дослідженням були охоплені наукові, обласні, міські та районні бібліотеки 19 областей України та АР Крим. Було здійснено аналіз статистичної інформації за шість років щодо складу фонду, стану комплектування вітчизняними журналами в галузі економіки і права, джерел надходження періодичних видань, динаміки цін на ці видання [7].

Цікавими є напрацювання обласних бібліотек у галузі методики та організації маркетингових досліджень. Так, Херсонською обласною

універсальною науковою бібліотекою ім. Олесь Гончара (ХОУНБ) було розроблено методичні рекомендації щодо вивчення складу та використання бібліотечних фондів у централізованих бібліотечних системах. Серед методів дослідження якості та структури фондів бібліотекою запропоновано такі заходи, як «Дні суцільного обліку запитів» і «Тижні якості» [3].

Проведення ХОУНБ «Днів суцільного обліку запитів» було визнано найбільш ефективним методом вивчення читацьких інтересів. Їх метою є виявлення характеру, проблематики запитів та ступеня їх задоволення. Суть суцільного обліку полягає в тому, що під час його проведення повинні враховуватись і фіксуватись усі запити читачів, які надійшли в різні дні тижня.

Наступний аналіз записів, зібраних у результаті проведення суцільного обліку запитів, слугуватиме підвищенню рівня керівництва читанням. Він виявить прогалини в комплектуванні книжкового фонду, дасть змогу визначити ефективність наочної пропаганди, рівень обслуговування читачів у бібліотеці.

Як зазначають розробники, метою проведення «Тижнів якості» є поліпшення якості обслуговування користувачів шляхом виявлення причин відмов, аналізу технологічних процесів, задіяних при цьому, виявлення неузгодженості та можливості ліквідації недоліків, підвищення професіоналізму бібліотекарів. Більш якісному вивченню складу бібліотечного фонду сприяє застосування соціологічного методу (бесіда з читачами, інтерв'ювання, анкетування, збір відгуків на книги та ін.). Співробітниками ХОУНБ запропоновано до використання приблизну анкету для опитування користувачів бібліотеки, метою якої є збирання та узагальнення матеріалів щодо визначення основних шляхів формування бібліотечного фонду [3].

Дніпропетровською обласною універсальною науковою бібліотекою (ДОУНБ) розроблено основні положення програми та запроваджено методику дослідження «Студент вузу – користувач ДОУНБ» (2002 р.), метою якого стало визначення реального стану і виявлення шляхів та напрямів удосконалення системи обслуговування сучасної категорії користувачів-студентів у ДОУНБ на основі вивчення їх динамічно зростаючих потреб, структури читацьких запитів за типами видань, їх видами, періодом видання та ступенем задоволення існуючими інформаційно-документальними ресурсами.

Необхідність проведення цього дослідження була зумовлена погіршенням інформаційно-методичного забезпечення навчального

процесу в закладах освіти. Насамперед це було пов'язано зі зменшенням випуску спеціальної навчальної літератури, зростанням цін на друковану продукцію, що ускладнило її придбання бібліотеками навчальних закладів. За цих обставин підвищилося значення ДОУНБ, найбільшої універсальної бібліотеки міста, у забезпеченні наукового та навчального процесів вищої школи [10].

Поставлені завдання дослідження мали на меті: визначення вищих навчальних закладів м. Дніпропетровськ, студенти яких найчастіше користуються послугами ДОУНБ; вивчення потенційних користувачів-студентів, їх інформаційних потреб та умов їх задоволення на базі бібліотеки; вивчення можливості задоволення сучасних запитів користувачів-студентів на літературу бібліотеками вищих навчальних закладів міста; вивчення умов задоволення потреб користувачів-студентів бібліотечними фондами, умов читання, форм і методів обслуговування в ДОУНБ та бібліотеках вищих навчальних закладів міста; вивчення думок та пропозицій користувачів-студентів щодо обслуговування в ДОУНБ, оцінка їх впливу на формування іміджу бібліотеки; вивчення думок фахівців-бібліотекарів ДОУНБ та бібліотек вищих навчальних закладів щодо питань обслуговування інформаційних потреб користувачів-студентів; складання середньостатистичного портрета користувача-студента ДОУНБ на підставі соціально-демографічних та читацьких характеристик; визначення напрямів і форм взаємодії ДОУНБ з іншими бібліотеками міста в питаннях обслуговування користувачів-студентів [10].

Цікавим є досвід Краматорської міської публічної бібліотеки ім. М. Горького (КМПБ), яка протягом 2010 р. проводила соціологічне дослідження «Публічна бібліотека в соціокультурній інфраструктурі міста», у якому взяли участь 11 структурних підрозділів централізованої системи.

Завдання дослідження полягали в обґрунтуванні необхідності бібліотеки як соціального інституту; аналізі відповідності бібліотечних послуг запитам відвідувачів бібліотек; визначенні рівня якості й ефективності обслуговування читачів, а також професійності, компетентності та психологічної відповідальності бібліотечних фахівців.

За результатами дослідження КМПБ склала рекомендації щодо підвищення рівня ефективності бібліотечного обслуговування публічними бібліотеками міста, які полягали в проведенні широких рекламних акцій щодо залучення до публічних бібліотек потенційних користувачів, сприянні регулярному поновленню бібліотечного фонду через реалі-

зацію міської Програми поповнення бібліотечних фондів та ретельному вивченні репертуару періодичних видань з метою його корегування [12].

Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського (НБУВ) у межах наукової тематики 2008–2010 рр. «Управління бібліотечно-інформаційною діяльністю наукової бібліотеки» було здійснено комплексне маркетингове дослідження, у якому взяли участь провідні обслуговуючі підрозділи бібліотеки. У процесі роботи аналізувалися інформаційні потреби читачів, визначався соціальний і професійний портрет сучасного читача за допомогою таких методів, як анкетування, інтерв'ювання, опитування; створювалися фокус-групи для вивчення факторів зацікавленості читачів у послугах бібліотеки та в розширенні спектра платних послуг.

Використовуючи інструментарій бібліотечного маркетингу в межах визначеного наукового дослідження, було зосереджено увагу на обґрунтуванні та прийнятті управлінських рішень щодо визначення аспектів інтенсифікації бібліотечної діяльності в системі бібліотечно-інформаційного обслуговування. Метою даного напрямку дослідження стало визначення основних аспектів оптимізації системи обслуговування користувачів інформаційними ресурсами наукової бібліотеки в умовах упровадження автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем (АБІС) та розвитку інформаційно-комунікаційних технологій на основі організації та впровадження результатів маркетингових досліджень.

Було реалізовано такий комплекс завдань: вивчення контингенту користувачів електронних ресурсів, моніторинг інформаційних потреб різних категорій користувачів та використання інформаційних ресурсів НБУВ, вивчення незадоволених замовлень користувачів на документи, вивчення інформаційної поведінки користувачів, вивчення інтенсивності використання електронних ресурсів бібліотеки, вивчення споживацького попиту платних бібліотечно-інформаційних послуг, розробка методичних рекомендацій організації бібліотечно-інформаційного обслуговування в умовах інформатизації.

Організація локального дослідження за підтемою «Користувач електронних ресурсів в системі бібліотечно-інформаційного обслуговування» здійснювалася відділом технологій дистантного обслуговування на основі використання комп'ютерних програм.

Моніторинг інформаційних потреб користувачів Філії № 2 НБУВ було спрямовано на визначення змістовної структури інформаційних потреб користувачів та ступеня використання традиційних і електронних інформаційних ресурсів НБУВ. З цією метою проводилося суцільне статистичне

дослідження за напрямками: використання електронних ресурсів, створених НБУВ; використання електронних документів на локальних дисках; звернення до електронних джерел інших інформаційних установ у мережі інтернет/екстранет; отримання електронних копій документів, склад інформаційних запитів за галузями знань; використання друкованих джерел інформації.

Відповідно до вимог бібліотечно-інформаційного маркетингу в рамках теми наукового дослідження відділом обслуговування основними фондами, відділом наукової організації основного фонду та Філією № 2 НБУВ вивчалися незадоволені запити користувачів на документи – відмови. За результатами вивчення незадоволених вимог користувачів учасниками дослідження підготовлено рекомендації щодо докомплектування фонду НБУВ конкретними російськими та українськими виданнями.

Одним із завдань дослідження, проведеного відділом технологій дистантного обслуговування, стало вивчення інформаційної поведінки користувачів як дзеркального відображення рівня інформаційної культури особистості за допомогою спостереження за роботою користувачів в електронному каталозі.

Протягом 2005–2009 рр. бібліотека провела ряд комплексних моніторингових: «Використання електронних каталогів у залах гуманітарного профілю як напрям інформаційно-аналітичної діяльності НБУВ», «Читач у системі обслуговування електронними інформаційними ресурсами наукової бібліотеки», «Електронні інформаційні ресурси в системі бібліотечно-інформаційних послуг НБУВ», «Інноваційні процеси бібліотечно-інформаційного обслуговування читача наукової бібліотеки», «Використання інтернет-ресурсів у сфері бібліотечного сервісу» [5, 11].

У 2007 р. Інститутом бібліотекознавства НБУВ було проведено вивчення використання електронних науково-інформаційних ресурсів (ЕНІР). Формою вивчення було обрано анкетування, значну увагу в якому приділили дослідженню інформаційних потреб і запитів користувачів ЕНІР. У процесі проведення анкетування був одержаний достатній статистичний матеріал для предметного та багатоаспектного аналізу тематики інформаційних потреб і запитів користувачів ЕНІР Бібліотеки. Результати дослідження констатували високий інтерес користувачів НБУВ до ЕНІР [4].

Спираючись на «Положення про організацію платних послуг», у 2008–2010 рр. у НБУВ було проведено наукове дослідження з визначення конкретного спектра послуг та вироблення стратегічної лінії їх надання в окремих структурних підрозділах бібліотеки.

У контексті нової бібліотечної практики були проведені маркетингові дослідження ефективності практичного надання платних послуг, у т. ч., у відділі комплексного бібліотечного обслуговування Інституту бібліотекознавства НБУВ. Основними завданнями розвідки стали: виявлення найактивніших категорій користувачів платних послуг, виявлення частоти отримання платних послуг, організація обліку надання платних послуг, аналіз читацької поведінки під час отримання платних послуг, визначення ступеня читацького задоволення, оцінка динаміки використання платних послуг з подальшою розробкою рекомендацій щодо пріоритетності їх надання та розширення спектра дії.

Завданням наступного етапу дослідження стало отримання об'єктивних якісних даних, тобто вивчення фактора особистої зацікавленості користувачів у розширенні спектра платних послуг. З цією метою впродовж травня 2010 р. з контингенту відвідувачів гуманітарного залу формувалися мобільні фокусні групи. У результаті фокусного бібліотечного маркетингового дослідження було одержано змістовну інформацію щодо шляхів оптимізації системи бібліотечних платних послуг, виключаючи надмірне захоплення комерціалізацією, що призводить до відступу від принципу вільного доступу інформації в інтересах суспільства та виникнення проблеми обмеження.

Таким чином, результати науково-дослідної роботи за напрямом «Бібліотечний маркетинг як технологія управління при використанні інформаційних ресурсів» дали змогу стверджувати, що користувачі зацікавлені в подальшому розвитку електронних видів інформаційних послуг та розширенні спектра додаткових сервісних послуг. Аудиторія користувачів електронних ресурсів бібліотеки постійно зростає, і хоча більшість уже має відповідні навички роботи з АБІС, актуальним стало питання консультативної допомоги, орієнтування в просторі електронної інформації для забезпечення якісного та оперативного пошуку. У результаті проведення ряду маркетингових досліджень було побудовано комплексну модель бібліотечно-інформаційного сервісу в науковій бібліотеці з розробкою пакета послуг, орієнтованих не на особливості бібліотечної технології, а на потреби користувачів. Найактуальнішою складовою сервісу стають дистантні послуги від віртуальних довідкових служб до електронної доставки документів.

Наразі НБУВ розробила програму маркетингового дослідження, метою якого є вивчення читацької думки щодо рівня якості бібліотечно-інформаційного обслуговування в бібліотеці. Поставлені завдання мають на меті:

– дослідити якість роботи обслуговуючого персоналу, рівень

задоволення читачів професійними та комунікативними навичками бібліотекарів;

– оцінити повноту задоволення читачів складом і структурою документних фондів НБУВ та інформаційних ресурсів, що доступні в читальних залах;

– дослідити рівень задоволення умовами праці для читачів у бібліотеці;

– визначити фактори, що найбільше впливають на якість бібліотечно-інформаційного обслуговування читачів;

– виявити найбільш популярні серед читачів платні послуги та платні послуги, що не користуються попитом, рівень задоволення ними та пропозиції користувачів щодо вдосконалення послуг чи впровадження нових.

Об'єктом дослідження стануть читачі НБУВ, що записані до бібліотеки постійно або тимчасово.

Методом збору інформації, що планується застосувати в дослідженні, стане анкетне опитування. На кожне з п'яти завдань дослідження розроблена анкета з відкритою і закритою формами питань.

Очікуваним результатом дослідження стане визначення недоліків та проблем в обслуговуванні бібліотечно-інформаційними ресурсами та в системі платних послуг НБУВ, розробка рекомендацій щодо підвищення якості послуг і покращання умов роботи читачів бібліотеки відповідно до їх потреб та інтересів.

Таким чином, бібліотеками України періодично здійснювалися як різноаспектні локальні, так і масштабні маркетингові дослідження (у межах провідних бібліотек країни). Комплексний підхід до організації маркетингових досліджень було застосовано Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського в рамках наукової тематики. Багатоаспектне наукове дослідження охопило різні напрями у сфері бібліотечно-інформаційного сервісу, починаючи від аналізу причин незадоволених запитів користувачів і закінчуючи вивченням споживацького попиту платних послуг та інтенсивності використання електронних науково-інформаційних ресурсів. Отримані результати дали змогу розробити методичні рекомендації щодо організації бібліотечно-інформаційного обслуговування в умовах інформатизації наукових бібліотек. Аналіз викладеного в цій статті матеріалу дає можливість констатувати, що використання інструментарію бібліотечного маркетингу в бібліотеках України набуває більш фундаментального й систематичного характеру та має широкі перспективи розвитку системи маркетингового планування роботи бібліотек.

Список використаних джерел

1. *Василенко О. М.* Статистична інформація в бібліотечному маркетингу / О. М. Василенко // *Бібл. вісн.* – 2009. – № 5. – С. 3–8.
2. *Герасимова Л. Н.* Маркетинг в библиотеке : учеб. пособие / Л. Н. Герасимова, О. Н. Кокойкина. – М., 1993. – 59 с.
3. Ділове досьє директора ЦБС [Електронний ресурс] / упоряд.: Т. Л. Сватула ; Херсон. обл. універс. наук. б-ка ім. О. Гончара. – Херсон, 2008. – Вип. 4. – Режим доступу: <http://www.lib.kherson.ua/dose4.htm>. – Назва з екрана.
4. *Ісаєнко О. О.* Дослідження інформаційних потреб і запитів користувачів електронних науково-інформаційних ресурсів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / О. О. Ісаєнко // *Вісн. Кн. палати.* – 2007. – № 8. – С. 22–25.
5. *Коваль Т. М.* Маркетингові дослідження як спосіб вивчення інформаційних потреб читачів-гуманітаріїв / Т. М. Коваль // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* – К., 2011. – Вип. 29. – С. 147–155.
6. *Клюев В. К.* Маркетинговая ориентация библиотечно-информационной деятельности : учеб. пособие / В. К. Клюев, Е. М. Ястребова. – М., 1999. – 144 с.
7. *Любаренко Л.* Науково-дослідницька діяльність Національної парламентської бібліотеки України у 2001–2005 рр. (м. Київ, Україна) // *Бібліотека і книга у контексті часу : зб. наук. ст. Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 11–13 трав. 2006 р.* / ред. Т. Вилегжаніна ; Нац. парлам. б-ка України. – К., 2006. – С. 155–163.
8. *Маркетинг в библиотеке: специфика, формы реализации: метод. пособие* / Нац. б-ка им. А. С. Пушкина Респ. Мордовия. Отд. экон. анализа и маркетинга; [сост. Т. П. Ферцева ; ред.: С. Н. Архипова, С. А. Грибова, Т. В. Овсянникова]. – Саранск, 2008. – 23 с.
9. *Міщенко Г. Г.* Маркетинг і бібліотека / Г. Г. Міщенко // *Нац. парлам. б-ка України. Інформ. центр з питань культури та мистец.* – К., 2004. – 94 с.
10. *Соціологічні дослідження в бібліотеках (методика організації та проведення)* / уклад. І. Є. Луньова; Дніпропетр. обл. універс. наук. б-ка. – Д., 2002. – 97 с.
11. *Туровська Л.* Маркетинговий підхід як чинник оптимізації бібліотечно-інформаційного обслуговування / Л. Туровська // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* – К., 2011. – Вип. 29. – С. 135–145.
12. *Публічна бібліотека в соціокультурній інфраструктурі міста* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr.lib-krm.org/news.php?id=255>. – Назва з екрана.

УДК 001:004.7

Сергій Назаровець,

бібліотекар 2-ї категорії НТБ НУ «Львівська політехніка»,
аспірант ХДАК

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ЗАСОБИ АНАЛІЗУ ТА ОЦІНКИ НАУКОВОЇ ПРОДУКТИВНОСТІ

Розглянуто особливості нового підходу до оцінки якості наукових документів алтметрікс. Наведено інструменти для проведення алтметрікс-оцінювань, окреслено перспективи та перешкоди використання алтметрікс-аналізу науковцями та бібліотеками України.

Ключові слова: алтметрікс, наукометрія, наукова комунікація, відкритий доступ.

У наш час традиційні паперові видання поволі поступаються своїм електронним аналогам. У процесі створення та використання електронної публікації є не обов'язковим друк кінцевого продукту, оскільки її вміст може бути скопійований на електронні пристрої користувачів, немає потреби у виготовленні індивідуального примірника, а це дає можливість науковим видавництвам значно розширити ринок збуту. Попервах електронні журнали поширювалися виключно в академічному середовищі, радше як експерименти з новими каналами поширення інформації. Усе змінилося в середині 90-х років минулого століття, коли веб ставав популярнішим, і кількість інтернет-користувачів у світі різко збільшилася. Саме тоді великі потужні комерційні видавництва, які через неминучість додаткових витрат на початку дуже обережно ставилися до альтернативного електронного видавництва, заявили про готовність перевести свої видання в електронну форму та надавати доступ до їх змісту на умовах звичної передплати. Сьогодні більшість рецензованих журналів створили власні електронні версії, а деякі цілковито відмовилися від паперової версії [4].

Водночас традиційна видавнича модель переживає не найкращі часи. Зростання цін на наукові журнали призвело до зменшення передплати наукових видань бібліотеками, а відтак і до ослаблення функції підтримки наукових досліджень та незадоволення читацьких потреб. Працівники університетів передавали в комерційні журнали результати

досліджень, які часто фінансувалися за рахунок державного бюджету, разом з авторськими правами. Далі видавці пропонували бібліотекам ці ж документи, але за неймовірно велику плату, змушуючи наукові установи витрачати кошти на придбання своїх ж статей [1].

У відповідь на таку поведінку комерційних видавництв у світі зросла популярність ініціативи Відкритого доступу (Open Access) – практики надання необмеженого й постійного доступу до наукових матеріалів (рецензованих журнальних статей, дисертацій, наукових монографій, розділів книг) через мережу Інтернет, безкоштовно, без ліцензійних обмежень і без порушення авторських прав [3]. Ідея надавати безкоштовний і оперативний доступ до наукових публікацій зародилася давно, але істотного поширення не набула через технологічні обмеження. Вибух інтересу до ідеї Відкритого доступу розпочався також з 90-х років XX ст. завдяки широкому поширенню мережі Інтернет. Передавання інформації через мережу відбувається майже миттєво, що дає змогу швидко отримати доступ до нових знань незалежно від передплати [13]. На сьогодні існує два основні канали розповсюдження документів відкритого доступу: публікація статей у рецензованих журналах відкритого доступу, які забезпечують вільний доступ до всіх статей, та архівування наукових документів ученими на власних чи інституційних веб-сайтах.

Попри це, наукові журнали, як і раніше, відіграють важливу роль у контролі якості наукового змісту. У багатьох випадках, розміщені у відкритих електронних архівах попередні варіанти наукових робіт призначені для можливої публікації в рецензованому науковому журналі [3].

Завдяки мережі Інтернет, учені отримали зручний доступ до великої кількості наукових документів, які раніше залишалися непоміченими через географічні обмеження чи економічне становище наукової установи. Використання нових інформаційних технологій значно вдосконалило пошуковий апарат, спростило і пришвидшило процес пошуку, дало змогу вченим охоплювати більшу кількість джерел та покращувати зв'язок з колегами.

Тим не менш, стрімкі темпи зростання обсягів документно-інформаційних потоків вимушують учених покладатися на ряд наукометричних показників для відбору найбільш актуальних та важливих джерел для власних досліджень. Найпопулярніші з них: H-індекс, що широко використовується в наукометричній базі даних SciVerse Scopus видавничої корпорації Elsevier, та імпаکت-фактор журналу, який щорічно розраховується Інститутом наукової інформації (Institute for Scientific Information), що належить корпорації Thomson Reuters.

Індекс Хірша (h-індекс) обчислюється на основі розподілу цитувань робіт конкретного дослідника: учений має індекс h, якщо h з його Np статей цитуються як мінімум h разів кожна, у той час як решта (Np – h) статей цитується не більше ніж h разів кожна [14]. Одним з головних недоліків h-індексу є його залежність від тривалості наукової активності вченого – коротка наукова кар'єра може призвести до недооцінки робіт ученого. Для того, щоб отримати цей показник потрібний час на проходження видавничого циклу не лише самого документа, що містить результати дослідження, а й статей, у яких згадуватиметься ця робота.

Розрахунок імпаکت-фактора проводиться за трирічний період, таким чином: $IF_n = A / B$, де: A – число цитувань протягом n року в журналах, що відслідковуються Інститутом наукової інформації, статей, опублікованих у даному журналі у двох попередніх роках, а B – кількість статей, опублікованих у даному журналі у двох попередніх роках [6].

Як бачимо з формул підрахунку двох популярних наукометричних показників – результати вимірювань завжди отримують зі значною затримкою.

Уже в рік публікації статті можуть назбирати достойну кількість цитувань, які не будуть враховані, наприклад, при підрахунку класичного імпакт-фактора журналу. Щоб показати наскільки актуальні роботи, опубліковані в науковому журналі, і як швидко про них стає відомо у світі науки, використовується Immediacy Index (індекс оперативності), що публікуються щорічно в Journal Citation Reports. Розраховується він як співвідношення кількості цитувань статей журналу, отриманих у певному році (A), до сумарної кількості статей, надрукованих у журналі цього ж року (B): $2011 \text{ immediacy index} = A/B$ [15].

Поки це найшвидший у підрахунку показник, який може нам запропонувати класична наукометрія. Однак у час інтернет-технологій, коли розміщений у мережі документ миттєво стає доступним у будь-якій точці земної кулі, такий показник, незважаючи на свою назву, все ж видається малооперативним.

На жаль, використання наукометричних показників наштовхується і на цілий ряд інших проблем: деякі важливі дослідження можуть залишитися нецитованими, ігнорується контекст і причини цитувань, наукометричні показники неможливо застосувати для оцінки якості робіт. Науковець або журнал можуть отримати велику кількість цитувань за рахунок оглядових статей, а не результатів досліджень. Високий імпакт-фактор журнал може легко заробити, опублікувавши лише кілька часто цитованих робіт, при цьому залишається невідомим, як добре використовувалася кожна стаття

журналу і чи не обмежується їхній вплив лише вузькоспеціалізованим колом фахівців.

У багатьох країнах світу наукометричні дані часто використовують під час прийняття рішень щодо фінансування наукових проектів дослідницьких груп, установ чи окремих учених. Формули підрахунку показників відомі, що дає можливість недобросовісним науковцям, редакторам та іншим зацікавленим сторонам вдаватися до неетичних маніпуляцій, спрямованих на штучне покращання показників [9]. Так, наприклад, у редакторів наукових видань широко поширеною є практика заохочування авторів, які подали роботу на розгляд, до цитування статей, опублікованих у попередніх номерах журналу [10]. У кінцевому результаті це призводить до викривлення показників і ставить під сумнів надійність усього наукометричного апарату.

Ці недоліки класичної наукометрії зумовили пошуки нових, додаткових інструментів для моніторингу та оцінки наукової продуктивності.

Дедалі більше вчених щоденно використовує у своїй роботі веб-інструменти, що прийнято поєднувати з терміном Веб 2.0: блоги, мікроблоги (Twitter), соціальні мережі (LinkedIn, Facebook, ВКонтакте, Google+), онлайнві менеджери даних (Mendeley, Zotero, CiteULike, Connotea). Усі згадані нові форми комунікації також здатні відображати життя наукового середовища – обговорення результатів останніх досліджень цілком може здійснюватись в інтернет-просторі. Зростання онлайн-активності серед науковців привело до спроб створити нові інструменти та маркери, які б швидко відображали поширення нових ідей, відкриттів у науковому середовищі. Процеси створення й вивчення нових метрик, побудованих на основі соціального вебу для аналізу та інформування наукового співтовариства, прийнято об'єднувати під назвою алтметрікс (altmetrics).

Метою статті є спроба перевірити можливість застосування інструментів алтметрікс для дослідження наукової веб-активності вітчизняних учених на сучасному етапі розвитку вебу та продуктивності української академічної веб-спільноти.

Алтметрікс виходить за межі традиційного цитат-аналізу і будує свої розрахунки на основі показників використання веб-документів (наприклад, кількості завантаження чи переглядів), а також на дослідженні онлайн-аудиторії, серед якої розповсюджуються і використовуються наукові документи.

Використання алтметрікс не лише дає змогу дізнатися про актуальні впливові наукові публікації, а й дослідити, як саме відбувається цей вплив. На думку авторів Маніфесту алтметрікс, у недалекому майбутньому

впливовість наукових публікацій визначатиметься чотирма основними способами, у тому числі й за допомогою інструментів алтметрікс (рис. 1).

Рис. 1. Чотири способи вимірювання впливу наукових документів [7]

Алтметрікс-вимірювання проводяться доволі швидко (декілька днів або тижнів), за допомогою відкритого API для збору даних. Аналізуючи наукову веб-активність, можна дізнатись про спільне використання первісних результатів досліджень, обговорення використаних підходів та методів (а не всієї статті), коментарі та зауваження експертів, які за традиційного процесу рецензування не були б доступними для перегляду будь-якому користувачу мережі.

Зростання використання науковцями інтернет-інструментів дало поштовх для розвитку нових галузей знань, зокрема вебометрії, завданням якої є вивчення кількості створення й використання інформаційних ресурсів, конструкцій та технологій, за допомогою бібліометричного та інфометричного підходів [2]. Тому слід зауважити, що методи дослідження алтметрікс не є тотожними вебометрії і фокусуються саме на смислому змісті веб-документів: ім'я користувача, часові мітки, теги [11].

Першим видавцем, що запустив програму для вимірювання використання кожної з опублікованих статей (article-level metrics), став PLoS (Public Library of Science), який у березні 2009 р. дозволив науковому співтовариству створювати свої власні оцінки вартості публікацій. Даний набір показників повинен допомагати користувачам визначати значення статті як для кожного окремого користувача, так і для наукового товариства загалом [5].

Регулярно оновлювані дані видань PLoS можна поділити на кілька категорій: цитування, використання, згадки статті в ЗМІ та блогах, соціальні інструменти, оцінка читачів.

Статті PLoS представлено в трьох форматах (HTML, PDF, XML), окремо щодо кожного формату фіксується статистика переглядів статті. PLoS надає інформацію щодо цитування статті згідно з даними Scopus, Web of Science, PubMed Central, CrossRef. Вказується кількість цитувань, віднайдених на кожному з цих ресурсів, а також наводяться сторінки, що містять посилання на конкретну статтю. Щоб виявити згадки статей журналів PLoS у блогах використовуються агрегатори: Researchblogging.org та Nature Blogs. Оскільки дані агрегатори не в змозі охопити велику кількість блогів, надається посилання на Пошук у блогах від Google.

Наведено статистику і із сервісів соціальних закладок (CiteULike, Connotea, Mendeley) – скільки разів статтю було додано дослідниками або дослідницькими групам. Також відстежується поширення інформації про статті PLoS через популярні неспеціалізовані соціальні мережі. Враховуючи стрімкі темпи зростання кількості користувачів цих мереж, дослідники дедалі частіше використовують саме їх як канал наукової комунікації.

Також платформа PLoS дає можливість користувачам залишати коментарі та нотатки про статті. Коментарі проходять модерацію, вони не можуть бути анонімними, і читачі повинні дотримуватися керівних принципів PLoS для коментарів.

Після появи перших обґрунтованих пропозицій щодо можливого використання онлайн-соціальних сервісів для оцінки, незабаром з'явилися не лише емпіричні дослідження, а й перші робочі онлайн-інструменти для проведення подібних досліджень [8].

Розглянемо деякі з них.

Altmetric (<http://altmetric.com>) – лондонський стартап, що зосереджений на підвищенні якості мереженого оцінювання статей. Altmetric спостерігає за соціальними мережами, сервісами, сайтами ЗМІ і відслідковує будь-які згадування наукових публікацій. Із середини січня 2012 р. сервіс щоденно відстежує приблизно 3 тис. унікальних статей. На сьогодні Altmetric пропонує безкоштовний букмарклет для трьох популярних браузерів Chrome, Firefox і Safari, що здійснює швидкий аналіз та оцінювання соціального впливу наукових веб-публікацій. Результат відображається у вигляді різнобарвного кола, у центрі якого розміщено оцінку, а кожен колір відповідає джерелу, у якому було виявлено згадку про дану наукову публікацію (синій – Twitter, жовтий – блоги, червоний – ЗМІ тощо). Оцінка

залежить від кількості згадок та авторитетності джерел, результати від одного й того ж джерела не сумуються.

Total-Impact (<http://total-impact.org>) – цей веб-сервіс дає можливість швидко й легко переглядати вплив результатів досліджень. Сайт призначено для дослідників, що хочуть дізнатися скільки разів їх роботу було завантажено, додано в закладки чи згадано в повідомленнях на соціальних ресурсах, для дослідницьких груп, що бажають дізнатись про вплив своїх наукових робіт, та для управлінців відкритих електронних архівів, які за допомогою Total-Impact зможуть повідомити користувачів про використання депозитів.

Total-Impact відслідковує широкий спектр веб-об'єктів, у тому числі документи, бази даних, програмне забезпечення, препринти і презентації. Метрики розраховуються на основі різних джерел, серед яких дані з CrossRef, Mendeley, Slideshare, Dryad, PLoSALM, PLoSsearch, Facebook, CiteULike, Wikipedia, Delicious, PubMed, Topsy, Research Blogging, GitHub.

ReaderMeter (<http://readermeter.org>) – сайт створює статистичні діаграми використання робіт авторів на основі даних, отриманих через Mendeley API. ReaderMeter – своєрідна адаптація двох популярних наукометричних показників (H-індекс і G-індекс), при розрахунку яких замість класичних цитувань використовуються соціальні закладки. Даний вид аналізу може допомогти виявити поширення впливу наукових робіт у режимі реального часу, що було б неможливим при розрахунку цих показників на основі традиційних цитувань.

ScienceCard (<http://sciencecard.org>) – веб-сервіс, що збирає згадки всіх наукових праць, опублікованих автором. ScienceCard дає змогу досліднику створити й підтримувати з мінімальними зусиллями науковий профіль, а також експортувати інформацію про використання своїх робіт в одному з доступних форматів. ScienceCard буде звіти, опираючись на унікальні ідентифікатори авторів та документів. На сьогодні ScienceCard підтримує лише ідентифікатори від Microsoft Academic Search і AuthorClaim для авторів та Цифровий ідентифікатор об'єкта (DOI), але в майбутньому автори сервісу планують ввести в дію ще кілька ідентифікаторів.

Для створення облікового запису в ScienceCard потрібно увійти в сервіс через Twitter і додати один з ідентифікаторів автора. ScienceCard буде отримувати дані про всі документи, пов'язані з цим ідентифікатором, і відображатиме наявні про них згадки в мережі (посилання, закладки і т. ін.). Після налаштування облікового запису всі звіти оновлюватимуться автоматично. ScienceCard знаходить цитування статей у Twitter, Mendeley,

PubMed Central, CiteULike, Scopus, Microsoft Academic Search і CrossRef та дає можливість проводити пошук користувачів за іменем або за нікнеймом соціальної мережі Twitter.

PaperCritic (<http://www.papercritic.com>) – веб-сервіс пропонує дослідникам зручний спосіб моніторингу всіх видів зворотного зв'язку для своїх праць, а також дає змогу кожному проаналізувати роботи інших науковців шляхом написання рецензії у повністю відкритому науковому середовищі. Користувачам пропонується оцінити джерела дослідження, його оригінальність, аргументацію та доступність викладу. Також користувачі можуть рекомендувати статтю іншим, оцінити рівень складності матеріалу і, що немаловажно, залишити інформацію про власний науковий рівень у даній галузі. Щоб використовувати PaperCritic потрібно мати обліковий запис Mendeley. Для користувачів даного бібліографічного менеджера також пропонуються додаткові функції покращання організації власної бібліотеки – пошуку відгуків на документи, що знаходяться у бібліотеці користувача.

Arnetminer (<http://arnetminer.org>) – інструмент аналізу соціальних мереж, пристосований для виявлення зв'язків між дослідниками, конференціями та публікаціями, шляхом збору персональних даних, вказаних у публікаціях, що доступні в мережі Інтернет. Arnetminer дає змогу отримати контактну інформацію дослідника, його статистику цитувань, оцінку академічних досягнень, наукові інтереси. Крім того, можна здійснювати пошук найважливіших наукових заходів із заданої проблематики досліджень, чи викладачів, що читають курси з відповідної наукової проблематики. На сьогодні Arnetminer містить інформацію про понад 6 тис. конференцій, 3 200 тис. публікацій та зберігає приблизно 700 тис. профілів дослідників.

На відміну від багатьох інших країн світу наукометричні показники для регулювання розвитку науки в Україні не так широко використовуються, і використання їх, як правило, має поодинокий характер. Так, наприклад, дані наукометричної бази даних Scopus щодо кількості та цитованості робіт слід вказувати для представлення робіт на здобуття Державних премій України в галузі науки і техніки та на здобуття щорічних премій Президента України для молодих учених. Також показники Scopus в Україні слугують як один із чинників оцінки результативності наукової та науково-технічної діяльності вищих навчальних закладів.

Зважаючи на те, що більшість українських науковців друкує свої роботи у вітчизняних журналах та має налагоджені контакти з науковцями країн-сусідів, а представлення цієї активності не зафіксоване світовими наукометричними базами, то отримані показники є часто малоінформативними.

Використання нових інтернет-можливостей для наукової комунікації не лише здатне покращити інтегрованість українських учених у світові наукові процеси, а й водночас оживити і вітчизняне наукове життя, активізувати корпоративні зв'язки, наукові полеміки й дискусії [12].

За такого перебігу подій застосування розрахунків алтметрікс до українського наукового інтернет-середовища може бути прекрасним доповненням, а в умовах обмеженої передплати, і альтернативою комерційних наукометричних баз.

Перешкодою для широкого використання показників алтметрікс може стати тривала невпорядкованість вітчизняного веб-простору. Зрозуміло, що для того, щоб віднайти згадки про документ, веб-сервісам спочатку потрібно правильно ідентифікувати сам документ у мережі. Для цього, наприклад, може бути використаний цифровий ідентифікатор об'єкта системи Digital Object Identifier (DOI), кожен з яких є унікальним поєднанням цифр та літер і пов'язаний з веб-джерелами, де ці об'єкти (або інформація про них) можуть бути знайдені. Інформація про веб-об'єкти може змінюватися з часом, але зареєстровані унікальні ідентифікатори DOI залишаються незмінними [16].

На сьогодні система DOI вже широко використовується у світовій практиці науково-видавничої діяльності, але вітчизняні видавці наукової літератури помітно відстають від світового рівня – ні DOI, ні будь-яка інша аналогічна система не використовуються, що, безумовно, спричиняє розпорошення інформації та безсистемність розвитку українських наукових тенет.

У багатьох персональних блогах дослідників наукові повідомлення перемішуються з особистими, що може значно спотворити результати алтметрікс-аналізу. Для вирішення цієї проблеми використовуються системи селекції повідомлень, такі, наприклад, як Research Blogging (<http://researchblogging.org>), яка пропонує спосіб фільтрації повідомлень блогів, відбираючи лише повідомлення про дослідження, що написані експертами у своїх галузях. Подібних вітчизняних україномовних сервісів поки немає. Відповідно, під час проведення досліджень згадки наукових статей на україномовних блогах слід або взагалі не враховувати, або досліджувати без проведення попереднього відбору, що зменшить достовірність результатів алтметрікс-аналізу.

Тому, поки для ефективного використання інструментів алтметрікс під час досліджень веб-продуктивності вітчизняних науковців слід попередньо віднаходити достатньо добре інтегрованих у світовий науковий процес окремих осіб чи спільноти.

Альтернативою наразі залишається дослідження URL-адрес українських наукових ресурсів, проте під час проведення подібного дослідження не вдалось отримати репрезентативних результатів. Так, за допомогою веб-сервісу Total-Impact 26 квітня 2012 р. було проведено дослідження URL-адрес 15 активних репозитаріїв вищих навчальних закладів України. Для п'яти інституційних репозитаріїв веб-сервісом Total-Impact було знайдено лише по одній згадці в соціальних мережах, решта адрес – без згадок. У цей же час не виникає сумнівів у функціональності сервісу, оскільки при аналізі URL-адреси тематичного репозитарію E-prints in Library and Information Science (<http://eprints.rclis.org>) веб-сервіс Total-Impact показує значно кращі результати (рис. 2).

Рис. 2. Аналіз URL-адреси репозитарію E-prints in Library and Information Science за допомогою веб-сервіс Total-Impact

Однією з найочевидніших причин отримання таких диспропорційних результатів є неналежна рекламна веб-політика досліджуваних вітчизняних електронних архівів та недостатня розвиненість вітчизняної наукової веб-культури. Крім того, Total-Impact аналізує лише вказану веб-сторінку, а не всі сторінки сайту, і можливо деякі з робіт отримали велику кількість відгуків, яка залишилася не відображеною в результатах дослідження. Тому, під час аналізу URL-адрес, як і у випадку досліджень з використання імен та прізвищ науковців, слід рекомендувати проведення попереднього укладання списку URL-адрес документів, автори яких достатньо інтегровані у світовий науковий простір.

Усі створені онлайн-інструменти алтметрікс наразі перебувають на стадії тестування, та й сам новий підхід залишається ще не достатньо

емпірично перевіреною. Однак за сучасних умов, коли більшість наукометричних інструментів орієнтуються саме на дослідження англійських документів, використання даних аналізу полілінгвістичних соціальних веб-сервісів видається зручною перспективою для налагодження нових каналів наукової комунікації українських учених.

Швидкість проведення розрахунків алтметрікс відкриває цілий ряд можливостей для створення систем оцінювання та селекції наукових джерел у реальному часі. Замість того, щоб чекати роками висновків експертів, тепер користувач може швидко оцінити статтю, проаналізувавши повідомлення на блогах, мікроблогах, соціальних мережах, соціальних закладках. Бібліотеки, застосовуючи інструменти алтметрікс, отримують можливість інформувати читачів про появу нових актуальних досліджень, про нові відкриті джерела наукової інформації та про можливий резонанс, що отримали в науковому співтоваристві веб-документи вчених – користувачів бібліотеки. У перспективі таку оцінку вчені, наукові групи, установи зможуть використовувати як додаток до традиційної експертної оцінки та наукометричних показників.

Список використаних джерел

1. *Amin M.* Impact factors: Use and abuse / M. Amin, M. Mabe // *Perspectives in Publishing*. – 2000. – № 1. – P. 1–6.
2. *Björneborn L.* Toward a basic framework for webometrics [Electronic resource] / L. Björneborn, P. Ingwersen // *Mode of access* : URL : <http://www.db.dk/binaries/PerspectivesWebometrics-Jasist.pdf>. – Title from the screen.
3. *Harnad S.* Electronic Preprints and Postprints [Electronic resource] / S. Harnad // *Encyclopedia of Library and Information Science*. – 2003. – *Mode of access* : URL : <http://www.ecs.soton.ac.uk/~harnad/Temp/eprints.htm>. – Title from the screen.
4. *Lawrence S.* Online or Invisible? [Electronic resource] / S. Lawrence // *Nature*. – 2001. – *Mode of access* : URL : <http://www.nature.com/nature/debates/e-access/Articles/lawrence.html>. – Title from the screen.
5. *Neylon C.* Article-Level Metrics and the Evolution of Scientific Impact / C. Neylon, S. Wu // *PLoS Biology*. Public Library of Science. – 2009. – Vol. 7, N 11. – P. 6.
6. *Peter S.* Praising Progress, Preserving Precision [Electronic resource] / S. Peter // *SPARC Open Access Newsletter*. – 2004. – № 77. – *Mode of access* : URL : <http://www.earlham.edu/~peters/fos/newsletter/09-02-04.htm>. – Title from the screen.

7. *Priem J.* Alt-metrics: a manifesto [Electronic resource] / J. Priem [et al.] // Mode of access : URL : <http://altmetrics.org/manifesto>. – Title from the screen.
8. *Priem J.* Scientometrics 2.0: Toward new metrics of scholarly impact on the social Web [Electronic resource] / J. Priem, B. M. Hemminger // First Monday. – Vol. 15, N 7. – Mode of access : URL : <http://firstmonday.org/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/viewArticle/2874/2570>. – Title from the screen.
9. The PLoS Medicine Editors. The impact factor game [Electronic resource] // PLoS Med – 2006. – № 3. – Mode of access : URL : <http://www.plosmedicine.org/article/info:doi/10.1371/journal.pmed.0030291>. – Title from the screen.
10. *Wilhite A.* Coercive Citation in Academic Publishing / A. Wilhite, E. Fong // Science. – 2012. – Vol. 335, N 6068. – P. 542–543.
11. *Wouters P.* Users, narcissism and control – tracking the impact of scholarly publications in the 21 st century [Electronic resource] / P. Wouters, R. Costas // Mode of access : URL : http://www.surffoundation.nl/en/publications/Pages/Users_narcissism_control.aspx. – Title from the screen.
12. *Горбунов-Посадов М.* Интернет-активность как обязанность ученого / М. Горбунов-Посадов // Информационные технологии и вычислительные системы. – 2007. – № 3. – С. 88–93.
13. *Линден И. Л.* Открытый доступ: «зеленый путь» и «золотой путь» / И. Л. Линден, Ф. Ч. Линден // Науч. и техн. б-ки. – 2009. – № 7. – С. 30–44.
14. *Морозова О.* Индекс Хирша как наукометрический показатель: сравнительный анализ его модификаций / О. Морозова // Научно-техническая информация. Серия 1: Организация и методика информационной работы. – 2011. – № 2. – С. 30–33.
15. *Писляков В.* Методы оценки научного знания по показателям цитирования / В. Писляков // Социологический журнал – 2007. – № 1. – С. 128–140.
16. *Соловяненко Д.* Цифровой идентификатор об'єкта (DOI): «ISBN суспільства знань» / Денис Соловяненко // Бібл. вісн. – 2009. – № 4. – С. 3–15.

УДК 070(051):001.4[477+(470+571)]

Галина Солоіденко,

провід. наук. співроб. НБУВ

ВИДОВІ ТА ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ

Розглянуто становлення та розвиток видової структури й термінології періодичних видань. Проаналізовано найважливіші праці українських та російських бібліотекознавців з питань розроблення термінології цих видів документів. Спеціальну увагу приділено особливостям формування таких термінів як «газета» та «журнал».

Ключові слова: термінологія, українська преса, періодичні видання, журнал, газета.

Періодичні видання як джерело історико-книгознавчих та бібліотекознавчих досліджень привертало увагу відомих учених та науковців упродовж багатьох десятиліть. Багатожанровість об'єктів цього виду видань сприяла виникненню публікацій, у яких за основу бралися різні риси та особливості, що характеризують періодичні видання. Слід зазначити, що дослідження історичних аспектів існування окремих українських періодичних видань розпочалися одразу ж після проголошення незалежності України, однак ця діяльність ще не набула системності, потребує подальших розробок як на місцевому, регіональному, так і на загальнодержавному рівнях.

Серед установ, які активно займаються дослідженням періодики, слід відмітити діяльність Науково-дослідного інституту пресознавства Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника (ЛННБ), зусиллями якого видано три томи історико-бібліографічного дослідження «Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.», 19 випусків «Збірника праць Науково-дослідного інституту пресознавства» та багатотомний енциклопедичний словник «Українська журналістика в іменах XIX–XX ст.». З метою координації зусиль усіх зацікавлених дослідників та уникнення розбіжностей у підходах до вивчення періодичних видань ЛННБ було розроблено єдину «Схему повного бібліографічного опису періодичного видання», запропоновано нову періодизацію журналістського процесу, визначено наукові принципи й методи дослідження.

Однак сьогодні ця робота ще далека до завершення і, як зазначають фахівці ЛННБ, до наукового обігу ще не введено понад 2 тис. українських видань, що виходили впродовж XIX–XX ст.

Якщо історико-бібліографічні відомості про українську пресу знайшли відбиття в багатьох виданнях та наукових дослідженнях, то термінологія та типологія періодичних видань залишається предметом дискусій та нововведень. Слід зазначити, що терміни, які використовувались для позначення різновидів цього типу видань, змінювались упродовж століть залежно від характеру та функцій, які вони виконували, відбивали модифікацію їхніх видів. Перша чверть XVIII ст. характеризується появою малих українських літописів, які заклали основи та сприяли виникненню періодики. Такий короткий перелік подій започаткував своєрідний жанр стислого літописання, який знайшов відображення в таких виданнях: генеалогічних оповіданнях, хроніках, діаріушах. Творилася також так звана діаріушна проза, що мала переважно приватний характер. Реєстри писалися двох видів: компілятивні, творені для збереження історичної пам'яті книжниками (анонімні та іменні), і такі, які створювалися слідом за подіями. Часом ці записи набували форми щоденника (діаріуша)¹⁰.

Термін «періодичні видання» з'явився наприкінці XVIII ст. та визначався як «седмичные листки и месячные сочинения». Цей термін уперше зустрічається в передмові до «Собрания лучших сочинений к распространению знаний 1762 р.». Вказуючи на «краткость седмичных листков», видавці зазначали, що таке видання було охоче сприйняте, і «сочинители таковых **периодических листков**... тем лучше были приняты, чем ближе они своего намерения держались».

Відповідно до класифікації періодичні видання відрізнялися від інших друкованих видань саме за періодичністю їх випуску – у певні проміжки часу. Для періоду до XIX ст. характерним був точніший термін – «повременные издания», оскільки в той час більшість із них не мали суворої періодичності. Так, у відомому словнику Даля – «повременное издание» визначається як «недельное, месячное, выходящее по установленным срокам; срочник». У законодавчих документах тих часів, зокрема в «Положении о печати» (Св. Законів. Т. XIV по изд. 1890 г. – С. 114) вказано: «... повременными изданиями считать: 1. газеты и журналы, выходящие в свет отдельными номерами, листами или книжками; 2. сборники или собрания новых, оригинальных или переводных сочинений или статей

¹⁰ Малі українські літописи, хроніки та діаріуші // Київська старовина. – 1993. – № 6. – С. 17–20.

разных писателей, под одним общим заглавием, более двух раз в год». Термін «повременные издания» вживали В. Анастасевич¹¹, О. Неустроєв¹², В. Срезневський¹³.

Реєстрація російських періодичних видань велася впродовж XIX ст., паралельно з якою уточнювалася та шліфувалася термінологія цього виду документів. М. Лісовський протягом чверті століття працював над списком російських періодичних видань, вивчав та досліджував теорію і термінологію цих видів документів. Зокрема, у статті «Повременная печать и её изучение» він зазначав: «повременная печать», «пресса», «журналистика» – эти понятия, вошедшие в ежедневный оборот современной культурной жизни, представляются, тем не менее, по существу своему трудно поддающимися точному определению. Существующие определения оказываются или простыми сравнениями, ничего не разъясняющими, или же слишком громоздкими»¹⁴.

Слід зазначити, що стосовно документів, які належать до цього виду видань, здавна точилися гострі дискусії. На засіданнях Російського бібліологічного товариства обговорювалося широке коло питань, пов'язаних з визначенням складу цих документів. Зокрема, протоколи засідань Комісії з описування журналів, створеної при Російському бібліологічному товаристві (1917 р.), інформують про розгляд питань, які ж види (альманахи, збірники хрестоматійного характеру, газети) можна віднести до переліку періодичних видань та включити до «Описания русских повременных изданий».

До складу періодичних видань зазвичай належали газети й журнали.

Газета – один з найстаріших та найпоширеніших видів періодичних видань, першу свою назву дістала від італійської розмінної монети – *gazetta*, що дорівнювала 2 коп., за яку в 1563 р. продавались у Венеції листки з відомостями. Ця назва згодом перейшла й на самі листки, завдяки чому всі повідомлення, які з'являлися в Італії, а потім у Німеччині, називалися «*gazetta*'ми». Проте, у Німеччині, існували й інші назви:

¹¹ Анастасевич В. «Краткое известие о всех с 1707 по 1823 выходивших в России повременных изданиях и ведомостях» («Новости литературы», 1822, книга 2, № 23, 25, 1823, книга 4, № 18),

¹² Неустроєв А. Н. Указатель к русским повременным изданиям и сборникам за 1703–1802 гг. и к историческому разысканию о них. – СПб., 1898. – 805.

¹³ Срезневський В. Список русских повременных изданий с 1703 г. по 1899 г. с сведениями об экземплярах, принадлежавших библиотеке имп. Академии наук. – СПб., 1901. – № 2679.

¹⁴ Повременная печать и ее изучение // Доклады и отчеты Русского библиологического общества. – СПб., 1913. – Вып. 2. – С. 8–12.

Novo, Aviso, Pagell, Zeddell, але найбільш вживаним та довговічним виявилось слово Zeitung, від Zeit (час). Цей термин пов'язувався передусім з поняттям про нові відомості політичного характеру.

Упродовж XVIII – першої половини XIX ст. газети найчастіше називалися «ведомостями», рідше – журналами. Слово газета, яке першим вжив М. Карамзін для позначення зарубіжних щоденних видань, потім з'явилося в назві «Новой Санкт-Петербургской газеты» (1809 р.) і з другої половини XIX ст. стало звичним для визначення щоденних видань. Згодом тлумачення термінів «газета» з'явилися в словниках В. Даля¹⁵ (М., 1861), Ожегова¹⁶( ), Є. Аркадьєва (1890)¹⁷.

Журнал як окремий тип видання з оглядом літературних новинок, книг з філософії, досягнень природничих наук з'являється у Європі в другій половині XVII ст., значно пізніше, ніж книга та газета. Він (журнал) став такою проміжною формою видання, яка поєднувала в собі фундаментальність книги й оперативність газети.

Слово «журнал – journal» французького походження, означало «щоденник». Цим словом у Франції називалися (а деколи й нині називаються) газети. З часом у різних європейських мовах укорінилися терміни, які визначають журнал у сучасному розумінні. Ці терміни в основному поділяються на дві категорії: а) які визначають призначення предмета – magazine (англ.), revue (франц.), Zeitschrift (нім.), rivista (італ.), revista (ісп.), Rundschau (нім.) і т. ін., що дослівно відповідає поняттям: огляд, щоденник, збірник, почасовик і б) визначають періодичність випуску – monthly, weekly, quarterly, mensuel, monatschrift, wochenschrift, що перекладається як тижневик, місячник, кварталник і т. п. В іноземних мовах використовуються декілька різних понять, які визначають «журнал» за тією чи іншою ознакою.

Термінологічну визначеність слово «журнал» отримало в другій

¹⁵ **Газета** – ж. итал. повременное, срочное издание, денник, временник, ведомости, обычно в листах. Он живая газета, занимается пересказами всяких вестей. Газетный, к газете относящийся; из нее взятый. Газетчик м. -чица ж. издатель газеты; | продавец газет; | вестовщик, охотник до новостей, слухов, вестей, сплетен. Газетничать, разносить по городу вести, вестоплетничать».

¹⁶ **Газета** – периодическое издание в виде больших листов, обычно ежедневное, посвященное событиям текущей политической и общественной жизни || прил. газетный, -ая, -ое.

¹⁷ **Газета** – собрание известий, печатающихся на листе бумаги; выходит в свет ежедневно или через несколько дней.

половині XIX ст. Відомі словники В. Даля¹⁸, Є. Аркадьєва¹⁹, С. Ожегова²⁰ мали спільну основу і відрізнялися головним чином лише обсягом поняття. У назвах журналів часто вживалися слова «вісник», рідше – «записки». Певний час у фаховій літературі застосовувався й термін «временники – периодические издания, построенные обычно в виде хроники»; словник В. Даля термін «временник» тлумачить як «летопись, описание минувших событий»; словник Є. Аркадьєва – як «исторические воспоминания».

Відомий російський письменник, літературний критик, журналіст В. Белінський писав: «Было время, когда журналы в Европе по преимуществу назывались «зрителями»; теперь имя «обозрений» (revues) осталось за ними исключительно и значить то же самое, что у нас, на Руси, слово «журнал», а журналами называются там газеты. Большая часть журналов у нас выходит один раз в месяц, тогда как иностранное слово «журнал» совершенно равнозначно русскому «дневник» или «ежедневник»²¹. Співпрацюючи з журналами «Телескоп» і «Молва», В. Белінський розпочав створювати свій журналістський кодекс, розробляти систему поглядів з теорії і практики журнальної та газетної справи. Особливо він наголошував на тому, що не може бути «повременного издания» без конкретного спрямування: «Журнал должен иметь

¹⁸ **Журнал** м. франц. дневник, поденная записка. Журнал заседаний, деяник; путевой, дорожный, путевник. Протокол присутственного места тот же журнал, но считается важнее, заключаая в себе окончательное постановление, решение, и пишется уже на основании журнала. Члены разбрались, и потребовали записки этого события в журнал. | Повременное издание, недельное, месячное, выходящее по установленным срокам; срочник. Журнальный, к нему относящ. Журналист м. чиновник присутственного места, ведущий журналы. Издатель, редактор повременного издания. Журналистика ж. журнальная, срочная словесность.

¹⁹ **Журнал** – периодическое издание, выходящее книгами или брошюрами не ежедневно, как газета, а в известные сроки: раз в месяц, два раза в месяц, раз в неделю и т. п.

²⁰ **Журнал**, -а, м. 1. Периодическое издание в виде книжки, содержащей статьи, произведения разных авторов, а также отдельная книжка такого издания. Ежемесячный ж. Литературный ж. Модный ж. (журнал мод). Печатаются в журналах. 2. Книга или тетрадь для периодической записи наблюдений, событий, решений, операций. Вахтенный ж. Путевой ж. Ж заседаний. 3. В кино, на радио и телевидении: периодическая информация – подборка сообщений о текущих событиях или на определенную тему. Кинематографический ж. (кин ожурнал). Телевизионный ж. (тележурнал). Устный ж. || прил. журнальный, -ая, -ое. Журнальная хроника.

²¹ Белинский [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.belinskiy.net.ru/lib/al/book/2733>.

прежде всего, физиономию, характер: альманачная безликость для него всего хуже». Стосовно окремих «повременных и срочных изданий» таких як «Репертуар» и «Пантеон», писав, що це «драматические альманахи», а не журналы.

Якщо раніше журнали були універсальними за змістом і тематичними за охопленням матеріалу, то наприкінці XIX ст. вони почали набувати нових рис, а саме: розвивається і поглиблюється їхня спеціалізація, вони стають основним джерелом інформації про нові досягнення науки і техніки.

Разом зі становленням журналів значно розширилася та поглибилася діяльність з їхнього вивчення, а саме поняття «журнал» стало набагато змістовнішим і комплексним. Російські дослідники, зокрема, М. Лісовський наголошував, що періодичні видання мають деякі свої особливості як щодо їх виготовлення, так і щодо їх розповсюдження й опису, тому їх вивчення та розгляд слід було б виділити в особливий, додатковий розділ книгознавства²².

О. Браудо писав про складність визначення поняття «періодичне видання»: «... трудно дать точное, недопускающее никаких уклонений, определение понятия периодического издания» «... ни одна редакция не оказалась в состоянии дать такое определение, которое не оставляло бы места для колебаний при разрешении вопроса»²³.

Л. Іллінський зауважував, що стосовно періодичної преси усталеного терміна немає. Але якщо взяти до уваги весь обсяг явища, що входить у це визначення, то відкривається глибока суперечність слова з реальними фактами²⁴.

Словосполучення «періодичне видання», на думку Л. Іллінського, не відповідає дійсності, практиці більше відповідає термін «повременные издания», оскільки зміст цього слова не накладає на видавництво зобов'язання щодо реальних строків й усуває суперечності на ґрунті невідповідності вимог і їх виконання. Л. Іллінський виділяє такі риси

---

²² Лисовский Н. М. Собрание и разработка статистических сведений о книгоиздательстве и периодической печати в России / Н. М. Лисовский. – СПб., 1896. – С. 8.

²³ Браудо А. Первые шаги на пути к объединению деятельности русских библиотек // Библ. обозр. – 1919. – № 1. – С. 41.

²⁴ Ильинский Л. К. Что такое повременная печать / Л. К. Ильинский // Труды комиссии Русского Библиологического Общества по описанию журналов XIX века: Литературно-библиологический сборник. Вып. 1. – Петроград, 1918. – С. 108.

«повременного издания» як: спільність назви, організованість редакційного колективу, неперервність видання як такого, розмаїття змісту»²⁵.

О. Ловягін стверджував, що проблемі дефініції періодичних видань слід надати практичного значення, оскільки від її вирішення залежить опис видання як книги або журналу. Учений був переконаний, що питання про формулювання терміна стосується більше книжкової статистики, ніж бібліографії²⁶.

Перший Всеросійський бібліографічний з'їзд (Москва, 1924 р.) у резолюції на доповідь Я. Колганова, визнавши за потрібне скласти інструкцію до реєстрації та опису періодичної преси підкреслив, що ця інструкція мусить точно визначити обсяг поняття періодичної преси та окремих її видів.

На території України преса виникла порівняно пізно. Перша газетатижневик виходила у Львові французькою мовою під назвою *Gazette de Leopold* (Львівська газета) 1776 р. Тут же 1848 р. було започатковано і видання першої газети українською мовою «Зоря Галицька», що виходила до 1857 р. «На Україні Наддніпрянській періодичні видання з'являються тільки в ХІХ ст.: 1812 р. вийшов у Харкові «Харьковский еженедельник», 1816 р. там же – «Украинский вестник». У Києві 1835 р. виходили «Киевские Объявления»; в Одесі 1822 р. – «Journal d'Odessa» французькою та російською мовами. Року 1838 р. почали виходити «Губернские Ведомости» в Житомирі, Полтаві, Катеринославі, Харкові, Херсоні, Чернігові та в Кам'янці на Поділлі», – зазначав бібліотекар Вінницької філії Всенародної Бібліотеки М. Білінський²⁷.

Одночасно з народженням періодичної преси розпочинається вивчення та дослідження її об'єкта українськими вченими. Зокрема, у 1906 р. В. Доманицький укладає та видає перший український словник іншомовних слів «Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів»²⁸. До словника увійшло понад 30 бібліотечних термінів, у т. ч. такі як: альбом, альманах, афіша, брошура, бюлетень, енциклопедія, журнал, інструкція, лексикон, манускрипт, монографія, памфлет, патент, плакат, часопис та ін.

²⁵ Там само. – С. 118.

²⁶ Ловягин А. М. Основы книговедения / А. М. Ловягин. – Л.: Кооперативное товарищество «Начатки знаний», 1926. – 165 с.

²⁷ Білінський М. Часописи Поділля (в межах УСРР). Істор. нарис з доби 1838–1927 рр. – Вінниця, 1927–1928. – С.12.

²⁸ Доманицький В. М. Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів. – Київ, 1906. – 128 с.

Термін «періодичний» визначається як такий, що буває якогось часу; «періодична печать» – газети та журнали, що виходять якогось певного часу (періодично): що-дня, що-тижня, що-місяця; «журнал» визначено як книжки, що з'являються на світ певного часу: що-місяця, що-тижня або що-два тижні»²⁹.

Майже всі терміни, що вміщені в словнику В. Доманицького, є іншомовними. Однак стосовно терміна «часопис» слід зазначити, що це слово не іншомовного походження. Це поняття присутнє в багатьох слов'янських мовах: словацькій, чеській, хорватській – časopis, польській – czasopismo, сербській – часопис, білоруській – часопис і означає «журнал». Тривалий час цей термін активно використовувався українськими фахівцями, проте після подій 30-х років ХХ ст., пов'язаних з «очищенням українсько-радянської термінології від націоналістичних перекирвань», його було усунуто з вживання та проголошено «архаїзмом і діалектизмом». Термін «часопис» повернувся до активного використання лише після проголошення незалежності України та відновлення бібліотечної термінологічної діяльності на національній мовній основі.

Вагомий внесок щодо теоретичного осмислення сутності понять «періодичне видання», «часопис», «журнал» здійснили українські вчені В. Ігнатієнко, І. Кревецький, Ю. Меженко, М. Сагарда, М. Ясинський.

І. Кревецький у статті «Перша газета на Україні»³⁰ зазначав, як мало розроблена історія української періодичної преси? Що розуміти під поняттям «українська преса»? Наголошує, що поняття «українська преса» мусить обіймати не одну тільки національно-українську пресу, але всю пресу, що виходила чи виходить в Україні.

В. Ігнатієнко наголошував, що українська преса, незважаючи на своє 75-річне існування, ще цілком не досліджена. Не розроблені такі важливі питання як: що вважати за українську пресу, яку територію брати для дослідження, як класифікувати пресу та багато інших питань теоретичного характеру, без розв'язання яких неможливо дослідження розвитку української преси³¹. Дослідник особливо наголошував на тому, що саме слід віднести до преси: «... за пресу треба вважати не тільки газети, та журнали, що виходили періодично, і що до преси треба зарахувати й альманахи та збірники, які виходили періодично, або мали

²⁹ Там само. – С. 44.

³⁰ Кревецький І. Перша газета на Україні // Бібліолог. Вісті. – 1926. – № 4. – С. 5–15.

³¹ Ігнатієнко В. Історія української преси та її вивчення // В. Ігнатієнко // Бібліолог. Вісті. – 1923. – № 3. – С. 22.

перетворитися в періодичні – то питання про об'єкти дослідження можна вважати вичерпаним»³².

Відсутність чіткого визначення поняття «періодична преса» спонукала М. Ясинського у відповідь на статтю В. Ігнатієнка зауважити, що не «Український Вестник», а журнал-тижневик «Харьковский Ежедельник» (за термінологією проф. Багалія – газета) – це було перше на Україні періодичне видання»³³.

Українська книжкова палата з метою реєстрації видань у «Літописі українського друку» визначила, що: «... до періодичних видань відносяться не лише газети й часописи постійного типу, але й праці різних вчених товариств, періодичні обіжники, накази, протоколи й розпорядження, періодичні афіші, оголошення, листки, програми, нарешті, періодичні видання тимчасового «сезонного» типу (газети, присвячені певній кампанії, бюлетені з'їздів, програми гонок і т. ін.). Щорічники, календарі, альманахи, тобто видання, що не є періодичні в межах даного року, а також псевдоперіодичні видання (одноденні газети, одноденні журнали) не включаються в число періодичних видань»³⁴.

М. Сагарда опублікував ряд робіт з питань бібліографії, у яких порушував і проблеми бібліотечної термінології. Так, у статті «Обсяг поняття періодика»³⁵ він зауважує: «Поки – що не ставлю собі завдання точно визначити складну термінологію, що її звичайно прикладають до періодичних видань, як «преса», «часопис», «журналістика» та ін. Це питання дальшої стадії (обсяг матеріалу та його частини – назва цілого та його видів). Користаюся з загальноживованої термінології, щоб досягти можливої ясності в основній частині проблеми»³⁶. Автор статті наводить перелік характерних ознак періодичного видання, за якими можна досить чітко визначити цей тип друкарської продукції.

У цьому плані досить важливою та ґрунтовною є робота Ю. Меженка «Опыт работы по составлению библиографии периодических изданий России 1901–1916 гг.»³⁷. Як зазначає дослідниця його архіву Н. Стрішенець, «у ній автор подає детально розроблену і перевірену

³² Там само. – С. 24.

³³ Ясинський М. До питання про початок української преси // Бібліолог. вісті. – 1923. – № 4. – С. 43.

³⁴ Літопис українського друку. – Х., 1923. – С. 2.

³⁵ Сагарда М. Обсяг поняття «періодика» // Журнал бібліотекоз. та бібліогр. – 1928. – № 2. – С. 15–34.

³⁶ Там само. – С. 15.

³⁷ Меженко Ю. А. Опыт работы по составлению библиографии периодических изданий России 1901–1916 гг. – Л.: Лениздат, 1943. – 52 с.

практикою методичку ретроспективного пошуку й опису періодичних видань. Учений наголошує, що одним з головних положень є те, що вважати періодичним виданням. Він підкреслює, що, не претендуючи на теоретичне розв'язання цього та інших досить складних питань, у процесі підготовки бібліографії російської періодики вирішено було за практичну формулу прийняти таку: періодичне видання – це будь-яке видання, що передбачалося до виходу не рідше двох разів на рік. У цьому випадку – ні формат, ні обсяг не враховувався. Одна з головних ознак – безкінечність видання. Видання з'їздів, конференцій, виставок, нарад були віднесені до напівперіодичних видань»³⁸.

Визначенню понять, що входять до кола «періодичних видань», були присвячені й окремі зібрання та наради бібліотечних працівників. Зокрема, нарада, присвячена складанню «Бібліографії української книги 1798–1914 рр.», яка відбулася в Бібліотеці АН УРСР 21–22 грудня 1945 р., поставила до обговорення багато й термінологічних питань, зокрема:

Що входить до поняття «періодичного видання»?

Що вважати за періодичне видання ?

Що є періодичне видання у чистому вигляді ?

Чи можна вважати за періодичні серійні видання ?

У 1991 р. архівний «Протокол наради «На шляху до створення репертуару української книжки» був опублікований Львівською національною науковою бібліотекою та використаний при підготовці історико-бібліографічного дослідження «Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.».

Тенденція до глибшого проникнення у сутність поняття «періодичне видання» мала місце вже в пізніших визначеннях та отримала закріплення в енциклопедіях та довідниках. Зокрема, у першому українському «Довіднику з бібліотекознавства і бібліографії» (Х., 1969) термін «періодичне видання» визначено як «твір друку...»³⁹, а до складу періодичних видань віднесено журнали, видання, що продовжуються, і газети.

---

³⁸ Стрішенець Н. В. Бібліографічна спадщина Юрія Меженка: монографія / Н. В. Стрішенець / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського – К., 1997. – 144 с.

³⁹ **Періодичне видання** – твір друку, що випускається через визначені чи не визначені заздалегідь відрізки часу послідовно нумерованими або датованими випусками під однією об'єднуючою назвою; розраховане на необмежену заздалегідь тривалість свого виходу у світ і, як правило, має однакове поліграфічне оформлення.

Суттєвим поштовхом до уніфікації термінів, у тому числі й періодики, стала стандартизація. Один з перших союзних ГОСТів 16447–70 «Издания. Термины и определения основных видов» термінологічно визначив 76 видів документів, серед яких і «періодичне видання»⁴⁰. Національний стандарт ДСТУ 3017–95 містив уже 116 термінів, до видів періодичних і продовжуваних видань відніс газету, журнал, бюлетень, календар, реферативний збірник та експрес-інформацію. Періодичне видання визначив як «**видання**, що виходить через певні проміжки часу, має заздалегідь визначену постійну щорічну кількість і назву нумерованих чи датованих, однотипово оформлених випусків, які не повторюються за змістом». Цей стандарт визначив також і термін «продовжуване видання» [видання, що продовжується] – видання, що виходить через заздалегідь невизначені проміжки часу, у міру накопичення матеріалу, нумерованими та (чи) датованими випусками, неповторюваними за змістом, однотипово оформленими, із спільною назвою».

На практиці окремі продовжувані видання досить важко відрізнити, з одного боку, від книжкових серій, з іншого – від журналів. Важливою ознакою продовжуваних видань, є те, що вони випущені закладами, які не є видавництвами, а саме: академіями, університетами, науково-дослідними інститутами тощо. Друга ознака, що відрізняє їх від книгобагатотомників, полягає в тому, що такі видання не мають завершеного плану і заздалегідь встановленої кількості випусків (томів).

Періодика – джерело своєрідне, багатопланове і не лише за змістом, а й за формою, структурою вміщеного в ній матеріалу. До розроблення класифікації та типології періодичних видань, крім книгознавців та бібліотекознавців, нині активно долучаються й документознавці, фахівці в галузі журналістики та поліграфії. Дослідженням періодичних видань присвячено роботи М. Романюка, М. Вальо, Н. Зелінської, Г. Швецової-Водки, В. Різуна, В. Шевченко та ін. Активні дослідження періодики, що проводяться науковцями Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка, сприяли тому, що до наукового обігу було введено новий термін – «пресознавці». Терміносистема цієї групи видань постійно вдосконалюється, поповнюється новими термінами та визначеннями.

---

⁴⁰ **Периодическое издание** – издание выходящее через определенные промежутки времени, постоянным для каждого года числом номеров, не повторяющимися по содержанию, однотипно оформленными нумерованными (или) датированными выпусками, имеющими одинаковое название и, как правило, одинаковые объем и формат.

Зокрема, Т. Ярошенко пропонує визначення «електронного журналу»⁴¹, А. Бесараб – «періодичного наукового фахового видання»⁴².

У 2012 р. у НАН України відбулася вже третя науково-практична конференція «Наукова періодика: традиції та інновації», під час якої обговорювалося широке коло питань, пов'язаних з виданням наукової фахової періодики в Україні, та наголошувалося на необхідності всебічних досліджень, ґрунтовного аналізу історичних витоків, традицій, функцій наукової періодики. Проте термінологічні визначення та характеристики окремих видів видань, їхні особливості та відмінності, завдяки яким можна досить чітко визначити коло об'єктів бібліографування періодики, на жаль, ще нечасто потрапляють в епіцентр дослідницьких зацікавлень.

Список використаних джерел

1. *Вальо М.* На шляху до створення бібліографії української преси / М. Вальо // Мартинюк М. М. Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939 рр.): Матеріали до бібліографії. – Львів, 1998. – 298 с.

2. *Зелінська Н.* «Традиційна» періодика у системі сучасної наукової комунікації: тенденції та перспективи / Н. Зелінська // Наука України у світовому інформаційному просторі. – К. : Академперіодика, 2011. – Вип. 5. – С. 20–27.

3. *Лопата О.* Періодичні видання як джерело бібліотекознавчих

---

⁴¹ **Електронний журнал** – періодичне електронне видання (виходить у світ через певні встановлені проміжки часу сталою для кожного року кількістю номерів (випусків), не повторюючи зміст, нумерованими та (чи) датованими випусками, що мають однакову назву), джерело наукової інформації та засіб наукової комунікації, що є закінченим електронним ресурсом, яке вміщує групу електронних документів (статей), які пройшли редакційно-видавничу обробку (для наукових журналів і процедуру рецензування) і мають вихідні відомості, призначені для довготривалого зберігання, розповсюдження у незмінному вигляді, всі копії якого відповідають оригіналу.

⁴² **Періодичне наукове фахове видання** – офіційно визнане як таке відповідним державним органом рецензоване видання статей та матеріалів теоретичних досліджень, а також статей і матеріалів прикладного характеру, що містять основні наукові результати дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, розрахованих на одну категорію читачів – фахівців у відповідній галузі науки, що виходить через певні проміжки часу, має заздалегідь визначену постійну щорічну кількість і назву нумерованих чи датованих, однотипово оформлених випусків, які не повторюються за змістом.

досліджень (XVIII – початок XX ст.) / О. Лопата // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – Вип. 28. – С. 415–430.

4. *Мацібора Н.* Історико-бібліографічне дослідження часописів педагогічного і психологічного змісту XIX – початку XX ст. з фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського / Н. Мацібора // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – Вип. 28. – С. 405–415.

5. *Романюк М.* До історіографії бібліографії української преси XIX–XX ст. / М. Романюк // Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повідом. десятої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 31 жовт. – 1 листоп. 2008 р. / НАН України, ЛННБУ ім. В. Стефаника; за ред. М. М. Романюка. – Львів, 2008. – С. 13–63.

6. *Рудий Г.* Періодика – об’єкт дослідження пам’яткоохоронного процесу в Україні 1917–1940 рр. / Г. Рудий // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2007. – Вип. 19. – С. 279–292.

7. *Сілкова Г.* Періодичні видання як об’єкт інформаційно-аналітичних досліджень / Г. Сілкова // Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повідомл. сьомої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 17–18 трав. 2002 р. / за ред. М. М. Романюка. – Львів, 2002. – С. 191–193.

УДК 02:08(050):004.7

Світлана Горова,

наук. співроб. Фонду Президентів України НБУВ,
канд. наук із соціальних комунікацій

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПЕРІОДИЧНИХ ЕЛЕКТРОННИХ ВИДАНЬ БІБЛІОТЕК У СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглядається значення періодичних електронних видань у розкритті фондів сучасної бібліотеки. Бібліотечні електронні ЗМІ при використанні вже наявних їхніх можливостей і тих, що з'являться у процесі їх розвитку, стають ефективним інструментом орієнтації у дедалі зростаючих обсягах інформації, сприяють зростанню значення бібліотечних установ у процесі суспільної інформатизації.

Ключові слова: періодичні електронні видання, бібліотечні електронні ЗМІ, інформаційний простір, інформаційна діяльність бібліотеки, електронні інформаційні технології.

Як показує наявний уже практичний досвід Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, а також інших провідних бібліотечних установ України, періодичні електронні видання в структурі інформаційно-аналітичної діяльності цих установ сприяють задоволенню об'єктивних потреб користувачів у використанні вітчизняних інформаційних ресурсів, розміщених у фондах бібліотек, а також масивів інтернет-інформації.

Періодичні електронні видання бібліотек можуть бути інструментом реалізації важливої суспільної функції: представлення національних інформаційних ресурсів у глобальному інформаційному просторі, сприяння процесу входження бібліотечних та інших інформаційних структур у сферу міжнародної торгівлі інформацією, а також активізації рекламної діяльності на міжнародних ринках інформації.

Зважаючи на характерні особливості періодичних електронних видань, що дають можливість для осмисленого системного аналізу інформаційних масивів, з яких відбувається комплектування фондів, наявності інформаційних ресурсів, необхідних сучасному користувачеві у фондах бібліотеки, аналізу процесів оновлення національних суверенних

ресурсів і їх суспільного використання, і, нарешті, виявлення потенційної затребуваності громадян України в інформаційному забезпеченні, можна стверджувати, що такі видання мають ефективно сприяти осмисленню всього інформаційного процесу в Україні.

При перетворенні методики використання таких видань із спорадично використовуваних окремими бібліотечними установами в об'єднану систему їх використання в масштабах усієї бібліотечної системи, вони можуть у сукупності давати повне уявлення як про сучасне вітчизняне інфотворення, переведення в сучасний формат вітчизняних інформаційних ресурсів, так і про ефективність відбору необхідних ресурсів із глобального інформаційного простору.

Організація даного процесу буде надзвичайно корисною з огляду на необхідність реалізації Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI» [1]. Система періодичних електронних видань може стати корисною для реалізації даного проекту в кількох аспектах:

- для осмислення процесу формування фондів загальноукраїнської електронної бібліотеки;
- для ознайомлення всіх категорій користувачів зі змістом інформації, що буде закомплектована у фондах, зі змістом не реферативним, а на рівні представлених у матеріалах ідей, прогнозів, гіпотез, пропозицій – що необхідно для оперативного використання інформаційної продукції;
- для скоординованого, такого, що відповідає інтересам національної інформаційної політики, представлення ресурсу «Бібліотека-XXI» в глобальному інформаційному просторі.

Розвиток вітчизняного інформаційного простору в умовах глобалізації залежить від цілого ряду внутрішніх і зовнішніх факторів, пов'язаних, у свою чергу, з усіма іншими характерними особливостями життя суспільства. Дана обставина має бути врахована бібліотечними працівниками при розвитку системи періодичних електронних видань. У своїй сукупності вони мають впливати на якість формування та ступінь усвідомлення всіма категоріями користувачів основних цілей і завдань суспільного розвитку. Характер цього впливу у виданнях бібліотечних установ відмінний від впливу інших ЗМІ, оскільки бібліотечні ЗМІ здійснюють свій вплив, опираючись на конкретну інформаційну базу, на фонди, у яких сконцентровано позитивний досвід і напрацювання багатьох поколінь українського народу. Бібліотечні періодичні електронні видання мають зосереджуватись на основних питаннях суспільного розвитку, пов'язаних із ходом демократизації українського суспільства,

удосконаленням управлінської діяльності, висвітленням техніко-технологічного, освітнього розвитку, організації суспільних стимулів для ефективного використання наявних і створення нових суспільних ресурсів, сприяння процесу забезпечення організованого виходу системи бібліотечних установ України на рівень міжнародних інформаційних обмінів, включенням української бібліотечної системи у співпрацю на паритетних засадах з міжнародними бібліотечними об'єднаннями та іншими об'єднаннями, що концентрують інформаційні ресурси суспільства.

Періодичні електронні видання за умови організованого їх використання можуть відчутно сприяти активізації процесів, пов'язаних з виробництвом вітчизняної інформації. У цьому виробництві найбільш ефективним, найбільш суспільно значущим сегментом є продукування наукової інформації, інформації, пов'язаної з вирішенням науково-прикладних завдань суспільства, тієї, що має забезпечувати його інноваційний розвиток. Останнім часом з'явилося чимало публікацій, пов'язаних із проблемою активізації бібліотечних установ, особливо наукових, у науковому процесі. У них справедливо зауважувалося про необхідність тісних партнерських зв'язків наукових установ з бібліотеками як сучасними інформаційними центрами з аналізу великих масивів інформації і підготовки її до ефективного використання у найзручнішій для користувача формі. Таким чином попередня пошукова робота в дослідженнях може бути перекладена на інформаційних працівників бібліотеки, а наукові працівники зможуть концентруватися на науковій власне роботі. Періодичні електронні видання якраз і зможуть стати для науковців (і в реальному досвіді вже стають [2] орієнтиром у нових інформаційних ресурсах, що відповідають проблематиці досліджень.

Ці видання у своєму стилі, своїми жанрами в межах творчої співдружності з науковими структурами зможуть ефективно інформувати як вітчизняних користувачів, так і зарубіжних, про нові здобутки українських учених.

Такий напрям діяльності сприятиме вирішенню проблеми більш тісного наближення процесу продукування наукової інформації до потреб, пов'язаних з розвитком українського суспільства і необхідністю активного включення його в процес міжнародного співробітництва. Даний аспект діяльності сприятиме дуже необхідному в наш час розвитку прогностичних підходів, пов'язаних із плануванням наукових досліджень, необхідністю постановки в цьому напрямі діяльності завдань на випередження і т. ін.

У зв'язку з актуалізацією в українському суспільстві проблем, пов'язаних з необхідністю наукового аналізу специфіки розвитку

внутрішньосупільних процесів в Україні, пошуку власного, національного шляху в розвитку суспільства, дуже актуалізується роль бібліотечних установ, точніше – їх фондів, як орієнтирів для утвердження національної самобутності на сучасному рівні, синтезу нових характерних особливостей сучасності з національною традицією, що дуже важливо в активізації глобальних впливів. Періодичні електронні видання в реалізації цього завдання можуть бути дуже ефективним засобом орієнтації в системі електронних ресурсів.

Бібліотечні електронні ЗМІ при використанні уже наявних їхніх можливостей і тих, що з'являться в процесі їх розвитку, у цілому можуть стати ефективним інструментом орієнтації у дедалі зростаючих обсягах інформації, в особливостях процесу їх обробки, включаючи застосування комп'ютерних технологій, і формуванню пропозицій для їх використання.

Таким чином, інформаційна діяльність бібліотек сприяє підвищенню ефективності сучасного інформаційного базису, що є основою розвитку, за визначенням академіка О. Онищенко, є стратегічним ресурсом держави [3, с. 15–39; 4, с. 3–8].

Хоча розвиток цього базису і залежить від цілого ряду факторів, у тому числі й суб'єктивних, одним з основоположних і об'єктивних є технічний, технологічний прогрес. Його здобутки розкривають нові можливості у використанні періодичних електронних видань. Причому можливості ці швидко зростають. Ще недавно, п'ять-сім років тому, комп'ютерні пристрої, що є основою розвитку нових інформаційних технологій, були спрямовані на спрощення доступу до інформації насамперед в інтересах установ, організацій, бізнес-структур та ін. Як зазначав Х. Веріан, персональний комп'ютер виявляється особливо затребуваним у тих формах організації, де передбачається порівняно невеликий набір стандартизованих компонентів [5].

Комп'ютерні технології дали змогу піднятися в інформаційних процесах від конкретики до аналізу узагальнюючої інформації [6, с. 455–456; 7], що є предметом аналізу періодичних електронних видань.

В останнє десятиріччя спостерігається також бурхливий розвиток дедалі більш високопродуктивних індивідуальних засобів для користувачів, що допомагають їм включатися в сучасні інформаційні обміни, використовувати ресурси бібліотечних фондів, інших інформаційних центрів, у тому числі й у дистантному режимі [8].

Індивідуальні комп'ютерні системи дають можливість усім своїм користувачам не лише знайомитись із інформаційними ресурсами, не лише

використовувати їх відповідно до своїх потреб, а й включатися в процес творення нової інформації і, що показово, представляти її суспільству.

У зв'язку з досягнутими вже результатами інформатизації українського суспільства, участі дедалі більшої кількості користувачів також і в інфотворенні актуалізується проблема раціонального використання сучасного неконтрольованого процесу неорганізованого інфотворення для орієнтації його в напрямі суспільно значущої інформаційної діяльності [9, с. 52].

Сьогодні робляться спроби вивчення й узагальнення стихійного інфотворення в бібліотечних ЗМІ. Так, у НБУВ у виданні «Громадська думка про правотворення» [10] та в бюлетенях «Соціальні мережі як чинник інформаційної безпеки» [11] аналізуються суспільно значущі тематичні підбірки блогерської інформації, розкриваються можливості використання соціальних мереж у формуванні громадянського суспільства, управлінської діяльності, бізнесу, проблем суспільної безпеки та ін.

Процес дедалі більшого поширення персональної комп'ютерної техніки, різноманітних індивідуальних засобів роботи з інформацією створює умови для об'єднання різноманітних соціально значущих інтересів, самоорганізації нових людських спільностей, що є рушійною силою подальшої структуризації суспільства. Бібліотечні періодичні електронні видання мають можливість, аналізуючи відповідні запити на інформацію, сприяти узагальненню цього суспільного процесу, підтримувати його відповідним інформаційним забезпеченням, інформацією про зміст бібліотечних фондів, що можуть становити інтерес для діяльності нових суспільних об'єднань.

Таким чином, ці видання сприяють тому, що «технологічна революція на інформаційно-комп'ютерній основі у соціально економічному середовищі призводить до того, що ... електронна культура забезпечує загальне залучення і причетність до соціальних просторово-тимчасових структур» [12, с. 277].

Дуже важливою для осмислення складних інформаційних процесів, пов'язаних із застосуванням потужної комп'ютерної техніки, може бути роль періодичних електронних видань у бібліотеках. Їх особлива важливість обумовлюється тим, що їх джерельна база – це власне масиви структурованої інформації в процесі їх еволюції під впливом суспільно корисної обробки. Варто зазначити, що масиви інформації глобального інформаційного простору не йдуть ні в яке порівняння з масивами на інших існуючих носіях у найбільших бібліотеках світу. Суспільної практики оперування такими масивами в історії українського суспільства не існувало. І хоча могутні комп'ютерні системи та їх

об'єднання структурують дану інформацію, в тій чи іншій мірі забезпечують прийнятне її використання, глибинні уявлення про дані процеси ще попереду. Періодичні електронні видання бібліотек можуть відчутно сприяти усвідомленню цих процесів.

Важливим аспектом вирішення даної проблеми є процес формування потужної комп'ютерної інфраструктури на основі GRID та інших перспективних технологій [13, с. 54–113]. Україна сьогодні бере участь у кількох міжнародних проєктах цього напрямку науково-прикладної діяльності [14]. І в осмисленні її результатів з точки зору поповнення національних інформаційних ресурсів також можуть прислужитися періодичні електронні видання.

Зазначені вище основні тенденції розвитку інформаційних процесів потребують кваліфікованого осмислення, а значить – потребують спеціалістів високої кваліфікації. Тому ефективність інформаційних процесів прямо пов'язується з ефективністю використання людського фактора як основного в розвитку інформаційної системи суспільства. У наш час відбувається поступова, можливо не зовсім оперативна, адаптація кожної людини до сучасних інформаційних реалій. І в цій адаптації бібліотечні установи як інформаційні центри нового постіндустріального суспільства мають відіграти суттєву роль [15]. Ця роль матеріалізується і в представленні суспільству сучасних технологій використання бібліотечних ресурсів, орієнтації в глобальному інформаційному просторі, і в практичній допомозі в ефективному використанні суспільно значущих інформаційних ресурсів. Вона може збільшити свою дієвість розвитком усіх напрямів інформаційної діяльності й насамперед розвитком періодичних електронних видань. Варто зауважити також, що серед організаційних факторів, що впливають на розвиток циркуляції інформації в соціальних інформаційних комунікаціях, суттєве місце відводиться факторам, пов'язаним з розвитком інформаційних ринків, якісно нового етапу у сфері інформаційних обмінів. Особливістю цього етапу є організація системи інформаційних обмінів з гарантованим використанням інформаційних ресурсів.

Дослідники прогнозують суттєві зміни в структуруванні інформації відповідно до запитів ринку, удосконалення маркетингової діяльності [16, с. 240].

Можна прогнозувати, що розвиток цього процесу накладе суттєвий відбиток на національний інформаційний простір. У ньому важливу роль мають відігравати бібліотечні установи, як якісно нові порівняно з існуючими банками – банки інформації. І ринкові відносини в інформаційній

сфері обов'язково будуть пов'язані з розвитком інформаційної, інформаційно-рекламної та маркетингової діяльності бібліотек.

Важливим аспектом розвитку сучасного інформаційного середовища є вдосконалення систем зв'язку, від космічного до кабельного. Технічний прогрес у цій сфері сприяє підвищенню ефективності використання соціальних інформаційних комунікацій аж до широкого включення в побут усіх категорій користувачів щільникового зв'язку та інших технологій, що дедалі більшою мірою пов'язують сучасне суспільство в єдине інформаційне ціле, єдиний загальносуспільний інформаційний організм.

Слід зауважити, що вдосконалення інформаційних обмінів у межах цього організму є діалектичним процесом. З одного боку, вони забезпечують потреби в новій, актуальній інформації, з іншого – сприяють загальній уніфікації. І для збереження національної самобутності, розвитку власного інформаційного виробництва на базі національних традицій, для позиціонування як повноправного партнера в міжнародних відносинах, в інформаційних обмінах важливою суспільно значущою проблемою є організація інформаційної безпеки, збереження й розвиток суверенних інформаційних ресурсів. У забезпеченні вирішення даної проблеми бібліотечна система України, як структурована, значною мірою організована система збереження й використання наявних у розпорядженні вітчизняних користувачів інформаційних ресурсів, має суттєве значення.

Із впровадженням у бібліотечну сферу електронних інформаційних технологій, саме ця сфера діяльності даних установ стає найбільш вразливою до різноманітних форм негативних впливів, що шкідливо діють на вітчизняні інформаційні ресурси, може піддаватися прямим впливам кібертероризму.

Розвиток техніко-технологічної бази інформатизації, розширення доступу до виробництва й використання інформаційних ресурсів необмеженим масам користувачів створює зростаючі можливості не лише для впровадження електронного самоврядування та для волевиявлення законослухняних громадян [17]. Доступ до інформації, до можливості її продукування практично без обмежень надає також можливості для прояву антисоціальних дій, мотивованих злочинними чи просто безвідповідальними намірами. І тому, ще досить слабкі в комп'ютерному оснащенні, у програмних антивірусних та інших продуктах, бібліотечні установи нерідко стають жертвами шкідливих для їх фондів програмних розробок та неякісної інформації.

Слід зазначити, що при цьому розвиток технологій негативного впливу на інформаційну інфраструктуру до сьогодні відбувається швидше, ніж

відповідних засобів протидії. Це пояснюється не лише засекречуванням подібних розробок у найбільш просунутих у комп'ютеризації країнах, використанням їх насамперед в оборонних інтересах. У національному вимірі наявна пасивність значною мірою пояснюється насамперед недостатнім усвідомленням таких небезпек на рівні прийняття загальносуспільних рішень, що, у свою чергу, пояснюється недостатньою комп'ютерною грамотністю, недостатнім усвідомленням ролі комп'ютеризації в сучасному суспільстві. Недостатню активність у протидії негативним впливам на власні інформаційні ресурси виявляють сьогодні також і бібліотечні установи. Зовсім поза увагою це питання лишається в їх інформаційно-аналітичних виданнях.

Водночас спостерігається урізноманітнення засобів кібервоторгнення в мережу електронних інформаційних комунікацій: зростає кількість комп'ютерних вірусів і черв'яків, урізноманітнюються, удосконалюються механізми впливу логічних бомб, троянських коней, нейтралізація яких стає дедалі складнішою. Поряд із цим, спостерігається розвиток різних форм хакерської солідарності аж до організації скоординованих протиправних акцій [18, с. 14–15]. Цей процес розвивається на фоні нескоординованості, неорганізованості бібліотечних структур у боротьбі з негативними впливами на їх ресурси.

При цьому перед вітчизняною бібліотечною системою стоять уже досить тривалий час відомі проблеми, що вимагають уваги й реагування. Серед них :

- відставання в оснащенні сучасними програмними засобами обробки електронних інформаційних ресурсів, а також для нейтралізації наявних кіберзагроз (програм «антивірус» і т. ін.), та недостатнє забезпечення у зв'язку з цим ефективного функціонування бібліотечних установ як сучасних інформаційних центрів;

- повільне входження в міжнародні бібліотечні об'єднання, нерозвинута участь у спільних проектах, що дає змогу на практиці познайомитись із новітніми технологіями, стандартами в інформаційній сфері, міжнародною практикою інформаційного маркетингу та ін. Налагодження рівноправного, відповідно до національних інтересів України співробітництва має сприяти піднесенню технологічного рівня вітчизняної інформаційної діяльності до потреб сучасності, до забезпечення ефективного функціонування національної інформаційної сфери;

- відсутність координації із зарубіжними бібліотечними установами і їх об'єднаннями в боротьбі проти злочинності в інформаційній сфері;

- відсутність ефективної методичної співпраці в середовищі вітчиз-

няних бібліотек стосовно відпрацювання технологій збереження й поповнення вітчизняних інформаційних ресурсів, організації відповідної інформаційної, інформаційно-аналітичної діяльності.

При цьому досвід розвитку інформаційної діяльності сучасних бібліотек показує, що техніко-технологічний, а також пов'язаний з ним економічний фактори впливу не є вичерпними, хоча й дуже важливими, факторами впливу на вітчизняні інформаційні ресурси. Ця обставина викликала стурбованість і була вперше помічена дослідниками США. Вони першими звернули увагу на те, що в рамках розвитку глобального інформаційного простору, налагодження ефективного функціонування мережевих комунікацій зазнають зростаючого впливу суверенні масиви інформації всіх держав, і в тому числі – сучасних держав-лідерів [19, с.191–192].

Мова в даному випадку йде не так про техніко-технологічні аспекти впливу (хоча науково-технологічний прогрес за межами США може забезпечувати і такі виклики), як про впливи на рівні змістовному: проникнення в масиви суверенної інформації чужорідної для них інформації з не завжди очікуваними наслідками для соціального розвитку в майбутньому. Практика активної роботи в інформаційному просторі України підтверджує ці висновки. Паралельно з ними інформаційні працівники спеціальних структур по роботі з електронною інформацією НБУВ на власному практичному досвіді переконуються у важливості відслідковування таких зарубіжних впливів, використанні для цього періодичних електронних видань [20].

Важливим питанням організації безпеки інформаційних ресурсів є також зважений, вивірений підхід до використання тієї її частини (більшої на сьогодні), що зберігається на паперових носіях і сьогодні піддається оцифруванню. Мова йде про значні обсяги високоякісної, створеної та апробованої багатьма поколіннями українського народу інформації. Якраз ця інформація належить у своїй більшості до національного надбання, відображає національну специфіку у ставленні до проблем навколишнього світу, є базою для самоідентифікації і основою розвитку національних традицій у науці, культурі, інших сферах суспільної діяльності. Не потребує зайвої аргументації переконаність у тому, що, активізуючи свою діяльність у міжнародних інформаційних обмінах, наше суспільство не повинно розкривати всі наявні ресурси в інформаційних мережах. Адже навіть за найоптимістичніших сценаріїв національна інформаційна інфраструктура не зможе повністю їх захистити від негативних впливів і несанкціонованого запозичення.

Очевидно, основне навантаження на популяризацію цих ресурсів у глобальному інформаційному просторі має бути покладене на відповідні періодичні електронні видання, за винятком особливих, договірно-презентаційних актів міжнародного співробітництва.

Активізація інформаційної діяльності бібліотек виявляє також значну кількість проблем, пов'язаних з необхідністю правового урегулювання нових аспектів цієї діяльності. Електронні ЗМІ бібліотек мають взяти активну участь як у обговоренні цих проблем, так і в наданні ефективної допомоги законотворцям в оперативній підготовці цих документів. Мова йде і про вивчення відповідного зарубіжного досвіду, і про інформування про змістовну основу інформації наявних фондів, що можуть бути використані в правотворенні.

Очевидно, що періодичні електронні видання можуть бути корисними під час організації в суспільстві масової виховної роботи в середовищі всіх категорій громадян, що активно входять у систему суспільних інформаційних зв'язків, набувають доступу до інформаційних ресурсів і намагаються вносити свій внесок в інформаційне співжиття. Можна прогнозувати, що суспільство в недалекому майбутньому дійде до рішення про необхідність створення певних структур, до функції яких буде входити розкриття можливостей, насамперед, у молодіжній аудиторії для самовдосконалення в інформаційній сфері, роз'яснювати правову основу такої діяльності, у тому числі – неприйнятність такого явища як хакерство.

Таким чином, еволюція сучасної бібліотечної діяльності в контексті розвитку суспільної інформатизації обіцяє вагомі перспективи для розвитку періодичних електронних видань.

Перспективи розвитку бібліотечних електронних періодичних видань пов'язані з двома групами завдань, що відображають зростаючі суспільні запити на електронні інформаційні ресурси, якими комплектуються сучасні бібліотеки, якими збагачується їх ресурс у процесі оцифрування основних фондів, необхідність оперативного інформування про ці ресурси всіх категорій користувачів, а також об'єктивною потребою розвитку сучасних інформаційних відносин між вітчизняною бібліотечною системою і користувачем.

Реалізація цих завдань пов'язана як з розвитком специфіки періодичних електронних видань, стабілізації їх видових характеристик, що дуже важливо для правильного орієнтування читачької аудиторії в контексті підвищення ефективності сучасної бібліотечної діяльності, забезпечення їх функціонального вдосконалення, так

і з розробкою та впровадженням інноваційних організаційно-технологічних заходів розвитку цих інформаційно-аналітичних продуктів.

Список використаних джерел

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2011 р. № 956 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua. – Назва з екрана.

2. *Соснін О. В.* Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України : монографія / О. В. Соснін. – К. : Ін-т держави и права ім. Корещького НАН України, 2003. – 572 с.; *Слободяник М. С.* Библиотека в условиях информатизации общества: концептуальная модель развития / М. С. Слободяник // Библ. дело. – 2001: Российские библиотеки в мировом информационном интеллектуальном пространстве: тез. докл. 6-й междунар. науч. конф. (Москва, апр. 2001 г.). – М., 2001. – Т. 1. – С. 39–40.

3. *Онищенко А. С.* Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского как многопрофильный научно-исследовательский центр / А. С. Онищенко, В. Г. Попроекая // Б-ки нац. акад. наук: пробл. функционирования, тенденции развития. – К., 2003. – Вып. 2. – С. 15–39.

4. *Онищенко О. С.* Про стан та завдання розвитку в НАН України бібліотечно-інформаційної справи / О. С. Онищенко // Бібл. вісн. – 2003. – № 5. – С. 3–8.

5. *Вериян Х. Р.* Экономическая теория информационных технологий / Х. Р. Вериян // Социально-экономические проблемы информационного общества. – Сумы, 2005. – С. 214–277.

6. *Бичко І. В.* Досвідно-практичні джерела пізнання. Логіко-дискурсивний та інтуїтивний рівні пізнавального процесу / І. В. Бичко, В. Г. Табачковський [та ін.] // Філософія : курс лекцій. – К., 1993. – С. 455–456.

7. *Сергієнко І. В.* Інформатика та комп'ютерні технології / Сергієнко І. В. – К. : Наук. думка, 2004. – 432 с.; *Юзвішин І. І.* Основы информатологии: учебник для высш. и сред. учеб. заведений, курсов повышения квалификации и самообразования / И. И. Юзвшин. – М. : Информациология : Высш. шк., 2000. – 517 с.

8. *Хорошилов А. В.* Мировые информационные ресурсы / А. В. Хорошилов – К. ; СПб., 2004. – 176 с.

9. Напрями розвитку інформаційного суспільства // Інформаційне суспільство. Шлях України. – К. : Інформ. суспільство України, 2004. – С. 52.

10. Громадська думка про право творення: бюл. оператив. матеріалів на базі аналізу прав. електрон. інформації [Електронний ресурс] // НБУВ. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/nyub/gdpp/index.html>. – Назва з екрана.
11. Соціальні мережі як чинник інформаційної безпеки : ін форм.-аналіт. бюл. [Електронний ресурс] // НБУВ. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua. – Назва з екрана.
12. *Юрженко Л. В.* Соціальна структура суспільства / Л. В. Юрженко. – К. : АПСВ, 2005. – С. 277.
13. *Онищенко О. С.* Інтеграція України у світове співтовариство в контексті розвитку бібліотечних інформаційних технологій / О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – 222 с.
14. Там само.
15. *Слободяник М. С.* Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій / М. С. Слободяник ; НАН України, ЦНБ ім. В. І. Вернадського // Бібл. вісн. – К., 1995. – 268 с.
16. *Давидова І. О.* Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві : монографія / І. О. Давидова. – Х. : ХДАК, 2005. – С. 239.
17. Глобальные трансформации и стратегии развития / науч. ред. О. Г. Белорус. – К. : Орияне, 2000. – 422 с.; *Шейдина И. Л.* США: «фабрики мысли» на службе стратегии / И. Л. Шейдина. – М. : Наука, 1973. – 191 с.
18. Интернет-преступность [Электронный ресурс] // Сегодня : газета. – Режим доступу: http://archive.segodnya.ua/pdf/12_27/120207_seg_kie_14.pdf.
19. *Johnson D.* Democratic Values and the Internet // *Internet Ethics / D. Jonson ; ed. by D. Langford [etc.]*. – 2000. – P. 191–192; *Bell D.* The Coming of Post-industrial Society: A Venture in Social Forecastin / Bell D. – New York : Basic Books, 1976.
20. Україна: події, факти, коментарі : інформ.-аналіт. журн. [Електронний ресурс] // НБУВ. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua. – Назва з екрана.

УДК 015 (477)''19–20'':[070+050]

Олена Пастушенко,

головний спеціаліст департаменту атестації кадрів МОНмолодьспорту України,
канд. філол. наук

**СТВОРЕННЯ НАУКОВО-ДОВІДКОВОГО РЕСУРСУ
ПРЕСИ ТА ПЕРІОДИКИ БІБЛІОТЕЧНИХ, АРХІВНИХ,
МУЗЕЙНИХ ФОНДІВ УКРАЇНИ
(90-Х РОКІВ ХХ СТ. – 10-Х РОКІВ ХХІ СТ.)**

У статті висвітлюються питання розвитку документального ресурсу української преси та періодики наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Автор виділяє типи історико-бібліографічних видань у дослідженнях історії та сучасного стану преси й наукової періодики.

Ключові слова: преса, історія преси, періодика, Національна бібліографія України.

Створення науково-довідкового ресурсу документальної спадщини України, що зберігається в бібліотеках, музеях та архівах держави й поза її межами, є одним з найактуальніших завдань низки сучасних соціально-комунікаційних наук, що охоплюють наукові спеціальності бібліотекознавства, книгознавства, бібліографознавства, документознавства та архівознавства. Цей документальний ресурс – інтелектуальна та духовна спадщина України впродовж усього періоду її існування, джерело історичного минулого, інтелектуальна база сучасного розвитку незалежної держави, оскільки лише цей ресурс є твердим ґрунтом історичної пам'яті народу.

Актуальність дослідження цих документально-інформаційних ресурсів як пресознавчих джерел викликається їх значенням як частки Національної бібліографії України, яка є ефективним інструментом у формуванні сучасної національної свідомості, оскільки вони спираються на ресурс культурних, духовно-ціннісних надбань попередніх поколінь українського народу. Формування джерельної бази історії преси, яка була завжди інструментом формування національних ідеалів та національної консолідації українського суспільства, стає дедалі актуальнішим завданням бібліографознавства в умовах глобалізації інформаційної культури.

Це тим більше важливо, що здобуття Україною незалежності та демократичні перетворення відкрили можливості для неупереджених історико-бібліографічних досліджень та корпусних бібліографічних видань без ідеологічних лагун та обмежень, проведення об'єктивних досліджень української книги і періодики XVIII–XX ст., підготовки багатотомних науково-довідкових видань, численних бібліографічних покажчиків, ґрунтовних монографій і спеціальних статей на цю тему.

З цього часу документальний ресурс української преси та періодики активно вивчається дослідниками історії преси, які розкривають зміст окремих видань, їхнє значення в історії суспільно-політичного руху та становленні національної ідеї, розвитку культури та загальноукраїнського літературного процесу, визначають роль окремих діячів науки, культури, освіти, видавничого руху в започаткуванні та виданні окремих часописів, внеску в розвиток української журналістики та публіцистики. На цю тему захистилася значна кількість кандидатських та докторських дисертацій з різних напрямів історії преси та періодики, розвинуті засади теорії пресознавства⁴³.

Однією з ознак нового часу став активний розвиток історико-бібліографічного напрямку в дослідженнях історії та сучасного стану преси та наукової періодики. У свою чергу всередині цього напрямку виокремлюються два типи видань: фундаментальні історичні та філологічні дослідження в галузі бібліографії та серія різнопланових науково-довідкових ресурсів – електронних каталогів та бібліографічних покажчиків.

Перший тип видань розвивається дуже активно, про що свідчить не лише масштабний процес захисту понад 150 дисертацій у напрямках філологічних, історичних наук, культурології, соціальних комунікацій. Створилися спеціальні наукові центри пресознавства та історико-бібліографічних досліджень у цій галузі. Найпотужнішим із цих центрів є «Науково-дослідний центр періодики» Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника (далі – ЛННБ), який за короткий час створив ряд праць, що розвиває регіональні аспекти розвитку преси в західних регіонах України⁴⁴. Набули визнання львівські дослідники історії

⁴³ Див. докладніше: *Пастушенко О. В.* Розвиток дисертаційних досліджень з історії періодичної преси в Україні у 90-х ХХ ст. – поч. 10-х років ХХІ ст. : бібліографічний аспект // *Рукописна та книжкова спадщина України.* – Вип. 15. – К., 2012. – С. 301–323.

⁴⁴ Науково-дослідний центр періодики (1993–2003 рр.) : у 2 т. / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики ; уклад. М. М. Романюк ; відп. ред. Л. В. Снісарчук. – Львів, 2003. – Т. 1: Наукова діяльність : покажчик видань. – 332 с.; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України : покажчик

преси, які опублікували фундаментальні історико-бібліографічні дослідження: Л. Сніцарчук, М. Галушко, М. Романюка, присвячені українській пресі в Україні та світі XIX–XX ст.⁴⁵; В. Габора «Українські часописи Ужгорода (1867–1944)»⁴⁶; О. Дроздовської – Українські часописи повітових міст Галичини (1865–1939 pp.)⁴⁷.

Науково-дослідний центр періодики ЛННБ, з метою координації методичних засад опису газет та періодичних видань, визначення єдиних підходів до створення бібліографічного ресурсу та вивчення періодичних видань XIX–XX ст. розробив єдину «Схему повного бібліографічного опису періодичного видання»⁴⁸. Крім того, було запропоновано нову періодизацію журналістського процесу, обумовлено наукові принципи і методи дослідження. Серед пріоритетних напрямів діяльності центру: підготовка і видання матеріалів до національної бібліографії періодики

видань бібліотеки та літератури про її діяльність: (2006–2009 pp.) / НАН України, ЛННБУ ім. В. Стефаника; уклад.: Л. О. Ільницька, М. З. Литвин, І. В. Морозова, В. М. Мартинович; авт. вступ. ст. М. М. Романюк; відп. ред. Л. В. Сніцарчук. – Львів, 2010. – 280 с.

⁴⁵ Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.: історико-бібліографічне дослідження. – Львів: Оріяна-Нова, 2007. – Т. 1: 1812–1890 pp. / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, Відділення «Науково-дослідний центр періодики»; уклад.: М. В. Галушко, М. М. Романюк (кер. проекту), Л. В. Сніцарчук. – 560 с.; Українська преса XIX–XX ст. в Україні та світі: історико-бібліографічне дослідження. – Львів, 2009. – Т. 2: 1891–1905 pp.; уклад.: М. В. Галушко, М. М. Романюк (кер. проекту), Л. В. Сніцарчук. – 480 с.; Періодика Західної України 20–30-х pp. XX ст.: матеріали до бібліогр. / ред. М. М. Романюк; НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Наук.-дослід. центр періодики. Т. 1 / Н. В. Антонюк [та ін.]. – Львів, 1998. – 319 с.; *Романюк М. М.* Українські часописи Львова. 1848–1939: історико-бібліографічне дослідження. Т. 2: 1901–1919 / уклад. М. М. Романюк, М. В. Галушко, 2002. – 692 с.; Т. 3, Кн. 1: 1920–1939. 1920–1928. – Львів., 2003. – 909 с.; *Галушко М.* Українські часописи Станіслава (1879–1944 pp.): історико-бібліографічне дослідження / Марія Галушко; наук. ред. М. М. Романюк, 2001. – 304 с.; Періодичні видання Волині, Полісся, Підляшшя та Холмщини (1836–1944): список / АН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника; уклад. Ю. Лашук [та ін.]. – Львів: [б.в.], 1994. – 52 с.

⁴⁶ Українські часописи Ужгорода (1867–1944): історико-бібліографічне дослідження / В. Габор. – Ужгород, 2003. – 564 с.

⁴⁷ *Дроздовська О.* Українські часописи повітових міст Галичини (1865–1939 pp.): історико-бібліографічне дослідження / О. Дроздовська; НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. – Л.: [б.в.], 2001. – 364 с. – (Періодичні видання міст України).

⁴⁸ *Романюк М. М.* Схема повного бібліографічного опису періодичного видання / М. М. Романюк, М. В. Галушко // 36. пр. Наук.-дослідного центру періодики / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики. – Львів, 1994. – Вип. 1. – С. 271–290.

XIX–XX ст., видання ґрунтовних досліджень до майбутньої фундаментальної «Історії української преси XIX–XX ст.» і підготовка видання багатотомного енциклопедичного словника «Українська журналістика в іменах XIX–XX ст.»⁴⁹.

Загальноукраїнський контекст розвитку преси в певні історичні періоди розкривається в бібліографічних покажчиках та історико-бібліографічних дослідженнях київського вченого Г. Рудого «Преса України: газети 1917–1920 рр.»⁵⁰; М. Мартинюка «Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939 рр.)»⁵¹; бібліографічному дослідженні архівної періодики України 1920–1930-х рр. І. Матяш⁵².

Другий тип видань є науково-довідковим напрямом. Об'єктом цього напряму є окремі газети, часописи, бюлетені, фахові періодичні видання або групи споріднених видань у певній галузі знань, корпусних видань бібліографічних покажчиків газет та періодики (тематичні та хронологічні), що зберігаються у фондах бібліотек, архівів, музеїв. Цілком закономірно, що в період, починаючи з 1991 р., основна увага бібліографів була спрямована на підготовку тих довідково-бібліографічних праць, що розкривали наявність періодики та зміст тих видань, що впродовж XX ст. були під ідеологічною забороною радянських часів, насамперед, українознавчій проблематиці, дореволюційній пресі, а також виданням української діаспори⁵³.

Сьогодні цей тип видань становить міцну сформовану джерельну базу історико-бібліографознавчих досліджень преси. Однак бібліографія преси

---

⁴⁹ Романюк М. Скарбниця національної пам'яті // Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: історія та сучасність : доп. та повідомл. міжнар. наук. конф. (Львів, 28–30 жовт. 2010 р.). – Львів, 2010. – С. 6.

⁵⁰ Рудий Г. Я. Преса України 1917–1920 рр. як об'єкт дослідження української культури: джерелознавчий і методологічний аспекти / Г. Я. Рудий. – 2005. – 551 с.: табл.; Преса України: газети 1917–1920 рр. : бібліогр. покажч. / уклад. Г. Я. Рудий. – К., 1997. – 97 с.

⁵¹ Мартинюк М. Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939 рр.) : матеріали до бібліогр. / М. Мартинюк ; упоряд. Н. В. Антонюк [та ін.]. – Львів, 1998. – 297 с.

⁵² Матяш І. Б. Українська архівна періодика 1920–1930-х рр.: історія, бібліографія, бібліометрія / І. Б. Матяш ; відп. ред. О. С. Онищенко. – К., 1999. – 480 с.

⁵³ Див. докладніше: Пастушенко О. В. Бібліографічні покажчики з історії преси та наукової періодики в Україні (1990–2011 рр.) як джерельна база історико-бібліографічних досліджень // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 16. – К., 2012.

та періодики цього періоду як науково-довідковий напрям, який характеризується новими підходами у формуванні змісту покажчиків та підвищенням їхньої ролі в сучасному соціокомунікативному середовищі, поки ще не стала об'єктом спеціальної уваги вчених. У спеціальній літературі відсутній аналіз основних напрямів розвитку історико-бібліографічних досліджень, не опубліковані наукові огляди, присвячені розвитку в Україні спеціальних бібліографічних покажчиків як виду наукової комунікації, а також не визначений комунікаційний аспект сучасних документально-бібліографічних традиційних та електронних ресурсів.

Специфічною рисою розвитку документально-інформаційної діяльності є її тісний зв'язок із сучасними електронними технологіями. У період 90-х років ХХ – початку ХХІ ст. відбулися докорінні зміни і в технологічних засадах створення інформаційної бази історії преси та періодики, прискорений сучасний комунікаційний процес у сфері документальних ресурсів, викликаний розвитком електронних технологій та мережевих ресурсів, що на засадах вільного та необмеженого доступу дає змогу прискорити обіг інформації про джерела пресознавства та його дослідження, спростити підготовку видань, забезпечити нові форми пошуку інформації в системах баз даних. Інноваційні інтернет-технології дають змогу формувати корпусні покажчики, такі, що спрямовані на розкриття повного репертуару преси та періодичних видань, що виходили в Україні.

Ця актуальна проблема формування документального пресознавчого ресурсу як науково-довідкового сегмента інформаційного наукового простору України, оцінка його стану, змістовна характеристика науково-довідкового та науково-інформаційного напрямів, внеску українських дослідників у його розвиток, лише фрагментарно висвітлена в історико-бібліографічних працях, обмежених предметом конкретного дослідження.

Значних змін набувають і методичні засади створення науково-довідкових бібліографічних покажчиків нового покоління, які не обмежуються бібліографічним описом, а повністю розкривають зміст і склад часописів, здійснюють науково-аналітичний опис періодичних джерел преси та періодики як джерела з історії преси, супроводжують видання науковим коментарем або цілісним дослідженням. Так, слід згадати унікальний покажчик газети «Громадська думка», підготовлений Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського в 1911 р., де проведена глибока джерелознавча робота з розпису змісту та його предметизації, встановлення розкриття імен авторів видання, глибоко проаналізований контекст видавничої діяльності та специфіка

історичних обставин часу через розділ хроніки тощо⁵⁴. Іншим показовим виданням є покажчик «Киевской старины», підготовлений М. Палієнко⁵⁵. Привертають увагу й специфічні покажчики Б. Грановського, зокрема «Джерела українознавства» і бібліографія бібліографічних посібників українських періодичних видань⁵⁶, а також «Джерела альтернативного українознавства (Європа, 1949–1945 р.)» з аналітичним розписом публікацій щодо природи, історії, етносу, державотворення, культури та виробничих сил України⁵⁷.

Корпусні видання характеризують переважно діяльність конкретних бібліотек, музеїв, архівів та науково-інформаційних установ, що готують ці науково-довідкові видання з метою різкриття змісту газетних фондів та фондів наукової періодики та включення інформації в науковий обіг. Створення науково-інформаційного напрямку представлення газетних джерел та періодики як частини репертуару української національної бібліографії та актуального завдання формування електронного простору України сьогодні є актуальним питанням національних та наукових бібліотек⁵⁸. Сучасні бібліографічні ресурси формуються з урахуванням розвитку новітніх технологій, створюються електронні каталоги та бази даних на газетні надходження, що, безумовно, допомагає орієнту-

⁵⁴ «Громадська думка»: анований систематичний покажчик. 1905–1906 рр. / упоряд. І. Старовойтенко [та ін.] ; кер. наук. кол. Л. А. Дубровіна. – К. : Темпера, 2011. – 465 с.

⁵⁵ Палієнко М. «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (кінець XIX – поч. XX ст.). – К., 2005. – 328 с.; *Вона ж.* «Киевская старина» (1882–1906). Хронологічний покажчик змісту журналу. – К., 2005. – 477 с.; *Вона ж.* «Киевская старина» (1882–1906). Систематичний покажчик змісту журналу. – К., 2005. – 606 с.

⁵⁶ Джерела українознавства. Бібліографічний покажчик / АН УРСР ; упор. Б. В. Грановський [та ін.]. – К., 1990. – Вип. 1: Вітчизнані бібліографічні джерела. – 239 с.; Вип. 2 : Бібліографія бібліографічних посібників українських періодичних видань. – К., 1998. – 130 с.

⁵⁷ Грановський Б. В. Джерела альтернативного українознавства (Європа, 1949–1945 р.). Періодичні видання української діаспори в Європі, Радянської влади та німецької окупаційної адміністрації на Україні, проводу ОУН-УПА тощо за 1940–1945 рр. З аналітичним розписом публікацій щодо природи, історії, етносу, державотворення, культури та виробничих сил України : бібліогр. довід. : (З фондів Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського та Наук.-дов. б-ки Центр. держ. архівів України) / Б. В. Грановський ; наук. ред. В. Колесник ; бібліогр. ред. С. Іванисенко, Г. Порохнюк, 2002. – 436 с.

⁵⁸ Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства / О. С. Онищенко, В. А. Дубровіна, В. М. Горовий, В. І. Попик [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т історії України. – К., 2011. – С. 187–206.

ватися в сучасній періодиці, оцінити її місце в книжковій та газетній спадщині⁵⁹. Електронні каталоги газет, як правило, розкривають поточні сучасні надходження до бібліотек. Ретроспективні покажчики газет та періодичних видань тісно пов'язані з формуванням електронних ресурсів преси як частини науково-пошукового апарату бібліотек, музеїв, архівів та є складовою національної бібліографії України.

Так, електронний ресурс ЛННБ у межах наукової проблеми «Документальна пам'ять України» реалізує наукову тему та формує базу даних: «Репертуар українських періодичних видань 1907–1939 рр.» у тій її частині, яка стосується видань, що зберігаються в ЛННБ в Західному регіоні України. Значний ретроспективно-бібліографічний ресурс підготовлений НБУВ – «Періодичні видання України (газети) 1818–1922 рр.» – присвячений розкриттю видань, які відігравали різне значення в громадсько-політичному житті як культурно-просвітні, ліберально-буржуазні, демократичні, прогресивні видання. До бази даних включено газети місцевостей, які входили до складу України за сучасним адміністративно-територіальним поділом, а також ті, що входили за поділом 1917–1920 рр. База даних вміщує опис республіканських, губернських, повітових, міських, транспортних, військових видань, газети різних товариств, комітетів та організацій, видання тимчасового і разового характеру, а також додатки до газет⁶⁰.

Найбільший фрагмент, представлений корпусними виданнями, є бібліографічні покажчики газет та періодичних журналів, що зберігаються у фондах. Безумовними лідерами тут є Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (газети України, неформальна преса)⁶¹,

⁵⁹ Інтеграція України у світове співтовариство в контексті розвитку бібліотечних інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий та ін.] ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – 224 с.

⁶⁰ Білименко Л. А. Впровадження інноваційних технологій у Відділі газетних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: Пробл. науки, освіти, практики : зб. матеріалів V міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 21–23 трав.). – К, 2008. – С. 46–47.

⁶¹ Неформальна преса в Україні (1988–1991): каталог за матеріалами газетних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / редкол.: Т. Борисенко, О. Залізнюк, О. Лук'янчук, О. Обертас, О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2001. – 144 с.; Газети України 1930–1934 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог: у 2 ч. / авт.-уклад. Т. О. Борисенко [та ін.] ; голова редкол. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Ч. 1. – К., 2004. – 853 с.; Газети України 1930–1934 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог: у 2 ч. /

Національна парламентська бібліотека України ⁶², Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка (російськомовна періодична преса України, каталоги журналів, продовжувані видання) ⁶³, ЛННБ (Зведений каталог газет у фондах наукових бібліотек м. Львів (1990–2000 рр.) ⁶⁴, Періодичні видання Волині, Полісся, Підляшшя та Холмщини (1836–1944) ⁶⁵.

Систематично видають свої покажчики Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького та Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова (газети, бюлетені, журнали) ⁶⁶; Херсонська обласна

авт.-уклад. Т. О. Борисенко [та ін.]; голова редкол. О. С. Онищенко; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Ч. 2. – К., 2004. – 986 с.; Газети України 1941–1945 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: каталог / авт.-уклад.: Н. Ф. Самохіна (кер.), Т. О. Борисенко, О. С. Залізнюк, О. С. Лук'янчук; ред.-бібліографи: Н. Ф. Криворучко, О. С. Лук'янчук; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; редкол.: О. С. Онищенко (голова) [та ін.]. – К., 2008. – 567 с.; Газети України 1935–1940 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ч. 1. – 2012. – 567 с.

⁶² Зарубіжні періодичні видання у фондах Національної парламентської бібліотеки України (за 1950–2000 рр.): ретросп. бібліогр. покажч. / уклад. Н. Г. Богун [та ін.]. – К., 2001. – 121 с.

⁶³ Українська преса у фондї ХДНБ ім. В. Г. Короленка: друкований каталог. Вип. 1: Газети: (1817–1923) / уклад. Л. Ф. Бондаренко, Т. О. Сосновська; ред. Л. К. Суржан. – Х., 1999. – 104–51 с.; Українські періодичні видання у фондї ХДНБ ім. В. Г. Короленка: друкований кат. Вип. 1: Журнали (1816–1917) / уклад. Л. Ф. Бондаренко. – Х., 2000. – 142 с.; Українські періодичні видання у фондї ХДНБ ім. В. Г. Короленка: друкований кат. Вип. 2: Журнали (1918–1923) / уклад. Л. Ф. Бондаренко, Н. В. Лубенська; ред. Л. К. Суржан. – К., 2001. – 164 с.; Українські періодичні видання у фондї ХДНБ ім. В. Г. Короленка: друкований кат. Вип. 3: Бюлетені, вісники, вісті, щорічники (1861–1923) / уклад. Л. Ф. Бондаренко. – Х., 2002. – 133 с.; Українські продовжувані видання у фондї ХДНБ ім. В. Г. Короленка (1830–1923): друкований кат. / уклад. Л. Ф. Бондаренко, 2003. – 115 с.; Каталог журналів у фондах Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олеса Гончара. 1944–2005 / Херсон. обл. універс. наук. б-ка ім. Олеса Гончара; уклад. Л. І. Зелена, Т. М. Миргородська. – Херсон: [б. в.], 2007. – 213 с.

⁶⁴ Газети у фондах наукових бібліотек м. Львова (1990–2000 рр.) / НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника; уклад. Ю. О. Романишин [та ін.]. – Л.: [б. в.], 2004. – 191 с.; Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. Відділ періодичних видань. Каталог газет. 1990–2000 рр.: за матеріалами відділу періодичних видань ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України / уклад. Ю. Романишин; НАН України. – Л.: [б. в.], 2001. – 90 с.

⁶⁵ Періодичні видання Волині, Полісся, Підляшшя та Холмщини (1836–1944): список / АН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника; уклад. Ю. Лащук [та ін.]. – Львів: [б. в.], 1994. – 52 с.

⁶⁶ Російськомовна періодична преса України у фондах Одеської державної

універсальна наукова бібліотека імені Олесея Гончара (каталоги журналів, газет, періодичних видань)⁶⁷.

Привертає увагу корпусне видання зведеного каталога-довідника місцевих періодичних видань 1839–1917 рр., наявних у фондах Чернігівської ОУНБ ім. В. Г. Короленка, Чернігівського державного історичного музею ім. В. В. Тарновського (ЧДІМ), Державного архіву Чернігівської області (ДАЧО)⁶⁸.

Крім бібліотек, каталоги періодики видають й інші установи, які мають фахові бібліотеки, зокрема, колекція періодики Рівненського обласного краєзнавчого музею, каталог, підготовлений Т. Пономарьовою та В. Виткаловим⁶⁹; каталог періодичних видань 1772–1940 рр. бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя⁷⁰; а також

наукової бібліотеки імені М. Горького: Газети, бюлетені : каталог / Одеська держ. наук. б-ка ім. М. Горького ; упоряд. Т. І. Олейникова ; ред. М. Л. Десенко. – О. : [б. в.], 1993. – 105 с. – Альтернативна назва : Російськомовна преса України: газети, бюлетені : каталог Одеської державної наукової бібліотеки імені М. Горького: Журнали : каталог / Одес. держ. наук. б-ка ім. М. Горького ; упоряд. Т. І. Олейникова ; ред. М. Л. Десенко. – О. : [б. в.], 1993. – 115 с. Альтернативна назва : Російськомовна преса України: Журнали : Каталог. : зведений покажчик журналів, які отримали бібліотеки м. Одеси у 1999–2000 роках / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка, 2001. – 63 с.

⁶⁷ Каталог журналів у фондах Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки 1944–1993 / уклад. та передм. Л. І. Зелена. – Херсон, 1999. – 124 с.; Каталог журналів у фондах Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олесея Гончара. 1944–2005 / Херсон. обл. універс. наук. б-ка ім. О. Гончара ; уклад.: Л. Зелена, М. Миргородська. – Херсон, 2007. – 213 с.; Газети у фондах Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олесея Гончара. 1946–2003 : каталог / уклад. Л. І. Зелена. – Херсон, 2004. – 66 с.; Періодичні видання ХІХ – першої чверті ХХ ст. у фондах Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Олесея Гончара : каталог / Херсон. обл. бібліотечне т-во, Херсон. обл. універс. наук. б-ка ім. О. Гончара. Вип. 1, ч. 1 : А–З / уклад. О. Г. Сак, Н. П. Дорошенко ; відп. ред. Л. І. Зелена, 2008. – 54 с.

⁶⁸ Зведений каталог-довідник місцевих періодичних видань 1839–1917 рр., наявних у фондах Чернігівської ОУНБ ім. В. Г. Короленка, Чернігівського державного історичного музею ім. В. В. Тарновського (ЧДІМ), Державного архіву Чернігівської області (ДАЧО) / скл. Г. А. Конопалька [та ін.]. – Чернігів, 2002. – 160 с.

⁶⁹ Пономарьова Т. О. Колекція періодики Рівненського обласного краєзнавчого музею: спроба систематизації / Т. О. Пономарьова, В. Г. Виткалов. – Рівне, 1999. – 46 с.

⁷⁰ Каталог періодичних видань 1772–1940 рр. Бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя : бібліогр. покажч. / Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя, б-ка ; упоряд.: О. Д. Кільдіватова [та ін.]. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2010. – 145 с.

бібліографічний огляд за матеріалами періодичних видань 1971–2007 рр. Центрального державного науково-технічного архіву України ⁷¹.

Окремий розділ становлять видання бібліографії наукової періодики, зокрема, розкривають фонди бібліотек: періодичні та серійні видання Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1885–1939) ⁷²; періодичні видання Національної академії наук України ⁷³; зарубіжні періодичні видання у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та бібліотек науково-дослідних установ НАН України у вигляді систематичного покажчика ⁷⁴; наукові періодичні видання України, підготовлені Українським інститутом науково-технічної

---

⁷¹ Центральний державний науково-технічний архів України : бібліографічний огляд за матеріалами періодичних видань 1971–2007 рр. / уклад. М. А. Балишев. – Х. : СПД ФО Михайлов Г. Г., 2008. – 62 с. ; Центральный державный научно-технический архив Украины: библиографический обзор за материалами периодических изданий 1971–2007 гг. / уклад. М. А. Балишев. – Х. : СПД ФО Михайлов Г. Г., 2008. – 62 с.

⁷² Періодичні та серійні видання Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1885–1939) : анотов. покажч. / уклад. і авт. передм. Т. Ю. Кільчицька ; бібліогр. ред. Л. І. Ільницька ; Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка у Львові. Комісія бібліографії і книгознавства. – Л. : [Видавництво НТШ], 1990. – 103 с.

⁷³ Періодичні видання Національної академії наук України : каталог. – К., 2001. – 270 с.

⁷⁴ Зарубіжні періодичні видання у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та бібліотек науково-дослідних установ НАН України (надходження 2001–2002 рр.) : сист. покажч. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; уклад. О. Б. Вихристюк [та ін.] ; відп. ред. Б. П. Якушко. – К. : [б. в.], 2003. – 326 с. ; Зарубіжні періодичні видання у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та бібліотек науково-дослідних установ НАН України (надходження 2003–2004 рр.) : сист. покажч. / уклад. Р. Л. Красій [та ін.] ; відп. ред. Б. П. Якушко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2006. – 425 с. ; Зарубіжні періодичні видання у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та бібліотек науково-дослідних установ НАН України (надходження 2005–2006 рр.) : наук.-інформ. сист. покажч. / уклад. Р. Л. Красій ; відп. ред. Н. В. Стрішенець, 2008. – 278 с. ; Зарубіжні періодичні видання у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та бібліотек науково-дослідних установ НАН України (надходження 2007–2008 рр.) : сист. покажч. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; уклад. Р. Л. Красій [та ін.] ; відп. ред. Н. В. Стрішенець. – К., 2009. – 292 с. ; Зарубіжні періодичні видання у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та бібліотек науково-дослідних установ НАН України (надходження 2009–2010 рр.) : наук.-інформ. сист. покажч. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; уклад. : Р. Л. Красій, Н. І. Малолетова, О. В. Полякова ; відп. ред. Н. В. Стрішенець]. – К., 2011. – 257 с.

і економічної інформації⁷⁵; педагогічна та психологічна бібліографія, підготовлена Державною науково-педагогічною бібліотекою України ім. В. О. Сухомлинського АПН України⁷⁶; періодичні видання з агрономії в Україні, підготовлені Державною науковою сільськогосподарською бібліотекою ААН України⁷⁷; бібліографія архівної періодики⁷⁸.

В окрему рубрику виділяються бібліографія обласного та регіонального рівнів, що розкривають зміст певних часописов різної проблематики. Серед них: релігійної – періодичні видання Чернігівської єпархії, як додаток до «Черниговских епархиальных известий» (1906–1911), «Вера и жизнь» (1912–1917), виданого Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Чернігівським державним педагогічним університетом ім. Т. Г. Шевченка, Чернігівською державною обласною універсальною науковою бібліотекою ім. В. Г. Короленка⁷⁹;

---

⁷⁵ Наукові періодичні видання України : довідник / Український ін-т науково-технічної і економічної інформації, 2006. – 380 с.: табл.

⁷⁶ Педагогічна наука на сторінках журналу «Советская педагогика» (1937–1991) : бібліогр. покажч. / наук. ред. О. В. Сухомлинська ; уклад. Н. С. Побірченко ; бібліогр. ред. Т. В. Григоренко, 2010. – 324 с.; Журнали психолого-педагогічної тематики XIX – початку XX ст. з фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського : історико-бібліографічне дослідження / АПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського, 2009. – 128 с.

⁷⁷ Періодичні видання з агрономії в Україні. 1918–1940: Журнали, «Бюлетені», «Вісті», «Наукові записки», «Збірники наукових праць», «Труди» : наук.-допом. ретросп. бібліогр. покажч. / уклад. В. А. Вергунов, О. П. Анікіна ; наук. ред. В. А. Вергунов, 2002. – 160 с.; Періодичні та продовжувані видання з агрономії на Полтавщині (XIX–XX ст.) : наук.-допом. бібліогр. покажч. / уклад. В. А. Вергунов, О. П. Анікіна ; наук. ред. В. А. Вергунов, 2002. – 49 с.: іл.

⁷⁸ *Матяш І. Б.* Українська архівна періодика 1920–1930-х рр.: історія, бібліографія, бібліометрія / І. Б. Матяш ; відп. ред. О. С. Онищенко, 1999. – 480 с.

⁷⁹ Періодичні видання Чернігівської єпархії: «Прибавление к Черниговским епархиальным известиям» (1906–1911), «Вера и жизнь» (1912–1917) : бібліогр. покажч. / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Черніг. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, Черніг. держ. обл. універс. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка / упоряд. О. Ф. Тарасенко. – Чернігів, 2003. – 158 с.

а також газетних фондів бібліотек Сумщини ⁸⁰, Катеринославщини ⁸¹, Поділля ⁸².

Окремі бібліографічні покажчики журналів та часописів, а також журналу іноземної літератури «Всесвіт» у ХХ ст. (1925–2000) (уклад. О. Микитенко, Г. Гамалій) ⁸³; Бібліографія журналу «Схід» (1995–2006) (уклад. В. Білецьким та ін.) ⁸⁴; Журналу літератури, мистецтва і критики «Арка» 1947–1948 рр. (уклад. Н. Казакової [та ін.] ⁸⁵, професійному журналу «Архіви України» за 1988–1995 рр. ⁸⁶. Серед бібліографічних видань можна знайти й такий вид бібліографії, як бібліографічний посібник Б. Чернякова, присвячений періодичним виданням учнівської і студентської молоді України ХІХ – початку ХХ ст. ⁸⁷.

Підбиваючи підсумок щодо стану та розвитку ретроспективної бібліографії науково-довідкового ресурсу документальної спадщини України в період 90-х років ХХ ст. – 10-х років ХХІ ст., необхідно відзначити, що цей напрям розвивається шляхом створення окремих та корпусних ретроспективних пресознавчих науково-довідкових видань як у традиційній, так і електронній формі. Ініціатива створення такого ресурсу належить провідним науковим та національним бібліотекам України.

Склад бібліографічних покажчиків показує значний спектр наукових та інформаційних видань загальнонаціонального та регіонального рівнів,

---

⁸⁰ Каталог неперіодичних та продовжуваних видань 1861–1917 рр., створених у межах території сучасної Сумщини : (матеріали до бібліогр. репертуару) / уклад. Н. С. Подоляка. – Суми, 2009. – 32 с.

⁸¹ < Періодичні > видання Катеринослава та Катеринославської губернії (1838–1917 рр.) : список / НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка ; уклад. Н. М. Сидоренко [та ін.]. – К. : [б. в.], 1995. – 153 с.

⁸² Періодичні видання Подільської губернії (1838–1917 рр.) : покажчик / уклад. Н. М. Сидоренко [та ін.] ; НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка, Наук.-дослід. центр періодики. – Л. : [б. в.] ; К. : [б. в.], 1999. – 71 с.

⁸³ Журнал іноземної літератури «Всесвіт» у ХХ сторіччі (1925–2000) : бібліогр. покажч. змісту / уклад. О. Микитенко, Г. Гамалій. – К., 2004. – 712 с. : фотогр.

⁸⁴ Бібліографія журналу «Схід», 1995–2006 рр. / уклад. В. С. Білецький [та ін.]. – 2007. – 255 с.

⁸⁵ «Арка» 1947–1948: Журнал літератури, мистецтва і критики : бібліогр. покажч. змісту / уклад. Н. В. Казакова [та ін.] ; авт. вступ. ст. В. Є. Панченко. – К., 2003. – 52 с.

⁸⁶ Анотований покажчик публікацій журналу «Архіви України» за 1988–1995 рр. / уклад. Н. П. Павловська. – К., 1997. – 151 с.

⁸⁷ Черняков Б. І. Періодичні видання учнівської і студентської молоді України ХІХ – початку ХХ ст. : Джерела дослідження : бібліогр. посіб. / Б. І. Черняков. – К., 2004. – 63 с.

розкриває фонди бібліотек, архівів, музеїв як на комплексному рівні, так і на рівні бібліографії окремих журналів, часописів, газет.

Означилася тенденція створення зведених покажчиків, підготовлених силами споріднених бібліотек і наукових установ. Сьогодні чільне місце займають анотовані бібліографічні електронні ресурси й традиційно підготовлені покажчики, що прагнуть максимально розкривати зміст, чим значно підвищується науковий рівень видань, можливості використання цього величезного ресурсу в інтересах розбудови сучасної національної держави.

УДК 004.65(054):34(083.7)(477)

Наталія Аксьонова,

наук. співроб. НЮБ НБУВ

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ПОЛЕ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЕЛЕКТРОННОГО ГАЗЕТНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ (СТАН ТА ПРОБЛЕМИ)

У статті розглядаються законодавчі документи стосовно інформаційної політики держави, діяльності бібліотек і бібліотечної справи в Україні, організації національної системи електронних бібліотечних ресурсів та необхідності прийняття цільової газетної програми, яка б надавала можливість зберігати та формувати електронний газетний фонд.

Ключові слова: закон, газетна програма, національний газетний фонд, електронний газетний ресурс.

Фонди наукових бібліотек перенасичені різноманітними джерелами інформації, вагомий обсяг займають газетні видання (історична спадщина, сучасна періодика), тому останнім часом особливо гостро постає проблема, пов'язана зі збереженням національних інформаційних джерел. Використовуючи новітні технології, переводячи ці ресурси на електронні носії, вирішується ряд актуальних проблем, пов'язаних зі створенням довгострокових страхових копій цінних рідкісних газетних видань, проблема пошуку додаткових приміщень для розміщення газет, а щодо обслуговування читачів забезпечується оперативний пошук необхідних джерел, оскільки водночас створюються умови для формування електронного газетного фонду України.

Враховуючи масштабність робіт, повноцінне формування електронного газетного фонду має проводитися на державному рівні, ґрунтуючись на законодавчих документах, постановках, державних національних програмах та проектах, що повинно забезпечувати адміністративну та гарантувати фінансову підтримку.

Досліджуючи динаміку розвитку правової бази інформаційного суспільства в національному законодавстві, Е. Аблякимов [1] виділив три основні етапи:

– на першому етапі (80-ті роки ХХ ст.) в основному створювалися технічні норми забезпечення комп'ютеризації;

– другий (90-ті роки ХХ ст.) – це інформаційне законодавство, визначалися правові основи розвитку нових інформаційно-комунікаційних технологій, права людини у сфері інформації;

– на третьому (з 2000 р.) – правова державна політика, спрямована на розбудову інформаційного суспільства, визначаються засади та принципи розвитку нових типів інформаційних відносин, інформаційної діяльності, послуг.

Така ж динаміка прослідковується стосовно бібліотечної сфери. У 1995 р. Українською державою прийнято Закон України **«Про бібліотеки і бібліотечну справу»**, у якому визначається статус бібліотек, правові та організаційні засади діяльності бібліотек і бібліотечної справи в Україні. Цей Закон гарантує право на вільний доступ до інформації, знань, залучення до цінностей національної та світової культури, науки та освіти, що зберігаються в бібліотеках [2].

Наступним важливим документом був наказ Міністерства культури України **«Про затвердження Положення про систему депозитарного зберігання бібліотечних фондів України»** (1996 р.), у якому зазначається, що маловикористовувані, але цінні з наукового та художнього погляду документально-інформаційні ресурси (книги, документи, рукописи, аудіовізуальні матеріали, інші носії інформації) можуть передаватися до бібліотек-депозитаріїв [3], таким чином виконується роль збереження інформації.

Закон України **«Про Національну програму інформатизації»** (1998) спрямований на розвиток сучасних інформаційних технологій для формування системи національних інформаційних ресурсів, створення загальнодержавної мережі інформаційного забезпечення науки, освіти, культури тощо [4].

У 1999 р. Кабінет Міністрів України затвердив **Програму збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 роки**, де підкреслюється, що «інформація, яка зберігається в бібліотеках та архівах, є історичним надбанням людства, основою економічного і духовного прогресу суспільства, а збереження цього надбання є важливим завданням, яке постало перед усіма країнами світу».

Слід зазначити, що з 1992 р. ЮНЕСКО розпочало реалізацію проектів збереження бібліотечних та архівних фондів у різних країнах «Пам'ять світу», тому під впливом правового досвіду розвинутих країн світу ця програма розроблена відповідно до рекомендацій Генеральної конференції ЮНЕСКО і спрямована на збереження в Україні бібліотечних та архівних фондів. У програмі зазначається, що в бібліотеках України

зберігається близько 60 млн документів XV–XX ст., майже 2 млн із них – рідкісні, у тому числі рукописні матеріали, що є пам'ятками світового значення. Частково розв'язати проблему можна шляхом переведення інформації на мікроносії – мікрофільми, магнітні та оптичні диски, це дасть змогу зберегти оригінальність текстів, зменшити можливість знищення їх під час користування та виникнення екстремальних ситуацій [5].

Наступним законодавчим етапом, що обумовив процеси формування електронних ресурсів, було прийняття таких державних законодавчих документів:

– Постанова Верховної Ради України **«Про Концепцію національної інформаційної політики»** (2003 р.), де в розділі 6 «Архівна та бібліотечна справа», пункт 23 «Удосконалення системи формування бібліотечних фондів» передбачається здійснення заходів щодо переведення бібліотечних фондів з паперових носіїв в електронну форму для забезпечення повноти комплектування, взаемовикористання та «організацію на базі національних та інших провідних бібліотек держави національної системи електронних бібліотек» [6];

– Розпорядження Кабінету Міністрів **«Про затвердження Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів»** (2003 р.) [7];

– Закон України **«Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки»**, де одним з основних напрямів розбудови інформаційного суспільства визначено «збереження культурної спадщини України шляхом її електронного документування», а головними пріоритетами України є прагнення побудувати інформаційне суспільство, «орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток, в якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал» [8];

– **Державна цільова національно-культурна програма створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI»**, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України у 2011 р., де передбачається переведення в електронну форму документів, які зберігаються в Державному бібліотечному, Національному архівному та Музейному фондах, фонді Державного архіву друку Книжкової палати України, забезпечення доступу до зазначених фондів із використанням Інтернету, а також створення єдиного національного депозитарію електронних бібліотечних ресурсів та єдиного веб-порталу «Бібліотека-XXI» [9].

У цих документах вказується спрямованість задля розвитку сучасних інформаційних технологій; формування системи національних інформаційних ресурсів; створення загальнодержавної мережі інформаційного забезпечення науки, освіти, культури; удосконалення системи формування бібліотечних фондів; здійснення заходів щодо переведення бібліотечних фондів з паперових носіїв у електронну форму; організацію національної системи електронних бібліотечних ресурсів.

Цілі та завдання, що закладені в цих законодавчих документах, охоплюють бібліотечну систему в цілому, і не повністю вирішують проблеми збереження, доступності газетних фондів та проведення робіт, пов'язаних з переведенням на електронні носії газетної спадщини.

Постійне зберігання газет річ вартісна, завдає багато труднощів дотримання в належному стані, газети займають багато місця, а це потребує спеціальних стелажей, ручні палітурочні роботи багатовартісні, проблема старіння газетного паперу; щодо проблеми обслуговування: бібліотекарям фізично важко обслуговувати читачів великими за розміром та вагою газетними підшивками, неможливість оперативної пересилки по міжбібліотечному абонементу.

Тому, на думку багатьох спеціалістів, необхідна спеціальна державна газетна програма, як це зроблено в багатьох країнах світу. Відсутність національної газетної програми, на фоні постійно зростаючої кількості зареєстрованих газет, може призвести до згубних наслідків, тому її розробка повинна охоплювати широке коло питань: що вирішує не тільки проблеми збереження за рахунок створення страхових фондів газет, переведення газет на інші носії, збереження мікрофільмованих копій, а й створювала б умови для формування національного електронного газетного фонду.

Для ефективного впровадження такої програми необхідні об'єднуючі зусилля державних структур, як законодавчого та фінансуючого органу, реалізуюча роль бібліотек, як основного інформаційного фондоутримувача та підтримка редакцій газет у наданні обов'язкового примірника у вигляді електронної копії друкарського оригіналу, а також взаємовигідна кооперація бібліотечних установ тощо.

Слід зазначити, що у 2010 р. Книжковою палатою України, за підтримки Державного комітету телебачення та радіомовлення України, було розроблено проект «Формування національного газетного фонду України», де передбачалося переведення на електронні носії усього наявного в Державному архіві друку газетного фонду з 1917 до 2040 р. (на першому етапі) та створення фонду електронних видань, починаючи з 2012 р.

Для створення національного газетного фонду в проекті запропоновано вирішення такого кола питань:

- виявлення й формування повних комплектів газет, що підлягають збереженню та терміновому оцифруванню;
- оцифрування газет;
- каталогізація і створення зведеного каталогу газетних фондів;
- доставляння обов'язкового примірника сучасних газет разом з їх електронними аналогами;
- створення електронної бібліотеки газетних фондів і забезпечення доступу до них користувачів [10].

Систему формування національного газетного фонду запропоновано у вигляді розподіленої моделі, у якій зберігання оригіналів центральних газет покладається на Книжкову палату України, Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського, Національну парламентську бібліотеку України, а регіональних – на обласні універсальні наукові бібліотеки, тобто корпоративна система бібліографічного опрацювання й каталогізації з подальшим створенням спеціального веб-порталу «Національний газетний фонд України».

Також у проекті зазначається про необхідність внесення змін у Закон України «Про обов'язковий примірник документів», який надає певним юридичним особам права на отримання крім друкованої версії газет також її електронного аналогу, що «дозволило б розпочати процес формування національного електронного газетного фонду сучасних видань і заощадило б значні кошти з бюджету країни на їх подальше оцифрування» [10].

Створення національного електронного газетного фонду не тільки дає можливість зібрати, зберегти та ввести в науковий обіг повні колекції газетних видань, а й також створює умови для вільного доступу до них користувачів, підвищує культурний рівень населення, розширює можливості інтеграції у європейське суспільство.

Враховуючи міжнародний досвід, рекомендації міжнародних професійних організацій, досвід вітчизняних учених, можна констатувати, що реалізація завдань щодо формування національного електронного газетного фонду України можлива шляхом удосконалення нормативно-правової бази, прийняття спеціальної національної газетної програми, дотримання прав суб'єктів авторського права і суміжних прав під час створення та використання електронних бібліотечних ресурсів, передачі до бібліотек електронних копій тиражованих видань, використання переваг кооперації в бібліотечній сфері, а також співпраця з видавничими та культурно-освітніми установами.

Список використаних джерел

1. *Аблякимов Е. Е.* Правові основи формування державних електронних інформаційних ресурсів [Електронний ресурс] / Е. Е. Аблякимов. – Режим доступу: <http://elibrary.nubip.edu.ua/5271>. – Назва з екрана.
2. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України [Електронний ресурс] // Відом. Верховної Ради. – 1995. – № 7, ст. 45 : офіц. веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/32/95-вр>. – Назва з екрана.
3. Наказ Мінікультури України «Про затвердження Положення про систему депозитарного зберігання бібліотечних фондів України» [Електронний ресурс] // Про затвердження Положення про систему депозитарного зберігання бібліотечних фондів України / Мінікультури України ; Наказ, Положення від 02.12.1996 р. № 570 : офіц. веб-сайт «Законодавство України». – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0031-97>. – Назва з екрана.
4. Про Національну програму інформатизації : Закон України [Електронний ресурс] // Відом. Верховної Ради. – 1998. – № 27–28, ст. 181 : офіц. веб-сайт «Законодавство України». – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/74/98-вр>. – Назва з екрана.
5. Постанова КМУ «Про затвердження Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 роки» [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України; Постанова, Програма від 15.09.1999 р. № 1716 : офіц. веб-сайт «Законодавство України». – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1716-99-п>. – Назва з екрана.
6. Постанова ВР «Про Концепцію національної інформаційної політики» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України ; Постанова від 03.04.2003 р. № 687-IV : офіц. веб-сайт «Законодавство України». – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/687-15>. – Назва з екрана.
7. Розпорядження КБУ «Про затвердження Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів» [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України ; Розпорядження, Концепція від 05.05.2003 р. № 259-р : офіц. веб-сайт «Законодавство України». – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/259-2003-р>. – Назва з екрана.
8. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України [Електронний ресурс] // Відом. Верховної Ради. – 2007. – № 12, ст.102 : офіц. веб-сайт «Законодавство

України». – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/537-16>, вільний. – Назва з екрана.

9. Постанова КМУ «Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI» [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України ; Постанова від 17.08.2011 р. № 956: офіційний веб-сайт «Законодавство України». – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/956-2011-п>. – Назва з екрана.

10. Технічне завдання на виконання проекту «Формування національного газетного фонду України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://comin.kmu.gov.ua/document/82099/TZ-Gazeta.doc>. – Назва з екрана.

УДК 659.3:321–057.341

Ірина Сскунова,

мол. наук. співроб. Фонду Президентів України НБУВ

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДРУКОВАНИХ ЗМІ В ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ КАМПАНІЯХ: ТИПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті представлено основні типологічні особливості друкованих ЗМІ, наведено інформацію щодо видів друкованої продукції та її місце в соціокультурному просторі. Проведено аналіз типологічних особливостей друкованих ЗМІ як ефективної складової матеріалів президентських кампаній. Визначено, що без аналізу та розуміння типів і класів друкованих ЗМІ неможливе їх цілеспрямоване і результативне застосування задля забезпечення ефективності матеріалів президентських кампаній.

Ключові слова: друковані ЗМІ, типологія, аналіз, президентські кампанії.

Ефективність засобів масової інформації (ЗМІ) в першу чергу залежить від компетенції їх застосування. Цілі обумовлюють характер і тип засобів, можливість виразити та реалізувати завдання, що ставляться на початку процесу їх застосування, зокрема виборчої президентської кампанії. У даному аспекті ЗМІ є не просто певною ланкою, а матеріальною складовою такої кампанії. Сукупність матеріалів президентської кампанії, у системному підході щодо їх використання, формують комунікативний зв'язок між кандидатом та виборцем, і роль ЗМІ, особливо друкованих, у даному процесі з позиції сьогодення, є визначальною. Адже, у розвитку засобів масової інформації на початку ХХІ ст. простежуються суперечливі тенденції. З одного боку, розвивається глобальний інформаційний ринок – у багатьох країнах світу спостерігається поглиблена комерціалізація друкованої та електронної преси, зростає концентрація медійної власності, що належить гігантським транснаціональним корпораціям. З іншого боку, дедалі помітнішим стає зростання громадської активності в інформаційній сфері, що виявляється у створенні альтернативних мас-медіа – в основному на мережевій платформі, а також у діяльності громадських організацій моніторингу ЗМІ та медіакритики, у відстоюванні, за вимогами демократизації, медійного сектору, збереженні та розвитку потужних громадських засобів масової інформації.

З цієї точки зору, типологія допомагає зрозуміти місце видань або програм у системі засобів масової інформації як функціональної складової президентських кампаній у тому числі, сприяє їх взаємодії, розвитку здорової, нормальної конкуренції, висвітлює місце ЗМІ в рамках географічного, інформаційного, економічного, соціального простору – електорального поля реалізації матеріалів певної виборчої кампанії. Цим і зумовлена актуальність даної публікації. Об'єктом цієї публікації є типологія друкованих ЗМІ як ефективної складової матеріалів президентських кампаній. Аналіз типології друкованих ЗМІ як ефективної складової матеріалів президентських кампаній є, по суті, предметом цієї публікації. Мета публікації – проаналізувати типологію друкованих ЗМІ як ефективну складову матеріалів президентських кампаній.

Слід зазначити, що типологія визначає особливості діяльності, взаємовідносин з політичними структурами, економічними інститутами, з користувачами інформації, читачами, слухачами, глядачами. Погоджуючись із твердженням Н. Кушнаренко, що типологія документа – це віднесення його до певного типу відповідно до сукупності ознак [2, с. 114], слід наголосити, що типологія забезпечує найбільш ефективну реалізацію інформаційної політики в нинішніх умовах, допомагає виробити методи спілкування з аудиторією. Правильне визначення типології допомагає виданню або програмі діяти найбільш ефективно, розумно, економічно раціонально і з найбільш повним урахуванням громадських інтересів.

Існує кілька визначень типології ЗМІ: науковий метод вивчення преси, телебачення і радіомовлення за допомогою поділу їх на групи шляхом узагальнення моделей або типів; результат типологічного опису та зіставлення ЗМІ [3, с. 47]. Виходячи зі змісту даних визначень та враховуючи функціональне значення ЗМІ в проведенні президентських кампаній, усі ЗМІ, у рамках даного дослідження, можна поділити на три групи: друковані, електронні (телебачення, радіо) і мережеві, що з'явилися в останнє десятиліття.

Більше того, ЗМІ як складно організований об'єкт повинні відповідати вимогам системного підходу:

- зберігати цілісний характер, незважаючи на існування різноманітних ЗМІ, що різняться, формуючи єдиний інформаційний простір для всіх членів суспільства, постійну інформаційну взаємодію в суспільній системі;
- використовувати сукупність компонентів, кожен з яких активно взаємодіє зі своїм середовищем і один з одним на основі притаманних ЗМІ закономірностей;

- мати необхідний набір функцій і так їх реалізувати, щоб задовольнити інформаційні потреби особистості, різних груп населення, суспільства в цілому;

- структура, як спосіб зв'язку компонентів, повинна мати таку сукупність різних газет, журналів, програм телебачення і радіо, які можуть сприяти виконанню цих функцій;

- ЗМІ повинні бути організованою системою, що діє відповідно до розвитку умов життя суспільства, мати для цього необхідні організаційні відносини між учасниками масової інформаційної діяльності (відносини координації, дисципліни, відповідальності та ін.) Для здійснення організаційних процесів необхідні відповідні адміністративно-управлінські структури в складі редакцій, видавництв та ін.

В умовах реформування суспільства увага до типології, як до наукового методу помітно зросла. Це пов'язано з активним розвитком типологічної структури ЗМІ, з використанням цього методу в маркетингових дослідженнях. Тому основою типології є розчленування систем об'єктів і їх угруповання за допомогою узагальненої моделі або типу. Тип визначається як різновид, форма, модель, яка характерна для тієї чи іншої групи предметів як одиниця розчленованої в типології реальності. Так, наприклад, у пресі такою одиницею є періодичне видання (газета, журнал).

Типологія використовується для порівняльного вивчення істотних ознак ЗМІ. Такими ознаками можуть бути:

- характер аудиторії засобів масової інформації;
- предметно-тематична спрямованість і інші риси засобу масової інформації, пов'язані з характером інформації;
- цільове призначення;
- час виходу (ранкова, вечірня газета);
- періодичність (щоденна газета, тижневик, місячний журнал).

За характером аудиторії (електорат у президентській кампанії) виділяються такі типи видань:

- загальнонаціональні [2, с. 264], аудиторія яких може включати основні групи населення, що проживає на всій території країни;
- міжрегіональні, що охоплюють населення кількох регіонів;
- міжнародні, що об'єднують групи населення різних країн;
- етнічних спільнот (націй, народностей);
- територіальних спільнот (крайові, обласні, міські, районні та ін.);
- для професійних, виробничих груп (у промисловості, сільському господарстві, торгівлі, управлінні, армії тощо);

- для соціальних груп (організаторської, розумової, індустріальної праці);
- для вікових груп (дітей, підлітків, молоді, людей середнього віку, літніх);
- для жінок і чоловіків;
- для батьків;
- для малих груп (сім'я, земляцтво, клуб тощо);
- для різних груп віруючих (православні, католики, мусульмани та ін);
- для груп населення, що виділяються за іншими ознаками.

Характер інформації є важливою підставою для формування різних типологічних груп ЗМІ. Видання, адресовані певній аудиторії (у конкретне електоральне поле), можуть бути універсальними за тематикою, тобто відображати теми, що цікавлять дану аудиторну групу. Однак вони часто бувають і монотематичними або ж можуть відображати кілька важливих для даної аудиторії тем.

На типологічну структуру ЗМІ активно впливають матеріальні носії інформації, що формують інформаційні потоки в пресі, на телебаченні і радіомовленні. Основою для формування різних типів друкованих видань можуть бути і жанрові особливості інформації, і її автор та інші складові особливості. Так, за словами вітчизняного вченого в галузі документознавства Г. Швецової-Водки, друковані видання як результат виробничої діяльності видавничих та поліграфічних підприємств відрізняються колосальною різноманітністю... Необхідно систематизувати не тільки види видань, а й самі ознаки, за якими виокремлюються ті чи інші види видань [9, с. 400]. За ознаками, цільове призначення друкованих видань диференціє ЗМІ відповідно до характеру здійснюваних ними функцій. Їх основу становлять, перш за все, функції різних видів духовного виробництва. Деякі функції (інформаційного, аналітичного та художньо-публіцистичного характеру) ЗМІ часто виконують самі – функції публіцистичної, журналістської творчості. У реалізації функцій мистецтва, літератури, освіти, науки, духовної культури в цілому, пов'язаних з масовим інформаційним процесом, ЗМІ беруть участь як організатори. На типологічну структуру ЗМІ впливають функції і інших видів діяльності: виробничої, рекламної, інформаційної та ін. На цій основі формуються друковані видання:

- публіцистичні;
- літературні;
- художні;
- художньо-публіцистичні;
- літературно-художні;

- культурно-освітні;
- розважальні;
- навчальні, освітні;
- методичні;
- навчально-методичні;
- наукові;
- науково-популярні;
- науково-практичні;
- науково-виробничі;
- рекламні;
- інформаційні.

Історично склалося так, що друковані видання – найбільш давня підсистема ЗМІ, зародкові форми якої можна відшукати серед перших проявів комунікаційної людської діяльності. Вони характеризуються обмеженням і непостійним розповсюдженням видань, адресністю вузькій аудиторії, відсутністю друкованої техніки, що дає можливість швидко тиражувати продукцію. Наприклад, у Росії перша газета «Ведомости» стала виходити в 1703 р. за указом Петра I [1], а згадки про перші газети відносяться ще до Стародавнього Єгипту.

Ефективність друкованої продукції виражається в першу чергу наявністю позитивних сторін її використання. Заради справедливості, слід відзначити і наявність деяких недоліків, але, враховуючи те, що вони більше мають суб'єктивно-приватний характер, їх наявність жодним чином не зменшує ступінь ефективності друкованих видань. Таким чином, серед недоліків друкованих ЗМІ можна виділити:

- недолік оперативності (залежно від місця і часу проведення президентської кампанії);
- відсутність безпосередньої інтерактивності (глобальна тенденція до інтеграції друкованих ЗМІ в інтерактивний простір мінімізує це явище);
- дорожнеча (в рамках передвиборної президентської кампанії часто ціна питання незрівняна з очікуваним результатом).

Ефективність друкованих ЗМІ характеризується такими позитивними властивостями:

- можливість швидкого ознайомлення з усім масивом матеріалів, що увійшли в номер;
- можливість відкласти читання до зручнішого моменту;
- можливість сприймати інформацію в індивідуальному темпі (перечитування, зберігання).

У цілому класифікація друкованих ЗМІ (газет і журналів) можлива за багатьма параметрами. У традиційній теорії типологія ЗМІ існувала в декількох видах. Так, наприклад, за часів СРСР газети виходили грандіозними тиражами і в обов'язковому порядку доставлялися в кожну свідому радянську сім'ю. Такі газети класифікувалися як центральні, місцеві або районні – залежно від території розповсюдження або залежно від змісту виділялися видання загальнополітичні, галузеві та спеціалізовані. Крім того, видання класифікувалися за часом виходу і могли бути щомісячними, щотижневими, щоденними, а також ранковими та вечірніми.

На Заході існувала аналогічна класифікація, у якій виділялися п'ять основних характеристик: місце видання і масштаб розповсюдження, періодичність, час виходу, широта відображення дійсності та соціальне призначення. Саме включення в систему останнього пункту відрізняло цю класифікацію. З радянської типології критерій соціального призначення був безпечливо викинутий. У ній було відсутнє і розподілення видань на масові (або популярні) і якісні (або елітарні). Нові реалії змусили відійти від старих канонів. Типологія засобів масової інформації поповнилася класифікацією за типом засновника та за метою (розважальні, рекламні та ін.)

Свого часу відомий російський учений К. Корконосенко поділ періодики [4, с. 52–53] запропонував таким чином:

- за регіоном розповсюдження
  - транснаціональна, національна, регіональна, місцева преса;
- за засновником
  - державна і недержавна преса;
- за аудиторною характеристикою
  - вікова, статева, професійна, конфесійна ознаки;
- за видавничими характеристиками
  - періодичність, тираж, формат, обсяг;
- за легітимністю
  - з точки зору наявності дозволу на видавничу діяльність;
- за змістовним наповненням
  - якісна і масова.

На думку іншого російського вченого Л. Реснянської, найбільш поширеним і актуальним є розподіл друкованих видань [6, с. 4–5] на універсальні та спеціалізовані.

Універсальні реалізують модель «для всіх про все». Це видання, що реалізують всі базові функції ЗМІ і охоплюють усі сфери суспільного життя. Найбільший клас у групі загальнодержавних газетних видань

представлений суспільно-політичними чи універсально-тематичними газетами. Таким газетам властива спрямованість до всіх, призначення для всіх, доступність кожному. Їх універсальність виявляється в поліфункціональності – реалізації всіх базових функцій ЗМІ [7, с. 27–34] та інформаційному охопленні всіх сфер суспільного життя. Саме універсальність багато в чому забезпечує їх стійкість на інформаційному ринку, особливо в умовах, коли низький платоспроможний попит населення диктує обмеження у виборі газетної і журнальної продукції. Не випадково, що отримавши велике поширення, «безкоштовна преса» активно використовує переваги універсального видання, у якому цілеспрямовано, але в досить завуальованій формі часто подається передвиборна інформація про ті чи інші соціальні звершення кандидатів на пост Президента України.

Як і інші засоби масової інформації, загальнодержавні газетні видання кваліфікуються за всіма типологічними ознаками, що використовується в типологічному аналізі. Але провідними типоутворювальними ознаками для цієї групи, що обов'язково враховуються у формулі видання, є масштаби розповсюдження в електоральному полі та соціальна адреса. Статус «загальнодержавної газети» передбачає розповсюдження видання на всій території країни з метою встановлення широких соціальних контактів.

З іншого боку, кінець минулого і початок нового століття в Україні були ознаменовані значними змінами в типології періодичної преси. З огляду на це, є необхідним назвати основні тенденції щодо трансформації газет і журналів:

- найяскравішим явищем став бум рекламної преси. У другій половині 90-х років кожна четверта новостворена газета належала до цієї категорії. Їх відмінність – величезні тиражі;
- значно підвищився інтерес до місцевої преси. В основі цього процесу лежить ряд причин: посилення самостійності регіонів; зацікавленість місцевої еліти в інформаційній підтримці; наявність у розвинутих регіонах матеріально-технічної бази для розвитку власних ЗМІ; здатність регіональних журналістів краще враховувати історичні, культурні, національні традиції своєї аудиторії;
- своє міцне місце на газетному ринку посіли бульварні видання. Ще десятиліття тому повністю відсутні як тип, нині вони випереджають за накладом більшість серйозних видань. Жовта преса має свою власну типологію – від «універсальної» бульварщини, що пропонує плітки і дуті сенсації з будь-яких сфер життя, до спеціалізованої, присвяченій

якій-небудь одній галузі – криміналу, еротичі і т. ін. Особливість і цінність цих видань у тому, що їх читають «всі» і засобами таких видань зазвичай реалізуються технології «чорного піару» в рамках передвиборного процесу, президентських кампаній зокрема.

Узагалі ж, формування ринкових відносин привело до утворення економічних газет і журналів. На журнальному ринку на рубежі століть спостерігався повний занепад багатосторінкових журналів, зростання інтересу до політико-економічних щотижневиків, зміцнення позицій глобальних журнальних брендів.

З безлічі існуючих класифікацій друківаних видань, що виходять в нашій країні, цікава класифікація з боку менеджменту з PR [8], у тому числі політичного PR. З цієї точки зору можна виділити чотири основні групи: ділові видання, суспільно-політичні видання, таблоїди, або «жовті» видання, спеціалізована преса.

Західні експерти констатують [5], що галузь друківаних ЗМІ вийшла на рівень світових стандартів і розвивається швидкими темпами, але в той самий час звертають увагу на те, що вітчизняні журнали у своїй масі відстають від вимог користувачів. Вони в основному пропагують певний спосіб життя, розваги і задовольняють побутові потреби аудиторії, тоді як, по ідеї, як інформаційний носій повинні належити до політики, і тут існує багато неринкових факторів взаємодії по лінії власник – видавець – читач.

Серед іншого, цим і пояснюється важливість і значення друківаних ЗМІ під час проведення президентських кампаній. Унаслідок своєї масовості і простаційної змістовності, освітлення політичного аспекту в загальному масиві певного журналу або газети здатне забезпечити ефект впливу на електоральну підсвідомість. Тому враховуючи думку й інформаційні потреби читачів, видавець, орієнтуючись на конкретного замовника, повинен враховувати типологічні особливості видання, яке він представляє. Відштовхуючись від особливостей того чи іншого видання, враховуючи типологічну складову друківаних ЗМІ, закономірно можна зробити висновок, що типологія безпосередньо впливає на характер, зміст і ефективність президентських кампаній, в аспекті використання та застосування друківаних матеріалів під час виборчого процесу. Таким чином, без розуміння типів і класів друківаних ЗМІ неможливе їх цілеспрямоване й результативне застосування, що, у свою чергу, є запорукою ефективності матеріалів президентських кампаній з позиції досягнення кінцевої мети.

Список використаних джерел

1. Газета «Ведомости» – родоначальница российской прессы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukr-print.net/article/29.htm>. – Дата доступа: 19.04.2012. – Загл. с экрана.
2. *Кушнарченко Н. Н.* Документоведение : учебник для студ. вузов культуры / Н. Н. Кушнарченко. – К. : Знання, 2008. – 459 с.
3. *Лозовский Б. Н.* Журналистика: краткий словарь / Б. Н. Лозовский. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2004. – 116 с.
4. *Корконосенко С. Г.* Основы журналистики : учебник для вузов / С. Г. Корконосенко. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 287 с.
5. Pew Research Center for People and the Press [Electronic resource]. – Mode of access: URL: <http://www.people-press.org/category/publications>. – Date of access: 18.04.2012. – Title from the screen.
6. *Реснянская Л.* Общероссийские газетные издания / Л. Реснянская // Вестник МГУ. Сер. Журналистика. – 2000. – № 4. – С. 3–14.
7. *Реснянская Л.* СМИ и политика / Л. Реснянская. – М. : Аспект Пресс, 2007. – 195 с.
8. Роль СМИ в PR [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://iptv.com.ua/ashow_1471.html. – Дата доступа: 24.04.2012. – Загл. с экрана.
9. *Швецова-Водка Г. Н.* Общая теория документа и книги : учеб. пособие / Г. Н. Швецова-Водка. – М. : Рыбари ; К. : Знання, 2009. – 487 с.

УДК 025.343.2:34

Марія Пушук,

мол. наук. співроб. відділу систематизації НБУВ

РОЗВИТОК ЮРИДИЧНИХ НАУК У КОНТЕКСТІ СТВОРЕННЯ ТАБЛИЦЬ БІБЛІОТЕЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ

У статті розглядається проблема вдосконалення робочих таблиць НБУВ розділу «Х Держава і право. Юридичні науки». Досліджено зміни та доповнення в розділі, зумовлені розвитком юридичних наук, змінами чинного законодавства та іншими нормативно-правовими актами.

Ключові слова: систематизація, індексація, бібліотечно-бібліографічна класифікація, робочі таблиці, Рубрикатор НБУВ, юридичні науки.

Протягом усього періоду розвитку науки і культури йде процес накопичення інформації та знань, які фіксуються в документах. Кількість документів постійно збільшується. У сфері інформації діють закони прискорення розвитку науки, унаслідок чого постійно зростає потужність документно-інформаційного потоку, відбувається концентрація та розпорошення публікацій у періодичних виданнях, старіння інформації. Усе це призводить до серйозних труднощів у роботі з документами й інформацією, яку вони містять, і змушує щодня шукати нові засоби та способи систематизування усього інформаційного потоку. Тому, для відображення всієї інформації юридичної галузі знань і покращання її пошуку, потрібно постійно вдосконалювати структуру робочих таблиць «Х Держава і право. Юридичні науки». Це сприятиме чіткому відображенню розвитку юридичних наук та динамічних змін чинного законодавства, максимальній уніфікації систематизації, підвищенню точності, повноти й швидкості пошуку інформації та забезпечить високу якість обслуговування користувачів.

Об'єктом дослідження є розділ «Х Держава і право. Юридичні науки», робочі таблиці «Рубрикатор НБУВ».

Предмет дослідження – особливості процесу змін та доповнень до розділу «Х Держава і право. Юридичні науки» та відображення цих змін у робочих таблицях «Рубрикатор НБУВ».

Мета роботи – дослідити особливості впливу розвитку юридичних наук

і змін чинного законодавства на внесення змін та доповнень до розділу «Х Держава і право. Юридичні науки» робочих таблиць «Рубрикатор НБУВ».

Систематизація документів – один з найдавніших і найпоширеніших методів їх аналітико-синтетичної обробки, оскільки вона відповідає потребам людей у поділі знань за галузевою ознакою, диференціації наукових знань. Під систематизацією розуміють визначення класифікаційного індексу документа відповідно до його змісту за таблицею певної системи класифікації. Таким чином, можна сказати, що при систематизації здійснюється переклад ознак змісту документів із природної мови на штучну мову класифікаційних індексів певної систематичної документної класифікації. Якість систематизації, точність визначених пошукових образів документів, а також якість інформаційно-пошукових систем, побудованих на основі систематичних класифікацій, залежить від якості й можливостей класифікації.

Система і сукупність позначень, прийнята для документної класифікації, називається індексацією. Вона виконує кілька основних функцій: закріплює логічну структуру класифікації, є засобом зв'язку між діленнями таблиць, рубриками абетково-предметного покажчика, відділами на книжкових полицях при систематичній розстановці, засобом запису результатів систематизації в бібліографічних записах, у самих виданнях тощо. До індексації ставляться певні вимоги: відношення підпорядкування і співпідпорядкування між різними діленнями мають бути зрозумілими читачам; індекси мають бути максимально короткими і легко запам'ятовуватися, зручними для написання й мовлення.

Системи класифікації для зручності в практичному використанні оформляють у вигляді таблиць класифікації. Таблиці класифікації – це практичний посібник для систематизаторів, у якому розкриваються принципи побудови та зміст певної класифікаційної системи. Вони призначені для визначення місця конкретного документа в процесі впорядкування документів у логічній послідовності, зв'язку й співпідпорядкування згідно з ознаками змісту, форми, читацького призначення [1, с. 200].

Таблиці класифікації складаються з двох частин: основної таблиці та абетково-предметного покажчика до неї. Комбінаційні класифікації складаються з трьох частин: основної таблиці, допоміжних таблиць (таблиць типових ділень), абетково-предметного покажчика (АПП) до перших двох. Як правило, до таблиць входять правила користування. Основні таблиці – це систематичний перелік усіх класів, підкласів та більш дрібних ділень

класифікації, які в таблицях називаються класифікаційними діленнями. Кожне класифікаційне ділення складається з класифікаційного індексу і словесного формулювання, у разі необхідності до нього можуть належати методичні вказівки, до яких входить і довідково-пошуковий апарат. Класифікаційний індекс – це умовна позначка ділення класифікації. Саме індекси виступають лексичними одиницями інформаційно-пошукової мови документних систематичних класифікацій, за їхньою допомогою відображають пошукові образи документів. Словесне формулювання дає змогу перекладати відомості про документ із природної мови на мову індексів і навпаки. Методичні вказівки найчастіше розкривають зміст ділення, якщо зі словесного формулювання його не зовсім зрозуміло [6, с. 81].

Систематизація документів здійснюється за таблицями певної бібліографічної класифікації. У бібліотеках України використовуються дві класифікаційні системи: Бібліотечно-бібліографічна класифікація (ББК) та Універсальна десяткова класифікація (УДК). У НБУВ документи систематизуються за робочими таблицями, які побудовані на основі випусків ББК для наукових бібліотек.

Як і більшість сучасних класифікацій, ББК – ієрархічна комбінаційна система. ББК має індексційну базу, що складається з великих і малих букв російського алфавіту, арабських цифр, математичних та інших символів. Основний ряд у таблицях для наукових бібліотек позначається великими буквами від А до Я, в інших варіантах таблиць – цифрами. Усі наступні ступені ділення позначаються цифрами за десятковим принципом. Індксація в ББК структурна з послабленою виразністю. Деякі порушення чіткої логічної побудови індексів пояснюються намаганням скоротити індекс, зробити його компактнішим. Головна її відмінність від інших бібліотечно-бібліографічних класифікацій у методологічній основі. Основу ББК становить класифікація наук, побудована за принципами діалектичного матеріалізму, які заклав Ф. Енгельс. Саме він сформулював найважливіші принципи діалектико-матеріалістичної класифікації наук – об'єктивність і розвиток. Ці принципи втілюються в поєднанні наук у класи відповідно до форм руху матерії та розташуванні класів від наук, що вивчають більш прості й загальні форми руху матерії, до наук, що досліджують найскладніші та специфічні форми руху. Таким чином, ББК – це інформаційно-кумулятивна система відповідно заіндексованих понять та значень, базована на класифікації наук [3, с. 67].

Бібліотечно-бібліографічна класифікаційна система найчастіше використовується в бібліотеках країн СНД. Паралельно з іншими міжнародними системами класифікації вона залишається єдиною класифіка-

ційною системою, за якою організовано фонди та каталоги найбільших бібліотечних мереж країн СНД [7, с. 78].

Стосовно України впровадження ББК сприяло упорядкуванню 700-мільйонного книжкового фонду бібліотек України, удосконаленню довідково-інформаційної системи, побудованої за єдиним принципом. В Україні в повному обсязі ББК використовують бібліотеки системи Міністерства культури і мистецтв України (більш ніж 20 тис.), бібліотеки системи освіти, академічні, медичні, сільськогосподарські бібліотеки. Бібліотеки України зацікавлені в єдиному інформаційному просторі, а отже, у розвитку ББК та використанні її як інформаційно-пошукової мови (ІПМ) у машиночитаному вигляді з предметним входом до неї [5, с. 81].

Кожен випуск ББК відображає певний розділ знань. Випуск XVII, виданий у 1965 р., присвячений розділу «X Держава і право. Юридичні науки». Розвиток юридичних наук, динамічні зміни чинного законодавства та інших нормативно-правових актів зумовлюють внесення змін та доповнень до розділу «X Держава і право. Юридичні науки» «Рубрикатора НБУВ». Термін «рубрикатор» відповідно до словника бібліотечних термінів тлумачиться як «...словник рубрик у вигляді ієрархічної класифікації, призначених для формування довідково-інформаційного фонду, інформаційних видань та інформаційного пошуку», відповідно «Рубрикатор НБУВ» – це систематизовано-впорядкований перелік, відповідно заіндексованих лінгвістично означених понять, знань та процесів, відповідність якого до робочих таблиць класифікації НБУВ розглядається фактично й аксіоматично [3, с. 81].

У розділі «X Держава і право. Юридичні науки» збирається інформація про документи з юридичних наук та з усіх галузей права. Цей розділ складається з восьми основних підрозділів; перші два – присвячені наукам, які становлять загальнотеоретичну та історичну основи правової науки в цілому – «X0 Загальна теорія держави і права» і «X2 Історія держави і права». Перераховані науки мають справу з категоріями і поняттями, які належать до всіх або до більшості галузевих наук, узагальнюють матеріал конкретних юридичних наук і є методологічним вступом до наступних підрозділів. Перше місце серед зазначених наук відведене загальній теорії держави і права як науці, що вивчає загальні закономірності розвитку держави і права, які відображаються у всіх галузях права і сферах державної діяльності [2, с. 12].

Наступні два підрозділи становлять комплекс галузей права і галузевих юридичних наук «X62 Радянська держава і право» та «X8 Держава

і право окремих країн». Ці підрозділи відображають системи права двох світових соціально-економічних систем: соціалістичної та капіталістичної. Підрозділ «X8 Держава і право окремих країн» побудований з урахуванням діючої системи права і відповідних юридичних наук. У Рубрикуаторі він представлений такими рубриками:

- X80 Державне (конституційне) право;
- X81 Державне управління. Адміністративне право;
- X82 Фінансове право;
- X83 Цивільне та господарське право;
- X84 Інформаційне право;
- X85 Екологічне право;
- X87 Трудове право;
- X88 Кримінальне право. Військово-кримінальне право. Кримінологія. Пенітенціарія;
- X891 Судоустрій;
- X892 Цивільно-процесуальне право (цивільний процес);
- X893 Кримінально-процесуальне право (кримінальний процес);
- X894 Криміналістика;
- X895 Судові процеси;
- X896 Судова статистика

Наступні два поділи присвячені підрозділам «X91 Міжнародне право (міжнародне публічне право)» та «X93 Міжнародне приватне право». Місце підрозділу X91 після підрозділів, відведеним системам внутрішньодержавного права, обумовлене характером міжнародного публічного права як права, яке регулює відносини між державами. Він складається з таких рубрик:

- X910 Суб'єкт міжнародного права;
  - X911 Населення в міжнародному праві;
  - X912 Питання території в міжнародному праві;
  - X913 Державні органи зовнішніх зносин;
  - X914 Міжнародний договір;
  - X915 Міжнародні конференції. Міжнародні організації ;
  - X916 Міжнародно-правове співробітництво зі спеціальних питань;
  - X917 Мирні засоби розв'язання міжнародних сперечань. Невоєнні засоби примушення;
  - X918 Питання забезпечення миру в міжнародному праві;
  - X919 Війна та міжнародне право. Міжнародне гуманітарне право.
- Наступним за підрозділом X91 розміщений підрозділ X93, відведений

міжнародному приватному праву, що регулює цивільно-правові відносини з іноземним елементом.

Завершується основний ряд розділу X підрозділом «X99 Галузі права (порівняльне вивчення правових інститутів)», передбаченим для групування літератури, яка написана в плані порівняльного правознавства і присвячена порівняльному вивченню правових інститутів різних країн.

Кожний окремих підрозділ містить велику кількість рубрик і підрубрик. У процесі щоденної роботи з підрозділами було відкрито нові підрозділи та рубрики, деталізовано деякі підрубрики, а кілька підрозділів зазнали змін.

На сьогодні окремі рубрики підрозділу «X0 Загальна теорія держави і права» вже змінені. Так, підрозділ «X062 Соціалістичне право» був змінений на «X0 Загальна теорія держави і права», а підрозділ «X082 Буржуазна теорія держави і права» – на «X002 Загальна теорія держави». Відповідно всі рубрики цих підрозділів, під час системної роботи з класифікування літератури, були змінені. Так, підрозділ «X2(4 УКР) Історія держави і права України» був доповнений рубриками, під якими збирається література з питань історії держави і права західних областей України.

Варто зауважити, що багато рубрик було створено самостійно шляхом комбінування індексів основних і допоміжних таблиць, загальних і спеціальних типових поділів, відповідно до правил загальної методики систематизації. Зокрема підрозділ «X809(4 УКР) Державне (конституційне) право України» був доповнений рубриками, під якими збирається література з питань законодавства про вибори Президента, Верховної Ради та місцевих органів влади, а також з питань роботи сесій Верховної Ради всіх скликань. Щорічно збільшується обсяг надходжень видань, у яких висвітлюються питання виборів Президента України, виборів до Верховної Ради України та до місцевих органів влади, а також висвітлення роботи сесій Верховної Ради України. Для відображення даної тематики прийнято рішення про доповнення підрозділу «X809(4 УКР)526.1 Вибори Президента України» новими рубриками, а саме: «X809(4 УКР)526.1 «1994» Вибори Президента України 1994 р.», «X809(4 УКР)526.1 «1999» Вибори Президента України 1999 р.», «X809(4 УКР)526.1 «2004» Вибори Президента України 2004 р.», «X809(4 УКР)526.1 «2010» Вибори Президента України 2010 р.», «X809(4 УКР)526.102 Вибірчі комісії», «X809(4 УКР)104 Кандидати». Аналогічні рубрики введені в підрозділі «X809(4 УКР)526.2 Вибори до Верховної Ради (парламентські вибори) із зазначенням року виборів. Такі ж доповнення зроблені в підрозділах «X809(4 УКР)526.4 Вибори

до місцевих рад України» та «X809(4 УКР)620.2 Сесії Верховної Ради України».

У підрозділі «X819(4 УКР) Адміністративне право України» було створено нові рубрики, де зосереджується література з питань адміністративної юстиції, діяльності органів внутрішніх справ, правового регулювання в галузі охорони здоров'я. Наприклад, рубрику «X819(4 УКР)072 Адміністративна юстиція» доповнено новими підрубриками «X819(4 УКР)072.1 Адміністративне судочинство», «X819(4 УКР)072.3 Право оскарження», «X819(4 УКР)072.89 Відповідальність за окремі правопорушення»; рубрику «X819(4 УКР)01 Органи внутрішніх справ» доповнено 11 підрубриками. Останнім часом у країні істотно збільшилася кількість суб'єктів господарювання, які спеціалізуються на наданні послуг з охорони і є альтернативою аналогічним державним структурам. Розвиток зазначеного ринку послуг спричинив необхідність нормативно-правового врегулювання вказаної діяльності, і, як наслідок, появи великої кількості нових видань з відповідної тематики. Тому, рубрику «X819(4 УКР)112.034 Охорона в Україні» доповнено чотирма новими підрубриками.

З іншого боку, підрозділ «X829(4 УКР) Фінансове право України» був доповнений рубриками, де концентрується література з питань регулювання державних прибутків та податкового права України, а підрозділ «X839(4 УКР) Цивільне право України» був доповнений рубриками, що складають другу частину цього підрозділу під назвою «X839(4 УКР)9 Господарське право України».

У зв'язку з необхідністю вдосконалення правових наук, спричиненою випереджуючим розвитком інформаційних технологій, виникла потреба у формуванні та методологічному опрацюванні нових галузей права. Зокрема в «Рубрикуаторі НБУВ» були розроблені нові рубрики в галузі інформаційного права та створений новий підрозділ «X84 Інформаційне право», який складається з двох частин (загальної та особливої), дев'яти рубрик та 32 підрубрик.

Проведена в Україні земельна реформа, що юридично оформила зміну земельного ладу, економічних пріоритетів, ідеології, потребує глибокого перегляду земельного законодавства. Вступ України до нової історичної епохи передбачає необхідність критичної переоцінки минулого досвіду регулювання земельних відносин, теоретичного осмислення процесів і явищ, що відбуваються в галузі використання та охорони земель. Сучасному земельному законодавству України в цьому контексті належить особливе місце. Займаючи певну техніко-юридичну правонаступність

радянського земельного законодавства, воно принципово відрізняється від нього своїм змістом і соціально-політичною спрямованістю, що відображають специфіку історичних умов формування й розвитку сучасних земельних відносин. Земельне законодавство є одним з основних інструментів демократичних реформ в Україні [4, с. 163].

Подальший розвиток земельних відносин та зміна форм господарювання в сільській місцевості привели до створення нових форм ведення сільського підприємництва. Тому в підрозділі «X859(4 УКР) були введені нові рубрики, під якими збирається література з питань земельної реформи, прав власності на землю, фермерських господарств та землеустрою в Україні. Так, запроваджено три рубрики і 17 підрубрик відповідно.

Економічна криза в Україні призвела до спаду виробництва, банкрутства підприємств і організацій та зупинення робіт на них, до масових звільнень працівників, відправлення їх у відпустки без збереження заробітної плати на невизначений термін та до невиконання заробітної плати. Це все стало підставою до загострення відносин між роботодавцями і найманими працівниками, що, у свою чергу, призвело до соціального напруження в суспільстві, проведення страйків і мітингів та показало недосконалість норм чинного законодавства [8, с. 231]. Спроби врегулювання зазначеного питання призвели до розробки редакції нового Трудового кодексу, проте, неоднозначна реакція суспільства на неї пов'язана з переважанням прав роботодавців над правами найманих працівників.

Зважаючи на сучасний стан ринку праці та проблеми безробіття в країні, було прийнято ряд законодавчих актів, спрямованих на соціальний захист безробітних, створення робочих місць у різних галузях народного господарства, навчання та перекваліфікацію тимчасово непрацюючих осіб через втрату актуальності на сьогодні попередніх професій. З огляду на зазначене, у підрозділі «X879(4 УКР) Трудове право України» були введені 22 підрубрики, де збирається література з питань правового регулювання зайнятості населення, страхування на випадок безробіття та інших соціальних виплат, а також пенсійного забезпечення.

Підвищення ефективності боротьби зі злочинністю спонукає до вжиття заходів, спрямованих на створення на законодавчому рівні передумов до запобігання й профілактики окремих видів злочинів. Це все знаходить своє відображення в підрозділі «X883.9(4 УКР) Кримінологія в Україні», у якому додатково введено вісім підрубрик, де зосереджується література з питань профілактики злочинності та боротьби з окремими видами злочинів в Україні. Підрозділ «X891.9(4 УКР) Судуострій України» був доповнений вісьмома підрубриками, під якими зберігається література з питань особливих

і спеціальних видів судів та діяльності прокуратури в Україні. У підрозділі «X892.19(4 УКР) Цивільно-процесуальне право в Україні» додатково введено чотири рубрики з питань провадження окремих категорій цивільних справ. Підрозділ «X894.9(4 УКР) Криміналістика України» доповнений шістьома рубриками, які деталізують матеріал з методики розслідування окремих видів злочинів відповідно до плану розташування, розміщеного під рубрикою «X881 Кримінальне право».

Наразі у всьому світі є актуальною проблема захисту прав людей з обмеженими можливостями, залучення їх до повноцінного життя, навчання та праці. Тому в підрозділі «X911 Населення в міжнародному праві» було введено нову рубрику «X911.6 Захист прав людей з обмеженими можливостями».

У підрозділі «X915 Міжнародні організації» доповнені підрубрики, які висвітлюють окремі проблеми діяльності ООН, як наприклад, «X915.212–920 ООН і світова співдружність. ООН і міжнародні відносини»; «X915.212–925 ООН та економічний і соціальний розвиток» та ін. Цей підрозділ є одним з найбільших з усіх підрозділів міжнародного права і він значно більше за інші доповнений рубриками з питань комісій та комітетів, програми розвитку ООН, Збройних сил ООН (міжнародний контингент ООН з підтримки миру), цивільної поліції ООН (UNPROFOR). Також вагоме місце в цьому розділі займають нові рубрики, під якими збирається література про діяльність Ради Європи, Європейського суду з прав людини, Європейського Союзу та його інституцій, Співдружності незалежних держав (СНД).

Понад 70 нових підрубрик внесено до підрозділу «X916.8 Міжнародно-правове співробітництво держав з правових питань». Це підрубрики, під якими збирається література про міжнародно-правову боротьбу зі злочинністю. Зокрема, підрозділ «X917 Мирні засоби розв'язання міжнародних сперечань. Невоєнні засоби примушення» доповнений двома підрубриками, де зберігається література про Міжнародний кримінальний суд та інші міжнародні суди (спеціальні суди (ad hoc), у тому числі міжнародний трибунал в Гаазі за порушення міжнародного гуманітарного права на території Югославії, Руанди та інших країн).

Серед іншого, у підрозділі «X99 Галузі права (Порівняльне вивчення правових інститутів)» додатково введено 11 підрубрик, які деталізують матеріал з питань порівняльно-правового аналізу галузей права окремих країн.

Таким чином, для вдосконалення бібліотечно-інформаційної системи необхідно якісно оновити науковий зміст робочих таблиць класифікації,

удосконалити методи та прийоми класифікації, чітко систематизувати весь документний потік, удосконалити апарат робочих таблиць НБУВ, розширити, доповнити та відкрити нові рубрики, постійно займатися редагуванням карткового та електронного систематичного каталогів у межах створення «Рубрикатора НБУВ».

Так, у зв'язку з динамічним удосконаленням природоохоронного (екологічного) права, необхідно в стислі терміни розробити доповнення до чинного підрозділу «X859(4 УКР) Екологічне право», суттєво розширивши наявні рубрики та створивши нові, які повною мірою відповідають вимогам сучасності.

Разом з тим робота над розділом «X Держава і право. Юридичні науки» «Рубрикатора НБУВ» засвідчила необхідність удосконалення на постійній основі його підрозділів, оскільки це зумовлено динамічним розвитком правових наук, у тому числі появою нових розділів права та змінами в традиційних галузях права.

У зв'язку з удосконаленням антикорупційного законодавства, посиленням відповідальності за злочини проти моральності та людяності, декриміналізації окремих господарських злочинів, передусім митного законодавства і, найважливіше, підготовкою до набрання чинності нового Кримінально-процесуального кодексу України, є нагальна потреба в удосконаленні, перегляді або розробці нових підрозділів розділу «X Держава і право. Юридичні науки» «Рубрикатора НБУВ», де особливу увагу слід приділити підрозділу «X881.9(4 УКР) Кримінальне право України» та підрозділу «X893.9(4 УКР) Кримінально-процесуальне право України».

Отже, у цій статті здійснено огляд основних змін та доповнень до розділу «X Держава і право. Юридичні науки». Зміни, які внесені до підрозділів рубрикатора, відображають сучасний стан та перспективи розвитку правових наук. Таким чином, створюється підґрунтя для ефективної систематизації друкованих та електронних ресурсів, що містять основні засади законотворчої діяльності та нормативно-правового регулювання життя українського суспільства, міжнародної діяльності Української держави, повноправного входження її до сім'ї сучасних демократичних націй та співдружностей держав.

Список використаних джерел

1. Библиотечно-библиографическая классификация: Средние таблицы : практ. пособие / Рос. гос. б-ка, Рос. нац. б-ка, Б-ка Рос. акад. наук. – М. :

Либерея, 2001. – Вып. 1. 60/63 С/Т Социальные науки в целом. Обществознание. История. Исторические науки. – 320 с.

2. Библиотечно-библиографическая классификация: таб. для науч. б-к. Вып. XVII. X Государство и право. Юридические науки / сост. В. Ф. Губин, Л. А. Кротова, С. М. Потапова [и др.] ; Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина [и др.]. – М., 1965. – 369 с.

3. *Сербін О. О.* Бібліотечно-бібліографічні класифікації: історична еволюція та сучасні тенденції розвитку / О. О. Сербін ; О. С. Онищенко (наук. ред.). – К., 2009. — 139 с.

4. *Сидор В. Д.* Якісне і стабільне земельне законодавство як передумова ефективності правового регулювання земельних відносин в Україні / В. Д. Сидор // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку : зб. наук. пр. Всеукр. наук.-практ. конф. / редкол.: Ю. С. Шемшученко [та ін.]. – К. : Вид-во Європейського університету, 2011. – С. 163–166.

5. *Сукиасян Э. Р.* Классификационные системы в современном мире: проблемы типологии и терминологии / Э. Р. Сукиасян // 6-я Междунар. конф. «Крым-99» : материалы конф. – 1999. – Т. 2. – С. 79–82.

6. *Сукиасян Э. Р.* Библиотечно-библиографической классификации – 30 лет / Э. Р. Сукиасян // Науч. и техн. б-ки. – 1999. – № 4. – с. 74–82.

7. *Сукиасян Э. Р.* Библиотечно-библиографическая классификация: история разработки и развития, современное состояние и перспективы / Э. Р. Сукиасян. ББК: новые горизонты организации знаний // Материалы Междунар. науч. конф. посвященной 30-летию ББК. – М., 1998. – 114 с.

8. *Циганчук Н. А.* Деякі питання вдосконалення трудового законодавства щодо захисту прав найманих працівників / Н. А. Циганчук // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку : зб. наук. пр. Всеукр. наук.-практ. конф. / редкол.: Ю. С. Шемшученко [та ін.]. – К. : Вид-во Європейського університету, 2011. – С. 231–234.

УДК 02:32.019.52

Артур Федорчук,

наук. співроб. Фонду Президентів України НБУВ

Тетяна Третяк,

мол. наук. співроб. Фонду Президентів України НБУВ

АВТОРИТЕТ УКРАЇНИ У СВІТІ: АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОЇ ПРЕСИ

У публікації представлено аналітичний та бібліометричний аналіз повнотекстової бібліографічної бази даних «Україна у відгуках зарубіжної преси», яка містить записи з періодичних видань закордонної преси, присвячені Україні. Охарактеризовано особливості висвітлення суспільного, економічного та політичного життя нашої країни періодичними виданнями різних країн. Проаналізовано вплив світової преси на формування репутації України у світі.

Ключові слова: база даних, авторитет України, моніторинг преси, бізнес-клімат, інформаційний простір.

Під авторитетом (іміджем, репутацією) країни розуміють комплекс думок, відчуттів, асоціацій та уявлень, які виникають у людини, коли вона бачить, чує назву країни чи купує товар, вироблений у цій країні. Іншими словами, імідж України – це емоційно забарвлений образ України в уявленні різних цільових груп на міжнародному, національному та локальному рівнях. Сьогодні в міжнародному конкурентному середовищі в більшості випадків саме імідж визначає місце країни у світі. Погана ж репутація або її практична відсутність є вагомою вадою державної політики та загалом країни, яка прагне бути конкурентоспроможною на міжнародній арені. Такі поняття як імідж, репутація, авторитет розглядаються як найнеобхідніші складові стратегічного надбання держави [1, 7].

Унаслідок відсутності потужного українського інформаційного ринку, слабкості представлення нашої державою української тематики у світі вибудовується спотворений образ України, складається хибне уявлення про розвиток її зовнішньої та внутрішньої політики, що негативно впливає на її міжнародний авторитет. Нині Україна у справі формування світової громадської думки про себе перебуває в залежності від закордонних

інформаційних структур і ЗМІ. Крім того, поки що вона і на власній території нездатна протистояти агітаційно-пропагандистським та маніпулятивним акціям інших держав, які через пряме втручання в український медійний простір намагаються забезпечити свої політичні та економічні інтереси [6]. У зв'язку з цим дослідження характеру висвітлення України іноземними ЗМІ, повноцінний систематичний моніторинг закордонної преси має величезне значення для українського суспільства. Відділом організації та використання фондів Фонду Президентів України Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в липні 2011 р. була розпочата робота з організації моніторингу закордонної преси та дослідження іміджу України, що створюється на її сторінках [2].

Аналіз матеріалів зарубіжної преси. Загалом за період з липня 2011 по квітень 2012 р. до моніторингу «Україна у відгуках зарубіжної преси» було включено та проаналізовано 4538 публікацій 80 періодичних видань іноземної преси. Визначення кола джерел, що були задіяні в процес моніторингу, переслідувало мету оптимально репрезентувати найбільш впливові з точки зору формування іміджу України країни та найавторитетніші видання цих країн.

Як видно з графіка (рис. 1), найбільший пік уваги журналістів світу до України був зафіксований у вересні 2011 р., насиченими також виявилися квітень – травень 2012 р.

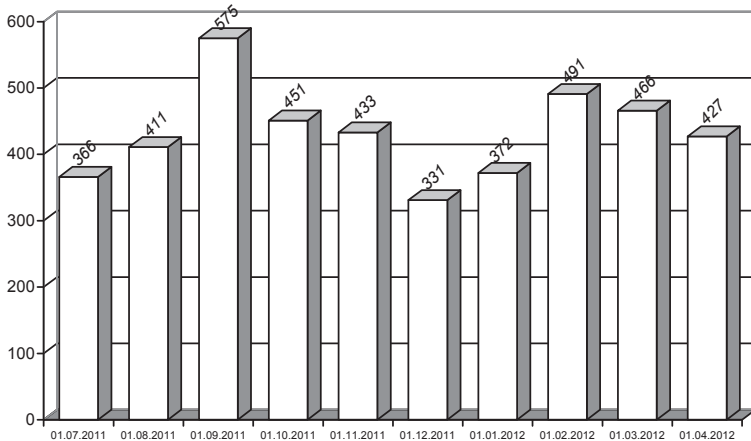

Рис 1. Динаміка кількості публікацій про Україну, включених до моніторингу (липень 2011 – квітень 2012)

Перш за все слід зауважити, що дзеркало нашого закордонного іміджу не одне, їх багато, оскільки для кожної країни ми цікаві чимось іншим. Зрозуміло, що американці виявляють підвищений інтерес до українського військово-промислового комплексу та піратства відео- та аудіопродукції, росіяни – до системи транспортування енергоносіїв, а поляки та чехи – до українських заробітчан у Польщі. Прикро не це, а те, що нас загалом бачать однобоко, крізь призму старих та нових стереотипів. Україна в асоціаціях іноземців це:

- маловідома і невливова європейська держава, яка шукає своє місце у світі;
- молода демократична держава, але з пострадянським тягарем непорядкованості;
- політично нестабільна держава з нестабільною владою;
- країна, що перебуває під впливом Росії та має з нею постійні проблеми економічного та політичного характеру;
- країна з високими інвестиційними ризиками, корупцією в органах влади;
- країна, яка з великими труднощами переживає наслідки Чорнобиля;
- країна з талановитим, але бідним народом, приниженою інтелігенцією.

Ці стереотипи та міфи склалися десятиріччями, і викоренити їх важко, особливо якщо постійно знаходяться негативні підтвердження їх правдивості [10, 11, 12].

Уявлення іноземних журналістів про нас є поверховими, фрагментарними і переважно негативними. Зокрема, північно-американські видання здебільшого пишуть про корумпованість української влади, розквіт злочинності, економічний занепад. Не полишає газетних шпальт чорнобильська тема (тільки раніше йшлося про закриття Чорнобильської АЕС, а нині – про побудову укриття над саркофагом). Звичайно ж, трапляються і приємніші для нас повідомлення, що стосуються, як правило, вдалих науково-технічних розробок, спортивних досягнень, або ж мистецьких проєктів, проте в текстах подібних статей обов'язково трапляються згадки про те, у яких злиднених умовах працюють наші науковці (спортсмени, митці). Західноєвропейські ЗМІ приділяють дещо більше уваги конструкторським розробкам українських учених, досягненням учених та митців. Іноді трапляються ґрунтовні економічні або історичні огляди. Однак, навіть у цьому контексті, західноєвропейські журналісти не забувають згадувати про українську злидненість, корупцію, бюрократію та про наступи влади на свободу слова [3].

Значно привітніше ставляться до України ЗМІ Центральної та Східної Європи. Вони, у першу чергу поляки, визнають важливість Української держави для стабільності центральноєвропейського регіону. Проте й тут можна знайти чимало статей про українську мафію та про поневірення українських нелегальних мігрантів.

Особливу роль у формуванні зовнішнього іміджу України відіграють російські ЗМІ, які внаслідок великого поширення на пострадянських просторах і не тільки, формують уявлення про особливості політичного, економічного та соціального життя України серед громадян країн СНД та значної кількості країн дальнього зарубіжжя [9]. Крім того, російські ЗМІ не тільки одноосібно формують уявлення про Україну на величезних просторах Співдружності, а й досить часто стають активними учасниками внутрішньополітичних процесів у самій Україні. У більшості центральних російських ЗМІ регулярно з'являються статті, присвячені Україні, проте ці публікації відбивають усю складність українсько-російських відносин. Хоча серед них трапляються і приязні матеріали, у більшості статей Україна постає як держава політично й економічно залежна від Росії, проте з неабиякими амбіціями.

Загалом іноземна преса бачить значний науково-технічний потенціал України, вважає нас країною з багатими ресурсами (як природними, так і людськими), проте, ми виглядаємо неспроможними належним чином розпорядитися своїми ресурсами [4, 5, 8].

Як видно з наведеної таблиці (див. табл. 1), найбільш активно про Україну пишуть популярні російські газети. На третю позицію досить несподівано потрапив російськомовний варіант китайської «Жэньминь жибао», що дуже ретельно слідкує за всіма новинами на теренах колишнього СРСР. До десятки найактивніших, у плані висвітлення українських подій, увійшли також «Молдавские ведомости» (Молдова), «День за днем» (Естонія) та «Rzeczpospolita» (Польща). Недалеко від них відстала «Советская Белоруссия». Тобто наші найближчі сусіди природно виявляють до нашого життя найбільшу цікавість. Найавторитетніші міжнародні видання, такі як: International Herald Tribune (США); The Independent (Великобританія); The Wall Street Journal (США); El Mundo (Іспанія); Financial Times (Великобританія) займають позиції в третій десятці списку активності висвітлення України, а Spiegel (Німеччина); Le Figaro (Франція) та The Washington Times (США) навіть у четвертій.

Таблиця 1

**Ранжування переглянутих газет за кількістю відібраних
публікацій про Україну**

1.	Независимая газета (Росія)	248
2.	Российская газета (Росія)	219
3.	Жэньминь жибао (Китай)	179
4.	Известия (Росія)	165
5.	Ведомости (Росія)	162
6.	РОСБАЛТ (Росія)	128
7.	Коммерсантъ (Росія)	115
8.	Молдавские ведомости (Молдова)	104
9.	День за днем (Естонія)	99
10.	Rzeczpospolita (Польща)	78
11.	Советская Белоруссия (Білорусь)	76
12.	Зеркало (Азербайджан)	70
13.	Комсомольская правда (Росія)	65
14.	The West Australian (Австралія)	58
15.	Час (Латвія)	55
16.	Казахстанская правда (Казахстан)	49
17.	Новое время (Вірменія)	49

18.	Народная газета (Білорусь)	42
19.	Литовский курьер (Литва)	40
20.	International Herald Tribune (США)	36
21.	Кишиневский обозреватель (Молдова)	35
22.	The Independent (Великобританія)	30
23.	The Wall Street Journal (США)	30
24.	Вести сегодня (Латвія)	28
25.	El Mundo (Іспанія)	27
26.	Голос Армении (Вірменія)	27
27.	Financial Times (Великобританія)	26
28.	The Belarus Today. Белоруссия сегодня (Білорусь)	25
29.	El Universal (Венесуела)	23
30.	Вечерний Бишкек (Киргизстан)	21
31.	China Daily (Китай)	20
32.	Правда Востока (Узбекистан)	18
33.	Деловые ведомости (Естонія)	17
34.	Spiegel (Німеччина)	16
35.	The Telegraph (Великобританія)	16
36.	Независимая Молдова (Молдова)	15

37.	Granma (Куба)	13
38.	Le Figaro (Франція)	13
39.	The Straits Times (Сінгапур)	12
40.	The Washington Times (США)	12
41.	Панорама (Казахстан)	12
42.	Arab News (Саудівська Аравія)	10
43.	The Globe and Mail (Канада)	10
44.	The China Post (Китай)	9
45.	The Jordan Times (Йорданія)	9
46.	France Soir (Франція)	8
47.	Ръblico (Іспанія)	8
48.	The Irish Examiner (Ірландія)	8
49.	La Repubblica (Італія)	7
50.	The Times of India (Індія)	7
51.	Бизнес&Балтия (Латвія)	7
52.	O Globo (Бразилія)	6
53.	The Himalayan (Непал)	6
54.	The Hindu (Індія)	6
55.	The Sydney Morning Herald (Австралія)	6

56.	Correio da Manhã (Португалія)	5
57.	Cyprus Mail (Кіпр)	5
58.	Daily Mirror (Великобританія)	5
59.	Daily Nation (Кенія)	5
60.	Foreign Policy (США)	5
61.	Gazeta Polska (Польща)	5
62.	Nine O'clock (Румунія)	5
63.	Виру проспект (Естонія)	5
64.	Джорджиан таймс (Грузія)	5
65.	The Epoch Times (Китай)	5
66.	The Australian (Австралія)	4
67.	The Prague Post (Чехія)	4
68.	Экспресс К (Казахстан)	4
69.	Kurir (Сербія)	3
70.	Times Live (Південно-Африканська Республіка)	3
71.	Wiener Zeitung (Австрія)	3
72.	Неделя (Азербайджан)	3
73.	Новости Узбекистана (Узбекистан)	3
74.	Daily News and Analysis (Індія)	2

75.	DAWN (Пакистан)	2
76.	Los Angeles Times (США)	2
77.	Mail Guardian (Південно-Африканська Республіка)	2
78.	Oman Daily Observer (Оман)	2
79.	The News (Пакистан)	2
80.	Время (Казахстан)	2

Тематична структура інформації про Україну

Найбільш насиченою виявилася рубрика «Політична боротьба» (17 %). Основну увагу зарубіжна преса, особливо західна, приділяла проблемам переслідування владою опозиційних сил та «вибіркового правосуддя» над екс-прем'єр-міністром Ю. Тимошенко та членами її уряду. Ця тема проходила через переважну більшість публікацій і значною мірою саме вона вплинула на відчутне погіршення іміджу України за період дослідження.

Наступні за популярністю рубрики: «Проблеми газопостачання» (12 %) та «Українсько-російські відносини» (8 %) тісно пов'язані, оскільки головною проблемою у відносинах України з її північним сусідом у 2011–2012 рр. була спроба домовитися про прийнятну для української економіки ціну на природний газ та нормалізувати «газові стосунки» (рис. 2).

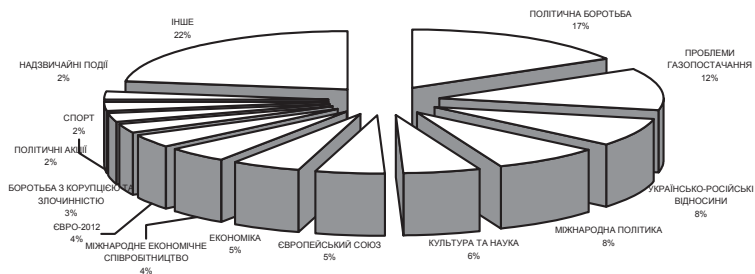

Рис. 2. Розподіл публікацій за тематикою

Рубрика «Міжнародна політика» за наповненням посіла четверту позицію. Природно, що закордонну пресу цікавлять усі аспекти зовнішньополітичної діяльності України, але за період дослідження головними інформаційними приводами слугували та сама «справа Тимошенко», зрив підписання угоди з Європейським Союзом та намагання України диверсифікувати газові поставки, позбувшись залежності від Росії. Зрозуміло, що більшість публікацій цієї рубрики з цих причин мала негативний відтінок.

Вітчизняний бізнес-клімат очима західної преси

Проаналізуємо більш детально, як висвітлює економічну ситуацію в Україні західноєвропейська ділова преса на прикладі публікацій впливової лондонської газети Financial Times. Не можна сказати, щоб західна преса приділяла економіці України та її бізнес-клімату надто велику увагу. За період моніторингу було виявлено 223 (5%) публікації, що розглядали економіку Української держави, 197 (4%) публікацій було присвячено міжнародним економічним зв'язкам України та 74 (менше 2%) – фінансовій політиці. Тобто загалом економічним питанням було присвячено приблизно десяту частину інформації про Україну. При цьому в більшості випадків нашу країну згадують лише в контексті аналізу економіки ринків, що розвиваються, або економіки східноєвропейського регіону. При цьому іноземні оглядачі та аналітики часто обмежуються лише короткими яскравими штрихами. Несприятливий інвестиційний клімат України вже став аксіомою у читачів і журналістів Західної Європи. Тому про нього пишуть зовсім коротко і до образливого прямо. Досить навести один найбільш яскравий приклад. Якщо наприкінці минулого року вітчизняні ЗМІ як сенсацію подавали той факт, що Україна опустилася зі 134-го на 152-ге місце в рейтингу корумпованості економіки, складеному Transparency International, і межує в списку з Нігерією і Угандою, то західні ділові газети подавали ту ж інформацію з підзаголовками «Нігерія за рівнем корупції опустилася до рівня України».

І все-таки про економіку України пишуть. Перш за все, на жаль, нагадуючи читачам про її хитання й високу ймовірність дефолту. Минулий рік для ринків, що розвиваються, до яких аналітики відносять Україну, був дуже непростим. На тлі побоювань глобальної рецесії і величезної волатильності на ринках, інвестори позбувалися навіть віддалено ризикованих активів. Україна втратила більше за всіх – основний індекс (ПФТС) у 2011 р. впав на 40 %, що стало абсолютним рекордом року. Ч. Робертсон, головний економіст Renaissance Capital, на сторінках лондонської Financial Times зазначав, що проблеми України особливо різно-

манітні, вона не змогла гідно відповісти на підвищення кредитних ставок для захисту своєї валюти, не змогла підписати угоду з ЄС про асоціацію через ситуацію з Тимошенко і має постійні енергетичні проблеми з Росією. До того ж банки України відчувають масове скорочення частки позикових коштів. (Keohane D. BB 2011 awards: EM winners and losers = [Нагороди BeyondBrics 2011: Переможці і переможені серед ринків, що розвиваються] / D. Keohane // Financial Times. – London, 30.12.2011).

Проблеми 2011 р., на думку західних оглядачів, у поточному році болісно загострилися. Наприкінці минулого року інвестори отримали чергову погану новину з України. Місія Міжнародного валютного фонду залишила без схвалення відновлення кредитування країни в рамках програми фінансування в 15 млрд дол. При цьому західні фінансові чиновники висловили сподівання, що тепер Київ швидше врегулює свої розбіжності з фондом – і, зціпивши зуби, підвищить ціни на енергію для населення. У разі якщо інвестори з МВФ виявляться не праві, Україна може зіткнутися з різким скороченням коштів, з усіма витікаючими наслідками для однієї із самих крихких економік Європи, попереджала Financial Times. (Wagstyl S. Ukraine & the IMF: nervous times = [Україні і МВФ: нервові часи] / S. Wagstyl // Financial Times. – London, 04.11.2011).

Неоднозначно оцінюють західні аналітики і показники зростання ВВП, яким так пишається український уряд. Як правило, щодо зростання ВВП країни Центральної та Східної Європи демонструють досить непогані показники, відзначає Financial Times. ВВП у минулому році мав найвищі темпи зростання в Туреччині, потім у Балтійських країнах, Україні та Польщі. Але зростання ВВП відбувалося тут з дуже низьких рівнів масової рецесії 2009 р. і не змогло відновити навіть докризовий рівень. Широка дисперсія темпів зростання країн відбувається через великі відмінності в станах здоров'я економік регіону. Оцінка рівнів ВВП у порівнянні з темпами зростання показує, що сильні економіки в Польщі та Туреччині, потім у Чехії, Словаччині та Росії. На іншому кінці шкали Угорщина, Україна, Балканські держави і країни Балтії, які, як і раніше, далеко позаду. Розшарування східноєвропейських економік за рівнем розвитку з кожним роком тільки посилюється, зазначає автор статті. (Cienski, Jan CEE: GDP growth – not the whole story = [Центральна і Східна Європа: зростання ВВП – це ще не все] / J. Cienski // Financial Times. – London, 20.03.2012).

Уважно стежать західні журналісти і за діями державних фінансових інститутів. Причому в даному випадку оцінки їхньої політики не завжди негативні. Наприклад, Україна за прикладом ряду держав

Центральної та Східної Європи знизила процентну ставку у відповідь на уповільнення економічного зростання, пише С. Уегстіл у блозі *Financial Times*. Національний банк України заявив, що знизив ставку рефінансування на 25 базисних пунктів, до 7,5 %, що стало першим скороченням із серпня 2010 р. Цьому рішенню передувало скорочення облікових ставок у багатьох країнах Центральної та Східної Європи, включаючи Сербію та Румунію. Але зниження не має універсального характеру: Росія, Польща і Чехія зберігають свої ставки, а Угорщина навіть підвищує. Як очікується, економічне зростання України у 2012 р. уповільниться з 5 % до 3,9 %, нагадує автор, тому зниження ставки, хоч і вкрай несподіване, але цілком виправдане з точки зору поживлення економіки. (Wagstyl S. Ukraine: surprise rate cut = [Україна: несподіване зниження ставки] / S. Wagstyl // *Financial Times*. – London, 22.03.2012)

І, звичайно ж, західна преса приділяє дуже багато уваги газовим відносинам України та Росії. Саме від них, на думку експертів, залежить стабільність України і, багато в чому, стабільність Центральної та Східної Європи. Київський кореспондент *Financial Times* Р. Оларчик присвятив свій березневий блог аналізу українських фінансів, тісно пов'язавши їх з поїздкою В. Януковича до Москви «в останній спробі забезпечити економічну підтримку від свого могутнього сусіда». Як зазначає автор, це регулярні поїздки, але сьогодні Київ в особливій фінансовій скруті. *Standard & Poog's* знизило кредитний прогноз по Україні на «негативний», а уряд просить МВФ про реструктуризацію або рефінансування більш ніж 3 млрд дол. платежів попередніх позик, у той час як нинішня програма фонду в Україні заморожена через відсутність фінансових реформ. Але замість реформ... Янукович недавно оголосив популярську програму збільшення пенсій та інших соціальних виплат на ті ж 3 млрд дол. Ці пропозиції є очевидною спробою повернути підтримку виборців до жовтневих парламентських виборів.

Подібні переговори про реструктуризацію з МВФ проводить лише Судан, який вже оголосив дефолт. Тому такі заяви від українського уряду викликали шок в інвесторів, що відразу ж позначилося на рівні кредитно-дефолтних свопів України. При 30 млрд дол. резервів центрального банку, безпосередній ризик дефолту України невеликий. Співвідношення державного боргу до ВВП теж не є високим – 38,9 % на кінець 2011 р. Але популярська політика означає, що він швидко зростає, до 43,5 % до кінця року, за прогнозами *JP Morgan*. Не дивно, що Януковичу потрібна Росія, робить висновок автор. (Olearchyk R. Ukraine: running short of funds = [Україна: все менше коштів] / R. Olearchyk // *Financial Times*. – London, 16.03.2012)

Висновки. Дослідження показало, що у виданнях більшості країн світу репутація України висвітлюється переважно в негативній тональності, а це вкрай несприятливо впливає на зовнішні відносини нашої країни, окремих компаній та громадян. Позитивні публікації з'являються під впливом авторства чи співавторства українських журналістів чи предмета матеріалу, віддаленого від політики та економіки.

Отже, враховуючи вищезазначене, українським журналістам, дипломатам, політикам тощо слід серйозно поставитися до проблеми незахищеності українського інформаційного простору та формування зовнішнього образу країни на сторінках світової преси. Без спільних зусиль та виважених рішень з боку українського керівництва та спільноти зовнішній імідж України залишатиметься висвітленим однобоко й тенденційно. Але цю нелегку роботу слід починати з якісного та професійного прес-моніторингу закордонного інформаційного простору.

Список використаних джерел

1. *Богуш Д.* Міжнародний імідж України: проблеми і перспективи [Електронний ресурс] / Д. Богуш // Режим доступу: URL: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/bogush/4b843f0bd3e45>. – Назва з екрана.

2. *Бодак О.* Електронний інформаційний ресурс «Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського у дзеркалі газетної періодики» / О. Бодак, А. Федорчук // Бібл. вісн. – 2011. – № 5. – С. 33–37.

3. *Бойко О. В.* Зовнішній імідж України в світлі англомовної преси / О. В. Бойко // Наукові записки; Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2001. – Вип. 16. – С. 291–307. – (Серія «Політика і етнологія»).

4. *Бутирський О. А.* Україна у дзеркалі західних ЗМІ // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка / О. А. Бутирський. – 2003. – Вип. 11. – С. 53–54. – (Серія «Журналістика»).

5. *Габар Н.* Політичний портрет Української держави на сторінках «New York Times» / Н. Габар // Вісн. Львів. ун-ту. – 1993. – Вип. 18: Українська журналістика: формування сучасного обличчя. – С. 36–41. – (Серія «Журналістика»).

6. *Гриценко О.* Криве дзеркало іміджу України та українців [Електронний ресурс] / О. Гриценко // Режим доступу: URL: <http://dialogs.org.ua/gu/cross/page1819.html>. – Назва з екрана.

7. *Дзюба Є.* Медіа-імідж країни: українська проблематика в іноземних

ЗМІ [Електронний ресурс] / Є. Дзюба // Режим доступу: URL: <http://dialogs.org.ua/ru/cross/page1819.html>. – Назва з екрана.

8. *Зубик О.* Імідж України: погляд з-за меж [Електронний ресурс] / О. Зубик // Режим доступу: URL: http://experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=11063. – Назва з екрана.

9. *Леонов А.* Мониторинг российских СМИ – взгляд из Киева (август – сентябрь 1999 г.) / А. Леонов // Российско-украинский бюллетень. – М. ; К., 1999. – № 2. – С. 36–42.

10. Міжнародний імідж України: міфи й реалії / Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова [Електронний ресурс] // Режим доступу: URL: <http://www.uceps.org/ua>. – Назва з екрана.

11. *Чабан Н.* Образ Украины в свете концептуальных метафор (на материале публикаций газеты «The New York Times») // Вісн. Черкас. ун-ту. – 1997. – Вип. 3. – С. 49–56. – (Серія «Філологічні науки»).

12. Яким є міжнародний імідж України сьогодні / Всеукраїнська громадська Місія «Україна-відома» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: www.ukrcognita.com.ua. – Назва з екрана.

УДК 81'22=811.111=811.161.2

Юрій Камінський,

старш. наук. співроб. відділу міжнародної інформації та зарубіжних зв'язків НБУВ, канд. філол. наук

ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ

Розглянуто принцип класифікації предмета лінгвістичного дослідження, визначено види перекладацького аналізу тексту та виділено їх основні структурні складові.

Ключові слова: єдиний класифікаційний критерій; передперекладацький, перекладацький, післяперекладацький аналіз тексту; ідіостиль автора першотвору; перекладацькі трансформації.

Процес інтеграції України у світове економічне співтовариство та, нехай і ілюзорна, перспектива приєднання Української держави до ЄС зумовлюють підвищення вимог до фахової підготовки не тільки економістів, юристів тощо, а й перекладачів.

Оскільки сучасний науково-технічний поступ у будь-якій сфері суспільної діяльності вже неможливо уявити без принаймні базового володіння як англійською, яка сьогодні є універсальною *lingua-franca*, так і іншими іноземними мовами, *метою* статті є висвітлення проблематики здійснення перекладацького аналізу тексту, *предметом* – види перекладацького аналізу текстів різних стилів мовлення, а одиниці фонетичного, лексичного, граматичного та стилістичного рівнів мови оригіналу та перекладу є *об'єктами* дослідження.

Власне, *аналіз* як метод пізнання, що супроводжує процеси розумової та певної фізичної діяльності, супроводжує людину як істоту мислячу з дитинства. Вмотивованим людським вчинкам так чи інакше передує *аналіз* наявної ситуації, *аналіз* стратегії її покращання чи вирішення та *аналіз* можливих позитивних і негативних варіантів реалізації цієї стратегії.

На філологічних факультетах ВНЗ України студенти старших курсів навчаються здійснювати перекладацький аналіз тексту на професійному рівні. У деяких вишах дисципліна «Перекладацький аналіз тексту» (далі – ПАТ) має загальний характер (аналізуються тексти різних стилів та жанрів), в інших (за невеликої кількості годин, що виділяється на дисципліну) викладач за згоди керівництва звужує сферу аналізу,

і назва предмета може трансформуватися до, скажімо, «Перекладацький аналіз газетно-публіцистичного (офіційно-ділового, політичного, релігійного тощо) тексту» залежно від уподобань викладача або його професійного досвіду. При цьому *де-юре* звужувати інформаційне наповнення дисципліни можна виключно за рахунок практичного матеріалу, а загальні теоретичні засади здійснення перекладацького аналізу тексту як оригіналу, так і перекладу мають бути висвітлені в межах лекційних занять повністю.

Проте сьогодні викладач, у навчальному плані якого ця дисципліна зазначена вперше і який у спробах полегшити своє існування намагається знайти готові теоретико-практичні доробки з предмета, зіштовхується з малопріємною та маловтішною для нього картиною: відшукати посібник / підручник із зазначеної дисципліни – справа непроста.

Зазначений факт не свідчить про повну невисвітленість або нівелювання цього виду перекладацької діяльності в працях вітчизняних та зарубіжних науковців – можна знайти публікації, вибіркового матеріалу яких логічно підходить до змісту дисципліни. Крім того, спеціалізовані кафедри вітчизняних ВНЗ розробляють навчально-методичні комплекси, що висвітлюють специфіку вказаного предмета [4].

Однак спроби ознайомитись із кількома вітчизняними науковими працями, що навчають викладачів і студентів здійснювати перекладацький аналіз тексту за певною уніфікованою в українських вишах схемою, виявляються марними. Можливо, і викладачам, і студентам предмет дисципліни є настільки зрозумілим, що створювати дубляж вже існуючих теоретичних положень не видається доречним. Можливо, кількість аудиторних годин «відбиває» бажання викладачів займатися розробкою таких методичних праць.

За допомогою всевітньої електронної мережі можна отримати певне уявлення щодо розуміння змісту ПАТу науковцями пострадянського простору. Так, є в наявності НМК дисципліни перекладознавчих кафедр філологічних факультетів навчальних закладів СНД-простору, можна ознайомитись із працею М. Брандеса та В. Провоторова [2], у якій російські науковці викладають своє бачення змісту дисципліни. Проте ясно лиш одне – розуміння перекладацького аналізу різниться значною мірою, і в програмі цього курсу нерідко зустрічаємо висвітлення низки питань, які мало дотичні до предмета та / чи дублюють питання загальної або часткової теорії перекладу.

Звісно, наявність відмінних наукових методологічних підходів до розуміння змісту ПАТу засуджувати нерозумно – їх існування науці

тільки на користь. До того ж, доки автором певного продукту є суб'єкт, доти існуватиме й суб'єктивність у судженні, оцінці, міркуванні. Тому, проаналізувавши розуміння предмета різними авторами, маємо на меті запропонувати власне бачення змісту дисципліни ПАТ.

Типологізація будь-якого феномена, процесу чи явища здійснюється завжди за умови визначення єдиного критерію, який має стати наріжним каменем, що дає змогу групувати певні складові об'єкта, що досліджується. На жаль, цим аксіоматичним правилом автори навчальних посібників і підручників часто нехтують, і це унеможливує прийняття тієї чи іншої класифікації об'єктів або їх властивостей на рівні науковому. Саме тому вважаємо за необхідне вкотре наголосити: перш ніж пропонувати певні види, типи, групи об'єктів – необхідно чітко та недвозначно визначити єдиний критерій їх групування.

Прикладом такої невдалої класифікації – а кількість подібних групвань численна не тільки в текстах публіцистичного, офіційно-ділового, а й наукового стилів – може слугувати виокремлення основних видів регулярних змішаних перекладацьких трансформацій, що зустрічаємо в тексті перекладу, порівняно з оригінальним повідомленням.

З позицій викладацької солідарності та професійної етики вважаємо недоречним у межах цієї статті проводити критичний аналіз класифікацій, запропонованих колегами-мовознавцями та викладачами. Візьмемо за ілюстрацію пересічну студентську працю [5], усвідомлюючи, що науковий керівник курсового проекту був.

Отже, студент Московського авіаційного інституту в роботі (*рос.* «Особенности комплексных смысловых переводческих трансформаций при научно-техническом переводе»), проаналізувавши в першому розділі праці відомих радянських і російських перекладознавців А. Фітерман, Т. Левицької, О. Швейцера, Я. Рецкера, Р. Міньяр-Белоручева, В. Комісарова, Л. Бархударова, Л. Латишева та деяких інших науковців, дійшов висновку, що для висвітлення тих самих комплексних смислових трансформацій одиниць тексту оригіналу, які й становлять предмет його дослідження, за основу слід обрати класифікацію В. Комісарова, яка, на думку студента, «*рос.* кажется наиболее логичной и четко структурированной» [5].

Так, керуючись поглядами відомого філолога, класифікацію перекладацьких трансформацій якого, до речі, подано кількома сторінками вище в тій же курсовій роботі (В. Комісаров вважає за доцільне вирізняти 1) лексичні, 2) граматичні та 3) комплексні трансформації), студент у другому розділі аналізує чотири види трансформацій: модуляцію, компресію (вилучення), антонімічний та описовий переклад.

Логічно припустити, що саме ці види перекладацьких трансформацій студент вважає комплексними. Обґрунтування того, чому саме ці чотири трансформації (а не інші) є комплексними, звісно, знайти не можна, адже немає визначення останніх.

Можливо, молодий науковець пояснює це тим, що «*рос. создание единой классификации осложнено тем фактом, что разные лингвисты выделяют разное количество приемов переводческой трансформации*». Безумовно, класифікації науковців різняться, і єдиної її не може бути апріорі, проте питання в іншому – яким є принцип виокремлення зазначених чотирьох видів перекладацьких трансформацій у групу «комплексних»? Імовірно, автор, виділяючи останні, враховував той факт, що практично всі лексико-семантичні трансформації в тексті перекладу змінюють водночас і граматичну структуру тексту оригіналу, адже лише в окремих випадках цього не відбувається. Тоді справді, майже всі перекладацькі трансформації є *змішаними*, або *комплексними*. Чому ж тоді до згаданих чотирьох не додано такі трансформації, як різні види зміни граматичних категорій першотвору, трансформації додавання, конкретизації, генералізації тощо? І врешті – чому запропоновані трансформації не згруповано за єдиним логічним принципом? Наприклад, визначивши критерієм *кількісне збереження одиниць тексту оригіналу в перекладі*, трансформації буде лише дві, адже іншим полюсом дихотомії трансформації вилучення буде трансформація додавання (компресія / декомпресія). Кожну з цих трансформацій бажано розглянути більш детально – тобто, доречно виділити види кожної з них, визначити їх специфіку та особливості. Аналогічно, антонімічний переклад йтиме у зв'язці із синонімічним перекладом (парафраз, трансформація субституції) тощо.

Ще раз наголошуємо, що наведений приклад не має на меті приниження певного студента (до речі, представника іншого етнокультурного середовища), його керівника, інституту, у якому він навчається / працює і т. ін. Навпаки – студент має право на помилки, які, у разі їх виявлення, допоможуть йому уникати їх у майбутньому. Зрілі ж наукові праці цих «дитячих радісних недоречностей» містити не повинні: *класифікація або типологізація певного феномена, процесу чи явища здійснюється виключно за єдиним чітким критерієм*.

Вищезазначений огляд праці, спрямованої на дослідження перекладацьких трансформацій мовних одиниць оригінального тексту певного стилю, здійснено нами цілеспрямовано, адже, на наш погляд, проаналізувати тексти неможливо без розгляду випадків деформації одиниць різних мовних рівнів тексту оригіналу в тексті перекладу. Проте, перш

ніж визначитися з одиницями аналізу, необхідно окресли можливі види ПАТу в цілому, адже, якщо ми виділимо два критерії поділу предмета, матимемо дві класифікації ПАТу, три – матимемо три і т. ін.

Оскільки, як було зазначено, єдиної схеми перекладацького аналізу тексту не існує, викладач має певну свободу дій стосовно вибору змісту дисципліни. Можна взяти за основу численні методики лінгвістичного аналізу тексту, які досить широко представлені на сучасному книжковому ринку [3]. Можливим є також створення авторської схеми, яка буде своєрідним гіперонімом вже існуючих.

Так, за видами мовленнєвої діяльності, вважаємо, доцільно виділяти 1) перекладацький аналіз *усного* перекладу та 2) перекладацький аналіз *письмового* перекладу. Зрозуміло, особливістю усного аналізу є те, що він обмежується щільними часовими рамками та вимагає швидкого реагування на специфіку реципієнта й визначення жанрової специфіки твору. Особливостями усного тексту, які можуть перебувати в полі зору перекладача чи редактора, насамперед можуть бути: простий / складний синтаксис, обмежена / надлишкова кількість підрядних структур, значна / незначна кількість власних імен, відсутність / наявність вузькоспеціалізованої лексики тощо. Проте оскільки зазвичай повноцінно проаналізувати усне висловлення неможливо (навіть незважаючи на значний досвід і вроджені таланти перекладача) хоча б за браком часу (за винятком деяких видів діяльності – наприклад, при викладанні перекладознавчих дисциплін), очевидним є те, що в межах вищівського курсу потрібно особливу увагу звертати на перекладацький аналіз *письмового* тексту.

Без зауважень поділяючи погляди Л. Бархударова [1], який зазначав про наявність обов'язкових трьох етапів створення письмового повідомлення (виявлення смислу → власне переклад → редагування), керуючись власним баченням та досвідом викладання дисципліни, наявними друкованими працями, що висвітлюють проблематику предмета, вважаємо за доцільне, беручи за основу темпоральний фактор, виділити три основні види аналізу письмового тексту:

- I. Передперекладацький (Pre-interpreting) аналіз тексту.
- II. Перекладацький (Interpreting) аналіз тексту.
- III. Післяперекладацький (Post-interpreting) аналіз тексту.

Запропонований поділ дає змогу не тільки розмежувати в часі процеси аналізу, але й водночас розділити аналіз текстів оригіналу (I, II види) та перекладу (III вид аналізу).

Оскільки зазвичай кількість годин, що виділяється на дисципліну, є невеликою та з урахуванням того, що викладається вона на останніх

курсах (це означає, що студенти-філологи принаймні оглядово знайомі з основними об'єктами дослідження лексикології та стилістики), не вважаємо за доцільне марнувати практичні заняття на детальний *передперекладацький аналіз*, який містить у собі коротку жанрово-стильову характеристику іноземного тексту (із зазначенням специфіки текстів цього стилю), стислу інформацію про автора (якщо маємо художній текст), наявність невербальних засобів комунікації (малюнки, схеми, таблиці тощо), аналіз екстралінгвальних чинників створення письмового повідомлення та ін.

Перекладацький аналіз тексту пропонуємо здійснювати на фонетичному, лексичному, граматичному та стилістичному рівнях. Необхідно зауважити, що в перекладознавстві одиниці фонетичного рівня не часто є об'єктом наукового дослідження, проте поступовий розвиток фонетичної семантики згодом може це змінити. Одиниці зазначених рівнів та специфіку їх перекладу проаналізовано в численних працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, і виокремити їх не становить складнощів – достатньо відкрити зміст будь-якого підручника із зазначених філологічних галузей.

У межах *післяперекладацького аналізу тексту*, вважаємо, доцільно виділити два вектора професійної діяльності: 1) редагування власного перекладу, для чого необхідні певні навички коректора та редактора, досконалий (або принаймні достатньо високий) рівень володіння мовою-реципієнтом та 2) компаративний аналіз тексту оригіналу та тексту перекладу з метою виявлення наявних в останньому перекладацьких трансформацій та визначення доцільності їх застосування автором перекладу. Звісно, схема перекладацьких трансформацій (а уніфікованої її не існує) має бути чітко опрацьована зі студентами (може, наприклад, складатися з 12, 25 і т. ін. видів перекладацьких трансформацій на вибір викладача). Слід зазначити, що в процесі редагування, укотре звертаючись до тексту оригіналу, здійснюється і корегування *стилю* тексту-реципієнта, адже ідіостиль автора першотвору, у тому числі й гендерна маркованість одиниць тексту оригіналу, неодмінно повинні враховуватись (насамперед під час аналізу та перекладу тексту художнього стилю).

Сподіваємося, що запропонована схема перекладацького аналізу тексту, яка, звісно, потребує детального опрацювання її складових (наприклад, розробка єдиної класифікації перекладацьких трансформацій), допоможе молодим викладачам та перекладачам більш ефективно та раціонально впорядкувати свою професійну діяльність.

Список використаних джерел

1. *Бархударов Л. С.* Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л. С. Бархударов. – М. : Междунар. отношения, 1975. – 240 с.
2. *Брандес М. П.* Предпереводческий анализ текста (для институтов и факультетов иностранных языков) : учеб. пособие / М. П. Брандес, В. И. Провоторов. – 3-е изд., стереотип. – М. : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 224 с.
3. *Кочан І. М.* Лінгвістичний аналіз тексту : курс лекцій / І. М. Кочан. – Львів : Видавничий центр Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 1999. – 156 с.
4. *Максимов С. Є.* Практичний курс перекладу (англійська та українська мови. Теорія та практика перекладацького аналізу тексту для студентів факультету перекладачів) / С. Є Максимов. – К. : Ленвіт, 2010. – 175 с.
5. Особенности комплексных смысловых переводческих трансформаций при научно-техническом переводе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=444137>. – Загл. с экрана.

УДК 004.774.6:34(051)

Олександр Кузнєцов,

наук. співроб. відділу довідково-консультаційної допомоги НЮБ НБУВ

Андрій Кузнєцов,

провід. бібліотекар НБУВ

ВИЯВЛЕННЯ ЛАТЕНТНИХ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ У НАУКОВИХ СТАТТЯХ ЮРИДИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ (НА ПРИКЛАДІ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «АДВОКАТ» ЗА 2009–2011 РР.)

Надано алгоритм знаходження латентних закономірностей та зміни термінів у статтях юридичної проблематики за певний період одного напрямку за допомогою статистичних методів обробки тексту на фоні досліджуваного періоду.

Ключові слова: контент-аналіз, юридична література, журнал «Адвокат».

Обсяги наукових знань, які циркулюють в Інтернеті, цій головній комунікаційній артерії майбутнього суспільства знань, стрімко зростають [1]. За даними аналітичної компанії IDS обсяг інформації в Інтернет незабаром становитиме 500 екзобайтів (500 млрд Гб), що несе загрозу інформаційного калапсу. Ситуацію погіршує те, що у 2008 р. більшість компаній скоротили свої ІТ-бюджети через кризу.

Таким чином, утворився розрив між кількістю виробленої інформації та кількістю засобів, які забезпечують накопичення, обробку та використання даних. Для отримання корисної інформації потрібен різноманітний інструментарій і велика кількість шляхів доступу до неї. За умови прогресивного розвитку наукової інформації стають дедалі більш актуальними розробка та використання нових механізмів для її структурування, аналізу та оцінки [2].

Для автоматизованих систем найбільш зручним є застосування кількісних методів, одним з яких є контент-аналіз [3], що бере свій початок у Швеції 1640 р. Там, під час дискусії з офіційним лютеранством, теологи порівняли апокрифічну збірку релігійних гімнів «Пісні Сіону» з гімнами офіційної церкви та підраховали кількість основних релігійних ідей та їх висвітлення (позитивне, негативне чи реальне) [4].

Інтенсивний розвиток методів контент-аналізу почався з часів розвитку комп'ютерної техніки та Інтернету. Ось чому, згідно з [4] винахідниками

та лідерами контент-аналізу небезпідставно вважають американців, бо в Америці комп'ютерна індустрія була і є більш розвинутою за інші країни світу. І ще фактор мови: англійська мова – мова світу, мова комп'ютерних технологій. Більшість прикладів дослідження текстів за допомогою контент-аналізу або лінгвістичних методів, у наукових статтях вітчизняної періодиці та країн СНД були саме тексти англійською мовою. Це говорить на користь розвитку вітчизняного контент-аналізу, адже від мови багато залежить. Контент-аналіз текстів українською або російською мовами робити набагато складніше, ніж з англійською.

Контент-аналіз юридичних матеріалів виявив питання взаємозв'язку права й мови, які виникли з моменту розуміння їх соціальної природи: мова і право були і є засобами спілкування та взаємодії в суспільстві, і тому форми, через які суспільство створює еталон поведінки, можуть бути збережені і передані суспільству тільки, якщо будуть закріплені мовою.

Відомо, що першими з правників обґрунтували ідею взаємодії права і мови в процесі їх природного розвитку представники історичної школи права, засновниками якої були Ф.-К. Савінії (1779–1861) та Г.-Ф. Пухта (1798–1846). Останній, власне, був першим із вчених історичної школи права, хто окреслив проблему інтерпретації нормативно-правового закону, загалом, і юридично-лінгвістичного тлумачення, зокрема, називаючи його «граматичним тлумаченням» [5].

Проведення системних досліджень взаємодії та взаєморозвитку системи національного права та її терміносистеми є особливо важливим для формування розвитку державно-правового українського суспільства та структури правничої терміносистеми, динаміки змін, трансформацій у ній. Актуалізація системних досліджень зумовлена, по-перше, практичною необхідністю цілісного, системного і комплексного аналізу державно-правових явищ, а по-друге, через поглиблення, диференціацію загальної картини досліджуваного суб'єкта на окремі фрагменти, потребою їх аналізу як елементів цілісного явища [6].

Право нерозривно пов'язане з мовою в різних її проявах та має специфічне мовне забарвлення, зумовлене культурно-історичними традиціями народу, якими вони формуються.

Становлення й розвиток української правничої термінології безпосередньо пов'язані з етапами формування української національної державності та становлення національного права. Загалом, процес виникнення та розвою української правничої термінології відбувався за складних, суперечливих, нерідко навіть несприятливих, історико-політичних умов, що зумовлювалося специфікою характеру і змісту

боротьби за встановлення державності на українських землях у різні історичні періоди [7].

Проблеми аналізу юридичної інформації цікавлять суспільство і не стають менш актуальними. Складність і суперечливість соціально-економічного й політичного розвитку країни зумовлюють потребу в їх належному теоретичному осмисленні й розробці науково обґрунтованого інструментарію, перегляді науково виваженої термінології. Потрібен розвиток вітчизняного юридичного контент-аналізу [8].

Одне з прямих завдань контент-аналізу – виявлення тематичної близькості документів, визначається за принципом – наскільки часто терми, тобто слова, використовувались у документах (статтях) [9]. Загальні слова надають інформацію про тематичний напрям [10], але для виявлення динаміки змін цього недостатньо. Визначення появи нових слів – очевидний факт і не завжди є зв'язок минулого із сучасним і навіть життя нових слів, як правило, недовготривале. Пошук латентних закономірностей відкриває більш корисної інформації з текстів, тому і стає більш актуальним для сьогодення.

«Латентний», згідно з тлумаченням у словнику ABBYY Lingvo (Uk-Uk), означає – прихований; який не виявляється зовнішньо [11]. Слово «латентний» має широке застосування: медицина, юридична наука тощо.

Латентні (приховані) закономірності – це закономірності, які можуть бути виявлені інформаційним аналізом (контент-аналізом) у разі впливу багатьох чинників, які залежать, в основному, від часу. Латентні закономірності неможливо знайти звичайним пошуком, бо в явному виді невідомо наперед, що конкретно шукати.

Мета цієї статті – розробка методики виявлення латентних закономірностей на прикладі інформаційного аналізу текстів юридичної проблематики.

Для цього треба:

- провести загальний частотний аналіз;
- створити частотний словник юридичної тематики;
- розробити алгоритм пошуку латентних слів та словосполучень;
- перевірити наявність їх зв'язку з нормативними актами;
- виявити нормативні акти через латентні словосполучення.

Для прикладу візьмемо масив випусків журналу «Адвокат» за 2009: випуски з 1 по 11, 2010: випуски з 1 по 12 та 2011: випуски з 1 по 9 на сайті НБУВ, портал наукової періодики: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Advokat/texts.html. Дослідження проведемо для 2009 р. У цьому досить великому масиві юридичної інформації треба виявити

словосполучення, які відобразили б найбільш актуальні проблеми дослідного терміну – 2009 р. та як ці терміни пов’язані з нормативними актами України.

Визначення корпусу є досить складним процесом, і за відсутності юридичного корпусу візьмемо за нього випуски за 2010 та 2011 рр. (корпус). Таким чином, створений корпус суттєво заощаджує час роботи програми на обробку текстів. Також слова корпусу співпадають за тематикою та повністю відповідають визначенню тематичного динамічного корпусу [13].

Для пошуку латентних закономірностей визначимо загальні слова випуску 2009 р. у порівнянні з корпусом, таким чином, щоб частота появи слова у 2009 р. була більше, ніж у корпусі. Впорядкуємо слова у зворотній послідовності відношення частот появи слів ($F1/F2$). $F1$ – частота появи слова в дослідному тексті, $F2$ – у корпусі. Декілька цих слів наведемо в табл. 1.

Таблиця 1

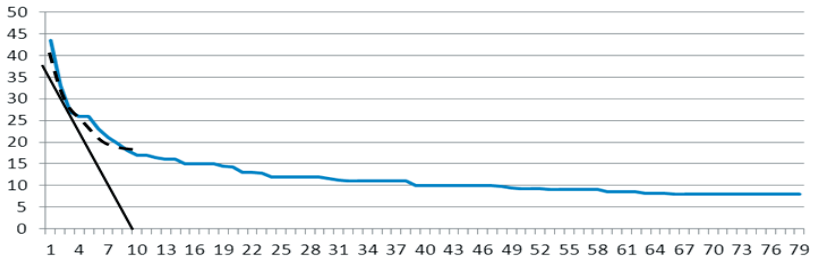
Частотні показники слів

Слова	F1	F2	F1/F2
СУДИМОСТІ	87	2	43,5
ВСЕУКРАЇНСЬКОГО	33	1	33
ДОБРОСОВІСНОСТІ	27	1	27
РИМСЬКОГО	52	2	26
ПОГРОЗА	23	1	23
РОЗБІЙ	21	1	21
ПАРТІЇ	59	3	19,66667
ІДЕМ	36	2	18

У результаті отримали слова, які пов'язані з певними змінами в законодавстві і які, імовірно, мають латентні якості.

Побудуємо графік зворотної послідовності відношення частот ($F1/F2$)

$F1/F2$

Крива ($F1/F2$) має експонентний характер з виразною крутою частиною. Ця частина кривої ($F1/F2$) відповідає найбільш вживаним словам, які з великою імовірністю заслуговують на увагу. Для виявлення латентних закономірностей треба визначитись із кількістю слів для подальшого аналізу. Застосуємо графічний метод:

- визначимо на графіку круту частину (---);
- побудувати дотичну в точці приблизно на середині крутої частини графіку, до перетинання з віссю Ox .

Значення на осі Ox і буде відображати оптимальну кількість слів, гідних для подальшого аналізу. Щодо фактора часу опрацювання текстових масивів оптимальне зменшення кількості слів значно покращує цей показник – час роботи зменшується на певний порядок. Також зменшуються потреби в потужності комп'ютерної техніки.

Ці слова найчастіше використовуються в дослідному році випуску журналу «Адвокат» у порівнянні з корпусом, і можна з впевненістю казати, що знайдена кількість слів буде відображати латентні закономірності.

Через знайдені слова знайдемо словосполучення шляхом кількісного аналізу: словосполучення, які значно частіше зустрічались у тексті – стійкі словосполучення. Ці словосполучення мають відношення до відповідних законів. Також за їх допомогою можна виявити тематичний напрям або деякі метадані дослідного тексту чи зробити кластеризацію [13].

Отже для 2009 р. маємо (див. табл. 2):

Таблиця 2

Частотні показники слів з пов'язаними словами та законами

№	Слова	F1	F2	F1/F2	Пов'язані слова	Законо
1	СУДИМОСТІ	87	2	43,5	Зняття	Кримінальний кодекс України
2	ВСЕУКРАЇНСЬКОГО	33	1	33	референдум	Кодекс адміністративного судочинства України
3	ДОБРОСОВІСНОСТІ	27	1	27	принцип	Цивільне законодавство
4	РИМСЬКОГО	52	2	26	Права	-
5	ДОРОЖНЬОГО	26	1	26	Руху	ДТП
6	ПОГРОЗА	23	1	23	розбійний напад	Кримінальний кодекс України
7	РОЗБІЙ	21	1	21	Напад	ст. 187 Кримінального кодексу України

№	Слова	F1	F2	F1/F2	Пов'язані слова	Закони
8	ПАРТІЇ	59	3	19,667	політичні, Керівник, представник, організація, документ	КАС України, Закон України «Про політичні партії в Україні»
9	IDEM	36	2	18	Принцип <i>pop bis in idem</i>	Міжнародне право

Для виявлення кількісних співвідношень знайдених стійких словосполучень та законів перебудуємо попередню таблицю. У лівому стовпчику запишемо закони, у наступному – словосполучення. Як бачимо, деякі слова взаємно об'єднались у словосполучення (РОЗБІЙ, ПОГРОЗА) та словосполучення об'єднались за законами.

Розглянемо отримані стійкі словосполучення с позиції нормативних актів України (табл. 3).

Таблиця 3

Рейтингові показники законів

Закони	Словосполучення	F1/F2	Рейтинг
Кримінальний кодекс України	Зняття судимості	43,5	1
	Правила дорожнього руху – ДДП	26	3
	погроза, розбій, розбійний напад ст.187	23, 21	5
Кодекс адміністративного судочинства України	Всеукраїнський референдум	33	2
Цивільне законодавство	Принцип добросовісності,	27	4
	Римське право політичні партії		
Кодекс адміністративного судочинства України, Закон України «Про політичні партії в Україні»	керівник партії	19,5	6
	представник партії		
	документ партії		
Міжнародне право	IDEM Принцип non bis in idem	18	7

Кримінальний кодекс України поєднав такі словосполучення: «Зняття судимості», Правила дорожнього руху – ДТП, «розбійний напад»; Кодекс адміністративного судочинства України – «Всеукраїнський референдум», Цивільне законодавство – «Принцип добросовісності», «Римське право».

Створимо зведену таблицю для визначення рейтингу законів, про які задували у випусках журналу «Адвокат» за 2009 р. Для цього в лівому крайньому стовпчику запишемо закони, далі суму відношень частот відповідних словосполучень, у наступному стовпчику – діаграму (див. табл. 4).

Таблиця 4

Зведена таблиця законів та частотних співвідношень

Закони	F1/F2		Діаграма
	Абс.	%	
Кримінальний кодекс України	113,5	53	
Кодекс адміністративного судочинства України	33	16	
Цивільне законодавство	27	13	
Закон України «Про політичні партії в Україні»	19,5	9	
Міжнародне право	18	9	

Як бачимо, з великим відривом на першому місті Кримінальний кодекс України – 53 % з питаннями щодо зняття судимості, порушення правил дорожнього руху та розбій, напад, погрози; далі Кодекс адміністративного судочинства України – 16 % з питанням Всеукраїнського референдуму, потім Цивільне законодавство – 13 % з питаннями щодо принципу добро-

совісності, Закон України «Про політичні партії в Україні» та Міжнародне право – по 9 %.

Описаний метод виявлення латентних закономірностей на прикладі журналу «Адвокат» спрацьовує, латентні закономірності щодо зміни нормативних актів виявлено.

Отже вищеописаний метод складається з таких етапів:

- визначається тематичний корпус та дослідна частина;
- знаходимо загальні слова дослідної частини та корпусу;
- з масивів загальних слів відокремлюємо ті слова, які застосовуються частіше в частині, ніж у корпусі;
- будемо гістограму відношення частот слів частини та корпусу;
- графоаналітичним методом визначасмо оптимальну кількість слів для дослідження;
- знаходимо словосполучення статистичним методом: за максимальною частотою зустрічі сусідніх слів у дослідному тексті;
- серед знайдених словосполучень виявляємо латентні закономірності щодо нормативних актів.

Таким чином можна зробити висновок, що описаний метод дає змогу виявити латентні закономірності з мінімальним втручанням людини. За результатами дослідження видно, що цей метод некритичний до тематичного корпусу. Його динамічно створено з інших випусків журналу «Адвокат». Водночас слід зазначити, що краще використовувати спеціалізований юридичний корпус і результат буде точнішим.

Список використаних джерел

1. *Симоненко Т. В.* Мережеве інформаційне забезпечення наукових досліджень : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій / Т. В. Симоненко. – К., 2011. – 18 с.
2. *Редькина Н. С.* Библиометрия: история и современность / Н. С. Редькина // Молодые в библиотечном деле. – 2003. – № 2. – С. 76–86.
3. *Чернокозинский С. А.* Использование текстовых анализаторов для защиты информации в образовательной среде / С. А. Чернокозинский. – Информационное противодействие угрозам терроризма. – 2005. – № 4. – С. 239–242.
4. Вікіпедія: вільна енциклопедія [Електронний ресурс] : веб-сайт. – Електрон. дані та прогр. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/контент-аналіз>. – Назва з екрана.
5. *Пухта Г. Д.* Энциклопедия права / Г. Д. Пухта. – Ярославль, 1872.

6. *Карвацька С. Б.* Системний підхід у дослідженні взаємодії національної державно-правової історії терміносистеми українського права / С. Б. Карвацька // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. Спецвипуск. – К. : Ін-т держави і права ім. М. В. Корецького НАН України, 2007. – С. 38–43.

7. *Козловський А. А.* Право як пізнання: Вступ до гносеології права / А. А. Козловський. – Чернівці : Рута, 1999. – С. 217.

8. *Мірошниченко М. І.* Відношення понять «системи права» та «правової системи» синергетичний аналіз / М. І. Мірошниченко // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. Вип. 187: Правознавство. – Чернівці : Рута, 2003. – С. 33.

9. *Пескова О. В.* Методы автоматической классификации документов / О. В. Пескова // Информационные процессы и системы. – 2006. – № 3. – С. 13–20.

10. *Сбойчаков К. О.* Распределение ключевых слов по рубрикам ГРНТИ в базе данных Электронного каталога ГПНТБ России [Электронный ресурс] / К. О. Сбойчаков // Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса : материалы конф. (Судак, А. Р. Крым, Украина 5–13 июня, 2004 г.). – Режим доступа: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/crimea/2004/doc/292.pdf>. – Загл. с экрана.

11. *Lingvo Online* – безкоштовний онлайн-словник [Електронний ресурс] : веб-сайт. – Електрон. дані та прогн. – Режим доступу: <http://www.lingvo.ua/uk/Interpret/uk/лагентний>. – Назва з екрана.

12. *Аглямова Г. М.* Криминологическое исследование по проблемам латентной преступности / Г. М. Аглямова // Ученые записки Казанского государственного университета. – 2008. – Т. 150, кн. 5. – С. 185–189. – (Гуманитарные науки).

13. *Мамчич А. А.* Алгоритмы индексирования и поиска документов на основе динамических корпусов текстов / А. А. Мамчич // Информатика. – 2010. – № 1. – С. 82–90.

УДК 004.82:930.2:7(47)"19"

Люція Тупчієнко-Кадирова,

старш. викладач кафедри документознавства ВП «Кіровоградський факультет КНУКіМ» Київського національного університету культури і мистецтв, канд. іст. наук

АСПЕКТИ ВИДІЛЕННЯ ПОШУКОВИХ ОЗНАК ДЛЯ ПОВНОТЕКСТОВИХ БАЗ ДАНИХ

Пропонується структуризація повних текстів архівних документів для представлення в повнотекстових базах даних. Наводяться приклади структурного аналізу листів і листівок відомих поетів та музичних діячів до українського радянського композитора Ю. Мейтуса. У текстах листів виділені структурні елементи як пошукові ознаки для введення в електронний повнотекстовий каталог.

Ключові слова: електронний каталог, повнотекстові бази даних, структурний аналіз текстів листів, І. Гамкало, М. Колесса, С. Маршак, Ю. Мейтус, Е. Межелайтіс, В. Рождественський.

Інформаційні ресурси суспільства, що зберігаються в документній формі в архівах, музеях, бібліотеках, безперечно, потребують певного відображення в інформаційних пошукових та повнотекстових системах. Якщо в бібліотеках справа автоматизованого бібліографічного опису вже налагоджена, а в архівах справа архівного описування розпочата [1], то проблема представлення повнотекстової інформації в електронних каталогах потребує ретельного дослідження. Звичайно, тексти документів можна вводити як скановані образи, паралельно вводячи дані в описування документа, групи, фонду тощо. Але тоді стає неможливим використання самого тексту документа для пошуку. Звичайно, у такому разі необхідно певним чином опрацювати і сам текст. Для цього ми пропонуємо проводити структурний аналіз, у результаті якого виділяється структура тексту – потенційно цікаві пошуковцям текстові фрагменти (ТФ), а для кожного зі структурних елементів (СЕ) визначається назва. Не всі СЕ та, відповідно, не всі назви будуть пошуковими ознаками. Але ті, що будуть слугувати пошуковим цілям повинні бути емкими, однозначними, зрозумілими, взаємопов'язаними та узгодженими між собою. Як ТФ можуть бути виділеними окремі слова, словосполучення, речення, групи речень, які ілюструють пошукові СЕ.

Існує відома технологія структуризації знань, яка розрахована на повну автоматизацію процесу структуризації повних текстів для повнотекстових баз знань, на автоматизацію «згоргання» і «розгоргання» текстів, на автоматизацію процесу виділення основного змісту тексту [2]. Наш підхід відрізняється тим, що нами не ставиться завдання повної автоматизації процесів структуризації текстів і, відповідно, заміни людини машиною. А лише таке опрацювання текстів (виділення структури та СЕ), яке дасть можливість використовувати повні тексти документів (у фрагментах) для пошуку необхідної користувачу інформації: фактів, персон, тем, назв творів чи закладів тощо.

У цій статті ми ставимо за мету розглянути деякі аспекти структуризації повних текстів та визначити їх перспективність. Завданнями ставимо такі: зробити структурний аналіз листів; виділити СЕ та їх сполучення для пошуку в різних видах каталогів та розглянути деякі питання використання СЕ в електронному каталозі.

Листи є одним з найцікавіших видів документів. З архівної спадщини Ю. Мейтуса нами вже розглянуті офіційні вітальні, особисті листи та листівки [3], біографічні документи [4], з'ясовані їх характерні риси. Між суб'єктами листування виділені сімейно-родинні, міжособистісні, творчі, професійні, офіційні, ділові, суспільно-громадські та інші відносини. Творчі відносини пов'язували композитора з виконавцями та авторами слів, віршів, які Ю. Мейтус використав для створення романсів, пісень, опер тощо. Листи від виконавців до Ю. Мейтуса нами розглянуто [5]. У цій статті будуть розглянуті листи творчого та ділового характеру, тобто об'єктами розгляду в цих листах є спільна творчість (листи від авторів вербальних текстів, від виконавця) та певна/і справа/и (від музикознавця та від авторів вербальних текстів).

Стосовно проведеного нижче структурного аналізу текстів зауважимо таке. СЕ виділені жирним шрифтом. Структурний аналіз здійснюється послідовно, відповідно до тексту. ТФ взяті в лапки, у межах лапок наводяться й відповідні синтаксичні знаки. У середині ТФ і поза ним розшифрування береться у квадратні дужки. Якщо один ТФ ілюструє два і більше СЕ, назви останніх наводяться разом (через прийменник «та»), другий і наступні СЕ наводяться з великої літери. Однакові сполучення СЕ та ТФ в одному листі – повторно не наводяться. Наприкінці структури наводяться СЕ (факти, пропозиції [не висловлені]), ілюстрації для яких сформульовані, а не взяті з тексту. ТФ наводяться мовою оригіналу. Але прізвище, ім'я, по батькові (ПІБ), назви колективів, установ, творів,

жанрів та ін., тобто невеликі за обсягом ТФ, не пов'язані з іншими словами, наводяться українською мовою в іменному відмінку і без лапок.

«Персоною» є особа, яка має відношення до листа або про яку в ньому йдеться: автор, адресат, особа, яка згадується, герої творів. Під «твором» розуміється назва твору.

Стосовно подій і фактів – можна, на наш погляд, поділити їх таким чином: «подіями» називати СЕ, які ілюструються ТФ, а «фактами» – перефразовані, інверсовані, скорочені варіанти цих ТФ, тому факти наводяться наприкінці структури, для узагальнення.

Повний структурний аналіз наведено для першого листа. У наступних перелічуються СЕ, які не входять у перелік типових. Типовий перелік міститься за документами. Листи розташовані в хронологічному порядку.

№ 1.

Колесса М[икола Філаретович ⁸⁸. Лист композитора і диригента до Мейтуса Ю. С. від 19 лютого 1954 р. [6]

Анотація. Автор дякує за надіслані Ю. Мейтусом твори, які планує виконати.

Опис. Лист написаний на аркуші білого щільного паперу з блокнота, верхній бік зі слідами відриву. Лист написаний з одного боку аркушу фіолетовими чорнилами, колір згас до сіро-чорного.

Коментар. Щодо скрипкового твору, з упевненістю можна сказати, що мова йде про Варіації на українську тему для скрипки і фортепіано, написану в 1930 р. [7]. Композитор написав усього кілька камерно-інструментальних творів, для скрипки – два, 1930 та 1965 р. Отже, відповідає даті листа лише один твір. Крім того, у 1953 р. цей твір був знову виданий [8], що, можливо, і послужило приводом для його посилання М. Колесси.

Структурний аналіз документної інформації

Місце та дата написання листа: Львів. 19. ІІ[лютого].1954.

Оцінка відношення до адресата та звернення: «Вельмишановний Юлій Сергієвичу!»

Подяка: «Прошу прийняти мою щирю подяку за скрипковий твір, який Ви прислали для моєї доньки Соломії і за увертюру до опери «Молода Гвардія.»

Твір: Скрипковий твір [Варіації на українську тему для скрипки і фортепіано, 1930 р.]; «Молода гвардія», увертюра

---

⁸⁸ (1903–2006) композитор, диригент, педагог, н. а. СРСР з 1991 р. 1953–1965 рр. – ректор Львівської консерваторії.

Персона: Соломія [Колесса?], скрипалька, донька М. Колесси.

Планування майбутньої події та обіцянка: «Постараюсь включити її в програму моїх філармонічних концертів.»

Оцінка відношення до адресата: «З щирим привітом і глибокою пошаною Ваш»

Підпис: М[[икола Филаретович] Колесса

Факт: Ю. Мейтус надіслав власні твори М. Колесси.

№ 2.

Рождественский Всеволод. Письмо Мейтусу Ю. С., от 8 февраля 1955 г. [9].

Текст написано синіми чорнилами, позначка Мейтуса Ю. С. зроблена також синіми чорнилами. Папір пожовклий.

Мова йде про оперу «Заря над Двиной», лібрето до якої написав Вс. Рождественський за мотивами роману Н. Нікітіна «Северная Аврора», даних про переклад немає [10].

Текст. «10.III.55 ЮМ [Позначка Мейтуса Ю. С.]. «8 февр. 1955 г. Дорогой Юлий Сергеевич! В Москве я не был только по недоразумению. За неделю до прослушивания звонил мне Орешников, просил приехать, на что я дал ему положительное согласие. Условились, что он пришлет телеграмму. Но телеграммы я так и не получил – и в праве был думать, что дело это отложено. Теперь же узнаю, что прослушивание все же состоялось... Очень радуюсь тому, что оперу встретили одобрительно. Это – Ваша победа, и мне хочется поздравить Вас с нею. Конечно, время покажет, насколько все это реально, однако и самый факт, да к тому же принятый в одном из самых консервативных музыкальных учреждений свидетельствует о том, что Вы оказались победителем. Приятно было узнать, что наладились дела и в Киеве. Там, вероятно, опера победит на украинском языке. Неужели уже успели перевести? Кто же переводчик? Много мучился опять с указанным Вами местом – оно какое-то «заколдованное» (совсем по Гоголю). Предлагаю еще один вариант:

– Но где-то близко враг.

Уж вдоль Двины он стелется

Туманом ядовитым и гарью сёл, до тла спаленных.

Относительно переделки в песне о Соколе – совершенно с Вами согласен. В вопросе перепечатки либретто Вы, разумеется, совершенно правы. Одновременно с этим письмом высылаю 400 рублей. Да и за последнюю перепечатку не хотелось бы оставаться в долгу. Теперь самое трудное, в чем я должен перед Вами повиниться: никак не могу найти исторических брошюр, хотя передал решительно всё. Есть домашнее предположение,

что они могли погибнуть, вместе с частью других архивных бумаг, во время летнего ремонта квартиры. Это, увы, только об'яснение, но отнюдь не оправдание. Я очень расстроен этой пропажей, в которой могу винить только себя. У меня есть только одна надежда хотя бы отчасти исправить дело: завтра буду звонить Н. Н. Никитину. Возможно, у него находятся исторические материалы, которые окажутся полезными постановщику оперы. Он, разумеется, не откажется предоставить их в наше распоряжение. На этом я пока и заканчиваю. Жду от Вас вестей и шлю привет. Ваш Вс.[еволюд] Рождественский. P. S. Сейчас выяснилось, что Н. Н. Никитин на даче. Вернется через несколько дней. Тогда я и сообщу дальнейшее».

СЕ: пояснення причини відсутності на запланованій зустрічі; емоційне відношення до події; поздоровлення; варіант зміни тексту лібрето опери; фінансові справи; події особистого життя; пояснення причини невиконання прохання.

№ 3.

Маршак С[амуил]. Я[ковлевич]. Письмо поэта композитору Мейтусу Ю. С. от 20 апреля 1955 г. [11]

Анотація. Поет дякує композитору за музику до власних віршів.

Опис. Папір пожовклий, конверт у середині – сірий. Лист написано з одного боку сторінки, конверт та лист написані синіми чорнилами. У правому верхньому куті листа [рукою Мейтуса Ю. С.] простим олівцем позначено: «12.VI.55 ЮМ». Це – характерна позначка, імовірно, дати одержання листа, зустрічається на багатьох інших документах. Лист починається з адреси автора.

Коментар. У листі йдеться про три романси на вірші Р. Бернса, створені Ю. Мейтусом у 1953 р.: «6. Маленькая баллада. Слова Р. Бернса. Перевод С. Маршака[,] для среднего голоса и ф[орте]п[иано] 7. Макферсон перед казнью[.] Слова Р. Бернса[.] Перевод С. Маршака[,] для баса и ф[орте]п[иано] 8. Любовь. Слова Р. Бернса[.] Перевод С. Маршака[,] для среднего голоса и ф[орте]п[иано]» [12], всі романси були видані. Пізніше композитор написав цикл «Десять хорових творів для дитячого, або жіночого хору без супроводу» на народні, або слова відомих поетів, один з хорів «9. Липка» написаний на слова П. Воронька, переклад зробив С. Маршак [13].

Текст. «20/IV 1955 г. Дорогой Юлий Сергеевич. От всей души благодарю Вас за прекрасную музыку к моим стихам (из Бернса). [Маленькая баллада; Макферсон перед казнью; Любовь, музыка Мейтуса Ю. С., слова [Р.] Бернса[.], перевод С. Маршака] К сожалению, я в последнее время болею, и это помешало мне сразу поблагодарить Вас за Ваш милый

подарок. Посылаю Вам на память сонеты Шекспира в моем переводе. Крепко жму руку, С. Маршак»

СЕ: події особистого життя; причина затримання подяки; привітання; пропозиція адресату [не висловлена] (використати переклади В. Шекспіра для створення музичних творів); факт (Ю. Мейтус написав музику на переклади С. Маршака віршів Р. Бернса).

№ 4.

Рождественский Всеволод. Письмо Мейтусу Ю. С., от 13 мая 1955 г. [14].

Текст написано синьо-блакитними чорнилами на білому поживклому папері, краї прим'яті, з надривами.

Текст. «13 мая 1955 г. Дорогой Юлий Сергеевич! Спасибо за сообщение об опере. Я тоже думаю, что ехать в Киев стоит только на премьеру, осенью. Что же касается московских наших дел, с Управлением Муз. [ыкальными] Театрами то, разумеется, очень приятно, что в июне мы окажемся в положении людей, выполнивших все свои обязательства и, как говорится, «подведем итоги». Сообщаю Вам свои летние координаты: с 6-го июня у меня путевка в Д[ом]/Т[ворчества] Композиторов (г. Сортавала, Карело-Финской ССР). А потом я на даче (Рига. Рижское взморье. Вайвади[?], ул. Имантас[?] 6). Это для всяких необходимых сообщений. Думаю, что целесообразнее всего будет для меня послать в свое время в бухгалтерию Управления заявку о перечислении окончательного расчета по опере на мою сберкассу. Мне нужно только будет знать, когда все следует сделать, и ждать Вашего сигнала. Ну а в остальном жизнь идет обычным порядком. Много сейчас работаю – в связи с предстоящим выходом в свет моего большого одномника, для которого приходится пересматривать свое литературное наследие многих лет. Театральные дела движутся, хотя и медленно ([название произведения не прочитано], «Аскольдова могила»). Очень рад был получить от Вас весть. За эти годы я так уже привык к тому, что мы – нет, нет – подаем друг другу голос. Сердечно приветствую и обнимаю. А.[лександр] И.[вановне] привет. Вс.[еволод] Рождественский».

СЕ: заплановані події особистого життя; заклади перебування; події творчого життя; привітання.

№ 5.

Межелайтис Эдуардас. Открытка от поэта композитору Мейтусу Ю. С., от 16 марта 1976 г. [15].

На листівці – фрагмент одягу синього кольору з золотим шиттям на синьо-блакитному фоні. Текст написано темно-блакитними чорнилами. Стан задовільний.

Текст. «Вільнюс 16.3.76 г. Дорогой Юлий Сергеевич! Спасибо за внимание к моим стихам – за Ваш вокальный цикл. Он передавался несколько раз и по литовському радио. Я смотрел телепередачу – мне он очень понравился. Хотя исполнение и было скромное. Боюсь, что запись размагничена, ее просто нет, потому Вам не ответили. Я попробую им позвонить, но за результаты не ручаюсь. Если будете еще писать, пишите на имя тов. Януйтис. Так лучше. Спасибо и большого Вам творческого успеха! Ваш Э. Межелайтис».

СЕ: звукозаписи творів; порада; побажання.

№ 6.

Гамкало І. Лист українського музикознавця композитору Мейтусу Ю. С., від 2 жовтня 1981 р. [16].

Текст написано чорними чорнилами на глянцевою білому папері. На конверті позначка Мейтуса Ю. С. «9.х81 ЮлМ» шариковою ручкою із стержнем фіолетового кольору. Текст на конверті: «Київ–25 вул. Володимирська № 14 кв. 8 Мейтус Юлій Сергійович»; «Київ–206 Вул. Бойченка 14 кв. 75 Гамкало І. Д.». Папір конверта потертий, відрізаний з правого боку, текст написано чорними чорнилами.

Текст. «Київ, 2.10.1981. Шановний Юлій Сергійович! Перегортаючи свої папери натрапив на газету «Життя Варшави» від 29.8.1971 р., де поміщена замітка про Вашу «Анну Кареніну», яку пересилаю Вам разом з найкращими побажаннями. З повагою Ів. Гам[підпис]».

СЕ: подія, яка стосується адресата; повідомлення про здійснення справи, що стосується адресата; побажання.

Отже, в усіх документах, крім останнього, можна констатувати: рівень стосунків автора з адресатом творчій, тому що об'єктом уваги були спільні твори. Останній лист має суто діловий характер. Але одночасно з творчим діловий характер мають також листи № 2, 4, 5.

Типовими СЕ для листів є такі СЕ. **Для описування листів:** бібліографічний опис; архівне описання; анотація; описання матеріального носія, способу та засобу запису інформації; коментар; рівень відносин автора з адресатом ([для листів, що розглянуті – творчій та діловий]). **Для текстів листів:** автор; адреса автора; адресат; адреса адресата; дата та місце написання листа; оцінка відношення (персони-адресата); звернення; прощання; подяка; емоційне відношення до події; твори; персони; події; факти; підпис. Деякі СЕ, взяті з текстів, беруть участь в описаннях: автори, адресати; факти та ін. Щодо бази даних висловимо таке. Не всі виділені СЕ становлять інтерес для потенційного пошуку. Однак для відбору пошукових ознак повний структурний аналіз тексту може відігравати

важливу роль, оскільки дасть змогу не втратити важливої інформації. У цьому ми бачаємо позитивну роль формалізації процесу опрацювання повних текстів документів. Прикладом формалізації є повний структурний аналіз тексту першого з листів. Але ми обмежуємо значення цього аналізу тим, що він лише допомагає людині, яка опрацьовує, досліджує повні тексти документів для наповнення повнотекстових баз даних. Отже, серед SE можна вибрати ті, що можуть бути потрібними користувачам різних груп і для різних цілей: архівістам, історикам, іншим фахівцям для пошуку фактографічного, пошуку персон і т. ін. Коротко розглянемо їх.

Загалом, серед SE можна виділити ті (наприклад, факти), що формулюються (на відміну від ТФ) і коротко передають суть події/й. Події, як правило, більш широко подають інформацію, ніж факти. Формулюються також рівень відносин між суб'єктами листування; ПБ; твори.

Для пошукових цілей в електронному каталозі деякі SE варто доповнювати додатковими даними. Наприклад, твір містить у тексті точну назву або характерну назву (наприклад, «скрипковий твір» як у Документі № 1), його доцільно доповнювати зазначенням ПБ авторів та співавторів та їх ролей (композитор, поет, виконавець).

Звернення, наприклад, «Дорогой Юлий Сергеевич» (№ 2–5), складається з оцінки відношення до особи – «Дорогой» та одного з варіантів імені особи, у даному разі імені та побатькові. Варіантами можуть бути: ПБ повністю, частини ПБ, не повного, прийнятого у вузькому родинному або родинно-дружньому, або дружньому колі та ін. Прощання часто замінюється сполученням оцінки відношення до адресата(ів) «Ваш» (№ 1, 2, 5), підпису (всі документи), інколи побажання (№ 5, 6). Звернення та оцінка відношення також можуть бути пошуковими ознаками, як окремо, так і у сполученні між собою.

Як відомо, основою для створення електронних каталогів є склад та будова традиційних каталогів. Тому розглянемо деякі питання традиційних каталогів. На основі структурного аналізу можна виділити пошукові ознаки для різних видів традиційних каталогів: персоналій (персона, автор, адресат, підпис), географічно-топографічного (місто або географічна місцевість, місце перебування адресата, адреса, місця, які згадуються), іменного (ПБ, прізвисько, псевдонім, підпис, інші форми звернення), назв установ/закладів (установа, заклад), фактографічного (факти, події, події особистого життя, події майбутні (плани), події у майбутньому – наслідки даної ситуації), систематичного тощо.

Систематичний каталог дає можливість вводити зміст документа у відповідну групу споріднених за змістом і/або формою документів,

тобто, визначати узагальнені ознаки. Для вищерозглянутих документів такими ознаками є (звичайно відповідні розділи теорії): Українська радянська академічна музика (всі документи, оскільки Ю. Мейтус створював твори на цій ниві) з підрозділами: Опера (№ 2, 4, 6), Камерно-інструментальна музика (№ 1), Романси (№ 3, 5), Російська радянська поезія (№ 2–4); Литовська радянська поезія (№ 5); Музикознавство (№ 6). Ці ознаки для систематичного каталогу передбачено визначати за індексами ББК та УДК або інших систематичних класифікацій.

Предметний каталог може містити всі СЕ. Але розгляд співвідношення предметних рубрик та СЕ, сполучення кількох СЕ в складних предметних рубриках, доцільність використання окремих СЕ потребують додаткових і окремих досліджень, що виходить за рамки цієї статті.

Такі ознаки як оцінка відношення до адресата: зв'язок з попередніми листами (листування): рівень відносин: емоційне відношення та інші доцільно використовувати для пошуку лише в межах розробленої бази-масиву на основі документів, пов'язаних між собою походженням та взаємозв'язками авторів та кореспондентів. Таким чином можна утворити базу з перехресними посиланнями, з додатковими пошуковими ознаками.

Для електронного каталогу можна передбачити сполучення вищенаведених ознак і з бібліографічним описом документа, і з відповідними ТФ тексту листа. А індекс ББК та УДК доцільно подавати разом із словесним формулюванням. Таким чином буде реалізована дво- і більше-рівнева система позначення змісту: на нижньому рівні – різноманітні змістовні ознаки з ілюстраціями у вигляді ТФ, на верхньому – кілька узагальнених ознак змісту документа в цілому. Це дасть можливість врахувати ієрархічні та інші зв'язки у введених даних окремо між собою та в контексті музичної культури. Саме це й пропонується робити провідними фахівцями в галузі створення та вдосконалення електронних інформаційних ресурсів [17].

Крім того, структуризація різних видів документів потрібна і для того, щоб визначити основний склад СЕ щодо кожного з цих видів. Що, у свою чергу, допоможе створювати робочі аркуші для введення інформації. Адже набір СЕ це і є поля, і підполя, які заповнюються певними даними та повними текстами документів.

Як правило, і дослідження документів, і введення повних їх текстів у бази потребує залучення контекстної (зовнішньої для тексту документа) інформації з енциклопедій, словників тощо. Це, звичайно, передбачається при автоматизації, а технологічно реалізується або через введення в середину бази потрібної інформації або посилання до зовнішніх інтернет-ресурсів.

У перспективі подальших досліджень – з'ясування можливості розробки складу елементів (полів та підполів) чи так званого робочого аркушу для описування листів, окремих їх видів та для інших видів документів.

Список використаних джерел

1. *Дубровина Л. А.* Научное описание рукописных книг в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского и создание базы данных «Кодекс» [Электронный ресурс] / Л. А. Дубровина, О. А. Иванова. – Режим доступа: http://www.archives.gov.ua/Publicat/Researches/MaterialyConfer_09.php. – Загл. с экрана.

2. *Овчинников В. Г.* Методологическое введение в информатику / В. Г. Овчинников. – М. : Компания Спутник+, 2004. – 216 с.

3. *Тупчієнко-Кадирова Л. Г.* Структурний аналіз інформаційної складової офіційних листів / Л. Г. Тупчієнко-Кадирова // Рукописна та книжкова спадщина України : археогр. дослідження унікальних арх. та бібл. фондів. – К., 2010. – Вип. 14. – С. 358–376; *Тупчієнко-Кадирова Л. Г.* Структурний аналіз інформаційного складника особистих листів композитора Ю. С. Мейтуса: документознавчий аспект // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – Вип. 31. – С. 417–439; *Тупчієнко-Кадирова Л. Г.* Листи талієтвіки Д. Д. Шостаковича до Ю. С. Мейтуса / Л. Г. Тупчієнко-Кадирова // Спеціальні історичні дисципліни : зб. наук. пр. / відп. ред. Г. В. Боряк. – К. : НАН України, Інститут історії України ; Кіровоградський Національний технічний університет, 2011. – Число 18. Актуальні проблеми нумізматки у системі спеціальних галузей історичної науки : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Перші (міжнародні) Ястребовські читання», (Кіровоград, 20–22 жовт. 2011 р.). – С. 197–202.

4. *Тупчієнко-Кадирова Л. Г.* Структурний аналіз біографічних документів (на прикладі навчання Ю. С. Мейтуса) / Л. Г. Тупчієнко-Кадирова // Гуржіївські історичні читання : зб. наук. пр. ; редкол.: В. А. Смолій, О. І. Гуржій, А. Г. Морозов [та ін.]. – Черкаси : Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2011. – Вип. 4. – С. 71–73.

5. *Тупчієнко-Кадирова Л. Г.* Листи та листівка від виконавців-співаків до Ю. С. Мейтуса: аналіз документної інформації та визначення відносин між суб'єктами листування / Л. Г. Тупчієнко-Кадирова // Рукописна та книжкова спадщина України: археогр. дослідження унікальних арх. та бібл. фондів. – К., 2012. – Вип. 16. – С. 467–476.

6. *Колесса М[икола Филаретович]*. Лист композитора і диригента

до Мейтуса Ю. С. від 19 лютого 1954 р., зі Львова до Києва. Рукопис. 12,5 x 16,7 см, конверт: 15,5 x 11,2 см // Кіровоградський народний меморіальний музей ім. Ю. С. Мейтуса. – Ф. Мейтуса Ю. С. – Од. зб. 188. – 1 арк., 1 к.

7. *Архимович Л. Юлій Мейтус: очерк життя і творчості* / Л. Архимович, И. Мамчур. – М. : Сов. композитор, 1983. – С. 127.

8. *Мейтус Ю.* Список сочинень. Ксерокопія рукописи. 29,7 x 21,1 см / Ю. Мейтус // Личний архів автора (далеє – ЛАА). – Ед. хр. 3. – Л. 1.

9. *Рождественский В.* Письмо к Мейтусу Ю. С., от 8 февраля 1955 г. без конверта. Рукопись. 27,3 x 22 см / В. Рождественский // КММКШ. – Ф. Мейтуса Ю. С. – Ед. хр. 738. – 1 л.

10. *Мейтус Ю.* Список сочинень / Ю. Мейтус. – Ксерокопія рукописи. – 29,7 x 21,1 см // ЛАА. – Ед. хр. 3. – Л. 8.

11. *Маршак С[амил]. Я[ковлевич].* Письмо поэта к Мейтусу Ю. С. от 20 апреля 1955 г. из Москвы в Киев. 20 x 13,7 см x 2, конверт: 10,7 x 13,5 см // Кіровоградський музей музичальної культури ім. К. Шимановського (далеє – КММКШ). – Фонд Ю. С. Мейтуса. – Ед. хр. 748. – 1 л., 1 к.

12. *Мейтус Ю.* Список сочинень. Ксерокопія рукописи. 29,7 x 21,1 см / Ю. Мейтус // ЛАА. – Ед. хр. 3. – Л. 7.

13. *Мейтус Ю.* Список сочинень. Ксерокопія рукописи. 29,7 x 21,1 см / Ю. Мейтус // ЛАА. – Ед. хр. 3. – Л. 12.

14. *Рождественский В.* Письмо к Мейтусу Ю. С., от 13 мая 1955 г. без конверта. Рукопись. 27,3 x 22 см / Всеволод Рождественский // КММКШ. – Ф. Мейтуса Ю. С. – Ед. хр. 804. – 1 л.

15. *Межелайтис Э.* Открытка поэта композитору Мейтусу Ю. С., от 16 марта 1976 г. из Вильнюса [в Киев?], [без адреса, без конверта]. Рукопись. 15 x 10,5 см / Э. Межелайтис // КММКШ. – Фонд Мейтуса Ю. С. – Ед. хр. 689. – 1 л.

16. *Гамкало І.* Лист к Мейтусу Ю. С., від 2 жовтня 1981 р. Рукопис. 19 x 13,1; конверт: 11,4 x 15,9 см / І. Гамкало // КММКШ. – Ф. Мейтуса Ю. С. – Ед. хр. 758. – 1 арк., 1 к.

17. *Лаврѐнова О. А.* Традиционные средства библиотечного поиска в электронной среде / О. А. Лаврѐнова // Доступность электронных ресурсов библиотек, музеев, архивов как актуальная проблема развития информационного общества : материалы VII всерос. науч.-практ. конф. «Электронные ресурсы библиотек, музеев, архивов», Санкт-Петербург, 31 окт. – 2 нояб. 2011 г. / Комитет по культуре Санкт-Петербурга ; Центр. гор. публ. б-ка им. В. В. Маяковского. – СПб. : Политехника-сервис, 2011. – С. 179–191.

УДК 02:001.82:004.774.6

Наталія Вітушко,

заввідділу технологій електронної обробки інформації НІОБ НБУВ

ПОШИРЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИХ ПРОДУКТІВ БІБЛІОТЕК ЗА ДОПОМОГОЮ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

У статті розглядаються нові завдання бібліотечних установ в умовах масової інтернетизації і комп'ютеризації стосовно просування бібліотечних інформаційно-аналітичних продуктів в інформаційному середовищі, роль соціальних мереж у вирішенні цієї проблеми (з використанням досвіду СІАЗ і Національної юридичної бібліотеки НБУВ).

Ключові слова: соціальні мережі, бібліотека, Facebook, бібліотечний інформаційно-аналітичний продукт, новий імідж.

Сучасний період розвитку суспільства ставить перед українськими бібліотеками завдання вибору нових напрямів діяльності й розширення функцій в умовах інтернетизації і комп'ютеризації життя. Просування їх ресурсів в інформаційному середовищі є важливим завданням державної інформаційної політики. Цього вимагають сьогоденні реалії, пов'язані з необхідністю введення в суспільний обіг потрібного для розвитку суспільства знання, це необхідно задля виконання вимог Закону України «Про інформацію» [1].

Від того, як відбувається збирання, збереження й поширення інформації, залежить ефективність життєдіяльності суспільства, яке, на думку дослідників, дедалі більше усвідомлює необхідність існування соціальних інформаційних центрів для концентрування, структурування й підготовки інформації до використання [2]. Усвідомлюючи це, бібліотеки дедалі більше використовують нові можливості для просування своїх інформаційно-аналітичних послуг, ресурсів, підтримки інтересу до бібліотеки, книги, читання. Одним з аспектів такої роботи є використання можливостей соціальних мереж як складових соціальних комунікацій.

Проблеми розвитку соціальних комунікацій, підвищення їх впливу в загальносуспільному вимірі набули особливого значення протягом останніх років. Це обумовлюється їх ускладненням у процесі еволюції інформаційного простору й інформаційних технологій.

Теорію комунікацій розвивали у своїх дослідженнях Г. Лассуел, В. Вевер, У. Шрамм. Американський науковець Е. Сепір досліджував засоби розширення сфери комунікацій. Закономірності, під впливом яких відбувається становлення соціальних комунікацій в інтернет-середовищі, описані Д. Беллем і М. Кастельсом.

У контексті розгляду інформаційної сфери розвитку суспільства дослідники вважають соціальні інформаційні мережі необхідним елементом розвитку бібліотечного інформаційного виробництва, задоволення інформаційних запитів системи користувачів бібліотечними інформаційно-аналітичними ресурсами, одним з ефективних шляхів забезпечення якісного доступу до інформації всім категоріям населення.

Важливу роль у теоретичному узагальненні процесів трансформації функцій бібліотек у сучасних умовах відіграють праці В. Горового, М. Дворкіної, Я. Шрайберга. Проблеми розвитку бібліотек в інформаційному середовищі розглядаються в працях В. Ільганаєвої. Окремі аспекти проблеми інформаційного обслуговування, як однієї з найважливіших функцій бібліотеки, розробила І. Давидова. Важливе питання про головні елементи інформаційно-комунікаційної системи проаналізувала Г. Швецова-Водка.

На сьогодні не існує чіткого визначення соціальних мереж (від англ. social networking service), але більшість дослідників погоджується з тим, що це – платформа, онлайн-сервіс або інтерактивний веб-сайт, який має багато користувачів, контент якого наповнюється учасниками мережі, з можливістю розміщення інформації про певну людину, за якою акаунт користувача зможуть знайти інші учасники мережі. Це співтовариство користувачів Інтернету, що мають доступ до мережі залежно від інтересів і географічної прив'язки; онлайнове середовище, що використовується з метою полегшення соціальних взаємодій.

Мета існування соціальних мереж полягає в побудові співтовариств в Інтернеті з індивідів зі схожими інтересами та/або діяльністю. Зв'язок здійснюється за допомогою сервісу внутрішньої пошти або миттєвого обміну повідомленнями. Також існують соціальні мережі для пошуку не лише людей за інтересами, а й об'єктів цих інтересів [3].

За результатами дослідження, проведеного компанією InSites Consulting, 70 % користувачів Інтернету (близько 1 млрд осіб) активно використовують соціальні мережі. Понад 600 млн користувачів відвідують соціальні мережі щодня [4].

У 2012 р. кількість користувачів соціальних мереж в Україні вперше перебільшила кількість користувачів електронної пошти –

їх використовують 56 % усієї інтернет-аудиторії. Акаунтами в соцмережах, за мінімальними оцінками, володіє 8,5 млн громадян [5]. Експерти відзначають високий рівень проникнення соціальних мереж у життя українців. Він є вищим, ніж у багатьох країнах: за даними дослідження Universal McCann, 81 % українських інтернет-користувачів⁸⁹ зареєстрований сьогодні як мінімум в одній соцмережі [6].

Основою існування та успішної діяльності сучасних соціальних мереж є принцип отримання нових знань, який на практиці здійснюється за допомогою кожного об'єкта й суб'єкта соціальних мереж, які не лише надають інформацію про себе, а й регулярно оновлюють її шляхом спілкування та обміну знаннями.

Соціальні мережі є центром діалогу користувачів, які самі вирішують, який контент їм потрібен. Вони сприяють налагодженню контактів між людьми, допомагають оперативно вирішувати питання, долати географічні відстані.

Роботу в соціальних мережах проводять фірми й підприємства, засоби масової інформації, політичні й громадські організації. Соціальні мережі – це середовище, що динамічно розвивається, у якому зосереджена найбільш активна частина населення.

За таких умов, коли читачі масово перетворюються на віртуальних користувачів, бібліотекам недостатньо пропонувати свої послуги за традиційними схемами, необхідно знайти нову модель взаємодії з читачами. Зокрема, активно просувати інформаційно-аналітичні продукти в соціальних мережах, тобто перемістити їх туди, де є потенційні користувачі цих продуктів.

Що дає бібліотеці така робота? Сторінка в соціальній мережі дає можливість заявити про себе великій аудиторії, оперативно інформувати користувачів про нові інформаційно-аналітичні проекти і так само оперативно отримувати їхні оцінки через зворотний зв'язок.

У середовищі соцмереж великі й маленькі бібліотечні установи мають рівні можливості за наявності в них доступу до Інтернету.

Соцмережі надають можливість бібліотекам таргетувати (обирати за критеріями віку, статі) користувачів і рекламувати свої інформаційно-аналітичні послуги, орієнтуючись на психологічні особливості кожної окремої групи. Дають змогу залучити користувачів до діяльності бібліотеки, досить швидко встановити неформальний контакт, оскільки

---

⁸⁹ Для порівняння: у США – 65 % інтернет-користувачів.

в мережах люди виявляються більшою мірою готовими спілкуватися й ділитися інформацією, ніж у реальному житті.

Соціальні мережі можна використовувати для краудсорсингу – адже користувачів в Інтернеті можна не тільки запрошувати на різні заходи, а й залучати до вирішення різних завдань, підготовки бібліотечних подій, до лобювання бібліотечних інтересів у суспільстві. Обговорення бібліотечних проблем з колегами й експертами, користувачами може допомогти в пошуках перспективних шляхів їх вирішення. Бібліотеки йдуть у соцмережі за новим іміджем, за партнерами, з якими краще спілкуватися у звичному для них середовищі.

З чого розпочинати роботу в соціальних мережах? З аналізу особливостей функціонування кожної з них і визначення тих, які якнайбільше відповідають поставленим завданням.

Сьогодні найбільш популярними серед бібліотекарів є Facebook, «Однокласники», «ВКонтакте». Чимало бібліотечних груп діляться з читачами в цих соцмережах досвідом і знаннями, налагоджують контакти, обмінюються новинами. Бібліотеки анонсують нові книги, проводять онлайн-опитування, обговорюють професійні проблеми. Зокрема, свої сторінки мають на Facebook Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) і Національна юридична бібліотека НБУВ.

Чому ми обрали саме цей ресурс? У лютому 2012 р. українська аудиторія користувачів Facebook сягнула 2 млн осіб, збільшившись за рік на 70 %. За темпами розвитку в Україні Facebook випереджає навіть власний світовий приріст, що за аналогічний період становив 39 %, поставивши серед своїх конкурентів рекорд – 845 млн користувачів. Facebook фундаментально змінив спосіб спілкування людей, оскільки замінив саму модель односпрямованої комунікації від мас-медіа до аудиторії на рівноправну схему спілкування багатьох з багатьма, вважає П. Рутледж, директор Дослідницького центру медіапсихології (США) [6].

У Facebook можна створити не лише сторінку, а й групу. Групу краще використовувати для невеликих проектів, зокрема організації певного заходу або обговорення актуальної проблеми, сторінку – для довготривалих проектів, зокрема для представництва бібліотеки в мережі.

Сторінки в соцмережі відрізняються відсутністю просторових і тимчасових обмежень, оперативністю взаємодії. На них можна розмішувати посилання на корисний матеріал, опублікований на бібліотечному сайті; анонси (запрошення, посилання) заходів; професійні поради або рекомендації; повідомлення про бібліотечні новини, зміни на сайті тощо.

У сучасному бібліотечному середовищі існує чимало думок стосовно використання соціальних мереж у роботі. Якщо прибічники вважають соціальні мережі центром інформаційної активності потенційних користувачів бібліотечних послуг, місцем зустрічі з цільовою аудиторією, то противники висувують свій аргумент: навіщо бібліотеці соцмережі, якщо в неї є свій сайт? Але сайт – це офіційне інтернет-обличчя бібліотеки. У соцмережах можна дозволити собі бути неофіційними, а отже, ближчими до читача. До того ж саме соцмережі можуть сприяти популяризації бібліотечних сайтів: за допомогою цікавої інформації про бібліотеку і її фонди, розгорнутої дискусії про актуальні питання з посиланням на відповідні інформаційно-аналітичні продукти бібліотеки, розміщені на сайтах, тощо. Активна робота з користувачами соцмереж може сприяти не лише підвищенню рівня їх лояльності до контенту сайту бібліотеки, а й значно збільшити кількість читачів цього контенту.

Аналіз діяльності бібліотек у соцмережах дає змогу зробити висновок, що найбільш перспективною формою роботи є модель інформаційно-аналітичного партнерства з розширенням функцій бібліотеки як центру публічного доступу до інформації.

Основні напрями застосування соцмереж у практиці бібліотек: професійне спілкування й професійний розвиток; пошук персоналу; спілкування з користувачами; організація та проведення бібліотечних заходів; маркетингова діяльність; введення за допомогою індивідуального надання інформаційно-аналітичних продуктів у суспільний обіг значних обсягів нової суспільно значущої інформації.

Інформаційне середовище, сформоване за рахунок соціальних мереж, – це інтерактивна зона з великим потенціалом PR-діяльності бібліотек. Можливість доступу до багатомільйонної аудиторії дає можливість бібліотекам з максимальним ефектом створювати креативні ідеї, отримувати їх аналіз й оцінку результатів втілення.

За умови чіткого поділу аудиторії в соцмережах за інтересами експерти вважають соціальний медіа-маркетинг (Social media marketing) найбільш успішним шляхом просування бібліотечних інформаційно-аналітичних продуктів. Він дає можливість бібліотекам (незалежно від розмірів фондів, приміщень, кількості комп'ютерів) продумано презентувати інформаційно-аналітичну продукцію, спілкуватися з читачами з метою виявлення змін у запитах на інформацію.

Сприяє цій роботі й доступ у соціальних мережах до такого важливого джерела інформації, як профіль користувача. На основі профілів бібліотеки можуть ефективно таргетувати рекламу своїх інформаційно-

аналітичних продуктів: за статтю, віком, професією тощо. Така максимально точна реклама з великою імовірністю буде цікава користувачеві ⁹⁰.

Корисним для бібліотеки буде й налагодження співпраці бібліотечного сайту з її сторінками в соцмережах. Важливо, щоб інформація про присутність бібліотеки в соціальних мережах була представлена на бібліотечному сайті, а відвідувачі сторінок мали чітке уявлення про контент бібліотечного веб-ресурсу. Для цього треба розмістити на сайті графічні гіперпосилання на ці сторінки, на яких, у свою чергу, необхідно розміщувати гіперпосилання на цікаві ресурси сайту. Інтеграція бібліотечного сайту й соціальних мереж дасть змогу залучити нових користувачів на ресурс і відкрити нові можливості для поширення його контенту.

Отже, Інтернет, зокрема соціальні мережі, дедалі більше впливають на сферу бібліотечного інформаційного виробництва й споживання, відкривають перед бібліотекою широкі можливості для створення нових форм інформаційних продуктів і послуг завдяки розширенню номенклатури інформаційних ресурсів.

Професійне використання бібліотеками в процесі інформаційно-аналітичного виробництва традиційних носіїв інформації в поєднанні з інтернет-ресурсами, зокрема можливостями соціальних мереж, приводить до поступового формування принципово нового методу роботи з інформацією (оперативного заглиблення у великий її масив з можливістю широкомасштабного розповсюдження бібліотечного інформаційного продукту серед різноманітних груп користувачів соціальних мереж), що перетворює бібліотеки на пріоритетні для сучасних читачів суб'єкти галузі інформаційного виробництва.

Дослідники впевнені, що вміння чи невміння працювати в соцмережах у найближчі роки стане важливою характеристикою не лише індивіда, а й соціальних установ. На тлі цих процесів бібліотеки мають довести свою роль провідних інформаційно-аналітичних структур, закріпити її за допомогою налагодженого співробітництва: бібліотека – об'єкт соціальної мережі – система соціальних мереж.

---

⁹⁰ Про ефективність соцмережевої реклами говорить і статистика: за прогнозами eMarketer, обсяг ринку реклами в соціальних мережах неухильно зростає і до 2013 р. подвоїться [3].

Список використаних джерел

1. Про інформацію : Закон України [Електронний ресурс] // Відом. Верховної Ради. – 1992. – № 48. – с. 650 / офіц. веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12>. – Назва з екрана.

2. *Горовий В. М.* Оновлення бібліотек як фактор підвищення ефективності інформаційних ресурсів // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – К., 2008. – Вип. 21. – 324 с.

3. Социальная сеть [Электронный ресурс] // Википедия. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D1%E0%F6%E8%E0%EB%FC%ED%E0%FF_%F1%E5%F2%FC. – Загл. с экрана.

4. *Самсонов М. М.* Реклама бібліотек в онлайн-мережах // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – К., 2012. – Вип. 33. – С. 532.

5. Украинский Интернет вырос благодаря пенсионерам [Электронный ресурс] // Подробности. – Режим доступа: <http://podrobnosti.ua/internet/2012/10/30/867413.html>. – Загл. с экрана.

6. Новая вера: соцсети ломают привычные схемы общения украинцев [Электронный ресурс] // Toneto.net. – Режим доступа: <http://toneto.net/news/tehnologii/novaya-vera-sotsseti-lomayut-privichnie-shemi-obshcheniya-ukraintsev>. – Загл. с экрана.

УДК 02:004.774.6

Ігор Перенесієнко,

мол. наук. співроб. відділу систематизації НБУВ

ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖІ FACEBOOK У РОБОТІ БІБЛІОТЕК

У статті досліджено статистичні демографічні характеристики соціальної інтернет-мережі Facebook у світі та на території України. Здійснено спробу аналізу її позитивних і негативних сторін для роботи з читачами бібліотеки. Вивчено можливості використання цієї соціальної інтернет-мережі сучасною бібліотекою.

Ключові слова: соціальні інтернет-мережі, Facebook, бібліотеки, інформаційне суспільство, інновації.

Можна по-різному ставитися до сучасної віртуалізації суспільства загалом і щораз глибошого проникнення соціальних інтернет-мереж у життя пересічної людини зокрема. Прихильники й опоненти володіють однаково вагомими добірками аргументів як «за», так і «проти». Проте й залишати цей факт без уваги не варто. Проблема, якщо розглядати тенденцію як проблему, причому в усіх змістових конотаціях цього терміна, полягає не тільки в сучасній площині.

З одного боку, об'єктивно зручніше, наприклад, зберігати кілька сотень або й тисяч книг у компактнішому, мобільнішому, дешевшому електронному варіанті, з іншого – свою роль у цьому відіграє зростання популярності соціальних інтернет-мереж, на спілкування й на самовираження в яких користувачами не витрачається час, який можна було б присвятити тому ж таки читанню.

Друкована книга, журнал, газета, нотний збірник й інші одиниці з репертуару паперового виразу перестали виступати монополіями накопичувачами інформації і змушені конкурувати зі своїми електронними альтернативами. Виходячи з класичного усвідомлення бібліотеки як традиційного носія паперового виразу інформації, виникає ситуація їх змагальності з ресурсами віртуального виразу інформації за читача.

За сучасних реалій бібліотека повинна долати розмежування власної функціональної діяльності з веб-простором, тож напрочуд актуальним

є процес перебудови з односторонньо націленого на паперовий вираз інформаційного репертуару фарватеру своєї роботи.

Об'єктом дослідження цієї статті є соціальна інтернет-мережа Facebook у контексті бібліотечної практики.

Предметом виступають можливості соціальної інтернет-мережі Facebook у роботі сучасних бібліотек.

Виглядає певною мірою парадоксально, але для успішності конкуренції з віртуальними сервісами за читацьку аудиторію бібліотеці необхідно віртуалізувати частину власної діяльності.

Метою дослідження є вивчення використання можливостей соціальної інтернет-мережі Facebook у роботі бібліотек.

Зростання кількості сайтів і блогів вітчизняних бібліотек [2, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18], достатньо широкий спектр репрезентації в мережі Інтернет бібліотечних установ [4, 7, 25, 27] яскраво демонструє наявність такої тенденції вже сьогодні.

Проте якщо офіційний сайт (бібліотеки, університету, уряду тощо) неминуче несе на собі відбиток церемоніальної офіційності, то сторінкам у соціальних інтернет-мережах притаманні більш вигідні характеристики. Служба соціальних мереж (з англ. social networking service), за великим рахунком будучи тим самим сайтом, дає змогу користувачам створювати персональну публічну або напівпублічну анкету, скласти особистий список користувачів, з якими вони мають зв'язок, і переглядати аналогічні списки в інших користувачів [22].

Безперечно, персоніфікація особи в мережі Інтернет сприяє зростанню популярності подібних сервісів, одночасно виступаючи запорукою подальшого кількісного зростання кількості їх користувачів. В. Харитонов, аналізуючи характер поширення соціальних інтернет-мереж, вбачає у згадуваній вище персоніфікації індивіда, творення хоч і віртуального, але соціуму, перебування в якому кожна людина потребуватиме завжди, зазначає, що «людина, як точно вчив колись призабутий нинішніми соціологами Карл Маркс слідом за Фейєрбахом, є не абстрактна сутність, але ансамбль суспільних відносин» [24].

Фахівці відзначають достатньо відчутне поширення соціальних інтернет-мереж в Україні [9, 17]. За даними дослідження ринку телекомунікаційних послуг GfK Ukraine, з 2008 р. до III кварталу 2011 р. частка їх користувачів серед дорослого населення країни становила 17 % [6].

Разом із цим загальний рівень їх проникнення в життя українців вищий, ніж у багатьох країнах. За даними дослідження Universal McCann, 81% українських веб-користувачів зареєстрований щонайменше в одній

такій спільноті. Для порівняння: у США він становить 65 % [23]. За цим показником Україна входить у ТОП-5 країн за кількістю користувачів соціальних мереж [23].

Ознак того, що подібна динаміка зміниться й активність вітчизняного контенту знизиться, не прогнозується, адже частка українських інтернет-користувачів, яка протягом останнього року збільшила час користування такими сервісами, як Facebook і «ВКонтакте», є відповідно у 2,3 і 1,9 раза більшою, ніж частка тих, хто його зменшив. Лідером за цим розподілом виявилася Linked-In. Її користувачі збільшили час, проведений у цій мережі, у 3,5 раза. Аналогічна динаміка спостерігається стосовно всіх сервісів, крім Livejournal: частка користувачів, які стали проводити в цій мережі менше часу, у 2,5 раза більша частки тих, хто став користуватися нею більше [6].

Подібна статистика повинна спонукати українські бібліотеки до «освоєння» соціальних інтернет-мереж з огляду на обширну й активну тамтешню аудиторію. Головними мотивами початку роботи в цьому напрямі можуть стати прагнення популяризації власних послуг, заохочення відвідування бібліотек, сприяння зацікавленню українців до читання книг, поліпшення якості роботи бібліотек. Як би не позиціонували роботу бібліотек субліматом альтруїстичного просвітницького діяння, ці інституції безперервно повинні проводити постійну роботу з активного пошуку свого читача.

Вони не мають розглядати власну діяльність як аксіоматично потрібну й таку, що априорі не потребує ні послідовної популяризації, ні продуманої реклами. Якщо в середовищі науковців уже йдеться про творення нових віртуальних соціумів, то бібліотеки, як невід'ємний атрибут соціуму реального, повинні замислитися над своєю там репрезентацією.

Досвід роботи з «освоєння» бібліотеками мереж, поза офіційними сайтами, наявність яких уже стала навіть не своєрідним правилом хорошого тону, а суто практичною необхідністю, безумовно, уже присутній. Бібліотека Конгресу США має офіційну сторінку на YouTube і Facebook, бібліотека НАУКМА представлена у Twitter і Facebook, РДУ має акаунти в Livejournal і Facebook.

Першочергово, створюючи персональну сторінку бібліотеки, необхідно ґрунтовно проаналізувати особливості національного контенту, максимально раціоналізувавши вибір соціальної мережі, у якій планується вести роботу. Наприклад, статистика українських користувачів має відчутно відмінні показники зі статистикою сусідньої Польщі.

Згідно з останнім дослідженням (*Diagnoza społeczna, 2011*), найпопулярнішим сайтом серед західних сусідів українців є національний портал

Nasza Klasa. У цій мережі зареєстровано майже 35 % громадян Польщі. 20 % населення серед поляків мають сторінки у Facebook [9, с. 89].

В Україні вітчизняні соціальні мережі є вкрай нерозвинутими, тому про їх лідерство в національних рейтингах популярності, принаймні поки що, не йдеться. Усесвітній лідер Facebook у нашій країні, на відміну від Польщі, де має впевнене «срібло», лише третій. Серед українців найпопулярнішою є російська мережа «ВКонтакте». У грудні 2011 р. щоденно на сайт заходило в середньому 60 % користувачів Інтернету. На подібний російський ресурс «Однокласники» – 36 %, а на Facebook – 8 % [21].

Ці доволі однозначні цифри говорять про високу популярність подібних спільнот серед українців. Створення сторінки в одній з них не є складним й економічно витратним процесом, що є особливо актуальним з огляду на хронічну аритмію у виділенні державою фінансів на потреби вітчизняних бібліотек.

Незважаючи на схожість надаваних опцій різними соціальними мережами, пропонується акцентувати увагу на Facebook [28].

На користь обрання саме цієї мережі як приклад говорить промовиста динаміка зростання її популярності, зручність у користуванні й доволі обширне використання Facebook науковими, культурними й освітніми інституціями. Спираючись на ці чинники, можна проілюструвати процес аналізу потенційних визисків і пересторог для роботи сучасних бібліотек у веб-спільнотах.

Перед початком створення сторінки бібліотеки необхідно ознайомитися з демографічною палітрою її користувачів, вивчити потенційну актуальність і ступінь очікуваності появи такої сторінки, зважити її шанси на отримання уваги читацької аудиторії.

Станом на лютий 2012 р. українська спільнота користувачів Facebook взяла планку 2 млн осіб, збільшившись усього за рік на 70 %. Вражаюча динаміка з огляду на те, що два роки тому користувачів цієї соціальної інтернет-мережі в країні нараховувалося лише 200 тис. [20, с. 32]. За темпами «експансії» на українській території дітище М. Цукербергера випереджає навіть власний світовий приріст, який за аналогічний період становив лише 39 %, поставивши серед своїх конкурентів планетарний рекорд – 845 млн користувачів [20, с. 32].

У статевому розподілі серед українських користувачів Facebook спостерігається наближення до паритету: 43 % становлять жінки, 57 % – чоловіки [20]. Наявний пропорційний баланс потенційно може створити позитивні умови для роботи сторінки бібліотеки у веб-мережі, адже

демонстрована рівномірна репрезентація суспільства за цим компонентом потенційно обумовлює попит на різнопланові читацькі потреби.

За віком більшість користувачів Facebook – населення від 12 до 39 років. При цьому присутнє кількісне зростання у вікових групах від 12 до 29 років: 12 % становлять користувачі віком від 12 до 15 років, 18 % – 16–19, 36 % у віці 20–29 років. Далі популярність Facebook іде на спад: частка користувачів від 30 до 39 років становить 16 % [20, с. 33].

38 % користувачів Facebook становлять особи, що навчаються, 20% – фахівці, по 9 % – підприємці й робітники, 7 % – керівники [20, с. 33]. Отже, аудиторію мережі становить найбільш соціально активна частина суспільства, яка потребує постійного перебування в інформаційному полі. Буде незайвим наголосити, що бібліотека якісно може виконувати подібну функцію, на відміну від сумнівних альтернативних джерел інформації в мережі Інтернет невідомого авторства й походження. Робота у Facebook здатна створити серйозну промоцію, закличавши читачів частіше звертатися до бібліотек, предметно продемонструвавши такі їхні можливості, як наповнення фондів, нові надходження, репрезентація наявної періодики, огляд вмісту внутрішніх електронних баз даних, про які часто, на жаль, читачі навіть не здогадуються.

Facebook є найбільш популярною веб-спільнотою у світі й продовжує стрімко зростати кількістю, у тому числі в Україні [30]. Крім того, аргументом на користь творіння М. Цукербергера є наявність ґрунтового дослідження М. Джеролімоса «Академічні бібліотеки на Facebook: аналіз коментарів користувачів» (Academic Libraries on Facebook: An Analysis of Users' Comments) [29]. Праця науковця певним чином дає уявлення про зиски й ризики від факту репрезентації бібліотеки в цій соціальній мережі на прикладі досвіду американських бібліотекарів.

За твердженням грецького дослідника, близько 82 % дописувачів на сторінках академічних американських бібліотек у Facebook схильні лише ставити позначки like, а більшість сторінок академічних бібліотек не містить у розділі «друзі» очікуваних користувачів – навчальних і наукових установ, студентів тощо [3]. Дослідження дописувачів на сторінках виключно українських бібліотек ще чекає на своїх дослідників, тому з вітчизняними реаліями подібну статистику М. Джеролімоса ми можемо зіставити лише теоретично. Проте, зваживши на статистику Facebook, згідно з якою в мережі кожні 20 хвилин: поширюється 1 000 000 посилань, пишеться 10 208 000 коментарів, надсилається 2 716 000 повідомлень [20, с. 33], очевидно, що забезпечувана мобільність

передавання інформації може й повинна використовуватися бібліотеками у своїй діяльності.

Наявність сторінки у Facebook, за умови вірної побудови стратегії роботи з нею, може надати бібліотекам такі можливості:

1. Ознайомлення читачів, як нинішніх, так і майбутніх, з роботою бібліотеки, упроваджуваними новаціями, надходженням нових книг. Подібну діяльність доцільно вважати сучасною інтерпретацією звичних бібліотечних термінів «усна популяризація літератури» й «загальнодоступність бібліотек». Віртуально відбуватиметься своєрідне наближення бібліотек до читача, виникатиме можливість застосування нових форм методів обслуговування і популяризації книги. Доволі цікавим фактом є те, що всі ці процеси суголосні визначенню у статті термінологічного бібліотечного словника, присвяченій визначенню напрямів роботи бібліотек, словника виданого ще чверть століття тому: «наближення бібліотек до населення», «застосування різноманітних форм, методів обслуговування і пропаганди книги» [1, с. 107].

2. Можливість професійної комунікації як між співробітниками бібліотеки, так і з колегами з інших міст, областей, країн. Спектр обговорюваних питань наділений широкою тематичною амплітудою: обговорення методики й логіки прийняття класифікаційних рішень, особливості систематизаційної обробки літератури в процесі роботи з ББК, УДК чи класифікаційною системою Конгресу США, перейняття досвіду й професійних прийомів бібліотечної справи в аспектах передачі територіальних типових поділів тощо. Можливість співпраці з іншими бібліотеками, які вже мають власні сторінки у веб-мережах, «стерши кордони», отримати можливість мобільно контактувати з бібліотеками всього світу.

3. Створення ще одного способу комунікації читача й бібліотеки. Читач може особисто поцікавитися планами діяльності бібліотеки чи втілюваними нею в життя проектами, написавши лист або коментар-запитання. У свою чергу, бібліотека може швидко поширювати інформацію як для читацької аудиторії – через написи на «стіні» сторінки, так і для колег, учасників групи в соціальній інтернет-мережі, активних читачів, прихильників бібліотеки – шляхом розсилання повідомлень.

4. Створення нового, мінімально обтяженого церемоніальними бюрократичними ритуалами, динамічного сучасного майданчика для обговорення проблем і здобутків бібліотеки, для висловлення побажань і рекомендацій відвідувачів стосовно логіки систематизаційного впорядкування книжкового фонду, внутрішньої побудови каталогів тощо.

5. Втілення в життя краудсорсингу за аналогією концепції роботи проекту www.europeana.eu, коли не бібліотека, а безпосередньо читачі є популяризаторами книг і матеріалів своїх власних збірань, а бібліотека лише допомагає у їх професійній і науковій бібліотечній систематизації за галузями знань [26].

Facebook, як і всі соціальні мережі, не є панацеєю для вирішення всіх проблем бібліотеки. Більше того, він має не лише позитивні і схвальні відгуки, тож необхідно завжди враховувати й це.

Головні перестороги є в площині загальної неоднозначності сучасного розмаху поширення соціальних мереж, незрозумілості й непередбачуваності наслідків процесу для майбутнього. В. Харитонов зазначає, що веб-мережі зовсім не є і не можуть бути заміною традиційному спілкуванню: «Людина не просто живе в суспільстві, а вона ще живе в різних суспільствах. У неї є друзі (не плутайте, будь ласка, з френдами), знайомі (це не фоловери), сусіди (зовсім не за mirtesen.ru), однокласники (саме так, а не odnoklassniki.ru) і однокласники (а не vkontakte.ru або facebook.com), родичі, товариші по службі й колеги, учителі й учні» [24].

Facebook не є повністю безпечним у плані збереження приватності особистих даних користувачів – для нього завжди присутня потенційна загроза кібератак. Варто зауважити й про неоднозначне ставлення до Facebook у світі. Широкого розголосу набула акція «День без Facebook», коли користувачі мережі синхронно знищили кілька тисяч власних сторінок, порівнюючи використання Facebook з палінням і необхідністю так само позбуватися залежності від нього. У деяких країнах узагалі вимагають заборони цієї веб-мережі.

Нарешті не варто забувати, що всі соціальні інтернет-мережі, а Facebook у першу чергу, є елементом бізнесу з усіма притаманними йому небезпеками й ризиками, які опосередковано можуть впливати на користувачів. Таким чином, підсумовуючи все вищесказане, можна констатувати, що так чи інакше сучасна доба віртуалізації потребує від бібліотек модернізації діяльності. Одним із способів осучаснення роботи може стати проникнення в мережу Інтернет, в одну з найбільш популярних його ланок – соціальну мережу Facebook [19].

Безумовно, одразу відчутний кількісний ефект для бібліотеки від створення сторінки бібліотеки в соціальній мережі отримати навряд чи можна. Ситуація де в чому аналогічна блогам, хоча вони надто відчутно програють у популярності соціальним веб-спільнотам [21]. Однак видається цілком реальним, що подібні мережі можуть стати цілком

дієвим інструментом діяльності бібліотек. Робота в рамках подібних мереж сприятиме популяризації читання, інформуватиме громадськість про пророблену роботу, створюватиме таким чином рекламу бібліотеці. Крім того, що не менш важливо, соціальні інтернет-мережі є зручним способом комунікації для обміну думок, порад та пропозицій у середовищі бібліотекарів і бібліотек.

Уже від самого початку, від теоретичного проектування наповнення подібної сторінки й планування характеру роботи з нею, необхідно максимально об'єктивно оцінювати власні можливості і бути далеким від переконання в легкості та простоті цього шляху. У жодному разі не варто одразу розраховувати на широкий інтерес і лавину цікавості суспільства до подібної сторінки [5]. Широкий інтерес до сторінки бібліотеки в соціальній мережі може принести тривала, послідовна й виважена робота, яка варта можливих у майбутньому результатів.

Список використаних джерел

1. Библиотечное дело: Терминологический словарь / сост. : И. М. Сулова, Л. Н. Уланова ; редкол.: Н. С. Карташов (отв. ред.) [и др.] ; Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина. – 2-е перераб. и значит. доп. изд. – М. : Книга, 1986. – 224 с.
2. Бібліоміст [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibliomist.org.ua>. – Дата доступу: 22.03.2012. – Назва з екрана.
3. Бібліотека у соціальній мережі? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.lnu.edu.ua/bibl/index.php?option=com_content&view=article&id=468:biblioteka-u-socialnij-merezhi&catid=1:latest-news&Itemid=1. – Дата доступу: 22.03.2012. – Назва з екрана.
4. Бібліотечний інформаційно-освітній портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://libportal.org.ua/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1. – Дата доступу: 22.03.2012. – Назва з екрана.
5. Блог библиотеки с нуля. Освобождаемся от иллюзий // Рок-н-ролл в библиотеке. Блог об автоматизации библиотек, о библиотеках, читателях, о нашем настоящем и будущем [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://rock-n-roll-v-biblioteke.blogspot.com/2011/02/blog-post_08.html. – Дата доступа: 19.03.2012. – Загл. с экрана.
6. «ВКонтакте», «Одноклассники» та Facebook лідирують серед соціальних мереж в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gfk.ua/public_relations/press/press_articles/009018/index.ua.html. – Дата доступу: 15.06.2012. – Назва з екрана.
7. Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана

Федорова» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrbook.net>. – Дата доступу: 22.03.2012. – Назва з екрана.

8. 2011 Library Blog Award Winners//Бібліотечний автобан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibliote4nuj-autoban.blogspot.com>. – Дата доступу: 22.03.2012. – Назва з екрана.

9. *Іванова В.* Інтернет-залежність: реальна загроза чи перебільшення? // Інформаційні технології як фактор суспільних перетворень в Україні : зб. аналіт. доп. / М. А. Ожеван, С. Л. Гнатюк, Т. О. Ісакова ; за заг. ред. Д. В. Дубова. – К. : НІСД, 2011. – С. 86–90.

10. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lsl.lviv.ua. – Дата доступу: 5.04.2012. – Назва з екрана.

11. Могілянська бібліотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kmalibrary.wordpress.com>. – Дата доступу: 22.03.2012. – Назва з екрана.

12. Могілянська бібліотекарка. Цікавинки зі світу бібліотек та бібліотечних технологій, ресурсів, сервісів, ідей від Тетяни Ярошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kmalibrary.blogspot.com>. – Дата доступу: 22.03.2012. – Назва з екрана.

13. Наукова бібліотека Максимовича Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/title4.php3>. – Дата доступу: 5.04.2012. – Назва з екрана.

14. Наукова бібліотека Національного університету «Києво-Могілянська академія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.library.ukma.kiev.ua>. – Дата доступу: 5.04.2012. – Назва з екрана.

15. Наукова бібліотека ПНПУ ім. В. Г. Короленка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.pnpu.edu.ua/index.php>. – Дата доступу: 5.04.2012. – Назва з екрана.

16. НБУшка. Блог Національної бібліотеки України для дітей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbukids.wordpress.com>. – Дата доступу: 23.03.2012. – Назва з екрана.

17. *Ожеван М. А.* Україна на шляху до «розумного суспільства» // Інформаційні технології як фактор суспільних перетворень в Україні : зб. аналіт. доп. / М. А. Ожеван, С. Л. Гнатюк, Т. О. Ісакова ; за заг. ред. Д. В. Дубова. – К. : НІСД, 2011. – С. 3–27.

18. Пан бібліотекар. Блог про бібліотечну справу та інформаційні технології [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://panbibliotekar.blogspot.com>. – Дата доступу: 23.03.2012. – Назва з екрана.

19. Просування бібліотек у Facebook // Бібліотечний автобан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibliote4nuj-autoban.blogspot.com>. – Дата доступу: 22.03.2012. – Назва з екрана.
20. *Прядко И.* Новая вера // Корреспондент. – № 10 (498). – 2012. – 16 марта. – С. 32–34.
21. *Саваневський М.* Найпопулярніші українські домени в грудні 2011 року [Електронний ресурс] / М. Саваневський – Режим доступу: <http://watcher.com.ua/2012/01/20/nauropulyarnishi-ukrayinski-domenu-v-hrudni-2011-roku>. – Дата доступу: 21.03.2012. – Назва з екрана.
22. Социальные сети [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.social-networking.ru>. – Дата доступа: 4.04.2012. – Загл. с экрана.
23. Украинцы в социальных сетях – цифры и факты от Universal McCann [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ain.ua/2011/05/18/49116>. – Дата доступа: 23.03.2012. – Загл. с экрана.
24. *Харитонов В.* Соціальні мережі захоплюють Інтернет і будують суспільство [Електронний ресурс] / В. Харитонов. – Режим доступу: <http://www.credo-ua.org/2010/09/33781>. – Дата доступу: 15.06.2012. – Назва з екрана.
25. Электронная версия журнала «Бібліотечний форум України» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://idea.com.ua/forum>. – Дата доступа: 19.03.2012. – Загл. с экрана.
26. Як історична наука виграє від Інтернету. Досвід Заходу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/digest/2012/02/8/71676>. – Дата доступу: 21.03.2012. – Назва з екрана.
27. Beyond Access. Libraries Powering Development [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.beyondaccesscampaign.org>. – Date of access: 22 March 2012. – Title from the screen.
28. Facebook [Electronic resource]. – Mode of access: www.facebook.com. – Date of access: 22 March 2012. – Title from the screen.
29. Gerolimos Michalis. Academic Libraries on Facebook: An Analysis of Users' Comments [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.dlib.org/dlib/november11/gerolimos/11_gerolimos.html. – Date of access: 21 March 2012. – Title from the screen.
30. Internet WorldStats. Usage & Population statistics. Internet users in Europe. 31 March 2011 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm>. – Date of access: 21 March 2012. – Title from the screen.

УДК 02:004.774:366.6

Антон Вітушко,

наук. співроб. аналітично-прогностичного відділу НІОБ НБУВ

ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ: ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті аналізуються можливі шляхи вирішення проблеми безпечного використання соціальних мереж у роботі бібліотечних установ. Пропонуються апаратні й програмні інструменти, покликані сприяти безпечному використанню соціальних мереж для інформаційного моніторингу й інформаційного обміну.

Ключові слова: Web 2.0, соціальні мережі, кіберзлочини, хакерські атаки, Twitter, Youtube, MySpace, LinkedIn, Facebook, DLP, Cisco Systems, Inc, персоналіфікація, фітінг, клікджекінг, IPS.

Нові шляхи інформаційно-аналітичної діяльності сучасних бібліотек тісно пов'язані з використанням у роботі можливостей соціальних мереж, які поступово перетворюються на один з найважливіших комунікаційних інструментів. Сайти соціальних мереж є яскравим втіленням ідей Web 2.0 і мають значний вплив на суспільство: ліквідовують розрив між співтовариствами, стирають кордони реального світу та допомагають людям й організаціям обмінюватись інформацією.

Можливості соціальних мереж привертають увагу багатьох дослідників. Зокрема, М. Кастельс, один із сучасних теоретиків суспільства мережевих структур, зазначав, що саме мережі становлять нову соціальну морфологію розвинутих суспільств [1]. Проблемам функціонування і використання соціальних мереж присвячені роботи Г. Фаррелла, Д. Дрезнера, В. Горового [2] та ін.

Не применшуючи позитивного впливу соціальних мереж на розвиток інформаційного простору, дослідники, зокрема фахівці з питань інформаційної безпеки, звертають увагу на використання соціальних мереж з негативною метою. Зокрема, унаслідок популярності й стрімкого зростання соціальні мережі стали привабливим об'єктом для кіберзлочинців. З 2007 р., коли розпочався бум соціальних мереж, фахівці спостерігають різке збільшення кількості атак, метою яких є додатки Web 2.0.

У соцмереж велика аудиторія, інформація тут поширюється швидко через зв'язки між людьми. Це спрощує кіберзлочинцям завдання

поширення шкідливих програм або посилань, даючи їм змогу здійснювати декілька фішингових атак одночасно.

Крім того, соцмережі дають багато можливостей для інформаційної розвідки на базі соціальної інженерії: кількість інформації, яку можна зібрати про потенційну жертву, прямо пропорційна кількості мереж, які використовує певна людина.

У своєму віртуальному колі користувачі соціальних мереж мають досить високий рівень довіри один до одного. Вони діляться інформацією, зображеннями й файлами найрізноманітніших типів, довіряють своїм кореспондентам і без перевірки використовують незнайомі посилання, завантажують нові програми. Хакерів, що проник у коло спілкування користувача, нескладно розповсюдити спамоподібні шпигунські програми через усі його контакти.

Шкідливі програми, поширювані через сайти соціальних мереж, мають набагато більший шанс знайти свою жертву, ніж ті ж самі програми, що розсилаються електронною поштою. Крім того, хакери можуть експериментувати в соцмережах з великою кількістю різних інструментів. Зокрема, із широким спектром додатків і функцій Web 2.0, таких як контент, що створюється користувачами Twitter, відеоролики Youtube і профілі MySpace або LinkedIn та ін.

Уже є випадки, коли було зламано і використано для поширення шкідливих програм і крадіжки інформації ряд популярних додатків Facebook, таких як CityFireDepartment, Mynameis, Pass-it-on і Aquariumlife. На Facebook мали місце великомасштабні спам-атаки, під час яких користувачам Facebook розсилалися підроблені повідомлення про скидання пароля з посиланням, за яким завантажувалася небезпечна програма.

Атаки на користувачів через соціальні мережі з кожним днем стають дедалі більш витонченими й небезпечними. Їх кількість зростає. Сьогодні хакери не обмежуються фішинг-атаками на дані звичайних користувачів. Коли вони потрапляють у мережу, то з легкістю можуть проникнути в «хмару» з інформацією, яку за звичаєм вважають безпечною.

Згідно з Законом України «Про інформацію» [3], забороняється збирання відомостей про особу без її попередньої згоди, за винятком випадків, передбачених Законом. Але соціальні мережі надають таку можливість, оскільки користувачі не можуть захистити свої дані від зловмисників. Проблема є і відстеження збирання інформації про певну особу.

Соціальні мережі можуть також служити інструментом для завдання удару по репутації бібліотечної установи, оскільки в разі публікації певної

негативної інформації, від моменту публікації до моменту ухвалення рішення власниками ресурсу про її спростування, інформація здатна розійтися багатотисячним накладом шляхом копіювання на комп'ютери або тиражування по інших сайтах.

Не можна не враховувати й того факту, що останнім часом у соціальних мережах набули поширення вірусні епідемії і атаки на сервери. Велика кількість додаткових плагінів і додатків, доступних на сайтах мереж, здатні поставити під загрозу безпеку комп'ютера користувача й корпоративну мережу, у якій він перебуває, оскільки, замість нешкідливого плагіна, користувачеві може бути наданий троянський вірус або зловмисний код, що відкриває доступ до локальної машини.

Крім того, деякі співробітники використовують соціальні мережі, як й інші сервіси на зразок сервісів миттєвих повідомлень, для ділового листування, що також ставить під загрозу корпоративні інтереси організації.

Отже, соціальні мережі можуть стати серйозною загрозою безпеці ІТ-системи організації, якщо вона не буде турбуватися про захист своїх віртуальних сховищ. У зв'язку з цим зростає кількість організацій та установ, які закривають доступи до серверів соціальних мереж, інтернет-сервісів, зокрема таких як ICQ і Skype. З'являється інтерес до пристроїв класу DLP, тобто серверів оцінки ризиків і протидії просочуванням інформації.

Разом з тим такі обмеження, особливо в роботі інформаційно-аналітичних структур бібліотек, негативно позначаються на якості їхніх продуктів і послуг, оскільки дещо звужують джерельну базу. Щоб вирішити проблему, необхідно провести ряд заходів. Зокрема, організувати відповідну навчально-роз'яснювальну роботу з кадрами: провести тренінги, що підвищують рівень знань про інформаційну безпеку; підвищувати дисципліну персоналу і відчуття відповідальності за використання інформації.

Що треба знати співробітникам бібліотек, які використовують соціальні мережі в робочих процесах? Розглянемо чотири найбільш значні чинники ризиків.

Шкідливе програмне забезпечення.

За даними дослідників, у 2010 р. соціальні мережі стали основною середою спілкування для багатьох користувачів, які проводили в одній лише мережі Facebook у цілому понад 700 млрд хв на місяць. Ця обставина робить сайти таких мереж ідеальним «майданчиком» для впровадження шкідливого програмного забезпечення. За повідомленням

компанії Sophos, розробника і виробника засобів захисту інформації, до 40 % власників комп'ютерів користувалися шкідливим ПО, яке вони отримували із сайтів підтримки соціальних мереж. Кібератаки ж найчастіше виходили від тих, хто вважався «другом» у мережі. Зокрема, певні користувачі намагалися хитрістю нав'язати іншим інформацію з метою залучення їх у чергову фінансову піраміду.

Ось декілька типів шкідливого ПО, що є найбільш поширеним на сайтах соціальних мереж:

1. Фішинг. З появою нових технологій у кіберзлочинця виникає дедалі більше можливостей успішно видавати себе за іншу людину й переконати користувача в наданні йому такої важливої інформації, як логін і пароль доступу. Шахраї розраховують на те, що більшість людей для всіх своїх облікових записів використовують один і той же пароль. Таким чином, вони мають шанс дістати доступ і до серйозних облікових записів. Ось чому дедалі більше фішингових атак проводиться на малозначущі на перший погляд облікові дані користувачів соціальних мереж.

2. Клікджекінг. Шахраї в соціальних мережах усіма способами вимушують нас «кликнути» по посиланню, яке для зручності розміщують на нашій «стіні». Така операція сприяє встановленню на комп'ютері користувача шкідливого ПО у вигляді скрипта або виконуваного коду. Це ПО може бути використано «господарем», щоб у зручний момент вкрасти інформацію або навіть встановити контроль над комп'ютером. Технологію клікджекінга побудовано на динамічному характері спілкування в соціальних мережах і загальноприйнятій довірі до всіх посилань. За допомогою цієї технології також збираються адреси для спам-розсилок.

Захистом від цих методів атак вважаються DLP-системи й репутаційні технології, які інтегровано в різні антивірусні продукти.

Розголошення даних.

Соціальні мережі дають людям можливість спілкуватися, обмінюватися досвідом й інформацією, проте не всі відомості, які туди потрапляють, призначені для суспільного розголосу. Наприклад, це стосується внутрішньої, «інсайдерської» інформації. Відомі випадки, коли співробітники публікували в мережі на форумах фрагменти коду пропріетарного [4] програмного забезпечення, яке належить до інтелектуальної власності і тому є тією самою «чутливою» інформацією (не конфіденційною, але не бажаною для публікації). Навіть якщо такі дії є неусвідомленими, вони потенційно можуть бути визнані порушенням тих або інших правових актів.

Слід зазначити, що на сьогодні компанії, які займаються розробкою продуктів для захисту корпоративних мереж, уміють цілеспрямовано фільтрувати веб-сервіси, з яких складаються соціальні мережі. Такі продукти дають змогу заборонити окремі сервіси, групи сервісів або окремі функції соціальних мереж.

Збільшення трафіку.

Спілкування в соціальних мережах (залежно від кількості користувачів) створює навантаження на інтернет-канал й уповільнює роботу необхідних для роботи мережевих програм. Про це говорить той приклад, що, коли американський уряд дозволив вільний доступ до соціальних мереж в установах, мережевий трафік збільшився на 25 %. На одне лише відео в режимі онлайн у мережах потрібна пропускна спроможність від 500 кб/с до 1,2 Мб/с, а відео високого дозволу (HD) може збільшити навантаження на мережу на 4–7 Мб/с. Тому вважається доцільним обмеження кількості співробітників, які працюють з матеріалами соцмереж.

Захист своєї діяльності.

Оскільки в сучасній інформаційній діяльності бібліотекам потрібні електронні ресурси соціальних мереж, немає жодної причини відмовлятися від них через високі ризики безпеки. Треба провести відповідні заходи, які дають змогу захистити діяльність і знизити рівень цих ризиків. З цією метою можна використовувати:

– мережевий екран, що працює в режимі реального часу. Соціальні мережі – це мінливе середовище, щоб протистояти в ньому хакерам, треба стати настільки ж непередбачуваними, як і вони. Вельми корисно проводити аналіз інтернет-трафіку організації, який дасть змогу розпізнавати загрози заздалегідь. Аналіз у режимі реального часу дає можливість переглядати окремі з'єднання і виявляти чинники ризику, забезпечуючи своєчасний захист діяльності співробітників у соціальних мережах і в Інтернеті в цілому;

– вибірковий контроль використання соціальних мереж. Для правильного використання інформації в межах концепції створеної бібліотекою в соцмережах сторінки або групи керівник такої роботи має залишити за собою право стежити за діями працівників на сайтах соціальних мереж. Зокрема, необхідно контролювати завантаження текстових файлів, фотографій і відеозаписів;

– роботу з використанням кеш-пам'яті (кешування). Не слід допускати, щоб трафік від використання соціальних мереж негативно позначався на роботі мережевих програм, важливих для інших видів роботи. Можна

зменшити вплив соціальних мереж на пропускну спроможність каналу за допомогою кешування на сервері сторінок сайтів, які часто використовуються. Після початкового завантаження з мережі файли даних, що приймаються, і відеофайли зберігатимуться на локальному сервері. Це дасть змогу зменшити трафік і поліпшити час реакції на запит користувача. При цьому можна буде отримувати доступ на сайти соціальних мереж (на локальний сервер, де вони зберігаються й оновлюються), не знижуючи пропускну спроможність мережі організації;

– гнучку мережеву політику. Бібліотеці важливо виробити правильну позицію у всіх питаннях, що стосуються соціальних мереж, що допоможе забезпечити зручну роботу з корисними мережевими програмами. Зокрема, можна заблокувати доступ на фейсбуківий FarmVille або дозволити його, але з найнижчим пріоритетом. Таким чином робота з важливими ресурсами не постраждає. Коли мережева політика гнучка, є можливість вільно змінювати пріоритети додатків і контролювати роботу людей у мережі, тимчасово дозволяючи або забороняючи їм доступ на певні сайти. Здатність провести чітку лінію між важливими й неважливими для роботи ресурсами – це критичний момент, що визначає ефективність здійснюваної політики. При гнучкій політиці соціальні мережі не будуть джерелами загрози для організації. Для цього досить побудувати правильну систему безпеки.

Ступінь впливу соціальних мереж на інформаційну безпеку організації дуже істотний. Імовірність сценарію, коли співробітник бібліотеки розголошує конфіденційну інформацію, дуже велика. Щоб цьому протидіяти, необхідний функціонал DLP-систем. Але далеко не будь-яка DLP-система зможе ефективно протистояти подібним витокам, і, крім того, вона вимагає особливого настроювання.

Слід зазначити, що існуючі методи боротьби на корпоративному рівні будуть ефективні за умови, коли розроблювач засобів боротьби з інформаційними загрозами регулярно оновлює свої розв'язки й включив до них відомості про нові погрози, що поширюються через соціальні мережі, і засоби їх мінімізації.

Як правило, у бібліотеках політика інформаційної безпеки стосовно соціальних мереж не дуже відрізняється від політики використання інших інтернет-ресурсів. Очевидно, у концепції цієї політики мають бути пункти про те, яку інформацію можна публікувати в соціальних мережах.

З технічної точки зору сайти соціальних мереж не створюють проблем, принципово відмінних від тих, з якими мають справу ті, хто користується Інтернетом. Головна проблема тут у тому, як впоратися з чинниками

ризиків, що виникають унаслідок більш активного обміну інформацією, не забороняючи користуватися цими сайтами.

Щоб знизити рівень ризику, можна зробити ряд простих заходів, що дають змогу створити певну лінію оборони. До соціальних мереж слід застосовувати ті ж заходи захисту, що й до інших сайтів Інтернету. По-перше, користувачі повинні розуміти, що у віртуальному колі спілкування слід дотримуватися тих правил, як і при поштовому листуванні або на інших ресурсах Інтернету. Слід використовувати надійні засоби захисту своєї особистої інформації, починаючи з використання різних паролів достатньої стійкості для різних облікових записів і правильної установки параметрів конфіденційності. Співробітникам слід уникати публікації надмірних подробиць організаційного характеру. Їм рекомендується поводитися в мережах відповідально й обачно – так, як і в житті.

Сприятимуть безпеці мережі організації також грамотна архітектура інформаційного захисту з якісним міжмережевим екраном і потужною системою IPS для виявлення змішаних загроз і захисту від самих різних способів НСД [5]. Також слід упровадити повнофункціональне вирішення захисту мережевого устаткування, покликане захистити систему від черв'яків, троянів, шпигунів і інших шкідливих програм, що загрожують нормальному функціонуванню мережі бібліотечної установи і вимагають трудомісткого усунення неполадок, знижують продуктивність праці співробітників і підвищують ризики крадіжки даних. Цей тип захисту разом із грамотними правилами нормативно-правової відповідності й регулярним оновленням модулів допоможе запобігти випадкам фішингу.

Web 2.0 має багато переваг не лише для приватних користувачів, але й для бібліотечних організацій. Після того як організації встановлять контроль над чинниками ризиків для систем ІТ, пов'язаних із соціальними мережами, вони почнуть активніше користуватися цими мережами й зможуть реалізувати весь спектр їх переваг.

Розглянувши найбільш поширені типи загроз інформаційній безпеці в комп'ютерних мережах, можна зробити висновок, що визначальну роль у захисті інформації відіграє безпосередньо людина. Саме від професійної підготовки співробітників відповідних ланок залежить інформаційна безпека організації.

На сьогодні одним з найважливіших завдань для бібліотек є донесення знань про базові принципи безпеки в соціальних мережах до осіб, які мають безпосереднє відношення до інформаційної безпеки й стратегічних масивів даних, але не є фахівцями у сфері ІТ.

Список використаних джерел

1. *Кастельс М.* Становление общества сетевых структур / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. – М. : Academia, 1999. – С. 494–505; Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура / М. Кастельс. – М. : ГУ ВШЭ, 2000.
2. *Горовий В. М.* IT-субкультури в структурі сучасного суспільства / В. М. Горовий // Україна: події, факти, коментарі. – 2012. – № 5. – С. 76–85.
3. Про інформацію : Закон України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 48, ст. 650 : офіц. веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?Nreg=2657-12>. – Назва з екрана.
4. *Андреев Э. М.* Социальные проблемы интеллектуальной уязвимости и информационной безопасности / Э. М. Андреев, А. В. Миронов // Социально-гуманитарные знания. – 2000. – № 4. – С. 169–180.
5. *Попов В. Б.* Основы информационной безопасности. Информационные технологии и право / В. Б. Попов // Основы компьютерных технологий. – 2002. – С. 175–187.

УДК 004.7:329(477+437)

Олена Романенко,

аспірант Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

У статті наведено результати дослідження інтернет-комунікації, здійснюваної політичними партіями двох країн: Польської Республіки й України. Під час аналізу соціальних мереж MySpace, Google+, Facebook, Nasza Klasa та Polityko визначалася наявність офіційних представництв або локальних осередків польських та українських партій у них.

Ключові слова: соціальні мережі, інтернет-комунікація, політичні партії, Польська Республіка.

Структура електорату будь-якої країни постійно змінюється і щоразу більша його частина – це покоління, виховане на сучасних інтернет-сервісах, блогах і соціальних мережах. Молоді люди чекають від політиків сучасних методів політичної комунікації, і поки політики цього не зрозуміють, то вони будуть «політичними аутсайдерами». Підтвердженням цього факту є проведене в травні 2009 р. у Республіці Польща дослідження «Портрет користувача мережею Інтернет» (Portret Internatury). Це дослідження показало, що молоді люди, які користуються мережею Інтернет, зацікавлені політикою більше, ніж молоді люди того ж віку, які не мають доступу до мережі [1, с. 11]. Тому аналіз наявності політичних партій у соціальних мережах є актуальним на часі дослідженням, що показує наскільки політики рахуються з молодою аудиторією і використовують політичну комунікацію в мережі Інтернет для залучення у виборчий процес своїх прихильників.

Соціальні мережі є об'єктом ряду наукових публікацій українських авторів, таких як О. Зернецька, І. Артомонова, М. Яцимірська, Т. Дубас, М. Вознюк, Л. Івашук, Н. Піпченко, О. Щербаков, М. Медведчук, Н. Пашина, О. Рябоконт, Л. Присяжна та ін. Серед польських учених варто назвати К. Якубовича (K. Jakubowicz), Т. Гобан-Класа (T. Goban-Klas), М. Заянца (M. Zajac), Я. Новака (J. Nowak), М. Бокінца (M. Bokiniec), В. ДУДКу (W. Dudka), М. Мрозовського (M. Mrozowski) [6–10].

Метою цієї статті є визначення, яким чином здійснюється політична комунікація в мережі Інтернет партіями двох країн: Польської Республіки й України. Звідси випливають такі завдання:

- проаналізувати використання соціальних мереж (Facebook, MySpace, Google+) політичними партіями Польської Республіки, окремо зупинившись на розгляді присутності політичних партій Польської Республіки в соціальній мережі Nasza Klasa;
- проаналізувати присутність політичних партій України в соціальних мережах Facebook, MySpace, Google+, «ВКонтакте» й «Однокласники»;
- визначити присутність політичних партій України в соціальній мережі Politiko.

Основні результати дослідження. Використання соціальних мереж політичними партіями Польської Республіки.

Аудиторія молодих, досвідчених людей, які щоденно користуються мережею, щорічно зростає. Новітні наукові розвідки також засвідчують, що соціальні мережі часто використовуються для отримання й накопичення політичної інформації. Ця тенденція була особливо помітна 2008 р. під час виборчої кампанії в США. Дослідження, проведене Pew Research Center, показало, що 40 % усіх користувачів соціальних мереж у США та 50 % усіх осіб у віці від 30 років і старше використовували їх, щоб отримати або поширити інформацію про політику й передвиборну кампанію [2, с. 213].

Варто спочатку визначити основні поняття, що є спільними для всіх соціальних мереж: *профіль користувача, список друзів, групи й сторінки*. За словами Д. Бойд, так званий профіль користувача дає змогу учасникам визначати, хто їх бачитиме і що саме вони бачитимуть [3, с. 43]. У соціальних мережах сторінки користувачів (профілі – від англ. *profile*) можуть бути публічними (*truly public*) – доступними для будь-якого учасника або відкритими лише для деяких учасників (друзів користувача, знайомих, колег, родичів і онлайн друзів), у такому разі сторінка стає напіввідкритою (*semi-public*). У соціальних мережах учасники, вирішивши з ким вони хочуть спілкуватися, підтверджують зв'язок з тими, хто хоче стати їх другом. Більшість сайтів соціальних мереж вимагають взаємного підтвердження перед наданням користувачам статусу друзів [3, с. 44]. Цей список, як правило, складається з існуючих і колишніх друзів, знайомих, а також включає людей, яких учасник ледве знає, але вважає за необхідне включити в список друзів. Розглядаючи основні принципи діяльності людей у соціальних мережах, учені називають три типи поведінки користувачів стосовно додавання друзів [4, с. 135–136]:

- стратегія «ініціювання»: поведінка таких користувачів визначається бажанням об'єднати старих і знайти нових друзів. При цьому використовуються всі чотири моделі поведінки онлайн та офлайн (перегляд сторінок друзів, спілкування, додавання в друзі й зустріч віч-на-віч);

- стратегія «підтримання»: поведінка людей визначається можливістю і бажанням використати соціальну мережу для підтримки існуючих зв'язків. Вона включає в себе всі моделі поведінки онлайн й офлайн, але виключно відносно близьких друзів;

- стратегія «пошуку інформації»: соціальна мережа використовується для вивчення людей, з якими користувач має певні відносини, його поведінка базується на бажанні дізнатися більше про інших людей.

Також важливим елементом соціальної мережі є групи, які дають змогу учасникам зібратися за спільними інтересами. Група, як правило, є керованою одним або кількома користувачами, об'єднаними за інтересами. Модератори групи – люди, які розміщують контент у групі, можуть бути представниками прес-служби політичної партії або політичними членами цієї партії. Модератори, порівняно зі звичайними користувачами, мають розширені технічні повноваження: оформлюють сторінку згідно із задуманим дизайном, слідкують за всіма записами, редагують їх або видаляють. На сторінці групи всі її члени мають змогу коментувати записи модераторів та інших учасників групи, а також залишати власні висловлювання, ілюструючи їх зображеннями, відео- чи звуковими файлами. Коментарі стають уже не просто діалогом між двома співрозмовниками, а відображенням комунікації між більш широкою аудиторією [3, с. 45]. Часто цей інструмент (можливість вести дискусію в групах) використовується для організації публічних зустрічей, які повністю плануються в соціальній мережі, а напередодні події модератори нагадують користувачам про заплановану в реальному житті зустріч. Цей інструмент за умови вдалого використання дає змогу політичним силам мобілізувати прихильників для здійснення власних політичних інтересів.

Досліджуючи політичні групи в соціальних мережах, бралися до уваги лише партії і блоки, що отримали більшість голосів виборців і пройшли до парламентів обох країн. У Польській Республіці це «Громадянська платформа» (Platforma Obywatelska), «Право і справедливість» (Prawo i Sprawiedliwość), «Рух Палікота» (Ruch Palikota), Польська народна партія (Polskie Stronnictwo Ludowe), Союз демократичних лівих сил (Sojusz Lewicy Demokratycznej), Партія німецької меншості (Mniejszość Niemiecka).

В Україні досліджувалися ті партії, які пройшли до Верховної Ради: Партія регіонів, Блок Юлії Тимошенко, «Наша Україна – Народна самооборона», Комуністична партія України, Блок В. Литвина.

На сайті кожної політичної сили було знайдено посилання на офіційне представництво – сторінку в соціальній мережі. Для тих політичних сил, які не мали цього посилання або в яких не працював сайт на момент дослідження [наприклад, сайт Союзу демократичних лівих сил [http://\(www.sld.org.pl\)](http://(www.sld.org.pl))], було проведено пошук у соціальній мережі за назвою партії (для українських політичних сил – трьома мовами, українською російською й англійською, для польських – польською мовою) (табл. 1).

Таблиця 1

**Аналіз присутності політичних партій Польської Республіки
в соціальних мережах**

Політичні партії і блоки, що пройшли в парламент	Результат виборів	Facebook	MySpace	Google+	Nasza Klasa
«Громадянська платформа» (Platforma Obywatelska)	39,18%	http://www.facebook.com/PlatformaObywatelska	–	–	http://nk.pl/#-platforma_obywatelska
«Право і справедливість» (Prawo i Sprawiedliwość)	29,89%	http://www.facebook.com/kppis	–	Лише неофіційні представництва	Лише неофіційні представництва
«Рух Палікота» (Ruch Palikota)	10,02%	Лише неофіційні представництва	–	–	Лише неофіційні представництва
Польська народна партія (Polskie Stronnictwo Ludowe)	8,36%	http://www.facebook.com/polskie.stronnictwo.ludowe.psl	Лише неофіційні представництва	–	http://nk.pl/#psl

Союз демократичних лівих сил (Sojusz Lewicy Demokratycznej)	8,24%	http://www.facebook.com/sojusz	–	–	http://mk.pl/#sld
Партия німецької меншості (Mniejszość Niemiecka)	0,19%	Лише неофіційні представництва	–	–	Лише неофіційні представництва

Джерело: опрацювання власне

Як видно з отриманих результатів, найбільше польські політичні сили представлені в соціальній мережі Facebook, не дуже активно – у польській мережі Nasza Klasa. Зовсім не представлені польські політичні сили в соціальних мережах MySpace і Google+ (мається на увазі саме офіційне представництво, яке ведеється лідерами партії та їх прес-службою).

Присутність польських політичних сил у польській соціальній мережі Nasza Klasa.

Проаналізувавши всевітні соціальні мережі, було проведено пошук тих самих польських партій на польському сервісі – соціальній мережі Nasza Klasa («Наш клас»). Саме цю мережу було обрано для дослідження, оскільки згідно з дослідженням, проведеним у лютому 2010 р., польські користувачі понад 18 % часу, проведеного в мережі Інтернет, присвячують користуванню сервісом соціальної мережі Nasza Klasa» [5, с. 54].

Активність польських партій, виявлена внаслідок здійсненого аналізу, наведена в табл. 2.

Таблиця 2

**Аналіз присутності політичних партій Польської Республіки
в соціальній мережі Nasza Klasa**

Назва партії	Назва групи	Тип угруповання	Кількість читачів	Кількість записів
«Громадянська платформа»	Platforma Obywatelska	Група	4848	119
Назва партії	Назва користувача	Тип	Кількість друзів	Кількість фото
Польська народна партія	Polskie Stronnictwo Ludowe	Користувач	5742	1121
Демократичний лівий союз	SLD Oficjalne Konto	Користувач	2342	229

Дослідження виявило, що лише три польські партії мають офіційне представництво в польськомовній мережі. Їх автентичність позначена спеціальним знаком – зірочкою, яка розміщується на зображенні групи або користувача після того, як модератори групи надають власникам мережі документи, що засвідчують їх право вести офіційне листування від імені партії (наприклад, статутні документи або документ, що засвідчує особу, якщо це політик, який прагне зареєструвати профіль користувача). Тому серед безлічі профілів, які можуть мати одну й ту ж назву, містити подібні фото, легко відокремити саме офіційну сторінку. Це є дуже великою перевагою мережі Nasza Klasa при здійсненні аналізу присутності політичних сил, визначенні їх автентичності. Також особливістю є те, що мережу побудовано таким чином, що користувача можна додати до кола друзів, а можна просто «слідкувати» за ним, читаючи його стрічку новин.

Усього було виявлено три офіційні профілі партій «при владі» в соціальній мережі Nasza Klasa. Дві з них зареєстровані як користувачі, а одна – як група.

Аналіз використання соціальних мереж українськими політичними акторами.

Аналіз присутності українських політичних сил здійснювався за аналогічною схемою, як і дослідження інтернет-активності їхніх польських колег. Спершу визначалася присутність політиків у міжнародних англомовних соціальних мережах, а потім – на їх російських та українських аналогах. Єдина відмінність – пошук здійснювався трьома мовами: українською, російською й англійською (останньою мовою – для англомовних мереж).

Таблиця 3

Аналіз присутності політичних партій України в соціальних мережах

Політичні партії та блоки, що пройшли в парламент	Результат виборів	Facebook	MySpace	Google+	«ВКонтакте» «Одноклассники»
Партія регіонів	34,37 %	Лише неофіційні представництва	–	–	Лише неофіційні представництва
Блок Юлії Тимошенко	30,71 %	Лише неофіційні представництва	Лише неофіційні представництва		Лише неофіційні представництва й регіональні представництва з невеликою кількістю учасників
Блок «Наша Україна – Народна самооборона»	14,15 %	Лише неофіційні представництва	–		Лише неофіційні представництва
Комуністична партія України	5,39 %	Лише неофіційні представництва	–		Лише неофіційні представництва

Блок В. Литвина	3,96 %	Лише неофіційні представництва	–		Лише неофіційні представництва й регіональні представництва з невеликою кількістю учасників
-----------------	--------	--------------------------------	---	--	---

Джерело: опрацювання власне

Як видно з отриманих результатів, українські політичні партії не мають загальноукраїнського представництва в жодній з досліджуваних соціальних мереж. Найвні поодинокі регіональні представництва з невеликою кількістю учасників (7–20 осіб) і неофіційні групи. Тому, проаналізувавши присутність українських груп у соціальних мережах, можна зробити висновки: українські політики не використовують можливості створення й активного використання функцій, які надають віртуальні спільноти «група» або «сторінка» у соціальних мережах.

Оскільки проведення детального аналізу на основі отриманих результатів не є можливим, автором була досліджена вузька тематична українська мережа політичного спрямування – PolitiKo (<http://politiKo.ua>).

Як сказано на головній сторінці ресурсу, PolitiKo – це перша українська політична соціальна мережа, яка об'єднує політиків, експертів, журналістів, лідерів партій і виборців України в межах одного співтовариства. Структура сайту дає змогу швидко знайти політичну партію, побачити її рейтинг у мережі, прочитати новини партії і «підтримати» її (аналог Like в мережі Facebook і Fajne u Nasza Klasa), залишити власний коментар у розділі «Обговорення», ознайомитися з програмою партії (звичайно, якщо розробники групи її розмістили на сайті).

Результати аналізу груп у політичній соціальній мережі PolitiKo станом на зазначений період аналізу наведено в табл. 4.

Таблиця 4

Аналіз присутності політичних партій України в соціальній мережі Politiko

Політичні партії і блоки, що пройшли в парламент	Адреса в мережі	Кількість членів	Підтримка партії	Рейтинг	Дата останнього запису
Партія регіонів	http://politiko.ua/party23	108	249	38,43	22.01.2012
Блок Юлії Тимошенко (Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»)	http://politiko.ua/party50	192	450	64,30	12.08.2010
Блок «Наша Україна – Народна самооборона»	http://politiko.ua/party36	67	208	32,20	24.12.2009
	http://politiko.ua/party56	2	23	3,93	25.09.2009
Комуністична партія України	http://politiko.ua/party9	38	83	15,50	4.12.2011
Блок В. Литвина	http://politiko.ua/party55	1	10	1,51	Сторінку ще не активовано

Джерело: опрацювання власне

Отже, дослідивши присутність польських політичних сил у соціальних мережах, можна зробити висновки. Найменш популярними серед польських партій виявилися англomовні соціальні мережі MySpace та Google+, у яких були наявні лише неофіційні представництва або локальні осередки партій. Також польські політичні партії присутні в соціальній мережі Nasza Klasa, найбільшою популярністю користується міжнародна соціальна мережа Facebook. Незважаючи на недоліки й переваги зазначених мереж, кількість прихильників у цих групах вимірюється кількома тисячами осіб, у той час як українські політичні сили не настільки активні при здійсненні інтернет-комунікації в соціальних мережах: українські партії зовсім не представлені в таких соціальних мережах, як Facebook, MySpace й Google+. Навіть популярні російськомовні аналоги, соціальні мережі «ВКонтакте» та «Однокласники» містять лише неофіційні представництва або групи, які створюють регіональні представництва партій. Тому варто наслідувати найкращі здобутки польських політичних партій, які вже мають свої офіційні представництва або локальні осередки в соціальних мережах.

Наступні наукові розвідки можна проводити, порівнюючи сторінки політичних лідерів цих країн або визначати наявність у соціальних мережах політично активної молоді та прослідкувати її електоральні вподобання.

Список використаних джерел

1. *Trzeciak S.* Marketing polityczny w Internecie / Sergiusz Trzeciak. – Warszawa : MUZA SA, 2010. – 176 s.
2. *Kaye B. K.* Between Barack and a Net Place: Motivations for Using Social Network Sites and Blogs for Political Information / Barbara K. Kaye // *A Networked Self: Identity, Community, and Culture on Social Network Sites* / Edited by Zizi Papacharissi. – New York : Routledge, 2011. – P. 232–250.
3. *Boyd D.* Social Network Sites as Networked Publics Affordances, Dynamics, and Implications / Danah Boyd // *A Networked Self: Identity, Community, and Culture on Social Network Sites* / Edited by Zizi Papacharissi. – New York : Routledge, 2011. – P. 42–58.
4. *Ellison N. B.* With a little help from my friends how social network sites affect social capital processes / Nicole B. Ellison, Cliff Lampe, Charles Steinfield, Jessica Vitak // *A Networked Self: Identity, Community, and Culture on Social Network Sites* / Edited by Zizi Papacharissi. – New York : Routledge, 2011. – P. 124–145.

5. Kampania w sieci / pod red. Jana M. Zajaca, D. Batorskiego. – Warszawa : Instytut spraw Publicznych, 2011. – 88 s.

6. Зернецька О. В. Глобальна політична блогосфера – нова арена політичної комунікації / О. В. Зернецька // Політичний менеджмент. – 2009. – № 2 (35). – С. 13–26.

7. Іващук Л. Соціальні мережі Інтернету в сучасній політичній комунікації / Л. Іващук // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – Вип. 32. – С. 63–70.

8. Піпченко Н. «Соціальні політичні платформи» у зовнішній політиці США / Н. Піпченко // Дослідження світової політики. – 2011. – Вип. 4 (57). – С. 68–75.

9. Романенко О. Аналіз українських наукових груп у соціальних мережах / О. Романенко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – Вип. 27. – С. 94–114.

10. Романенко О. Інтернет як місце вираження жалоби (польський досвід) / О. Романенко // Інформатика та комп'ютерні технології : матеріали VI міжн. наук.-техн. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців, 23–25 листоп. 2010 р. – Донецьк : ДонНТУ, 2010. – С. 179–183.

УДК 001.102(088.24):004.77

Максим Шаповал,

мол. наук. співроб. відділу формування і обліку електронних інформаційних ресурсів НБУВ

ПУБЛІЧНІ ЛІЦЕНЗІЇ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ ДО НАУКОВИХ ЕЛЕКТРОННИХ РЕСУРСІВ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Розглянуто стан електронних ресурсів, які перебувають у вільному доступі, та види юридичних підстав для їх обігу. Показано роль публічних ліцензій, які є найбільш дієвим інструментом для регулювання вільної інформації, та висвітлено проблеми щодо їх адаптації до українського законодавства.

Ключові слова: вільний доступ, відкритий доступ, вільна ліцензія, публічна ліцензія, копірайт.

З кожним роком разом зі зростанням інтенсивності наукових досліджень, кількості інформації, необхідної для сучасної освіти, постають проблеми забезпечення їх джерелами наукової та освітньої інформації. Не кожна школа, коледж чи університет має змогу виділяти значні кошти на придбання всіх необхідних навчальних матеріалів. Не кожна наукова установа має можливість передплачувати дорогі наукові журнали, збірники та інші джерела наукових досліджень. На сьогодні існує часткове вирішення цих проблем – відкритий доступ до електронних інформаційних ресурсів і публічні ліцензії. Відкритому доступу вже понад 10 років, і за цей час він здобув значне поширення і накопичив велику кількість матеріалів. Найбільш відомі джерела відкритого доступу – це всім відома Wikipedia, PloS (Public Library of Science), BioMedCentral, частина ресурсів Springer, Copernicus Publications та ін. Існує також пошукова система наукових журналів DOAJ (Directory of Open Access Journals). З освітніми матеріалами ситуація складніша, оскільки на відміну від журналів навчальна література має значно більший обсяг і потребує значно більшої роботи над ресурсом. Якщо науковців до публікації їхніх робіт у відкритому доступі заохочує можливість здобуття рейтингу, то в освітніх матеріалів метрична система відсутня. Головна мета цієї статті полягає у висвітленні проблеми обігу відкритих електронних інформаційних ресурсів та ролі публічних ліцензій як найбільш дієвого інструмента для їх регулювання.

Разом зі зростанням кількості й темпів поширення інформації дедалі більш актуальними стають питання авторського права, які ускладнюють її обіг. З розвитком інформаційного обміну й співробітництва між багатьма країнами постає проблема відмінностей авторського права між ними. Для безбар'єрного користування ресурсом він має перейти в суспільне надбання, але термін дії авторського права значно знижує актуальність твору в такому випадку. На сьогодні набуває поширення проект Open Data, метою якого є забезпечення вільного доступу до інформації без обмежень авторського права. Схожі відкриті проекти – Open content і вищеописаний Open access. Механізмами, що дали б змогу у такий спосіб розповсюджувати дані, є публічні ліцензії.

Публічна ліцензія – ліцензія, яка призначена для забезпечення юридичного захисту прав користувача (суспільства) на необмежене відтворення, вивчення, розповсюдження й зміну різних продуктів інтелектуальної діяльності [1]. Спочатку такі ліцензії було створено для вільного програмного забезпечення, але з часом поширилися на всі інші твори. Одні з перших вільних ліцензій – GNU Free Documentation License (GNU⁹¹ FDL⁹²), GNU GPL⁹³ (**General Public License**) й Open Publication License. Слід відзначити й Apache⁹⁴ Software License (вільне програмне забезпечення Apache), Mozilla⁹⁵ Public License (скорочено MPL, вільне програмне забезпечення Mozilla). Ліцензія BSD (Berkeley Software Distribution університет Берклі), ліцензія MIT (MIT License, група ліцензій, розроблених у Массачусетському технологічному інституті для поширення вільного програмного забезпечення).

Найбільш поширена з них – ліцензія Creative Commons, яка являє собою мережу з понад 100 організацій у 70 країнах. Щоб передати права, автор укладає договір про розпорядження майновими правами. Укласти договір можна або поставивши особистий підпис і зазначивши інформацію про сторону, що підписує договір, або скориставшись криптуванням, тобто електронним підписом⁹⁶.

Найбільшим ресурсом, який базується на цій ліцензії, є всім відома «Вікіпедія». Її статті розповсюджуються на правах Creative Commons –

⁹¹ GNU – вільна UNIX-подібна операційна система

⁹² FDL – ліцензія вільної документації.

⁹³ GPL – універсальна суспільна ліцензія.

⁹⁴ Apache – вільний веб-сервер.

⁹⁵ Mozilla – організація-розробник програмного забезпечення.

⁹⁶ Електронний цифровий підпис – засіб електронної ідентифікації, що створюється криптографічним перетворенням особистого ключа.

ShareAlike 3.0. Щодо розвитку вільних наукових джерел, у Creative Commons є проект Science Commons, метою якого є пристосування наукових джерел до ідеалів вільного доступу, уможливлення повторного використання наукових досліджень, надання науковим матеріалам форми, доступної для пошуку і вивчення, збір наукової інформації з різних джерел. Слід відмітити й проект Open Education Resources ⁹⁷, у рамках якого ведеться робота зі створення бази високоякісних навчальних матеріалів.

Пошук творів з ліцензією Creative Commons можна здійснювати на її власній пошуковій системі (<http://search.creativecommons.org>) і за допомогою Google, вибравши в розширеному пошуку фільтр у розділі «Права на використання» [4].

Creative Commons надає авторам зручні способи санкціонувати конкретні види використання їхніх творів, при цьому зберігаючи контроль над іншими видами використання. Це своєрідний компроміс між системами «всі права застережені» (copyright) і «жодні права не застережені» (public domain), об'єднанням яких стала система «деякі права застережені» (some rights reserved). Creative Commons пропонує шість видів ліцензій, які є комбінаціями, створеними з чотирьох елементів:

1. Атрибуція (Attribution) – дозвіл на використання твору за умови, якщо вказано авторство роботи.

2. Некомерційне використання (Non-Commercial) – дозвіл на використання твору, але тільки з некомерційною метою. Для комерційного використання треба отримати окрему ліцензію.

3. Без права створення похідних робіт (Non Derivative) – дозвіл на копіювання, розповсюдження, показ, виконання тільки точних копій твору, а не його похідних робіт.

4. Таке ж розповсюдження (Share Alike) – дозвіл іншим особам робити похідні роботи, але розповсюдження цих робіт має здійснюватися на тих умовах, на яких отримано оригінал.

Комбінації цих елементів мають такий вигляд: умовно ліцензії CC розділили на «вільні» і «невільні». До першої групи віднесено дві ліцензії:

• Attribution (BY) – ліцензія «Із вказівкою авторства», що дає змогу розповсюджувати, переробляти, виправляти й розвивати твір навіть у комерційних цілях за умови вказівки його автора.

• Attribution – Share Alike (BY-SA) – ліцензія «Із вказівкою авторства – копілефт», що дає змогу переробляти, виправляти й розвивати твір навіть

---

⁹⁷ Open Education Resources – програма розвитку відкритих освітніх ресурсів.

у комерційних цілях за умови вказівки авторства й ліцензування похідних робіт на аналогічних умовах.

Група «невільних» ліцензій складається з чотирьох видів:

- Attribution – No Derivative Works (BY–ND) – ліцензія «Із вказівкою авторства – без похідних», що дає змогу вільно поширювати твір як на комерційній, так і на некомерційній основі. При цьому твір має залишатися незмінним. Крім того, обов'язковим є зазначення його авторства.

- Attribution – Noncommercial (BY–NC) – ліцензія «Із вказівкою авторства – некомерційна», що дає змогу переробляти, виправляти й розвивати твір на некомерційній основі. Хоча для похідних робіт зберігаються вимоги зазначення авторів і некомерційного використання, надання третім особам аналогічних прав на похідні роботи не вимагається.

- Attribution – Noncommercial – Share Alike (BY–NC–SA) – ліцензія «Із вказівкою авторства – некомерційна – зі збереженням умов», що дає змогу переробляти, виправляти й розвивати твір на некомерційній основі доти, доки згадується оригінальне авторство й похідні роботи ліцензуються на аналогічних ліцензійних умовах. Користувачі можуть не тільки одержувати й розповсюджувати твір на умовах, ідентичних умовам цієї ліцензії, а й перекладати його, а також створювати інші похідні роботи, що ґрунтуються на цьому творі. Усі похідні твори матимуть ті ж ліцензії, а отже, і некомерційний характер.

- Attribution – Noncommercial – No Derivative Works (BY–NC–ND) – ліцензія «Із вказівкою авторства – некомерційна – без похідних». Ця ліцензія має найбільші обмеження серед шести основних ліцензій, що дають змогу вільно розповсюджувати твір. Її часто називають ліцензією «безкоштовної реклами», оскільки вона дає змогу іншим одержувати й поширювати твір доти, доки вони згадують автора й посилаються на нього, але вони не можуть змінювати твір і використовувати його в комерційних цілях.

Усі ліцензії СС сформульовано таким чином, щоб не обмежувати права сумлінного використання й інші авторські права. Ці документи не виняткові й діють протягом усього часу дії отриманих прав. Фактично якщо роботу ліцензовано, то її ліцензію вже не може бути анульовано.

Усі ці види ліцензій не є вичерпними, автори можуть укладати з користувачами інші види ліцензійних угод. На цей час ліцензію внесено в законодавства 52 країн, і ще більше країн проводить відповідну роботу [3].

В Україні у сфері регулювання авторських прав склалася така ситуація: авторське право виникає в автора негайно після закінчення роботи над авторським твором, незалежно від того, де й коли цей твір було опублі-

ковано і чи було його опубліковано взагалі, а також незалежно від того, чи були зареєстровані права автора на його твір.

Відповідно до Закону України «Про авторське право й суміжні права» і Всесвітньої конвенції про авторське право 1952 р., ніяких особливих дозволів для того, щоб автор почав використовувати знак копірайту ©, не потрібно. Копірайт захищає літературні, музичні, хореографічні, графічні, архітектурні твори, фотографії, ігри тощо. Твір, захищений копірайтом, а також будь-яка його частина не можуть бути використані без дозволу власника.

На сьогодні працює робоча група з адаптації ліцензій Creative Commons до українського законодавства. Її учасники публікують статті, займаються презентаціями ліцензій у законодавчих установах, проводять курси та вебмінари. Також існує її веб-сайт: <http://creativecommons.org.ua>.

15.08.2002 р. до Верховної Ради було внесено проект закону «Про використання Відкритого (Вільного) програмного забезпечення в державних установах та державному секторі господарства». 1.12.2005 р. на заміну йому було подано проект закону «Про використання Відкритих і Вільних форм інтелектуальної власності, Відкритих форматів даних та Відкритого (Вільного) програмного забезпечення в державних установах і державному секторі економіки». У 2009 р. до Верховної Ради було подано проект закону «Про використання відкритого програмного забезпечення в органах державної влади та органах місцевого самоврядування». На жаль, перші два проекти досі перебувають на стадії опрацювання, а третій знято з розгляду, що підкреслює неготовність українського законодавства до таких кроків.

Також заважає і відсутність практики укладання угод в електронній формі, без якої просування вільних ліцензій буде неможливим. Стаття 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права» встановлює, що договори про передачу прав на використання творів повинні укладатися в письмовій формі. Частина 2 ст. 1107 Цивільного кодексу передбачає, що договір щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності укладається в письмовій формі. Саме тому питання щодо того, на яких правових основах український користувач здійснює доступ до вільних електронних інформаційних ресурсів, є невирішеним [2].

Проте прибічники СС радять користуватися неадаптованими видами ліцензій з огляду на те, що вони відповідають стандартним умовам Бернської конвенції⁹⁸, а також інших міжнародних угод про авторське

---

⁹⁸ Бернська конвенція – міжнародна угода про авторське право, підписана 9 вересня 1886 р..

право. Передбачається, що кожна ліцензія із сімейства СС буде ефективною в усьому світі, не зважаючи на те, адаптована вона до місцевого законодавства чи ні. З іншого боку, виникає питання: на що можна розраховувати в разі виникнення правового конфлікту? На законодавство України чи на міжнародне право? Це питання потребує детального розгляду з боку законодавчої влади.

Список використаних джерел

1. *Докучаєва Н.* Creative Commons: Чи знайде ідея готових ліцензій застосування в Україні? [Електронний ресурс] / Н. Докучаєва, Н. Лавренова. – Режим доступу: <http://www.legalweekly.com.ua/article/?uid=1665>. – Назва з екрана.

2. *Кучма І.* Creative Commons: авторські права – гнучкі та креативні [Електронний ресурс] / І. Кучма. – Режим доступу: http://dt.ua/SOCIETY/creative_commons_avtorski_prava_gnuchki_ta_kreativni-48478.html. – Назва з екрана.

3. *Наумко М.* Чи працюють в Україні вільні публічні ліцензії? [Електронний ресурс] / М. Наумко, А. Бічук. – Режим доступу: <http://creativecommons.org.ua/236>. – Назва з екрана.

4. Свободная лицензия [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%B7%D0%B8%D1%8F F. – Назва з екрана.

УДК 025.4.01:004.65

Тетяна Медвідь,

мол. наук. співроб. відділу систематизації НБУВ

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЕЛЕКТРОННИХ РЕСУРСІВ: ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ ЗМІСТУ ТА РОЗПОДІЛУ ЗА ГАЛУЗЯМИ ЗНАНЬ

У статті представлено диспетчеризацію як процес здійснення компетентного забезпечення уніфікації та оптимізації проведення бібліотечно-інформаційної роботи. Проаналізовано всі компоненти-складники процесу диспетчеризації електронних ресурсів і визначено, що це формальна й смислова підготовка документів до процесу систематизації.

Ключові слова: диспетчеризація, електронні ресурси, документ.

В умовах сучасного динамічного розвитку суспільства інформація стає таким стратегічним ресурсом, як і традиційні матеріальні й енергетичні ресурси. Найбільший економічний і соціальний успіх сьогодні очікує ті країни, які активно використовують сучасні засоби комп'ютерних комунікацій і мереж, інформаційних технологій і систем керування інформаційними ресурсами. Актуальність цієї публікації зумовлена тим, що становлення сучасного інформаційного суспільства неможливе без використання інформаційних ресурсів в електронному вигляді. Переведені в електронну форму й зібрані в загальну систему інформаційні ресурси набувають більш високого рівня, за якого реалізується збереження, організація і поширення різнобічної інформації, забезпечуючи тим самим широке її поширення й ефективне використання.

Мета дослідження: показати процес диспетчеризації як один з компонентів оптимізації проведення бібліотечно-інформаційної роботи та проаналізувати всі можливі види процесу диспетчеризації електронних інформаційних ресурсів.

Об'єктом дослідження цієї публікації є електронні інформаційні ресурси в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (НБУВ).

Предмет дослідження – диспетчеризація електронних ресурсів у процесі їх систематизації.

Електронні інформаційні ресурси – це нематеріальні ресурси, створені на основі організаційного оформлення сукупності відомостей, зібрані,

опрацьовані, зберігаються й передаються за допомогою електронних, програмних і мережевих засобів, функціонують у режимі онлайн і використовуються для підвищення ефективності управління в усіх сферах життєдіяльності суспільства [4, с. 189]. Формування національних інформаційних ресурсів у всіх розвинутих країнах розпочиналося в книгозбірнях – найдавніших суспільних інститутах, що здійснюють кумуляцію, збереження й використання документованих знань. Такий підхід дав змогу цим країнам у стислі терміни з незначними витратами досягти вагомих результатів, оскільки забезпечив включення накопичених упродовж століть бібліотечних фондів у нову інформаційну інфраструктуру суспільства. Сьогодні її розвиток здійснюється в напрямі реалізації так званої інформаційної супермагістралі, у межах якої провідні книгозбірні світу мають трансформуватися в «бібліотеки без стін» [5, с. 3–4].

В Україні існує Національна система електронних бібліотек, метою створення якої було досягнення абсолютно нового рівня якості обслуговування, повноти й оперативності задоволення інформаційних потреб суспільства. На сьогодні основним завданням національних бібліотек є істотне збільшення частки електронних інформаційних ресурсів у загальному інформаційному просторі, їх популяризація, підсилення впливу цих ресурсів на різноманітні сфери суспільства. Водночас варто зазначити, що ключовим завданням Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського завжди було і є оперативне забезпечення доступу до інформації і знань усіх категорій користувачів, як реальних, так і віртуальних, відповідно до їхніх інформаційних запитів, на різних носіях: паперовому, магнітному, цифровому тощо [1, с. 7–8]. Саме з такою метою в НБУВ створено спеціальний відділ – відділ формування й обліку електронних інформаційних ресурсів. Діяльність відділу спрямовано на формування електронних ресурсів, поповнення зібрання мережевих документів новими матеріалами, їх опрацювання та облік, організацію пошукового апарату з накопиченими інформаційними ресурсами [3].

Слід зазначити, що швидкість пошуку електронних інформаційних ресурсів на сайті електронної бібліотеки безпосередньо залежить від правильності упорядкування їх за видами документів, розділами знань та іншими ознаками. Це все значно сприяє оперативності пошуку необхідних для користування електронних документів. Значну роль у цьому процесі відіграє диспетчеризація проходження цих документів, яка є первинним етапом підготовки електронних інформаційних ресурсів до аналітико-синтетичної обробки, тобто систематизації.

Диспетчеризація (англ. *dispatch* – швидко виконувати) – процес центра-

лізованого оперативного контролю, керування, координації будь-якого процесу з використанням оперативної передачі інформації між об'єктом диспетчеризації і пунктом керування [2, с. 30]. Диспетчеризація проходження електронних інформаційних ресурсів являє собою аналіз змісту документів, розподіл їх за першим знаком «Рубрикатора НБУВ», тобто за розділами знань, а в окремих випадках і за підрозділами, якщо в цьому є потреба. Наприклад, розділ «3 Енергетика. Радіоелектроніка» потребує розподілу на такі підрозділи: «32 Електроенергетика. Електротехніка», «33 Теплоенергетика. Теплотехніка», «397 Інформаційна та обчислювальна техніка». Також певного розподілу на підрозділи потребують розділи «В Фізико-математичні науки», «У Економіка. Економічні науки», «Ч Культура. Наука. Освіта» та ін.

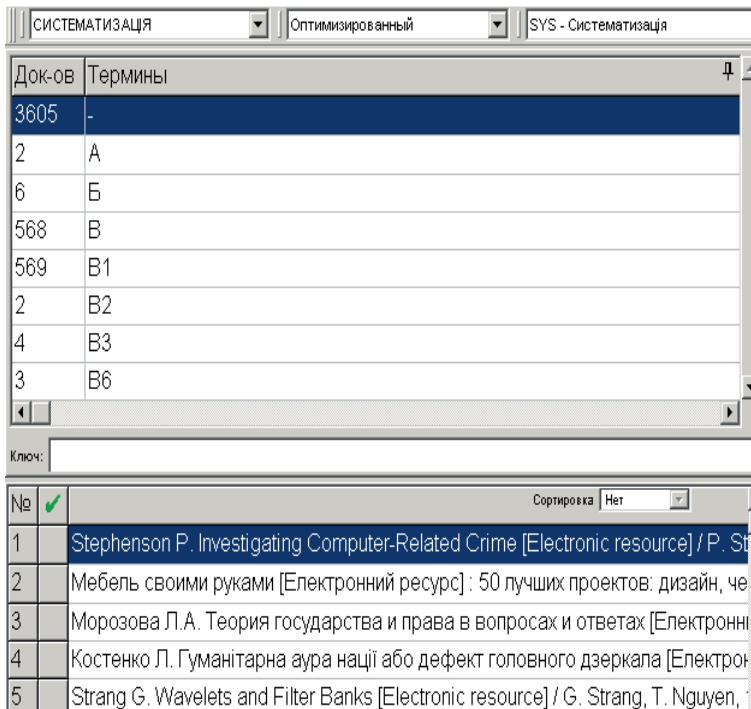

Рис. 1. Місцезнаходження електронних інформаційних ресурсів

Процес диспетчеризації починається саме з того етапу, коли після

опрацювання електронних документів відділом формування і обліку електронних інформаційних ресурсів вони з'являються в пошуковому вікні під назвою «Систематизація». Це електронні ресурси, які потребують опрацювання у відділі систематизації, тобто визначення і занесення до описів документів відповідних індексів «Рубрикатора НБУВ». У загальному переліку незаіндексованих документів окремим масивом збираються надходження, які ще не пройшли етапу диспетчерського оброблення (вони не мають позначення розділу знань) (див. рис. 1).

Під час ретельного вивчення та аналізування змісту кожного електронного документа необхідно приділяти велику увагу не тільки анотації і ключовим словам, наданим у бібліографічному описі, а й повному тексту. Це необхідно для того, щоб правильно визначити розділ знань, тим самим прискоривши обробку документа.

Умовно процес диспетчеризації електронних інформаційних ресурсів можна поділити на декілька видів. Перший вид – коли зміст документа є цілком зрозумілим, тобто не виникає ніяких питань щодо належності цього інформаційного ресурсу певному розділу знань. У такому випадку на екрані в стрічці «Розділ знань» вибирається одна літера, якою позначено відповідний розділ знань.

Назва елемента	№	Значення
621: РУБР. НБУВ	1	
60: Розділ знань	1	X

РУБРИКАТОР / Технологія / Додаточные /

Полное описание | Связанные док-ты ...

*Локальний (чит. зали НБУВ)
наукове видання*

Брзбан, Г.
Французское административное право / Г. Брзбан. – Пер. с франц. – М.: Прогресс, 1988. – 488 с.
 законодавство -- державне управління -- виконавча діяльність

 [Текст у форматі PDF 3.11 МБ](#)

Анотація:
 Фундаментальное исследование известного французского ученого— видного специалиста в области теории и практики административного права. Книга содержит большой фактический материал. Рекомендуются юристам, специалистам в области управления, студентам и аспирантам юридических вузов, всем, интересующимся вопросами административного права.

Матвієнко І. М. : 07.05.2012

Рис. 2. Вибір одного розділу знань

Наприклад, маємо опис документа:

Брэбан, Г.

Французское административное право / Г. Брэбан. – Пер. с франц. – М.: Прогресс. 1988. – 488 с.

Оскільки в документі йдеться про правові науки, вибираємо для нього літеру X, якою позначається розділ знань «X Держава і право. Юридичні науки» (див. рис. 2). Варто зазначити, що саме цей вид диспетчеризації проходження документів є одним з найпростіших, оскільки не потребує великих затрат часу.

Наступним видом диспетчеризації електронних інформаційних ресурсів є смислова обробка таких документів, які можна віднести до двох або й більше галузей знань. Порівняно з першим видом диспетчеризації, такі документи потребують детальнішого вивчення їх змісту. Спрямування диспетчером документа для систематизування одразу в декілька розділів знань сприяє прискореній обробці електронних інформаційних ресурсів систематизаторами. Диспетчеризація таких видів документів – це вибір у стрічці «Розділ знань» двох або більше літер. Розглянемо приклад (див. рис. 3).

Якбачимо з опису, у цьому збірнику йдеться про проблеми, які розглядають дві взаємопов'язані дисципліни. Ці дисципліни належать до двох зовсім різних розділів знань: «Ю Філософські науки. Психологія» (літера Ю) і «Ч Культура. Наука. Освіта» (вибираємо літеру Ч).

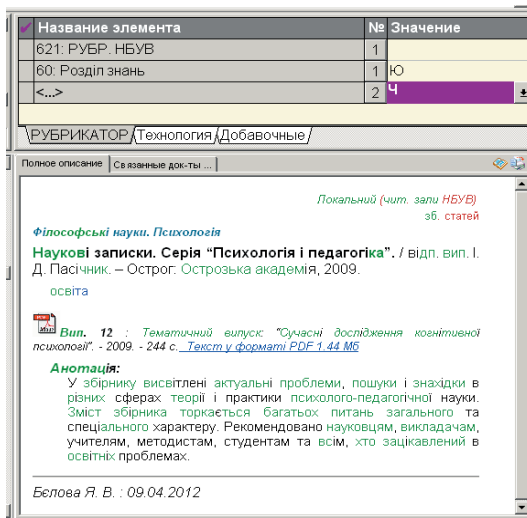

Рис. 3. Вибір двох розділів знань

Третім видом диспетчеризації електронних інформаційних ресурсів є такий, при якому розподіл за першим знаком «Рубрикатора НБУВ» є не достатнім. Це стосується випадків, коли в межах одного розділу знань працюють два або більше спеціалістів. Наприклад, розділ «У Економіка. Економічні науки» доводиться розподіляти за підрозділами: «У01 Теоретична економіка. Основи економічної теорії. Політекономія. Економікс», «У9 Економіка окремих країн»; розділ «Ч Культура. Наука. Освіта» необхідно розподіляти за підрозділами «Ч2 Наука», «Ч7 Культура», «Ч73 Бібліотечна справа» тощо. У цьому разі потрібно визначати ще й першу цифру після літери, тобто підрозділ. Розглянемо приклад на рис. 4:

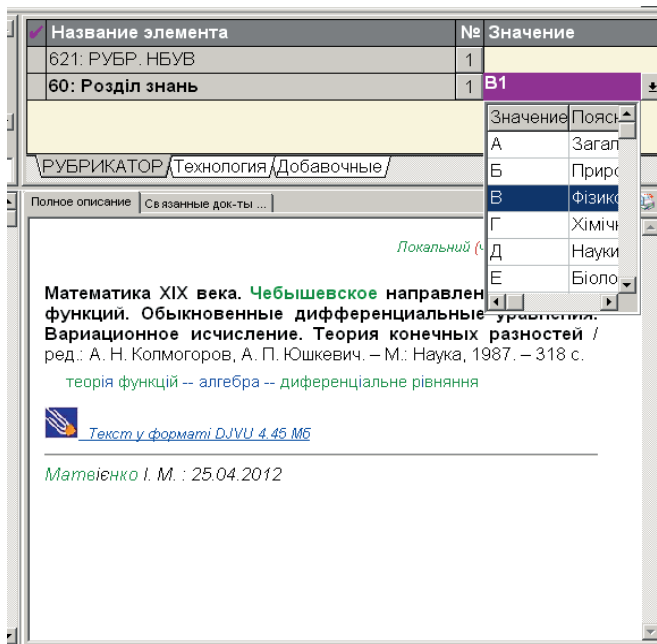

Рис. 4. Вибір підрозділу в конкретному розділі знань

Оскільки розділ «В Фізико-математичні науки» розподілено між двома фахівцями, доцільніше одразу відправляти документ тому фахівцю, який працює у підрозділі «B1 Математика». Таким чином, систематизаторам, які працюють у різних підрозділах одного розділу, не доводиться переглядати весь масив необроблених документів цього розділу.

Характерною рисою такого виду диспетчеризації електронних інформаційних ресурсів є можливість точнішої і прискореної смислової обробки документа та підготовка його до безпосереднього процесу систематизації.

Таким чином, диспетчеризація проходження електронних інформаційних ресурсів – це формальна й смислова підготовка електронних документів до процесу систематизації, головною метою якої є розподіл ресурсів за певними розділами або підрозділами знань. Оскільки наявність великої кількості інформації, представленої у вигляді електронних інформаційних ресурсів, на сьогодні породжує необхідність її упорядкування, систематизації і, що найголовніше, створення безперешкодного доступу до цієї інформації, саме диспетчеризація електронних інформаційних ресурсів відіграє важливу роль у вищевказаних процесах, забезпечуючи централізований контроль й оперативне регулювання розподілу електронних документів, організовуючи тим самим своєчасне їх опрацювання на етапі систематизації.

Формування, збереження і використання електронних інформаційних ресурсів, надання інтерактивних послуг – це процеси, забезпечення яких сьогодні стає важливішим напрямом діяльності бібліотеки, а ключовим елементом у всіх цих процесах і є диспетчеризація електронних інформаційних ресурсів.

Список використаної літератури

1. *Каліберда Н. Ю.* Забезпечення доступу до інформації: сучасні інформаційні технології / Н. Ю. Каліберда // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* – К., 2007. – Вип. 19. – С. 7–12.

2. *Орєшина Н. В.* Диспетчеризація проходження документів у процесі їх систематизації: практичні аспекти / Н. В. Орєшина, Т. С. Медвідь // *Бібл. вісн.* – 2012. – № 2. – С. 30–34.

3. Положення про Відділ формування і обліку електронних інформаційних ресурсів – К., 2010. – 5 с.

4. *Самохіна Н. В.* Інформаційні ресурси та електронні пристрої у бібліотечній діяльності / Н. В. Самохіна // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* – К., 2011. – Вип. 29. – С. 184–190.

5. *Чекмарьов А. О.* Національна система електронних бібліотек / А. О. Чекмарьов, Л. Й. Костенко, Т. П. Павлуша / *НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського.* – К., 1998. – 50 с.

УДК 02:004.738.5

Ігор Гах,

мол. наук. співроб. НЮБ НБУВ

ТЕХНОЛОГІЇ WI-FI В БІБЛІОТЕЦІ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

У статті проаналізовано принципи й технологію функціонування Wi-Fi-мереж і стандарти передачі даних у них. З урахуванням переваг і недоліків цих мереж, архітектурно-планувальних рішень бібліотечних споруд і приміщень, а також вимог користувачів сформульовано висновки щодо доцільності розгортання в кожному конкретному випадку Wi-Fi-зон.

Ключові слова: бібліотеки, Інтернет, бездротові мережі, Wi-Fi-технології, Wi-Fi-зони, стандарти передачі даних, безпека даних.

Розвиток бібліотечного й міжбібліотечного інформаційного простору в нинішніх умовах неможливий без сучасних засобів зв'язку й роботи з інтранет- та інтернет-мережами. Упровадження сучасних автоматизованих виробництв та комп'ютерної техніки в бібліотечну діяльність вимагають організації високошвидкісних засобів і технологій передачі даних в інформаційно-бібліотечному просторі. Ці питання розглядалися в роботах Я. Шрайберга [12], Л. Костенка [15], В. Петрова [11]. Висвітленню ролі й значення сучасних засобів передачі інформації в інформаційно-бібліотечному середовищі, у тому числі за допомогою бездротових мереж, присвячено роботи С. Канвілکارа [13], Д. Соловяненка [16], Л. Костенка [14], В. Оліфера [4].

Водночас аналіз публікацій, присвячених проблемам автоматизації та інформатизації бібліотечного середовища, дає змогу зробити висновок щодо актуальності й затребуваності досліджень, що доповнюють і конкретизують висвітлення питання недоліків і переваг використання технологій Wi-Fi в бібліотеках.

Всесвітня тенденція до розширення зон Wi-Fi обумовлена рядом важливих факторів, таких як прискорення передачі інформаційних повідомлень, можливість швидкого обміну інформацією між користувачами, одержання й передача повідомлень, можливість миттєвого одержання інформації з будь-якої точки земної кулі.

Назва Wi-Fi – це скорочення словосполучення Wireless-Fidelity,

буквально – бездротова свобода, що в певному сенсі відображає призначення цього бездротового інтерфейса. Wi-Fi був створений у 1991 р. NCR Corporation/AT&T (Lucent Technologies і Agere Systems) у Нівегейні, Нідерланди. На сьогодні Wi-Fi – це торгова марка, що належить Wi-Fi Alliance. Також Wi-Fi – загальноживана назва для стандарту бездротової передачі даних, який об'єднує декілька протоколів і ґрунтується на сімействі стандартів IEEE 802.11 (Institute of Electrical and Electronic Engineers – міжнародна організація, що займається розробкою стандартів у сфері електронних технологій). Найвідомішим і найпоширенішим на сьогодні є протокол IEEE 802.11 g, що визначає функціонування бездротових мереж [1].

Wi-Fi призначений для об'єднання між собою двох і більше пристроїв. Але це занадто загальний висновок, і необхідно його конкретизувати.

Тип з'єднання двох пристроїв безпосередньо називається «Точка-точка». У результаті виникає безпроводна локальна мережа, яка складається з двох пристроїв, оснащених Wi-Fi-адаптерами. Цими пристроями можуть бути будь-які електронні апарати, будь то настільні ПК, ноутбуки, КПК, смартфони тощо. При з'єднанні типу «Точка-точка» достатньо двох (по одному для кожного пристрою) Wi-Fi-адаптерів. Вони можуть бути виконані у вигляді PCI-карт розширення, а також PCMCIA-, flash-карт та ін. [2, 8]. З'єднання більше ніж двох пристроїв у бездротову локальну мережу відрізняється тим, що одних тільки Wi-Fi-адаптерів у такому випадку буде недостатньо. Необхідна також точка доступу Access Point (AP). AP з'єднується провідним способом з кабелем інтернет-з'єднання (якщо планується вихід у глобальну мережу з «повітряної» локальної мережі) і безпроводним – з пристроями, оснащеними Wi-Fi-адаптерами. Можлива схема й без під'єднання до Інтернету. В описаній у цьому пункті схемі Access Point виступає як з'єднувач пристроїв, які входять у створену на основі технології Wi-Fi локальну мережу. Крім того, вона ж може виступати як міст (тобто, по суті, з'єднувачем) між бездротовою локальною і глобальною мережею [1, 4].

Нарешті, завдяки бездротовій Wi-Fi-мережі можна об'єднати між собою дві й більше провідні або повітряні мережі. Виконується це завдання за допомогою тієї ж AP [2, 4].

Переваги бездротових мереж в аспекті їх використання в бібліотеці сьогодні є очевидними. Технологія Wi-Fi стала невід'ємною частиною сучасного життя, а отже, застосування цієї технології в бібліотечній сфері дало відчутні результати, якість обслуговування читачів стала кращою і кількість відвідувачів значно збільшилася.

Нині Wi-Fi використовується в багатьох організаціях, оскільки за визначених умов швидкість роботи мережі вже перевищує 100 Мбіт/с. Користувачі можуть переміщатися між точками доступу територією покриття мережі Wi-Fi [1].

Як правило, установка Wireless LAN рекомендується там, де розгортання кабельної системи неможливо або економічно недоцільно, а також у приміщеннях або на території, де існують труднощі з монтажем провідної мережі. Бездротова мережа незамінна там, де є необхідність у мобільності. Наприклад, публічна бібліотека, де деяким співробітникам і читачам доводиться працювати зі своїми ноутбуками й іншими мобільними пристроями на різних робочих місцях. Wi-Fi можна використовувати на додаток до існуючої кабельної мережі. Наприклад, якщо у вас у приміщеннях прокладено дротову мережу, але вас часто відвідують співробітники з філії або

читачі, для яких не вистачає стаціонарних робочих місць і у яких є свої мобільні пристрої, то Wi-Fi буде для них зручним рішенням [1, 8].

Ці умови, а також велика кількість читачів з різноманітними пристроями, обладнаними модулем Wi-Fi, були ключовими при створенні Wi-Fi-зон у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (НБУВ).

До речі, невелика ширина використовуваного спектра частот, відсутність можливостей роумінгу й авторизації не дають змоги Wi-Fi-пристроєм потіснити на ринку мобільний зв'язок. Тим не менше, компанії ZyXEL, SocketIP і Symbol Technologies пропонують рішення щодо організації Wi-Fi-телефонії [10].

Першим стандартом Wi-Fi був 802.11. Найповільніший серед усіх стандартів Wi-Fi, він підтримує швидкість передачі 1–2 Мб/с [3, 9].

Наступним було розроблено 802.11a, який підтримує передачу даних зі швидкістю до 54 Мб/с. Реальна швидкість зазвичай становить приблизно 22–26 Мб/с. Працює на частоті 5 ГГц і виконує передачу даних за допомогою методу OFDM (мультиплексування с ортогональним

діленням частот). 802.11a здатний на передачу даних зі швидкістю 54 Мб/с на відстані від 12 до 15 м і 6 Мб/с від 50–90 м, причому всередині приміщення, де є різноманітні перешкоди типу капітальних і некапітальних стін, водночас як на відкритому просторі 54 Мб/с забезпечується вже на 30–40 м, а 6 Мб/с – до 250–350 м [3].

802.11b – найбільш поширений на сьогодні в мобільних пристроях стандарт. Швидкість лише до 11 Мб/с. Реальна – 5–7 Мб/с. Частота – 2.4 ГГц, метод – DSSS (пряма послідовність з рознесенням сигналу по широкому діапазону). У чотирьох, так би мовити, стінах 11 Мб/с тримається до 30–40 м, а 1 Мб/с – до 80–100 м. На відкритому просторі Wi-Fi-мережа працює на швидкості до 11 Мб/с на відстані 200–300 м і тримає 1 Мб/с до 500–600 м. Також існує 802.11b+ (22 Мб/с, сумісний з «просто» 802.11b) [3, 9].

802.11g забезпечує швидкість передачі даних до 54 Мб/с. Реальна швидкість становить приблизно 50% від заявленої, а саме: від 22 до 24 Мб/с. Функціонує на частоті 2.4 ГГц і використовує методи OFDM і FSSS. На вулиці пристрої, підключені до такої Wi-Fi-мережі, можуть обмінюватися даними зі швидкістю 54 Мб/с, перебуваючи на відстані 150–200 м один від одного, і зі швидкістю в 1 Мб/с на відстані 400–500 м. Що стосується закритого простору, то тут менш вдало: від 30 до 40 і від 80 до 100 м відповідно [3, 9].

Крім описаних стандартів, існують ще 802.11i та 802.11n. Стандарт IEEE 802.11n було затверджено 11 вересня 2009 р. Його застосування дає змогу підвищити швидкість передачі даних практично вчетверо порівняно з пристроями стандартів 802.11g (максимальна швидкість яких становить 54 Мбіт/с) за умови використання в режимі 802.11n з іншими пристроями 802.11n. Теоретично 802.11n здатний забезпечити швидкість передачі даних 600 Мбіт/с.

Стандарт 802.11n розроблявся понад сім років. У 2007 р. було затверджено «чорнову» версію 802.11n Draft 2.0, порівняно з якою в остаточний варіант внесено тільки необов'язкові доповнення. Таким чином, випущені за останні два роки до стандартизації пристрої Draft n будуть повністю сумісні з фінальною версією. Нове устаткування зможе працювати також із пристроями попередніх поколінь 802.11a/b/g. Висока швидкість досягається завдяки технології багатопотокової передачі даних (MIMO – multiple-input multiple-output). Приймачі й передавачі оснащуються кількома антенами. Бездротова мережа 802.11n може працювати у двох частотних діапазонах і забезпечує розширену зону приймання порівняно з попередньою версією [1].

У Wi-Fi-мережі НБУВ застосовано одночасно всі названі стандарти, завдяки чому більшість читачів і співробітників бібліотеки можуть вільно працювати в мережі, не задумуючись над тим, який стандарт підтримує їхній пристрій.

Для обмеження доступу стороннім пристроям у Wi-Fi-мережі застосовується шифрування даних. У кожний пристрій, враховуючи точку доступу, прописується спеціальний ключ (фраза), яким шифруються дані, передані «через повітря». Безпосередньо ключ в «ефір» не передається, тому перехопити його неможливо. Теоретично, звичайно, існує можливість підібрати ключ до мережі. Але ця можливість обернено пропорційна довжині ключа. Зважаючи на це, фахівці рекомендують створювати ключ якомога більшої довжини (з великою кількістю символів). Додатково деякі точки доступу дають змогу прописувати фізичні адреси (MAC-адреси) конкретних бездротових пристроїв, які повинні мати доступ до мережі – іншим пристроям з'єднання надаватися не буде [4, 9].

На сьогодні на ринку існує великий вибір Wi-Fi-роутерів. Від найпростіших до більш складних з додатковими можливостями, такими як передача голосових даних (телефонія), створення віртуальних тунелів, підтримка бездротового доступу в Інтернет, підтримка ADSL і багато іншого. Ціновий діапазон від 300 грн за найпростіші моделі. Такі пристрої підійдуть для некритичного до якості домашнього використання. Середня надійна модель для невеликої офісної мережі обійдеться в 600–800 грн. У настільних комп'ютерах для підключення до мережі Wi-Fi, як правило, використовують PCI-карту, вартість якої 150–300 грн. Більшість сучасних ноутбуків уже обладнано мережевою картою Wi-Fi і для підключення до бездротової мережі додаткового обладнання не потрібно. Для старих моделей, де підтримку Wi-Fi не передбачено, можна придбати USB-карту за ціною 250–300 грн, або PCMCIA-карту [4, 5].

Серед переваг використання технології Wi-Fi є те, що в бездротову мережу простіше додати новий пристрій, ніж зробити те саме, маючи дротову мережу. Як у першому, так і в другому випадку новий пристрій доведеться обладнати мережевим обладнанням (Wi-Fi-адаптером або мережевою картою відповідно). Але у випадку з бездротовою мережею потім необхідно виконати лише програмні налаштування, а при роботі з дротами доведеться цей дріт спершу підготувати, а потім ще його й протягнути куди потрібно [6, 7, 8].

До всього ж використання переносних пристроїв забезпечує ще одну перевагу для роботи в мережі, а саме: мобільність у межах зони покриття

Wi-Fi-мережі, що неможливо за умови роботи в дротовій локальній мережі [5, 6].

Серед недоліків використання технології Wi-Fi варто виділити чутливість до перешкод, таких як, наприклад, електромагнітні, що випромінюються різноманітною технікою, розташованою в зоні покриття мережі. Вони впливають насамперед на швидкість з'єднання. Вона може істотно зменшитися при потраплянні радіопотоку в зону перешкод [5, 6, 7]. Крім того, швидкість кабельного з'єднання поки все-одно залишається вищою, ніж швидкість безпроводного. У будь-якому випадку на рівних відстанях між джерелом сигналу і приймачем [5, 6, 7].

Незважаючи на недоліки, технологія Wi-Fi дуже широко застосовується в повсякденному житті. Насамперед це, звичайно, бездротові локальні і, можливо так буде в майбутньому, глобальні мережі. Наприклад, нині в Україні з'являється дедалі більше місць (Wi-Fi-зони), які оснащені Wi-Fi-точками доступу. Це бібліотеки, офіси компаній, різноманітні кафе, бари, клуби, вокзали та аеропорти тощо. Підключення клієнтського пристрою, оснащеного Wi-Fi-адаптером, може бути платним або абсолютно безкоштовним залежно від завдань, статусу, політики закладу, оснащеного AP. Також AP встановлюють в інститути та університети, в інші місця навчання. В основному всі вони (у тому числі й Wi-Fi-зони НБУВ) побудовані за схемою, зображеною на рисунку [8].

Сьогодні з'являються Wi-Fi-телефони. Навряд чи вони можуть повністю замінити своїх GSM-братів. Адже GSM-вишок нині набагато більше, і кількість AP є, порівняно з GSM-антенами, просто мізерною, тобто використовуючи Wi-Fi, покриття побудови значно зривається.

А ось використання Wi-Fi-телефонів на задалегідь обумовленій площі (наприклад, на території певної організації) досить ефективне [10],

достатньо лише встановити необхідні точки доступу, що забезпечить повсюдне й постійне покриття на потрібній території.

Підсумовуючи вищевикладене, слід наголосити на тому, що мережі із застосуванням Wi-Fi на сьогодні дуже популярні завдяки названим вище перевагам й архітектурі, за допомогою якої вони побудовані, також невеликим фінансовим затратам на їх розгортання й налаштування. Незважаючи на недоліки, пов'язані з чутливістю до перешкод, меншою швидкістю передачі даних, яка ще й залежить від відстані, мережі на технології Wi-Fi продовжують розвиватися та розширюватися. Загалом технології Wi-Fi характеризуються високою ефективністю, забезпечують ряд додаткових можливостей і, з огляду на це, є досить перспективними.

Список використаних джерел

1. 802.11 n Wi-Fi: ответы на 5 больших вопросов // 3 DNews Daily Digital Digest [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.3dnews.ru/news/802_11_n_wi-fi_otveti_na_5_bolshih_voprosov. – Загл. с экрана.

2. *Росс Дж.* Wi-Fi. Беспроводные сети. Установка. Конфигурирование. Использование / Джон Росс ; пер. В. Ветлужских. – НТ Пресс, 2006. – 312 с.

3. Walberg S. Wireless All In One For Dummies / Sean Walberg, Loyd Case. – Wiley Publishing, 2010. – 507 с.

4. *Олифер В. Г.* Компьютерные сети. Принципы, технологии, протоколы / В. Г. Олифер, Н. А. Олифер. – Питер, 2001. – 669 с.

5. Ваш добрый помощник «Wi-Fi: преимущества и недостатки» [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://goodshelper.ru/wi-fi-reimushhestva-i-nedostatki>. – Загл. с экрана.

6. Преимущества и недостатки технологии Wi-Fi // компания K-NET : веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://k-net.com.ua/publikacii/12/>. – Загл. с экрана.

7. Беспроводные сети // компания InfoSpas : веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://infospas.ru/service/maintenance/wifiservice>. – Загл. с экрана.

8. Wi-Fi Zone – правила користування : сайт Чернігівської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://libkor.cg.ukrtel.net/index.php?id=6&sid=4>. – Назва з екрана.

9. Технология Wi-Fi // Cod3 Sun online : веб-сайт [Електронний

ресурс]. – Режим доступа: http://article.cod3_sun.com/tehnologiya_wifi.html. – Загл. с экрана.

10. Wi-Fi HotSpot 2.0 – Беспроводные сети нового поколения // компания Office UP : веб-сайт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.officeup.com.ua/solutions/article/24/71.html>. – Загл. с экрана.

11. *Петров В. В.* Формирование баз данных реферативной информации – путь к оперативному обмену результатами научных исследований / В. В. Петров, А. А. Крючин, Л. И. Костенко [и др.] // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – 2010. – Вып. 8. – С. 103–109.

12. *Шрайберг Я.* Первое десятилетие информационного века: влияние информационно-электронной среды на роль и позицию библиотек в развивающемся обществе : ежегод. докл. конф. «Крым», 2010 г. / Я. Шрайберг. – Судак ; Москва : препрогр. центр ГПНТБ России, 2010. – 77 с.

13. *Khanvilkar S. et al.* Multimedia Networks and Communication // Electrical Engineering Handbook / edited by W. K. Chen. – [S. l.] : Academic Press, 2004. – P. 401–425.

14. *Костенко Л. Й.* Розвиток комп'ютерно-телекомунікаційних технологій у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського / Л. Й. Костенко // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: Проблеми науки, освіти, практики : зб. матеріалів IV міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 21–23 трав. 2007 р. – К., 2007. – С. 156–158.

15. *Костенко Л. Й.* Програма розвитку комп'ютерних технологій у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського / Л. Й. Костенко // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: Проблеми науки, освіти, практики : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 25–26 трав. 2004 р. – К., 2004. – С. 130–132.

16. *Соловяненко Д. В.* Наукові бібліотеки та перспективні інтернет-технології / Д. В. Соловяненко, Л. Й. Костенко // Бібл. вісн. – 2011. – № 6. – С. 45–47.

УДК 32–055.2–057.341(100)

Леся Іващук,

наук. співроб. Фонду Президентів України НБУВ,
канд. іст. наук

ЖІНКА-ПРЕЗИДЕНТ – СВІТОВИЙ ДОСВІД, РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті висвітлюються гендерні питання становлення і функціонування інституту президентства в країнах світу. Особлива увага приділяється аналізу процесів сходження і перебування жінок на вищих державних посадах, зокрема президентських, у різних країнах світу впродовж ХХ–ХХІ ст.

Ключові слова: президент, президентство, гендерна політика, жінка-президент.

На сьогодні спостерігається прорив у світовій гендерній політиці, жінки стають президентами, прем'єр-міністрами, міністрами в урядах. Проте, за версією рейтингу найвпливовіших жінок світу, поданої в журналі *Forbes* за 2012 р., представниці прекрасної статі, які очолюють держави, особливого впливу на долю людства не мають. У плані такої впливовості вони поступаються жінкам-підприємцям. Проте в трійку найвпливовіших жінок у 2012 р. стрімко увірвалися канцлер Німеччини Ангела Меркель (Angela Merkel), яка отримала титул «найвпливовішої» ушосте, держсекретар США Хілларі Клінтон (Hillary Clinton) і президент Бразилії Ділма Руссефф (Dilma Rousseff). Президент Аргентини Крістіна Фернандес де Кіршнер (Cristina Fernandez de Kirchner) – 16 сходинка. Королева Великої Британії Єлизавета II опинилася лише на 26-й сходинці, прем'єр-міністр Австралії Джулія Гіллард (Julia Gillard) – на 27-й, прем'єр-міністр Таїланду – Йінглюк Шинаватра (Yingluck Shinawatra) – на 30-й сходинці рейтингу. На 71-й і 81-й сходинках – президент Малаві Джойс Банда (Joyce Banda) і міністр фінансів Нігерії Нгозі Оконджо-Івеала (Ngozi Okonjo-Iweala). Сходинки 82-гу та 92-гу займають президент Ліберії Еллен Джонсон-Серліф (Ellen Johnson Sirleaf) і міністр зовнішньої торгівлі Об'єднаних Арабських Еміратів Шейха Лубна Аль-Касімі (Sheikha Lubna Al Qasimi) відповідно. Представниці Росії та України взагалі не потрапили до цього списку [45].

На сьогодні існує шість жінок-президентів. Президент Аргентини Крістіна Фернандес де Кіршнер, президент Литви Даляя Грибаускайте,

президент Ліберії Елен Джонсон-Серліф, президент Швейцарії Евелін Відмер-Шлумпф, президент Малаві Джойс Банда, а також президент Бразилії Ділма Русефф.

Що ж відбувається в Україні? За всю історію президентських виборів, а їх було вже чотири, з майже чотирьох десятків претендентів на цей високий державний пост претендували лише чотири жінки. Відомо, що тільки одна з них – экс-прем'єр-міністр Ю. Тимошенко – вийшла в другий тур.

На наших очах відбувається прорив жінок у сферу політичного представництва в країнах «старої» демократії – це ознака легітимізації, принципової згоди суспільства на нові ролі жінок, у тому числі й на їх участь у політиці. Але подібний процес відбувається і в країнах, де демократичні процедури або тільки затверджуються, або імітуються. Саме тому актуальність статті полягає в запозиченні зарубіжного досвіду й трансформуванні його в українському суспільстві для приходу жінок на вищі державні посади в перспективі.

Мета дослідження – проаналізувати процес сходження і перебування жінок на вищих державних посадах, зокрема президентських, у різних країнах світу впродовж ХХ–ХХІ ст.

Для досягнення цієї мети було поставлено такі завдання. По-перше, проаналізувати особливості приходу жінок-президентів до влади. По-друге, порівняти законодавчі повноваження, які мали жінки-президенти різних країн. По-третє, показати найбільші досягнення жінок-президентів, а також проблеми, які виникали під час їх перебування на вищій державній посаді.

Висвітлення цього питання ми розпочинаємо по регіонах: Європа, Латинська Америка, Азія та Африка. Це послідовність груп зумовлена такими чинниками. Спочатку ми розглянемо Європу й Латинську Америку, тому що у Європі було обрано першу жінку-президента, а в Латинській Америці було найбільше жінок-президентів. Під час висвітлення приходу жінок на вищу державну посаду з'ясуємо об'єктивні й суб'єктивні причини, які дали їм змогу стати президентами.

Демократичне суспільство Європи досягло найбільших успіхів у подоланні гендерної нерівності, проте в більшості європейських країн влада президента обмежена й має представницький характер.

Першою жінкою-президентом, яку було обрано на прямих виборах стала представниця Ісландії, країни з президентською формою управління. Вігдіс Фіннбогатотір (1980–1996), хоча й не готувалася до політичної кар'єри (вивчала французьку мову й літературу в університетах Гренобля

і Сорбонни в Парижі, історію театру в Університеті Копенгагена [37]), уперше була обрана президентом у 1980 р. і залишалася на цій посаді чотири терміни, відмовившись у 1996 р. від участі в чергових виборах.

Першою жінкою-президентом Мальти стала Агата Барбара (1982–1987), яка за професією була педагогом. Унікальність її політичної кар'єри полягає в тому, що вона як жінка першою займала «чоловічі» посади. З 1947 р. – член Виконкому Лейбористської партії Мальти, голова її жіночої секції, перша жінка-депутат палати представників Мальти. Агата Барбара стала першою мальтійською жінкою-міністром. У 1955–1958 рр. – міністр освіти Мальти; у 1971–1974 рр. – міністр освіти й культури; у 1978–1981 рр. – міністр праці, соціального забезпечення та культури. Її політична діяльність відзначається проведенням реформи освіти в країні та активною боротьбою за незалежність Мальти [39].

Першою жінкою-президентом Ірландії стала Мері Тереза Уїнфред Робінсон (1990–1997), яка балотувалася від Лейбористської партії. У 1969–1989 рр. вона була незалежним сенатором, у 1973–1989 рр. – член Об'єднаного парламентського комітету Ірландії по вторинному законодавству Європейського співтовариства, 1977–1987 рр. – голова підкомітету парламенту із соціальних питань і 1987–1989 рр. – голова підкомітету парламенту з правових питань. У 1973–1990 рр. – президент Ірландської асоціації самотніх батьків. М. Робінсон була найактивнішим президентом Ірландії і стала першою главою держави, що здійснив офіційний візит до Великобританії. Протягом своєї політичної кар'єри в ролі президента М. Робінсон боролася за легалізацію протизаплідних засобів, а також за лікування сексуальних меншин [41]. У 1997 р. вона не прагнула переобрання, хоча її рейтинг популярності досяг нечуваних 93 %, замість цього вона прийняла запрошення на посаду Верховного комісара ООН з прав людини. У 2004 р. М. Робінсон за діяльність у сфері просування прав людини була удостоєна нагороди «Посол совісті», яка вручається неурядовою організацією «Міжнародна амністія» [20].

Після дострокової відставки М. Робінсон з посади президента з 12 вересня по 10 листопада 1997 р. було створено президентську комісію до обрання нового президента. Наступницю М. Робінсон Мері Патрицію Мак-Еліс (Макеліс) було обрано 11 листопада 1997 р. від партії «Фіанна Файл». До цього вона була професором Дублінського університету. У 2004 р. її було переобрано на другий термін за відсутності опонентів. М. Макеліс була великою прихильницею об'єднання Ірландії. Вона перший керівник за всю історію держави, яка народилася, виросла й проживає в Північній Ірландії (Великобританія). Характеризуючи

президентську діяльність М. Макеліс, ірландські політичні оглядачі стверджують, що Ірландія повернулася обличчям до консерватизму й президент – її виразник [19]. 27 жовтня 2011 р. під час президентських виборів переміг 70-річний лейборист, экс-міністр культури й письменник Майкл Хіггінс.

Ось де не може з'явитися «культ президента» як символ виконавчої влади, так це у Швейцарії. Вища виконавча влада здійснюється Федеральною радою (урядом), що складається із семи членів – федеральних радників, які обираються і потім затверджуються на чотири роки на спільному засіданні рад Федеральних зборів. Усі семеро радників рівні в правах і приймають рішення на колегіальній основі. Кожен федеральний радник керує одним із семи федеральних департаментів – міністерством. Вони представляють чотири найбільші партії швейцарського парламенту: два радикали, два демократа-християнина, два соціалісти та один аграрійцентрист.

У Федеральній раді головує президент Конфедерації. Він має віце-президента. Президент і віце-президент призначаються Федеральними зборами з членів Федеральної ради (бундесрат) на один рік. На наступний рік вони не мають права бути обраними. І потрібно заслужити переобрання на другий термін, щоб кожен із семи одного разу опинився на чолі столу. Бо цим, власне, і вичерпуються всі президентські привілеї: рік він сидить на чолі столу, за яким усі семеро рівні [36]. 1 січня 1999 р. Швейцарія стала однією з перших країн світу з президентом-жінкою Рут Дрейфус за національністю єврейкою. У 1993 р. Рут Дрейфус було обрано до Федеральної ради міністром внутрішніх справ. А з 2000 р., після закінчення терміну перебування на посаді президента, вона знову зайняла посаду міністра внутрішніх справ [12].

У 2007 р. Федеральною радою було обрано Мішлін Кальмі-Ре (Рей), яка була віце-президентом й очолювала в уряді департамент іноземних справ [22]. У своїх переконаннях М. Кальмі-Ре відстоювала необхідність більшої соціальної орієнтованості фінансової політики. Зокрема, вона заявила, що профіцит, який, за прогнозами економістів, повинен був мати місце в бюджеті країни на 2009 р., давав можливість підвищити соціальні виплати населенню [10]. Нині це швейцарський політик, яка очолює зовнішньополітичне відомство Швейцарії, а також є головою Комітету міністрів Ради Європи [1].

У 2010 р. новим президентом Швейцарії стала Доріс Лойтхард. У 2009 р. Д. Лойтхард, яка очолювала міністерство економіки країни, займала посаду віце-президента Швейцарії [21]. На думку Д. Лойтхард,

абсолютними пріоритетами для Швейцарії в міжнародній політичній області є, по-перше, життя у злагоді з безпосередніми сусідами, а по-друге, гарне взаєморозуміння і співробітництво з іншими країнами Європи і світу [13].

У 2011 р. Евелін Відмер-Шлумпф обрано новим президентом Швейцарії. Крім президентських обов'язків, вона продовжить очолювати Федеральний департамент (міністерство) фінансів. Місце в уряді М. Кальмі-Рей, яка заявила про те, що піде з політики, зайняв Ален Берсе. Як і М. Кальмі-Рей, він представляє Соціал-демократичну партію. Таким чином, з 1 січня 2012 р. кількість жінок в уряді Швейцарії перестала перевищувати кількість чоловіків. На сьогодні це співвідношення становить чотири до трьох. Усі ж інші члени уряду, крім М. Кальмі-Рей, зберегли свої пости [8].

17 червня 1999 р. В. Віке-Фрейберга вступила на посаду президента Латвійської Республіки, не зважаючи на те, що вона була лише запасним кандидатом соціал-демократів. Вона відмовилася заради цього від канадського громадянства. 20 червня 2003 р. її було переобрано президентом Латвійської Республіки, тому що вона була єдиним висунутим кандидатом.

В. Віке-Фрейберга досить цікава особистість, особливо якщо звернути увагу на той факт, що більшу частину свого життя вона прожила за межами своєї рідної країни в Німеччині й Канаді. Також В. Віке-Фрейберга належить до небагатьох жінок-президентів, які мають не економічну й не юридичну освіту. Вона одержала докторський ступінь у галузі експериментальної психології в університеті Макгілла в Канаді. В. Віке-Фрейберга показала себе вкрай жорстким проамериканським політиком. За її президентства у 2004 р. Латвія вступила в ЄС і НАТО, направила свій військовий контингент до Іраку. Виступає за засудження злочинів радянського комуністичного режиму. Стала єдиним президентом з країн Балтії, який приїхав до Москви на святкування 60-річчя Перемоги 9 травня 2005 р., при цьому залишаючись націоналісткою [24]. 15 вересня 2006 р. кандидатура В. Віке-Фрейберги була офіційно висунута трьома балтійськими країнами (Латвією, Литвою, Естонією) на посаду Генерального секретаря ООН. 5 жовтня В. Віке-Фрейберга відкликала свою кандидатуру [33]. Після президентства у 2007 р. разом із чоловіком заснувала консалтингову компанію VVF Consulting, яка у 2008 р. виграла оголошений Лієпайською думою конкурс на проведення аналізу політики розвитку Лієпаї. Аналіз, проведений VVF Consulting, став основою досить гучного скандалу в латвійських ЗМІ [14].

У період 2006–2012 рр. президентом Фінляндії була Тар'я Халонен. Одночасно з її вступом на посаду президента 1 березня 2000 р. Фінляндія одержала нову Конституцію. Її головна особливість полягає в посиленні ролі парламенту, у наближенні до стандартів тих країн Європейського Союзу, у яких діє парламентська модель правління при відносно слабкій ролі президентського інституту [25]. Це означає, що Т. Халонен володіла меншими повноваженнями порівняно з її попередниками. Навіть у сфері, яка збережена за президентом і в якій насамперед розкрилися її дані як державного діяча – зовнішній політиці, президенту відтоді було наказано діяти «у співпраці з урядом» і з урахуванням прерогатив парламенту [28].

На президентських виборах у Литві 17 травня 2009 р. єврокомісар Д. Грибаускайте отримала незаперечну перемогу. За даними Головної виборчої комісії, вона набрала 69,05% голосів. Це другий випадок в історії Литви, коли президента країни було вибрано вже в першому турі голосування, а також максимальний показник у Литві за всі вибори після розпаду СРСР [5]. За словами литовських політологів, які критикували її, Д. Грибаускайте переслідує тільки мету підвищення свого політичного рейтингу. У своїй передвиборній кампанії Д. Грибаускайте обіцяла навести лад у судовій системі, зробити її більш прозорою, була проти монополії в бізнесі, але справа зупинилася на рівні політичних гасел [32]. Проте ці проблеми настільки серйозні, що потребують більш ґрунтовного вивчення, тож час покаже.

У більшості країн Латинської Америки проблема гендерної рівності перебуває в центрі уваги суспільства і влади. Практично всюди представниці прекрасної статі відіграють значну роль у великій політиці, активно балотуючись на найвищі посади. Президентський інститут «грає першу скрипку» в політичному житті цих країн. У Латинській Америці, по суті, найбільше жінок-президентів.

Аргентину досі не полишають спогади про культ Евіти (Еви) Дуарте де Перон, другої дружини Х. Перона, президента Аргентини. Ця легендарна жінка померла в 33 роки внаслідок тяжкої хвороби. Третя дружина Х. Перона, Ізабель Марія Естела Мартінес де Перон, після смерті свого чоловіка стала першою у світі жінкою-президентом, оскільки була віце-президентом. Вона очолювала країну в 1974–1976 рр., але її було усунуто внаслідок військового перевороту.

Якщо провести паралель із сучасністю, то на виборах 28 жовтня 2007 р. перемогу одержала Крістіна Фернандес де Кіршнер, змінивши на цій посаді свого чоловіка Нестора Кіршнера. До перемоги на виборах

К. Кіршнер була сенатором від провінції Буенос-Айрес і чотири рази обиралась у парламент Аргентини. Величезна популярність у країні давала Н. Кіршнеру всі шанси знову перемогти на виборах 2007 р. Але він пішов на незвичний крок: запропонував кандидатом у президенти свою дружину. На думку політологів, якби не раптова смерть Н. Кіршнера, завдяки цій перемозі політичний союз Кіршнерів вигравав для себе додатковий час для реалізації своєї політики [16]. Проте політична кар'єра Крістіни де Кіршнер розпочалася задовго до того, як її чоловік став президентом. Вони познайомились у студентські роки, разом входили до складу організації Хустисіалістської (пероністської) партії. Після весілля переїхали на батьківщину чоловіка, у віддалену провінцію Санта-Круз. На час обрання президентом вона вже була сенатором, у парламенті зарекомендувала себе послідовним борцем за права людини й рівноправність жінок. Без її участі не приймалося практично жодне значуще рішення уряду. К. Кіршнер навіть мала свій власний кабінет у Рожевому домі.

Президент Аргентини, перебуваючи при владі вже другий термін, викликала цього літа скандал, коли схвалила рекламу олімпійської збірної Аргентини, у якій ставилися під сумнів права Великобританії на Фолклендські острови. Напруження у відносинах між країною-господаркою Олімпійських ігор та Аргентиною зростало з 13 червня, дати 30-ї річниці Фолклендської війни, коли К. де Кіршнер знову заявила про претензії своєї країни на ці острови. За час правління К. де Кіршнер відбувся швидкий підйом економіки: ВВП зріс на 37 % порівняно з 2007 р., пенсії і допомоги на дітей збільшилися, а відсоток бідних людей у суспільстві постійно знижується [6].

У Нікарагуа Опозиційний національний союз (ОНС), який виступив проти правлячої партії сандиністів, коаліція з 14 партій, яку підтримували США, здобув перемогу на виборах, отримавши 55 % голосів. Лідер ОНС Віолета Барріос де Чаморро приступила до виконання обов'язків президента 25 квітня 1990 р. В. Чаморро народилася в заможній родині, одержала освіту в США. Після смерті свого чоловіка, Педро Хоакіма Чаморро Карденала, редактора газети «Ла Пренса», вона очолила це видання. Під час свого правління В. Чаморро скасувала ряд наказів попередньої правлячої партії сандиністів. Деякі державні підприємства було приватизовано, цензуру було відмінено, чисельність армії було скорочено. Водночас вона зберегла ряд сандиністів в уряді й намагалася примирити різні політичні угруповання країни. Було заборонено балотуватися на другий термін, вона йде з політики після закінчення її терміну в січні 1997 р. [44].

Дж. Джаган із Гайани, як і «Ізабеліта» Мартінес і К. де Кіршнер, теж була першою дамою до того, як зайняти посаду президента Гайани. Вона, як і її чоловік Ч. Джаган, була прем'єр-міністром, а також членом парламенту, міністром охорони здоров'я та праці й міністром внутрішніх справ. У жовтні 1992 р. на виборах перемогла Народно-прогресивна партія, лідер якої, Ч. Джаган, став президентом. Після його смерті, 19 грудня 1997 р. президентом держави обрано його вдову Джанет Розалі Джаган. У серпні 1999 р. вона оголосила про свою відставку за станом здоров'я після перенесеного серцевого нападу [18]. За час свого правління Дж. Джаган зуміла позбутися комуністичних ідеалів і стала поміркованим реформатором. Саме Дж. Джаган була першою жінкою-президентом, обраною в результаті демократичних виборів у Південній Америці [11]. Символами міжнародного визнання Дж. Джаган стали золота медаль Ганді за відстоювання миру й демократії і медаль ЮНЕСКО борця за права жінок. У Гайані її визнано, по суті всенародно, «Матір'ю нації» [38].

2 травня 1999 р. у результаті загальних виборів у Панамі Мірейя Еліза Москосо Родрігес стала першою жінкою-президентом країни, вступивши на посаду 1 вересня 1999 р. Удова тричі президента Панами Арнульфо Аріаса після його смерті очолила Арнульфістську партію, набравши 44 % голосів виборців на виборах. Вона перемогла завдяки кампанії зі зменшення бідності, підвищення рівня освіти та уповільнення процесу приватизації в країні. Її термін почався з величезної популярності та надій на зміни. Проте її президентство пов'язане з корупційними скандалами [11]. Її популярність наприкінці перебування при владі була найнижчою серед панамських президентів. М. Москосо брала участь у наступних виборах (1994) і потерпіла поразку від Ернесто Перес Бальдареса (Демократична революційна партія).

Ще одна країна Латинської Америки, яку також очолювала жінка, – це Чилі. Вероніка Мішель Бачелет Херіа балотувалася від Соціалістичної партії Чилі та отримала перемогу (11 березня 2006 – 11 березня 2010), ставши, таким чином, четвертою жінкою-президентом у Латинській Америці після аргентинського президента Марії Естели Мартінес де Перон, нікарагуанського президента Віолетти Чаморро та президента Панами Мірейї Москосо. Вона народилася в сім'ї генерала ВПС Чилі А. Бачелета. У 2000 р. М. Бачелет призначено міністром охорони здоров'я країни, а у 2002 р. – міністром оборони. Таким чином, вона стала першою жінкою в Латинській Америці, яка займала таку посаду [46]. Це стало своєрідною сенсацією для країни, яка порівняно недавно звільнилася від 17-річної військової диктатури. Хоча М. Бачелет від

Соціалістичної партії, нею був зібраний дуже помірний уряд. Наприкінці її президентського терміну стабільне економічне зростання давало змогу чилійській владі одночасно стримувати бюджет від надмірних затрат і при цьому вести тонку соціальну політику.

Лаура Чинчилла Міранда була висунута правлячою партією «Національне визволення» і в першому ж турі президентських виборів Коста-Ріки легко перемогла п'ятьох своїх суперників-чоловіків, приступивши до своїх обов'язків 8 травня 2010 р. Політичну кар'єру вона розпочала на початку 90-х років ХХ ст., працюючи консультантом у різних міжнародних юридичних організаціях. Л. Чинчилла фахівець із судового права, за реформи якого вона й боролась, а також за реформу сектору державної безпеки. Л. Чинчилла являлась учасником різних міжнародних програм, у тому числі й ООН. У 1994–1996 рр. Лаура Чинчилла займала посаду заступника міністра громадської безпеки, у 1996–1998 рр. – посаду міністра громадської безпеки. За попередньої адміністрації Оскара Аріаса Л. Чинчилла займала посаду одного з двох віце-президентів, а також була міністром юстиції. Однією з ініціатив Л. Чинчилли на новій посаді глави країни стала пропозиція про введення для жінок трьох вихідних днів на тиждень, замість існуючих двох. Крім того, саме вона, перебуваючи на посаді міністра, дозволила жінкам працювати в правоохоронних органах [15].

Ділма Русефф – 11-та жінка, яка зайняла посаду президента в країнах Латинської Америки за всю їх історію, і перша в історії Бразилії. Проте є одна дуже цікава деталь. Д. Русефф лише шоста обрана, а не призначена на цю посаду на відміну від більшості своїх колег жінок-президентів. Вона, на відміну від Віолетти Чаморро, яка недавно очолювала Нікарагуа, від Мірей Москосо, яка очолювала Панаму, і навіть від Крістіни Фернандес де Кіршнер, яка нині є президентом Аргентини, прийшла до влади виборчим шляхом, а не шляхом успадкування з рук впливового чоловіка. І в цьому вона схожа на Мішель Бачелет, яка з честю завершила свій президентський термін у Чилі. 1 листопада 2010 р. на президентських виборах Бразилії впевнену перемогу одержала представниця правлячої Бразильської партії трудящих Ділма Русефф. У 2005 р. вона стала головою адміністрації президента Луїс да Сільва, де працювала до початку виборчої кампанії 2010 р. Виборча платформа Д. Русефф базується на продовженні курсу попереднього президента, при якому Бразилія досягла значних успіхів в економіці і соціальній політиці. Крім того, Д. Русефф висловила за підтримку свободи преси і віросповідання, обіцяла докласти максимум зусиль у боротьбі з традиційними для

Бразилії проблемами міської злочинності і наркотрафіку, реформувати системи охорони здоров'я та початкової освіти [7].

За два роки «жіночого» керування країна зміцнила свої позиції, успішно протистоячи натиску нової хвилі кризи. Д. Русефф ініціювала запуск відразу двох амбітних програм для поживлення темпів економічного зростання і боротьби з бідністю. Президент Бразилії наголошує, що її першочерговим завданням залишається максимальне нарощування середнього класу в країні, «конкурентного і високоосвіченого». До виборів 2014 р. Д. Русефф може готуватися спокійно: її діяльність на посту глави держави, згідно з останніми опитуваннями, схвалюють 77 % жителів країни. [6].

Особливістю країн Азії є поєднання давніх традицій монархії та демократичного устрою. Поки що більшість азійських жінок-президентів балотувалися на президентську посаду після своїх чоловіків або діставали «спадщину» від тих же чоловіків чи продовжували родинну справу. Ось як, наприклад, Марія Корасон Кохуангко-Акіно – перша жінка-президент в Азії (не беручи до уваги Сун Цинлін, яка була заступником голови КНР). Після загибелі чоловіка – журналіста, політичного діяча, сенатора й претендента на президентський пост – М. Корасон очолила опозицію проти тодішнього президента Філіппін Фердинанда Маркоса та одержала перемогу на виборах (1986–1992). У Філіппінах реальна влада належить сімейно-клановій верхівці у складі приблизно 400 найбільших сімей. Ось чому М. Корасон, яка належала до двох сильних кланів, після загибелі свого чоловіка вважала за свій обов'язок балотуватися на посаду президента, хоча до цього вона була домогосподаркою і виховувала п'ятьох дітей. Філіппіни двічі очолювали жінки. Удруге влада дісталася Глорії Макапагал-Арройо (2001–2010), їй у цьому допомагала Корасон Акіно. До речі, Г. Макапагал-Арройо – донька колишнього президента Філіппін Діосдадо Макапагала. Вона є першою в історії країни жінкою віце-президентом (1998–2001).

Єдиний син Марії Корасон і Бенінго Акіно-молодшого Бенігно Симеон «Нойной» Кохуанко Акіно III як кандидат від Ліберальної партії одержав більшість голосів виборців під час виборів президента країни, які відбулися 10 травня 2010 р. [3].

У Шрі-Ланці на президентських виборах перемогу одержала Чандрика Бандаранаїке Кумаратунга (1994–2005) від заснованої нею та її чоловіком Віджайєм Кумаратунгом Народної партії Шрі-Ланки. Вона виросла в сім'ї політиків. Зокрема, її батько Соломон Бандаранаїке, засновник Партії свободи Шрі-Ланки та прем'єр-міністр у 1956–1959 рр., його було

застрелено, а також мати Сірівамо Бандаранаїке, якій дісталась у спадок посада разом з місцем лідера партії. Сірівамо стала першою у світі жінкою прем'єр-міністром (1960–1965, 1970–1977 і 1994–2000). Утретє вона стала прем'єр-міністром у період, коли президентом Шрі-Ланки була її донька [43].

Продовжила родинну справу президент Індонезії Діа Пермата Мегаваті Сетіаваті Сукарнопутрі, яка обіймала цю посаду з 23 липня 2001 р. по 20 жовтня 2004 р. після усунення від влади попереднього президента Абдурахмана Вахіда, при якому була віце-президентом. Її мати була одна з дев'яти дружин Ахмеда Сукарно, першого президента Індонезії, який оголосив про незалежність країни в 1945 р. Мегаваті Сукарнопутрі – перший президент Індонезії, який народився після одержання країною незалежності [34]. Вона балотувалася на наступний термін, проте програла в другому турі виборів Сусіло Бамбангу Юдойоно [17].

19 липня 2007 р. Пратібху Деві Сінгх Патіл було обрано на посаду президента Індії колегією виборців, яка складалась із депутатів федерального парламенту та асамблей штатів. 25 липня 2007 р. вона офіційно вступила на посаду глави держави й стала першою жінкою-президентом в історії країни. Пратібха Патіл (їй 72 роки) пересіла в президентське крісло з посади губернатора штату Раджастхан, набравши більше двох третин від загальної кількості голосів виборців, обійшовши свого суперника – віце-президента Бхайрона Сінгха Шекхавата. У президенти Пратібху Патіл висунули правлячий Об'єднаний прогресивний альянс, який підтримують ліві партії. Її перемога багато в чому виявилася можливою завдяки підтримці іншої жінки-політика – Соні Ганді, удови колишнього прем'єра країни Раджива Ганді, яка очолює найбільшу політичну партію «Індійський національний конгрес». Дружба із сім'єю Ганді завжди допомагала Пратібхі Патіл у політичній кар'єрі. З 1962 р. впродовж понад 20 років вона обиралася до законодавчих зборів її рідного штату Махараштра від Індійського національного конгресу. Потім обіймала ряд міністерських посад у регіональному уряді й була головою відділення конгресу в Махараштра. У 2004 р. отримала призначення на пост губернатора штату Раджастхан [4].

В Індії посада президента багато в чому церемоніальна, ним не виконуються політичні функції, проте в разі серйозної кризи або війни саме президент наділяється надзвичайними повноваженнями і є верховним головнокомандувачем. Прийшовши до влади, колишня підприємець, адвокат і міністр насамперед пообіцяла подолати безробіття. Утім, політичні супротивники Патіл сумніваються в її здібностях. Вони

нагадують, що 72-річна жінка з касти кшатріїв (воїнів) не є сильною в господарських справах. У банку, який вона свого часу очолювала, за порушення відкликали ліцензію; її цукрова фабрика «Муктабай Сахакарі Саххар Каркхана» збанкрутіла [30].

Під час президентства Прагібхи Патіл траплялися різні суперечності. Під час свого перебування на посту президента Патіл замінила смертні вироки 35 заявників на життя, рекорд – серед них особи, засуджені за масові вбивства, викрадення, згвалтування і вбивства дітей. Президентська адміністрація, однак, аргументувала це тим, що президент помилював заявників після належного розгляду та вивчення радою Міністерства внутрішніх справ [42].

Якщо ж говорити про Африку, то, незважаючи на ще слаборозвинуту демократію, а тим більше гендерну політику, жінки теж займають вищі державні посади. Першою жінкою-президентом і поки що єдиною, яку було обрано (а не призначено як Рут Перрі) на африканському континенті, є Еллен Джонсон-Серліф. 16 січня 2006 р. вона розпочала виконувати повноваження глави Ліберії. Банківський економіст за освітою, Джонсон-Серліф у 1980–1985 рр. була міністром фінансів Ліберії. За вольовий характер її називають «залізною леді». 16 січня 2007 р. у своєму виступі з нагоди перших роковин її діяльності на посаді президента країни Елен Джонсон-Серліф зазначила, що основними досягненнями її уряду є відновлення миру, зростання державних доходів, часткове відновлення системи охорони здоров'я, збільшення набору до шкіл, а також відновлення енергопостачання і роботи водогону в деяких районах столиці країни Монровії [35].

Еллен Джонсон-Серліф разом з двома іншими жінками – активісткою з Ліберії Леймою Гбові та еменською правозахисницею Таваккул Карман – стала лауреаткою Нобелівської премії миру в 2011 р. за «ненасильницьку боротьбу за безпеку жінок і за їх право на повноцінну участь у миротворчій роботі». Президент Ліберії назвала присудження їй премії визнанням її багаторічної боротьби і висловила надію на те, що ця нагорода стане джерелом натхнення для багатьох жінок Ліберії і всієї Африки. Після нагородження Нобелівською премією миру Е. Джонсон-Серліф в Ліберії розпочалися президентські вибори, у яких вона з успіхом перемогла й заступила на другий термін свого президентства [2].

У квітні 2012 р. Джойс Банда неочікувано стала першою малавійською жінкою-президентом після смерті президента Бінгу Ва Мутаріка. Новообраний президент Дж. Банда заявила про намір продати президентський літак і парк із 60 лимузинів Mercedes, а отримані кошти витратити на допомогу малозабезпеченим. Вона пояснила, що буде щаслива

«розвантажити» президентські пільги. З тих пір вона звільнила членів «старої гвардії» в кабінеті і службах безпеки, повернула старий прапор Малаві й пообіцяла зняти заборону на гомосексуалізм, яка діє в цій країні. Утім, президенту африканської країни довелося прислухатися до поради Міжнародного валютного фонду й розпочати девальвацію національної валюти республіки. Таким чином, уряд країни зробив спробу поліпшити відносини з міжнародними фінансовими інститутами й країнами-донорами. Ці дії викликали паніку й різке підвищення цін на продукти й паливо. Утім, Дж. Банда домоглася потрібного їй результату: країні ЄС пообіцяли надати Малаві фінансову допомогу [6].

Жінки-президенти по-різному приходили до влади. Нерідко їм доводилося виконувати роль свого роду «рятівника нації», стаючи главою держави в надзвичайних обставинах.

Так, колишню голову палати депутатів болівійку Лідію Гейлер Техада національний парламент призначив 16 березня 1979 р. президентом Болівії після того, як військові, які правили країною, були змушені здати свої повноваження. Проте 18 липня 1980 р. генерали-путчисти знову організували переворот й усунули її від влади. Л. Техада покинула країну й тільки під час президентства індійця аймара Ево Моралеса змогла вільно поселитися в Ла-Пасі. Менше року перебувала в президентському палаці в Порт-о-Пренсі й Ерта Паскаль-Труой (Труільо), яка стала президентом Гаїті за більш дивних обставин. Вона була членом Верховного суду, коли військові, які захопили владу шляхом перевороту, посадили її в березні 1990 р. в президентське крісло, доручивши їй провести вибори. Виконавши цю місію і передавши владу після виборів президента Жана-Бертрана Арістіда, Ерта Паскаль-Труой пішла у відставку [18].

Кармен Переяра, як голова Національної асамблеї народної влади, була в. о. президента Гвінеї-Бісау в період з 14 по 16 травня 1984 р., до введення нової конституції. У 1981–1983 рр. К. Перейра була міністром охорони здоров'я і соціальних справ Гвінеї-Бісау, у 1990–1991 рр. – державний міністр із соціальних питань [40].

Росалія Артеаге (Артеага) Серрано була президентом Еквадору лише два дні і дві ночі, у лютому 1996 р., коли в цій країні боролися за владу одразу три президенти. Її було усунуто альянсом військових і парламенту, вона залишила свою посаду віце-президента і виїхала до Бразилії [11].

У Сербії 30 грудня 2002 р. на посаду тимчасового президента країни було призначено голову Скупщини (сербського парламенту) Наташу Мітіч. Передбачалося, що вона виконуватиме свої обов'язки до 11 березня 2003 р. – дати президентських виборів у Сербії [23]. Проте вибори тричі

зривалися через низьку явку виборців, її змінили Драган Маршичанин, Воїслав Михайлович і Предраг Маркович. Нарешті після відміни парламентом обов'язкового 50-відсоткового порогу явки виборців на президентських виборах, 27 червня 2004 р. у другому турі виборів Борис Тадич був обраний новим президентом Сербії [31].

У Грузії після Оксамитової революції зміна влади відбулася мирним шляхом, частина силових структур перейшла на сторону опозиції. 23 листопада 2003 р. президент Едуард Шеварднадзе пішов у відставку, виконувати обов'язки президента у віці 39 років стала спікер грузинського парламенту Ніно Бурджанадзе [26]. 4 січня 2004 р. М. Саакашвілі обрано президентом [29].

Рут Перрі в 1996–1997 рр. була тимчасовим президентом Ліберії. Перша жінка-глава виконавчої влади в Африці й перша чорношкіра жінка-президент у світі. Тимчасовим президентом вона стала не за своєю волею. Коли закінчилася громадянська війна, потрібно було знайти авторитетного політика, який влаштував би всіх кандидатів у президенти на майбутніх виборах. В авторитеті Р. Перрі сумніватися не доводилося. Ставши президентом, вона відмовилася переїхати до президентського палацу й продовжувала жити у своєму бунгало недалеко від столиці. На початку 1997 р. в Ліберії відбулися перші за багато років вибори, і Р. Перрі передала владу новому президентові [9].

У Киргизстані 7 квітня 2010 р. масові виступи опозиції завершилися революцією, прем'єр-міністр Киргизстану Д. Усенов написав заяву про відставку свого уряду. Президент країни К. Бакієв утік на літаку до Казахстану. У Бішкеку було сформовано уряд народної довіри на чолі з колишнім міністром закордонних справ, лідером парламентської фракції опозиційної Соціал-демократичної партії Киргизії Р. Отунбаєвою, яку було проголошено президентом Киргизії перехідного періоду 19 травня 2010 р. спеціальним декретом Тимчасового уряду країни. Згідно з цим декретом термін повноважень президента Киргизії перехідного періоду встановлено до 31 грудня 2011 р. За результатами референдуму, проведеного 27 червня 2010 р., 90 % населення країни підтримало нову редакцію Конституції, і Р. Отунбаєву було обрано президентом й приведено до присяги 3 липня 2010 р. Відповідно до нової Конституції, Киргизія повинна була перетворитися на парламентську республіку. Слід зазначити, що Р. Отунбаєва стала першою жінкою-президентом в історії СНД, а також держав Центральної Азії [27].

Жінки були президентами чи в. о. президента таких країн (перераховано в алфавітному порядку): Аргентина, Болівія, Гаїті, Гайана,

Гвінея-Бісау, Грузія, Еквадор, Індонезія, Ірландія, Ісландія, Латвія, Мальта, Нікарагуа, Панама, Чилі, Філіппіни, Швейцарія, Шрі-Ланка.

Отже, сходження жінок на президентські посади відбувалося внаслідок як об'єктивних, так і суб'єктивних причин. У першому випадку це ставало можливим, коли вони перебували на посаді віце-президента і, згідно із законом, автоматично займали вищу державну посаду внаслідок неспроможності діючих президентів виконувати свої повноваження. Таке явище було рідкісне у світовій практиці. Більш поширеним для країн Європи, Азії і Латинської Америки було призначення жінок тимчасово в. о. президента в період політичних криз, перекладаючи на них головну відповідальність за подальшу долю країни. За таких обставин жінки виступали як компромісні кандидатури для ворогуючих політичних сил. Таке явище найбільш притаманне для країн Латинської Америки, де три представниці жіночої статі, які займали там президентські посади, не були обрані всенародно, а призначалися рішенням вищих державних органів.

У другому випадку жінка ставала лідером держави завдяки авторитету родичів або її чоловіка-президента чи приналежності до одного з правлячих у країні політичних кланів.

Перебування жінки на посаді президента ніяким чином не збільшувало й не розширювало її конституційних повноважень і визначалося насамперед формою державного правління, а також особливостями конституції країни. Так, жінки-президенти Європи, на відміну від латиноамериканських, азійських і африканських, традиційно мають обмежені конституційні повноваження, що здебільшого зводяться до представницьких функцій.

Найбільшими досягненнями жінок-президентів є їх переобрання на другий і третій терміни президентства. Найбільшими ж недоліками є падіння їхньої популярності та звинувачення в корупції в період їхнього правління.

Список використаних джерел

1. Бужев С. С чем прилетит Лукашенко из Швейцарии – с «Луча» надеждой или дыркой от сыра? [Электронный ресурс] / Сергей Бужев // МБІ. – 2010. – 4 февр. – Режим доступа: <http://www.belmy.by/articles/materials/politika/9935.html>. – Загл. с экрана.

2. В Либерии подвели итоги президентских выборов [Электронный ресурс] // КМ.RU. – 2011. – 10 нояб. – Режим доступа: <http://www.km.ru/>

v-mire/2011/11/10/vybory-v-predstavitelnye-organy-vlasti-v-mire/v-liberii-podveli-itogi-prezidentski. – Загл. с экрана.

3. *Венедиктов А.* Передача «Бениньё Акино, новый президент Филиппин» [Электронный ресурс] / Алексей Венедиктов, Наргиз Асадова // Радио «Эхо Москвы». – 2010. – 3 авг. – Режим доступа: http://www.echo.msk.ru/programs/48_minut/700054-echo. – Загл. с экрана.

4. *Венедиктов А.* Передача «Пратибха Патил, президент Индии» [Электронный ресурс] / Алексей Венедиктов, Наргиз Асадова // Радио «Эхо Москвы». – 2009. – 16 сент. – Режим доступа: http://www.echo.msk.ru/programs/48_minut/619940-echo. – Загл. с экрана.

5. Даля Грибаускайте. Биографическая справка [Электронный ресурс] // РИА Новости. – 2009. – 18 мая. – Режим доступа: <http://www.rian.ru/politics/20090518/171410753.html>. – Загл. с экрана.

6. 20 самых влиятельных женщин мира по версии Forbes [Электронный ресурс] // Forbes. – 2012. – 22 авг. – Режим доступа: <http://www.forbes.ru/sobytiya-photogallery/lyudi/98564-10-samyh-vliyatelnyh-zhenshchin-mira-po-versii-forbes/photo/3>. – Загл. с экрана.

7. Дилма Русефф стала президентом Бразилии [Электронный ресурс] // Новая волна. – 2010. – 2 нояб. – Режим доступа: <http://nw.com.ua/dilma-ruseff-stala-prezidentom-brazilii>. – Загл. с экрана.

8. *Дмитрячев И.* Президентом Швейцарии на 2012 год избрана Эвелине Видмер-Шлумпф [Электронный ресурс] / Илья Дмитрячев // Novostimira.com. – 2011. – 14 дек. – Режим доступа: http://rss.novostimira.com/n_1904641.html. – Загл. с экрана.

9. *Зубов Н.* В кресле только девушки [Электронный ресурс] / Николай Зубов // Коммерсантъ. – 2000. – 18 июля. – № 28 (379). – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=17247&print=true>. – Загл. с экрана.

10. Кальми-Рей Мишлин [Электронный ресурс] // Академик. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/952133>. – Загл. с экрана.

11. *Клейманс Э.* Женский лик Латинской Америки [Электронный ресурс] / Эрнандо Клейманс // Накануне.ru. – 2007. – 28 авг. – Режим доступа: <http://www.nakanune.ru/articles/13039?print=1>. – Загл. с экрана.

12. *Клигман Л.* Чего хочет Женщина [Электронный ресурс] / Людмила Клигман, Ольга Ксендзюк // Мигдаль Times. – 2006. – сент. – № 75. – Режим доступа: http://www.migdal.ru/times/75/6692/#_ref1. – Загл. с экрана.

13. *Клот Л.* Дорис Лойтхард: «Мои первоочередные задачи для Швейцарии» [Электронный ресурс] / Людмила Клот // Наша газета. –

2010. – 3 июня. – Режим доступа: <http://www.nashgazeta.ch/node/9937>. – Загл. с экрана.

14. Корявое исследование: никто не виноват [Электронный ресурс] // Gorod.lv – Даугавпилсский информационно-новостной портал. – 2011. – 22 янв. – Режим доступа: http://www.gorod.lv/novosti/87352-koryavoe_issledovanie_nikto_ne_vinovat. – Загл. с экрана.

15. Лаура Чинчилья [Электронный ресурс] // Люди. – 2010. – 25 мая. – Режим доступа: http://www.peoples.ru/state/king/costa_rica/laura_chinchilla. – Загл. с экрана.

16. Лукин В. Перон пришел, чтобы дать вам права, труд и счастье [Электронный ресурс] / Владимир Лукин // Русский форум в Аргентине. – 2008. – 12 февр. – Режим доступа: <http://www.rusforum.com.ar/index.php?showtopic=9>. – Загл. с экрана.

17. Мегавати Сукарнопутри [Электронный ресурс] / Мегавати Сукарнопутри // Академик. – Режим доступа: <http://partners.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1030177>. – Загл. с экрана.

18. Медведенко А. Есть женщины в Андах и сельве... [Электронный ресурс] / Анатолий Медведенко // Столетие. – 2007. – 12 дек. – Режим доступа: http://www.stoletie.ru/geopolitika/est_zhenschini_v_andah_i_selve.htm. – Загл. с экрана.

19. Мэри Макэлис [Электронный ресурс] // Люди. – 2008. – 8 марта. – Режим доступа: http://www.peoples.ru/state/politics/mary_mcaleese/. – Загл. с экрана.

20. Мэри Робинсон – биографические сведения [Электронный ресурс] // Организация Объединенных Наций. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/topics/humanrts/annivers/robinbio.htm>. – Загл. с экрана.

21. Новым президентом Швейцарии избрана Дорис Лойтхард [Электронный ресурс] // Коммерсант. – 2009. – 2 дек. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=1285026>. – Загл. с экрана.

22. Новым президентом Швейцарии избрана Мишлин Кальми-Рей [Электронный ресурс] // Trend. – 2006. – 13 дек. – Режим доступа: <http://trend.az/news/world/iran/800028.html>. – Загл. с экрана.

23. Председатель сербского парламента Наташа Митич – и. о. президента Сербии [Электронный ресурс] // Русская линия. – 2002. – 30 дек. – Режим доступа: <http://rusk.ru/newsdata.php?idar=703729>. – Загл. с экрана.

24. Президент: «Надо вытащить эту занозу» [Электронный ресурс] // Час. – 2005. – 5 февр. – Режим доступа: http://www.chas-daily.com/win/2005/02/05/1_025.html. – Загл. с экрана.

25. Президенты Финляндии [Электронный ресурс] // Suomi. – Режим доступа: <http://land-suomi.narod.ru/prezidenty.htm>. – Загл. с экрана.

26. Революция свершилась [Электронный ресурс] // Lenta.ru. – 2003. – 23 нояб. – Режим доступа: <http://lenta.ru/articles/2003/11/23/georgia/>. – Загл. с экрана.

27. Роза Отунбаева стала президентом Киргизии [Электронный ресурс] // Lenta.ru. – 2010. – 26 авг. – Режим доступа: <http://www.lenta.ru/news/2010/07/03/inaugurate/>. – Загл. с экрана.

28. Романцов Ю. Одиннадцатый президент Страны тысячи озер [Электронный ресурс] / Юрий Романцов // Российская газета. – 2000. – 10 марта. – Режим доступа: http://www.rg.ru/anons/arc_2000/0310/6.htm. – Загл. с экрана.

29. Саакашвили Михаил [Электронный ресурс] // Антикпромаг. – Режим доступа: <http://www.anticompromat.org/raznoe/saakashbio.html>. – Загл. с экрана.

30. Соловьев В. Вышеупомянутые лица [Электронный ресурс] / Владимир Соловьев // Коммерсант. – 2008. – 14 янв. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=840746>. – Загл. с экрана.

31. Тадич Борис – Президент Сербии [Электронный ресурс] // Lenta.ru. – 2008. – 9 июля. – Режим доступа: <http://www.lenta.ru/lib/14164208>. – Загл. с экрана.

32. Тарасенко Д. Даля Грибаускайте: сто дней власти [Электронный ресурс] / Денис Тарасенко // Литовский курьер on-line. – 2009. – 22 окт. – № 43 (765). – Режим доступа: <http://www.kurier.lt/?r=11&a=3460>. – Загл. с экрана.

33. Фан-клуб Президента Латвии [Электронный ресурс] // Vaira.boom.ru. – 2006. – янв. – Режим доступа: <http://vaira.boom.ru/days8.html>. – Загл. с экрана.

34. Хит П. Мегавати Сукарнопутри: по стопам отца [Электронный ресурс] / Питер Хит // Би-би-си. – 2001. – 23 июля. – Режим доступа: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/news/newsid_1452000/1452085.stm. – Загл. с экрана.

35. Четырнадцатый периодический доклад Генерального секретаря о Миссии Организации Объединенных Наций в Либерии [Электронный ресурс]. – 2007. – 15 марта. – Режим доступа: <http://www.un-casa.org/CASAUplod/ELibrary/S-2007-151%20Rus.pdf>. – Загл. с экрана.

36. Швейцария – политика, политическая система [Электронный ресурс] // Евгора – европейский портал. – Режим доступа: http://www.evorga.org.ua/country/swiss/1_6.htm. – Загл. с экрана.

37. Шкуратова О. Власть по женской линии [Электронный ресурс] / Ольга Шкуратова // Livejournal. – 2006. – 2 янв. – Режим доступа: <http://community.livejournal.com/feministki/252757.html>. – Загл. с экрана.

38. Явелов Б. Памятные даты еврейской истории... [Электронный ресурс] / Борис Явелов // Еврейский журнал. – 2007. – 12 мая. – Режим доступа: http://mignews.blogspot.com/2007/12/blog-post_05.html. – Загл. с экрана.

39. Agatha Barbara [Electronic resource] // Encyclopedia of World Biography. – Mode of access: <http://www.notablebiographies.com/supp/Supplement-A-Bu-and-bituaries/Barbara-Agatha.html>. – Title from the screen.

40. Carmen Pereira [Electronic resource] // Wikipedia. – Mode of access: http://en.wikipedia.org/wiki/Carmen_Pereira. – Title from the screen.

41. Mary Robinson [Electronic resource] // Wikipedia. – Mode of access: http://en.wikipedia.org/wiki/Mary_Robinson. – Title from the screen.

42. Pratibha Devisingh Patil [Electronic resource] // Wikipedia. – Mode of access: http://en.wikipedia.org/wiki/Pratibha_Patil. – Title from the screen.

43. President Chandrika Bandaranaike Kumaratunga [Electronic resource] // The Leading Speakers Bureau. – Mode of access: <http://www.speakers-bulgaria.com/2010/03/01/president-chandrika-bandaranaike-kumaratunga>. – Title from the screen.

44. Violeta Barrios de Chamorro [Elektronic resource] // Encyclopedia Britannica. – Mode of access: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/105093/Violeta-Barrios-de-Chamorro>. – Tisle from the screen.

45. World's Most Powerful Women [Electronic resource] // Forbes. – Mode of access: <http://www.forbes.com/profile/ellen-johnson-sirleaf/#>. – Title from the screen.

46. Worldwide guide to women in leadership [Electronic resource]. – 2010. – 20 october. – Mode of access: <http://guide2womenleaders.com/>. – Title from the screen.

УДК 801.661(477)“19” : 027.021(477–25)

Борис Костира,

мол. наук. співроб. відділу систематизації НБУВ

ПРЕДСТАВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СИМВОЛІЗМУ 20-Х РОКІВ ХХ СТ. У ФОНДАХ НБУВ: СИСТЕМАТИЗАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ЗМІСТОВОЇ СКЛАДОВОЇ

У статті йдеться про видання письменників-представників зрілого символізму в українській літературі. Символісти цієї доби велику увагу приділяли національним особливостям літератури, стверджували суб'єктивізм та індивідуалізм. Український символізм цього періоду повністю не розірвав свого зв'язку з попередньою народницькою літературою.

Ключові слова: національні особливості, суб'єктивізм, індивідуалізм, езоТЕРИЗМ, містицизм.

У фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського містяться видання українських символістів 1910-х років: П. Тичини, К. Поліщука, Я. Савченка, В. Кобилянського, В. Ярошенка, О. Слісаренка. З-поміж таких видань варто виокремити «Дитинство А. Заливчого [4], «Блакитний роман» [10], «Художні твори» [11], Г. Михайличенка, «Мані-вцями» [14], «На порозі» [15], «Тіни минулого» [16], К. Поліщука, «Байда. Вибрана лірика. 1911–1927» [18], «Сліди бурунів» [19], «Твори» [20] О. Слісаренка, «Соняшні кларнети» П. Тичини [22], «Луни» В. Ярошенка [23].

Зрілий етап розвитку українського символізму припав на революційну епоху. У 1918 р. молоді поети (Я. Савченко, О. Слісаренко, П. Тичина, В. Кобилянський, М. Семенко), діячі театру (Л. Курбас) і мистецтва (А. Петрицький) створюють символістську групу «Біла студія», яка того ж року видала «Літературно-критичний альманах».

Піком вияву символізму в українській літературі було угруповання «Музагет». До угруповання входили П. Тичина, К. Поліщук, Д. Загул, Ю. Меженко, О. Слісаренко, В. Ярошенко, М. Терещенко, Г. Михайличенко, П. Филипович, В. Кобилянський і Г. Журба, режисер, актор і теоретик театрального мистецтва Л. Курбас, художники М. Жук й М. Бурачек. У травні 1919 р. побачило перше число журналу «Музагет» за січень – лютий – березень.

Творча практика «музагетівців» засвідчила зрілість українського символізму. На думку Я. Поліщука, у творчій практиці «Музагету» поєдналися «західноукраїнське (головно – галицьке) письменство виразно прозахідне й раціональне, з підвищеною увагою до форми і культури вірша та зі специфічною, дещо незвичною мовою, в якій було чимало іноземних запозичень, а також, з іншого боку, **наддніпрянське** – із широтою мислення й певною недбалістю (чи, може, радше невиробленістю) мови та версифікаційною одноманітністю, із щедрими впливами фольклору і припізненої романтики [17, с. 198–199]». Наддніпрянські й західноукраїнські традиції перепліталися і на їх основі творилася єдина культурна парадигма.

Символізм нової доби формував свій теоретичний дискурс, який спирався на естетичні положення критиків «Української хати» М. Сріблянського, М. Товкачевського та М. Євшана й російських символістів. І. Майдан (псевдонім Д. Загула) писав про центральне поняття напрому: «Символ – це взагалі дуже важка мистецька форма... Розуміється, що ясний, зрозумілий символ стає старим, конвенціональним – перестає вражати і не може бути вже символом [9, с. 23]».

У вміщеній у журналі «Музагет» статті «Творчість індивідуума і колектив» Ю. Іваніва-Меженка підкреслював важливість національних особливостей у літературі і мистецтві. Критик наголошував: «Творчий індивід, не зустрівши в колективі тої творчості, що він відчуває в собі, не може розтанути в колективі, не може віддати йому своє оригінальне, відмежоване від всього Я без боротьби. І вірю, що найбільша небезпека для особи починається якраз в момент борні. Власне кажучи, борня іде весь час, бо юрба, колектив неохоче відпускає з своїм правом впливати на особу, але в цій боротьбі загартується воля» [7, с. 71]. Ю. Меженко підносив у творчості індивідуальне начало, яке було іманентною сутністю художнього мислення символістів. Це допомагало їм втілювати феномени власної свідомості та трансцендентні сутності, які вони відчували. Апологія індивідуалізму та суб'єктивізму в творчості засвідчила ствердження модерністської естетики в українській літературі. Ю. Меженко приділяв увагу й теорії символізму: «Груба матеріальність є тільки натяк на справжню дійсність, що одкривається очам поетів і філософів, дійсність тогочасну і прекрасну» [7, с. 60].

Крім теоретичних маніфестів, символісти яскраво виявили себе в галузі літературної критики. Можна розглянути найбільш вдалі її зразки. Б. Тиверець (псевдонім Д. Загула) у статті «Сучасна українська лірика» (1919) проаналізував історію символізму в українській літературі та осмислив тодішній стан цієї стильової течії. Аналітичному

перу письменника притаманна глибина прочитання літературних творів і широта охоплення художніх явищ. Критик дав короткі і змістовні характеристики основних поетів-символістів: «*Вороний* один із перших українських поетів останньої доби поставився поважно до змісту і форми поетичних творів, і заслуга його в тому, що він прищепив українській “самостійній і самородній” поезії хоч сяку-таку мистецьку форму. *Олесь* порвав з українофільством і повів лірику до кращого поетичного образу і надав їй більше сили вислову... *Філянський* дав нам чистий поетичний настрій і вдумливість зрівноваженої людини. *Карманський* зробив ліричний вірш більш легким і мелодійним. *Пачовський* дав нам гарні зразки любовної лірики, показав нам її з боку ігровості та банальності кохання... *Чупринка* дав українській ліриці ритм і метр, а, крім цього, ще цілий словник “нових” для української поезії рим» [21, с. 25]. Літературознавець простежує ознаки вичерпаності креативних можливостей українських символістів початку ХХ ст.

Далі Б. Тиверець зупиняється на тодішньому стані символізму в українській літературі, відзначаючи високе значення виходу знакових поетичних збірок представників нової творчої генерації «З зелених гір» і «На грані» Д. Загула, «Поезії» Я. Савченка, «П'єро задається», «Дев'ять поем», «П'єро кохає», «Тов. Сонце» М. Семенка, «Соняшні Кларнети» П. Тичини, «Світотінь» В. Ярошенка, «Під осінніми зорями» М. Рильського, «На березі Кастальському» О. Слісаренка, «Поезії» К. Поліщука. Зупинимось тільки на оцінці творчості символістів. Літературознавець виокремлює ідейно-естетичні доміанти письменників свого покоління. У поетичній палітрі Я. Савченка критик відзначає силу вислову, короткі виразні фрази, нові символи, жадливий песимізм. Доробок О. Слісаренка, на думку письменника, був близьким до школи російських символістів і містить дуже мало оригінальних власних символів. Д. Загул критично оцінює лірику В. Ярошенка: «Неглибока вразливість, слабкі, не скрізь влучні поетичні вирази, малий засіб версифікаційної техніки, вбогість словника, чимало чужих слів... Крім цього, зазначимо, що мова Ярошенка має надто багато русизмів. Це все шкодить молодому поетові, який має всі дані, щоби бути справжнім митцем. В нього є незвичайна спостережливість, сміливість, бадьорий тон» [21, с. 29]. Статтю пронизує оптимістичний настрій і віра у велике майбутнє української поезії, яка ґрунтується на появі в національному письменстві багатьох нових імен, пошуків і напруженої творчої конкуренції.

Як літературний критик під псевдонімом К. Лаврінович виступав К. Поліщук. У статті «Занедбані й забуті» (1919) митець, захоплений

зростанням творчої активності широких народних мас й апологією масовізму в літературі, звернувся до постатей маловідомих письменників із селянства й робітничого класу. «На жаль, треба сказати по правді, – стверджує автор, – письменники-селяни, письменники-робітники ще й досі пробувають в низинах. А яка міць і сила в їх творчих пориваннях!.. Яка безмежна любов до того, що називається мистецтвом, горить в їх серцях! Серед них є дійсні і яскраві таланти. Вони скромні і соромливі по натурі. Прекрасні і чисті в своїй вірі в прийдешнє. Вони, цвіт будучини пролетарської культури, ще й досі залишаються лише гречкосіями та мозольниками» [8, с. 31]. К. Полішук добре розумів становище письменників із глибин народу, бо сам до них належав і не з чуток знав, як таким людям доводиться поневірятися в житті та важко торувати свій шлях у літературі.

У статті розглядалася творчість М. Коваленка, М. Бандуриста, К. Гуленка й Басараба. За цими чотирма творчими особистостями з протонароддя критик бачив багатьох невизнаних і невідомих митців, чий художній світи можуть навіки загинути від невизнаності та ударів жорстокого життя. Чи був такий підхід виправданим? Я вважаю, що це було зроблено під впливом суспільних обставин. Очевидно, К. Полішук вважав, що революційна хвиля здатна породити вибух творчої активності письменників із народу. Як показала практика, масовізм у літературі не привів до високих творчих досягнень, а, навпаки, спровокував професію митця, знизив загальний художній рівень літературних творів. Але водночас не треба забувати й про те, що революційні події, визвольні змагання української нації, нетривалий період культурного піднесення в Україні дійсно винесли на гребінь літературного процесу чимало високоталановитих майстрів слова, більшість яких не змогли реалізувати свої здібності й невдовзі загинули в сталінських катівнях.

Літературний процес цього складного й надзвичайно розмаїтого періоду аналізували й більш досвідчені критики. М. Зеров не допускав жодних знижок на провінціалізм чи недостатню освіченість митців. У статті «Музагет», написаній у 1919 р., критик неоднозначно оцінював творчий доробок представників цього літературного угруповання: «...Визначимо прегарну “Черничку” О. Слісаренка і сильний “Вороногривий кінь” Д. Загула. Ефектовні вірші Кобилянського, але весь ефект їх, здається, полягає в дзвінких алітераціях. Як оригінальний лірик, Кобилянський поки що виразного обличчя не має. Не вповні виразна і індивідуальність В. Ярошенка. В його віршах є широкий розмашистий ритм, почувуються перспективи дальшого розвитку, але форма його поки що од викінченості

далека, а мова кострубата і не завше правильна. Безумовно, слабенькі обидві поезії Поліщука» [6, с. 276]. Будучи людиною широкої ерудиції, він закликав редакцію «Музагету» висвітлювати літературне життя в Росії і на Заході. Критичний погляд М. Зерова у статтях про творчість символістів характеризується знанням української і зарубіжної культур, принциповістю, безкомпромісністю і полемічністю.

У 1925 р. М. Зеров зазначав, що українські символісти виховувалися переважно на творчості символістів російських. Літературознавець не може однозначно сказати, чи був український символізм певною літературною школою «з виразною мистецькою ідеологією та в певний бік скерованими формальними шуканнями, чи тільки несильний ідеологічно переспів чужих настроїв, акліматизація чужої практики» [5, с. 433]. Проникливий «неокласик» простежує творчий шлях українських символістів: «Я. Савченко уже 1919 року перейшов до голих декламацій на політичні теми, дуже легко попрощавшись з улюбленими образами своєї першої книжки. О. Слісаренко через культ образу і реалістичні картини (“Черничка”, “Пасіка”) тоді ж таки докотився до панфутуристичної деструкції, – а Загул все ще лишався при старих богах, складаючи свій “В попелу полумін” та “Марію і Мару”» [5, с. 433–434].

У розпалі полеміки народжувалися оригінальні інтерпретації й оцінки творчості письменників-символістів. В. Бобинський застосовував щодо О. Слісаренка, В. Ярошенка, В. Кобилянського, Г. Журби, М. Івченка, Г. Михайличенка термін «імпресіо-символізм». Він наголошує, що символізм не є остаточною формою розвитку мистецтва слова. Він не повинен бути метою для самого себе, а тільки одним із багатьох шляхів творчої самореалізації, етапом у безперервному розвитку літератури [1]. Стаття В. Бобинського має велику літературознавчу цінність тому, що в ній уперше підбито підсумки творчої практики символізму в українській літературі.

За спостереженням І. Дзюби, символісти вбачали своє завдання в подоланні натуралізму й побутовізму, у заглибленні в таємні першооснови буття, недоступну логіку, звідси потяг до асоціативних значень слова-образу, постійно повторюваних символів і містифікації. Український символізм мав свої особливості, які відрізняли його від цієї літературно-мистецької течії в російській та західноєвропейських літературах. І. Дзюба зауважує: «Є підстави говорити про відмінність українського символізму від європейського і російського. Він у цілому поступався їм філософською концептуальністю та естетичною визначеністю; водночас у ньому менше езотеризму, окультистичності й містицизму, більше

відгуків на життя; він небайдужий до ідеї національного визволення, що набирала часом форми “національного містицизму”, або “містики національної ідеї”» [2, с. 71–72]. Ці ідеї знайшли втілення в особливій увазі символістів до національної революції 1917–1921 рр., у пристрасному вболіванні за справу відродження української державності. Грандіозні історичні події зумовили те, що українські митці не могли бути безтенденційними та незаангажованими у своїй творчості.

Про творчість Я. Савченка із захопленням відгукнувся А. Ніковський, наголошуючи, що поет «випустив той томик своїх творів, що містить в собі суцільну людину й готового символіста» [13, с. 134]. Критик відмежував Я. Савченка від російського символізму. На доробок Я. Савченка вплинули О. Олесь та К. Бальмонт. Творчість Я. Савченка утверджувала нову якість символістського світобачення.

Життя багатьох поетів-символістів було трагічним. Одні з них загинули в розпал громадянської війни, інші – під час сталінських репресій. Можна тільки уявити, як би бурхливо розквітнули таланти цих митців, якби життя не було до них таким жорстоким. Однією з таких трагічних постатей був П. Савченко, якого було вбито денікінцями. Ім'я поета з-поміж багатьох інших тривалий час замовчувалося за часів радянського тоталітарного режиму. Поезія П. Савченка більш приземлена, звернена до життєвих реалій, уважна до деталей. Для його творчості характерна широта охоплення життєвого матеріалу та висока літературна майстерність. На відміну від багатьох українських символістів, творчість поета є дивовижно рівною.

Символізм в українській прозі періоду національної революції 1917–1921 рр. виявився у творчості Г. Михайличенка. Його «Блакитний роман» був написаний у трагічну, переломну епоху української історії і показав духовні пошуки розвиненої особистості. Аналізуючи цей твір, М. Жулинський наголошує: «Визначити жанр цього твору важко, але чи так необхідно це робити, коли ми знаємо, що тогочасна молода література перебувала під значним впливом російського символізму, що пошуки нових жанрових різновидів, прагнення відтворити інтуїтивні, стихійно-емоційні поривання до нової життєвої і духовної реальності домінували в творчості молодих» [3, с. 256]. Твір Г. Михайличенка засвідчує непересічні пошуки письменника в царині нової художньої форми, яка повинна була втілити нове світовідчуття.

Досліджуючи письменницький доробок Г. Михайличенка, Р. Мовчан зазначала: «“Блакитний роман” був апофеозом українського символізму, більше того – найяскравішим зразком “модерністичного симво-

лізму” (термін належить І. Костецькому), першим найвагомим доказом дозрілості українського модернізму 1920-х років. Звісно, він був і логічним продовженням власних стильових пошуків Г. Михайличенка в новелах та оповіданнях, хоча й написаний у силовому полі “червоного символізму”, імпресіонізму “перших хоробрих»» [12, с. 224].

Український символізм цього періоду багато в чому поступався аналогічним зарубіжним стильовим течіям, він ще повністю не розірвав свого зв'язку з попередньою народницькою літературою, тому для нього було характерне національно-патріотичне забарвлення. Символізм дав могутній оновлюючий поштовх, який зумовив піднесення модернізму в українській літературі 20-х років ХХ ст., розширення її ідейно-художніх обріїв. Деякі письменники-символісти невдовзі стали футуристами, інші перейшли на позиції соціалістичного реалізму (хоча в 20-ті роки ХХ ст. цього терміна ще не існувало). Творчі здобутки символістів знайшли відгук у доробку шістдесятників.

Список використаної літератури

1. *Бобинський В. П.* Гість із ночі: Поезія. Проза. Публіцистика. Літературна критика. Переклади / В. П. Бобинський ; упоряд., передм., приміт. М. І. Дубини. – К. : Дніпро, 1990. – 623 с.

2. *Дзюба І. М.* Поезія / І. М. Дзюба // Історія української літератури ХХ ст. : у 2 кн. Кн. 1 : Перша половина ХХ ст.. Підручник / І. М. Дзюба; за ред. В. Г. Дончика. – К. : Либідь, 1998. – 464 с.

3. *Жулинський М. Г.* Із забуття – в безсмертя (Сторінки призабутої спадщини) / М. Г. Жулинський. – К. : Дніпро, 1990. – 447 с.

4. *Заливчий А.* Дитинство: Автобіограф. новели / А. Заливчий. – К. : [б. м], 1929. – 45 с.

5. *Зеров М.* Дмитро Загул. Наш день / М. Зеров // Українське письменство / упоряд. М. Сулима ; післям. М. Москаленка. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 1301 с.

6. *Зеров М.* Музагет / М. Зеров // Українське письменство / упоряд. М. Сулима ; післям. М. Москаленка. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 1301 с.

7. *Іванів-Меженко Ю.* Творчість індивідуума і колектив / Ю. Іванів-Меженко // Музагет. – 1919. – № 1–3. – С. 65–78.

8. *Лаврінович К.* Занедбані й забуті / К. Лаврінович // Мистецтво. – 1919. – № 2. – С. 31–33.

9. *Майдан І.* Шукання / І. Майдан // Літературно-критичний альманах. Книга перша. – К., 1918. – С. 23.
10. *Михайличенко Г.* Блакитний роман / Г. Михайличенко. – Харків : Всеукр. держ. вид-во, 1921. – 49 с.
11. *Михайличенко Г.* Художні твори / Г. Михайличенко ; упоряд. з поясненнями та біографічним нарисом В. Гадзінський ; за заг. ред. та з передм. А. Приходька. – О. : Держ. вид-во України, 1929. – 296 с.
12. *Мовчан Р. В.* Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі : монографія / Р. В. Мовчан. – К. : ВД «Стилос», 2008. – 544 с.
13. *Ніковський А.* Vita nova: Критичні нариси: П. Тичина, М. Семенко, Я. Савченко, М. Рильський / А. Ніковський. – К. : Друкар, 1919. – С. 134.
14. *Поліщук К.* Манівцями. Нариси й оповідання з часів революції / К. Поліщук. – Львів ; К. : Учительська б-ка, 1922. – 192 с.
15. *Поліщук К.* На порозі: Оповідання / К. Поліщук. – К. : Всеукраїнське видавництво, 1919. – 39 с.
16. *Поліщук К.* Тіні минулого. Волинські легенди (книжка перша) / К. Поліщук. – К. : Сяйво, 1919. – 135 с.
17. *Поліщук Я.* Із дискурсів і дискусій / Я. Поліщук. – Х. : Акта, 2008. – 286 с.
18. *Слісаренко О.* Байда. Вибрана лірика. 1911–1927 / О. Слісаренко. – Харків : Держ. вид-во України, 1928. – 147 с.
19. *Слісаренко О.* Сліди бурунів. Збірка оповідань / О. Слісаренко. – Харків : Укр. робітник, 1927. – 249 с.
20. *Слісаренко О.* Твори / О. Слісаренко. – Харків : Рух. – Т. 6 : Поезії: Повне зібрання. – 1933. – 222 с.
21. *Тиверець Б.* Сучасна українська лірика / Б. Тиверець // Мистецтво. – 1919. – № 4. – С. 25–30.
22. *Тичина П.* Соняшні кларнети. Поезії / П. Тичина. – К. : Сяйво, 1918. – 62 с.
23. *Ярошенко В.* Луни. Поезій книга друга / В. Ярошенко. – К. : Товариство укр. письменників, 1919. – 71 с.

УДК 655.413(477)“1943–1944”

Сергей Лютов,

зав. лабораторией книговедения Государственной
публичной научно-технической библиотеки
Сибирского отделения РАН, д-р ист. наук, проф.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ФРОНТОВОГО ОТДЕЛЕНИЯ ВОЕНИЗДАТА В ПЕРИОД ОСВОБОЖДЕНИЯ УКРАИНЫ В 1943–1944 ГГ.

В статье рассмотрена деятельность фронтового отделения Воениздата в период военных действий на территории Украины (1943–1944 гг.).

Ключевые слова: отделение Воениздата, печатная продукция, книгоиздание, фронтовая серия «Библиотека красноармейца».

В истории народов и государств есть периоды, интерес исследователей к которым не только не иссякает, но и побуждает к новым поискам, более углубленному анализу, а нередко и к переоценкам сделанных ранее выводов. К таким периодам, несомненно, относится Великая Отечественная война 1941–1945 гг. В русле масштабных исследований в области военной и политической истории этого периода выявляются новые факты, пополняющие источниковую базу истории книги и книжного дела.

Историографический анализ свидетельствует, что большинство опубликованных по этой теме работ относится к разделу советской историографии [1]. В общей картине истории книжного дела периода Великой Отечественной войны, воссозданной в этих публикациях, книгоиздательская практика военного ведомства охарактеризована весьма общими сведениями. Лишь в исследовании Е. Панковой использованы материалы ведомственного архива [2]. Вместе с тем расширившиеся в последнее десятилетие возможности доступа к архивным материалам позволили выявить в Центральном архиве Министерства обороны (ЦАМО) массив документов о деятельности Воениздата в годы войны. Некоторые обобщенные сведения из этих документов введены в научный оборот и опубликованы в российских научных журналах [3]. В дополнение к этим сведениям для украинских коллег – исследователей истории книги и книжного дела будет интересна более детальная информация о деятельности фронтового отделения Воениздата в период военных действий на территории Украины.

Специфика деятельности отделения в годы войны заключалась в том, что в интересах более оперативного обеспечения войск печатной продукцией в 1941–1942 гг. были созданы тыловые отделения издательства в Казани, Красноярске, Куйбышеве, Свердловске и фронтовые отделения на удаленных от центра стратегических направлениях – Северо-Западном, Ленинградском, Юго-Западном и Кавказском. Согласно Типовому положению о фронтовом отделении Воениздата НКО Союза СССР созданные отделения непосредственно подчинялись управлению Воениздата с правом согласовывать свою редакционную деятельность с соответствующим политуправлением фронта. В перечень задач отделения входило издание военной литературы, листовок и лозунгов на основе годовых и квартальных планов, утверждавшихся управлением Воениздата; организация собственной полиграфической базы, а также заключение договоров и соглашений с предприятиями полиграфической промышленности на всякого рода работы и материалы, связанные с изданием; заключение авторских договоров, соглашений и литературных заказов по предварительному согласованию с управлением Воениздата; организация собственного транспорта и привлечение при необходимости наемного транспорта для полного обеспечения всех перевозок отделения; реализация издаваемой отделением литературы, как путем рассылки ее по разверсткам, так и путем продажи ее через фронтовые киоски. Отделение вело самостоятельное счетоводство и представляло в управление Воениздата финансовые планы и отчеты [4]. Штат фронтового отделения насчитывал, как правило, 12–15 человек и два автомобиля. Типографии при отделениях создавались по особому распоряжению. В основном же отделения размещали свои заказы в типографиях политуправлений фронтов или местных полиграфических предприятиях.

С историей освобождения Украины связана деятельность отделения Воениздата, созданного 19 ноября 1942 г. для выполнения заказов на печатную продукцию от фронтов юго-западного направления: Южного, Сталинградского, Юго-Западного, затем Воронежского, Донского, Центрального, Степного. После переименования фронтов осенью 1943 г. отделение обслуживало 1-й Белорусский, 1-й, 2-й, 3-й и 4-й украинские фронты. С октября 1943 г. оно так и называлось «Отделение Воениздата украинских фронтов» [5]. Начальником отделения с момента его создания был старший батальонный комиссар (позднее майор) С. Разумовский.

В фондах ЦАМО документы, связанные с деятельностью этого отделения, собраны в отдельном деле «Украинское отделение Воениздата.

1942–1945» (Ф. 106, Оп. 12556, Д. 380). В совокупности с другими документами Воениздата они позволяют составить представление о работе этого отделения. Наибольший интерес, на наш взгляд, представляют статистические показатели, никогда ранее не публиковавшиеся. Трудно выделить статистику периода, соответствовавшего именно действиям на территории Украины, равно как и массивы выпущенной в этот период продукции, но годовые показатели 1943–1944 гг. можно представить довольно подробно. Так, в 1943 г. отделением было выпущено 39 книг и брошюр, в том числе 21 – военной тематики и 18 – общественно-политической и художественной. Общий тираж книг и брошюр составил 270 тыс. экз. Массовыми тиражами печатались листовки: 339 названий тиражом 32 млн 441 тыс. экз. [6]. За первую половину 1944 г. отделение при украинских фронтах напечатало для войск 26 книг и брошюр (17 военной и девять общественно-политической тематики) тиражом 144,8 тыс. экз., а также 112 листовок для населения и войск противника общим тиражом 9 млн 893 тыс. экз. [7].

В круг задач фронтовых отделений входило издание литературы на иностранных языках, соответствовавших национальной принадлежности войск противника и населения территории, на которой действовали войска фронта. Печатная продукция отделения при Юго-Западном, затем при украинских фронтах выпускалась на русском, украинском, немецком, румынском, венгерском, итальянском языках. Сведений о выпуске брошюр и листовок на украинском языке мало: лишь в 1943 г. перед началом военных действий по освобождению Украины было напечатано две брошюры и 43 листовки [8]. Иногда в статистических отчетах литература на украинском и белорусском языках указывалась одной строкой.

Нельзя забывать, что отделение работало в боевых условиях, попадало и под бомбовые удары, и под артобстрелы. В акте, представленном начальником отделения в управление Воениздата от 20 марта 1944 г., общий ущерб от бомбежек и пожаров оценен в 25 млн 422 тыс. 34 руб. [9].

Архивные документы сохранили также свидетельства о попытках управления Воениздата наладить сотрудничество с известными украинскими писателями. 4 марта 1944 г. писателям А. Корнейчуку и Н. Бажану были направлены письма за подписью начальника управления генерал-майора П. Копылова, в которых, в частности, говорилось: «Фронтная серия “Библиотека красноармейца” испытывает сейчас большой недостаток в художественных произведениях, отражающих героические дни освобождения Украины. Читатель-фронтовик ждет

от “Библиотеки красноармейца” художественных очерков и рассказов и о великой битве на Днестре и о разгроме немцев под Корсунь-Шевченковом... В эти дни голос украинских писателей должен звучать на фронте особенно громко...» [10]. Других материалов переписки с авторами в архивном деле нет, но сохранилось указание начальнику отделения майору С. Разумовскому с требованием: «Проследите получение и добейтесь нужных результатов» [11].

С прекращением военных действий по освобождению Украины фронтовое отделение в июне – июле 1944 г. было расформировано, но решением начальника Главного политуправления от 22 октября 1944 г. на его базе с передачей всех материальных ценностей и редакционного портфеля от фронтового отделения было организовано отделение Воениздата в Украине с местопребыванием в г. Киеве [12]. Отделению предписывалось организовать свою типографию [13]. В проекте штата Военного издательства, датированном 18 декабря 1945 г., предполагалось сохранить на мирное время три отделения (в Киеве, Ленинграде и Берлине) [14].

Представленные сведения в определенной степени дополняют картину книгоиздания в годы Великой Отечественной войны. Но они ограничены, в основном, официальными документами и статистикой. Дополнительный материал в виде оригиналов изданных в те годы книг, брошюр, листовок могут дать разыскания в библиотечных фондах и музеях по месту деятельности фронтового отделения.

Список использованных источников

1. *Комков Г. Д.* Книга в годы Великой Отечественной войны / Г. Д. Комков // Книга: исследования и материалы. Сб. 15. – М., 1967. – С. 105–117; *Немировский Е. Л.* Книгоиздательство и полиграфия в годы Великой Отечественной войны / Е. Л. Немировский // Полиграфия, 1965. – № 5. – С. 8–11; *Черняк А. Я.* Из истории технической книги военных лет / А. Я. Черняк // Книга: исследования и материалы. Сб. 31. – М., 1975. – С. 88–101; *Александрова Н. О.* Советская техническая книга в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. : автореф. дис. ... канд. ист. наук / Н. О. Александрова. – М., 1985. – 16 с.; *Александрова Н. О.* Военные годы технической книги / Н. О. Александрова // В мире книг. – 1985. – № 5. – С. 45; *Панкова Е. В.* Военная книга в годы войны / Е. В. Панкова // Военно-исторический журнал. – 1980. – № 5. – С. 75–78; *Иванова Л. В.* Издание художественной литературы в годы Великой

Отечественной войны / Л. В. Иванова // Книга: исследования и материалы. Сб. 55. – М., 1988. – С. 94–113; *Комков Г. Д.* К штыку приравняли перо / Г. Д. Комков, В. А. Куманев. – М., 1965. – 45 с.; *Маретин Ю. В.* Сражающаяся книга: Книги и брошюры, изданные в Ленинграде в период войны / Ю. В. Маретин // Книга: исследования и материалы. Сб. 50. – М., 1985. – С. 97–119; *Черняк А. Я.* Все для фронта / А. Я. Черняк // В мире книг. – 1985. – № 4. – С. 20.; *Поздеева И. В.* Книга сражается / И. В. Поздеева. – М., 1987. – 384 с.

2. *Панкова Е. В.* Военная книга в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. : дис. ... канд. ист. наук / Е. В. Панкова. – М., 1989. – 235 с.

3. *Лютов С. Н.* Перестройка деятельности Военного издательства в первом периоде Великой Отечественной войны / С. Н. Лютов // Известия высших учебных заведений. Проблемы полиграфии и издательского дела. – 2011. – № 1. – С. 114–120; *Лютов С. Н.* Красноярское отделение Военного издательства НКО СССР в годы Великой Отечественной войны. (Публикация документов) / С. Н. Лютов // Гуманитарные науки в Сибири. – 2010. – № 3. – С. 31–36; *Лютов С. Н.* Воениздат на фронте и в тылу / С. Н. Лютов // Книга: Исследования и материалы. Сб. 94. Ч. 2. – М., 2011. – С. 91–103.

4. Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации (далее ЦАМО). Ф. 106. Оп.12556. Д. 71. Л. 22–23.

5. *Разумовский С.* На переднем крае / С. Разумовский // 50 лет ордена Трудового Красного знамени Военному издательству Министерства обороны СССР. – М., 1969.

6. ЦАМО. Ф. 106. Оп.12556. Д. 29. Л. 69.

7. ЦАМО. Ф. 106. Оп.12556. Д. 29. Л. 137.

8. ЦАМО. Ф. 106. Оп.12556. Д. 29. Л. 69.

9. ЦАМО. Ф. 106. Оп.12556. Д. 380. Л. 84–86.

10. ЦАМО. Ф. 106. Оп.12556. Д. 380. Л. 87–88.

11. ЦАМО. Ф. 106. Оп.12556. Д. 380. Л. 89.

12. ЦАМО. Ф. 106. Оп.12556. Д. 71. Л. 29; Д. 72. Л. 84.

13. ЦАМО. Ф. 106, оп. 12556, Д. 71, Л. 1,27.

14. ЦАМО. Ф. 106, оп. 12556, Д. 71. Л. 205–225.

Розділ II

**БІБЛІОТЕКИ І НАУКОВІ УСТАНОВИ
В СИСТЕМІ СУЧАСНИХ
СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ**

УДК 021.89:027.54:327

Олена Воскобойнікова-Гузєва,

провід. наук. співроб. ІБД НБУВ,

канд. іст. наук, старш. наук. співроб.

РОЗВИТОК БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ СФЕРИ В КОНТЕКСТІ ПРІОРИТЕТІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Статтю присвячено аналізу особливостей розвитку вітчизняної державної бібліотечної політики, зокрема в аспекті законодавчого забезпечення. Особливу увагу приділено необхідності закріплення за бібліотечною діяльністю чільного місця в системі єдиної інформаційної політики, відповідно до Керівних принципів бібліотечного законодавства й бібліотечної політики в Європі (2000 р.) і пріоритетів базової моделі національної інформаційної політики ЮНЕСКО (2010 р.).

Ключові слова: бібліотечне законодавство, державна бібліотечна політика, національна інформаційна політика.

Питання вироблення консолідованої стратегії розвитку бібліотечно-інформаційної сфери, яке порушувалося автором у багатьох попередніх публікаціях [3–5], тісно пов'язане із сучасним розумінням поняття державної бібліотечної політики, перспективами її розвитку й реалізації, особливо в контексті адаптації, запропонованої у 2010 р. світовій спільноті базової моделі національної інформаційної політики [15]. Розроблені автором модернізаційні моделі розвитку (ММР) відпрацьовуються з метою визначення перспективних напрямів удосконалення бібліотечно-інформаційного комплексу (у напрямі технологічної, соціальної та інституційної модернізації), збагачення його завдань і функцій у контексті переходу до знаннєвого, інформаційного суспільства (які забезпечуються ідеологічною, інноваційною та інвестиційною складовими ММР) і мають на меті отримати кінцевий результат у вигляді досягнення «світового стандарту» всіх напрямів бібліотечно-інформаційної діяльності. Тому особливого значення набуває врахування пріоритетів і стратегій національної інформаційної політики як можливого теоретичного підґрунтя складової «світового стандарту» галузевої стратегії розвитку.

Використовуючи методи системного аналізу, ми прослідкували чіткий взаємозв'язок і взаємозалежність між ММР суспільного розвитку –

ММР соціокультурної сфери – ММР бібліотечно-інформаційної галузі – ММР окремої бібліотечно-інформаційної установи. Так само, як існує на сьогодні й чіткий зв'язок і взаємозалежність між світовою інформаційною політикою, національною інформаційною політикою і державною політикою у сфері бібліотечно-інформаційної діяльності.

Науковим підґрунтям вивчення особливостей розвитку державної політики у сфері бібліотечно-інформаційної діяльності на пострадянському просторі можна вважати монографічні роботи Л. Дубровіної та О. Онищенко [6] (окреслено здобутки в царині законодавчого забезпечення бібліотечно-інформаційної діяльності в Україні на новому етапі розбудови бібліотечної справи в 1990-х роках ХХ ст.), Є. Кузьміна [11] (розглянуто феномен державної бібліотечної політики як векторну суму впливу держави і суспільства в межах реалізації освітньої, культурної, інформаційної політики тощо), В. Пашкової [17] (висвітлено аспект внеску професійних асоціацій у розробку й удосконалення бібліотечно-інформаційного законодавства), Є. Фенеллонова [26] (порушується питання про необхідність створення оновленої концепції організації і функціонування бібліотечної справи), які доповнюються публікаціями Т. Вилегжаніної [2], Н. Ігумнової [7, 8], Т. Ківшар [10], Т. Манілової [13], Л. Нікіфоренко [16], Т. Прокошевої [23] та інших дослідників і організаторів бібліотечної справи.

На межі ХХ і ХХІ ст. феномен державної бібліотечної політики як суспільного явища, на думку Є. Кузьміна, ще залишався маловивченим, якщо не сказати, що не вивченим узагалі [11, с. 30], проте вже розглядався автором як векторна сума державного впливу на галузь з різних сфер і ґрунтувався на результатах багаторічного цілеспрямованого аналізу бібліотечної справи як комплексної соціально-культурної системи, що виконує цілий ряд соціальних функцій. Згодом автор зазначив, що глобальна інформатизація, зміни суспільної формації і процеси регіоналізації привели до формування нової парадигми розвитку бібліотечної справи, посилення ролі бібліотек у забезпеченні інформаційної і культурної цілісності країни. Трансформація системи функцій бібліотек, детермінована соціально-економічним розвитком суспільства, стала основою зміни орієнтирів і механізмів формування і реалізації державної бібліотечної політики [12]. Проведені дослідження продемонстрували, що цілеспрямована державна політика – лише одна зі складових усієї суми впливу держави і суспільства на бібліотеки. Державна бібліотечна політика (ДБП) є складною інтегральною функцією політики, що проводить держава в різних суспільних сферах. Головним завданням ДБП

у перехідний період стає модернізація бібліотек на основі інформаційних технологій у руслі загальносвітових тенденцій розвитку інформаційного суспільства, що дає змогу послабити негативний фактор зростаючих регіональних відмінностей у якості та змісті бібліотечного обслуговування населення і ресурсного забезпечення бібліотек.

Однією з важливих складових формування ДБП є фахове усвідомлення шляхів розвитку галузі, особливо сформоване на рівні професійних об'єднань, асоціацій тощо. В. Пашкова, розглядаючи внесок бібліотечних асоціацій у розробку й удосконалення бібліотечно-інформаційного законодавства, в організацію та управління бібліотечною справою, в історичну ретроспекцію, зазначає, що наприкінці ХХ ст. у багатьох країнах, зокрема пострадянських, діяльність книгозбірень розглядалася в рамках бібліотечної політики [17, с. 196]. У колишньому СРСР бібліотечна політика здійснювалася лише органами партійної і державної влади відповідно до централізованої системи керування, тому вона була виключно державною. Проте, як уже зазначалося, соціально-політичні перетворення 1990-х років ХХ ст. почали змінювати парадигму бібліотечної політики. Виникли професійні громадські об'єднання, проблеми формування і реалізації бібліотечної політики стали предметом професійної дискусії. Однак, як зазначає дослідниця, і на початку ХХІ ст. бібліотечна політика в Україні має виключно державну складову, попри спробу українських бібліотечних асоціацій впливати на посилення їх ролі.

Питанню законодавчого забезпечення бібліотечно-інформаційної діяльності Україні на новому етапі розбудови бібліотечної справи у 1990-ті роки ХХ ст. присвячено багато уваги і в монографічному дослідженні Л. Дубровіної та О. Онищенка. Важливою умовою розвитку бібліотек та бібліотечної справи авторами визначено «створення правового простору для розвою культури та, відповідно, Основ законодавства України про культуру (1993)» [6, с. 448]. У цей період законодавче забезпечення бібліотечної галузі зазнало фундаментальних змін, воно починає розвиватися в комплексі законів про культуру, про бібліотеки і бібліотечну справу, про обов'язковий примірник, про доступність інформації та інших нормативно-правових актів, міжнародних угод, ратифікованих Верховною Радою України, де бібліотека розглядається як фактор історико-культурного середовища [6, с. 448–449]. Бібліотечно-інформаційні установи стають складовими національної системи науково-технічної інформації і формування довідково-інформаційних фондів, відповідно, на них поширюється і законодавство в галузі інформації: Закон України «Про інформацію» (1992) та Закон України «Про

науково-технічну інформацію інформаційного фонду України» (1993). Уперше за історію України приймаються окремі закони: «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (1995) (на сьогодні діє зі змінами й доповненнями 2000 і 2009) [20–22] і Закон України «Про обов'язковий примірник документів» (1999). Прийняття цих законів створило нові умови для розвитку бібліотек, Законом України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» було визначено статус бібліотек, правові та організаційні засади їхньої діяльності, спрямованої на реалізацію прав громадян на вільний доступ до інформації, знань, залучення до цінностей національної і світової культури, науки, освіти, що зберігається в бібліотечних фондах.

Державній політиці в галузі бібліотечної справи присвячено ст. 4 Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» [20], де, зокрема, зазначено, що держава підтримує бібліотечну справу та її розвиток шляхом гарантованого фінансування бібліотек, пільгової податкової, кредитної та цінової політики; фінансує створення інформаційних мереж і телекомунікаційних систем для інформаційного обміну, входження у світові глобальні комп'ютерні мережі, об'єднання та забезпечення доступності розподілених бібліотечних ресурсів різними засобами, інтеграцію бібліотек України у світовий інформаційний простір; координує діяльність бібліотек усіх форм власності; забезпечує розвиток бібліотечного обслуговування соціально незахищених верств населення; розробляє програми розвитку бібліотечної справи й забезпечує їх цільове фінансування; створює умови для міжнародного співробітництва бібліотек. Як бачимо, чи не половина задекларованих напрямів реалізації державної бібліотечної політики стосується питань «світового» інтеграційного розвитку, будь то входження вітчизняних бібліотечно-інформаційних установ у загальний національний/світовий інформаційний простір, міжнародне співробітництво чи підтримка створення інформаційних мереж і систем.

Завдання формування єдиної державної політики щодо бібліотечної справи в Україні (ст. 4 вищезгаданого Закону) покладено на спеціально уповноважений орган виконавчої влади у сфері культури, наразі на Міністерство культури і туризму України. І його реалізація, як видно з публікації різного періоду [16, 23], має як здобутки (усталення законодавчої бази, проектний розвиток за рахунок участі в міжнародних ініціативах і програмах), так і недоліки, пов'язані з багатьма чинниками – від нескординованості фахових дій, недостатнього державного усвідомлення ролі й місця бібліотек у розвитку сучасного суспільства, побудованого на інформації та знаннях, і як результат, недофінансування державних фахових програм і проектів [5].

Отже, слід зазначити, що й до сьогодні залишається актуальною пропозиція Т. Ківшар щодо необхідності утворення центрального органу державної виконавчої влади – Національної ради з питань бібліотечної політики при Кабінеті Міністрів України [10, с. 28]. До функцій ради дослідницею пропонувалося віднести здійснення експертизи бібліотечної нормативно-правової документації міжвідомчого рівня, формування вимог до бібліотечної статистики, визначення ролі бібліотек у національній інформаційній політиці. До її складу мали б увійти представники тих міністерств, що мають у своєму підпорядкуванні бібліотеки, директори національних, державних, галузевих бібліотек, провідні науковці, представники бібліотечних громадських організацій, незалежні експерти. Аналогічна думка висловлювалася й розробниками Концепції розвитку бібліотечної справи в Україні у 1992 р. [9]. Умовою ефективного формування єдиної бібліотечної політики та усунення міжвідомчих бар'єрів вважалося створення з числа діячів культури, науки, народної освіти й провідних бібліотечних фахівців Української бібліотечної ради як координаційного й консультативного органу при уряді республіки.

У контексті нашого дослідження важливою є думка Т. Вилегжаніної, що «бібліотечна політика має визначати стратегічні цілі, конкретні дії та терміни їх реалізації» [2, с. 4]. Одна з таких стратегічних цілей – кооперація бібліотек різних типів і форм власності у вигляді некомерційного партнерства й консорціумів, що необхідно було б закріпити в новій редакції Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу». Оскільки країна перебуває в стадії формування ринку інтелектуальної власності, це ставить перед бібліотечною спільнотою проблеми, пов'язані із захистом авторських прав, законодавчим захистом діяльності бібліотек щодо електронної доставки документів, формування фондів електронних публікацій тощо.

Державна бібліотечна політика, розробка законодавчої бази – постійна робота бібліотек і бібліотечних асоціацій і на міждержавному рівні, тому слід згадати Модельний бібліотечний кодекс. Від початку формування у 1990-х роках ХХ ст. Євразійського спільного бібліотечного простору розпочався складний процес розробки правових норм, зводу законів, міждержавних багатосторонніх і двосторонніх угод. Безумовна тогочасна неповнота нормативно-правового регулювання бібліотечної справи в країнах СНД істотно заважала розвитку бібліотечної діяльності. З огляду на ці обставини, починаючи з 1994 р. Бібліотечною асамблеєю Євразії розроблявся Модельний бібліотечний кодекс для держав-учасниць СНД (МБК), вихід якого передбачався у вигляді збірки предметно-

орієнтованих законодавчих актів, які в подальшому було б можливим доповнювати необхідними нормативними документами, підзаконними актами тощо. МБК повинен був сприяти прискоренню і полегшенню консолідованого входження національних бібліотечних систем у світове співтовариство, активізації впровадження інформаційно-комунікативних технологій.

До основних цілей МБК розробниками було віднесено побудову національних бібліотечних систем, що взаємодіють між собою; формування бібліотечно-інформаційних фондів у національних та міжнародних інтересах; обмін документами і видавничою продукцією, забезпечення збереження і доступності книжкових пам'яток, а також формування баз і банків даних, електронних каталогів і бібліотек відповідно до можливостей телекомунікаційних мереж на світовому й регіональному рівнях [8, с. 172].

Нова редакція МБК [14], прийнята на пленарному засіданні Міжпарламентської асамблеї СНД у листопаді 2003 р., охоплює законодавче й нормативне забезпечення всіх основних напрямів бібліотечної діяльності від формування національних бібліотечно-інформаційних фондів і національної системи бібліотек, регіональних та міжнародних зв'язків, регламентації діяльності національних і публічних бібліотек, а також важливіших процесів – збереження й доступності рідких фондів, інформатизації бібліотечної діяльності.

Таким чином, загальна структура МБК для держав-учасниць СНД містить чотири частини і сім розділів. Розділ 1 ч. 1 формулює загальні положення, а саме: поняття і призначення бібліотечного кодексу, співвідношення національного й міжнародного бібліотечного права, основні поняття тощо. Ч. 2 містить два основоположні законодавчі акти – «Про бібліотечну справу» та «Про обов'язковий примірник», ч. 3 містить модельні закони: «Про національну бібліотеку» та «Про публічну бібліотеку». До останньої, ч. 4 увійшли закони «Про книжкові пам'ятки» і «Про бібліографічну машиночитану інформацію».

І тут слід зазначити, попри безумовну цінність усіх запропонованих законодавчих актів, важливість для розвитку національних бібліотечно-інформаційних систем прийняття Закону «Про національну бібліотеку». Адже в більшості зарубіжних країн діють спеціальні закони про статус, повноваження, завдання і напрями діяльності національних бібліотечно-інформаційних установ. Зокрема, і початок 2000-х років відзначився оновленням цього спектра законів у світі, про що говорить Королівський указ 2002 р. про Національну бібліотеку Бельгії, Закон про Національну бібліотеку Нової Зеландії, Закон про створення об'єднаних Національної

бібліотеки та Архіву Канади 2004 р. [1, с. 121]. Розробники МБК свого часу простежили динаміку впливу модельного Закону «Про національну бібліотеку» на нормативно-законодавче забезпечення бібліотечно-інформаційної діяльності в країнах СНД [7] і зазначили, що на його основі розроблялися положення, статuti, інші документи, що регламентують діяльність національних і паранаціональних бібліотек. За відомостями на кінець 2002 р. у Білорусі проект закону був представлений до парламенту, у Киргизстані почали його розробку. У Росії в цілому ряді суб'єктів Федерації було прийнято закони про національну бібліотеку. На підставі модельних законів «Про національну бібліотеку» та «Про бібліотечну справу» в Азербайджані й Казахстані було затверджено положення про національні бібліотеки. У 2001 р. уряд Російської Федерації затвердив статuti Російської державної бібліотеки й Російської національної бібліотеки.

Саме в цей період, на початку 2004 р., з урахуванням загальноприйнятих вимог і специфіки власної багаторічної діяльності, науковим колективом Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського готувався проект відповідного законодавчого акта, який мав визначати статус, правові, організаційні і фінансові засади функціонування і розвитку НБУВ як головного науково-інформаційного центру держави. На жаль, закон не було прийнято. Так само залишився на рівні проекту закон «Про концепцію розвитку інформаційно-бібліотечної справи в Україні» (розробники: В. Шкляр, В. Вергунов, В. Дерлеменко, О. Москаленко, В. Ковбасюк) (2004 р.). Проте на сьогодні, коли в бібліотечно-інформаційній системі України за умов відсутності цілісної концепції або стратегії розвитку [3] за 20 років статус національних отримали вже сім бібліотек (Національна парламентська бібліотека України, 1993; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 1996; Національна бібліотека України для дітей, 2003; Національна наукова медична бібліотека України, 2006; Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, 2008; Національна історична бібліотека України, 2009; Одеська національна Ордена дружби народів наукова бібліотека ім. М. Горького, 2009), виникає нагальна потреба прийняття відповідного законодавчого акта, оскільки лише окремої статті в загальному законі вже недостатньо (ідеться про ст. 7 «Національна бібліотека України» Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу»).

Початок ХХІ ст. також позначився виробленням спільних загальносвітових підходів щодо розвитку бібліотечного законодавства й національної бібліотечної політики. Концентровано цей процес можна втілити в гасло – «від державної бібліотечної політики – до національної інформаційної».

У цьому контексті слід відзначити два міжнародні документи, що, хоча й мають рекомендаційний характер, у найближчій перспективі визначатимуть напрями й складові розвитку вітчизняної національної політики у сфері бібліотечно-інформаційної діяльності.

Зокрема, Керівні принципи бібліотечного законодавства та бібліотечної політики у Європі [(Рада Європи / EBLIDA (European Bureau of Library, Information and Documentation Associations)], погоджені Міжнародною федерацією бібліотечних асоціацій та установ (ІФЛІА) та прийняті в січні 2000 р. Виконавчим комітетом EBLIDA, розглядаючи роль бібліотек у національній книжковій та інформаційній політиці, визначають, що бібліотечне законодавство й національна бібліотечна політика повинні забезпечувати необхідний юридичний статус і професійну базу бібліотекам усіх типів у межах єдиної інформаційної політики; забезпечувати оптимальне співвідношення загальних принципів і окремих нормативів у документах, що регламентують діяльність бібліотек; закладати основу взаємодії бібліотек з іншими представниками «книжкової спільноти», а також з усім світом людських знань; гарантувати вільний доступ до інформації всім громадянам. Цей принцип поширюється на всі типи інформаційних носіїв, у тому числі й на інформацію, доступну в електронному вигляді в Інтернеті; виокремлювати бібліотечну діяльність як необхідний інструмент підтримки й розвитку демократії. Крім того, центральні й місцеві органи влади мають забезпечувати належні організаційні, економічні та управлінські механізми для виконання цієї функції, а також для закріплення за бібліотечною діяльністю гідного місця в національній інформаційній політиці; пропонувати комплекс високоефективних заходів з удосконалення діяльності бібліотек різних типів [24].

Стосовно бібліотечних послуг, у Керівних принципах зазначається, що технічні вимоги й стандарти, що мають відношення до телекомунікацій, електронних мереж і пов'язаного з ними обладнання, повинні застосовуватися якнайширше з метою забезпечення національного й міжнародного обміну інформацією. Зростаюче виробництво й поширення інформаційних матеріалів в електронному вигляді долає межі між традиційними видами й категоріями бібліотек. Бібліотеки й бібліотечні мережі, незалежно від джерел свого фінансування, зобов'язані обслуговувати як безпосередньо власних читачів, так і все суспільство в цілому.

Тому у 2012 р. велике занепокоєння ІФЛІА та EBLIDA викликала торгова угода з боротьби з контрафакцією (ACTA). Було прийнято спеціальну заяву [27], у якій депутатів Європарламенту закликали не підтримувати

прийняття АСТА, і зазначалося, що бібліотеки тісно пов'язані із системами національного й міжнародного авторського права, відіграють важливу культурну роль як у збереженні, так і в наданні доступу до інформації, яка перебуває під дією авторського права або є суспільним надбанням. Бібліотеки та інформаційні фахівці розуміють і поважають ту роль, яку відіграє авторське право у створенні та поширенні інформації по всьому світу й роблять акцент на дотриманні авторських принципів і правил. Вони розуміють, що авторське право має забезпечити справедливий і вигідний баланс між потребами користувачів інформації і суспільством у цілому та комерційні імперативи створювачам і контент-провайдерам. ІФЛА та EBLIDA ще раз привернули увагу до проблем бібліотечної спільноти, оскільки зазначена угода отримала розвиток за межами існуючих в інформаційній політиці рамок нормотворення, не погоджуючи її із Всесвітньою організацією інтелектуальної власності. Як зазначається у зверненні, АСТА підриває базові основи авторського права й не розглядає з належною увагою захист широких прошарків суспільства в аспекті рівного доступу до знань і культурних здобутків. Цифрові технології пропонують громадянам новий засіб доступу до інформації, і ІФЛА та EBLIDA вважають, що збалансованість інтересів у межах дотримання авторського права необхідна, з тим щоб була можливість скористатися всіма перевагами цифрової революції. Цей факт ще раз підкреслює глобальний взаємозв'язок між інформаційною та бібліотечною політикою, державною і міжнародною тощо.

Значущим символом початку нового тисячоліття названо «національну інформаційну політику», універсальну модель якої підготовлено в рамках Програми ЮНЕСКО «Інформація для всіх» з метою сприяння вироблення державами-членами ЮНЕСКО рамок національної політики й стратегії побудови інформаційного суспільства.

Представлена в окремому виданні базова модель національної інформаційної політики (НІП) [15] розроблена відповідно до Стратегічного плану Програми ЮНЕСКО «Інформація для всіх» на 2008–2013 рр. [25], схваленого Виконавчою радою ЮНЕСКО, під керівництвом і за підтримки міжкурядової ради Програми, з урахуванням загального обговорення онлайн.

Пріоритетами при розробці рамок НІП і стратегії у сфері знань було визначено інформацію для розвитку; інформаційну грамотність; збереження інформації; інформаційну етику; доступність інформації. Запропоновано триєдину мету реалізації НІП [15, с. 14]. Це, по-перше, демократизація доступу, яка передбачає надання всім засобів доступу до інформації та ІКТ і їх використання задля забезпечення прав громадян, з метою

сприяння освіти, місцевому розвитку, викорінення бідності, досягнення рівності полів, цифрової інклюзивності, загальному доступу, суспільній прозорості та ефективності, а також партисипативному правлінню.

Також мета полягає в розвитку здібностей, і її досягнення включає розробку, підтримку та впровадження стратегій, засобів і методик розвитку здібностей і навичок використання інформації та ІКТ в усіх секторах і прошарках суспільства, на всіх рівнях формальної та неформальної комунікації, сприяючи поширенню можливостей, які забезпечують різні моделі керування інформацією. Зокрема, це передбачає нарощування потенціалу у сфері науково-технічних інновацій для створення власних знань, а також для створення національного контенту урядовими установами й місцевого контенту різними соціальними групами.

Третя з визначених цілей полягає в забезпеченні відповідних законодавчих і нормативних рамок і передбачає створення необхідних норм і приписів, що гарантують громадянам право на інформацію; сприяння використанню інформації та ІКТ за рахунок діяльності відповідних законодавчих органів, створюючи належне стабільне правове середовище. Визначені цілі мають слугувати розвитку всіх способів доступу і використання інформації як у традиційному, так і в цифровому форматі.

Досягнення цього комплексу цілей має стати завданням цілого ряду напрямів політики, розробниками запропоновано такі компоненти базової схеми НПП: центральні (політика, стратегія і законодавча база НПП), супутні (промислова та економічна політика, технологічна політика, політика у сфері телекомунікацій, соціальні питання і соціальна політика), об'єднуючим компонентом є наукові дослідження і розробки.

Як зазначається багатьма дослідниками [18, 19], розвиток інформаційного суспільства, стосуючись усіх сфер життєдіяльності, вимагає створення єдиної національної політики, яка не розподіляється на соціально-економічну, інформаційно-технологічну, екологічну або будь-які інші частини. Має бути відпрацьована єдина політика інформаційно-технологічного розвитку країни, що і пропонується вищезазначеною Програмою ЮНЕСКО, і сподіваємося, що її «український варіант» включатиме повною мірою інтереси бібліотечно-інформаційної сфери.

Список використаних джерел

1. *Багрова И. Ю.* Библиотечное законодательство зарубежных стран в конце XX – начале XXI вв.: состояние и проблемы / И. Ю. Багрова // Библиотеки в правовом пространстве. Современные проблемы : сб. ст.

/ РБА, РНБ, Межрегиональный центр библиотечного сотрудничества. – СПб., 2008. – С. 119–123.

2. *Вилегжаніна Т.* Сучасна бібліотека має розвиватися у правовому полі / Т. Вилегжаніна // Бібл. планета. – 2005. – № 2. – С. 4–5.

3. *Воскобойнікова-Гузєва О. В.* Модернізаційна стратегія розвитку вітчизняної бібліотечно-інформаційної сфери / О. В. Воскобойнікова-Гузєва // Бібл. вісн. – 2012. – № 5. – С. 8–19.

4. *Воскобойнікова-Гузєва О. В.* Модернізаційні моделі розвитку бібліотечно-інформаційних установ в період глобалізації: визначення базових складових / О. В. Воскобойнікова-Гузєва // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2012. – Вип. 33. – С. 7–30.

5. *Воскобойнікова-Гузєва О. В.* Пріоритети державної політики, програмного і проектного розвитку бібліотечно-інформаційної сфери України / О. В. Воскобойнікова-Гузєва // Міжнар. наук. конгр. з розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та розбудови інформ. сусп-ва в Україні (Київ, 17–18 листоп. 2011 р.) : тези доп.. – К., 2011. – С. 24–25.

6. *Дубровіна Л. А.* Бібліотечна справа в Україні в ХХ ст. / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2009. – 535 с.

7. *Игумнова Н. П.* Внедрение модельного Библиотечного кодекса в странах СНГ / Н. П. Игумнова // Вестник БАЕ. – 2002. – № 4. – С. 19–20.

8. *Игумнова Н. П.* Законодательство как основа интеграции деятельности библиотек стран СНГ / Н. П. Игумнова // Библиотеки в правовом пространстве. Современные проблемы : сб. ст. – СПб., 2008. – С. 169–178.

9. Концепція розвитку бібліотечної справи на Україні до 2005 р. : проект / М. І. Сенченко (голова наук. колективу) та ін. ; М-во культури України, АН України. – 1992. – 16 с.

10. *Ківшар Т.* Бібліотеки і влада на сучасному етапі / Т. Ківшар // Бібліотека. Інформація. Суспільство : зб. наук. пр. / УБА, Нац. парлам. б-ка України. – К., 1998. – С. 23–29.

11. *Кузьмін Е. И.* Библиотечная Россия на рубеже тысячелетий. Государственная политика и управление библиотечным делом: смена парадигмы / Е. И. Кузьмин. – М. : Либерия, 1999. – 224 с.

12. *Кузьмін Е. И.* Государственная библиотечная политика в России: итоги и перспективы / Е. И. Кузьмин // Науч. и техн. б-ки. – 2003. – № 1. – С. 66–81.

13. *Манилова Т. Л.* Выступление на заседании коллегии Министерства

культуры РФ по вопросу «О реализации проекта Основных направлений деятельности Правительства РФ до 2012 года «Развитие библиотечного дела» / Т. Л. Манилова // Библиотекосведение. – 2010. – № 1. – С. 10–16.

14. Модельный Библиотечный кодекс для государств-участников СНГ (новая редакция). – М. : Пашков дом, 2004. – 64 с.

15. Национальная информационная политика: базовая модель / пер. с англ. – М. : МЦБС, 2010. – 172 с.

16. *Нікіфоренко Л.* Координуюча роль Міністерства культури і туризму України у формуванні і реалізації державної політики в бібліотечній сфері / Л. Нікіфоренко // Бібл. планета. – 2009. – № 3. – С. 9–11.

17. *Пашкова В. С.* Національні бібліотечні асоціації, 1876–2008 : монографія / В. С. Пашкова. – Х. : Акта, 2009. – 336 с.

18. *Плескач В. Л.* Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні / В. Л. Плескач // Міжнар. наук. конгр. «Інформаційне суспільство в Україні» : тези доп. (Київ, 25–26 жовт. 2012 р.). – К., 2012. – С. 53–57.

19. *Полумієнко С. К.* Про деякі питання державної політики розвитку інформаційного суспільства / С. К. Полумієнко, Л. О. Рибаків // Міжнар. наук. конгр. «Інформаційне суспільство в Україні» : тези доп. (Київ, 25–26 жовт. 2012 р.). – К., 2012. – С. 42–46.

20. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 25 січ. 1995 р. // Відом. Верховної Ради України. – 1995. – № 7. – Ст. 45.

21. Про внесення змін до Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» : Закон України від 16 бер. 2000 р. // Відом. Верховної Ради України. – 2000. – № 23. – Ст. 177.

22. Про внесення змін до Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» : Закон України // Бібл. планета. – 2009. – № 3. – С. 4–5.

23. *Прокошева Т.* Государственная политика в области библиотечного дела в Украине [Электронный ресурс] / Т. Прокошева. – Режим доступа: <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea98/doc1/doc3.html>. – Загл. с экрана.

24. Руководящие принципы библиотечного законодательства и библиотечной политики в Европе (Совет Европы / EBLIDA) // Информационно-библиотечная сфера: международные акты и рекомендации : сб. справочно-нормативных и рекомендательных материалов / сост. : Е. И. Кузьмин, В. Р. Фирсов. – М. : Либерия, 2001. – С. 59–68.

25. Стратегический план программы ЮНЕСКО «Информация для всех» (2008–2013 гг.). – М. : Междунар. центр библ. сотрудничества, 2009. – 48 с.

26. *Фенелонов Е. А.* Социально-экономический анализ библиотечного дела как объекта управления : монография / Е. А. Фенелонов ; Рос. гос. б-ка. – М. : Пашков дом, 2008. – 264 с. – (Б-ка: новые возможности).

27. IFLA and EBLIDA Statement on ACTA and the Importance of Multilateral Multi-stakeholder IP Policy Formation [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ifla.org/publications/ifla-and-ebilda-statement-on-acta-and-the-importance-of-multilateral-multi-stakeholder-ip-policy-formation>. – Title from the screen.

УДК 021.9:004.67

Юлія Половинчак,
заввідділу НЮБ НБУВ,
канд. іст. наук

БІБЛОТЕКИ В КУЛЬТУРНИХ ВЗАЄМОДІЯХ ЦИФРОВОЇ ЕПОХИ

Розглядається роль електронних інформаційних ресурсів у глобальних культурних обмінах і діяльність сучасних бібліотек як «установ пам'яті» з оцифрування фондів та їх участь, таким чином, у формуванні електронної культури.

Ключові слова: інформаційний фонд, інформаційний потік, «установи пам'яті», електронна культура (Digital Culture, E-culture), цифрове збереження, цифрове керування.

На сучасному етапі людство перебуває в процесі глибоких соціокультурних трансформацій, тобто набрання суспільством нових рис – зміни в життєвих стандартах, зразках поведінки й потребах, що відповідали б вимогам часу. Визначальним чинником зазначених процесів можна назвати глобалізацію, що, за визначенням М. Арчер, приводить до поєднання структур, культур й інститутів, яке охоплює весь світ. Таким чином, глобалізація, пронизуючи всі рівні соціальної структури, які перестають бути замкненими в собі, робить світ «тіснішим», а життя «швидшим». У зв'язку з цим утворюються нові цінності, пов'язані з мінливістю, «гнучкістю», «пластичністю» реальності. Глобалізація, з одного боку, припускає свободу різноманіття і через це знаходить своє втілення в теорії «мультикультуралізму», в основу якого покладено принцип мозаїчності культур різних соціальних груп, а з іншого – несе гомогенізацію світової спільноти, життя відповідно до єдиних принципів, єдині ціннісні переваги, бажання все універсалізувати.

Сучасні проблеми актуалізують завдання творчої трансформації духовно-ціннісних орієнтирів у «глобальній ойкумені» – просторі постійних культурних взаємодій, взаємопроникнення культур й обміну культурним досвідом [1]. Сучасна культура, за визначенням У. Ганнерса, через високі технічні можливості комунікацій є відкритою ойкуменою, у якій культурні взаємодії і впливи дають про себе знати в масштабі всього людського співтовариства.

У формуванні єдиного інформаційного простору істотну роль, поряд із традиційними культурними обмінами, в останні десятиліття відіграють електронні інформаційні ресурси. Функцію інформаційного забезпечення процесів, що відбуваються в різних сферах суспільного життя, виконують численні інформаційні системи, під якими у вузькому значенні розглядається технологічна система, що є сукупністю технічних, програмних та інших засобів, об'єднаних структурно і функціонально для забезпечення одного або декількох видів інформаційних процесів і надання інформаційних послуг. Як приклад інформаційної системи в широкому значенні цього поняття дослідники [2] розглядають згаданий єдиний інформаційний простір, який, власне, набув реальних, а не лише науково спрогнозованих обрисів з появою глобальних комп'ютерних систем.

Основними категоріями, які характеризують інформатизацію як соціокультурний процес, служать уявлення про інформаційний фонд та інформаційний потік. Інформаційний фонд становить усю культурну інформацію, якою володіє людство. Під «інформаційним потоком» розуміється та культурна інформація, яка наразі циркулює в суспільстві, передається суб'єктом інформаційної взаємодії об'єкту і використовується останнім як засіб соціальної діяльності. При цьому вищим рівнем інформації виступає знання – упорядкована, прирощена й збережена інформація [3].

У глобальному інформаційному просторі за допомогою гіперпосилань зв'язуються інформаційні масиви, створювані дослідними колективами в різних куточках планети. Гіперпростір може розглядатися як потенційне сховище пам'яті цивілізації. У цьому сенсі примітна ідея Т. Нільсона, який запропонував ідею відкритого гіпертексту, здатного до саморозвитку, спроможного зібрати воедино інформацію з усього світу, з минулого, сьогодення і майбутнього [4]. Ця ідея пояснює, чому часто Інтернет називають «світовою електронною бібліотекою».

Очевидно, що залучення України в глобальні та європейські інтеграційні процеси справило значний вплив на збільшення обсягів циркулюючої в соціумі інформації, інтенсивність інформаційних потоків і зростання значущості інтеграції культури народів України у європейський і світовий інформаційний простір зі зміцненням при цьому культурних зв'язків. У цьому контексті актуалізувалися такі важливі питання, як збереження колективної пам'яті української нації і забезпечення доступу до культурних багатств, накопичених не тільки громадянами нашої держави, а й світовою спільнотою. Адже, за визначенням російського філософа В. Стьопіна, культура є системою інформаційних кодів, що закріплюють історично накопичений соціальний досвід. Як визначає

вчений, поряд із біологічним, генетичним кодом, що закріплює і передає від покоління до покоління біологічні програми, людство має ще одну кодуючу систему – соціокод, за допомогою якого передається від людини до людини, від покоління до покоління і розвивається масив соціального досвіду, умовою зберігання і трансляції якого є його фіксація в особливій знаковій формі [5]. Актуальність цієї формули зростає на тлі глобалізації, оскільки засобом проти збіднення або обмеження культури людства служить збереження і поширення різних національних культур.

На відповідних тенденціях наголошують у спільному Маніфесті ЮНЕСКО та ІФЛА. Документ, зокрема, декларує, що культурна і мовна різноманітність є спільною спадщиною людства, яку слід берегти й зберігати в загальних інтересах. Воно є джерелом обміну, інновацій, творчості й мирного співіснування.

Бібліотекам усіх типів слід враховувати, просувати культурне й мовне розмаїття на міжнародному, національному й місцевому рівнях, підтримуючи, таким чином, крос-культурний діалог й активну громадянську позицію [6].

Увага, що відводиться в зазначених процесах бібліотекам, цілком виправдана. Серед напрямів діяльності сучасних бібліотек можна виділити оцифрування фондів, що, з одного боку, створює умови для консервації оригіналу видання, а з іншого – сприяє більш широкому запровадженню інформації в науковий, освітній та культурний обіг. Водночас ця діяльність є складовою процесу формування електронної культури, що є наслідком становлення інформаційної цивілізації і поширення її на сферу культури людства.

Електронна культура (Digital Culture, E-culture) пов'язана зі створенням і розповсюдженням електронних версій закладів колективної пам'яті (бібліотек, музеїв, архівів) і об'єктів культури і культурної спадщини. Бібліотеки, музеї, архіви мають у своїх фондах велику кількість рідкісних і цінних документів, доступ користувачів до яких обмежено з ряду причин – незадовільний фізичний стан, обмеження примірників тощо. Створення цифрових копій таких видань є не лише одним з можливих варіантів їх збереження і надання вільного доступу до них через мережу Інтернет, а й елементом процесу формування електронної культури, пов'язаної зі створенням і розповсюдженням електронних версій закладів колективної пам'яті (бібліотек, музеїв, архівів) і об'єктів культури й культурної спадщини [7].

Отже, одним з елементів е-культури можна вважати традиційні об'єкти культури й мистецтва, репрезентовані засобами інформаційно-комуні-

каційних технологій. З огляду на це об'єктами е-культури є електронні бібліотеки, віртуальні музеї, мультимедійні реконструкції пам'ятників, «семантична мережа» в середовищі Інтернету, що акумулюють, зберігають та надають доступ до систематизованих і каталогізованих фактів культурології, археології, етнографії, мистецтвознавства, історіографії тощо. У рамках цього підходу створено Європейську мережу експертних центрів для дослідження та освіти в галузі е-культури (E–Culture Net) [8].

Водночас електронна культура може розглядатися в значно ширшому розумінні – як якісно нова соціально-антропологічна реальність, оскільки оцифровані об'єкти культури набувають більшого значення, ніж просто інструментальне використання технічних можливостей, а стають відносно новою цифровою сферою соціокультурної діяльності людини. Електронні технології та Інтернет відкривають нові форми вираження людини, змінюють ролі й статуси інститутів культури й мистецтва. Такий погляд на проблему фіксує і Звіт Нідерландської ради з культури «Від ІКТ до е-культури» 2003 р. [9], що пропонує розглядати е-культуру як процеси виробництва, розподілу, презентації і збереження. Ці процеси формують три аспекти електронної культури: застосування ІКТ в існуючих межах (оцифровка інформації); культурні інновації цифрових технологій, що дає нові комбінації форм у поєднанні зі змістом; і, нарешті, зміни в організації культури.

А. Рончі [10] доводить, що одна з інституцій електронної культури – віртуальний музей – це не просто колекція графічних образів, відтворених на комп'ютері. Навпаки, це – нова реальність, у яку вживається людина. Дж. де-Хаан і Фр. Хьюсман вважають, що термін «е-культура» означає не тільки поширення нової інформаційної технології та її застосування для різних цілей, а так само зміну ряду соціальних відносин, цінностей, норм, стереотипів поведінки. При цьому технологічні знання становлять істотну частину культури, її нові стереотипи, ритуали, норми.

Ряд інших авторів, наприклад М. Шварц, вносять соціологічний акцент у тематику. Е-культура – це сукупність соціальних інститутів, організованих засобами ІКТ: е-торгівля (e-commerce), е-освіта (e-learning), е-політика (e-polity), е-наука (e-science) та ін. Поняття е-культури підкреслює факт становлення інформаційного суспільства, цифрової сфери спілкування і означає не тільки застосування нових технологій, а й нові можливості для вираження всіх сфер життя суспільства.

Не позбавлені інтересу дефініції російських дослідників. О. Шликова вважає, що е-культура – не техногенне явище, а соціокультурний феномен,

що впливає на ментальність, культуру в цілому, способи сприйняття, трансляції соціокультурної інформації [11].

З наповненням електронних бібліотек, поряд зі створенням електронного контенту, пов'язані проекти з оцифрування фондів, що, з одного боку, створює умови для консервації оригіналу видання, а з іншого – сприяє більш широкому запровадженню інформації в науковий, освітній і культурний обіг. Розробка цифрових програм збереження культурної спадщини активно здійснюється останні 20 років. Серед перших цифрових бібліотек – цифрова бібліотека Британської бібліотеки, яка в 1993 р. створила не тільки повний каталог свого сховища, а й оцифрувала 80 % повнотекстових видань. У подальшому Британська національна бібліотека стала основою для єдиної Національної бібліотеки Великобританії. Її творці є розробниками єдиного національного стандарту на метадані для опису об'єктів цифрового збереження. Японську національну електронну бібліотеку було започатковано ще в 1989 р. Її загальна вартість становила 500 млн дол.

Метою американського проекту «Національна цифрова бібліотека» (<http://lcweb2.loc.gov/amhome.html>) є забезпечення зберігання в цифровій формі 1 млн документів (тексти, фотографії, звукозаписи і фільми), що мають загальнонаціональне значення і належать до історії США. В одній з найбільших бібліотек світу – Бібліотеці Конгресу США – щоденно сканується від 75 до 200 документів. За підрахунками фахівців, для того щоб оцифрувати весь фонд бібліотеки, який нараховує 134 млн об'єктів, необхідно не одне десятиліття.

Інститут наукової і технічної інформації (INIST, www.inist.fr), що є французьким центром документації, першим (у 1990 р.) виконав роботу зі сканування 1500 міжнародних наукових журналів на систематичній основі з метою комп'ютеризації процедур передачі документації. Проект «Нова національна бібліотека Франції» був задуманий президентом Франції Ф. Міттераном і почав діяти в жовтні 1998 р., загальнодоступні документи можуть бути отримані через Інтернет (www.bnf.fr). Фонди Французької національної бібліотеки планують оцифровувати зі швидкістю 150 тис. творів на рік.

Розпочате в 1995 р. оцифрування бібліотечних фондів стрімкими темпами відбувається в Німеччині. Згідно з національним проектом, відповідальність за цифрову обробку документації, розділеної за хронологічним та тематичним принципами, покладається на різні бібліотеки.

Одним із перших глобальних цифрових проектів став Internet Archive, що у 1996 р. започаткував консолідацію задля збереження веб-контенту.

З того часу програму поширено на багато інших типів контенту, наприклад, оцифровані тексти, відео та зображення. За час свого існування Internet Archive продемонстрував гнучкість у підході до проблеми цифрового збереження, швидко створюючи базу, що її історик Р. Розенцвейг (Roy Rosenzweig) назвав «найбільшою у світі базою даних і бібліотекою всього за п'ять років» [12].

Науково-практичне осмислення сучасного розуміння проблеми збереження цифрових ресурсів започаткувала публікація в 1996 р. доповіді Групи з архівації електронної інформації (США), у якій підкреслювалися виникаючі загрози й проблеми цифрових технологій і висувалася ідея появи «глибокої інфраструктури», здатної для їх вирішення [13].

Хоча основний масив аспектів цифрового збереження, що потребують пошуку шляхів вирішення, мають технічний характер, розвиток цього процесу не може бути відокремлений від соціальних, економічних, правових та організаційних умов, що лежать в її основі. Соціальна складова цифрового збереження визначається не в останню чергу тим, що постійний доступ до цінної інформації є життєво важливим для багатьох галузей суспільного життя, включно з науковими дослідженнями, освітнім і культурним розвитком.

Сьогодні цифрове збереження передбачає активне керування контентом, що визначається як ряд дій і заходів, необхідних для забезпечення безперервного і надійного доступу до цифрових об'єктів, доки вони представляють цінність [14]. При цьому західні дослідники [15] розглядають цифрове збереження як багатоаспектний процес і наголошують, що значуща взаємодія з цифровим середовищем інформації – наукових ресурсів, навчальних матеріалів і культурних артефактів, інтегрованих і доступних, організованих таким чином, щоб сприяти традиційному використанню і продукувати й заохочувати нові його види, залежить від ряду умов, серед яких – *передбачуваність і комплексність*. Ідеться про те, що цифрові ресурси повинні бути згруповані. У випадку неповного охоплення, наявності інформаційних лакун, непорядкованості їх ефективність істотно знижуватиметься.

Не менш важливою умовою є *взаємодія* – цифровий контент повинен легко розділятися між послугами або користувачами і так само легко згруповуватися у випадку потреби; використовуватися без спеціальних інструментів; мати можливість бути представленим у різних середовищах, а також підтримувати послідовні методи для виявлення і взаємодії. Необхідні також механізми для авторитетного атрибутування (упізнання) контенту, сервісів і користувачів, що взаємодіють у рамках

інформаційного середовища, а також для керування правами інтелектуальної власності й конфіденційності, забезпечення цілісності та автентичності змісту й послуг.

Збереження, як одна з найактуальніших проблем керування цифровими ресурсами, має на меті забезпечити їх тривале майбутнє як для того, щоб захистити інвестиції в цифровій колекції, так і для того, щоб наукові й культурні ресурси були представлені в нинішніх і майбутніх зібраннях з історичною спадкоємністю і різноманітністю.

Таким чином, актуальні проблеми наразі мають менше спільного з цифровим збереженням як технічне питання, а швидше вписуються в ширшу тему цифрового керування (digital stewardship), виходячи з розуміння, що цифрове збереження не є ізольованим процесом, а одним із компонентів широкої сукупності взаємопов'язаних послуг, політики й зацікавлених сторін, що, власне, і формують цифрове інформаційне середовище.

Це, у свою чергу, вимагає розглядати цифрове збереження не тільки як механізм для забезпечення послідовностей бітів інформації, а й як процес, що передбачає повний спектр послуг підтримки електронних інформаційних середовищ, а також всеосяжні економічні, правові та соціальні контексти.

Отже, цифрове збереження доцільно розглядати як постійну, безперервну діяльність, оскільки цифрові методи збереження втрачають або істотно знижують свою дієвість після погіршення стану об'єкта збереження, вони є найбільш ефективні у випадку їх превентивного застосування, оскільки пошкоджений або застарілий об'єкт часто неможливо (або дуже дорого) відновити. Таким чином, збереження поступово стає елементом керування цифровими матеріалами.

Цифровий контент часто втілює ступінь структурної складності, не притаманний фізичним матеріалам. Він може поєднувати декілька форматів, включаючи одночасно текст, зображення, анімацію, звук і відео; може бути інтерактивним, надаючи користувачам інструменти для створення альтернативного виду або посилання на новий зміст; змінним – може бути оновлений або розширений протягом тривалого часу чи, навпаки, розділений на частини, з тим щоб елементи поширювалися і використовувалися окремо або повторно об'єднувалися для створення нових ресурсів. Таким чином, цифровий контент може містити в собі функції, що не мають еквівалента в аналоговому світі. У зв'язку з цим виникають питання, пов'язані з особливими вимогами і функціями цифрового об'єкта: для деяких цілей він повинен бути ідеальним замін-

ником оригіналу, з повним спектром функціональних можливостей та ідентичним візуальним образом, водночас не виключені ситуації, коли збереження інтелектуального змісту об'єкта достатньо. Ще однією точкою дискусії є період збереження цифрових архівних копій: для одних об'єктів – безстрокове, для інших – лише на визначений термін. Отже, вибір стратегії збереження повинен відображати консенсус усіх зацікавлених сторін, пов'язаних з архівуванням цифрових матеріалів. Тут важливо чітко сформулювати мету збереження, що дає змогу визначитися з додатковими умовами.

Паралельно виникає проблема відбору, оскільки 100-відсоткове збереження з очевидних причин є завданням не здійсненим, як, утім, і не потрібним. Тут фахівці обговорюють два варіанти: максимальний збір цифрових матеріалів, з подальшим «просіюванням із плином часу», тобто відбору для тривалого. Інша стратегія базується на визначенні суспільно значущих ресурсів і виробленні заходів для керування протягом усього їх життєвого циклу. Визначення значущості ресурсів залежатиме, зокрема, і від культурних пріоритетів, економічної доцільності.

У зв'язку з цим постає питання формування підходу до цифрового збереження як до економічно стійкої діяльності. Цікавим видається американський досвід, який дає можливість українським практикам прогнозувати проблеми, з якими вже зіткнулися в США. Так, Neil Beagrie [16] ще у 2003 р. констатував, що в контексті рішень про фінансування необхідність вживати постійні заходи для збереження цифрових колекцій зазвичай залишається в тіні бажання створювати й поширювати нові форми цифрового контенту. По-друге, що вже сьогодні актуально для України, виділені кошти надаються, як правило, на тимчасовій основі, часто як гранти для підтримки спеціальних проектів. Тому актуальною проблемою світової практики цифрового збереження можна вважати «величезні», як їх визначають західні дослідники, витрати. Причому прогнозувати їх точні розміри складно, оскільки вони залежатимуть від таких факторів, як архітектура системи, тривалість архівного збереження, масштаби й стратегії збереження. Навіть для західних баз даних, що у своєму розвитку випереджають вітчизняні, ідеться про початковий етап цифрового збереження, коли говориться про стартові витрати: переформатування, створення цифрового сховища, приймання матеріалів тощо. Економічна стійкість є здатність мобілізувати достатні ресурси на постійній основі, щоб забезпечити збереження – від практики залучення грантів до досягнення рентабельності.

Водночас фінансові проблеми якщо не вирішуються, то спрощуються за рахунок кооперації установ пам'яті: скоординований підхід обіцяє бути

більш економічно ефективним, поширюючи постійні витрати на більшу кількість інститутів, навіть зробити певні види вузькоспеціалізованого, або («нішевого»), цифрового збереження економічно обґрунтованими завдяки розширенню масштабів інформаційного обслуговування.

У деяких випадках цифрове збереження сприймається як загроза правам інтелектуальної власності, що пов'язано з існуючою невизначеністю щодо авторського права; принципи справедливого використання та обов'язкового примірника, зокрема, потребують уточнення.

Можна говорити про існування кількох функціональних шарів системи цифрового збереження: нижній шар містить у собі обладнання, програмне забезпечення і мережеву інфраструктуру підтримки зберігання і розподілу цифрового контенту. Наступний шар складається з більш спеціалізованих послуг з керування змістом архіву, у тому числі створення і керування метаданими, перевірки матеріалів на предмет автентичності й цілісності. Заходи збереження здійснюються в наступному шарі послуг, включаючи моніторинг навколишнього середовища сховища для змін, які можуть вплинути на можливість доступу і використання архіву змісту, а також ініціювання процесів, таких як міграція чи протидія цим змінам. Верхній шар включає в себе послуги, які підтримують перегляд або пошук, доступ, запити, перевірку прав доступу, а також організацію доставки.

Хоча багато ще належить зробити для вирішення проблем, характерних для збереження цифрових матеріалів, проте варто ставити питання про те, як цифрові механізми збереження будуть інтегровані в широкий спектр інших послуг цифрової бібліотеки.

Насамперед цифрові сховища функціонуватимуть не лише як гаранті забезпечення довгострокової життєздатності колекцій, а також як шлюзи доступу. Оскільки збереження відіграватиме дедалі більшу роль у керуванні цифровими колекціями, ці процеси співіснуватимуть, а деколи й працюватимуть у взаємодії з іншими регулярними функціями, такими як придбання, опис і надання через МБА. Цифрові системи керування контентом повинні знайти способи інтеграції збереження і інструментів, і послуг.

Перспективи довгострокового збереження цифрових матеріалів залежать від трьох чинників: визначення і розробки стандартів для підтримки цифрового збереження; відповідних критеріїв і оціночних процедур щодо результатів збереження, а також від механізмів для сертифікації дотримання стандартів цифрових сховищ. Сертифікація буде означати, що сховище відповідає певним мінімальним вимогам, що вважається кращим у поточній практиці цифрового збереження.

Для деяких матеріалів, створених (не переведених) у цифровій формі, не може бути іншого вибору, крім збереження їх як цифрових об'єктів. Водночас існує група матеріалів, у тому числі цифрових сурогатів аналогових елементів, а також споконвічно цифрових об'єктів, для яких можуть бути створені аналогові еквіваленти. Рішення про збереження в цифровій або аналоговій формі може ухвалюватися, виходячи з простого порівняння вартості двох підходів, але, в ідеалі, слід також враховувати переваги користувачів.

Отже, збереження цифрової спадщини є більше ніж просто технічний процес увічнення цифрових сигналів, це також соціальні й культурні процеси, у тому розумінні, які матеріали повинні бути збережені і в якій формі, це економічний процес, у плані узгодження обмежених коштів з амбітними цілями, це юридичний процес, це питання відповідальності й стимулів, а також формулювання та організації нових форм кураторської практики.

Таким чином, у відповідь на формовані суспільством нові потреби, поряд з функцією збереження знань бібліотеки, що формують цифрові колекції, входять у міжнародні проекти, присвячені збереженню культурних надбань в електронному середовищі, реалізують і функцію їх розвитку. Розвиток глобального інформаційного простору змінює традиційні функції і соціальні ролі діючих інформаційних систем, зокрема бібліотечних. До традиційних для бібліотек функцій просвітницького характеру, збереження і примноження культурної спадщини суспільства додається функція інформаційного центру, який надає доступ до національних та світових інформаційних ресурсів, а також функція посередника між користувачем і світом інформації в цілому, між реальним і віртуальним знанням.

Національний інформаційний ресурс складається з двох складових: традиційної (рукописні й друковані матеріали, живопис, скульптура, архітектура, аудіозаписи, фотографії, кіно- і відеофільми тощо) й електронної (будь-які інформаційні об'єкти в цифровій формі). Різниця між цими двома складовими полягає не тільки в способі подання інформації, а і в стратегіях її зберігання, поширення і модифікації.

Становлення електронних бібліотек, оцифровування культурної спадщини й накопичення цифрового контенту є як однією з основних тенденцій у сучасній культурі, так й об'єктивною умовою розвитку глобальної інформаційної цивілізації. Для України в цьому контексті важливий і цікавий світовий і європейський досвід, зокрема з огляду на перспективи долучення до глобальних проектів.

Збереження і використання рукописних, друкованих та інших документів традиційного типу досить добре освоєно під час дослідницької і практичної роботи багатьох поколінь фахівців. Але очевидно, що обсяги інформації, яка зберігається в традиційній формі, роблять дедалі скрутнішою ефективну роботу з нею – зберігання, поширення, пошуки, облік і т. п. Вирішення цієї фундаментальної проблеми лежить на шляху використання сучасних засобів обчислювальної техніки та інформаційних технологій і найтіснішим чином пов'язане з переведенням збереженої інформації в електронну форму.

На сьогодні електронна форма дає змогу зберігати інформацію найбільш надійно й компактно, поширювати її набагато оперативніше й ширше, а крім того, надає можливості маніпулювання з нею, яких не могло бути при інших формах. Таким чином, подання інформації в електронній формі – створення електронних документів, організація її у вигляді електронних видань, різноманітних електронних колекцій та електронних бібліотек (ЕБ) – не данина моді, а нагальна потреба.

Очевидний шлях підвищення ефективності використання електронної інформації – створення відповідних інформаційних систем, здатних надійно зберігати інформацію і забезпечувати її цілеспрямоване використання.

З огляду на зазначені тенденції важливою складовою політики держави в сучасному глобальному світі є її адекватне інформаційне представлення, здатність до наповнення власного інформаційного поля, а також до продукування експортного інформаційного продукту. До найефективніших механізмів його представлення в глобальному інформаційному просторі на сьогодні належать світові та регіональні електронні бібліотеки, що акумулюють електронні ресурси, поєднані загальною ідеологією структуризації і доступу.

З точки зору технічної реалізації [17] інформаційної системи інтеграція передбачає об'єднання даних, додатків (програмного забезпечення) і людей (виконавців). Щодо процесу використання та організації доступу до електронних бібліотек, це означає об'єднання всіх доступних електронних колекцій в єдину (можливо, «віртуальну») електронну бібліотеку.

ІФЛА визначає електронну бібліотеку як організацію, що здійснює доступ до світових знань і культури, стає спеціальним навчальним середовищем [18]. За визначенням CENL, бібліотеки повинні:

– допомагати громадянам реалізувати їхнє право на доступ до інформації і знання;

– підтримувати інтереси виробників і споживачів інформації щодо дотримання авторських прав;

– організувати вільний доступ до інформаційних мереж для жителів технологічно відсталих районів;

– зберігати, накопичувати й ефективно використовувати різні колекції електронних документів, що мають бути доступними в зручному для користувачів вигляді через глобальні мережі передавання даних [19].

Отже, електронні бібліотеки є перспективними формами складних розподілених інформаційних систем і розглядаються як основа створення глобального розподіленого сховища знання. Системи електронних бібліотек, що існують у наш час, характеризуються такими ключовими особливостями [20]:

- насамперед це інформаційні системи, тобто системи збереження, обробки й передавання даних;

- це системи, що підтримують саме електронні документи (ресурси) різного типу;

- важливим моментом сучасного поняття ЕБ є те, що такі системи працюють у глобальних інформаційних мережах передавання даних.

Спільним в існуючих визначеннях, присвячених електронним бібліотекам, є таке:

- електронна бібліотека не є єдиним цілим;

- електронній бібліотеці властива технологія для зв'язку ресурсів багатьох ЕБ й інформаційних служб;

- електронна бібліотека, що складається з багатьох ЕБ й інформаційних служб, «прозора» для кінцевого користувача;

- мета створення електронної бібліотеки – забезпечення універсального доступу до даних та інформаційних служб;

- фонди електронної бібліотеки не вичерпуються тільки ідентифікаторами документів-об'єктів, вони містять електронні об'єкти, які не можуть бути представлені або поширюватися в друкованій формі.

Таким чином, з цілого ряду існуючих дефініцій, що певною мірою відображають суть цього нового феномена, найбільш адекватною видається така: електронна бібліотека – це розподілена інформаційна система, що дає змогу надійно зберігати та ефективно використовувати різні колекції електронних документів (текст, графіка, аудіо, відео тощо), доступні в зручному для користувача вигляді через глобальні мережі передачі даних.

Ідеться про те, що електронна бібліотека повинна забезпечувати зберігання інформації в цифровій формі практично необмежений час, а також

розширення доступу до унікальних видань і надання всім зацікавленим споживачам якісно нових можливостей роботи з великими обсягами інформації. До таких, наприклад, можна віднести послідовний, вибірковий або паралельний перегляд багатьох документів; багатоаспектний пошук у всьому обсязі збереженої інформації (у тому числі різнорідної) з використанням як формальних ознак, так і лексики природної мови; копіювання необхідних документів або їх фрагментів як на папір, так і на сучасні носії; створення власних документів і, нарешті, виробництво нового знання.

Створення і використання електронних бібліотек реалізується через накопичення, зберігання, облік і структурування електронної інформації; організацію навігації в усьому інформаційному просторі, доступному через цю електронну бібліотеку; забезпечення ефективного доступу до неї необмеженої кількості користувачів через телекомунікаційні мережі, а також через навчання користувачів. Створення електронних бібліотек – досить масштабне завдання, що вимагає об'єднання зусиль різногалузевих фахівців: інформатики, обчислювальної техніки, інформаційних та комунікаційних технологій, бібліотечної, архівної та музейної справи тощо.

Нині існує велика кількість систем у галузі електронних бібліотек, які варіюються від систем репозиторій (сховищ) до складних систем, заснованих на нових технологіях. Аналіз бібліотечних систем [21, 22] показує їх різнорідність на декількох рівнях:

- на рівні інформаційної моделі, яку вони забезпечують;
- на рівні архітектури, яку ці системи підтримують;
- на рівні підтримки користувачів (і груп користувачів);
- на рівні функціональних можливостей ЕБ.

Серед переваг електронних бібліотек можна назвати те, що вони здатні забезпечити міграцію електронної інформації в умовах постійного розвитку обчислювальної техніки й програмних засобів, а також удосконалений сервіс, який уже сьогодні доступний користувачам, наприклад індивідуальне обслуговування користувачів, засноване на «профілях користувачів», у яких відображені інформаційні потреби користувачів або є спеціальна система пошуку інформації, керована користувачем для полегшення процесу ухвалення рішення щодо релевантності документів; наявність кооперативної інфраструктури, що дає змогу групам користувачів виробляти індексування та оцінку документів, що належать певним темам; можливість спільного використання певної інформації, що значно спрощує завдання фізичного дублювання маловикористовуваних матері-

алів, а також забезпечує доступ до унікального документа, для роботи з яким раніше потрібно було приїхати в сховище, де він є; здійснення інформаційного пошуку декількома мовами або запитами в багатомовних базах даних, багатомовний інтерфейс.

В умовах формування інформаційного суспільства надзвичайно важливим інструментом сталого економічного і соціального розвитку є забезпечення публічного (у тому числі віддаленого) доступу до соціально значущої інформації насамперед наукового, освітнього й культурного характеру.

Список використаних джерел

1. *Hannerz U.* Transnational Connections: Culture, People, Places / U. Hannerz. – London : Routledge, 1996. – С. 66–67.

2. *Лопатин В. М.* Методологические проблемы формирования и защиты единого информационного пространства [Электронный ресурс] / В. М. Лопатин. – Режим доступа: <http://www.jurfak.spb.ru/conference/18102000/lopatin.htm>. – Загл. с экрана.

3. *Столяров Ю. Н.* Сущность информации / Ю. Н. Столяров. – М., 2000. – 120 с.

4. *Уэбстер Ф.* Теории информационного общества / Ф. Уэбстер ; пер с англ. М. В. Арапов., Н. В. Малыхиной ; под ред. Е. Л. Вартановой. – М. : Аспект пресс, 2004. – 399 с.

5. *Степин В. С.* Культура / В. С. Степин // Вопросы философии. – 1999. – № 8. – С. 61–71.

6. IFLA Multicultural Library Manifesto. 2008 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ifla.org/VII/s32/pub/MulticulturalLibraryManifesto.pdf>. – Title from the screen.

7. E–Culture-The European perspective-cultural policy, creative industries, information lag. – Zagreb, 2005 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.culturelink.org/publics/joint/eculture01/eCultureProceedings.pdf>. – Title from the screen.

8. E–Culture Net European Network of Centres of Excellence for Research and Education in Digital Culture [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ucm.es/info/eculture/documentos/TextoE–Culturenet_Ing.htm. – Title from the screen.

9. Netherlands Council for Culture. *From ICT to E–Culture*. The Hague. 2004 [Electronic resource]. – Mode of access: – <http://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=.+Netherlands+Council+for+Culture.+From+ICT+to+E–Cultu>

re&source=web&cd=1&cad=rja&ved=0 CCIQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.networkcultures.org%2Fweblog%2Farchives%2Fculture_2004.pdf&ei=5 pyjUN3 kC4_itQbNm4 G4 CQ&usg=AFQjCNFni-NrHbHF12 ubjG2 YLKKFSjXvCMw. – Title from the screen.

10. Ronchi Alfredo M. eCulture – Cultural Content in the Digital Age / Alfredo M. Ronchi. Germany : Springer, 2009.

11. Шлыкова О. В. Технологии эпохи электронной культуры: контуры будущего / О. В. Шлыкова // III Междунар. научн. конф. «Человек, культура и общество в контексте глобализации современного мира», 2004 г. : [материалы] ; под ред. К. Э. Разлогова и Ю. М. Резника. – Вып. 3: Электронная культура и новые технологии XXI века. – М., 2004. – С. 236–239.

12. Scarity or Abundance? Preserving the past in a digital era, *American Historical Review*. – 108(3). –2003. – P. 735–762.

13. John Garrett and Donald Waters, *Preserving Digital Information*. Commission on Preservation and Access, 1996, p. 7.

14. Digital Preservation Continued access to authentic digital assets [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.jisc.ac.uk/media/documents/publications/digitalpreservationbp.pdf>. – Title from the screen.

15. Lavoie B., Dempsey L. Thirteen Ways of Looking at... Digital Preservation [Electronic resource] / B. Lavoie, L. Dempsey// *D–Lib Magazine* July/August. – 2004. – Vol. 10, N 7/8. – Mode of access: http://www.dlib.org/dlib/july04/lavoie/07_lavoie.html. – Title from the screen.

16. Beagrie N. 2003. National Digital Preservation Initiatives: An Overview of Developments in Australia, France, the Netherlands, and the United Kingdom and of Related International Activity [Electronic resource]// Council on Library and Information Resources. – Mode of access: <http://www.clir.org/pubs/abstract/pub116_abst.html>. – Title from the screen.

17. Племнек А .И. Интеграция и корпоративность электронных библиотек / А .И. Племнек, Н. В. Соколова // *Университетская книга*. – 2010. – № 12. – С. 45–49.

18. Международная федерация библиотечных ассоциаций и учреждений : Руководство ИФЛА/ЮНЕСКО по Манифесту ИФЛА об Интернете [Электронный ресурс] / перевод подготовлен Российской библиотечной ассоциацией, 2006 // *IFLA Internet Manifesto*. – Режим доступа: <http://www.ifla.org/III/misc/internetmanif.htm>. – Загл. с экрана.

19. Viviane Reding. The role of libraries in the information society. CENL Conference Luxembourg, 29 September 2005 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction>. – Title from the screen.

20. *Кудим К. А.* Сравнительный анализ функциональных возможностей систем электронных библиотек [Электронный ресурс] / К. А. Кудим, Г. Ю. Проскудина, В. А. Резниченко // Проблемы программирования. – 2007. – № 4. – Режим доступа: <http://eprints.isofts.kiev.ua/320>. – Загл. с экрана.

21. A Guide to Institutional Repository Software. 3 rd Edition. Open Society Institute [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.soros.org/open-access/pdf/OSI_Guide_to_IR_Software_v3.pdf. – Title from the screen.

22. *Candela L.* Current Digital Library Systems: User Requirements vs Provided Functionality / L. Candela [etal] // Technology-enhanced Learning and Access to Cultural Heritage. March 2006.

УДК 02:001.83:004.65

Артур Струнгар,
аспірант НБУВ

БІБЛІОТЕКА В СИСТЕМІ НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Аналізується сучасна система наукової комунікації. Показано, як зміни в структурі сучасних наукових документопотоків впливають на діяльність бібліотеки. Викладено концептуальну модель бібліотеки, яка стане інтегрувальною ланкою інформаційної сфери суспільства.

Ключові слова: наукова комунікація, бібліотека, інформаційна технологія, аналітико-синтетична обробка, сховище даних.

Одним з основних учасників системи соціальних комунікацій, що відіграє значну роль у становленні та розвитку інфраструктурних основ науки і забезпеченні її зв'язків із соціумом, є бібліотека. Відповідно до викликів сьогодення бібліотеки включаються в широке поле нових відносин глобального інформаційного простору. Зміни, що відбуваються в системі наукової комунікації, викликають трансформаційні процеси в структурно-функціональній діяльності бібліотек, які, у свою чергу, впливають на розвиток системи наукової комунікації. Реалізація принципу коеволуції з точки зору теорії соціальних комунікацій зумовлює формування узгоджених взаємозв'язків між елементами системи, встановлення спільних темпів їх розвитку із забезпеченням особливостей кожної з підсистем. Це передбачає необхідність поглиблення теоретичних узагальнень проблем комунікаційної взаємодії на засадах відстеження й аналізу процесів коеволуційного розвитку бібліотек і системи наукової комунікації, що є неможливим без дослідження еволюції системи наукової комунікації; виявлення трансформаційних змін глобального інформаційно-комунікаційного процесу.

У науковій літературі спостерігається посилений інтерес щодо проблематики розробки теоретичних аспектів таких процесів наукової комунікації, як формування, обробка та передача документованих знань [2, 3, 4, 5]. Так, П. Хілліз [6] у своїй моделі виділяє і обґрунтовує компоненти наукової комунікації. Є. Шапіро [7, 8] проаналізував впровадження теоретичних розробок системи наукових комунікацій у практику бібліотек, на перспективні тенденції розвитку науки. Ю. Столяров довів соціальне

призначення бібліотеки в створенні комунікації між абонентом і знаннями, створеними в документальній формі [9]. Комунікаційний підхід розвивався й у роботах Дж. Бледжена та Чен Чи [10, 11]. Дж. Бледжен вважав основною функцією бібліотеки – активну організацію комунікації, що дає можливість плідно користуватися ідеями, які циркулюють усіма її каналами. Згідно з теорією Чен Чи, наукова бібліотека – це «агентство наукової комунікації». Р. Клут дійшов висновку, що лише після виникнення науки про комунікацію прийшло визнання місця бібліотеки в суспільстві, і почало розвиватися бібліотекознавство [12].

Дослідники вважають, що в новій моделі наукової комунікації всі учасники комунікаційного ланцюга зберігаються та забезпечують відповідний внесок у систему: видавці залучають авторів, рецензують, видають і готують рукописи до поширення; бібліотеки кумулюють і зберігають документовані знання та задовольняють інформаційні потреби; інтернет-технології стимулюють і підсилюють можливості авторів/користувачів, видавців і бібліотек, що робить систему більш реагентною [12, 13]. Реагентність підвищує оперативність наукових комунікацій та обумовлює появу низки систем, пов'язаних зі збереженням плинної інформації для наступних поколінь і її ефективним використанням.

Метою статті є визначення ролі й напрямів розвитку інформаційної діяльності бібліотеки в системі наукової комунікації. Бібліотека – це соціальний інститут, який забезпечує існування документальної інформації в часі і просторі. Це її універсальне завдання. У традиційній (доелектронній) системі наукових комунікацій (рис. 1), елементом якої є академічна або наукова бібліотека, існують стійкі напрямки руху документального потоку і його використання (рис. 1, 1–4), і кожен учасник цього ланцюга має свої, чітко окреслені функції та методи взаємодії в традиційному (паперовому) середовищі.

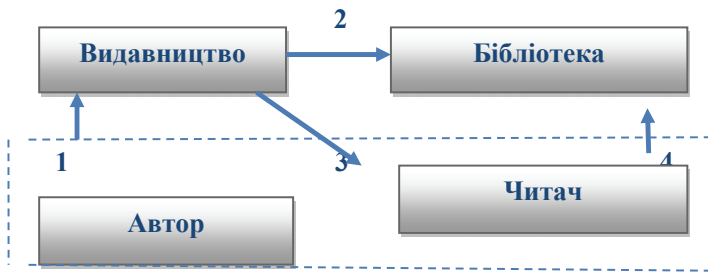

Рис. 1. Система наукових комунікацій

Наукові бібліотеки переважно мають справу з друкованими виданнями, які надходять до них від видавців (рис. 2).

Рис. 2. Традиційна наукова комунікація

У результаті розвитку і росту інформаційних технологій до наукового комунікативного ланцюга приєднується ще один учасник – інформаційні органи (наприклад, ВІНІТІ, ІНІСП (рис. 3).

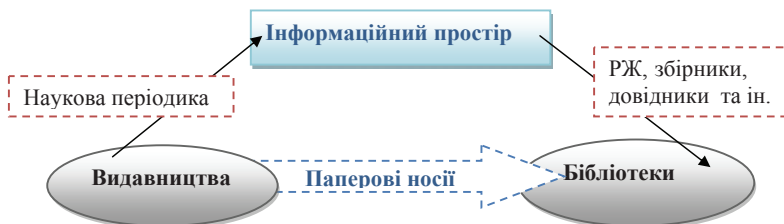

Рис. 3. Місце інформаційного простору в традиційній науковій комунікації

Їхньою продукцією (реферативні журнали, збірники, довідники та ін.) і послугами читачі користувалися, в основному, через наукові бібліотеки (зокрема в нашій країні), які стали впроваджувати інформаційні функції. Та першоджерела (у даному випадку – папір) документа і засоби його передачі в часі і просторі залишилися незмінними. А це має особливе значення для реалізації формальних наукових комунікацій.

Процес наукової комунікації – це інтегральна і комплексна взаємодія всіх учасників. Учений створює і використовує наукову інформацію. Видавець поширює документальні середовища комунікації в багатьох формах (книги, журнали, звіти, дисертації), а бібліотечний працівник є посередником між ученим як користувачем та інформацією.

На перших етапах розвитку електронного середовища, ще до Інтернету (див. рис. 4), напрямок руху документопотоків у комунікаційній

схемі не зазнав істотних змін. До друкованих додалися електронні видання на переносних носіях: спочатку на магнітних стрічках, а потім – з 1984 р. – на компакт-дисках і дискетах.

Рис. 4. Наукова комунікація на початковій стадії

У середині 90-х років ХХ ст. у видавництвах почали розвиватися внутрішні технології, створювались та використовувались електронні продукти. Для бібліотек настав час паралельних технологій для обробки видань і обслуговування читачів.

XXI ст. радикально змінило сферу виробництва, поширення, обміну і використання інформації за рахунок розвитку телекомунікаційних систем та комп'ютерних технологій. З'явилися нові форми і засоби наукових комунікацій, що неминуче вплинуло на систему даних (див. рис. 5).

Інтернет змінив і розширив структуру наукового документопотоку, став середовищем для створення, зберігання і використання таких нових комунікаційних форм:

1. Електронні версії традиційних видань (журнали, книги, БД та ін.).
2. Електронні видання, аналогічні традиційним.
3. Інтернет-видання видавництв (специфічні продукти).
4. Авторські інтернет-видання (авторські публікації статті).
5. Інтернет-видання різних структур.
6. Електронні колекції та архіви.

Інтернет середовище

Рис. 5. Модель наукової комунікації в умовах інформаційних технологій

Тобто нині як комунікаційні засоби використовуються:

- 1) друковані видання;
- 2) видання, одночасно підготовлені видавцем і бібліотеками, для функціонування в двох середовищах – паперовому і електронному;
- 3) електронні видання, підготовлені видавцем, у тому числі інтернет-видавцями та бібліотеками;
- 4) електронні публікації (документи, у тому числі наукові статті, журнали, книги та ін), що вводяться в обіг самим користувачем або будь-якою організацією через Інтернет;
- 5) електронні колекції раніше виданих творів, підготовлені видавцем, у тому числі і бібліотеками.

Але найважливіше – це поява електронних видань (як форм і способів

подання знань) і включення Інтернету в комунікаційний процес – це зміна напрямів руху документального потоку, тобто зміна напрямку в самій науковій комунікаційній системі, у результаті чого всі види зв'язків стають можливими через Інтернет (рис. 6).

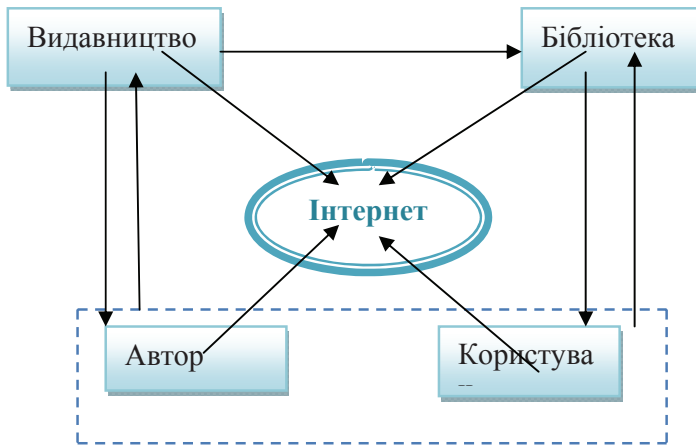

Рис. 6. Сучасна система наукових комунікацій

Це проявляється у формуванні нових комунікаційних ланок та технологій обміну інформацією між усіма учасниками комунікаційного ланцюга.

Основні тенденції розвитку сучасного електронного наукового документопотоку: ustaleno зростають показники вітчизняного та зарубіжного традиційного книговидавання; обсяги вторинної інформації в електронній формі далеко перевершують її аналоги в традиційній; надзвичайно швидкими темпами виростає потік електронних публікацій – довідкових видань, енциклопедій, словників, що виходять на компакт-дисках або доступних через Інтернет. Саме ці видання дедалі частіше використовуються в електронному форматі завдяки закладеній у них пошуковій функції; швидкими темпами зростає потік електронної навчальної літератури; серед першоджерел найбільш радикальні зміни відбуваються з журналами; значна кількість безкоштовних інтернет-видань, матеріалів конференцій, а також електронних колекцій, створених бібліотеками; авторські публікації наукових статей і матеріалів; інтернет-публікації, які в рамках традиційної класифікації видів

і типів документів не вписуються в звичайні класифікації традиційних видань (наприклад, сайт або портал, матеріали телеконференцій, дикусійні листи, форуми).

Природно, що наукова бібліотека – як елемент системи наукових комунікацій – не може не відчувати на собі цих змін у структурі наукового документопотоку і залишатися незмінною.

Статистика добре ілюструє ситуацію з науковою фаховою періодикою в Україні. На порталі наукової періодики Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, яка останніми роками докладає значних зусиль, щоб стати агрегатором електронних версій відповідних видань, вже розміщено близько 1,8 тис. назв [14].

Кількість користувачів порталу зростає експоненційно, збільшуючись на 30–40 % за рік (якщо 15 травня 2004 р. портал відвідали 2,3 тис. користувачів з різними інтернет-адресами, то 15 травня 2012 р. – 62,6 тис.). Спостерігається тенденція збільшення попиту на повнотекстові ресурси, що приводить до випереджаючого зростання трафіку (обсягу наданої користувачам інформації). Найбільш популярним є репозитарій електронних версій наукової періодики України – до нього звертається 80 % користувачів, яким щодоби надається 0,3 млн статей (три статті щосекунди) [15].

На сьогодні Національна академія наук України є співзасновником 86 періодичних наукових фахових видань. Серед них чотири видання є загальноакадемічними, 44 належать до Секції фізико-технічних і математичних наук, 23 – до Секції хімічних і біологічних наук і 15 – до Секції суспільних і гуманітарних наук. Крім того, НАН України є засновником науково-популярного журналу «Світогляд» і співзасновником чотирьох реферативних журналів – тематичних серій Українського реферативного журналу «Джерело» та 41 збірки наукових праць.

Слід також зазначити, що установи НАН України самостійно видають ще близько 100 наукових журналів і збірників наукових праць різної періодичності.

Вісімнадцять академічних журналів перевидають закордонні видавничі компанії. Більшість із них (11) видає Springer, інші – Elsevier, Begell House, Pleiades Publishing, окремі наукові установи. Два академічні журнали перевидають англійською лише в електронному вигляді.

Таким чином, проаналізувавши сучасну систему наукової комунікації, можна зробити висновки:

1. Розвиток інформаційної діяльності бібліотеки в системі наукової комунікації в умовах глобалізації має передбачати гармонізацію

використання документальних джерел на паперових і електронних носіях.

2. Електронні версії наукових видань мають бути доступними в глобальних комп'ютерних мережах з урахуванням авторських прав.

3. Інтернет-технології підвищують оперативність наукової комунікації та обумовлюють появу низки систем, пов'язаних зі збереженням плинної інформації для наступних поколінь і її ефективним використанням.

Список використаних джерел

1. *Елепов Б. С.* Библиотека в системе научных коммуникаций / Б. С. Елепов, О. Л. Лаврик // БИБЛИОСФЕРА. – 2005. – № 1. – С. 5–13

2. *Дин Ю.* Научная коммуникация и библиометрия. Ч. I. Модель научной коммуникации. Обзор литературы / Ю. Дин // Междунар. форум по информации и документации. – 1998. – № 4. – С. 16–23.

3. *Дин Ю.* Научная коммуникация и библиометрия. Ч. II. Процесс научной коммуникации. Обзор литературы // Междунар. форум по информации и документации. – 1998. – № 5. – С. 3–17.

4. *Михайлов А. И.* Научные коммуникации и информация / А. И. Михайлов, А. И. Черный, Р. С. Гиляревский. – М.: Наука, 1976. – 435 с.

5. *Михайлов А. И.* Основы информатики библиотек / А. И. Михайлов, А. И. Черный, Р. С. Гиляревский. – М.: Наука, 1968. – 756 с.

6. *Hills P. J.* The scholarly communications / P. J. Hills // Ann. Rev. of Information Science and Technology. – 1983. – Vol. 18. – P. 99–125.

7. *Шапиро Э. Л.* Бумажные и безбумажные средства коммуникации – пути и перепутья / Э. Л. Шапиро // НТИ. Сер.1. – 1989. – № 5. – С. 2–4.

8. *Шапиро Э. Л.* Научные и технические библиотеки в системе научных коммуникаций / Э. Л. Шапиро // Сов. библиотекосведение. – 1978. – № 6. – С. 33–42.

9. *Столяров Ю. Н.* Библиотека как система / Ю. Н. Столяров // Книга. Исследования и материалы : сборник. – М : Книга, 1984. – Т. 49. – С. 59–80.

10. *Bladgen J.* Communication: a key to library management problems / J. Bladgen // Aslib. Proc. – 1975. – Vol. 27, N 8. – P. 319–326.

11. *Chen Ching-chih.* How TULIP is implemented at MIT: additional comments from the journal editor / Ching-chih Chen // Microcomputers for Information Management. – 1994. – Vol. 12, N 1–2. – P. 113–120.

12. *Лаврик О. Л.* Академическая библиотека в системе современных научных коммуникаций / О. Л. Лаврик // Материалы VI научной сессии

ГПНТБ СО РАН (9–10 нояб. 2000 г., г. Новосибирск). – Новосибирск, 2001. – С. 129–134.

13. *Montgomery M. J. Document Supply in a Changing World / M. J. Montgomery // Interlend. and Doc. Supply. – 1993. – Vol. 21, N 4. – P. 24–29.*

14. *Яцків Я. Про ефективність видання наукових журналів в Україні / Я. Яцків, А. Радченко // Вісн. НАН України. – 2012. – № 6. – С. 62–67.*

15. Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/library/webstat.html>. – Назва з екрана.

УДК 027.021(477–25):001.89:655.413

Тетяна Дубас,

заввідділу НЮБ НБУВ

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ НБУВ ЯК СФЕРА НАУКОВОГО ЗНАННЯ І ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті висвітлюється питання розвитку видавничої діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) в умовах переходу до інтенсивного використання електронних інформаційних ресурсів. Розкривається роль видавничої діяльності НБУВ у поліпшенні інформаційного забезпечення науковців.

Ключові слова: видавнича діяльність, інформаційно-аналітичні продукти, електронні інформаційні технології, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ).

Останнім часом відбуваються фундаментальні зміни в організації бібліотек, у їх функціях, змінюється вектор розвитку – бібліотечні установи трансформуються і стають потужними науково-інформаційними центрами, розвивають видавничу діяльність. Основні тенденції розвитку бібліотек в Україні у ХХ ст., у тому числі їх видавничу діяльність, висвітлили в монографії «Бібліотечна справа в Україні в ХХ ст.» доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України Л. Дубровіна та академік НАН України, доктор філософських наук, професор О. Онищенко [2]. За концепцією розвитку Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, розробленою О. Онищенко, у ХХІ ст. бібліотеки України мають увійти «як інфополіси – науково-дослідні, інформаційні, бібліотечні, видавничі й культурно-освітні комплекси з розвинутою інфраструктурою формування й аналітико-синтетичного опрацювання документних потоків для інформаційного забезпечення науки, виробництва, освіти й культури» [9].

Досліджуючи питання розвитку світових академічних бібліотек кінця ХХ – початку ХХІ ст., у тому числі як суб'єктів науково-видавничої діяльності, у своїх працях кандидат історичних наук Д. Соловяненко дійшов висновку, що завдяки проведенню послідовної інноваційної політики (насамперед технологічної і кадрової) бібліотеки протягом двох останніх десятиріч закріпилися як ключові суб'єкти науково-видавничої

діяльності. «Поява нової моделі науково-видавничої діяльності з'явилася як закономірний етап еволюції засобів та каналів наукової комунікації, криза галузі стала лише поштовхом до прискорення розвитку даного напрямку. Головна ознака цієї “нової моделі” – максимально повна орієнтація на потреби науковця як інформаційного донора та акцептора знань» [8, с. 5].

З перших років незалежності Української держави Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ) активізувала свою видавничу діяльність. Відповідно до Постанови Бюро президії АН України № 48-Б від 14 лютого 1991 р. «Про впорядкування роботи з інформаційного забезпечення, організації виставкової діяльності та пропаганди науково-технічних досягнень Академії наук УРСР» серед функцій, що покладалися на бібліотеку, є підготовка аналітичних оглядів з актуальних гуманітарних проблем та інформаційне забезпечення комплексних програм наукових досліджень із суспільних наук [6, с. 577].

Така робота НБУВ служила підґрунтям для розвитку видавничої діяльності Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) (далі – Служба), одного зі структурних підрозділів бібліотеки, пріоритетними напрямками якого, зокрема, є використання новітніх інформаційних технологій, передових методів моніторингу й обробки інформації, розробка теоретичних і науково-практичних питань бібліотечного обслуговування на основі впровадження електронних інформаційних технологій. Серед основних завдань Служби в бібліотеці є розкриття фондів найбільшої бібліотеки України за допомогою цілого комплексу інформаційно-аналітичних продуктів в інтересах корпоративних користувачів на базі використання дистанційних форм обслуговування.

Використання фондів НБУВ дає змогу визначати місце нової інформації в загальному інформаційному полі, класифікувати її та ефективно використовувати для створення синтезованого науково обґрунтованого інформаційного продукту, який би максимально задовольняв інформаційні потреби користувачів. Зокрема, для пропаганди й розкриття фондів з 2004 р. відділ довідково-бібліографічного обслуговування (ДБО) систематично інформує користувачів інформаційно-аналітичного журналу «Україна: події, факти, коментарі», який видається в друкованій і електронній формах (<http://nbuv.gov.ua/siaz.html>), про нові надходження до фонду НБУВ довідкових, енциклопедичних видань, бібліографічних покажчиків, готує списки літератури з актуальної тематики [3, с. 83].

Істотне значення у поліпшенні інформаційного забезпечення науковців

має також здійснюваний інформаційними працівниками аналіз масивів спектральної інформації глобального інформаційного простору, відбір необхідних ресурсів в інтересах користувачів і поповнення інформаційних ресурсів бібліотеки.

Таким чином, структурні інформаційні підрозділи НБУВ є активними складовими процесу науково-інформаційного виробництва, яке працює на потреби науки, для забезпечення системи соціальних комунікацій науковою інформацією відповідно до запитів користувачів.

У цьому контексті діяльність СІАЗу сприяє вдосконаленню системи організації інформаційно-аналітичної і видавничої діяльності та підвищенню якості й ефективності інформаційно-аналітичних продуктів. Серед пріоритетних напрямів видавничої діяльності Служби можна виокремити такі: редагування матеріалів з питань державо-творчих процесів в Україні; підготовка до друку видань, що висвітлюють розвиток політичної структури держави, питання реалізації політичної реформи, діяльність окремих політичних сил та їх відносини з владними структурами, громадськими організаціями, суспільно-політичними, національними, релігійними рухами; редакційне опрацювання матеріалів, що висвітлюють резонансні події суспільно-політичного, економічного, культурного життя в Україні та за кордоном, а також актуальні проблеми становлення громадянського суспільства, розвитку гуманітарної сфери, упровадження інноваційних технологій, активне введення в обіг наукової та іншої інформації, необхідної для підвищення ефективності діяльності органів державної влади. Зазначимо, що підготовка матеріалів за названими напрямками передбачає їх якісне й оперативне опрацювання.

Зокрема, питання розвитку видавничої діяльності СІАЗ НБУВ в умовах використання електронних інформаційних технологій досліджував доктор історичних наук, професор В. Горовий. За його словами, «електронні інформаційні технології дали можливість розширити спектр завдань, які стали посильними для Служби... Відповідно до запитів користувачів розширювалася тематика матеріалів, з'явилися нові видання» [1, с. 262].

Служба здійснює оперативний випуск інформаційно-аналітичних видань: «Резонанс», «Аналітична думка в Україні», «Соціальні мережі як чинник інформаційної безпеки», «Громадська думка про правотворення», «Проблеми інформатизації в Україні», «Політичні партії в демократичному процесі», «Політичні технологи і технології» тощо. Проблеми, що досліджуються науковцями, зокрема інформаційного суверенітету, ефективності впровадження інформаційних технологій в економіці,

в управлінській діяльності; дослідження особливостей правової ситуації, розвитку правової системи України; національного законодавства і т. ін., знайшли відображення на сторінках цих видань. Як зазначає академік В. Литвин, «сьогодні, завдяки інформатизації, використанню сучасних засобів комунікації для обробки й надання інформації, бібліотека має перетворитися на потужний генератор знань, справжню виробничу систему, причому виробництво інтелектуального характеру, що здійснює індустріальну обробку інформаційного потоку і видає нові продукти, які містять не лише інформаційні дані, але й аналітику, прогнози, тобто основу для прийняття користувачем кваліфікованих рішень» [5].

НБУВ – великий науково-дослідний центр, при якому з 1993 р. діє аспірантура. Тут готують науковців вищої кваліфікації. Багатоаспектна науково-дослідна діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, її наукові здобутки, які щороку широко оприлюднюються на міжнародних наукових конференціях, знаходять своє відображення на сторінках наукових праць бібліотеки. Їх тематика відповідає найгострішим та найактуальнішим проблемам розвитку бібліотечно-інформаційної галузі в цілому й наукової бібліотеки як бібліотечно-інформаційного комплексу зокрема [3, с. 47]. Результати наукових досліджень, що проводить бібліотека, оприлюднено також в авторефератах, монографіях, покажчиках, численних публікаціях у різних періодичних та інформаційно-аналітичних виданнях, електронних базах даних, які формуються бібліотекою.

Так, у збірнику «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (видається з 1998 р.) публікуються, зокрема, матеріали, присвячені комплексу питань, пов'язаних з перспективами розвитку бібліотек в умовах глобалізації і поглиблення процесу інформатизації, статті, у яких висвітлюються нові пріоритети розвитку книгознавства й документознавства в інформаційному просторі тощо. Видання готується до друку колективом відділу наукових видань і редакторською групою відділу синтезу соціокультурних мережевих ресурсів Національної юридичної бібліотеки (НЮБ). Наукові результати дослідників відображено також у науково-теоретичному й практичному журналі «Бібліотечний вісник» (видається з 1993 р.). Досвід академічних бібліотек різних країн широко висвітлюється на сторінках міжнародного наукового збірника «Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития» (видається з 2000 р.).

Головний підрозділ, що випускає друковану продукцію, створену в бібліотеці, – науково-видавничий центр. Його діяльність спрямована

на введення в широкий науковий і культурний обіг наукових і практичних результатів праці в галузі бібліотекознавства, книгознавства, бібліографознавства, інформаційних технологій, документних комунікацій шляхом підготовки, друку й розповсюдження друківаних та електронних видань, а також на розвиток інформаційних технологій формування електронних видань на основі публікацій бібліотеки та їх представлення на веб-сайті бібліотеки [7]. Як зазначав видатний представник інформатики й бібліотекознавства, один з піонерів нової парадигми в інформаційній сфері Д. Дж. Фоскетт, до того часу, поки бібліотека відіграє позитивну роль у поширенні інформації, вона заслуговує назви «інформаційна служба» і становить істотну частину культурної інфраструктури, що вимагає Конференція з культурних стратегій [10, с. 9].

Останнім часом відбулися якісні зміни в науково-інформаційній діяльності НБУВ і, зокрема, у видавничій сфері. Вони пов'язані з переходом до інтенсивного використання електронних інформаційних ресурсів, якими користуються читачі. Зростає кількість наукових видань, монографій, інформаційно-аналітичних бюлетенів тощо. Бібліотека готує до друку та видає фундаментальні наукові праці в галузі історії книги, бібліотечної справи, національної бібліографії, інформаційно-аналітичної діяльності, які є також електронним ресурсом. Усе це сприяє поліпшенню інформаційної діяльності бібліотеки, удосконаленню інформаційного обслуговування користувачів. При цьому слід зауважити, що для нормативного впорядкування і вдосконалення бібліотечних видавничо-технологічних процесів необхідна розробка нових вітчизняних державних стандартів, має бути закладена узгодженість термінів у стандартах. «Розробка термінологічних стандартів життєво необхідна для усунення термінологічних бар'єрів. Уніфікація, подальша стандартизація термінології потрібна, щоб налагодити взаєморозуміння між фахівцями однієї галузі знань» [4, с. 9]. Держстандарти України з питань бібліотечної, інформаційної і видавничої справи необхідно гармонізувати з міждержавними й міжнародними стандартами. Видавнича діяльність потребує вдосконалення законодавчої бази в галузі книговидання, упровадження сучасних інформаційних технологій і, що дуже важливо, зміцнення поліграфічної бази. Вирішення цих проблем значною мірою сприятиме підвищенню ефективності використання наукових інформаційних ресурсів в інтересах українського суспільства, розвитку видавничої діяльності.

Список використаних джерел

1. *Горовий В.* Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / В. Горовий // НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Л. А. Дубровіна. – К., 2010. – 360 с.
2. *Дубровіна Л. А.* Бібліотечна справа в Україні в ХХ ст. / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. – К., 2009. – 530 с.
3. Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства / [О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – 248 с.
4. *Корнієнко В.* Проблеми розвитку стандартизації бібліотечної та видавничої справи в Україні (аналітичний огляд) / В. Корнієнко // Бібл. вісн. – 2000. – № 3. – С. 6–11.
5. *Литвин В.* Формування єдиного науково-інформаційного простору України: здобутки і проблеми розвитку / В. Литвин // Бібл. вісн. – 2006. – № 6. – С. 47.
6. Національна академія наук України. 1918–2008: до 90-річчя від дня заснування / голов. ред. Б. Є. Патон. – К. : Вид-во КММ, 2008. – 624 с.
7. Положення про Науково-видавничий центр : затв. гендиректором Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського О. С. Онищенко 16.04.02. – К., 2002. – 5 с.
8. *Соловяненко Д.* Академічні бібліотеки у новому соціотехнічному вимірі. Ч. 1. Академічна бібліотека як видавець / Д. Соловяненко // Бібл. вісн. – 2010. – № 4. – С. 3–14.
9. *Солонська Н.* Академік Олексій Онищенко – учений, організатор науки, культуролог, бібліотекознавець / Н. Солонська, А. Бровкін // Українознавство. – 2003. – № 4 (9).
10. *Фоскетт Д. Дж.* Пути комунікації: книги и библиотеки в информационном веке / Д. Дж. Фоскетт // Международный форум по информации ; Всерос. ин-т науч. и техн. информации. – М., 2005. – Т. 30, № 1. – 29 с.

УДК 025.5:004.77

Наталія Автономова,

мол. наук. співроб. НЮБ НБУВ

ЕВОЛЮЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ БІБЛІОТЕК У ПЕРІОД ПЕРЕХОДУ ДО ІНФОРМАЦІЙНОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

У статті досліджуються еволюційні зміни інформаційної функції бібліотек під впливом сучасних трансформаційних перетворень суспільства. Розглядається еволюція поглядів дослідників на інформаційну функцію, у зв'язку з її трансформаційними змінами.

Ключові слова: інформаційна функція бібліотек, сучасні електронні технології, бібліотечний сервіс, інформаційна діяльність, інформаційні продукти.

Пріоритетність у реалізації тих або інших функцій бібліотеки обумовлюється соціокультурними, економічними, політичними й технологічними перетвореннями, що супроводжують процес розвитку суспільства. У зв'язку з цим бібліотека як соціальний інститут реагує на еволюцію процесів у суспільстві вдосконаленням форм і методів своєї діяльності. Сьогодні в умовах становлення інформаційного суспільства пріоритетного значення набуває інформаційна функція бібліотек (ІФБ). Як справедливо зазначає Р. Мотульський, перегляд ставлення до інформаційної функції бібліотек пов'язаний з пошуком місця і ролі бібліотек в інформаційній сфері, перспективами інтеграції бібліотек з іншими інформаційними установами в інформаційну інфраструктуру суспільства, переходом від стриманої конфронтації між бібліотечною співдружністю та інформаційною сферою у визнанні важливості інформатизації бібліотек, творчому осмисленню досвіду зарубіжних колег, який би допоміг підготуватися до переходу в інформаційне суспільство з найменшими економічними затратами [10]. Зазначені тенденції ставлять перед бібліотеками завдання переосмислити та якісно змінити свою діяльність, функціонування якої завжди було пов'язане зі збором, зберіганням і наданням доступу до інформації, накопиченої людством.

Реалізація ІФБ пов'язується дослідниками з проведенням бібліотеками інформаційної діяльності, яка в теоретичних працях початку ХХ ст. визначалася як «інформаційне обслуговування», «інформаційно-

бібліографічне обслуговування», «довідково-бібліографічна діяльність» [2, 7, 8]. При цьому традиційно одним із завдань інформаційної функції разом з веденням каталогів, довідково-бібліографічним обслуговуванням, складанням бібліографічних списків, проведенням масових інформаційних заходів було інформування про фонди бібліотек.

Ускладнення суспільно-практичної діяльності, процеси інформатизації разом з технологічним прогресом у сфері комунікацій і, як наслідок, дедалі зростаючий лавиноподібний потік документів та інформації вплинули на форми й методи реалізації ІФБ, її «розширення» не тільки в частині інформування про склад і стан бібліотечних фондів, а й, як зазначає Г. Юдіна, задоволення інформаційних потреб користувачів шляхом їх орієнтування в документних інформаційних потоках за допомогою різних видів інформаційно-аналітичної діяльності, суттю якої є інтелектуальна обробка інформації [13].

Гостра необхідність в якісних і «зручних» традиційних інформаційних бібліотечних послугах, пов'язаних з орієнтуванням користувачів у документних інформаційних потоках в електронному середовищі і, як наслідок, активне залучення в бібліотечну практику сучасних електронних технологій та Інтернету, які сприяли, по-перше, виникненню нових видів інформаційної роботи, по-друге, змінам у сервісному обслуговуванні користувачів, зумовили еволюційні зміни ІФБ на двох взаємопов'язаних рівнях: як частину розумової праці, що містить операції з аналізу, переробки, згортання, перетворення інформації зі збереженням її семантики, та інформаційне обслуговування (сервіс) – галузь професійної діяльності, основними складовими якої є процеси збору інформації, систематизації, зберігання, організації доступу до неї.

Дослідження еволюційних змін ІФБ базується на загальноприйнятій періодизації інформаційно-бібліотечної діяльності, згідно з якою розвиток і реалізація будь-якої функції бібліотек, зокрема й ІФБ, як правило, пов'язується дослідниками з технологічним рівнем розвитку суспільства. Так, зокрема, деякі дослідники [6, 3] виокремлюють три етапи розвитку бібліотечно-інформаційної роботи: друккарський, друкарський і період електронних інформаційних технологій та Інтернету. Період 90-х років ХХ – початок ХХІ ст., який характеризується масовим упровадженням і використанням електронних інформаційних технологій, засобів телекомунікаційного зв'язку, ІКТ та Інтернету, визначається як третій етап еволюційного розвитку інформаційно-бібліотечної діяльності.

Пожавлення інтересу до ІФБ у цей період було обумовлено, по-перше, можливостями, які привнесли в усі сфери життя електронні способи

обробки, зберігання і поширення інформації, що створило можливості для вільного доступу до інформаційних документних потоків у будь-який час з будь-якого робочого місця; лавиноподібним зростанням обсягу електронної продукції (повнотекстових БД, журналів, довідників, енциклопедій, навчальних посібників на компакт-дисках) і мережевим доступом до неї; новими технологіями передавання інформації на основі використання телекомунікаційних засобів зв'язку й ІКТ, зростанням кількості користувачів, які мали персональний комп'ютер, підключений до Інтернету (дистанційні користувачі) тощо. Усе це сприяло зміні технології інформаційного обміну і взаємодії між усіма його учасниками.

По-друге, нова соціально-політична ситуація, що склалася в Україні на початку 90-х років ХХ ст., процеси модернізації суспільства привели до змін у його структурі – появи нових соціальних груп з їхніми специфічними інформаційними потребами. Ці тенденції якісно вплинули на характер діяльності й принципи функціонування бібліотек. В умовах постійної модернізації соціальної системи питання про статус бібліотечних структур набуло актуальності. І в цьому випадку важливою була як технічна модернізація бібліотек, так і оптимізація вибору подальшого шляху їх розвитку з одночасним збереженням їхніх сутнісних характеристик. Як перспективний напрям розвитку більшістю вітчизняних фахівців розглядалася інтеграція бібліотеки з іншими інформаційними установами в інформаційну інфраструктуру суспільства на основі виділення інформаційної функції як сутнісної для бібліотек.

Відзначені тенденції значно розширили й змінили погляди науковців на інформаційну функцію бібліотек. Якщо до 90-х років ХХ ст. ІФБ розглядалася з позицій соціального призначення бібліотек в ідеологічному й культурологічному аспектах і задоволення інформаційних потреб населення у творах друку [9, 13], то надалі її дослідження пов'язувалися зі змінами в інформаційній діяльності бібліотек, викликаними впровадженням у бібліотечну практику інформаційних технологій і новими запитамі суспільства.

Так, на початку 90-х років ХХ ст. дослідники, спираючись на той факт, що інформаційна функція споконвічно була властива бібліотеці як інформаційній установі, намагалися довести її першорядну роль. Основу теоретичних публікацій цього періоду становили праці М. Акіліної, А. Ванеєва, Н. Жадько, Р. Карташова, Т. Каратигіна, О. Лаврик, І. Моргенштерна, Е. Селіверстової, В. Скворцова, Р. Слободяника, Ю. Столярова, Н. Тюліної та ін. У своїх роботах зазначені науковці намагаються кожен по-своєму визначити призначення інформаційної функції сучасної

бібліотеки, окреслити форми її реалізації, трактувати зміст, характеризуючи її при цьому як «головну», «сутнісну», «пріоритетну», «домінуючу», «онтологічну» для бібліотек інформаційного суспільства. При цьому вони, як і раніше, не мають загального погляду щодо визначення її змісту: збір, систематизація, зберігання і організація доступу до інформації [7], забезпечення механізму соціальної комунікації [5], надання інформації про наявність, місцезнаходження необхідних користувачу документів і правила користування бібліотекою в спектрі пропонованих нею послуг [11], підготовка інформаційних продуктів і послуг [12] тощо.

Проте незважаючи на розбіжності в трактуванні змісту інформаційної функції, з визначенням її ролі як «пріоритетної» дослідники здійснюють пошук нових форм і напрямів інформаційної діяльності бібліотек, інноваційних методів роботи, які базуються на використанні нових інформаційних технологій, що зміщує акценти в теоретичних дослідженнях ІФБ. Основна увага теоретиків зміщується на два аспекти еволюційного розвитку інформаційної функції, що реалізується під впливом нових електронних інформаційних технологій та Інтернету. Перший з них умовно можна назвати *організаційно-управлінським*. Він базується на процесах збору інформації, систематизації, зберігання та організації доступу до неї і пов'язаний зі змінами в традиційних видах інформаційно-бібліотечної роботи, у першу чергу в довідково-бібліотечному обслуговуванні (ДБО), зокрема в довідково-бібліографічному апараті (ДБА), у процесах комплектування і каталогізації бібліотек. Такі зміни обумовлені значним збільшенням обсягу електронних ресурсів, представлених в Інтернеті, електронних каталогів інших бібліотек, бібліографічних баз даних та інших джерел інформації; простотою в роботі з електронними джерелами інформації, які змінили методику проведення інформаційної діяльності, ставши основою дистанційного інформування, а також активним використанням у бібліотечній практиці можливостей автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем (АБІС).

Використання АБІС пов'язується дослідниками з процесами акумуляції, консолідації, керування інформацією, інтеграцією інформаційного бібліотечного ресурсу у світовий інформаційний і культурний простір, кооперацією бібліотек тощо. Ці питання широко висвітлені в працях А. Ванеєва, Р. Гіляревського, Р. Дворкіної, І. Слепова, Т. Кузнецової, О. Лаврик, Т. Мельникової, І. Моргенштерна, Е. Соболевої, Я. Шрайберга та ін.

Ефективність використання АБІС бачиться теоретиками в перетворенні бібліотеки на центр консолідації інформації, який зможе об'єднати фізичну консолідацію інформації, тобто реальну кумуляцію інфор-

мації в одному місці, з її логічною консолідацією – інформація фізично розрізнена, проте з погляду користувача вона міститься в одному сховищі, має загальний каталог і одноманітний доступ до неї. Таким чином, завдання сучасної бібліотеки, об'єднавши ці два рівні в один, забезпечити всебічний доступ користувача до інформаційного масиву й багаторівневий контакт з ним. Рішення цього завдання можливе за умови реалізації процесу кооперації фондів бібліотек.

Об'єднання фондів бібліотек акумулює розрізнену інформацію за загальним каталогом і надає можливість вільного доступу до неї в будь-який час і з будь-якого робочого місця. Консолідація інформації та обумовлена нею кооперація дає змогу бібліотеці на якісно новому рівні реалізовувати практичні завдання, які полягають у впровадженні національних форматів і правил каталогізації, довідково-бібліографічного обслуговування, автоматизованої каталогізації, створенні електронних бібліотек, МБА, створенні зведеного каталогу бібліотек, наданні доступу до бібліотечних інформаційних ресурсів як окремої країни, так і світових у цілому. Крім того, перспективність використання АБІС пов'язується теоретиками бібліотечної справи з процесом інтеграції бібліотечно-інформаційних ресурсів як наукових бібліотек, так і бібліотечно-інформаційної системи України в цілому в науковий, суспільний і культурний світовий простір, що, на думку більшості дослідників, потребує першочергової уваги на сучасному етапі проведення інформаційної діяльності бібліотек.

Процес еволюційних змін ІФБ безпосередньо пов'язаний з дослідженням дистанційних користувачів, так званих користувачів автоматизованих бібліотечних систем, з погляду їхньої технологічної підготовленості до роботи в автоматизованих системах, рівня їхньої інформаційної культури, потреб у послугах тощо. При цьому метою цих досліджень, які базуються на вивченні дистанційних користувачів, стають зміни в інформаційному обслуговуванні. Такі зміни знаходять своє відображення в концепції сервісного підходу, в основі якої лежить ідея про створення і надання бібліотеками власного інформаційного продукту для задоволення спеціальних запитів користувачів. Особливо це стало характерним для національних наукових бібліотек, які мають багату ресурсну й кадрову базу, більш оперативно реагують на зміни інформаційних потреб користувачів, упроваджують і надають нові види інформаційних продуктів і послуг тощо. Концепція сервісного обслуговування розробляється, зокрема, у працях І. Андрєєва, Д. Блюменау, В. Брежневої, Р. Дворкіної, В. Ключєва, Т. Кузнецової, В. Мінкіної, І. Моргенштерна, І. Пілко, Я. Шрайберга та ін.

Відзначені дослідниками суть, форми й методи сервісного обслуговування розглядаються в основному з погляду надання необхідної користувачу інформації за допомогою фактографічного або концептографічного обслуговування, яке передбачає створення власної вторинної інтелектуальної продукції бібліотеками. Йдеться не просто про створення електронних копій існуючих у фондах бібліотек документних ресурсів, а про комплектування цих фондів новою знанневою інформацією. Тобто мається на увазі виробництво бібліотекою власної інформаційної продукції, синтезованої з інформаційних масивів, що є в бібліотечних фондах, за принципом «інформація – на базі інформації», і яка є сьогодні затребуваною як з боку вітчизняних, так і зарубіжних управлінських політичних, економічних, бізнес-структур [1]. У цьому проявляється другий – змістовний аспект еволюції ІФБ, пов'язаний з виникненням інноваційних форм і методів проведення інформаційної діяльності, яка направлена на задоволення інформаційних потреб користувачів шляхом їх орієнтування в документних інформаційних потоках за допомогою різних видів інформаційно-аналітичної діяльності, суттю якої є інтелектуальна обробка інформації.

Цей аспект еволюції ІФБ базується на операціях аналізу, переробки, згортання, перетворення інформації зі збереженням її семантики, реалізується через здійснення інформаційно-аналітичної діяльності й направлений на змістовне розкриття фондів наукових бібліотек і всесвітнього електронного ресурсу, створення нової інформації (знань), її індивідуалізацію і, як наслідок, удосконалення процесів інформаційного обслуговування та інтелектуалізації інформаційної діяльності, яка направлена на якісно-змістовне перетворення інформації. При цьому аналітичний компонент в обробці інформації, у компонуванні одержаних даних і створенні нового виду бібліотечної продукції – інформаційно-аналітичної – посилюється. У зв'язку з цим бібліотечними працівниками освоюються аналітичні методи переробки інформації, що зберігають смислові фрагменти текстів документів, наприклад, інформаційні дайджести, аналітичні підбірки, огляди, бізнес-довідки, прес-кліпінги (моніторинг), реалізується комплексний підхід до вирішення інформаційних завдань, при якому замовник отримує всі необхідні інформаційно-консультативні послуги з питань, що його цікавлять.

Такий процес зумовлює зміни як у свідомості користувачів бібліотеки, так і теоретиків бібліотечної справи. Бібліотека починає розглядатися ними не як місце зберігання документного масиву, а як інформаційний центр, де, крім первинних джерел інформації, можна одержати вже

перероблену, придатну до використання інформацію – фактографічну, аналітичну, концептографічну. Отже, аналітичні завдання, посилення інтелектуальної складової інформаційного виробництва впливають на проведення бібліотекою інформаційної діяльності, трансформують її і стають тим якісним переходом, який може забезпечити перспективність функціонування бібліотеки в майбутньому. При цьому якісно здійснити такий перехід бібліотеки можуть через розширення і трансформацію своїх соціальних функцій, зокрема й інформаційної, завданням якої дедалі частіше стає кількісне перетворення інформації (інформаційне згортання – бібліографування, анотування, реферування; консолідація великих інформаційних масивів у вигляді баз і банків даних), її структурне перетворення (систематизація, предметизація тощо) і синтез нового знання. Такі тенденції дають підстави говорити про трансформацію інформаційної функції в інформаційно-аналітичну, яка, на думку Н. Слядньової, виконуватиме в першу чергу «завдання якісно-змістовного перетворення інформації, функціонально перетинаючись у цьому плані з науковою (виробництво нового знання) й управлінською (розроблення варіантів рішень, сценаріїв) діяльністю» [4].

Аналіз зазначених тенденцій дає підстави для висновку про те, що функціональна роль бібліотеки сьогодні визначається в першу чергу її можливостями щодо акумуляції, обробки й поширення в часі й просторі оброблених масивів інформації, створення, власне, на базі обробленої інформації нового знання, яке презентується бібліотеками за допомогою власної інформаційно-аналітичної продукції і спрямоване на змістовне розкриття бібліотечних фондів. Суспільна затребуваність у новому знанні визначає напрям зміни акцентів в еволюційному розвитку ІФБ. Реалізація бібліотекою інформаційної функції, яка базується на застосуванні сучасних інформаційних технологій, надає бібліотечним установам статус рівноправного партнера інших соціальних структур у побудові інформаційного суспільства, у створенні інформаційного потенціалу країни, удосконалюючи при цьому традиційні види обслуговування. Тобто бібліотеки встають на якісно новий рівень розвитку – зберігаючи традиційні функції хранителів наукової інформації і виступаючи в ролі творців власних інформаційних ресурсів.

Список використаної літератури

1. Акилина М. И. Информационная функция как понятие / М. И. Акилина // Библиотека. – 1999. – № 10. – С. 30–32.

2. *Берсенева И.* Информационно-библиографическая работа библиотеки / И. Берсенева // Красный библиотекарь. – 1939. – № 7. – С. 24–28.
3. *Дворкина Г. Я.* Основные этапы библиотечно-информационной деятельности / Г. Я. Дворкина // 14-я Международная конференция «Крым 2007», «Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса», Судак (9–17 июня, 2007). – Г., 2007. – С. 765–769.
4. Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства / [О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – 248 с.
5. *Жадько Н. В.* Статус и функции библиотеки / Н. В. Жадько // Науч. и техн. б-ки. – 1994. – № 3. – С. 3–12.
6. *Карасик З.* Информационное обслуживание учреждений и предприятий (Организация специальных библиотек) / З. Карасик ; под. ред. Л. А. Бызова и А. Д. Эйхенгольца. – М. : Техника управления, 1992. – 88 с.
7. *Каратыгина Т. Ф.* Становление социальных функций технических библиотек / Т. Ф. Каратыгина // Советское библиотековедение. – 1981. – № 1. – С. 29.
8. *Карклина Н. И.* Как вести информационно-библиографическую работу в библиотеке / Н. И. Карклина // Красный библиотекарь. – 1936. – № 11. – С. 80–84.
9. *Лаврик О. Л.* Академические библиотеки: перспективы развития в электронной среде / О. Л. Лаврик // Библиотековедение. – 2003. – № 5. – С. 40–49.
10. *Мотульский Р. С.* Общее библиотековедение: учеб. пособие для вузов / Р. С. Мотульский. – М. : ЛИБЕРИЯ, 2004. – 224 с.
11. *Столяров Ю. Н.* О сущностных функциях библиотеки / Ю. Н. Столяров // Библиотековедение. – 1994. – № 5. – С. 3.
12. *Тюлина Н. И.* Информационная функция библиотек / Н. И. Тюлина // Библиотековедение. – 1993. – № 1. – С. 3–10.
13. *Юдина И. Г.* Информационная функция библиотеки в теории и практике библиотечного дела : автореф. дис. ... канд. пед. наук / И. Г. Юдина ; ГПНТБ СО РАН. – Новосибирск, 2010. – 22 с.

УДК 025.5:338

Ірина Терещенко,

мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

БІБЛІОТЕКА ЯК СУБ'ЄКТ РИНКУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРОДУКТІВ І ПОСЛУГ

У статті йдеться про бібліотеку як суб'єкт ринку інформаційних продуктів і послуг. Сучасні бібліотечні установи, надаючи нові послуги, сприяють поліпшенню якості обслуговування і задоволенню потреб користувачів.

Ключові слова: бібліотека, суб'єкт ринку, інформаційна потреба, бібліотечна послуга, платні послуги.

Формування ринкових відносин у суспільстві значною мірою вплинуло й на роботу бібліотек. Терміни ринкової економіки «маркетинг», «менеджмент», «паблік рілейшнз», «імідж», «реклама» стали звичними в бібліотечній лексиці та практичній діяльності. Політичні, економічні та соціальні умови, у свою чергу, поставили бібліотеку перед вибором: існувати лише на кошти, які виділяє держава, або ж знаходити й інші шляхи забезпечення свого функціонування.

На розгляд сучасного стану ринку інформаційних продуктів і послуг спрямовані розвідки О. Башун, В. Брежневої, В. Брижко, Р. Гіляревського, Г. Громова, М. Єрмошенко, Г. Залаєва, В. Мінкіної, Л. Петрової, І. Родіонова, А. Цветкової, А. Чорного, О. Чубукової.

Закон України «Про науково-технічну інформацію» дає визначення інформаційному ринку: «Інформаційний ринок – це система економічних, організаційних і правових відносин щодо продажу і купівлі інформаційних ресурсів, технологій, продукції та послуг» [1].

Інформаційний ринок являє собою сферу товарного обміну, де виникають і реалізуються відносини, пов'язані з процесом купівлі-продажу, і має місце конкретна діяльність з організації руху інформаційних продуктів від виробників до споживачів. Поняття ринку того чи іншого інформаційного продукту для інформаційної структури надзвичайно важливе: цей термін дає змогу визначити, крім іншого, усю сукупність інформаційних структур, що функціонують у цій системі обміну, а це дає можливість виявити потенційних і реальних конкурентів

і споживачів. Такі відомості є основою для аналізу діяльності інформаційної структури, планування її стратегії і тактики.

Структура інформаційного ринку безпосередньо пов'язана з інформаційними потребами. Формування інформаційного ринку відбувається водночас із розвитком інформаційної індустрії [2].

Об'єктами інформаційного ринку є інформаційні продукти й послуги, тобто специфічний інформаційний товар.

Суб'єкти інформаційного ринку – це виробники, споживачі, розповсюджувачі інформаційних продуктів і послуг, держава.

На ринку інформації можна виділити такі суб'єкти:

- виробники первинної інформації (книжок, газет, журналів повнотекстових баз даних, відеотек і фонотек);

- виробники вторинної інформації (покажчиків літератури бібліографічних довідників, збірників, реферативних журналів індексних і бібліографічних баз даних);

- компанії і підприємства оптової і роздрібною торгівлі інформаційними продуктами й послугами, серед них різноманітні служби пошуку інформації, бібліотеки, інформаційні центри, інститути;

- виробники (постачальники) технічних засобів обробки інформації;

- виробники (постачальники) програмних засобів обробки інформації;

- інформаційні посередників (брокерські фірми), інтернет-провайдерів;

- виробники (розробники) технологій обробки інформації, засобів комунікацій тощо.

Сьогодні основні постачальники ділової і комерційної інформації на регіональному рівні – це органи державного урядування, статистики, спілки підприємців, засоби масової інформації, спеціалізовані інформаційні фірми, видавництва, центри науково-технічної інформації тощо. Усі ці установи формують єдиний інформаційний простір, у якому розвиваються регіональні ринки.

Органи державного урядування мають у розпорядженні найповнішу й найдостовірнішу інформацію про систему підприємств, установ та організацій, їх структуру, вид діяльності, номенклатуру продукції і послуг, постачальників і замовників продукції, що випускається, кадровий склад, фінансові операції, матеріально-технічне забезпечення тощо. Завдяки ліцензуванню підприємств і організацій, регулярно здійснюваному органами державного урядування дані оперативного оновлюються.

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту публікує переліки вищих і середніх навчальних закладів, що одержали право на навчання студентів, а також списки діючих спеціальностей.

Статистичні органи мають у розпорядженні значні за обсягом дані ділового й комерційного характеру.

Важливе місце в інформаційному забезпеченні економічних агентів посідають засоби масової інформації і спеціалізовані видання. У сфері ділової і комерційної інформації функціонує система баз даних, у яких акумулюються два основні види інформації:

- нормативно-правова (тексти законів, указів Президента, постанов Верховної Ради та уряду, розпоряджень місцевих органів влади, рішень органів місцевого самоврядування);
- адресно-номенклатурна (дані про підприємства, їх повні реквізити, асортимент продукції тощо).

Ці бази даних є основою для створення довідкових матеріалів (довідників, каталогів, цінників, класифікаторів і т. п.), що містять систематизовану інформацію.

Вагомим каналом ділової і комерційної інформації є служби науково-технічної інформації (НТИ) підприємств і організацій, територіальні й галузеві центри інформації.

Важливим компонентом цієї системи є науково-дослідні установи та бібліотечні фонди, які не лише надають оперативну інформацію, а й містять історичні та архівні дані.

Основними постачальниками інформаційних послуг на ринку виступають різноманітні організаційні структури, які діють на комерційних та некомерційних засадах. Умови надання інформаційних послуг, порядок оплати й розрахунків узгоджується сторонами при укладанні угоди. Угода може укладатися в формі передплати на довідково-інформаційні видання, передоплати на підставі абонементної плати або оформлятися окремим договором [3, с. 177–178]. Отже, бібліотечні установи є повноцінними учасниками інформаційного ринку, виступаючи як об'єктом, так і суб'єктом ринку інформаційних продуктів і послуг.

Варто зазначити, що в більшості розвинутих країн світу інформаційний ринок за масштабами й темпами зростання значно випередив ринок матеріальних продуктів і послуг.

Інформаційні ресурси, як й інформаційні продукти, набули рис інформаційного товару, стали предметом купівлі-продажу, тобто об'єктами ринку.

Нові інформаційні технології надають користувачеві не тільки інформаційний продукт, а й засоби для пошуку та обробки інформації. Ця можливість є інформаційними послугами, поява яких поширила попит на інформаційні продукти, оскільки сприяла їх наближенню до

користувача. Послуги можуть пропонуватися покупцеві як частина товару або як самостійний товар [3, с. 175].

За умов ринкових відносин спроможність до нововведень також стає визначальним чинником сучасної конкуренції. Отже, щоб вижити на інформаційному ринку й довести свою конкурентоспроможність і необхідність суспільству, бібліотека повинна швидко реагувати на інформаційні потреби споживачів, безперервно відновлювати виробництво. Відомо, що послугами бібліотек користуються різні групи читачів: науковці, що працюють над складними науковими проблемами у всіх сферах знань; фахівці виробничої сфери; викладачі різних навчальних закладів; управлінці (менеджери); комерсанти; підприємці; робітники; службовці; учні й т. д. Мета звернення до бібліотеки кожного з них також різна. Основними особливостями читачів, які виявляються у відносинах між ними й працівниками бібліотеки, є інформаційні потреби, задоволення яких і є метою бібліотеки. Таким чином, Д. Коготков визначає інформаційні потреби як усвідомлену потребу в інформації, необхідну для отримання відсутніх знань [4].

Інформаційний продукт можна поширювати в такі самі способи, що й будь-який інший матеріальний продукт – за допомогою послуг.

Інформаційна послуга – це отримання і надання в розпорядження користувача інформаційних продуктів. Більшість інформаційних послуг, пропонованих споживачам, ґрунтуються на різних базах даних у комп'ютерному або некомп'ютерному варіанті (каталог, картотека тощо) [5].

Щоб довести свою необхідність і мати змогу бути учасником інформаційного ринку, бібліотечні установи, надаючи користувачам свої традиційні послуги, активізували свою роботу щодо надання нового спектра послуг. Сьогодні бібліотеки почали створювати власні інформаційні продукти, купують обладнання, програми, налагоджують зв'язки з іншими бібліотеками та організаціями. Усе це для того, щоб зробити свої фонди широкодоступними, наблизити їх до користувача, навчити його орієнтуватися в них, виокремити з величезного потоку інформації тільки найнеобхідніше і щоб надати своїм абонентам у користування якнайбільше світових інформаційних ресурсів, що особливо актуально для наукової спільноти.

Працівники бібліотек усвідомлюють, що вони не можуть залишитися осторонь від всезростаючого потоку електронної інформації. Адже широкомасштабне виробництво інформації в електронній формі та величезна кількість джерел, що існують винятково в електронному вигляді, створюють середовище, у якому бібліотека повинна опанувати

віртуальні ресурси не тільки для споживання інформації, а й для того, щоб заявляти про себе, надаючи мережі інформацію про свої фонди та послуги [6].

Діяльність, спрямована на створення інформаційних продуктів і послуг (ІПП), характеризується такими закономірностями:

- поява нових видів ІПП не призводить до відмирання існуючих раніше, а спричиняє часткову зміну їх функцій і, відповідно, перерозподіл споживачів інформації, які користуються тими або іншими видами інформаційних послуг;

- частка інтелектуальної праці в ІПП неухильно збільшується;

- здійснюється перехід від задоволення інформаційних потреб користувача до вирішення для нього конкретних ділових завдань;

- головним напрямом у розвитку інформаційних послуг є їх персоналіфікація, тобто спрямованість на максимальне врахування і задоволення інформаційних потреб кожного індивіда;

- на досягнення цієї ж мети спрямовано диверсифікацію ІПП, тобто збільшення їх різноманіття, що розширює можливість вибору тих видів ІПП, які найбільшою мірою відповідають потребам, фінансовим ресурсам, звичкам користувача [7].

Поняття «товар» у бібліотечній справі асоціюється з двома термінами – «бібліотечна продукція» і «бібліотечна послуга».

Бібліотекознавці розглядають бібліотечну послугу як сукупний кінцевий результат бібліотечної діяльності, який задовольняє визначені потреби суспільства в цілому і окремих користувачів.

Бібліотечні послуги надаються в процесі обслуговування користувачів, тому цей процес можна розглядати як систему надання бібліотечних послуг. Разом з тим підготовка до обслуговування – комплектування фондів, створення довідково-бібліографічного апарату тощо, тому бібліотечні послуги є результатом не тільки процесу обслуговування, а й усієї бібліотечної діяльності.

Сьогодні перед бібліотеками стоїть завдання класифікації бібліотечних послуг у зв'язку з тим, щоб читач міг вибрати з їх різноманітності необхідну, щоб бібліотекар, отримавши чітке уявлення про результат своєї діяльності, зміг би запропонувати ту чи іншу послугу залежно від мети споживача, рівня його знань, вимог і потреб. Класифікація потрібна також для визначення нормативів трудовитрат, планування, обліку роботи бібліотеки, зіставлення діяльності бібліотек. Питання класифікації послуг досить дискусійне і має різні погляди. Відповідно до змісту праці, витраченої на реалізацію послуг, їх класифікують на пошук інформації

(інформаційна); спілкування (комунікативна); видача документа (документальна). З точки зору взаємозв'язку послуг з бібліотечними функціями виділяють такі класи послуг: основні бібліотечні послуги, які сприяють реалізації як родових, так і ситуативних функцій бібліотеки; прибібліотечні послуги, які мають виключно комерційний характер і більшою мірою не пов'язані з бібліотечною роботою.

Найбільш «популярною» класифікацією вважається класифікація І. Джерелівської та І. Кафафова, які подають зоровий образ системи реальних і можливих послуг бібліотеки як деяку кількість розміщених одна в одній сфер, взаємопов'язаних між собою.

Ядро системи (трансформується по мірі росту ресурсів суспільства й зміни його уявлень, у кожний період часу виконуючи завдання розвитку читацької культури індивіда) становить необхідний мінімум бібліотечних послуг, гарантованих суспільством своїм громадянам. Іншими словами, у ядро входять ті види послуг, які найбільшою мірою відповідають цілям, поставленим суспільством перед бібліотеками. Ці послуги називають сутнісними, або основними бібліотечними. Додаткові бібліотечні послуги не гарантуються державою. Їх виконання потребує додаткових витрат від бібліотеки. У зв'язку з технократним розвитком суспільства і використанням сучасної техніки додатковими можуть бути послуги, виконані за допомогою техніки.

Прибібліотечні послуги (іноді їх називають сервісними) надаються бібліотекою, але не пов'язані з її сутнісними функціями, націленими насамперед на розвиток читацької діяльності населення. Серед них – ксерокопіювання, гуртки іноземної мови, оправа книг тощо.

Останнім часом послуги класифікуються як безплатні та платні, що має свої суперечності, але найчастіше саме така класифікація використовується в бібліотекознавстві.

Як зазначає О. Башун, безплатних послуг не буває. Є послуги, оплачені

читачами своїми податками і які реалізуються через їхню оплату державою з бюджету. І є послуги, які оплачуються безпосередньо читачами. Тому основні послуги переважно називають як безплатні, а додаткові та прибібліотечні – платні.

Платні послуги є одним із джерел додаткового фінансування. Проте слід враховувати, що бібліотека – це соціальний інститут, для якого прибуток не може бути головним. Тому дуже важливий ретельний аналіз ринку збуту послуг і визначення їх номенклатури [8, с. 43], адже практика введення додаткових платних послуг сприймається значною частиною користувачів як порушення їхніх конституційних прав і встановлення нерівних можливостей доступу до інформації. Проте державна політика у сфері культури й бібліотечне законодавство сприяють розвитку бібліотечно-інформаційної діяльності на платній основі [9], а саме:

1. Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» № 32/95-ВР від 27.01.1995 р. [10].

2. Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися закладами культури, заснованими на державній та комунальній формі власності» № 1271 від 12 грудня 2011 р., якою затверджено такі бібліотечні послуги:

- формування бібліографічних списків для курсових, дипломних і наукових робіт, каталогів для особистих бібліотек і бібліотек підприємств, установ та організацій;

- підготовка фактографічних, аналітичних, бібліографічних та інших довідок для фізичних і юридичних осіб;

- користування міжбібліотечним абонементом (пересилання документів), електронна доставка документів;

- надання послуг з оформлення [11].

Виходячи з цього, кожна бібліотека, проаналізувавши свої можливості, може впроваджувати в практику роботи платні послуги. Сьогодні в Україні більшість бібліотек поповнюють свої бюджети за рахунок платних послуг, кількість яких постійно зростає. У цьому можна переконатись, відвідавши бібліотечний сайт, наприклад, Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України [12], бібліотеки Сумського національного аграрного університету [13] та ін. На веб-сайтах бібліотек надано перелік як основних, так і платних послуг.

Практика роботи бібліотек інших країн також говорить про надання ними платних послуг своїм користувачам. Наприклад, бібліотеки Російської Федерації, Казахстану, Білорусі, Узбекистану та ін.

[14, 15, 16, 17]. На сторінка веб-сайтів цих бібліотек також наявна інформація про надання платних (додаткових) послуг.

З метою максимально повного задоволення потреб реальних і потенційних користувачів, поліпшення бібліотечного обслуговування, виходячи з маркетингової концепції, бібліотека мусить постійно проводити дослідження з вивчення попиту. У результаті цих досліджень, аналізу затребуваних послуг бібліотека здійснює прогнозування, планування оптимальної моделі бібліотечного обслуговування (послуг) користувачів.

Маркетингова політика вимагає від бібліотеки аналізу наявних послуг і постійного їх удосконалення шляхом:

- створення нових бібліотечних продуктів і послуг;
- відмови від застарілих або невдалих послуг;
- модифікації існуючих та їх постійної диверсифікації (процес поширення видів діяльності) і диференціації з метою поліпшення якісних характеристик та пристосування послуг до нових ринків [18, с. 57–68].

Вивчення асортименту послуг, які надаються бібліотеками, підтверджує, що кожна бібліотека окреслює самостійно коло тих послуг, які надає, виходячи з різних обставин.

Отже, упроваджуючи нові продукти й послуги, використовуючи інноваційні технології у своїй діяльності та опановуючи інструменти маркетингової діяльності, бібліотеки можуть значно поліпшити як свій фінансовий стан, так і якість обслуговування. І, як наслідок, мати змогу задовольнити якомога більшу кількість потреб користувачів.

Список використаних джерел

1. Про науково-технічну інформацію : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3322-12>. – Назва з екрана.
2. *Єжова Л. Ф.* Інформаційний маркетинг : навч. посіб. / Л. Ф. Єжова ; Київ. нац. екон. ун-т. – К. : КНЕУ, 2002. – 560 с. – Бібліогр.: с. 483–489. – ISBN 966–574–349–X.
3. *Прямухіна Н. В.* Ринок фінансових послуг : навч. посіб. / Н. В. Прямухіна – К. : Кондор-Видавництво, 2013. – 304 с.
4. *Коготков Д. Я.* Библиографическая деятельность библиотеки: организация, управление, технология : учебник / Коготков Д. Я. ; науч. ред. Г. В. Михеєва ; под общ. ред. О. П. Коршунова. – СПб. : Профессия, 2005. – 304 с.
5. *Савощенко А. С.* Інфраструктура товарного ринку : навч. посіб.

/ А. С. Савощенко ; Київ. нац. екон. ун-т. – К. : КНЕУ, 2005. – 336 с.: рис., табл. – Бібліогр.: с. 334–336.

6. *Лецкалюк І. Г.* / Роль бібліотеки в інформаційному забезпеченні навчального, наукового та виховного процесів навчального закладу [Електронний ресурс] / І. Г. Лецкалюк, С. Ю. Загородна. – Режим доступу: http://www.library.tnpu.edu.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=69&Itemid=138. – Назва з екрана.

7. *Давидова І.* Інформаційні продукти та послуги в структурі інформаційного ринку / І. Давидова // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського ; редкол. О. С. Онищенко (голова) та ін. – К., 2001. – Вип. 6. – С. 404–414.

8. *Дригайло В. Г.*, Основы управления библиотекой высшего учебного заведения : науч.-практ. пособие / В. Г. Дригайло, Е. В. Башун, В. Н. Вольнец. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ЛИБЕРЕЯ, 2004, – 328 с.

9. *Петрова Л.* Економічний підхід до інформаційного ресурсу бібліотеки / Л. Петрова // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського ; редкол. О. С. Онищенко (голова) та ін. – К., 2001. – Вип. 6. – С. 415–421.

10. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27 січ. 1995 р. № 32/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/32/95-вр>. – Назва з екрана.

11. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися закладами культури, заснованими на державній та комунальній формі власності : Постанова Кабінету Міністрів від 12 груд. 2011 р. № 1271 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1271-2011-п>. – Назва з екрана.

12. Всі послуги ДНСГБ НААН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dnsgb.kiev.ua/vsi_poslugi_dnsgb_uaan.html. – Назва з екрана.

13. Платні послуги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sau.sumy.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=94&Itemid=113&lang=uk. – Назва з екрана.

14. Перечень платных услуг [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rsl.ru/ru/s4/s163>. – Загл. с экрана.

15. Услуги [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rntb.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=37&Itemid=6&lang=ru. – Загл. с экрана.

16. Дополнительные услуги [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nlb.by/portal/page/portal/index/content?lang=ru&classId=BBD952A0F59C40898700EDF6BBCAE0A4>. – Загл. с экрана.

17. Услуги [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.natlib.uz/ru/news/inside/6878>. – Загл. с экрана.

18. *Башун О. В.* Вплив маркетингу і фандрейзингу на трансформацію бібліотек / *О. В. Башун* ; наук. ред. *В. С. Білецький*. – Донецьк : УКЦентр, 1999. – 204 с.

УДК 021:004.77

Валентина Медведєва,

наук. співроб. СІАЗ НБУВ, канд. іст. наук

ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СУЧАСНУ БІБЛІОТЕЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті сучасний процес комп'ютеризації бібліотечних закладів розглядається як засіб забезпечення доступу різних категорій користувачів до інформаційних ресурсів, як один із провідних важелів впливу на інформаційний процес українського суспільства.

Ключові слова: інформатизація суспільства, бібліотечні інформаційні ресурси, комп'ютерні технології, інформаційний простір.

На сьогодні наявні проблеми, що постають перед сучасним світом, насамперед обумовлюються розвитком його соціальних структур, а також інтенсифікацією відповідних еволюційних процесів, що діють у навколишній дійсності в умовах прискорення темпів розвитку. Ці тенденції можливо реалізувати виключно на базі науково-технічного прогресу, спрямованого на збільшення високотехнологічного виробництва з використанням нової суспільно значущої інформації.

Як наслідок, з розвитком інформатизації протягом останніх років перерозподіляються ресурси у сфері трудової діяльності, реалізуються можливості розширеного доступу до інформації найбільш соціально активних верств суспільства.

Разом з тим актуальним постає питання щодо створення належних умов для можливості оволодіння сучасними інформаційними технологіями, що сприятиме забезпеченню подальшого інтелектуального розвитку цивілізації. Отже, у сучасному світі набуває значущості реалізація проблеми загальносуспільної інформатизації, створення для цього належних умов для інформаційних обмінів.

Поряд з цим для зміцнення соціальної структури суспільства, удосконалення його продуктивного розвитку в умовах активізації глобальних процесів у сучасному світі необхідно вдосконалювати й технічні можливості для розвитку відповідних систем соціальних інформаційних комунікацій. Усе це постає характерною складовою для особливостей

переходу до нового етапу інформаційного розвитку українського суспільства.

Поширення можливостей для більш доступного отримання інформації українським суспільством, безперечно, сприятиме й зростанню прогресу, що значною мірою породжуватиме надії на можливість відновлення значення наявної мережі бібліотечних установ як сучасних інформаційних центрів, сприятиме ефективному наповненню соціальних комунікацій необхідною інформацією. Однак слід зазначити, що сьогодні переважна більшість сучасних бібліотечних закладів є центрами зберігання і використання інформації, насамперед на традиційних носіях. Отже, переважно тут зберігаються духовні й культурні скарби попередніх поколінь.

Таким чином, у сучасному суспільстві визначаються об'єктивними умови для прискорення циркуляції інформації, розбудови необхідного виробництва для зростаючих масивів нової інформації та її оперативної обробки із застосуванням відповідних технологій, насамперед комп'ютерної техніки. Але тут, на жаль, бібліотеки, з усіма своїми накопиченими протягом тривалого часу масивами цінної інформації, на недостатньому рівні включені в загальносуспільний обіг інформації. Усе це пояснюється насамперед технологічним відставанням бібліотек, що є наслідком їх поступового «відходу» на периферію інформаційної сфери суспільства.

Уже сьогодні інформаційні обміни, що здійснюються поза межами бібліотек, викликають цілий ряд нагальних проблем, а спроби їх вирішення без участі оновлених бібліотек дедалі негативніше впливають на ефективність використання цієї інформації. До найбільш актуальних проблем належать такі:

– стосунки безпосередньо між виробником інформації і замовником не сприяють, як правило, багатократному використанню інформаційного продукту, що, у свою чергу, виключає одну з його властивостей і переваг у новому інформаційному суспільстві. Отже, така ситуація залежить безпосередньо від специфіки фінансування виробництва нової інформації, наявності конкурентних факторів, недосконалості інформаційних ринків. Як наслідок, це супроводжується відсутністю підготовлених фахівців для створення нових інформаційних продуктів;

– у більшості виробники інформації мають обмежені можливості для адаптації такого виду продуктів до потреб різних користувачів, що також є негативним фактором з точки зору ефективності їх використання;

– виробники інформації, як правило, у своєму арсеналі мають обмежені можливості для визначення порядку взаємозв'язків і взає-

мовпливів виготовленого продукту з аналогічними розробками інших авторів, відповідного доробку в суміжних дисциплінах;

– істотною проблемою в науковій роботі при застосуванні інформаційних продуктів є обмежені можливості виробників нової інформації для використання досвіду напрацювань попередників через складність оперування великими масивами інформації на паперових носіях, і це при тому, що спиратися на здобутки попередників у край необхідно. Це не тільки може допомогти уникнути багатьох помилок, а й позбавитися фрагментарності, характерної для значної частини сучасної інформаційної продукції, недостатньої аргументованості.

Зважаючи на викладене вище, зі зростанням попиту на отримання інформаційного продукту в період переходу до постіндустріального суспільства, з метою залучення до цього дедалі більш широких верств населення зростає потреба й в удосконаленні загальносуспільних інформаційних центрів, у тому числі бібліотечних установ, і виникає нагальна потреба в послугах кваліфікованих інформаційних фахівців і посередників між виробниками й користувачами інформації. Беручи участь у цих заходах, бібліотечні установи стануть найбільше відповідати вимогам сьогодення, тобто успішніше виконувати роль основних елементів інфраструктури з керування інформаційними ресурсами суспільства, зокрема, за таких умов:

– за можливості наявної техніко-технологічної бази забезпечувати керування відповідними електронними потоками інформації;

– за наявності підстав для ефективної праці в глобальному інформаційному просторі під час відбору інформації, необхідної сучасному суспільству;

– коли в центрах будуть створені умови для надійного зберігання нової електронної структурованої і надійно керованої інформації, у тому числі переведеної з інших носіїв;

– коли інформація, переведена в електронну форму з фондів бібліотек, активно застосовуватиметься для створення нових єдиних інформаційних масивів, використовуючи при цьому традиції, напрацьовані поколіннями;

– за умов наявності зв'язків, спрямованих на відновлення і зміцнення внутрішніх міжгалузевих кіл, шляхом планомірного комплектування фондів новою інформацією та вдосконалення всієї системи інформаційних баз сучасного суспільства;

– за наявності належних умов, необхідних для підвищення ефективності роботи бібліотечних установ під час дистантного обслуговування користувачів, підвищення технічних можливостей інфоцентрів

з відпрацювання новітніх технологій, у тому числі й шляхом їх адаптації до потреб замовника;

– за наявності процесу, коли бібліотечні установи розпочнуть входження на відповідні інформаційні ринки на правах їх повноправних суб'єктів, що матиме для них не лише фінансове значення, а й буде об'єктивним індикатором їх діяльності;

– за наявності підстав, коли бібліотечні установи, як інформаційні центри, стануть також центрами передового досвіду, наукової думки, просвіти й освіти для різних категорій сучасного суспільства.

На сьогодні бібліотечні установи в Україні, як і в інших постсоціалістичних країнах, багато в чому не відповідають сучасним суспільним вимогам як інформаційних і науково-інформаційних центрів.

Так, протягом останніх півтора десяти років мережа бібліотечних установ зазнала серйозних негативних впливів. Отже, у більшості випадків виникли проблеми з фінансуванням, зменшились або ж зовсім зникли можливості для традиційного систематичного комплектування, загострилися кадрові проблеми. Таким чином, бібліотечні установи були поставлені в умови виживання, що тривалий час узагалі негативно впливало на процес упровадження нових технологій. І на сьогодні прикро констатувати, що навіть коли ставлення в суспільстві до бібліотек почало змінюватися на краще, відповідний перехід для переважної більшості цих установ відповідно до нових технологій є неможливим.

Для відповідної адаптації діючі бібліотечні установи втягуються в сучасні інформаційні обміни поступово.

У зв'язку з цим правомірною видається класифікація певної частини таких бібліотечних установ, як гібридних. Зверхня характеристика цього терміна була визначена відомим дослідником у бібліотекознавчій сфері Я. Шрайбергом [1, с. 16], згідно з якою «гібридність» швидше демонструє певну відірваність відповідних теоретичних висновків від практики функціонування основної маси сучасних бібліотек, а не наукове передбачення тенденцій розвитку цього процесу.

Зважаючи на це, перший етап становлення для гібридних бібліотек майже обов'язковий. До того ж, як вважає Я. Шрайберг, особливості такої бібліотеки не обмежуються переведенням частини фонду в електронну форму. Разом з тим, як зазначає академік О. Онищенко, сучасна бібліотека не повинна зациклюватися на одному виді інформації – друкованої, книжкової, оскільки перетвориться в музей. Сьогодні всі бібліотеки мають справу з різними ресурсами – рукописними, друкованими на папері, на електронних носіях. У найближчій перспективі бібліотеки

бачаться як досвідчений «посередник» між майже безмежним потоком інформації і користувачем. Особлива роль відводиться нині інформації про інформацію, і роль бібліотекаря в інформаційній революції невпинно зростає [2, с.14].

Таким чином, бібліотечні установи входять у більш активну фазу співпраці із замовниками, поступово набувають досвіду в застосуванні нових технологій, оволодінні можливостями сучасного технологічного забезпечення. Тут ідеться не лише про створення електронних версій матеріалів існуючих фондів у бібліотечі, а й про комплектування новою електронною інформацією, про набрання нею інших властивостей, притаманних сучасному інформаційному центру.

Водночас у бібліотечних установах створюються умови для освоєння методики дистантного надання інформаційних послуг сучасним користувачам, створення власного інформаційно-аналітичного продукту, синтезованого з використанням баз наявних інформаційних масивів за принципом «інформація на базі інформації», набувають функціональних ознак банків інформації системи рознесених, позабібліотечних інформаційних баз.

При цьому перехідний період у житті бібліотечних установ до нових технологій і їх організаційних рішень зумовлюється, насамперед, зростаючими суспільними запитами, що характеризуються змішаною системою підходів, традиційних і нових, до обслуговування сучасних користувачів, дає підстави називати ці установи гібридними.

Отже, затребуваність сучасного суспільства визначає напрям зміни акцентів у системі прояву соціальних функцій бібліотечних установ.

Бібліотечна установа, яка постає самостійною інформаційною базою для всієї системи своїх користувачів, інтенсивно опрацьовуючи шляхи введення в обіг дедалі більшої частини своїх фондів, фактично стає центром зберігання значної кількості інших рознесених інформаційних баз: державних органів урядування, економічних, політичних структур, наукових центрів і т. ін.

Також значення бібліотек як загальносуспільних інформаційних центрів і хранилелів інформації цих суспільних підсистем зростатиме і з огляду на розвиток процесів становлення демократичного суспільства. Одночасно для забезпечення комплексного й багатоаспектного підходу до вирішення інформаційних завдань зростатимуть і вимоги до якості надання інформаційних послуг.

Слід зазначити, що електронні технології надають широкі можливості для безмежного розширення соціальних зв'язків сучасних користувачів,

при цьому бібліотечні установи набуватимуть більших практичних навичок для поступового входження в процес реалізації інформаційного супроводу таких зв'язків.

Отже, за твердженням Т. Кузнецової, бібліотеки нині усвідомили себе навігаторами в необмеженому масиві інформації (навіть за відсутності інколи необхідної матеріально-технічної бази), і це вигідно вирізняє їх серед інших комунікативних структур. У бібліотечній свідомості ідея доступу до інформації починає переважати над ідеєю володіння нею. Водночас вона ж додає важливе значення уточненню про те, що інформаційна функція сучасної бібліотеки набуває також і ресурсно-оцінюючого, і ресурсно-орієнтуючого характеру [3].

З огляду на це стає очевидним, що для твердження про поступову трансформацію цієї функції в інформаційно-аналітичну сьогодні дає підстави говорити практика з реалізації інформаційної функції бібліотек у процесі тіснішого співробітництва з управлінськими, політичними, економічними структурами, науковими центрами. Тут зазначається не лише про ресурсно-оцінюючий і ресурсно-орієнтуючий характер діяльності бібліотек, а й показується практика зростання попиту на власну аналітичну, інформаційно-аналітичну продукцію в середовищі користувачів сучасних бібліотечних установ.

Слід зазначити, що на сьогодні Службою інформаційно-аналітичного забезпечення (СІАЗ) НБУВ виробництво власних інформаційно-аналітичних продуктів уже здійснюється в режимі «інформація на базі інформації». При цьому можна визначити декілька найпомітніших напрямів затребуваності бібліотек у такій продукції:

- розробка та впровадження в життя алгоритму методики з розвитку основних закономірностей інформаційної діяльності бібліотечних установ в умовах інформаційної сучасності;

- проведення наукових розробок вузькотематичних напрямів в інформаційно-аналітичних та аналітичних галузях, або ж із проблематики, не розроблюваної вітчизняними дослідниками;

- збір й узагальнення інформації електронних ЗМІ про розробки аналітичних центрів з актуальних питань суспільного життя;

- підготовка й доведення до відома суспільства інформаційно-аналітичних матеріалів для їх використання під час проведення дослідницьких проєктів, науково-технічних програм, реалізації грантових тем тощо.

Тут необхідно зазначити, що на базі впровадження електронних технологій набирає чинності й певна жанрова різноманітність електронних продуктів, серед яких в умовах сучасності можна назвати декілька з них:

- оперативні інформаційні повідомлення;
- підбірка лаконічної інформації за певний відрізок часу або ж за визначеною темою (стрічка новин);
- інформаційний огляд;
- аналітичні огляди (огляд аналітичної інформації на певну тему або ж огляд масивів інтернет-інформації з використанням аналітичних методик, з авторськими висновками, пропозиціями, рекомендаціями для замовника);
- аналітичні доповіді.

З розвитком електронних технологій різноманітність цих жанрів тільки зростатиме, при цьому безпосередньо факт їх наявності говорить про тенденцію еволюційного процесу інформаційної функції бібліотек щодо урізноманітнення потреб в інформаційних ресурсах і форм задоволення цих потреб.

Також електронні технології впливають і на розвиток інших функцій сучасної бібліотеки, зокрема, без перебільшення, стратегічним завданням у найближчому майбутньому є виготовлення електронних відповідників усього книжкового світу та інформації на інших носіях для введення в сучасний інформаційний обіг. Усе це позитивно сприятиме процесу утвердження спадкоємності духовної культури, напрацьованої попередніми поколіннями. Нові можливості електронні технології розкривають для реалізації освітньої, кумулятивної та інших функцій бібліотек [5, с. 91].

Однак слід зауважити, що під час розгляду сучасних функціональних характеристик бібліотечних установ виникають певні труднощі. Так, при використанні електронних технологій бібліотечної діяльності лише в певних межах, у гібридному її варіанті, дослідники з різних позицій оцінюють вплив традиційних і нових технологій, на базі яких у наш час особливо бурхливо розвивається інформаційна діяльність. Постає очевидним, що лише після утвердження електронних технологій для всіх видів користувачів як технологій звичних, робочих, а не рідкісних новинок, після практичного визначення місця традиційних форм бібліотечного обслуговування в розвитку загального інформаційного процесу можна остаточно встановити погляди щодо суспільного призначення оновлених бібліотечних установ. При цьому «оцифрування» документальних фондів бібліотек не означає, що вони перестануть існувати як фізичні одиниці, але створення електронних фондів дасть змогу вирішити численні проблеми, що стоять перед сучасними бібліотеками, такі як розміщення документів, забезпечення їх збереження, організація вільного доступу до них [6].

Можна зробити висновок, що упорядкованою формою утвердження електронних технологій у бібліотечній сфері стали електронні бібліотеки, які є, як правило, структурними складовими великих бібліотечних установ. Однак слід зауважити, що, незважаючи на вже напрацьований певний досвід у роботі цих бібліотек, як за кордоном, так і в Україні, погляди на їх сутність у різних дослідників залишаються різними. Так, за твердженням одних дослідників, це структури, які надають відповідні можливості для керування ресурсами за допомогою комп'ютера, при цьому працівникам залишається бути в ролі посередників в електронній взаємодії; це набір електронних ресурсів і супутніх технічних можливостей для створення, пошуку й використання інформації; це база даних, яка вміщує цифрові інформаційні об'єкти в різних формах і надає безпосередній доступ користувачам; це складові системи інформації, які допомагають задовольняти інформаційні потреби сучасних користувачів, надавати інформаційні послуги, організовувати інформацію у зручній для користувача формі, керувати місцезнаходженням інформації тощо [7, 8].

Більшість теоретичних напрацювань і узагальнення практичного досвіду з цього напрямку можна побачити на прикладі електронної бібліотеки НБУВ, де сьогодні демонструють прагнення організаторів електронних бібліотек створити якомога кращі умови для роботи бібліотеки, або ж створюють широкі можливості для організації дистанційної роботи користувачів з електронними бібліотечними фондами, при цьому передбачаючи за замовником ініціативу в цьому виді взаємовідносин. Однак слід зауважити, що сьогодні, при збігу двох глобальних точок зору, що вимагають трансформації в усіх сферах суспільного життя, – процесу переходу до інформаційного суспільства й ринкових перетворень у нашій країні – таку позицію можна вважати не виправдано інертною.

Разом з тим, під час розгляду процесів удосконалення якості інформаційно-аналітичного обслуговування дистантних користувачів бібліотек, беручи до уваги тенденції розвитку сучасного суспільства, можна впевнено прогнозувати зростаюче значення системи бібліотечних інформаційних комунікацій у загальній системі сучасних соціальних комунікацій. Відповідно до цих тенденцій набуватимуть розвитку й соціальні інформаційні комунікації в сучасному українському суспільстві. Отже, цей процес в Україні розвиватиметься насамперед у двох основних напрямках:

- створення належних умов для підвищення якості та інтенсивності циркуляції інформації в уже діючих каналах;
- побудова зв'язку з постійним ускладненням структури суспільства,

множенням, удосконаленням наявних каналів у процесі організації доступу до інформації користувачів для обслуговування нових соціальних структур, що створюються під час суспільної еволюції.

У свою чергу, ці суспільні тенденції обумовлені:

- зростанням важливості передачі, без істотних втрат, достовірної суспільної інформації і відсутністю негативного впливу технологічних перешкод, що спотворюють цю інформацію;

- необхідністю наявності стійких та інтенсивних інформаційних обмінів між соціальними структурами, у тому числі територіально розділених значними відстанями, що і стає в подальшому основою для формування глобального інформаційного простору;

- необхідністю забезпечення зворотного зв'язку з центрами накопичення інформації і структурами, пов'язаними з її виробництвом, з метою задоволення суспільних потреб у постійному розширенні доступу до наявних значущих обсягів інформації, пов'язаних з розвитком або ускладненням соціальної структури в процесі її постійного розвитку [9, с. 279].

Потребує вирішення й проблема з ефективного використання інформаційних ресурсів, накопичених під час розвитку суспільства, що зберігаються в бібліотечних та інших установах, у тому числі на сучасних електронних носіях.

Очевидно, що введення в обіг цієї інформації є принципово важливим для суспільства, оскільки це забезпечуватиме стійку спадкоємність наукових, моральних та культурних традицій розвитку суспільства в умовах активізації світових глобальних процесів. Переосмислення сьогодні ролі системи бібліотечних установ, які забезпечують життєздатність і розвиток суспільства в умовах сучасності, надасть певних підстав для вирішення цієї проблеми, дасть змогу визначити важливі складові цих установ у системі сучасних інформаційних комунікацій.

Отже, сьогодні, в умовах наростання кризи керування інформаційними процесами, дедалі більше привертається увага саме до проблеми вдосконалення каналів інформування та організації ефективної циркуляції інформації в сучасному суспільстві, у тому числі шляхом прискорення виробництва інформації.

Також необхідно зазначити, що дедалі більшої актуальності набуває фактор зростання важливості соціальних комунікацій, пов'язаний насамперед із поширенням однотипності, а далі й спільності завдань, що вирішуються в сучасному суспільстві. Таким чином, доцільність інформаційних обмінів дедалі частіше обґрунтовує раціональність вирішення

актуальних суспільних проблем, зокрема, на тривалих відстанях або в масштабі всієї цивілізації.

Також в умовах сьогодення дедалі більш актуальним постає питання з удосконалення системи навчання і професійної перепідготовки працездатного населення, необхідності постійного підвищення їхньої кваліфікації. Це обумовлює забезпечення належного доступу до знань для дедалі більшої кількості користувачів, які, у першу чергу, забезпечують навчальний процес. Тут приємно зазначити, що з цього напрямку найбільш успішно активізуються сучасні бібліотечні установи. Зростає їх вплив у суспільстві і, відповідно, поглиблюється осмислення змісту масових комунікацій як інструменту соціокультурної взаємодії в масштабах суспільства. Через циркуляцію в соціумі знань, цінностей, норм, соціальних сенсів, вирішених у знаковій формі, ними символічно охоплюється складна структура соціального простору, доступного для сприймання масовою, нормативною, індивідуальною свідомістю [10, с. 25].

Як показує розвиток інформаційних процесів, що відбувався наприкінці минулого століття, інформаційна діяльність у різних сферах обумовлюється формуванням специфічних особливостей щодо їх функціонування. Ці особливості розрізняються специфікою підготовки інформаційних ресурсів (спеціальні та для загального використання), в організації відповідно до поставлених завдань щодо каналів передавання інформації (у формі друківаних видань, з використанням технічних можливостей тощо), у забезпеченні механізмів взаємного обміну інформацією, проведенні компетентної оцінки ефективності передавання інформаційних ресурсів (безпосередні контакти із замовником, результати соціологічних досліджень тощо). Усе це набуває сталості певних специфічних самостійних рис. Таким чином, в умовах сучасного світу інформаційні потоки управлінської сфери вже сприймаються як відносно самостійні масиви наукової або політичної інформації, значною своєю частиною інтегруючись у систему засобів масової комунікації тощо.

Очевидно, що наявність чіткого соціального запиту для формування будь-якої тематичної інформації постає важливим чинником у перебудові й розвитку діяльності бібліотечних установ, що надає їм більших можливостей для розкриття відповідних фондів користувачам й ефективного використання інформаційних ресурсів.

На сьогодні, з розширенням можливостей для продукування нової інформації, об'єктом прискіпливої уваги постають механізми, необхідні для якісного забезпечення цими ресурсами всієї структури суспільства.

Тут, насамперед, усвідомлюється зростаюча роль використання інформаційних ресурсів у житті сучасної людини.

Невід'ємною складовою сучасних інформаційних ресурсів стало уявлення про інформаційні комунікації, які:

- мають виробничий базис і залежать від рівня розвитку відповідних продуктивних сил;

- мають на меті об'єднання всіх видів діяльності, необхідних для існування суспільства, організації цілеспрямованої координації роботи наявних соціальних структур, окремих членів суспільства, забезпечення взаємного обміну результатами матеріального й духовного виробництва;

- містять у собі універсальну схему соціальних інформаційних комунікацій, де кожен її суб'єкт може вмещувати в себе окрему людину, групу людей аж до суспільства в цілому. Тобто в соціальних інформаційних комунікаціях об'єктом постає соціальна інформація, що функціонує в суспільстві;

- мають технічні та інші пристрої для передавання соціальної інформації в комунікаціях, що забезпечують доставку інформації на тих чи інших носіях;

- мають наявну практику щодо форм передачі соціальної інформації (за допомогою електронних засобів, друкованих видань, наукових творів символіки, народної творчості тощо).

У сучасному українському суспільстві існує усталене інформаційне забезпечення на загальнодержавному, регіональному й місцевому рівнях. Підтвердженням цьому є наявна налагоджена інформаційна вертикаль центральних органів державної влади з обласними, міськими, районними держадміністраціями, інформаційні зв'язки між іншими громадськими й політичними утвореннями на місцях.

Таким чином, інформація, що перебуває в комунікаціях, повинна повністю відповідати сучасним запитам, бути достовірною, своєчасною та актуальною. Але при застосуванні пошукових систем невисокої якості, наприклад комп'ютерних, до комунікації може так само випадково потрапити недостовірна інформація повністю, частково недостовірна або хибна. Ця інформація може бути результатом реалізації цілого ряду причин й установок, що призводять до неякісного продукування нової інформації, або ж бути результатом навмисної дезінформації, яка в умовах розвитку інформаційних електронних технологій може існувати у вигляді багатоходових комбінацій, відомих під назвою інформаційних воєн.

Так само, через наявність недоліків у пошукових системах, до соціальних інформаційних комунікацій потрапляє чимало надлишкової,

зайвої інформації. Така інформація ускладнює використання достовірних інформаційних ресурсів і стає шкідливою.

Вирішення всіх цих проблем потребує об'єктивного зростання суспільної затребуваності в діяльності традиційних бібліотечних установ (книгозбірень) у сучасні інформаційні та науково-інформаційні центри, які, з відповідним технічним оснащенням дедалі ширше використовуються як джерела наповнення сучасних інформаційних комунікацій суспільства якісною інформацією, розвивають дистантні форми роботи, стають активними суб'єктами розвитку інформаційного ринку в Українській державі. Це насамперед сприяє утворенню реальної інформаційної основи для існування цивілізації, яка гарантує ефективне використання змісту нової інформації в соціальних комунікаціях в умовах швидкоплинних змін навколишньої дійсності.

Завдяки бібліотечним установам, які існують як сучасні інформаційні центри:

- визначаються відповідні співвідношення між наповненням комунікацій новою інформацією, що своїм змістом узагальнює нові явища дійсності, та інформацією, напрацьованою раніше, що може бути основою під час оперування новими ресурсами;

- ефективніше використовуватиметься спеціальна інформація. У цих умовах бібліотечні установи мають удосконалити форми інформування потенційних користувачів про наявні ресурси, зокрема, розвивати електронні каталоги, на більш високому рівні налагодити видання тематичних реферативних матеріалів, організувати власну інформаційно-аналітичну й наукову діяльність, спрямовану на розкриття фондів тощо;

- створюються певні умови для організації роботи з первинними тематичними ресурсами з метою їх ефективного застосування в практичній діяльності соціальних структур сучасного суспільства. Очевидно, що тут украй необхідне налагодження й підтримка широкого спектра дистантних зв'язків, у тому числі орієнтованих на тривалу перспективу;

- може бути налагоджено процес національної самовизначеності духовно-ціннісних прерогатив українського суспільства в умовах розвитку глобальних процесів;

- ефективно використовувачи національні інформаційні ресурси, можна вдосконалювати й систему національної інформаційної безпеки [11, с. 284–285].

Об'єднання інформаційних ресурсів бібліотек та інших інформаційних структур, що сьогодні стало тенденцією, надає нові можливості

для розвитку соціальних структур сучасного українського суспільства, є основою для вдосконалення технологій інформаційного виробництва та сприяє продуктивному співробітництву із зарубіжжям. Тому головні бібліотеки нашої країни, які одержали статус національних, у цьому процесі відіграють особливу роль і потребують консолідації. Під їх керівництвом і на їхньому прикладі бібліотечна система України має набути рис ефективного елементу сучасних соціальних інформаційних комунікацій. Як позитивний результат, у цих бібліотеках найбільш успішно розвиватиметься процес оволодіння електронними інформаційними технологіями, удосконалюватимуться різні форми дистантного обслуговування сучасних користувачів (віртуальні бібліотеки) [12].

Запровадження цих заходів є невід'ємною вимогою сучасності. Для цього, за твердженням Р. Мотульського, бібліотекам необхідно проводити активну політику щодо розширення спектра своїх послуг як у сфері інформації, так і у сфері дозвілля з наданням користувачам доступу до сучасних видів документів, при цьому активно розширюючи сферу своїх послуг, укорінюватись в інформаційному бізнесі, залучаючи, таким чином, для свого розвитку фінансові ресурси з комерційної сфери, кошти підприємств і організацій та особисті кошти громадян [13, с. 205].

Як показує досвід НБУВ, набутий протягом останніх років в обслуговуванні сучасних користувачів, використання електронних інформаційних технологій постає основним ресурсом у задоволенні їхніх запитів, оптимізуючи таким чином важливий напрям бібліотечного обслуговування читачів, які отримують інформацію насамперед через видання на паперових носіях.

Отже, на сьогодні вже можна стверджувати, що запровадження новітніх інформаційних технологій у НБУВ показує свою ефективність і значущість, незважаючи на наявні організаційно-правові та матеріально-технічні проблеми.

Список використаних джерел

1. *Шрайберг Я. Л.* Современные тенденции развития библиотечно-информационных технологий / Я. Л. Шрайберг // Науч. и техн. б-ки. – 2002. – № 1. – С. 16.
2. Библиотеки в меняющемся мире / интервью акад. А. С. Онищенко ; записала Л. Таран // Зеркало недели. – 2001. – № 44. – С. 14.
3. *Кузнецова Т. Я.* Инновационные процессы в библиотечном деле и непрерывное профессиональное образование: пути и формы интеграции

[Электронный ресурс] / Т. Я. Кузнецова. – Режим доступа: <http://www.Bgunb.ru./links/master/scod/doc.01/KusnesovaL.htm>. – Загл. с экрана.

4. Там само.

5. *Мотульский Р. С.* Общее библиотековедение / Р. С. Мотульский. – М. : Либерия, 2004. – С. 91.

6. От традиционной библиотеки к электронной: шаги реализации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sivurova.Narod.ru/art5.htm>. – Загл. с экрана.

7. *Горный Е.* Развитие электронных библиотек: мировой и российский опыт, проблемы, перспективы [Электронный ресурс] / Е. Горный, К. Вигурский. – Режим доступа: <http://www.zhurnal.ru/staff/gornyy/texts/dlib.html>. – Загл. с экрана.

8. *Чекмарьов А. О.* Національна система електронних бібліотек / А. О. Чекмарьов, Л. Й. Костенко, Т. П. Павлуша. – К., 1998. – 50 с.

9. Горовий В. М. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / В. Горовий ; наук. ред. Л. А. Дубровіна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – С. 279.

10. *Онищенко А. С.* Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского как многопрофильный научно-исследовательский центр / А. С. Онищенко, В. Г. Попроцкая // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – К., 2003. – С. 25.

11. *Горовий В. М.* Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / В. М. Горовий ; наук. ред. Л. А. Дубровіна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – С. 284–285.

12. *Галаган Д.* Библиотеки будущего [Электронный ресурс] / Д. Галаган. – Нидерланды, Дельфт : Технический ун-т. – Режим доступа: <http://www.cei.uran.net.ua/archives/2001>. – Загл. с экрана.

13. *Мотульский Р. С.* Общее библиотековедение / Р. С. Мотульский. – М. : Либерия, 2004. – С. 205.

УДК 025.2:004.65:004.72.056.52

Володимир Касаткін,

мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

СПЕЦИФІКА ВІДОБРАЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ НА БІБЛОТЕЧНИХ САЙТАХ (ІНФОРМАЦІЯ ПРО ФОНДИ ТА КОРИСТУВАЧІВ)

Бібліотека – живий організм, що розвивається.

Ш. Ранганатан

У статті розглянуто специфіку відображення інформаційних ресурсів бібліотеки на веб-сайті, методика й способи організації інформації для публікації на бібліотечних сайтах. Розглянуто можливості використання соціальних мереж для зв'язку з користувачами.

Ключові слова: Інтернет, бібліотечні фонди, бази даних, електронні ресурси, електронна бібліотека, соціальні мережі.

До інформатизації українського суспільства значного поштовху надало прийняття Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», у якому основним завданням визначається: «сприяння кожній людині на засадах широкого використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій можливостей створювати інформацію і знання, користуватися та обмінюватися ними, виробляти товари та надавати послуги, повною мірою реалізуючи свій потенціал, підвищуючи якість свого життя і сприяючи сталому розвитку країни на основі цілей і принципів, проголошених Організацією Об'єднаних Націй, Декларації принципів та Плану дій, напрацьованих на Всесвітніх зустрічах на вищому рівні з питань інформаційного суспільства. В сукупності з напрацюваннями попередніх років щодо становлення інформаційного суспільства України, формується система національних інформаційних ресурсів і доступу до цих ресурсів у мережі Інтернет» [1].

Для розвитку інформаційного суспільства надзвичайно важливим є поширення інформації та її доступність для населення. Бібліотека являє собою значущу ланку в цій системі комунікації між виробниками інформаційних продуктів та їхніми споживачами. На сьогодні проводиться

багато досліджень бібліотечних сайтів, доступу до фондів з мережі Інтернет і розвитку системи віддаленого доступу до бібліотечних ресурсів. Тож виникає потреба систематизувати ці дані, розглянути деякі аспекти розвитку бібліотечних ресурсів у розрізі розвитку соціальних комунікацій.

Робота бібліотеки та особливості надання інформації користувачеві нерозривно пов'язані із суспільними потребами і світовими тенденціями. Сьогодні бібліотеки мають змогу розкрити все багатство власних фондів, пропонують нові послуги, у них з'являється можливість максимально повно задовольнити запити відвідувачів:

1. Забезпечується доступ користувачів до електронних баз даних безпосередньо в бібліотеці.

2. Надається доступ до інформації на новітніх носіях інформації.

3. Стають доступними повнотекстові бази даних на електронних носіях, створених бібліотекою або придбаних нею.

4. Відвідувачі мають змогу користуватися можливостями Інтернету, електронної пошти завдяки відкриттю відповідних інформаційно-ресурсних центрів у бібліотеках.

5. Організовується ефективна робота з дистанційного обслуговування різних категорій користувачів.

6. Формується штат працівників, які досконало володіють електронними інформаційними технологіями, забезпечують відповідно до нинішніх вимог організацію інформаційних ресурсів, підготовку їх до ефективного використання та якісного надання її користувачам.

На сучасному етапі реалізується масштабний проект, фінансований Фондом Білла і Мелінди Гейтсі, у рамках програми «Бібліоміст» проекту «Глобальні бібліотеки». Протягом п'яти років у бібліотеках буде відкрито понад 1000 інтернет-центрів, а також тренінгові центри для бібліотечних працівників у кожній області. Адміністрування проекту здійснює фонд IREX разом з Українською бібліотечною асоціацією та методичними центрами провідних бібліотек [2].

Веб-сайт є невід'ємною частиною бібліотеки й тому сприймається не лише як її презентація в мережі, а і як джерело інформації, безпосереднє представництво. Читачі, що користуються інтернет-мережею щодня, знають, як шукати потрібну інформацію, і з легкістю можуть розрізнити хороший сайт від посереднього. Відповідно до головних цілей і завдань бібліотечного ресурсу формується і його змістове наповнення. Важливо, щоб наповнення сайту було цінним, інформативним і змістовним, а також зробити його інтерфейс зручним для користування і задоволення запитів

користувачів. Можна виділити такі критерії оцінювання якості бібліотечних сайтів: глибина змісту, легкість навігації, стабільність, оперативність оновлення інформації, доступність для користувачів, єдиний дизайн для всіх розділів.

Зробити свої фонди широкодоступними, наблизити їх до користувача, навчити його орієнтуватися в них, виокремити й структурувати найбільш значущу інформацію з величезного її потоку, нарешті надати своїм абонентам у користування світові інформаційні ресурси – це, власне, те, для чого бібліотеки почали створювати власні інформаційні продукти, сайти в мережі Інтернет. Важливим є те, що адміністрація сайту повинна доповнювати зміст з урахуванням особливих потреб користувачів, а також бути впевненою, що користувач зможе легко знайти необхідні, потрібні ресурси, і одночасно гарантувати, що вона не перевантажує свої веб-сайти незатребуваним і непопулярним контентом [3].

Розглядаючи сторінки бібліотек України в мережі Інтернет, можна виділити такі розділи, які формують сайт бібліотеки:

- Останні події (або Новини) – літературні новини, візити, важливі події бібліотечного життя тощо;
- Електронний каталог;
- Електронні ресурси (Електронна бібліотека);
- База періодичних видань;
- Віртуальні виставки – тематичні й персональні добірки матеріалів, фотодокументів та ін.;
- Віртуальна довідка – онлайн-консультації в пошуку книг та електронних ресурсів;
- Корисні посилання;
- Бібліотечна інформація – актуальні статті та інші документи з професійної діяльності.

Більшість із перерахованих розділів формує структуру головної сторінки, у свою чергу маючи певні специфічні підрозділи. З огляду на ті значні зміни, які відбуваються на сайтах регіональних бібліотек у плані побудови й наповнення, можна помітити, наскільки зросло їх значення. Адже широкомасштабне виробництво інформації в електронній формі та величезна кількість джерел, що існують винятково в електронному вигляді, створюють середовище, у якому бібліотека повинна опанувати віртуальні ресурси, і не тільки для споживання інформації, а й для того, щоб заявляти про себе, розміщуючи в мережі інформацію про свої фонди й послуги.

Як відомо, одним із завдань бібліотеки є створення вторинної інформації. Електронні довідково-бібліографічні ресурси й комунікаційні

технології значно збільшують надійність й ефективність довідкового апарату (бібліотечні каталоги, бібліографічні бази даних, енциклопедичні, довідкові видання в електронній формі) й надають можливість отримувати відомості з більшої кількості різних джерел, у тому числі й з бібліотек багатьох країн світу. Це дає змогу істотно збільшити кількість реально виконаних бібліографічних запитів, прискорити й поліпшити ефективність цієї роботи [4].

На думку багатьох користувачів, фахівців, чи не найкориснішим сервісом на бібліотечному веб-сайті є електронний каталог, що стає особливо цінним, перебуваючи у всесвітній мережі, що дає змогу забезпечити цілодобовий доступ до відомостей про бібліотечний фонд. Загальний електронний каталог містить три великі розділи, що відображають традиційну для бібліотеки систему каталогів і бібліографічні описи неперіодичних видань; бібліографічні описи періодичних видань; аналітичні описи статей та інших складових частин документів.

Перший розділ Електронного каталогу на логічному рівні поділено на підрозділи, склад яких ураховує прийняту в бібліотеці систему розміщення фонду, обліку й звітності: основний фонд, дисертації, аудіовізуальні документи. Усі ці підрозділи є в єдиному електронному каталозі і виділені для зручності збирання та обробки статистики, а також для пошуку користувачем документів з відповідного підрозділу.

Другий розділ Електронного каталогу – «Періодика» – містить короткі бібліографічні описи журналів, газет.

Третій розділ Електронного каталогу – «Картотека статей» – також є єдиним масивом аналітичних описів статей (складних частин видань), без огляду на вид видання, що є джерелом для складання аналітичного опису. Електронний каталог дає змогу здійснювати багатоваріантний спосіб пошуку. Необхідно мати чітке уявлення про існування локальних й інтернет-каталогів, які ще називають онлайновими. Перші – призначені для читачів бібліотеки, які в залах каталогів або читальних залах можуть скористатися ними за допомогою чергового консультанта. В інтернет-каталогах консультанта немає, і ніхто не навчить користувача тонкощам роботи з цим ресурсом. Як відомо, інтернет-каталоги створюються для широкого кола користувачів, що ставить перед користувачьким інтерфейсом жорсткі вимоги щодо його зрозумілості й доступності для не підготовленого користувача [4].

З метою прискорення процесів бібліографічної обробки документів, виключення дублювання процесів, отримання переваг колективного використання ресурсів, зокрема, Кіровоградська обласна універсальна

наукова бібліотека ім. Д. Чижевського виступила з ініціативою створення на власному сайті онлайнного центру корпоративної каталогізації для бібліотек України. Згідно з цими правилами, кожний учасник вносить свою частину даних до корпоративного каталогу та отримує право на одержання (перекачування) даних, що створені іншими учасниками проекту. Чернівецька обласна універсальна наукова бібліотека ім. М. Івасюка входить до складу створеного центру. Певним сприятливим фактором розвитку співпраці цих бібліотек є використання учасниками проекту однієї системи автоматизації бібліотечних процесів ІРБІС. Програма автоматизації бібліотечних процесів ІРБІС дає змогу реалізувати всі типові бібліотечні процеси: комплектування, систематизацію документів, каталогізацію, читацький пошук, книговидачу, адміністрування, надання ресурсів через Інтернет, а також здійснювати роботу в корпоративних мережах на основі взаємопов'язаного функціонування семи автоматизованих робочих місць (модулів) – «Комплектатор», «Каталогізатор», «Читач», «Книговидача», «Адміністратор», www/IRBIS та Z-IRBIS.

У процесі вдосконалення методів наукової обробки документів повнота й точність індексування документів багато в чому визначають ефективність самостійної роботи користувачів з електронними каталогами, а отже, рівень і глибину задоволення читацьких запитів, поповнення і збагачення знань. Тому доцільно зупинитися і на механізмі індексування документів. Індексування – це процес вираження змісту документа/запиту через інформаційно-пошукову мову (ІПМ) за допомогою термінів індексування (класифікаційних індексів, предметних рубрик, ключових слів, дескрипторів).

Для індексування документів бібліотеки, як правило, користуються «Бібліотечно-бібліографічною класифікацією» (ББК). У процесі систематизації документів бібліографи-систематизатори користуються алфавітно-предметним покажчиком (АПП), який є одним зі зручних інструментів під час добору класифікаційних індексів з відповідної системи класифікації. На сьогодні бібліотеки активно працюють із комп'ютерним словником понять, мається на увазі впровадження автоматизованого інформаційно-пошукового тезауруса (АПТ). Автоматизований інформаційно-пошуковий тезаурус – це реалізований на базі комп'ютера словник понять і словник зв'язків між поняттями.

Використання АПТ дає змогу конструктивніше виконувати загальні та специфічні операції на кожному рівні соціально-комунікативної діяльності, професійно підтримувати й задовольняти швидкозмінювані

інформаційні потреби користувачів і можливості отримувати доступ до інформації [2].

До складу інформаційної структури бібліотечного сайту також можна віднести електронні бібліотеки. У більшості випадків – це самостійні інтернет-структури, але вони можуть входити до складу сайту (наприклад, Електронна бібліотека авторефератів дисертацій, сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського).

Електронна бібліотека (digital library) – це інтегрована інформаційна система, яка дає змогу накопичувати, зберігати та ефективно використовувати різноманітні колекції електронних повнотекстових і мультимедійних документів, що доступні в зручному для користувача вигляді [6]. Крім електронних документів, об'єктами опрацювання в електронних бібліотеках є також бази даних, мапи, карти користувача, посилання, інші електронні бібліотеки тощо.

За функціональною спрямованістю розрізняють електронні бібліотеки загального характеру й спеціалізовані. Перші зберігають інформаційні ресурси з багатьох напрямів знань і використовують переважно мінімальний інструментарій, що забезпечує реалізацію стандартних функцій інформаційної системи. Спеціалізовані електронні бібліотеки зберігають і надають доступ до інформаційних ресурсів у певній предметній області. Вони багатофункціональні і разом з набором стандартних послуг надають можливість нетрадиційного характеру обробки, задоволення специфічних вимог (зберігання результатів та архівів експериментів, підтримка часових і просторових характеристик даних, спеціальні форми завдання вхідних та вихідних даних – картографічні, графічні, оцифровані фотографії, звукозаписи тощо) [6]. Опис специфіки електронної бібліотеки, як значущої і ємної компоненти бібліотечного сайту, вимагає окремої уваги, тож було б не доцільно намагатися розглянути його в межах цієї статті. Хочеться лише зазначити, що на сьогодні найбільшою категорією користувачів бібліотечного веб-сайту є учні старших класів, студенти та аспіранти, яким потрібна різноманітна інформація для навчання, підготовки рефератів, курсових проєктів, виступів, розробки наукових проєктів, написання статей тощо. Отже, надання доступу до повнотекстових даних і допомога в пошуку необхідної інформації чи не найбільше цікавить цих користувачів.

На думку закордонних фахівців, бібліотеки XXI ст. – це електронні бібліотеки, які являють собою мережу, що з'єднує бібліотеку із зовнішнім світом через електронні технології. Деякі вітчизняні фахівці під електронною бібліотекою розуміють сховище електронних документів,

оснащене механізмами для ефективного доступу й роботи з ними. У перспективі фонди, каталоги, повнотекстові ресурси всіх бібліотек розглядатимуться як складові частини єдиної електронної бібліотеки. Тобто електронні бібліотеки відрізняються від традиційних не тільки й не стільки тим, що використовують електронний формат видань, а насамперед тим, що забезпечують доступ до віддаленого, розподіленого й різноманітного ресурсу за допомогою телекомунікаційних технологій [7].

Бібліотека, як соціальний інститут, виконує функцію посередника в процесі донесення соціально важливої інформації до споживача. Соціально-економічна та інформаційна ситуація в Україні, що динамічно змінюється, потребує постійних перетворень у процесі бібліотечно-інформаційного обслуговування, удосконалення методів і форм задоволення інформаційних потреб споживачів. Усе це зумовлює виділення ще одного напрямку розвитку бібліотечних інтернет-ресурсів – соціальних комунікацій.

Бурхливий розвиток і поширення соціальних мереж і різноманітних проявів соціалізації інтернет-ресурсів на початку II десятиріччя XXI ст. надали можливість багатьом державам, приватним структурам й установам по-іншому подивитися на розвиток мережі Інтернет. Залучення корпоративних і державних установ до соціальних мереж зростає з кожним днем.

Закордонні колеги вже давно зацікавилися розвитком соціальних мереж і можливістю їх використання для зв'язку з читачами. У презентації С. Клапп для Асоціації бібліотек штату Коннектикут зіставляється рейтинг відвідуваності у вересні 2007 р. Facebook (24,2 млн відвідувачів) і Бібліотеки Конгресу (1,6 млн відвідувачів) [8]. Порушується питання використання бібліотеками сайтів соціальних мереж для роботи з молоддю, створення онлайн-груп для підтримки бібліотек (наприклад, додавання бібліотеки в друзі, консультації для школярів) і «перенаправлення» користувачів на сайт бібліотеки. Вони ставлять питання, як при роботі через соціальну мережу збільшити поінформованість користувачів, донести інформацію стосовно нових надходжень чи експозицій тощо. Обговорюється можливість надання сервісу посилань для читачів, проведення рекламних акцій тощо, створення додатка для Facebook для пошуку бібліотечних ресурсів, надання доступу до останніх новин бібліотеки.

Бібліотекарі в усьому світі використовують соціальні мережі для підтримання зв'язку з відвідувачами бібліотек і спілкування з ними в інтерактивному режимі. Соціальні мережі, без сумніву, надають значні можливості для комунікації з читачем, для проведення

різноманітних акцій, конкурсів для зацікавлення користувачів, збільшення їхньої поінформованості щодо ресурсів бібліотеки. Наприклад, для зручності відвідувачів на сторінці Netvibes Дублінської міської публічної бібліотеки представлені різноманітні види інформації з усієї мережі Інтернет. Використання груп і власних сторінок у відомих соціальних мережах («ВКонтакте», Facebook, «Однокласники», Twitter та ін.) надає бібліотекам можливість вивчати й спрямовувати зацікавленість, поліпшувати якість власних веб-ресурсів. Особливо зацікавленими в такому спілкуванні можуть бути невеликі бібліотеки, адже такий спосіб інформування читачів не потребує значних грошових вкладань і людських ресурсів для створення власної інфраструктури і може принаймні на перших етапах становлення замінити власний веб-сайт у мережі Інтернет.

Бібліотечні сайти України вже починають використовувати соціальні мережі для комунікації з відвідувачами. Наприклад, сайт Центральної науково-технічної бібліотеки гірничо-металургійного комплексу України (cgntb.dp.ua) уже має посилання «Розкажи про нас», де читач може поінформувати про сайт своїх друзів у соціальній мережі (вибравши зі списку одну з мереж і відіславши повідомлення з посиланням на веб-сторінку). Івано-Франківська ОУНБ ім. І. Франка має власну сторінку на Facebook (<http://www.facebook.com/ifoynb>), де здебільшого передрукуються новини з веб-сайту бібліотеки та відеоблогу на Youtube (<http://www.youtube.com/user/ifoynb>), на якому виставлено ряд цікавих матеріалів про звичаї та обряди Івано-Франківщини. Свою сторінку в Facebook має і Кримськотатарська бібліотека ім. І. Гаспрінського, але, на жаль, ніякої інформації вона не містить. Луганська обласна універсальна наукова бібліотека ім. О. Горького також має свої представництва у Facebook і «ВКонтакте», де обговорюються події з життя бібліотеки, проводяться опитування і голосування тощо. Загальна кількість учасників блогів ЛОУНБ ім. О. Горького близько 800. Ряд інших ресурсів має посилання на блоги в мережах LiveJournal і Blogspot. У подальшому можна буде проаналізувати розвиток і вплив соціальних мереж на сайти бібліотек, але безсумнівно те, що розвиток суспільства підштовхує українські бібліотеки до використання новітніх і популярних засобів комунікації. Наприклад, свої сторінки у Facebook уже мають Служба інформаційно-аналітичного забезпечення Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та Національна юридична бібліотека НБУВ.

Бібліотеки стають виробниками власних електронних інформаційних ресурсів. На базі масивів бібліографічної, реферативної, аналітичної

інформації формуються різноманітні бібліотечні інформаційні продукти: електронні каталоги й картотеки, бібліографічні покажчики й реферативні видання, в електронному вигляді створюється наукова й методична література. Здійснюються роботи з оцифрування першоджерел з бібліотечних фондів і формування колекцій електронних документів. Активізується формування електронних бібліотек, що потребує певної організації електронної інформації, обліку й технологічного опрацювання електронних документів [5].

За умов активного використання Інтернету, як єдиного комунікаційного середовища, інформаційні матеріали в цифрових форматах набувають підвищеного попиту з боку користувачів. Це потребує якісного вдосконалення системи бібліотечно-інформаційного обслуговування, яка базується саме на електронних інформаційних ресурсах бібліотеки.

Як зауважує Н. Титова, одним з найважливіших питань сьогодня стає кооперація і координація роботи бібліотек. Увесь світ прагне до співробітництва – бібліотеки об'єднуються за регіональними, відомчими та іншими ознаками в консорціуми саме для роботи з електронними ресурсами. Мине час, і постане необхідність об'єднання бібліотечних, архівних і музейних закладів з метою створення зведених каталогів і повнотекстових баз даних регіону. Для цього, безумовно, слід вирішити ряд проблем: забезпечення інформаційного й лінгвістичного сполучення електронних каталогів і баз даних; наявність засобів, що забезпечують доступ до них через веб-сервер. Корпоративні підходи до створення електронних ресурсів вимагають відповідної реорганізації керування фондами на основі взаємодії з іншими бібліотеками. Під реорганізацією керування необхідно розуміти перехід від «ізолюваної незалежної моделі» до «відкритої», що передбачає тісну взаємодію з партнерами для спільного обслуговування користувачів у режимі розподілення фондів бібліотек [4].

Отже, інформаційна діяльність бібліотек активно переміщується в нове інформаційно-комунікаційне середовище. За таких обставин розвиток бібліотечних інформаційних технологій із використанням новітніх засобів комунікації з читачами створює нове обличчя бібліотеки XXI ст. Постійний інноваційний розвиток – шлях до повернення значущості бібліотеки для молоді як першочергового джерела знань і доступу до інформації.

Список використаних джерел

1. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України // Відом. Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – С. 102.
2. Робоча тека методиста / ЧОУНБ ім. М. Івасюка. – 2009. – Вип. 5 : Ефективні ресурси і послуги в бібліотеці: складові ефективного розвитку. – 24 с.
3. *Копанєва В. О.* Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету / В. О. Копанєва. – К., 2009. – 200 с.
4. *Титова Н.* Як же живуть бібліотеки України сьогодні? [Електронний ресурс] Н. Титова ; Дніпропетровська ОУНБ (з виступу на колегії Міністерства культури і мистецтв України, 27.02.2004). – Режим доступу: <http://www.chl.kiev.ua/default.aspx?id=3466>. – Назва з екрана.
5. Бібліотеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://profy.nplu.org>. – Назва з екрана.
6. *Волков С. С.* Электронная библиотека по русской литературе XIX века: перспективные методы и технологии, электронные коллекции / С. С. Волков [и др.] // Труды V Всерос. науч. конф. RSDL 2003, Санкт-Петербург (29–31 окт. 2003). – СПб. : НИИ Химии СПбГУ, 2003. – С. 268–274.
7. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22 травня 2003 р. № 851-IV // Урядовий кур'єр. – 2003. – 2 лип. – № 119. – С. 1–6.
8. *Clapp S.* Social Networking & Libraries. Connecticut State Library [Electronic resource] / S. Clapp. – Mode of access: <http://www.slideshare.net/sbclapp/social-networking-libraries>. – Title from the screen.

УДК 004.77:021.4

Оксана Пригорницька,

мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

МЕРЕЖА ІНТЕРНЕТ ЯК ЗАСІБ ІНФОРМАЦІЙНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ КОРИСТУВАЧІВ БІБЛІОТЕК

Стаття присвячена розгляду найважливіших завдань бібліотек, зокрема забезпеченню вільного й необмеженого доступу сучасних користувачів до інформаційних ресурсів за допомогою інтернет-технологій.

Ключові слова: інтернет-ресурси, веб-сайти, електронна бібліотека, електронний каталог, віртуальні виставки, віртуальна довідкова служба.

Останнім часом бібліотечне обслуговування зазнало значних змін, пов'язаних з використанням комп'ютерів, цифрових систем та Інтернету. Ніколи ще ресурси бібліотеки не були такими доступними, як сьогодні. Нові технології спрощують процеси передачі запиту, отримання і доставки інформації. Сьогоднішні користувачі легко орієнтуються у віртуальній реальності, що змушує бібліотеки шукати інноваційні підходи щодо обслуговування і спонукає надавати послуги методами, зручними для читача.

Інформатизація бібліотек на практиці – це нові можливості в обслуговуванні читачів і абонентів, забезпечення доступності фонду, збереження каталогів, вивільнення співробітників від ряду рутинних робіт з підготовки картотек, видань, списків, замовлень, листів, звітної документації тощо. Та головне – максимальне використання світової скарбниці знань, забезпечення можливостей виходу в інформаційний простір для задоволення на сучасному рівні потреб користувачів у документній інформації. Ці завдання можливо вирішити лише за умови активного використання прогресивних інформаційних технологій на базі мережевої інтеграції інформаційних ресурсів [1].

Детально розкривають тему дослідження дистантних форм обслуговування публікації російських дослідників В. Агаджаняна, Р. Гіляревського, М. Гончарова, О. Сюттюренка, М. Меньєва, Ю. Хохлова, Я. Шрайберга (мережева інтеграція інформаційних ресурсів бібліотек).

В Україні проблему дистанційного забезпечення потреб користувачів активно розробляє Національна бібліотека України імені

В. І. Вернадського. Різні аспекти проблеми дистантного обслуговування висвітлюються в працях В. Горового, Л. Костенка та ін.

Сьогодні веб-сайти стають невід'ємною частиною бібліотеки й тому сприймаються як презентація її образу в інформаційному просторі.

Інформативність бібліотечних сайтів досягається шляхом розміщення матеріалів, що представляють найбільший інтерес для віртуальних відвідувачів, якими потенційно стають усі користувачі Інтернету. Зокрема відвідувачі до таких джерел звертаються до електронного каталогу, також до інших баз даних бібліотеки, бюлетенів нових надходжень, відомостей про склад фондів і розклад роботи відділів і філій, календаря поточних і майбутніх подій (книжкових виставок, презентацій нових видань тощо).

Також на веб-сайті бібліотеки, як правило, розміщується огляд історії і сучасний стан регіону, у якому розташовано бібліотеку, на основі власної краєзнавчої колекції, з ілюстраціями видів міста, історичні довідки, карти місцевості тощо. Крім інформації про бібліотеку та її ресурси, цінним є представлення переліку посилань на найбільш багаті в інформаційному відношенні джерела інших веб-сайтів, бібліотек, що робить сервер привабливим для користувачів, які шукають в Інтернеті систематизовану інформацію.

Оскільки веб-сайти відкриті для відвідування гостями з будь-якої точки планети, наявність англomовної версії, навіть в «урізаному» вигляді, надає значної привабливості бібліотекам.

Так, сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського надає можливість своїм користувачам отримати доступ до таких інформаційних ресурсів бібліотеки, як електронний каталог, спеціалізовані каталоги, реферативна база даних, електронний фонд, тематичні зібрання, аналітичні матеріали СІАЗ, бібліотечні новини, передплачені ресурси, електронні наукові фахові видання, наукова періодика України, наукові установи, наукові біографії вчених, про В. І. Вернадського, про бібліотеку. Також сайт бібліотеки надає доступ до науково-інформаційних ресурсів Інтернету: пошукових систем, бібліотек України, національних бібліотек, електронних бібліотек, органів державної влади, національних університетів, енциклопедій, словників, газет та інтернет-видань.

Інтернет-портал бібліотеки щодоби відвідують 40–50 тис. користувачів. Особлива категорія абонентів – інформаційні служби органів державної влади, серед яких Верховна Рада України, Адміністрація Президента України й Кабінет Міністрів України.

Кількість користувачів порталу зростає експоненційно, збільшуючись на 30–40 % за рік (якщо 15 травня 2004 р. портал відвідали 2,3 тис. корис-

тувачів з різними інтернет-адресами, то 15 травня 2012 р. – 62,6 тис.). Спостерігається тенденція збільшення попиту на повнотекстові ресурси, що приводить до випереджаючого зростання трафіку (обсягу наданої користувачам інформації). Найбільш популярним є репозитарій електронних версій наукової періодики України – до нього звертається 80 % користувачів, яким щодоби надається 0,3 млн статей (три статті щосекунди).

За 2006–2010 рр. користувачами одержано 2,3 млн статей з електронних бібліотек зарубіжних постачальників наукової інформації [2].

Особливе місце на веб-сайті кожної бібліотеки займають власні електронні ресурси, зокрема електронна бібліотека та електронний каталог. Доступ до таких баз даних у режимі онлайн надає змогу віддаленим користувачам здійснювати цілодобовий пошук інформації та отримувати її незалежно від часу й місця знаходження.

Електронна бібліотека (ЕБ) – комплексна інформаційна система збору й зберігання представлених в електронній формі документів різних типів і видів, яка забезпечує при одноразовому введенні ресурсу в систему можливість багатоаспектної обробки й багаторазове використання інформації для задоволення різноманітних інформаційних потреб, з оперативним розподіленим багатокористувацьким доступом через єдиний інтерфейс [3].

Створення ЕБ надає змогу підвищити ефективність та оперативність обслуговування користувачів, розширити способи збереження культурної спадщини, що зберігається в фондах бібліотек, запобігти зношуванню фізичних примірників, розширити потенційно доступні джерела комплектування бібліотечних фондів, а також забезпечити додаткові можливості науково-дослідної роботи.

Порівняно з традиційними бібліотеками електронні мають ряд потенційних переваг:

- доставляють інформацію користувачу на місце замовлення інформації – досить мати комп'ютер, підключений до комп'ютерної мережі;
- надають більше можливостей з пошуку інформації та її обробки, оскільки практично будь-яке слово в тексті може бути пошуковим виразом;
- забезпечують доступ до унікального документа, для роботи з яким раніше вимагалось приїхати в сховище, де він зберігався; дають бібліотекам й архівам можливість забезпечити широкий доступ користувачів до своїх фондів за допомогою виставлення їх у комп'ютерну мережу;
- дають можливість бібліотекам постійно підтримувати свої

інформаційні ресурси в актуальному стані, оскільки оновлення електронної версії документа простіше, ніж друкарської;

- інформація доступна цілодобово й повсюдно;
- інформаційні матеріали можуть бути представлені в різних форматах (текст, база даних, діаграма);
- інформаційне середовище може бути інтегровано з новими формами спілкування за допомогою таких технологій, як електронна пошта й телеконференції [4].

Так, електронну бібліотеку навчальної літератури Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана (<http://lib.kneu.edu.ua/ua>) створено у 2011 р. з метою надання доступу до повних текстів навчальної літератури, рекомендованої для навчального процесу. Вона містить електронні версії та електронні публікації підручників, навчально-методичних видань, навчальних посібників та іншої літератури, опублікованої у видавництві КНЕУ (електронні публікації є лише в електронному вигляді). Доступ надається зареєстрованим у бібліотеці читачам за особистим ідентифікатором [5].

Невід'ємною складовою електронного інформаційного ресурсу бібліотеки є електронний каталог (ЕК).

ЕК – основна база даних бібліотеки, яка містить описи всіх видів документів, таких як книги, брошури, методичні посібники, навчальні матеріали, періодичні видання, дисертації, автореферати дисертацій тощо. Зі створенням електронного каталогу значно підвищується якість і швидкість пошуку, ефективність роботи бібліотекарів при мінімальних затратах на комплектування та обробку.

Створення баз даних ЕК, підтримуючи всі класичні підходи до каталогізації документів, дає змогу користувачам здійснювати більш широкі можливості для пошуку, створює додаткові, нетрадиційні пошукові елементи, дає можливість пошуку за декількома елементами одночасно.

При наповненні бази даних пріоритет надається періодичним виданням й аналітичним описам статей, бо саме періодичні видання найбільш оперативно інформують про новітні технології і передові досягнення в тій чи іншій сфері людської діяльності. Спільне використання інформації не лише підвищує поінформованість читачів, а й дає змогу бібліотеці більш ефективно використовувати свої інтелектуальні ресурси [6].

Так, прикладом використання електронних баз даних при обслуговуванні користувачів можна вважати роботу наукової бібліотеки Національного університету «Києво-Могилянська академія» (НаУКМА). Усі матеріали, що є доступними в бібліотеці НаУКМА, користувач може

отримати лише замовивши потрібний йому примірник на зручний для нього час через електронний каталог у мережі Інтернет. Така можливість дає змогу користувачам оптимальніше організувати свій робочий час у бібліотеці та загалом навчальний чи дослідний процес. Друк електронних замовлень примірників певних підбібліотек НаУКМА (налічує дев'ять структурних підрозділів), колекцій і статусів відбувається відповідно до їх фізичного розташування. Відбувається регулярне формування та друк звітів бронеполіці і звітів невиконаних замовлень.

Здійснюється постійна підтримка електронного каталогу бібліотеки. WEB–OPAC (один з основних модулів будь-якої автоматизованої бібліотечної системи, призначений для пошуку бібліографічних записів і видачі результатів пошуку в ЕК) поєднує в собі бібліографічну базу даних, що працює в режимі реального часу та містить інформацію про видання в цілому і примірники, наявні в бібліотеці. Крім того, він є інструментом для швидкого та якісного багатоаспектного пошуку й доступу до ресурсів і сервісів бібліотеки.

Станом на 1.01.2012 р. електронний каталог НаУКМА нараховував 11 віртуальних колекцій (умовно відокремлених баз бібліографічних записів, у яких матеріали об'єднані за певною ознакою):

- віртуальна колекція періодики;
- віртуальна колекція мультимедіа;
- віртуальна колекція «e-Ресурси»;
- віртуальна колекція авторефератів та дисертацій;
- віртуальна колекція нових надходжень;
- віртуальна колекція «Праці викладачів НаУКМА»;
- віртуальна колекція «Видання та публікації про НаУКМА»;
- віртуальна колекція «Наукові записки НаУКМА»;
- віртуальна колекція «Фонд рідкісних видань»;
- віртуальна колекція «Центр польських та європейських студій»;
- віртуальна колекція «Обмінний фонд».

Необхідно також зазначити, що станом на 1 січня 2012 р. загальний електронний фонд наукової бібліотеки Національного університету «Києво-Могилянська академія» становив 307 836 назв ресурсів (при загальному фонді бібліотеки в 664 775 назв), з яких:

- електронні журнали – 95 207;
- електронні книги – 74 696;
- електронні дисертації – 130 000;
- електронні газети – 780;
- відеоматеріали – 1095;

– інші матеріали – 6058 [7].

Із появою в бібліотек своїх власних сайтів стали виникати проекти щодо віддаленого обслуговування користувачів. До таких проектів належить створення віртуальних довідкових служб.

Віртуальна довідкова служба (ВДС) – це технологічне рішення традиційного довідково-бібліографічного обслуговування, одного з головних напрямів діяльності будь-якої бібліотеки. Така служба орієнтована на виконання адресних, фактографічних, уточнювальних і тематичних довідок і розширює можливості віддалених користувачів на отримання оперативної інформації.

Сутність і перспективи розвитку віртуальної (електронної) довідково-бібліографічної служби бібліотек, що надають інформаційні послуги в режимі онлайн на базі власних інформаційних ресурсів та Інтернету, розкрито в дослідженні Т. Добко «Довідково-бібліографічне обслуговування в електронному середовищі: віртуальне чи реальне».

Виходячи з тематики виконуваних запитів, можна сказати, що запити, які надходять до ВДС, не мають істотних відмінностей від тих, що виконуються традиційно в бібліотеках. Різниця полягає лише в орієнтованості на отримання не бібліографічної, а повнотекстової інформації в електронному вигляді. Таке обслуговування може здійснюватися як електронною поштою, так і на інтернет-форумах, відеоконференціях тощо.

Переваги віртуально-довідкового обслуговування для користувачів очевидні:

- розширення кордонів інформаційного обслуговування населення (обслуговуються віддалені користувачі, які не є читачами бібліотеки);
- задоволення інформаційних потреб віртуальних користувачів бібліотеки;
- отримання можливості безкоштовної віртуальної консультації;
- простота форми та оперативність довідкового обслуговування.

Незважаючи на всі переваги ВДС, спостерігається незначна кількість звернень користувачів до довідкових служб багатьох бібліотек. Це пояснюється тим, що користувачі ще не звикли до такої послуги або мають обмежений доступ до мережі Інтернет.

Так, згідно з архівами виконаних довідок, які розміщені на сайтах бібліотек, службою віртуальної довідки Запорізької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. Горького за весь час роботи опрацьовано 2227 звернень (<http://www.zounb.zp.ua/vss?>), Херсонською обласною науковою бібліотекою ім. О. Гончара – 2405 звернень (<http://www.>

lib.kherson.ua/vss.htm?p=0), Чернігівською обласною універсальною науковою бібліотекою ім. В. Г. Короленка – 37 звернень (<http://libkor.cg.ukrtel.net/index.php?id=4&sid=2&chapter=1&tab=4>).

Значною мірою розширенню можливостей ВДС сприяє об'єднання бібліотек України для створення корпоративної віртуальної довідкової служби, що дає змогу здійснювати централізоване віртуально-довідкове обслуговування користувачів. Робота в межах корпорації надає можливість направляти запити віддалених користувачів саме до тих бібліотек, чії фонди, колекції, а також рівень професійної кваліфікації персоналу найбільше відповідає кожному конкретному запиту. Так, проект «Корпоративна віртуальна довідкова служба наукових бібліотек Харкова» підтримується такими бібліотеками: Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Короленка, Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В. Каразіна, Центр науково-гуманітарної інформації Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія», Наукова бібліотека Харківського національного університету радіоелектроніки, Харківська міська музично-театральна бібліотека ім. К. Станіславського (<http://korolenko.kharkov.com/online/index.php>).

Ще одним із видів дистантного обслуговування є віртуальні виставки. Існують різні моделі електронних виставок: виставка-питання; виставка-цитата; виставка-хроніка; виставка-вікторина; виставка-кросворд; виставка-ілюстрація. Основа їх – сукупність бібліографічних описів, ілюстративний матеріал [8].

Під поняттям «віртуальні виставки» різні фахівці розуміють презентацію книг в електронному форматі. Її безумовною перевагою є те, що це умовно не обмежений у часі та просторі захід, який реалізується за рахунок інтернет-ресурсів, у межах якого бібліотека має можливість розмістити текстову інформацію, графічне, аудіо- або відеозображення експонатів, що розкривають зміст виставки.

Таким чином, віртуальна виставка не дає можливості користувачеві фізично використовувати книгу, тому обмежує його можливість в отриманні змістовної інформації. Водночас віртуальна виставка дає змогу користувачеві в зручний час знайомитися з представленими на виставках документами та висловлювати свою думку про них, а бібліотекареві – спрямувати увагу читача на додаткові інформаційні джерела, наявні в мережі, або запропонувати скористатися іншими сервісними послугами бібліотеки.

Використання в бібліотечній практиці віртуальних виставок дає змогу вирішити ряд проблем, які неможливо вирішити традиційними методами.

Це, зокрема:

- забезпечення збереження документів;
- оперативність організації виставки та можливість постійного її поповнення новими документами;
- представлення документів у потрібній кількості назв;
- необмеженість терміну експонування документів;
- можливість перегляду змісту окремих документів, зокрема збірників наукових праць та ілюстрацій;
- розкриття змісту представленого видання за допомогою анотації;
- представлення документів, які відсутні у фондах цієї бібліотеки, але мають певне значення для розкриття заданої теми;
- можливість дистанційного перегляду виставки без відвідування бібліотеки в будь-який час (24 години на добу, сім днів на тиждень).

Відвідувачі віртуальної виставки можуть отримати повну інформацію за темою, що їх цікавить, без поспіху, часових або географічних обмежень і витрат, супутніх традиційним виставкам, наочно ознайомитися з інформаційним ресурсом та одержати додаткову інформацію. Це, безумовно, сприятиме зверненню користувачів до ресурсів бібліотеки, більш активному її відвідуванню [9].

Так, наприклад, на сайті Дніпропетровської обласної науково-медичної бібліотеки (<http://medlib.dp.gov.ua>), крім традиційних виставок, у 2011 р. готувалися та розміщувалися на сайті бібліотеки віртуальні виставки, які були підготовлені в рамках інформаційного забезпечення національних й обласних програм у галузі охорони здоров'я:

- «Перинатальні технології. Безпечне материнство»;
- «Лікувально-діагностичні заходи в боротьбі з туберкульозом»;
- «Надання первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини». Щомісяця оновлювалася постійно діюча виставка «Інформаційна допомога практичному лікарю» [10].

Наприклад, на сайті бібліотеки Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова (<http://www.vnmu.vn.ua>) були представлені віртуальні виставки «Автор історичних романів – Генрик Сенкевич», автор М. Мельник та «Не дождавшийся рассвета» (до 130-річчя від дня народження С. Цвейга), автор І. Лозан. До уваги користувачів надавалася дещо ширша інформація, порівняно з традиційною виставкою: біографії письменників, цікаві сторінки їхнього життя, вислови авторів і про них, цитати й афоризми, анотації творів, відображення в кінематографі тощо. За формою подання матеріалів ці дві виставки різні, що говорить про творче ставлення працівників до такої роботи [11].

Не залишилися осторонь бібліотеки і від бурхливого розвитку соціальних мереж. Дедалі частіше можна зустріти на сайтах бібліотек гіперпосилання на Facebook, Twitter, «ВКонтакте», а також на інші соціальні мережі.

Створення власних сторінок у соціальних мережах – це певного роду спосіб встановити неформальний контакт з читачами, зняти в них бар'єри спілкування, відповісти на їхні запитання і запропонувати корисну інформацію.

Так, Наукова бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія» (<http://www.library.ukma.kiev.ua>) представлена в декількох соціальних мережах, таких як Facebook, Flickr, Twitter, а Донецька обласна універсальна наукова бібліотека ім. Н. К. Крупської (<http://www.library.donetsk.ua>) – у Facebook, «ВКонтакте», Blogger. На сторінках цих соцмереж розміщується інформація про заходи, що відбуваються в бібліотеках, здійснюється опитування для виявлення читачьких уподобань тощо.

Розвиток інформаційних технологій і глобальної мережі Інтернет спричинив значні перебудови в суспільстві, що привело до автоматизації всіх процесів людської діяльності. Цей процес поширився і на бібліотеки та охопив усю її діяльність. Тому перед бібліотеками стоїть завдання вчасно реагувати на зміни, які відбуваються в суспільстві, слідкувати за появою нових інформаційних технологій з метою вдосконалення обслуговування користувачів.

Поряд із «класичними» технологіями, які бібліотеки використовують у спілкуванні з користувачем – інформаційні сайти, служби віртуального довідкового обслуговування, електронні каталоги, репозитарії відкритого доступу та ін., необхідно використовувати й нові підходи до спілкування. Так, присутність бібліотек у різноманітних соціальних мережах сприятиме популяризації власних сервісів і ресурсів, підштовхне користувачів до активного спілкування і значно полегшить пошук нових читачів.

Список використаних джерел

1. *Павлуша Т.* Сучасні проблеми інформатизації бібліотек України: бібліотекознавчі аспекти / Т. Павлуша // Бібліотека. Інформація. Суспільство : зб. наук. пр. – К., 1998. – С. 116–121.

2. Загальна статистика порталу НБУВ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/library/webstat.html>. – Назва з екрана.

3. *Резніченко В.* Електронні бібліотеки: інформаційні ресурси та сервіси [Електронний ресурс] / В. Резніченко, О. Захарова, Е. Захарова. – Режим доступу: eprints.isofts.kiev.ua/142/1/Резнко%233.doc. – Назва з екрана.

4. *Лапо П. М.* Введение в электронные библиотеки [Электронный ресурс] / П. М. Лапо, А. В. Соколов. – Режим доступа: <http://www.iatp.by/handouts/library/e-libraries/2-16.htm>. – Загл. с екрана.

5. Електронна бібліотека навчальної літератури КНЕУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.kneu.edu.ua/ua/irbis>. – Назва з екрана.

6. У сучасній бібліотеці потрібно автоматизувати всі бібліотечні процеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dilovod.com.ua/publ/stati/statti/u_suchasnij_biblioteci_potribno_avtomatizuvati_vsi_bibliotichni_procеси/4-1-0-529. – Назва з екрана.

7. Звіт про роботу наукової бібліотеки НаУКМА за 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/handle/1-23456789/1316>. – Назва з екрана.

8. «Нестандартні» виставки та новітні інформаційні технології у виставковій роботі [Електронний ресурс] // КЗ «Інноваційно-методичний центр». – Режим доступу: http://kzime.at.ua/publ/komunikacijne_zasidannja/quot_nestandardni_quot_vistavki_ta_novitni_informacijni_tekhnologiji_u_vistavkovij_roboti/33-1-0-191. – Назва з екрана.

9. *Чорноморець З. О.* Виставкова діяльність в шкільній бібліотеці : посіб. для шкільних бібліотекарів класних керівників, учителів-предметників / З. О. Чорноморець; Привовчанська ЗШ. – 2011. – 31 с.

10. Інформаційно-аналітичний звіт про роботу Дніпропетровської обласної науково-медичної бібліотеки та мережі медичних бібліотек області в 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://medlib.dp.gov.ua/Інформаційно-аналітичний%20звіт%20ДОНМБ%20за%202011%20рік.pdf>. – Назва з екрана.

11. Звіт про діяльність бібліотеки Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова за 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.vsmu.edu.ua/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1. – Назва з екрана.

УДК 02:001.9:37.014.12

Олег Натаров,

мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУЧАСНИМИ БІБЛІОТЕКАМИ ДОСТУПУ ДО НАУКОВИХ ЗНАНЬ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОСВІТУ

У статті розглядається роль сучасної бібліотеки в забезпеченні права людини і громадянина на освіту. Доводиться, що інформаційні можливості сучасної бібліотеки створюють сприятливі умови для користування особою правом на освіту. Порушуються питання включення бібліотечних установ у систему організаційно-правових гарантій прав та свобод людини й громадянина.

Ключові слова: право людини і громадянина на освіту, гарантії прав та свобод людини й громадянина, бібліотечна система України, Національна бібліотека України.

На сучасному етапі відбувається черговий вибух технологічної і мирної соціальної революції – становлення інформаційного суспільства. З кожним днем активніше розвиваються сучасні інформаційні технології (ІТ) в Україні. ІТ на сьогодні охоплюють практично всі сфери сучасного суспільства: органів державного управління, фінансово-кредитної сфери, інформаційного обслуговування підприємницької діяльності, науки, освіти тощо. В умовах вільного та відкритого суспільства за допомогою інформації особа, державні та громадські структури задовольняють свої інтереси, реалізують свої права і свободи.

Разом з тим, міжнародне співтовариство спонукає Україну до підтвердження взятих на себе обов'язків з гарантування високого рівня захисту прав людини. Питання здійснення прав і свобод людини в Україні постійно перебувають у полі зору як міжнародної спільноти, так і української влади [8, 13, 19].

Важливим елементом системи конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина є культурні права, основним серед яких є право на освіту. Закріплене в конституціях більшості розвинутих держав право на освіту посідає чільне місце в структурі конституційно-правового статусу людини та є необхідним фактором розвитку не тільки

особистості, її інтелектуального потенціалу, але й політичної та економічної системи суспільства.

Проблеми забезпечення права на освіту розглядалися в дослідженнях про правове положення особи та систему гарантування прав і свобод людини і громадянина, вони також досліджувались у контексті інших проблем теорії конституційного права. Ці питання розглядались, зокрема, у працях А. Колодія та А. Олійника [4], Ю. Тодики і В. Журавського [20], Н. Шукліної [9], М. Баглая, Ю. Лейбо та Л. Ентіна [1], О. Герасімова [5], О. Лукашевої [6] та інших учених.

Разом з тим, на нашу думку, залишається актуальним висвітлення питання ролі і місця сучасної бібліотеки в забезпеченні права людини і громадянина на освіту.

Освіта визнається однією з пріоритетних сфер соціально-економічного, духовного та культурного розвитку суспільства. Право на освіту – це право людини на здобуття певного обсягу знань, культурних навичок, професійної орієнтації, які необхідні для нормальної життєдіяльності в умовах сучасного суспільства.

Освіта – це цілеспрямований процес виховання і навчання з метою набуття встановлених державою освітніх рівнів.

За положеннями ст. 53 Конституції України право на освіту гарантовано кожному (ч. 1); держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах (ч. 3). Право на освіту гарантується кожній людині на принципах рівності, визначених ст. 24 Конституції України. Визнання права кожної людини на освіту відповідає, зокрема, Загальній декларації прав людини (ст. 26), Міжнародному пакту про економічні, соціальні та культурні права (ст. 13).

Освіта в Україні здійснюється згідно з законами України («Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту» тощо), іншими нормативно-правовими актами, якими, зокрема, вирішуються питання створення мережі навчальних закладів освіти, їх фінансування, оплати праці та встановлення державних соціальних гарантій і пільг для працівників цих закладів.

Розвиток різних видів освіти та форма навчання здійснюється як через розгалужену мережу державних і комунальних навчальних закладів, так і через державне фінансування і підтримку наукових досліджень у галузі освіти, підготовки педагогічних і науково-педагогічних кадрів для всіх рівнів навчальних закладів, видання підручників, виготовлення наочних

і навчальних посібників, матеріально-технічне забезпечення навчальних закладів на рівні встановлених нормативів.

Вагомим чинником реального забезпечення конституційного права людини і громадянина на освіту, поряд з його визнанням, дотриманням і повагою, є гарантування, яке здійснюється за допомогою специфічних засобів – гарантій. Як загальне поняття гарантії прав та свобод людини й громадянина являють собою насамперед основні умови, способи і засоби, за допомогою яких кожна особа має можливість реалізувати свої права.

У юридичній літературі гарантії прав і свобод людини й громадянина поділяють на нормативно-правові та організаційно-правові [10].

Пріоритетним видом юридичних гарантій є нормативно-правові гарантії, під якими слід розуміти систему норм щодо реалізації прав та свобод людини й громадянина.

Разом з тим здійснення права на освіту відбувається не тільки шляхом застосування нормативно-правових гарантій, але й за допомогою організаційно-правових гарантій. Організаційно-правові гарантії – це система органів державної влади, організацій, діяльність держави та всіх її органів, посадових осіб, громадських організацій щодо створення сприятливих умов для реального користування громадянами своїми правами та обов'язками.

На нашу думку, до системи організаційно-правових гарантій людини й громадянина необхідно також включити бібліотечну систему України.

У всьому світі бібліотечні фонди розглядаються як стратегічний ресурс держави, головний ланцюг системи збереження культурного надбання нації.

У затверженому в серпні 2012 р. Міжнародною федерацією бібліотечних асоціацій та установ (ІФЛА) «Кодексі етики ІФЛА для бібліотекарів та інших інформаційних працівників», який протягом трьох років розробляла робоча група федерації – члени і колишні члени її Комітету з доступу до інформації та свободи висловлення (FAIFE), основна місія бібліотекарів та інших інформаційних працівників – забезпечувати всім доступ до інформації задля власного розвитку, освіти, культурного збагачення, дозвілля, економічної діяльності, поінформованої участі та розширення демократії [3].

Вітчизняні бібліотеки та інформаційні центри України є потужними складовими національної інформаційної інфраструктури, їхній розвиток характеризується динамічним формуванням традиційного та електронного середовища, активізацією використання їхнього потенціалу суспільством, упровадженням сучасних інновацій, пов'язаних із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій.

У контексті нашої теми слід зазначити, що в законах України, на яких ґрунтується правове регулювання в галузі освіти, бібліотекам відводиться важлива роль (наприклад, ст. 39, 49 Закону України «Про освіту», ст. 19 Закону України «Про загальну середню освіту», ст. ст. 28, 30 Закону України «Про вищу освіту») [16, 14, 12].

Зокрема, Законом України «Про вищу освіту» передбачено, що вищий навчальний заклад повинен мати у своєму складі бібліотеку, наявність якої, разом з необхідною матеріально-технічною, науково-методичною та інформаційною базами, науково-педагогічними кадрами, є обов'язковою умовою видачі йому ліцензії (ст. 30, ст. 28).

Бібліотечна система України, тобто розгалужена мережа бібліотек різних видів, пов'язаних узаємодією і взаємовикористанням бібліотечних ресурсів (ст. 1 Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу») охоплює понад 40 тис. бібліотек різного відомчого підпорядкування, які налічують близько 700 млн бібліотечних фондів і надають послуги всім верствам населення. У багатьох регіонах України здійснюється не тільки традиційне бібліотечне обслуговування, а й створюються умови для його вдосконалення завдяки постійному розвитку соціальних і культурних комунікацій відповідно до вимог сучасності.

Основою державної політики в галузі бібліотечної справи є реалізація прав громадян на бібліотечне обслуговування, забезпечення загальної доступності до інформації та культурних цінностей, що збираються, зберігаються та надаються в тимчасове користування бібліотеками.

Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» гарантує право на вільний доступ до інформації, знань, залучення до цінностей національної та світової культури, науки та освіти, що зберігаються в бібліотеках. Стаття 1 цього Закону визначає бібліотеку як інформаційний, культурний, освітній заклад (установа, організація) або структурний підрозділ, що має упорядкований фонд документів, доступ до інших джерел інформації та головним завданням якого є забезпечення інформаційних, науково-дослідних, освітніх, культурних та інших потреб користувачів бібліотеки.

Право на бібліотечне обслуговування, незалежно від статі, віку, національності, освіти, соціального походження, політичних та релігійних переконань, місця проживання, мають громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах (ст. 21).

Користувачі бібліотек, зокрема, мають право безоплатно користуватися інформацією про склад бібліотечних фондів через довідково-

пошуковий апарат (крім комерційних баз даних); безоплатно отримувати консультаційну допомогу в пошуку та виборі джерел інформації; безоплатно отримувати в тимчасове користування документи з фондів бібліотеки (крім документів, придбаних за кошти, одержані від господарської діяльності бібліотеки); одержувати документи або їх копії за міжбібліотечним абонементом; одержувати інформацію з інших бібліотек, користуючись каналами зв'язку; користуватися іншими видами послуг, у тому числі на платній основі.

При цьому Закон встановлює, що доступ до документів та надання бібліотечних послуг користувачам бібліотек здійснюються з дотриманням вимог щодо забезпечення охорони державної таємниці, забезпечення зберігання фондів бібліотек, а також відповідно до статутів (положень) бібліотек, правил користування бібліотеками (ст. 22).

Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» визначає види бібліотек (ст. 6). Так, за значенням бібліотеки поділяються на: всеукраїнські загальнодержавного значення (національні, державні); республіканські (Автономної Республіки Крим); обласні; міські; районні; селищні; сільські. За змістом бібліотечних фондів бібліотеки є: універсальні; галузеві; міжгалузеві. За призначенням бібліотеки поділяються на: публічні (загальнодоступні), у тому числі спеціалізовані для дітей, юнацтва, осіб з фізичними вадами; спеціальні (академії наук, науково-дослідних установ, навчальних закладів, підприємств, установ, організацій).

На нашу думку, серед перерахованих видів бібліотек у процесі забезпечення права на освіту найбільш вагому роль відіграють всеукраїнські загальнодержавного значення (національні й державні) бібліотеки.

Зокрема, у Законі України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (ст. 7) ідеться, що національна бібліотека України є провідним культурним, освітнім, науково-інформаційним державним закладом, що здійснює функції науково-дослідного, методичного та координаційного центру з питань бібліотекознавства, бібліографознавства, документознавства, бере участь у розробленні державної політики в галузі бібліотечної справи та її реалізації.

Національна бібліотека України володіє потужним фондом вітчизняних і найважливіших науково значущих зарубіжних документів і задовольняє найрізноманітніші потреби суспільства, сприяє розвитку науки, освіти, культури, здійснює міжнародне співробітництво у формуванні та використанні світових бібліотечних ресурсів.

Бібліотечний фонд національної бібліотеки України є національним культурним надбанням українського народу, невід’ємною складовою частиною культурної спадщини та перебуває під охороною держави.

У свою чергу, державна бібліотека визначається як бібліотека загальнодержавного значення, що здійснює бібліотечне, бібліографічне, інформаційне обслуговування користувачів та виконує функцію всеукраїнського науково-дослідного, методичного й організаційного центру бібліотек відповідної галузі або категорій користувачів (ст. 8) [11].

Як було зазначено вище, бібліотеки України є складовими національної інформаційної інфраструктури, їх розвиток характеризується динамічним формуванням традиційного та електронного середовища, упровадженням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, активізацією використання їх потенціалу суспільством.

Так, про зростання ролі бібліотек свідчить прийнята 17 серпня 2011 р. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи “Бібліотека-XXI”». Програма спрямована на підвищення ефективності використання й забезпечення доступу до документів, які зберігаються в бібліотечних, архівних і музейних фондах, що дасть змогу підвищити інформаційну культуру суспільства та ввести в науковий обіг унікальні документи, що є об’єктами національного надбання [15].

Наказом Міністерства культури України затверджено «Концепцію нового інтегрованого ресурсу – електронної бібліотеки “Культура України”». Ця електронна бібліотека вже діє і орієнтована на широкі кола громадськості. Адмініструє проект Національна парламентська бібліотека України. Планується, що ця електронна бібліотека стане складовою Національної електронної бібліотеки [18].

Найбільшою бібліотекою України, головним науково-інформаційним центром держави, що входить до найбільших національних бібліотек світу, є Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Обсяг фондів – близько 15 млн одиниць зберігання. Це унікальне зібрання джерел інформації, що містить книги, журнали, продовжувані видання, карти, ноти, образотворчі матеріали, рукописи, стародруки, газети, документи на нетрадиційних носіях інформації. Бібліотека має найповніше в державі зібрання пам’яток слов’янської писемності та рукописних книг, архіви та книжкові колекції видатних діячів української й світової науки та культури. Складові фондів – бібліотечно-архівна

колекція «Фонд Президентів України», архівний примірник творів друку України з 1917 р., архівний фонд Національної академії наук України.

Щорічно до фондів надходять 160–180 тис. документів (книг, журналів, газет тощо). Бібліотека комплектується всіма українськими виданнями, отримує примірник дисертацій, які захищаються на території України, веде міжнародний книгообмін з-понад 1,5 тис. наукових установ і книгозбірень 80 країн світу. До бібліотеки як депозитарію документів і матеріалів ООН в Україні надсилаються публікації цієї організації та її спеціалізованих установ. Із 1998 р. здійснюється цілеспрямоване формування фонду електронних документів.

Мережеві інформаційні ресурси бібліотеки містять: зібрання «Наукова періодика України» (0,5 млн статей з 1,7 тис. журналів), електронні тексти (80 тис. документів, із них 60 тис. авторефератів дисертацій), аналітичні матеріали (4 тис. бюлетенів оперативної інформації та інформаційно-аналітичних оглядів), каталоги та картотеки (3,5 млн бібліографічних записів і 5 млн зображень карток генерального алфавітного каталогу); реферативну базу даних «Україніка наукова» (400 тис. записів). В інтернет-середовищі міститься 700 тис. публікацій.

Пошуковий апарат бібліотеки має у своєму складі систему бібліотечних каталогів та картотек і фонд довідково-бібліографічних видань обсягом 200 тис. примірників. Цей фонд містить документи нормативного характеру (закони, укази, постанови тощо), енциклопедії, тлумачні словники, довідники, бібліографічні посібники. Систему бібліотечних каталогів і картотек утворюють генеральний алфавітний каталог, читацькі алфавітний і систематичний каталоги та понад 30 каталогів і картотек підрозділів бібліотеки.

Універсальними інформаційними ресурсами бібліотеки користується близько 500 тис. читачів, яким щорічно видається до 5 млн документів. Щодня бібліотеку відвідує 1–2 тис. науковців, фахівців, аспірантів і студентів. Їхнє інформаційне обслуговування здійснюється в 16 галузевих та спеціалізованих залах основного бібліотечного комплексу, а також у шести залах філії, де розміщено найбільше в Україні зібрання газет, фонди рукописів, стародруків і рідкісних видань, естампів і репродукцій, нотних видань, зібрання юдаїки, а також значна частина Архівного фонду Національної академії наук України. Інтернет-портал бібліотеки щодоби відвідують 40–50 тис. користувачів. Особлива категорія абонентів – інформаційні служби органів державної влади, серед яких Верховна Рада України, Адміністрація Президента України і Кабінет Міністрів України.

Бібліотека – наукова установа в галузі науково-інформаційної діяльності, бібліотекознавства та суміжних наук. У бібліотеці понад 40 підрозділів, що згруповані за напрямками їх діяльності в інститути (науково-методичного забезпечення бібліотечно-інформаційної роботи, рукопису, архівознавства, біографічних досліджень), центри (консервації і реставрації, культурно-просвітницький, комп'ютерних технологій, науково-видавничий), Фонд Президентів України, Національну юридичну бібліотеку і Службу інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади [7].

Так, Фонд Президентів України як спеціальна бібліотечно-архівна колекція є основним центром, що забезпечує збирання, збереження та запровадження в науковий і культурний обіг документальних матеріалів, які відображають державну, суспільно-політичну діяльність, творчість та життя президентів України.

Фонд – перше в Україні зібрання документів на всіх видах носіїв інформації (видань, архівних документів, кіно- відео- фотоматеріалів, електронних видань, баз даних тощо), які відображають: історичні форми організації державної влади на території України; процеси становлення та функціонування інституту президентства в Україні; вибори Президента України; державну, суспільно-політичну діяльність, творчість та життя президентів України; діяльність громадських організацій і осіб, які так чи інакше пов'язані з реалізацією ідеї президентської влади в Україні, у тому числі президентів України, обраних політичними об'єднаннями діаспори, президентів Західноукраїнської Народної Республіки, Карпато-Української республіки, кандидатів у Президенти України; функціонування інституту президентства за кордоном; діяльність президентів іноземних держав.

Фонд забезпечує: збирання, збереження документальних матеріалів та створення необхідних умов для користування ними; наукове опрацювання документів і створення науково-довідкового та довідково-пошукового апарату; формування системи електронних інформаційних ресурсів; інформування про систему електронних інформаційних ресурсів органів державної влади в Україні, електронних інформаційних ресурсів президентів держав світу та інформаційних ресурсів бібліотек президентів США; запровадження матеріалів у науковий, освітній, культурний обіг.

Національна юридична бібліотека (НЮБ) забезпечує акумуляцію та ефективне використання документально-інформаційних ресурсів на всіх видах носіїв, що містять правову інформацію (сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про право, його

систему, джерела, реалізацію, правовідносини, правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними тощо), а також інші ресурси інформації, суміжні за своєю змістовною основою з правовими, які сприяють удосконаленню правотворчої діяльності в Україні, вивченню громадської думки про ефективність правотворення, суспільні потреби в його вдосконаленні, перспективи його розвитку в контексті суспільної еволюції.

За своїм цільовим призначенням НЮБ є спеціалізованою бібліотекою загального користування, що на базі свого інформаційного ресурсу, розподіленого за напрямками діяльності і структурою фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, сприяє утвердженню й розвитку національної правової традиції, розширенню доступу до правових інформаційних ресурсів усім категоріям громадян, ефективному використанню цих ресурсів у практиці суспільного життя, забезпечуючи тим самим розвиток демократичних основ державного управління та демократизації українського суспільства.

Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) є головною організацією з питань інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади в системі НАН України.

Основними завданнями СІАЗ є вдосконалення процесу ефективного використання фондів НБУВ, нових інформаційних ресурсів, створених в Україні та за її межами, у тому числі інформаційних потоків електронної інформації, для аналізу: ефективності організації наукової діяльності, підготовки наукових інформаційних ресурсів для продуктивного використання науковими установами при реалізації актуальних суспільно значущих проектів; суспільного життя в Україні, діяльності політичних партій та громадських організацій, формування їх взаємовідносин з державними структурами; ставлення органів державної влади, політичних партій та громадських організацій у країнах СНД та далекого зарубіжжя до суспільного життя в Україні; соціально-економічних процесів під час ринкових перетворень в Україні.

Крім того, завданням СІАЗ є узагальнення досвіду роботи інформаційно-аналітичних структур у системі наукових бібліотек щодо ефективного використання фондів, активного введення в обіг наукової та іншої інформації, необхідної для підвищення ефективності діяльності органів державної влади.

Розглядаючи роль сучасних бібліотек у процесі забезпечення права на освіту в Україні, не можна не згадати й про деякі проблеми в цій сфері.

Так, активізація використання значного інформаційного потенціалу бібліотек та науково-інформаційних центрів України гальмується

недостатньою увагою з боку владних структур до проблем розвитку бібліотечної галузі. Затверджені на державному рівні програми, зокрема Державна цільова національно-культурна програма створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI», не мають належного фінансування. Потребують прискорення темпи формування електронних інформаційних ресурсів і розвитку інноваційних технологій щодо забезпечення вільного доступу до накопичених у бібліотеках знань для всіх категорій користувачів. Необхідне посилення наукових досліджень у бібліотечно-інформаційній сфері та спрямування їх на вирішення нагальних проблем функціонально-структурних трансформацій для підвищення ефективності діяльності бібліотек. Загострюється проблема кадрового забезпечення бібліотечної галузі [17].

Особливо складною ситуація залишається в селищних і сільських бібліотеках. Для країни характерно наявність бідних, в інформаційному сенсі, сільських територій, закриття бібліотек, що стає небезпечним фактором і заважає прогресу суспільства та держави.

Крім глобальних проблем, спричинених інформаційною і соціокультурною нерівністю сільських регіонів, існує комплекс конкретних локальних узаємопов'язаних чинників, що впливають на бібліотечне обслуговування населення. Це стосується, насамперед, стану публічних бібліотек у сільській місцевості, у яких фонди, через відсутність коштів на поповнення, перетворюються на нагромадження морально застарілих та фізично зношених документів. Більшість із цих бібліотек не адаптовані до нових викликів часу, не мають відповідного технічного оснащення [2].

Одним із шляхів урегулювання ситуації вбачається введення мораторію на зміни в бібліотечній мережі – реалізація Постанови Верховної Ради України від 8 лютого 2012 р. «Про впровадження мораторію на закриття державних і комунальних закладів культури в сільській місцевості». Це дасть змогу провести детальне вивчення стану бібліотек України, забезпечити системний підхід у наданні населенню бібліотечних послуг, розробити єдину загальнодержавну стратегію розвитку публічних бібліотек щодо створення правових, економічних та організаційних умов для забезпечення їх діяльності.

Для досягнення цієї мети Міністерство культури розробило проект Плану заходів на 2012–2015 рр. щодо зміцнення матеріально-технічної бази бібліотек, створення умов для збереження Державного бібліотечного фонду, запобігання скороченню чисельності бібліотек, особливо в сільській місцевості. Проектом плану передбачається проведення ряду

вивчень, вироблення схеми забезпечення населення публічними бібліотеками, розробка відповідної нормативно-правової бази тощо [18].

Упровадженню нових інформаційних технологій, подоланню інформаційної нерівності деякою мірою сприяють громадські організації і фонди, іноземні посольства та представництва. Підтвердженням цього є центри доступу до Інтернету, що відкрито в регіонах України завдяки грантовій допомозі Посольства США (LEAP), програмі «Бібліоміст». Минулого року в рамках Антикризової гуманітарної програми Інституту відкритого суспільства (Нью-Йорк – Будапешт) і Міжнародного фонду «Відродження» в Україні оголошено конкурс «Поповнення фондів сільських бібліотек та активізація їх просвітницької роботи з дітьми та молоддю». Метою є поповнення фондів сільських і районних бібліотек сучасними виданнями з гуманітарних та суспільних дисциплін; сприяння активізації ролі бібліотек як центрів культури та суспільного діалогу; заохочення дітей і молоді до читання [2].

Загалом не можна не погодитися з думкою експертів у бібліотечній галузі, яка була озвучена під час Міжнародної наукової конференції «Інноваційна модель наукової бібліотеки XXI ст.» (9–11 жовтня, м. Київ). Так, на думку фахівців, визначення напрямів інноваційного розвитку бібліотечно-інформаційного комплексу України, збагачення його завдань і функцій у контексті переходу до суспільства знань і трансформації в системоутворюючу ланку інформаційної сфери країни, посилення ролі бібліотек у реалізації державної інформаційної політики, вирішення завдань забезпечення інтеграції вітчизняних бібліотечних ресурсів до світової інформаційної інфраструктури потребує:

- подальшого розвитку нормативно-правової бази щодо формування та використання електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів, зокрема, урегулювання питань про передавання до бібліотек електронних версій тиражованих видань;

- урахування інтересів бібліотечної галузі під час підготовки законодавчих актів та розробки державних цільових програм у сфері науки, освіти, культури;

- спрямування науково-методичного забезпечення бібліотечно-інформаційної та інформаційно-аналітичної роботи на підвищення ефективності діяльності бібліотек, розвитку інноваційних форм і методів роботи, поглиблення інтеграції з суспільними інститутами;

- посилення міжбібліотечної координації у формуванні сукупного бібліотечно-інформаційного ресурсу, у тому числі під час створення фонду електронних версій сучасних наукових видань; оцифрування рукописної,

книжкової та архівної спадщини України; архівування плінних наукових і суспільно значущих документів українського сегменту мережі Інтернет, зокрема інформації соціальних мереж;

– реалізації комплексного підходу для вирішення проблеми довготермінового зберігання документів з ослабленою матеріальною основою на паперових носіях в умовах сучасної системи збереження фондів наукової бібліотеки; розроблення науково-практичних підходів організації оптимальних режимів зберігання та використання документів на новітніх носіях;

– поширення корпоративних форм аналітико-синтетичної обробки вхідного документального потоку до сукупного фонду вітчизняних бібліотек і формування інтегрованого довідково-пошукового апарату;

– розширення проблемно-тематичного діапазону біографічних студій, постановки нових наукових завдань, спрямованих на більш глибоке осягнення історичного та культурного поступу України;

– посилення інноваційної складової в процесі розвитку бібліотечно-інформаційного та інформаційно-аналітичного обслуговування користувачів;

– активне рекламування бібліотеки як універсального інформаційного центру, популяризація бібліотечно-інформаційних ресурсів і послуг у мережевому середовищі;

– спрямування наукових досліджень на створення теоретичної бази для функціонально-структурної трансформації бібліотек у науково-інформаційні та освітні комплекси, що забезпечують виробництво, накопичення, використання і поширення знань;

– урахування тенденцій розвитку бібліотечної сфери та глобалізації інформаційно-комунікаційних процесів під час підготовки фахівців нової генерації;

– активізації участі наукових бібліотек України у міжнародних проектах, спрямованих на створення наднаціональних електронних бібліотек [17].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що бібліотеки, попри наявність певних проблем у бібліотечній галузі, відіграють вагому роль у процесі забезпечення конституційного права людини і громадянина на освіту в Україні, а тому можна ставити питання про включення бібліотечних установ у систему організаційно-правових гарантій прав та свобод людини й громадянина.

Список використаних джерел

1. *Баглай М. В.* Конституционное право зарубежных стран : учебник для вузов / М. В. Баглай, Ю. И. Лейбо, Л. М. Энтин // под общ. ред.

М. В. Баглая [и др.] – М. : НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА*М), 2002. – С. 112.

2. *Вилегжаніна Т. І.* Бібліотечне обслуговування в сільській місцевості: стан і перспективи / Т. І. Вилегжаніна // Бібл. планета. – 2012. – № 1. – С. 4.

3. Кодекс етики ІФЛА для бібліотекарів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://libinnovate.wordpress.com/2012/09/04/кодекс-етики-ифла-для-бібліотекарів>. – Дата доступу: 4.09.2012. – Назва з екрана.

4. *Колодій А. М.* Права людини і громадянина в Україні : навч. посіб. / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – С. 207–208.

5. *Лазарев В. В.* Научно-практический комментарий к Конституции Российской Федерации / отв. ред. В. В. Лазарев. 2-е изд., доп. и перераб. – М. : Спарк, 2001. – С. 214–219.

6. *Лукашева Е. А.* Права человека : учебник для вузов / отв. ред. чл.-корр. РАН Е. А. Лукашева. – М. : НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА*М), 2002. – С. 170–171.

7. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Загальна інформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/library/>. – Назва з екрана.

8. Олександр Лавринович в ООН доповів про реформи в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245621597&cat_id=244276429. – Дата доступу: 25.09.2012. – Назва з екрана.

9. *Погорілко В. Ф.* Конституційне право України : підручник для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти // В. Ф. Погорілко / НАН України, Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Наук. думка, 1999. – С. 292–293.

10. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика : монографія / відп. ред. В. Ф. Погорілко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України : А.С.К., 2003. – С. 179.

11. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27 січ. 1995 р. № 32/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/32/95-вр>. – Назва з екрана.

12. Про вищу освіту : Закон України від 17 січня 2002 р. № 2984-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>. – Назва з екрана.

13. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2012. – С. 141–154.

14. Про загальну середню освіту : Закон України від 13 травня 1999 р. № 651-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show?nreg=65114&find=1&text=%E1%B3%E1%EB%B3%EE%F2&x=12&y=1#w11>. – Назва з екрана.

15. Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI» : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2011 р. № 956 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/956-2011-п>. – Назва з екрана.

16. Про освіту : Закон України від 23 травня 1991 р. № 1060–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show?nreg=1060-12&find=1&text=%E1%B3%E1%EB%B3%EE%F2&x=13&y=12#w11>. – Назва з екрана.

17. Рекомендації Міжнародної наукової конференції «Інноваційна модель наукової бібліотеки XXI ст.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/new/12_Kiev/rekomend.html. – Назва з екрана.

18. Створено електронну бібліотеку «Культура України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245679102. – Дата доступу: 10.10.2012. – Назва з екрана.

19. Сьогодні ООН надасть Україні рекомендації за підсумками розгляду національної доповіді про ситуацію з правами людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245743540&cat_id=244277212. – Дата доступу: 29.10.2012. – Назва з екрана.

20. *Тодика Ю. М.* Конституційне право України: підручник для студ. ВНЗ / Ю. М. Тодика, В. С. Журавський // за ред. Ю. М. Тодики [та ін.]. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – С. 156.

УДК 021.1:[004.65:34](477)

Ольга Пестрцова,

мол. наук. співроб. НЮБ НБУВ

БІБЛІОТЕЧНІ УСТАНОВИ ЯК ЦЕНТРИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУПРОВОДУ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОЇ БАЗИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті висвітлюється участь бібліотечних установ у правовому інформуванні та вдосконаленні правової бази українського суспільства. Розглядається питання діяльності інформаційно-аналітичних служб та підрозділів бібліотеки в напрямі ефективного забезпечення політико-правових інформаційних запитів органів державної влади, громадських організацій та суспільства в цілому.

Ключові слова: «Бібліотека “Конституційна Асамблея”», інформаційні центри, інформаційні ресурси, правове інформування, правові бази.

Перед українським суспільством сьогодні стоять актуальні завдання трансформації економічних, політичних, ідейних моделей, успадкованих з радянського минулого, до потреб сучасного світу. Водночас нагальною необхідністю є пошук відповідей на виклики, що їх ставлять глобалізаційні процеси, ускладнюючи, зокрема, розвиток як міжнаціональних, так і наднаціональних правових відносин. Таким чином, Україна стоїть перед вирішенням завдань, підхід до яких має бути комплексним, науково обґрунтованим, здійсненим з державницьких позицій.

У світовій практиці науковий супровід трансформаційних процесів, з огляду на складність та різноплановість завдань, забезпечується науковими та експертними установами, серед яких важливу роль відіграють бібліотеки. Так, зокрема, Бібліотека Конгресу США (The Library of Congress), в організаційній структурі якої передбачено Дослідницьку службу Конгресу, забезпечує законодавчий процес вичерпними, достовірними, об'єктивними, авторитетними і конфіденційними, за необхідності, дослідженнями; надає інформаційне забезпечення виконавчій владі і судовій системі, виконує функції агентства з авторських прав США. Прикладом участі бібліотек у політико-правовому інформуванні можна вважати й організацію інституційних бібліотек ЄС EUROLIB –

спеціалізованих бібліотек, створених для обслуговування органів об'єднаної Європи [8, с. 171–175].

В Україні також успішно працюють інформаційно-аналітичні служби. Зокрема, ефективну діяльність у сфері правового інформування здійснюють підрозділи Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ), Національна юридична бібліотека (НЮБ), Фонд Президентів України; Національна парламентська бібліотека України, бібліотека Національного університету «Юридична академія ім. Ярослава Мудрого» та ін. Відбувається формування тематичних електронних баз даних, що демонструє перехід на якісно новий рівень створення документальних масивів електронних бібліотек, успішно реалізується підготовка програм щодо розширення фондів правової інформації, зокрема в електронному вигляді через оцифрування історичних джерел української національної правової думки, різноманітних колекцій літератури з правових наук та періодики зазначеного напрямку та надання подальшого доступу до них.

Питання діяльності бібліотек, зокрема, інформаційно-аналітичних служб, створених як їх структурні підрозділи, знайшло відображення як у вітчизняній, так і зарубіжній історіографії. Головним чином фахівці відповідних підрозділів здійснюють теоретичні узагальнення, аналізуючи практичний досвід. Так, фахівцями НБУВ у контексті узагальнення особливостей роботи інформаційно-аналітичних служб відпрацьовано ряд питань. Серед них, зокрема, питання жанрової різноманітності інформаційно-аналітичних продуктів [9], використання інтернет-ресурсів під час інформаційного обслуговування користувачів та підготовки матеріалів [3, 6, 12], зокрема й інформації соціальних медіа [11]. Зроблено теоретичні узагальнення щодо ролі бібліотек у сучасних інформаційних процесах та спрогнозовано шляхи розвитку бібліотечних установ в інформаційному суспільстві [1, 7, 10]. Ряд досліджень присвячено розгляду питань політико-правового інформування як важливого напрямку діяльності бібліотек [2, 4, 5]. Водночас практика вдосконалення правової бази розвитку українського суспільства, насамперед зусиллями провідних бібліотечних установ, заслугоує на окрему увагу науковців.

Бібліотеки як універсальні інформаційні центри мають потужний потенціал (науковий, технічний, високий рівень довіри суспільства) для роботи, спрямованої на підвищення ефективного використання інтелектуального доробку різних поколінь українського народу, і водночас – для активізації продукування нового знання. Участь сучасних біблі-

отек у правових комунікаціях має комплексний характер і виявляється, по-перше, у вираженні значущих соціально-економічних, політичних, культурних та інших інтересів, цінностей та потреб суспільства. По-друге, бібліотечна діяльність у сфері правового інформування – основного виду здійснення комунікації бібліотекою – опосередковує й організовує процеси формування громадської думки про правотворення [4, с. 82].

Процеси реформування, що відбуваються в Україні, потребують, серед іншого, створення та використання правових баз, у яких здійснюється акумуляція інформації, її систематизація, обробка для ефективного використання та вироблення нових, потрібних суспільству та державі знань. Теза про продукування інформації на базі інформації підтверджується існуючою практикою, згідно з якою сучасні бібліотеки не лише накопичують документно-інформаційні ресурси, а й активно створюють власні інформаційно-інтелектуальні продукти з метою їх поширення.

Науково-інформаційний супровід реформаційних процесів можна розглянути на прикладі діяльності НБУВ, спрямованої на інформаційну підтримку Конституційної Асамблеї. Основні аспекти цієї діяльності визначені Угодою про співробітництво між Конституційною Асамблеєю та Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського НАН України [13], що передбачає забезпечення інформаційного супроводу діяльності Конституційної Асамблеї; сприяння утвердженню і розвитку національної конституційної традиції, якісному вдосконаленню чинної Конституції України.

Конституційна Асамблея і НБУВ співпрацюють за рядом напрямів, серед яких – розробка та здійснення спільного проекту «Бібліотека “Конституційна Асамблея”» – інформаційного ресурсу, створеного для накопичення, зберігання й ефективного використання різноманітних колекцій електронних документів, що відображають конституційне законодавство України та зарубіжних країн, конституційний процес в Україні та зарубіжних країнах; конституційне право України; діяльність Конституційної Асамблеї; діяльність органів державної влади, політичних партій, громадських організацій, наукового та експертного середовища та осіб, які пов’язані з реалізацією ідеї модернізації Конституції України.

З метою задоволення інформаційно-аналітичних запитів органів державної влади, громадських організацій, наукових працівників, експертів та громадян «Бібліотека “Конституційна Асамблея”» здійснює акумуляцію інформаційних матеріалів та створення необхідних умов для користування ними через доступ із сайту НБУВ. Акумульовані документи

проходять наукове опрацювання, результатом якого є створення науково-довідкового та довідково-пошукового апарату. У результаті формується система електронних інформаційних ресурсів, зокрема, повнотекстова, бібліографічна та фактографічна бази даних. На сайті в режимі постійного поповнення представлено матеріали, що висвітлюють як історію конституційного процесу у світі, так і національну конституційну традицію; історичні тексти та чинні конституції країн світу; актуальні проблеми реформування Основного закону.

Бібліографічна база представлена даними про газетні публікації (2009–2012), що висвітлюють проблематику обговорення необхідності конституційних змін та конституційний процес в Україні; наукові дослідження в цій царині представляються через бібліографії колекцій авторефератів вітчизняного та російського дисертаційного фонду, бібліографічні покажчики зарубіжних та українських досліджень за темою: Конституційне (державне) право зарубіжних країн.

Водночас через сайт «Бібліотека “Конституційна Асамблея”» здійснюється інформування про систему електронних інформаційних ресурсів органів державної влади України, напрацювань членів Конституційної Асамблеї, новини ЗМІ стосовно діяльності Асамблеї.

Регулярний обмін між НБУВ та КА документами та інформаційними матеріалами сприяє взаємному забезпеченню доступу до інформаційних баз даних. Ще одним напрямом співпраці є спільна видавнича діяльність, результатом якої стало започаткування бюлетеня інформаційно-аналітичних матеріалів «Конституційна Асамблея: політико-правові аспекти діяльності», який виходить двічі на місяць і орієнтований на задоволення інформаційних запитів членів КА, органів державної влади, громадських організацій, наукових працівників та експертів.

Авторами бюлетеня «Конституційна Асамблея: політико-правові аспекти діяльності» є як члени Конституційної Асамблеї, що робить бюлетень інформаційним майданчиком для громадського обговорення (текст видання доступний для широкого загалу через електронну бібліотеку, сформовану на сайті НБУВ), так і фахівцями аналітичних підрозділів СІАЗ та НЮБ. На сторінках видання представлені також позиції політиків, громадських організацій та експертів, чії відгуки, висновки та рекомендації презентуються в режимі постійного моніторингу.

Тематика проблем, висвітлюваних у бюлетені, досить різноманітна й охоплює аналіз основних питань конституційного реформування. Розглянуто, зокрема, доктрину конституційної перебудови, її завдання і напрями, проблеми вдосконалення основ конституційного ладу

в Україні, механізми обрання Президента в контексті діяльності Конституційної Асамблеї, перспективи впровадження інституту світової юстиції, напрями вдосконалення конституційного регулювання системно-структурної організації місцевого самоврядування в Україні, ключові проблеми правосуддя тощо.

Цінними є матеріали, що узагальнюють зарубіжний досвід – як процедури конституційного реформування, так і окремих питань право творення. Актуальні питання зарубіжного досвіду висвітлюються в оперативному режимі – науковість та повнота викладу досягаються за рахунок надання документів мовою оригіналу та, паралельно, оглядів українською.

Таким чином, діяльність НБУВ, спрямована на інформаційно-аналітичне забезпечення конституційного реформування, є одним із напрямів інформаційного супроводу вдосконалення правової бази розвитку українського суспільства. Інформаційно-аналітичні підрозділи бібліотеки систематизують експертні оцінки, здійснюють моніторинг громадської думки щодо конституційної реформи, забезпечують інформаційний майданчик для обговорення як фахівцями-конституціоналістами, так і представниками громадськості, проблем удосконалення Основного закону. Робота над моніторингом та аналізом правових інформаційних ресурсів була спрямована на забезпечення розширеного доступу всіх категорій користувачів до офіційної правової та політико-, економічно-, соціально-правової інформації. Ця діяльність забезпечує вдосконалення процесу ефективного використання фондів правової інформації, а також електронних інформаційних потоків, використовуваних в інтересах розвитку вітчизняної правової системи. З метою реалізації навігаторської функції в масивах правової інформації, представленої в різних фондах НБУВ, активно задіюється принцип синтезу інформаційних ресурсів, забезпечення розширеного доступу всіх категорій користувачів якісних та актуальних баз даних.

Прикладом ефективної діяльності бібліотек у контексті розвитку громадянського суспільства можна назвати проект зі створення пунктів доступу громадян до інформації органів державної влади в бібліотеках. Ідеться про спеціально облаштовані комп'ютерні місця з підключенням до Інтернету, де користувачі можуть самостійно або за допомогою бібліотекаря отримати доступ до інформації органів влади будь-якого рівня, з відповідними інструкціями-порадами щодо здійснення пошуку інформації, навігаційними ресурсами, бібліографічними списками тощо.

Проект започатковано Українською бібліотечною асоціацією у червні 2009 р. у рамках гранту Програми сприяння парламенту України II (ПСП II)

за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Станом на кінець 2012 р. пункти доступу громадян діють у понад 700 бібліотеках, створюючи мережу ПДГ, яка охоплює всі регіони України. Через мережу поширюється не лише інформація органів державної влади, а й видання інформаційно-аналітичних підрозділів бібліотек, що є одним з напрямів створення бібліотекою інформаційного середовища правового спрямування, представленого системною сукупністю інформаційно-аналітичних засобів вироблення інформаційних ресурсів та організаційно-методичного забезпечення, орієнтованою на задоволення потреб користувачів в інформаційних послугах і ресурсах правового характеру.

Отже, форми участі бібліотек у правових комунікаціях представлені насамперед діяльністю щодо зберігання та надання доступу до правової інформації (масиву чинного та історичного законодавства; професійних коментарів та роз'яснень до міжнародного законодавства та законодавства України; статистичної та іншої інформації правового характеру; юридичної літератури, систематизованої за галузями права; фахової наукової періодики та науково-практичної літератури тощо); вивченням інформаційних потреб фахівців правової сфери і суміжних напрямів діяльності; організацією доступу до вітчизняних і зарубіжних інформаційних правових ресурсів; інформаційно-правовим забезпеченням правотворчого процесу органів державної влади різних рівнів та публікацією правових актів в електронному вигляді; здійсненням інформаційно-аналітичної діяльності.

Список використаних джерел

1. *Горовий В.* Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / В. Горовий – К., 2010. – 360 с.
2. *Гранчак Т.* Бібліотека і політична комунікація : монографія / Т. Гранчак ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2012. – 481 с.
3. *Гранчак Т.* Возможности интернет-издания в контексте повышения эффективности использования информации / Т. Гранчак // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2007. – Вип. 18. – С. 49.
4. *Іванова Н.* Сучасні бібліотечні установи в процесі поширення правових знань / Н. Іванова // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2010. – Вип. 26. – С. 81–87.
5. *Іванова Н.* Комплексні онлайн-ві юридичні інформаційні ресурси

Національної юридичної бібліотеки / Н. Іванова // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2012. – Вип. – 33. – С. 233–239.

6. *Копанєва В. О.* Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету / В. О. Копанєва // НАН України ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2009. – 198 с.

7. *Онищенко О. С.* Інформаційні складові розвитку української державності і громадянського суспільства / О. С. Онищенко // Правова держава: Щорічник наук. пр. – 2006. – Вип. 17. – С. 509–512.

8. *Половинчак Ю.* Зарубіжний досвід представлення бібліотеками досягнень національної правової думки / Ю. Половинчак // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2012. – Вип. 33. – С. 171–178.

9. *Присяжна Л.* Наукова складова процесу підготовки інформаційно-аналітичного продукту // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2007. – Вип. 18. – С. 130–135.

10. *Чачко А. С.* Развивающаяся библиотека в информационном обществе : науч.-метод. пособие / А. С. Чачко. – М. : Либерия, 2004. – 88 с.

11. *Чуприна Л.* Оперативна інформація в соціальних мережах: особливості обігу та використання бібліотеками / Л. Чуприна // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2012. – Вип. 33. – С. 507–523.

12. *Шемаєва Г. В.* Комунікаційні навігатори наукових електронних ресурсів: створення та використання / Г. В. Шемаєва // Вісн. Кн. палати : наук.-практ. журн. – К., 2007. – № 5. – С. 32–36;

13. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського НАН України і Конституційна Асамблея: новий етап співробітництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/asambleya/index.html>. – Назва з екрана.

УДК 02:172.4

Євгенія Войцеховська,

мол. наук. співроб. НЮБ НБУВ

РОЗВИТОК МІЖНАЦІОНАЛЬНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК АСПЕКТ СУЧАСНОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

*Людина – найстрашніший хижак на світі,
бо тільки людині властиво полювати на собі подібних.
Джеймс Вільям*

У статті розглядається роль бібліотек у вихованні толерантності в суспільстві та діяльність інформаційних центрів бібліотек, як важливого ресурсу з розвитку взаєморозуміння між людьми, досліджується полікультурність вітчизняних та світових бібліотек.

Ключові слова: бібліотеки, толерантність, інформація, міжнаціональні відносини, принципи толерантності, суспільство.

Одним з головних чинників, які впливають на суспільно-політичну ситуацію як окремих регіонів, так і України в цілому, є стан міжнаціональних і міжконфесійних відносин. З одного боку, Україну характеризує досить високий рівень етнопонаціональної стабільності, досягнутої як зусиллями громадянського суспільства, так і заходами державної етнополітики. Однак з іншого – прояви ксенофобії та етнічної нетерпимості (інтолерантності) зростають як у регіональному зрізі, так і в масштабах усієї країни, набуваючи певного поширення, а тому потребують відповідної узгодженої реакції як з боку влади, так і громадян. Адже подальше зростання таких явищ може поставити під сумнів саму можливість мирного співжиття різних етносів та націй, унеможливити демократичний та правовий характер відносин між громадянами та державою.

Різні аспекти вивчення та дослідження поняття та принципів толерантності висвітлено в працях вітчизняних та зарубіжних учених: В. Джеймса [1], П. Гречко [2], Є. Головаха [3], проблеми толерантності в епоху глобалізації розглянув Б. Ульріх, досягнення терпимості в епоху мультикультуралізму викладено в праці М. Уолцера [4], поширення толерантності в поліетнічному суспільстві досліджено в працях І. Кресіної [5], О. Майбороди [6] та ін.

У процесі вирішення цієї проблеми важливого значення набуває діяльність інформаційних центрів, зокрема бібліотек, як важливого ресурсу з розвитку взаєморозуміння між людьми, території діалогу культур і постійного спілкування між представниками різних етнічних та соціальних груп. Акумулюючи і поширюючи об'єктивну інформацію про етнокультурну різноманітність та міжкультурне співробітництво, бібліотеки сприяють зміцненню та стабілізації міжнаціонального спілкування. Бібліотека, залучаючи й об'єднуючи різні, і в тому числі соціально незахищені верстви населення, виконує унікальну місію, сприяючи зняттю соціальної напруги й інтеграції нових груп населення (мігрантів та репатріантів) у нове культурне середовище.

У сьогоднішньому суспільстві особливо актуальною стала проблема терпимого ставлення до людей іншої національності, культури. Основні критерії «толерантності» і їх показники можна визначити, виходячи з визначення самого поняття «толерантність» – активна моральна позиція і психологічна готовність до терпимості в ім'я позитивної взаємодії з людьми іншої культури, нації, релігії, соціального середовища. Основою толерантності є визнання права на відмінність.

У 1995 р., який з ініціативи ЮНЕСКО був оголошений Міжнародним роком толерантності, представники більш ніж 185 країн підписали Декларацію принципів толерантності, у якій чітко визначили цей термін. Він формулюється так: толерантність (від латин. *Tolerantia* – терпіння; терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, думок, ідей, вірувань) – це повага, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності. Толерантність – це гармонія в різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична, правова потреба. Толерантність – це чеснота, яка робить можливим досягнення миру і сприяє заміні культури війни культурою світу. Їй сприяють знання, відкритість, спілкування і свобода думки, совісті і переконань [7].

Толерантність, терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, вірувань, прийняття, прожиття, спілкування, уміння налагоджувати діалог, беручи до уваги культурні особливості. І. Жадан та Н. Шовкопляс констатують факт інтерпретації толерантності або як настановлення, що виявляється у ставленні до особистості і колективу, або як дії чи суспільної норми, що здійснюється за законом чи з урахуванням традицій. «Як настановлення, толерантність повинна мати характер добровільного індивідуального вибору; вона не нав'язується, а здобувається через виховання, інформацію й особистий життєвий досвід.

Як дія, толерантність – це активна позиція самообмеження і навмисного невтручання, добровільна згода на взаємну терпимість різних і конфронтуючих суб'єктів. Толерантні настановлення і дія можуть не збігатися у своїх проявах на рівні особистості і суспільства і навіть на рівні окремої особистості, але в різних ситуаціях» [8].

Водночас, за словами К. Абдулганієва, керівника проекту ПРООН «Моніторинг людської безпеки і громадський діалог для соціально-економічного розвитку та раннього попередження конфліктів», на сьогодні в Криму і в Україні в цілому немає чіткого розуміння того, що ж таке толерантність. За його словами, одні сприймають толерантність як терпимість, інші – як індиферентність, треті – як політкоректність. І лише небагато трактують це поняття так, як це зазначено в декларації ЮНЕСКО, а саме як дотримання прав людини і можливість збереження індивідуальності, підкреслює він [9].

У цьому контексті в Україні виникає ряд теоретичних запитів щодо розвитку значущих принципів толерантності та вираження їх як тезисів, які ведуть до розробки нових нормативних документів для регулювання якісного та мирного існування різних націй, релігій, культур. Це обумовлено тим фактом, що кількість представників національних меншин в Україні становить понад 9 млн громадян – 130 національностей. Отже, під час проведення різноманітних досліджень у сфері міжнаціональних стосунків враховується регіональна специфіка України, тому що однакові підходи і шаблонні дії не можуть бути однаково ефективними для різних регіонів.

Тут важливим є врахування цієї проблематики в системі освіти та пошук нових шляхів ефективної реалізації виховної функції бібліотек, адже звертаючись до витоків толерантності, необхідно відзначити загальну для освіти і толерантності основу.

На думку С. Шевцова, бути толерантним означає бути освіченим: однокореневе з поняттям *tolerance* дієслово *tollo* – виховувати, ростити. При цьому в понятті толерантності закладено зусилля, напруга – толерантний – не тільки терпимий, а й витривалий: *tolero* – витримувати, утримувати, залишатися. . Виходячи з цього, бути толерантним означає бути освіченим, бути націленим на образ, бути здатним до діалогу, можна говорити про толерантність як витривалість або витримку [10].

Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ IFLA оприлюднила Маніфест про полікультурну бібліотеку, у якому наголошується, що бібліотеки є ключовими партнерами в освіті. Вони сприяють розширенню доступу до різноманітних культурних і мовних

ресурсів, які відкривають горизонти для різної діяльності. Відповідно, бібліотекам необхідно задовольняти різні потреби й інтереси громад, які обслуговуються ними, особливо маргіналізованих груп або груп меншин. У документі підкреслюється важливе значення і суттєвий характер бібліотек у галузі освіти, оскільки вони сприяють розширенню доступу до різноманітних культурних і мовних ресурсів, які відкривають горизонти для різної діяльності [11].

Також для попередження проявів міжнаціональної інтолерантності, а також толерантності взагалі, IFLA був створений кодекс етики для бібліотекарів та інших інформаційних працівників, у якому наголошується на необхідності забезпечення бібліотекарями та іншими інформаційними працівниками дотримання і реалізації права на доступ до інформації, надання рівноправних послуг усім, незалежно від віку, громадянства, політичних поглядів, фізичних чи розумових можливостей, статевої приналежності, освіти, доходів, імміграційного статусу або статусу біженця, сімейного стану, походження, мови, релігії чи сексуальної орієнтації [12].

Важливе значення в науковому та інформаційному супроводі цих процесів відіграють інформаційні центри, здатні аналізувати існуючі тенденції, робити прогнози та надавати експертні висновки та пропозиції.

Ураховуючи існуючі недоліки гуманітарно-правового поля України, дослідження зазначеної проблеми може посприяти зниженню соціальної напруги в українському суспільстві на етнокультурному ґрунті та запобіганню виникнення можливості переростання її в конфлікт.

Серед вітчизняних та міжнародних наукових центрів та інститутів, що досліджують проблеми, які виникають, зважаючи на поліетнічну структуру українського суспільства з її складом населення, варто виділити аналітичні служби бібліотек. Наприклад, Службою інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади та Національною юридичною бібліотекою, які входять до складу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, за поточний рік представлено ряд аналітичних матеріалів стосовно цієї тематики, зокрема, на тему мовного законодавства, міжнаціональних відносин, біпатризму та ін. Доступ до матеріалів аналітичних служб бібліотеки є відкритим, що сприяє оперативному донесенню до користувача інформації щодо явищ у політичній, економічній, соціальній та інших сферах українського суспільства.

Як показує сучасна бібліотечна практика, і в тому числі досвід Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, нові технології дають змогу вирішити важливі завдання відповідно до запитів сучасного

суспільства: сформувати принципово нові інформаційні ресурси бібліотек, істотно вдосконалити якість обслуговування читачів у бібліотеці, розширити сферу інформаційного обслуговування користувачів за межами бібліотек, а також забезпечити збереження інтелектуальної та духовної пам'яті народу, спадкоємність державотворчих, національних та культурних процесів у суспільстві [13].

Бібліотека, як приклад єдності історичного знання і культури, володіє ефективним ресурсом налагодження міжкультурних і міжнаціональних зв'язків, взаєморозуміння і взаємозбагачення народів. Саме тут за шанобливого ставлення до культури національних меншин проводиться ефективна діяльність, спрямована на те, щоб не загубити і не втратити свою ідентичність.

У цьому контексті варто відзначити проект мережевої бібліотеки «Наукова спадщина України», реалізований Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського і Державною науково-педагогічною бібліотекою України імені В. О. Сухомлинського. Мета проекту – надання суспільству інформації про українських учених, які зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної та світової науки, і повних текстів їхніх найзначніших публікацій [14]. Поширення інтегрованих інформаційних ресурсів «Наукової спадщини України» сприяє формуванню позитивного іміджу держави у світовому співтоваристві. Одне з інформаційних джерел проекту – зібрання «Наукові біографії вчених, діячів науки та техніки України», що формується Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського.

Заслуговує на увагу державна програма «Бібліоміст», яка впроваджена Радою міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX) у рамках партнерства Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та Міністерством культури України, яка працює над модернізацією системи публічних бібліотек в Україні. Завдяки їй понад 1600 публічних бібліотек в Україні буде обладнано комп'ютерами для надання вільного доступу до мережі Інтернет [15]. Реалізація цього проекту надасть можливість доступу до ресурсів світової мережі в публічних бібліотеках районів, міст, сіл, перетворюючи їх у зручні для читачів багатофункціональні інтелектуальні центри.

Велику цінність мають бібліотеки – етнографічні знання про походження народів, про своєрідність національного етикету, обрядів, побуту, одягу, мистецтва, художніх промислів, свят. Слід зазначити, що бібліотеки активно беруть участь у процесах ретрансляції культури, тобто передачі колективної пам'яті від людини до людини, від покоління

до покоління. Актуальним напрямом такої діяльності є участь України в міжнародних проєктах зі збереження та надання доступу до об'єктів національного надбання: Європейської електронної бібліотеки [The European Library (TEL), www.theeuropeanlibrary.org], Європеани (Europeana, <http://www.europeana.eu>), Світової цифрової бібліотеки (World Digital Library, <http://www.wdl.org>), Золотої колекції Євразії (проєкт «Золотая коллекция Евразии», <http://bae.rsl.ru/programs/golden-collection>). Метою цих проєктів є представлення на єдиній технологічній основі етнічного та національного розмаїття світової культури [16].

Можливості сучасних, насамперед всеукраїнських загальнодержавного значення бібліотек, створюють сприятливі умови для реального користування людиною культурними правами й свободами, що, у свою чергу, наближає Україну до виконання взятих на себе перед міжнародною спільнотою зобов'язань з гарантування високого рівня захисту прав людини.

В. Горовий зазначає, що в загальнонаціональному масштабі для забезпечення стійкості від зовнішніх впливів, зміцнення внутрішньої консолідації українського суспільства важливим є введення в загальносуспільний обіг наявної в системі бібліотечних закладів інформації, спрямованої на утвердження толерантності, злагоди, міжетнічного та міжрелігійного миру, суспільної солідарності [17].

Формування культури міжнаціональних та міжособистісних відносин потребує взаємодії школи з сім'єю, із соціальним середовищем. Необхідне проведення грамотної державної та релігійної політики в суспільстві, відповідної спрямованості засобів масової інформації, літератури, кіномистецтва. Шлях до толерантності – це серйозна емоційна, інтелектуальна праця і психічне напруження, бо воно можливе тільки на основі зміни самого себе, своїх стереотипів, своєї свідомості.

Список використаних джерел

1. Многообразие религиозного опыта / У. Джеймс ; РАН, Ин-т философии. – М. : Наука, 1993. – 432 с.
2. *Гречко П.* Различия: от терпимости к культуре толерантности : учеб. пособие / П. К. Гречко. – М. : Издательство Российского университета дружбы народов, 2006. – 415 с.
3. Национально-гражданские идентичности и толерантность. Опыт России и Украины в период трансформации / Е. И. Головаха [и др.] ; ред.

Л. Дробижєва, Е. Головаха ; Ін-т соціології НАН України, Ін-т соціології РАН. – К. : Фолиант, 2007. – 279 с.

4. Уолцер М. О терпимости / М. Уолцер. – М., 2000. – 130 с.

5. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси : етнополітологічний аналіз / І. О. Кресіна. – К. : Вища шк., 1998. – 391 с.

6. Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві / О. Майборода [та ін.]. – К. : Європа-XXI, 2002. – 312 с.

7. Воспитание толерантности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://olehcka.ucoz.ru/publ/vospitanie_tolerantnosti/1-1-0-32. – Загл. с экрана.

8. Жадан І. Толерантність в системі ставлень суб'єкта політичної активності / І. Жадан, Н. Шовкопляс // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні ; за ред. С. Д. Максименка, В. Т. Циби, Ю. Ж. Шайгородського [та ін.] – К. : Український центр політичного менеджменту, 2003. – 512 с.

9. Представительство и проекты ПРООН В Крыму [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.undp.crimea.ua/maincontent.php?tyre=main_wedo. – Загл. с экрана.

10. Шевцов С. В. Образование и толерантность [Электронный ресурс] / С. В. Шевцов. – Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Grani/2011_1/F-23.pdf – Загл. с экрана.

11. Манифест ИФЛА о поликультурной библиотеке [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mcbs.ru/documents/4/125/>. – Загл. с экрана.

12. Українська бібліотечна асоціація: Кодекс етики ІФЛА для бібліотекарів та інших інформаційних працівників [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://ula.org.ua/index.php?id=276>. – Назва з екрана.

13. Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства / О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – 248 с.

14. Про проект створення мережевої бібліотеки «Наукова спадщина України» [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nbu.gov.ua/nsu/index.html>. – Назва з екрана.

15. Библиомост [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kerchlibrary.org.ua/programs/proekts/bibliomost/>. – Загл. с экрана.

16. Інтеграція України у світове співтовариство в контексті розвитку

бібліотечних інформаційних технологій / О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горovий [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – 290 с.

17. *Горovий В.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства / В. Горovий. – К., 2005. – С. 149.

УДК 342.511–057.341(092.2):004.77

Володимир Удовик,

директор Фонду Президентів України НБУВ,
канд. іст. наук

ДОКУМЕНТАЛЬНА СПАДЩИНА ПРЕЗИДЕНТІВ ДЕРЖАВ У СУЧАСНОМУ ЕЛЕКТРОННОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ: ФОРМУВАННЯ ТА СКЛАД

У статті розглядається типологія документальної спадщини президентів держав, яка зберігається в спеціалізованих бібліотечно-музейних установах країни світу й надається користувачам в електронному вигляді через світову мережу.

Ключові слова: президент, бібліотека, музей, Інтернет, документальна спадщина.

Інститут президентства – одна з найголовніших інституцій у багатьох країнах світу. Президенти впливають не лише на всі сфери внутрішнього життя країни, а й на глобальні цивілізаційні зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві. Отже, дослідження процесів розвитку світового співтовариства в цілому та окремих країн зокрема неможливо без вивчення діяльності президентської влади в провідних країнах світу або окремих держав. Документальна спадщина президентської діяльності репрезентована великою кількістю різноманітних документів, які розподіляються як за видовою ознакою, так і за місцем зберігання і популяризації. Звичайно, більшість документів і матеріалів функціонування інституту президентства зберігаються в державних архівах, але частина специфічних ресурсів, які відображають роль глави держави в політичному процесі, його особисті документи становлять основу спеціалізованих бібліотечно-архівних колекцій, зокрема президентських бібліотек чи музеїв. Більшість із них розпочали оцифровку документальних джерел і виставлення на своїх веб-порталах інформаційних ресурсів, які висвітлюють діяльність президентів.

Питанням збереження документальних ресурсів президентської влади займалися дослідники президентських бібліотек, зокрема Я. Чепуренко, Л. Галаган, Н. Стрішенець, А. Кушерський та ін. [1–4, 6, 7].

Але комплексного дослідження, яке б висвітлило тенденцію у світовому масштабі, а не лише окремих країн, на сьогодні не представлено.

Метою цієї статті є розгляд типології документальної спадщини президентів і систематизації установ, які займаються її формуванням, збереженням і введенням у науковий і культурний обіг шляхом представлення її в електронному інформаційному просторі.

Документальна спадщина інституту президентства об'єднує всю сукупність книжно-рукописних та документальних архівних, бібліотечних і музейних фондів. Вона збирається, зберігається і досліджується в спеціалізованих установах: бібліотеках, музеях, культурних центрах тощо. Ці установи, виходячи зі статутних цілей, крім власне архівної (збір джерел), виконують ще й меморіальну функцію (президентські бібліотеки США, президентські музеї і центри Казахстану, Росії, Франції, Філіппін тощо), науково-дослідну (президентські бібліотеки Білорусі, Азербайджану, Росії, дослідний центр у Мексиці та ін.), освітню (президентські бібліотеки США та музей у Казахстані).

У деяких країнах президентські бібліотеки об'єднують декілька функцій, в інших – існує мережа президентських центрів, музеїв і бібліотек, які реалізують певні специфічні завдання. Так, у Росії є Президентська бібліотека ім. Б. М. Єльцина – національна електронна бібліотека культурно-історичної спадщини, а також функціонує Бібліотека Адміністрації Президента, створюється Президентський центр Б. М. Єльцина в Єкатеринбурзі для збереження і дослідження документальної спадщини першого президента РФ. Така сама ситуація і в Казахстані: Музей першого президента Казахстану, Архів президента Казахстану, фонд у Національній бібліотеці та ін. Унікальною установою, яка поєднала в собі функції бібліотеки, архіву й музею, є Фонд Президентів України Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

З метою систематизації документальних ресурсів президентської влади у світовій мережі Інтернет ми виділяємо такі групи сайтів, які репрезентують різноманітні джерела інформації про функціонування інституту президентства:

- державні президентські бібліотеки й музеї;
- приватні музейні й бібліотечні колекції;
- дослідні центри з інституту президентства;
- фонди экс-президентів;
- офіційні інтернет-представництва діючих глав держав і їхні особисті веб-сторінки;
- блоги й сторінки в соцмережах.

Державні президентські бібліотеки створено в різних країнах світу, в одних – це бібліотеки колишніх президентів, в інших – це бібліотечні установи для інформаційно-аналітичного обслуговування вищих органів державної влади, які виростили на основі невеликих бібліотечних відділів адміністрацій чи канцелярій. Більшість із президентських бібліотек мають власні веб-сторінки для висвітлення своєї діяльності та введення в науковий обіг електронних інформаційних ресурсів з проблематики державотворення, конституціоналізму, політології і права.

Історія президентських бібліотек розпочалася в США у 1934 р., коли президент США Ф. Рузвельт вирішив створити власну бібліотеку для зберігання документів, що були створені під час його правління. Подарувавши свою бібліотеку державі, Ф. Рузвельт започаткував традицію оформлення документальних ресурсів президентської влади в окремій установі під керуванням державних органів. Так було створено систему президентських бібліотек під керівництвом Національного архівного управління та Адміністрації документації США, яка на сьогодні нараховує 13 бібліотечних установ [11]. Хоча всі вони формально в одній організації, але за складом документів, виконанням завдань вони різняться. Історії створення і функціонування президентських бібліотек США присвячено багато праць у зарубіжній і вітчизняній історіографії [2–4, 6, 7]. Кожна з президентських бібліотек займається збором та накопиченням масиву інформаційних ресурсів (друковані та електронні джерела, аудіо-і відеоматеріали) з проблематики діяльності президента та історії розвитку держави епохи його правління. Удосконалюючи власні веб-сторінки, президентські бібліотеки США частково виставляють власні інформаційні ресурси широкому загалу користувачів для ознайомлення з характером документів і матеріалів, але повного доступу до всієї колекції документів немає в жодній бібліотеки. Найбільше представлено інформаційні ресурси на сайті Президентської бібліотеки Біла Клінтона (<http://www.clintonlibrary.gov>). Це не лише його накази й розпорядження з важливих державних питань, щоденний розклад прийому в Білому домі, архівні матеріали, а також фото зустрічей його й першої леді з видатними діячами світу й мультимедійні ресурси, зокрема прес-конференція з Президентом України Л. Кравчуком у грудні 1994 р. [12].

Крім президентських бібліотек Національного архіву, у США існує кілька приватних президентських бібліотек та музеїв президентів XIX–XX ст., зокрема Президентська бібліотека й музей А. Лінкольна, У. Мак-Кінлі, К. Куліджа, Президентський центр Р. Хейса, Президентська бібліотека В. Вільсона та ін.

Унікальні ресурси американських бібліотечних установ з'явилися завдяки реалізації проектів «Усна історія». Так, у Президентській бібліотеці Д. Кеннеді понад 1100 інтерв'ю з різними сучасниками подій початку 60-х років ХХ ст., які доповнюють рукописні й друкovanі матеріали [8].

У країнах ЄС відсутні спеціалізовані бібліотеки американського типу, але при більшості президентських канцелярій функціонують бібліотеки для обслуговування співробітників, що обслуговують діяльність президента. Деякі з них мають власні веб-сайти. Наприклад, Бібліотека Секретаріату Президента Італійської Республіки (http://www.quirinale.it/qrnw/statico/biblioteca/bib_home.htm) нараховує понад 70 тис. книг, 2450 мікрофільмів, понад 500 мультимедійних дисків і має колекцію сучасних італійських ЗМІ. Її було організовано в 1949 р. як підрозділ історичного архіву Секретаріату. З 2007 р. вона діє як окрема одиниця і контролюється генеральним секретарем. Бібліотека, основою фонду якої стала бібліотечна колекція королівського двору, займається не лише поповненням інформаційними ресурсами та їх обслуговуванням, а й веде науково-дослідну роботу, надає інформаційно-аналітичні й консалтингові послуги підрозділам Секретаріату, а також готує і поширює інформаційні бюлетені (щоквартальний «Бюлетень нових надходжень» і тематичні *Percorso tematico* і *Bollettino dei periodici*) і каталоги, формує електронні бази даних. Співробітники цієї установи беруть участь у проектах Секретаріату та італійських бібліотек щодо розвитку мережевої інформації. Крім бібліотеки, при Секретаріаті функціонує й архів президентів. Він складається з документів діяльності всіх президентів Італійської Республіки й частково документів королівського двору. Документи й матеріали зберігаються у вільному доступі за винятком тих, що мають державну таємницю. Для дослідників інституту президентства, зокрема Італії, важливим джерелом є особисті документи президентів (близько 6 тис. аудіокасет і 1550 відеокасет, велика кількість фоторесурсів). З останніх надходжень до архіву – це особисті щоденники колишнього президента Республіки К. Чампі, які охоплюють період з 1977 до 2006 р. Частково в електронному вигляді вони доступні на веб-сторінці архіву [9].

Переважає більшість інформаційних ресурсів, що входять до складу документальної спадщини інституту президентства європейських країн, перебувають у приватних руках і використовуються для репрезентації періоду правління певного президента. В основному, управляють приватними музеями й бібліотеками спеціально створені фонди [Фонд Шарля де Голля (<http://www.maison-natale-de-gaulle.org>), Фонд

О. Квасневського (<http://www.kwasniewskialeksander.eu>) та ін.]. Приватні музеї чи бібліотеки, як правило, засновуються на батьківщині президентів і їх представлення в сучасному інформаційному просторі залежить від ролі лідера в державному і світовому процесі. Наприклад, у Франції у 2008 р. відкрили Музей-меморіал Шарля де Голля у селищі Коломбеле-Дьоз-Егліз, де був похований цей видатний французький діяч. Відкриттю нового музейного комплексу посприяв Фонд Шарля де Голля, який інвестував у проект близько 14,5 млн євро. За задумом фундаторів, музей являє собою найсучасніший освітній та архівний центр. Експозиція складається з декількох частин, які присвячені ключовим подіям у житті французького президента: друга світова війна, колонізація Алжиру, студентські рухи 1968 р. На відкритті були присутні президент Франції Н. Саркозі та канцлер Німеччини А. Меркель. У фондах музею зберігаються відеоматеріали (понад 20 год.), які висвітлюють діяльність де Голля, частина з них представлена на сайті.

На жаль, процес введення музейних фондів у науковий та інформаційний простір відбувається дуже низькими темпами. І це, певно, менше залежить від фінансування, ніж від намагання залучити до себе відвідувачів реальних, а не віртуальних.

Велику роль у зборі, збереженні та накопиченні документальної спадщини інституту президентства грають приватні фонди президентів. Переважна більшість із них займається благодійною діяльністю на чолі або з екс-президентом, або з його нащадком. Але водночас вони сприяють відкриттю меморіальних музеїв або бібліотек для збереження документів та матеріалів екс-президентів та репрезентації періоду його правління. Крім того, вони вводять великий масив інформаційних ресурсів про президентів або документальну спадщину самих президентів у світову мережу шляхом ведення відповідних сторінок на своїх інтернет-порталах. Наприклад, Президентський фонд Леоніда Кучми «Україна» (<http://www.kuchma.org.ua>) зібрав і виставив в Інтернет інтерв'ю, статті та книги самого Президента.

Установи, які займаються не лише накопиченням документальних джерел про інститут президентства, а й займаються його вивченням, аналізом та виробленням пропозицій до вдосконалення державної політики глав держав – це дослідницькі або так звані «мозкові» центри. Яскравим прикладом такої організації є дослідницька організація Міллер-центр. Цей інститут був створений у 1975 р. на базі Університету Вірджинії і задумувався фундаторами як позапартійна установа, що буде надавати допомогу вищій державній владі у підвищенні ефективності державного

управління. Наукові дослідження та діяльність співробітників інституту проводяться в таких напрямках: дослідження інституту президентства, вироблення методологічних засад дослідження державної політики, введення в суспільний та науковий обіг документальних ресурсів з проблематики інституту президентства з метою заохочення та активізації громадянського суспільства, а також сприяння роботі двопартійної комісії, яка виробляє спільні рекомендації для президента та парламенту стосовно актуальних подій. Для дослідження документальної спадщини інституту президентства у США ця установа цінна ще й тим, що вона займається реалізацією державного проекту усної історії всіх президентів США, починаючи з Д. Картера. На веб-сайті інституту (<http://millercenter.org>) представлені не лише історичні відомості та фактологічна інформація, а й багатий архівний матеріал (аудіо- та відеовиступи президентів США). Міллер-центр своєю діяльністю нагадує інститути стратегічних досліджень у Казахстані [Казахстанський інститут стратегічних досліджень (www.kisi.kz)], Україні [Національний інститут стратегічних досліджень (www.niss.gov.ua)], Росії [Російський інститут стратегічних досліджень (<http://www.riss.ru>)], але має автономний характер.

У Мексиці з 2007 р. функціонує Центр Вісенте Фокса (<http://centrofox.org.mx>) – дослідницький інститут з проблематики інституту президентства в країнах світу. Цей центр поєднав у собі всі вищезазначені види організацій – це бібліотека, музей та науково-дослідний інститут. Бібліотека та музей наділені меморіальними функціями з метою формування інформаційних ресурсів (книги, періодичні видання, аудіо-, відеоматеріали), які висвітлюють передвиборну кампанію та діяльність на посту глави держави президента Мексики 2000–2006 рр. В. Фокса [10]. Водночас науково-дослідний інститут займається дослідженням державного управління, проведенням науково-практичних конференцій та виробленням рекомендацій з підвищення ефективності діяльності президентської влади в країні.

Для ефективного функціонування інституту президентства необхідно застосовувати новітні досягнення не лише політичної та економічної сфери, а й інформаційної. Комунікаційні канали зв'язку глави держави з його виборцями у світовій мережі формуються шляхом створення та функціонування офіційних веб-порталів представництв президента та його канцелярії; особистої веб-сторінки; ведення блогів у популярних інтернет-щоденниках або сторінок у соціальних мережах.

За часів домінування в інформаційному просторі веб-технологій першого покоління найпоширенішим методом оперативного

інформування суспільства про діяльність глави держави, його плани та реакцію на актуальні питання сьогодення було створення веб-сайтів офіційних представництв президентів, глав урядів тощо. З часом вони випередили за мобільністю та охопленням читацької аудиторії друковані офіційні видання (в Україні, наприклад, «Урядовий кур'єр», «Голос України»). Кожний наступний глава держави намагався вдосконалити сайт попередника, додати нові інформаційні можливості та збільшити інформаційні ресурси, зокрема мультимедійні.

На сьогодні веб-сайти та веб-портали глав держав, незважаючи на проникнення політиків у соціальні мережі та блогосферу, залишаються головним комунікаційним каналом вищої верховної влади. Наприклад, у США 42 млн громадян користуються урядовими сайтами для ознайомлення з державною політикою, 23 млн – для коментування урядових рішень та надання пропозицій, 14 млн – для інформування перед виборами та 13 млн – для участі в акціях лобістських кампаній з метою підтримки тих чи інших рішень [5].

Соціальні мережі – це один із сучасних видів комунікаційних зв'язків між віддаленими абонентами, це засіб спілкування та самовираження. На відміну від блогерів користувачам соціальних мереж не потрібно вміти писати зрозумілі багатьом пости на актуальні теми для підтримки своєї популярності в мережі. У соціальних мережах створюються співтовариства, які різняться поглядами, інтересами, гуртуються навколо популярної особи, політика чи актора тощо. І головне в цьому процесі – з боку модератора чи політика-президента, якщо він сам веде свою сторінку, – це підтримка інтересу в читачів не лише своїм становищем у суспільстві, а цікавістю спілкування, висвітленням актуальних для громадян тем.

Найбільш популярною в політиків, глав провідних держав світу є соціальна мережа Facebook, більшість завело там свої аккаунти (сторінки), але не всі їх постійно підтримують та пишуть у них пости на актуальні теми.

Переваги блогів та соціальних мереж у тому, що політик, президент піднімає лише проблему, формулює завдання на перспективу, а співтовариства користувачів роблять основну роботу – критикують, дискутують, пропонують альтернативні рішення або ж роблять роботу помічників блогера для підтримки його ідей.

Таким чином, з розвитком інформаційних технологій та розширенням впливу світової мережі Інтернет процес комунікації верховної державної влади з суспільством виходить на більш вищий рівень у порівнянні

з можливостями традиційних ЗМІ (преса, радіо, телебачення). Технології веб 2.0 дають можливість організувати процес зворотного зв'язку. Тобто керівник держави не просто може донести до більш широкого кола громадян основи своєї політики, стратегічні плани на майбутнє, а й, проаналізувавши питання та коментарі читачів, визначити основні суспільно значущі проблеми та намітити шляхи їх вирішення. Найбільш популярними серед глав держав є соціальна мережа Facebook, на якій зареєстровано більшість активних політиків, *Twitter* та відеохостінг Youtube. Крім того, офіційні веб-портали та особисті веб-сторінки залишаються головним інформаційно-комунікаційним каналом між вищою державною владою та суспільством.

Отже, документальна спадщина інституту президентства в країнах світу репрезентована великим масивом інформаційних ресурсів як за видовою ознакою, так і за типологією його формування. Неоднорідно представлений у світовому електронному інформаційному просторі цей масив усе ж дає уявлення про діяльність президентської влади в різних країнах і в різні епохи. Найбільш інформативними в історичному плані є веб-сторінки президентських бібліотек США і музейних комплексів у Європі та країнах СНД. Водночас сучасний аналіз інституту президентства, перспективи його розвитку та постійний моніторинг ролі президентів у вирішенні актуальних завдань надають дослідницькі центри інституту президентства та блогосфера.

Список використаних джерел

1. *Галаган Л. М.* Он-лайнві ресурси президентських бібліотек світу / Л. М. Галаган // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – Вип. 27. – С. 44–53.
2. *Гарбузов В. Н.* Президентские библиотеки / В. Н. Гарбузов // США и Канада: политика, экономика, культура. – 1999. – № 5. – С. 119–127. Кушерський А. Президентські бібліотеки у світовому інформаційному просторі (на прикладі США) / А. Кушерський // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – Вип. 27. – С. 68–81.
3. *Стрішенець Н.* Президентські бібліотеки США: історія та досвід функціонування / Н. Стрішенець // Бібл. вісн. – 2001. – № 6. – С. 31–39.
4. *Удовик В. М.* Представлення глави держави в сучасному інформаційному просторі: досвід провідних країн / В. М. Удовик // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2012. – Вип. 33. – С. 259–267.

5. *Чепуренко Я.* Структура, формування та збереження документних фондів президентських бібліотек США / Я. Чепуренко // *Бібл. вісн.* – 2002. – № 2. – С. 22–36.

6. *Anaman Christopher* Presidential Libraries: The Influence of Ideology on Architecture [Electronic resource] / *Christopher Anaman* // *The Sovereign. A Collection of Political Science Student Essays.* – 2011. – Vol. 2 Issue 1. – P. 11–21. – Mode of access: http://orgs.svsu.edu/clubs/psa/sovereign/vol2_iss1.pdf#page=11. – Title from the screen.

7. *Archivally Speaking* [Electronic resource]. – Mode of access: <http://archiveblog.jfklibrary.org>. – Title from the screen.

8. *Ciampi consegna i suoi diari per l'Archivio Storico del Quirinale* [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.quirinale.it/qrnw/statico/eventi/diariciampi/consegnadiariciampi.htm>. – Title from the screen.

9. *Martin Diego Rodriguez Azc6rraga, Salinas Pliego, Slim y Roberto Hern6ndez, entre asociados del Centro Fox* [Electronic resource] / *Diego Rodriguez Martin* // *La Jornada.* – Mode of access: http://www.jornada.unam.mx/2007/05/31/index.php?section=politica&article=015_n1_pol. – Title from the screen.

10. *Presidential Libraries* [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.archives.gov/presidential-libraries>. – Title from the screen.

11. *Video Gallery* [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.clintonlibrary.gov/videos.html>. – Title from the screen.

УДК 342.511–057.341:004.738.5

Світлана Польовик,

мол. наук. співроб. Фонду Президентів України НБУВ

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ФОНДУ ПРЕЗИДЕНТІВ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Ця публікація розкриває роль та місце Фонду Президентів України Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в сучасному соціокультурному просторі, як основного центру, що забезпечує збереження основних демократичних цінностей шляхом впливу на суспільну думку щодо інституту президентства.

Ключові слова: фонд Президентів України, інформаційні ресурси, аналітична продукція, бібліотечно-архівна колекція.

Бібліотека – один з найдавніших соціокультурних інститутів. За довгий період людської історії її соціальні функції зазнали істотних змін. З часу свого виникнення до сьогоднішніх днів бібліотека пройшла перший етап еволюції суспільної місії і перетворилася в соціальний інститут, що об'єднує інформаційні та культурні компоненти й забезпечує стійкість зв'язків і відносин у рамках суспільства.

Особливість сучасної епохи полягає в тому, що вона впливає на бібліотеки настільки рішуче, що змінює всю систему бібліотечних ресурсів і самих основ існування традиційних бібліотек та їхніх функцій. Зміна ролі, призначення бібліотек відбивається на взаєминах бібліотеки із суспільством та окремими соціальними інститутами. Усі ці явища зажадали пошуку нових моделей бібліотечного розвитку, здатних забезпечити життєздатність бібліотеки як необхідного суспільству соціального інституту в контексті побудови відкритого суспільства знань. Крім того, сучасна техніко-технологічна основа бібліотек зумовлює необхідність «вироблення нових підходів до осмислення можливостей виробництва нової, використання наявної суспільно значущої інформації на якісно новому рівні ефективності» [2, с. 4]. На рівні, що не декларативно, а на практиці забезпечить використання інформаційних ресурсів як визначального фактора розвитку, оновлення продуктивних сил сучасного суспільства на нинішньому етапі його розвитку, урахуовуючи вибагливість сучасного користувача щодо оперативності інформаційного забезпечення. Як зазначив О. Онищенко, «за книгозбірнями

залишається традиційне призначення – акумулювання інформації та, водночас, із розвитком інформаційних технологій вони радикально переорієнтовуються, виконують значно більше функцій» [6].

Специфічність та різноплановість запитів окремих груп користувачів зумовлюють формування в бібліотеках спеціалізованих структур, здатних усебічно задовольнити їхній попит на документ та інформацію. Реалізуючи весь доступний ареал джерел інформації на забезпечення тієї чи іншої групи користувачів, спеціалізовані фонди бібліотеки, насамперед, орієнтуються на актуальність, значущість та затребуваність проблематики [2, с. 77].

На сьогодні актуальною та важливою є інформація щодо дослідження державотворчих процесів в Україні новітнього періоду, яка представляє інтерес для представників владних структур. Надання опрацьованої, систематизованої, актуальної та оперативної інформації щодо висвітлення суспільно значущих процесів, що відбуваються в країні, сприяє прийняттю правильних рішень окремими службам при Президентові України та іншими владними структурами, а також зростанню значення та ролі бібліотек як сучасних інформаційних центрів.

Інформаційна співпраця бібліотек із владними структурами полягає в наданні їм необхідних даних, у забезпеченні «прозорості» рішень влади. Саме бібліотеки першими збагнули, що шлях до вирішення проблем лежить через співпрацю з органами влади, у доведенні значущості своєї діяльності. Зрозуміло, що владні структури будуть ураховувати інтереси бібліотеки як дієвого повноправного суб'єкта тоді, коли вона доведе свою вагомість і причетність до соціально-культурних процесів, що відбуваються в країні. Тому одним з першочергових завдань бібліотек є створення дієвого механізму своєчасної якісної інформаційної підтримки органів державної влади, яке реалізується шляхом створення спеціалізованих структур, діяльність яких направлена на досягнення поставленої мети.

Серед спеціалізованих документно-інформаційних центрів означеного напрямку слід назвати структурний підрозділ Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) – спеціальну бібліотечно-архівну колекцію «Фонд Президентів України» (далі – ФПУ). До історично-правових передумов заснування ФПУ слід віднести введення в Україні одного з найважливіших інститутів сучасної політичної системи – інституту президентства. Запровадження в системі державної влади України цієї інституції розпочало новий етап у розвитку української державності та розглядалось його творцями як один із засобів вирішення нагальних проблем українського суспільства. Саме питання

становлення, функціонування та перспектив розвитку цієї досить нової для України інституції і стали основоположними в діяльності ФПУ.

Ураховуючи зарубіжний досвід щодо функціонування президентських бібліотек та сучасні тенденції до інтеграції документно-інформаційних ресурсів, ФПУ був створений як систематизований комплекс документів різних за своєю типовидовою структурою, як «зібранням документів на різних носіях інформації з історії, розвитку та функціонування інституту президентства певної країни, життя та діяльності президента цієї країни, епохи його президентства, що передбачає виявлення, збір, вивчення, наукову обробку документів, уведення їх в освітній, науковий і культурний обіг шляхом організації в бібліотечний, архівний та музейний фонди» [10, с. 3].

ФПУ, виконуючи функції науково-дослідного інституту, забезпечує збирання, збереження та запровадження в науковий і культурний обіг документальних матеріалів (видань, архівних документів, кіно-, відео-, фотоматеріалів, електронних видань, баз даних, тощо), які відображають державну, суспільно-політичну діяльність, творчість та життя президентів України. У колі науково-дослідної роботи ФПУ окреслено такі питання:

- історичні форми організації державної влади на території України;
- процеси становлення та функціонування інституту президентства в Україні;
- вибори Президента України;
- біографістика президентів України;
- діяльність громадських організацій і осіб, які так чи інакше пов'язані з реалізацією ідеї президентської влади в Україні, у тому числі президентів України, обраних політичними об'єднаннями діаспори, президентів Західноукраїнської Народної Республіки, Карпатської України, кандидатів у Президенти України;
- функціонування інституту президентства за кордоном;
- діяльність президентів іноземних держав.

На виконання своїх функцій ФПУ формує універсальний документно-інформаційний фонд. Зокрема, засобами бібліотечних документів, архівних матеріалів, музейних експонатів та електронних інформаційних ресурсів ФПУ сприяє поглибленню розуміння ролі інституту президентства в політичній системі Української держави.

Бібліотечний фонд ФПУ складається з двох колекцій: «Інститут президентства» (документні матеріали, які відображають державну, суспільно-політичну діяльність, життя та творчість президентів України та іноземних держав, матеріали про досвід функціонування

інституту президентства, довідкові видання, енциклопедії, словники, що можуть стати в нагоді під час роботи з виданнями, а також видання на електронних носіях інформації), а також видання з дарчими написами, адресованими Президенту України, особам, причетним до виконання Президентом України його державних обов'язків та безпосередньо ФПУ. Основна місія цього фонду – зібрати оптимальну колекцію видань, що розкривають питання інституту президентства як в Україні, так і світі, та зберегти документні матеріали, які були презентовані Президенту України та мають дарчі написи відомих діячів у галузях політики, науки, економіки, культури тощо. Дарчі написи та автографи є багатим матеріалом для вивчення особистості збирача і тих, хто ці автографи дарував. Той факт, що сам автор тримав книгу в руках, залишив на ній свій автограф чи дарчий напис, робить її цінною, єдиною у своєму роді. Дарчий напис характеризує відносини власника книги з тим, кому вона адресована. Завдяки власноручному напису книга набуває літературно-історичну, культурну цінність. Таким чином, колекція видань з дарчими написами має наукове та меморіальне значення і є предметом ґрунтовних наукових досліджень.

Архівний фонд – спеціальне колекційне зібрання документів на всіх видах носіїв інформації (паперові, машинозчитувані, кіно-, фото-, фоно-, відеодокументи) з особистих архівів президентів України, що перебували в їхній приватній власності (і не входять до номенклатури справ державного архіву президентів України) та інших осіб, до повноважень яких належить допомога президентам України у виконанні їхніх державних обов'язків. У наш час інноваційних технологій, коли все автоматизовано, а електронний носій став головним символом комунікацій, архівні документи набули нової ролі. Сьогодні це і раритет, і джерело унікальної інформації, історичних даних, причому зафіксованих, як правило, на паперовому носії, що ще більше посилює його цінність. Зберігання документів найвищих посадових осіб країни, зокрема документів офіційної діяльності та приватні документи Президента, є досить важливою та відповідальною місією. Матеріали, що зберігаються в архівному фонді ФПУ, є предметом найпильнішого вивчення вчених-істориків, політологів, журналістів, незалежних дослідників. Відкритість і доступність усіх матеріалів, що проливають світло на державну політику країни – це один з ключових принципів ФПУ, адже історію не можна забувати, незалежно від того, яким, щодо плинності часу, буде наше відношення до особи керівника країни – архівні матері-

али, пов'язані з його президентським правлінням, мають бути відкриті для всіх бажаючих.

Музейний фонд ФПУ – це колекція «Подарунки президентам України», які були презентовані президентам України та іншим державним високопосадовцям. Серед експонатів – різноманітні твори мистецтва, як, наприклад, предмети народних промислів (вишиванки, дерев'яні скриньки, килими, вази, посуд тощо), музичні інструменти, декоративна зброя (шаблі, мечі, булави тощо), картини (виконані різними техніками на полотні, шовку, папірусі, з використанням каміння, гаптовані тощо), предмети одягу (мантії, національний одяг тощо), макети військової техніки, почесні нагороди та відзнаки президентів України, скульптури та нумізматичні експонати тощо. Музейний фонд ФПУ відіграє важливу роль у художньо-естетичному вихованні та просвіті молоді, формуванні в молоді громадянського світогляду, усвідомлення взаємозв'язку поколінь та поваги до інституту президентства загалом та особи Президента, зокрема.

Специфіка функціонування та ресурсно-технологічна база ФПУ визначає його активним компонентом у галузі документно-інформаційного виробництва. Зокрема, в умовах практично необмеженого доступу до банків інформації за допомогою комп'ютерної мережі ФПУ формує фонд електронних інформаційних ресурсів, який на сьогодні становлять:

- електронні бази даних (далі – БД) (бібліографічна, повнотекстова, мультимедійна);

- БД газетних публікацій;
- онлайніві тематичні виставки;
- електронна колекція «Інститут президентства в Україні» та ін.

Зокрема, електронні БД ФПУ – це:

- бібліографічна БД «Інститут президентства», яку становлять бібліографічні описи книг, статей, дисертацій та авторефератів дисертацій за період 1990–2010 рр. з тематики інституту президентства в Україні та зарубіжних країнах;

- повнотекстова БД «Інститут президентства», що містить книги, наукові статті, аналітичні записки з питань державотворення, конституціоналізму та інституту президентства в Україні та за кордоном;

- повнотекстова БД «Президент України: послання, звернення, доповіді, виступи, заяви, прес-конференції, привітання, статті, листи, інтерв'ю, співчуття», до якої увійшли газетні публікації, книжкові видання та інтернет-ресурси, представлені на веб-сайтах президентів України повнотекстових матеріалів;

– фактографічна БД містить інформаційну довідку щодо країн з президентською формою правління (географічні, демографічні, політичні та ін. показники, що дає змогу отримати більш цілісне уявлення не лише про специфіку функціонування президентської влади в тій чи іншій країні, а й про країну загалом), а також інформацію про президентські виборчі кампанії та конституційні референдуми в країнах світу, яка постійно оновлюється інформаційно-довідковими матеріалами з питань проведення президентських виборчих кампаній у країнах світу та найбільш актуальними подіями в політичній сфері зарубіжних країн;

– мультимедійна БД, яка містить зображувальні та звукові файли, які розкривають питання інституту президентства та діяльність президентів у світі. Основним завданням вищезгаданої БД є мультимедійна фіксація інформації з питань державотворення у світі, її відтворення відео-, аудіозасобами та подальше поширення серед користувачів. Застосування означеної БД в мультимедійних презентаціях, лекціях, навчальних програмах має велике значення для формування світогляду молоді на владу, державу.

БД газетних публікацій становлять: контент-аналіз газетних публікацій «Преса про політичних діячів України» за 1994–2009 рр. та спеціалізована БД «Імідж політичної еліти України в пресі», яка містить повні тексти газетних публікацій. Характерна особливість контент-аналізу полягає, насамперед, в обслуговуванні вузького кола споживачів зі специфічною сферою завдань, спрямованою, у цьому контексті, на забезпечення представників органів державної влади [8]. Поєднання можливостей інтегрованого середовища САБ «ІРБІС-64», що ефективно функціонує в НБУВ, та технології контент-моніторингу дало змогу зробити процес досліджень більш технологічним і зручним для аналітиків та отримати унікальний інформаційно-аналітичний продукт широкого спектра використання та представлення. Сьогодні користувачеві (читачеві) можуть бути надані як структуровані відповідно до запиту тематичні інформаційно-аналітичні матеріали за будь-який відрізок часу, аналітичні та статистичні результати досліджень, так і доступ до БД у середовищі САБ «ІРБІС-64» з можливостями різноманітного пошуку та відбору потрібної інформації [9, с. 25].

Онлайнві тематичні виставки ФПУ розкривають актуальні питання державотворчих процесів в Україні і містять розгорнуті анотації про кожне з представлених видань. Основною причиною організації віртуальних виставок для ФПУ є «можливість дистанційного доступу до ресурсів

усіх бажаючих та широка популяризація документів бібліотечного фонду ФПУ засобами новітніх інформаційних технологій» [5, с. 23].

У свою чергу, постійно діюча електронна виставка «Інститут президентства в Україні та зарубіжних державах» дає змогу з'ясувати особисту участь та роль українських президентів у розбудові незалежної держави, їхнє особисте ставлення до історичного минулого, традицій українського народу. А віртуальна експозиція документів музейного фонду ФПУ «Подарунки президентам України» є систематизованою сукупністю музейних предметів, подарованих Президентам України, яка сформована з метою відображення державної, суспільно-політичної діяльності, творчості та життя президентів України.

З огляду на потреби ФПУ в процесі формування означеного фонду було сформульовано ряд завдань, які були визначені О. Бодак, зокрема:

- зберігання повнотекстових публікацій в електронному вигляді;
- зберігання докладного опису публікацій (метаданих) відповідно до міжнародних стандартів;
- забезпечення доступу до метаданих через локальну мережу НБУВ у модулі «читач»;
- можливість здійснити за необхідності онлайн-публікацію (Інтернет) відповідної інформації з бази даних [1, с. 254].

Теоретичне узагальнення основних аспектів фонду електронних інформаційних ресурсів ФПУ демонструє його специфічність у різноманітності структури цифрових об'єктів. Оцифрування традиційних для бібліотеки книжкових видань та унікальних архівних матеріалів, які розкривають еволюцію становлення в країні інституту президентства, становлять електронну колекцію ФПУ, яка є доступною для віддаленого користувача. Особливо цінні книги та архівні матеріали оцифровуються як з метою представлення широкому загалу через мережу Інтернет, так і з метою їх збереження.

На наш погляд, у ФПУ створюється електронна колекція книжкових, архівних та музейних документів, яку характеризують основні критерії, а саме: унікальність, значущість, доступність. Засобами власних традиційних та нетрадиційних ресурсів ФПУ прагне актуалізувати роль бібліотеки в суспільстві, створивши динамічну інформаційну базу, яка постійно поповнюється, збагачується та урізноманітнюється. Активне впровадження комп'ютерних і телекомунікаційних технологій сприяє не лише покращенню ефективності діяльності ФПУ щодо висвітлення питань державотворення в Україні, а й робить доступнішими

її результати – електронні інформаційні продукти, залучаючи тим самим більшу кількість користувачів [4].

Методи формування інформаційних ресурсів для представників органів державної влади підпорядковуються головній меті, а саме: забезпечення їх необхідною інформацією для ефективного функціонування та стабільного розвитку [7, с. 124]. З метою відновлення ролі бібліотек як необхідних суспільству інформаційних центрів, що входять у систему сучасних інформаційних комунікацій зі своїм ресурсом, зі своїми інформаційно-аналітичними продуктами, призначеними для дистантного обслуговування користувачів, ФПУ веде активну науково-видавничу діяльність. На сьогодні це окремий напрям роботи, сконцентрований на всебічному розкритті актуальних державотворчих процесів у країні та окремих питань президентської діяльності засобами бібліографічно-аналітичного інформування. Діяльність ФПУ в цьому контексті спрямована на підготовку і випуск у світ видавничої продукції, здатної задовольнити інформаційний попит представників органів державної влади, на яких, перш за все, орієнтована наукова бібліографічно-інформаційна та аналітична продукція. Зокрема, інформаційно-бібліографічні бюлетені «Науково-інформаційні ресурси про президентів та інститут президентства» та «Україна у відгуках зарубіжної преси», що сформовані на власній інформаційній джерельній базі, розкривають суть державотворчих процесів в Україні. Інформаційно-аналітичний бюлетень «Інститут президентства в системі сучасних міжнародних відносин» зосереджений на міжнародному баченні та сприйнятті інституту президентства. Загалом, аналітичні матеріали не тільки пояснюють закономірності реальності, а й демонструють зразки аналізу подій і фактів, методи інтерпретації їх змісту, формують інформаційну культуру, відповідну інформаційному режиму громадянського суспільства [3]. Бібліографічно-інформаційна та аналітична робота ФПУ, яка ґрунтується на основі глибокого та всебічного вивчення означеної проблеми, сприяє науковому забезпеченню розвитку суспільних відносин у країні, що свідчить про значущість тієї ролі, яку сьогодні виконує ФПУ в системі соціально-комунікаційних інституцій.

Комплексна автоматизація технологічних процесів щодо опрацювання документних ресурсів, а також активне застосування новітніх технологій у процесі формування фонду електронних інформаційних ресурсів є суспільною затребуваністю, яка на сьогодні визначає напрям зміни акцентів у системі прояву соціальних функцій бібліотек загалом та ФПУ зокрема. Реалізація однієї з головних, а саме інформаційної функції,

із застосуванням електронних технологій надає ФПУ, як підструктурі НБУВ, статусу рівноправного партнера серед інших суспільних інститутів у перебудові всього життя на нових інформаційних засадах, зберігаючи і вдосконалюючи при цьому можливості традиційного обслуговування, якому в ФПУ надається належна увага.

Дослідження ФПУ як соціокультурної системи дало змогу виділити як основні аспекти її діяльності підтримання соціальної пам'яті щодо питань державотворення в Україні та соціалізацію особистості, спрямовану на формування особистості, її підготовку до суспільного життя. Зокрема, місце та роль ФПУ в соціокомунікаційному просторі зумовлене його функціональним призначенням, а саме:

- збирання, збереження документальних матеріалів та створення необхідних умов для користування ними;
- наукове опрацювання документів і створення науково-довідкового та довідково-пошукового апарату;
- формування системи електронних інформаційних ресурсів;
- інформування про систему електронних інформаційних ресурсів органів державної влади в Україні, президентів держав світу та інформаційних ресурсів бібліотек президентів США;
- запровадження всіх матеріалів ФПУ у науковий, освітній та культурний обіг.

Своєю діяльністю ФПУ показує, що бібліотеки можуть бути інтегрованою структурою, необхідною для надання документно-інформаційних послуг з функціями досвідченого «навігатора» за джерелами інформації як для конкретної групи користувачів, так і широкого кола її споживачів. Специфічність функцій ФПУ, які зумовлюють не просто збереження документної спадщини президентів України, а і її широку популяризацію шляхом як традиційного, такі електронного представлення засобами новітніх технологій, робить документно-інформаційний фонд ФПУ унікальним щодо спеціалізації. На наш погляд, прагнення ФПУ задовольнити всі категорії користувачів, які опікуються питаннями державотворення в Україні, є ефективним інструментом підтримки суспільної комунікації. Соціокомунікаційні реалії сьогодення дають змогу позиціонувати ФПУ як один з важливих компонентів сфери соціальних комунікацій. Розвиваючи інноваційні соціокомунікаційні ідеї, втілюючи їх у новітніх формах, ФПУ підтверджує наявність необхідних можливостей для активного функціонування в соціокультурному просторі України.

Список використаних джерел

1. *Бодак О.* Формування електронних інформаційних ресурсів Фонду президентів України в контексті розвитку вітчизняних соціально-інформаційних комунікацій / О. Бодак // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України.* – К., 2011. – Вип. 32. – С. 250–259.
2. *Горовий В.* Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / В. Горовий / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; наук. ред. Л. А. Дубровіна. – К., 2010. – 360 с.
3. *Кобелєв О.* Інформаційно-аналітична діяльність бібліотек як соціо-комунікаційний феномен / О. Кобелєв // *Вісн. Кн. палати.* – 2009. – № 10. – С. 22–25.
4. *Лобузїна К.* Проблеми адаптації, впровадження та адміністрування сучасної автоматизованої бібліотечної інформаційної системи / К. Лобузїна, І. Лобузїн // *Бібл. вісн.* – 2011. – № 5. – С. 14–21.
5. *Нежурбіда Г. Г.* Електронні інформаційні ресурси Фонду президентів України: стан та перспективи розвитку / Г. Г. Нежурбіда, С. М. Польовик // *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* – 2005. – № 4. – С. 21–28.
6. *Онищенко О. С.* Бібліотеки у мінливому світі / О. С. Онищенко // *Дзеркало тижня.* – 2001. – № 44. – 10 лист. – С. 14.
7. *Удовик В.* Информационно-аналитическая деятельность Фонда Президентов Украины Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского / В. Удовик // *Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития.* Науч.-практ. и теоретик. сб. Вып. 6 / МААН. Совет директоров науч. б-к и информ. Центров; редкол.: А. С. Онищенко (предис.) и др. – К., 2008. – С. 122–131.
8. *Федорчук А. Г.* Контент-мониторинг информационных потоков [Электронный ресурс] / А. Г. Федорчук // *Б-ки нац. акад. наук: пробл. функционирования, тенденции развития.* – Электрон. дан. (1 файл). – К., 2005. – Вып. 3. – Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/articles/2005/05_fagmir.html. – Загл. с экрана.
9. *Федорчук А.* Створення інформаційних ресурсів на основі моніторингу змісту публікацій ЗМІ / А. Федорчук, К. Лобузїна, Н. Танатар // *Бібл. вісн.* – 2011. – № 2. – С. 21–25.
10. *Чепуренко Я. О.* Фонд президентів України як бібліотечно-архівна колекція / О. Я. Чепуренко // *Бібл. вісн.* – 2002. – № 4. – С. 2–11.

УДК 004.774:025.3/.6(477–25)

Сергій Гарагуля,

наук. співроб. відділу формування і обліку
електронних інформаційних ресурсів НБУВ

ПРОБЛЕМАТИКА КАТАЛОГІЗАЦІЇ ЕЛЕКТРОННИХ РЕСУРСІВ У НБУВ

Стаття присвячена повному циклу опрацювання електронних мережевих ресурсів у відділі формування та обліку електронних ресурсів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ). Окреслюється коло найбільш контроверсійних питань, що постають перед бібліографом у цьому процесі, формулюється проблематика питання.

Ключові слова: бібліографічний опис, веб 2.0, електронний ресурс, каталогізація, систематизація, цифровий документообіг.

Розвиток обчислювальної техніки і поява Інтернету призвели до глобальних змін у процесах виробництва, поширення, обміну і використання інформації, що, у свою чергу, дало поштовх бурхливому зростанню електронних ресурсів протягом останніх років. Дедалі більша кількість видавництв та інформаційних центрів переходить до випуску електронної продукції – бібліографічних, фактографічних і повнотекстових баз даних, журналів (як електронних версій традиційних, так і тих, що існують тільки в електронному середовищі), довідників, енциклопедій, підручників – або на компакт-дисках, або забезпечує до них мережевий доступ. За даними деяких досліджень [3, с. 46–48], темпи зростання інформації в електронній формі останнім часом значно випереджають відповідні показники випуску традиційної друкованої продукції, і сфера застосування електронної інформації охоплює практично всі галузі життєдіяльності людини: наукову, громадську, соціально-економічну тощо. І як наслідок цього – документні збори бібліотек зазнають значних змін. Розвиток комп'ютерних технологій веде до оновлення видового складу інформаційних ресурсів бібліотек. Електронні ресурси стають істотною складовою фондів будь-якої бібліотеки. А проблема комплектування, зберігання та надання доступу до електронних ресурсів – одна з найбільш обговорюваних на сторінках професійного друку, де значна кількість публікацій присвячено

їх систематизації та типології. Навіть сам термін «електронний ресурс» сприймається неоднозначно. Деякі експерти вважають за краще вживати терміни «цифрові ресурси», «інформаційні ресурси», «електронні документи», «електронні документні ресурси» тощо.

Електронні ресурси являють собою електронні дані, електронні програми або поєднання цих видів, керовані комп'ютером, у тому числі ті, які потребують використання периферійних пристроїв, підключених до комп'ютера [2, с. 16]. Залежно від режиму доступу їх ділять на ресурси локального доступу (з інформацією, зафіксованою на окремому фізичному носії) та ресурси віддаленого доступу (з інформацією на вінчестері або інших запам'ятовуючих пристроях або інформацією, розміщеною в інформаційних мережах).

У зв'язку зі збільшенням потоку інформаційних ресурсів на електронних носіях (електронні оптичні диски, відеодиски, електронні мікропроцесорні картриджі), а також різної електронної інформації в режимі локального та віддаленого доступу (у тому числі інтерактивних мультимедіа) виникла потреба вироблення специфічних рішень для їхнього бібліографічного обліку та каталогізації.

Найграндіознішою зміною, що супроводила становлення онлайн-ресурсів, став перехід від володіння до відкритого доступу [4, с. 16]. Сучасна бібліотека розглядається читачами не як установа архівного типу з потенціалом одночасного обслуговування певним ресурсом лише кількох читачів, а як відкритий фонд, репозиторій, що дає змогу необмеженого копіювання ресурсу будь-якою кількістю користувачів без найменшої шкоди для оригіналу.

У процесі розробки методичних засад каталогізації електронних ресурсів особливої уваги набуває дослідження їхньої типології, що є необхідним для виділення груп електронних ресурсів за суттєвими типовими ознаками та визначення технологічних процедур бібліотечного опрацювання різних видів електронних ресурсів [6]. До питань типології слід додати питання визначення статусу документа та розробки методик опису електронного ресурсу як оригіналу, а також як відтворення будь-яких об'єктів.

Під впливом інформаційних технологій постійно з'являються нові види електронних ресурсів (програмне забезпечення, бази даних, мультимедійні продукти тощо), розширюються межі традиційної системи видань, формуються різні типи електронних документів (мережеві версії друкованих видань, онлайнві газети та часописи, додатки до традиційної преси, колекції посилань, огляди, дайджести, альманахи тощо). Надамо

перелік деяких видів електронних ресурсів, сформований за матеріалами наукових публікацій [2, с. 44; 4, с. 22–23]:

- електронні текстові аналоги друкованих видань, таких як книги, журнали тощо (при цьому передбачається, що текстова інформація, яка міститься в них, подана у формі, яка допускає посимвольну обробку);
- електронні образи друкованих видань, коли елементи останніх (наприклад, сторінки) подаються як цілісні графічні образи, до цього ж виду електронної інформації належать образи рукописних матеріалів – факсиміле;
- бази даних, які відповідають вимогам до електронної інформації, наприклад, бібліографічні, адресні, статистичні, лінгвістичні, до цього ж виду належать і повнотекстові бази даних, якщо вони не відтворюють повною мірою друковані видання;
- нові форми публікацій, що не мають друкованих аналогів, такі як електронні оголошення, матеріали електронних конференцій та інші електронні повідомлення, доступні користувачам через телекомунікаційні мережі;
  - електронні публікації аудіо- та відеоінформації;
  - мультимедійні продукти;
  - програмні продукти;
  - комбіновані програмно-інформаційні продукти, наприклад, геоінформаційні системи;
  - електронні ігри.

Особливий інтерес становлять динамічні електронні документи, які змінюють інформаційний вміст за певних умов використання (наприклад, відповіді на запити до баз даних) та електронні ресурси, які оперують даними, що надходять у реальному часі (наприклад, від віддалених датчиків), або такі електронні документи, як законодавчі акти або стандарти, інформаційний вміст яких може змінюватися при офіційному редагуванні. Своєрідність інтерактивних мультимедіа – постійне оновлення, при якому вміст електронного ресурсу може бути цілком оновленим.

Як зазначають у своїй розвідці Е. Мітчелл та Б. Сарретт [4, с. 35], створення цифрової колекції являє собою такий ряд процесів:

- відбір об'єктів;
- вивчення авторських прав, що поширюються на обрані документи;
- оцифрування/скачування об'єктів;
- залучення оцифрованих об'єктів до загальної системи;
- створення метаданих;
- розробка користувацького інтерфейсу;

- керування доступом до ресурсів;
- зберігання ресурсів.

Технологічно повний цикл опрацювання електронного мережевого документа в НБУВ має певні відмінності від запропонованого американськими фахівцями алгоритму і складається з такої послідовності операцій:

1. **Моніторинг ресурсів** мережі Інтернет, що здійснюється співробітниками профільних відділів з урахуванням апаратних можливостей та вимог авторського права. Серед головних проблем, з якими стикається бібліотека на цьому етапі, варто назвати неналежну якість відсканованої літератури (оцифрування здійснюється переважно аматорами для вузького кола зацікавлених, тож не завжди відповідає навіть елементарним вимогам читабельності), брак вихідних відомостей та іншого прикнижкового реквізиту (багато хто з несумлінних цифрувальників навмисно обрізає перші та останні сторінки оцифрованого документа, щоб уникнути звинувачень у порушенні авторського права), а також платний доступ до багатьох ресурсів, що його бюджетна бібліотека не в змозі собі дозволити. Тож велика кількість ресурсів відфільтровується на цьому етапі через порушення цих засадничих вимог. Одним з основних джерел якісно оцифрованої літератури в Інтернеті є Google Books, що містить у своїй повнотекстовій колекції тисячі відсканованих книг, що перейшли в суспільне надбання, у форматі pdf. Чимало корисних ресурсів бібліотека може набути також з інтернет-сервісу Scribd, який, щоправда, характеризується переважно англomовним контентом. Ще одним важливим джерелом поповнення електронного фонду є авторські сайти, де науковці публікують свої статті та монографії (як ті, що вже вийшли друком, так і препрінти), принципово відмовляючись від авторських прав на користь безперешкодного копіювання та поширення.

2. **Завантаження електронних ресурсів**, тобто зберігання обраних матеріалів у тимчасових теках з метою їхньої обробки та оптимізації відповідно до форми використання читачами.

3. **Звіряння електронних ресурсів на дублетність**, що здійснюється з метою уникнення повторів у електронному фонді та економії трудових ресурсів. Дублетними не вважаються електронні екземпляри, ідентичні за своїм змістовим наповненням, але подані в різних цифрових форматах.

4. **Конвертація електронних ресурсів у потрібний формат**, що передбачає уніфікацію електронних текстів до певного кластеру прийнятних з точки зору технологічного забезпечення форматів. На сьогодні НБУВ

здійснює апаратну підтримку й обслуговування електронних документів у форматах pdf, djvu, fb2, chm.

5. **Розміщення** електронних ресурсів **на сервері бібліотеки**, де фахівцями здійснюється належна апаратна підтримка електронних архівів та їхній захист від зовнішніх втручань.

6. **Обробка** електронних ресурсів у **САБ «ІРБІС-64»**, створення та редагування бібліографічного опису документа. Основним апаратним засобом обліку, обробки та репрезентації електронних ресурсів у НБУВ є «Система автоматизації бібліотек ІРБІС». Відповідно до потреб бібліотекарів та користувачів у зазначеному програмному середовищі створені адаптовані Автоматизовані робочі місця (АРМ) «Каталогізатор» та «Читач». До переваг АРМ «Каталогізатор» варто віднести: інтуїтивно зрозумілий інтерфейс, що дає змогу створювати якомога повніший бібліографічний опис; реєстрацію нових надходжень у режимі реального часу; інтегрованість до генерального каталогу, можливість зручно оприлюднювати новинки в Інтернеті; оптимальність пошукових механізмів, що дають змогу створювати добірки за окремими ключовими словами і сприяють оперативній звітності; можливість макетування та друку створеної апаратними засобами бібліографічної бази у вигляді каталогу. У свою чергу, АРМ «Читач» дає користувачам можливість: отримувати як стаціонарний (у приміщенні бібліотеки), так і віддалений (з будь-якого іншого місця за допомогою Інтернету) доступ до повнотекстової бази даних; здійснювати пошук за майже 20-ма критеріями (рубрика, автор, назва видання, місце видання, видавництво, мова, тип ресурсу, тип долученого файла тощо); працювати з більшістю файлів без залучення додаткового програмного забезпечення (найпоширеніший формат файлів – pdf – коректно відображається всередині самого апаратного засобу САБ ІРБІС); копіювати електронні документи на зовнішній носій; проводити одночасну роботу з кількома базами даних. Джерелом інформації для складання бібліографічного запису на електронний ресурс можуть бути сам електронний ресурс або джерела поза ресурсом. Джерела інформації, що містяться в самому ресурсі, є при цьому найбільш переважними.

Однією з найважливіших проблем, що постає перед бібліотекою на етапі формування фонду електронних ресурсів, є відсутність конвенційних критеріїв відбору. Справа в тому, що з поширенням доступу широкого користувацького загалу до Інтернету, а надто – в епоху Веб 2.0, що характеризується можливістю самостійного створення та оприлюднення контенту будь-ким із користувачів, мережу заповнили тисячі

«саморобних» електронних книг. Питома вага матеріалу компільовано-реферативного характеру, публікацій, що порушують авторське право, маскуючись під нібито поширеною на цей документ публічною ліцензією, ба навіть відвертого інформаційного сміття, дуже велика. Не варто, однак, радити бібліотеці займатися щодо них снобістську позицію однозначного несприйняття, адже ускладнена процедура традиційної, «паперової» публікації певних тематичних розвідок у наукових інституціях часто залишає поза друком серйозні та нагальні матеріали. Отже, маємо зазначити, що здійснення відбору електронних ресурсів в інтернет-середовищі потребує від бібліотекаря принципово нового рівня компетентності та загальнонаукової ерудованості.

Істотним також є брак зворотнього зв'язку з читачем, відсутність напрацьованих методик визначення ціннісних орієнтацій користувача електронної бібліотеки, а також не впроваджена належним чином координація роботи між структурними підрозділами бібліотеки. Навіть можливість відстежити кількість звернень користувачів до певних документів без професійного моніторингу та аналітичного забезпечення статистики користувацької активності не є достатнім інструментарієм для визначення «популярності» певних мережевих ресурсів, а отже, й пріоритетів для поповнення фонду профільними відділами.

Американські дослідники [4, с. 20–21] пропонують таку систему критеріїв відбору електронного ресурсу:

1. Змістові характеристики (тематика, цільова аудиторія, актуальність, рівень охоплення проблеми).
2. Зручність у користуванні (формат документів, їхня якість, пошуково-навігаційні можливості всередині документа).
3. Технічні вимоги (чи потребує документ встановлення додаткового програмного забезпечення, набору шрифтів, взаємодії з проксі-сервером через гіперпосилання тощо).
4. Ціноутворення (вартість ресурсу, вартість його подальшої експлуатації, подовження ліцензії тощо).
5. Наявність ліцензійних обмежень (заборона створення копій, обмеження віддаленого доступу, методи аутентифікації).
6. Надійність (довговічність, відповідність стандартам, верифікованість наведеної інформації).

Одною з істотних перешкод на шляху поповнення електронного фонду, як не парадоксально, стає авторське право, а точніше – відсутність у законодавстві чіткого визначення прав книгозбірень на рахунок зберігання і надання можливості користуватися електронними версіями друко-

ваних видань у наукових, освітянських і культурологічних цілях в онлайн-новому режимі. Законом про авторське право дозволяється сканування друкованих видань і репродукування в архівних цілях, проте можливість операцій обмежена. Тому на сьогодні бібліотекам необхідно отримати від авторів ліцензію на зберігання, необмежений перегляд, завантаження і друкування матеріалів, що знову ж таки залежить від наявності коштів. Таким чином, через дотримання авторського права електронний фонд формується за залишковим принципом – у перелік документів, що завантажуються бібліотеками з мережі, потрапляють тільки ті ресурси, що вже перейшли в суспільне надбання.

Слід відзначити підвищену увагу ІФЛА до вирішення вказаної проблеми. На 62-й Генеральній конференції цієї федерації (Пекін, 25–31 серпня 1996 р.) було прийнято заяву, яка відбиває офіційну позицію ІФЛА з питань авторського права в електронному середовищі. У ній наголошено, що користувачам бібліотек мають бути надані такі можливості:

- «читати, прослуховувати чи переглядати приватним чином у бібліотеці чи в режимі віддаленого доступу наявні у вільній торгівлі матеріали, використання яких захищено авторським правом;
- знайомитися в режимі перегляду із загальнодоступними матеріалами, захищеними авторським правом;
- для приватного користування чи з освітньою метою, самостійно чи за допомогою бібліотекарів копіювати в розумних межах електронні документи, захищені авторським правом».

У заяві відзначається також, що «виготовлення бібліотекарями електронних копій матеріалів, захищених авторським правом, та їхнє тимчасове зберігання в системі електронної доставки документів не слід вважати порушенням авторських прав». ІФЛА також вважає необхідним законодавче закріплення за бібліотеками та архівами можливості переведення в цифрову форму захищених авторським правом текстів і зображень з метою забезпечення їх збереження і консервації. Потрібне їй законодавче закріплення практики надання обов'язкового примірника електронних документів. Однак офіційна позиція авторитетної міжнародної організації, якою є ІФЛА, поки що не знайшла законодавчої підтримки в національних нормативних актах. Не є винятком і Українська держава. У Законі України «Про обов'язковий примірник документів» передача визначеному колу бібліотек комп'ютерних версій друкованих видань для них не передбачається.

Рішенням цієї проблеми могло б стати внесення до Закону України «Про обов'язковий примірник документів» доповнення про передачу

видавництвами цифрових копій творів друку для депозитарного зберігання визначеному колу книгозбірень. Таке рішення створило б передумови для становлення України як одного з лідерів серед країн Європи у створенні електронних бібліотек.

Виходячи з проаналізованого становища опрацювання електронних мережевих ресурсів в українському бібліотечному середовищі та враховуючи зарубіжний досвід, спробуємо сформулювати певні методичні рекомендації. Отже, з метою покращання якості обслуговування читачів, підвищення ергономічності технічної підтримки повнотекстових баз електронних документів та оптимізації діяльності співробітників профільних галузей, бібліотекам варто спиратися у своїй діяльності на такі засади:

1. Підвищення ефективності використання баз даних у колекціях бібліотек:

Статистика використання баз даних. Витрачаючи значні кошти на платні бази даних, бібліотеки зіткнулися з проблемою оцінки реального використання читачами як окремих електронних видань, так і баз даних у цілому. Численні вендори баз даних або взагалі не надають таку статистику використання, або надають її в різних форматах, що ускладнює її аналіз. «Лічильник» (Project COUNTER) став одним з проєктів, покликаних вирішити цю проблему шляхом приєднання вендорів до єдиного стандарту обліку та подання даних про статистику використання баз даних. Щомісячні безкоштовні звіти у форматі COUNTER документують кількість використаних статей з розбивкою за електронними виданнями, вироблених запитів за базами даних та іншу інформацію. Бібліотекарі наполегливо вимагають включення пункту про звітність у форматі COUNTER у ліцензійні угоди з власниками баз даних [6].

Забезпечення зв'язку (linking) між різними відтвореннями одного і того самого документа/статті в різних базах даних. Бібліотеки, набуваючи собі в колекції тисячі електронних видань і бібліографічні бази даних у різних фірм, стикаються з тим, що одна і та сама стаття може бути присутньою одночасно в декількох базах даних. При цьому одна база даних, наприклад, може містити цю статтю тільки у вигляді тексту, інша у вигляді PDF, а третя – її бібліографічний опис. Та сама стаття може бути присутньою і в паперовому варіанті в самій бібліотеці з відповідним записом про видання в електронному каталозі. Стандарт ідентифікації електронних документів у базах даних OpenURL допомагає пов'язувати ці різні уявлення одного документа таким чином, щоб читачі могли бачити гіперпосилання на них на одному екрані. Цей результат

досягається шляхом використання елементів бібліографічного опису статті (автор, назва статті та видання, номер / дата випуску, ISSN тощо) безпосередньо в її адресу в Інтернеті.

Однчасний пошук за різними базами даних (Multi-database або Federated search). Активно досліджувані, але поки що мало поширені технології, що дають змогу читачеві здійснювати пошук одночасно за різними базами даних та веб-сайтами. Сьогодні читачі змушені виробляти один і той самий пошук за ключовими словами в дедалі більшій кількості баз даних. Останні відрізняються один від одного інтерфейсами, навігацією за екранами і навіть правилами запитів до системи. Федеративний пошук (Federated search) покликаний полегшити це завдання шляхом здійснення пошуку одночасно багатьма базами даних і угруповання/представлення результатів пошуку на одному екрані для зручності читачів.

2. Поліпшення електронних каталогів (OPACs) і веб-сайтів бібліотек.

Американські бібліотекарі [4, с. 112–114] із занепокоєнням спостерігають процес відчуження читачів від бібліотек та їхніх електронних каталогів на користь простих інтернет-пошуковиків, які індексують веб-сайти незалежно від їхньої якості та авторитетності. Серед можливих способів підвищення привабливості та корисності бібліотечних ресурсів та веб-сайтів бібліотеки бачать, зокрема, такі:

– **Поліпшення та підвищення привабливості для читачів електронних каталогів бібліотек** шляхом додавання (або лінування) додаткової інформації до традиційних коротким бібліографічним описам видань у форматі MARC. Це може включати додавання гіперпосилань на анотації, змісту, зображення обкладинок, рецензії, безпосередньо повні тексти документів, рекомендовану літературу і навіть коментарі читачів. Цілий ряд фірм пропонує бібліотекам різноманітні технічні рішення з поліпшення електронних каталогів та їх інтеграції з відповідними метаданими, зображеннями і повними текстами в інших інформаційних системах. Інша група фірм спеціалізується на наданні безпосередньо розширених комплектів метаданих для інтеграції з електронними бібліографічними записами.

– **Створення та надання доступу до більших і авторитетніших колекцій електронних ресурсів** шляхом збору (harvesting) метаданих з використанням протоколу Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting (OAI-PMH) [6]. Бібліотеки також прагнуть перейти від застарілих форматів представлення записів до стандарту XML для опису своїх колекцій з метою полегшення обміну даними між бібліотеками,

депозитаріями електронних ресурсів та іншими учасниками інформаційної індустрії.

– **Оптимізація електронних каталогів і веб-сайтів бібліотек** для полегшення їх індексування безкоштовними пошуковими системами Інтернету. У цьому випадку списки результатів пошуку популярних інтернетівських пошуковиків можуть містити також і гіперпосилання (hits) на записи в електронних каталогах з підказкою про найближчу бібліотеку, у якій можна знайти відповідну книгу.

– **Впровадження цілодобових довідково-бібліографічних послуг** електронною поштою і через веб-сайти бібліотек (electronic, online або red-eye reference service).

3. Впровадження нових стандартів для електронних бібліографічних записів та документів, здійснення взаємозв'язку між ними в базах даних та обміну інформацією. Стрімкий розвиток інформаційних технологій сприяв поширенню електронних форматів, які спочатку охоплювали бібліографічні записи, потім газетні і журнальні статті в повному тексті (full text), повному зображенні (full image), книги (e-books), звук, зображення, відео, колекції архівних документів. Цілий ряд нових стандартів і форматів, що розвиваються, покликаний виробити єдину мову для обміну електронною інформацією між бібліотеками, архівами та іншими організаціями, внести одноманітність в опис та структуру електронних ресурсів, сприяти їхній міграції з технологічно застарілих носіїв і баз даних на нові, збереженню для нащадків. Серед великої кількості цікавих проектів у цій сфері можна відзначити, зокрема, такі:

– **формати метаданих для опису електронних ресурсів, колекцій і авторитетних даних** (таких як бібліографічні дані про електронний ресурс в Інтернеті, електронний запис про колекцію архівних матеріалів і т. д.): Dublin Core; підтримувані Бібліотекою Конгресу США Metadata Object Description Schema (MODS) і Metadata Encoding and Transmission Standard (METS); Encoded Archival Description (EAD); Encoded Archival Context (EAC) [3, с. 201–202];

– **формати для опису логічних структур електронних видань і відображення безпосередньо їхнього утримання** (повнотекстові і повноіміджеві статті, електронні книги): Text Encoding Initiative (TEI) тощо;

– **формати для полегшення збору та обміну метаданими та їх ідентифікації в базах даних і в Інтернеті**: OAI-PMH (Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting); OpenURL; Persistent URLs (PURLs); Digital Object Identifier (DOI).

Варто визнати, що зміни операціонального характеру діяльності бібліотеки не могли не позначитися на самому змістові та функціональному навантаженні професії бібліотекаря. Перераховані вище зміни глибоко торкнулися бібліотеки і змусили їх збільшити інвестування в нові технології, змінювати свої організаційні структури та вводити нові посади. Коло обов'язків фахівців з електронного документообігу в бібліотечній царині станом на 2012 р., як правило, визначається таким чином:

- виявлення та оцінка електронних ресурсів, вендорів, видавців і якості надаваних ними послуг;
- проведення переговорів з вендорами і видавцями з метою досягнення найбільш сприятливих умов для бібліотеки, ліцензування електронних ресурсів;
- організація тестування електронних ресурсів;
- координація закупівель електронних ресурсів та забезпечення їх технічної сумісності з наявними бібліотечними системами;
- забезпечення безперебійного доступу до електронних ресурсів та швидке вирішення проблем, що виникають під час експлуатації;
- збір та аналіз даних щодо використання електронних ресурсів, оцінка ступеня задоволення ними читачів і якості послуг вендорів;
- залучення як координатора між читачами та технічними службами бібліотеки для забезпечення ефективної інтеграції електронних ресурсів з освітніми та просвітницькими завданнями університету, розробка стратегій оцінки електронних ресурсів і послуг читачам;
- координація роботи в галузі електронних ресурсів з іншими відділами бібліотеки, з тим щоб забезпечити якісний і своєчасний доступ читачів до електронних ресурсів, а також створення сприятливих умов для спільного підходу до вирішення проблем і вироблення спільних рішень;
- моніторинг тенденцій та інноваційних технологій у сфері керування електронними ресурсами;
- рекомендація та впровадження нових ініціатив у галузі електронних ресурсів, відповідних потребам бібліотеки та її читачів;
- розробка програм дистанційного навчання як координатора робіт між відділом інформаційних технологій у частині бібліотечних систем і технологій, забезпечення персоналом довідково-бібліографічної служби і проведення бібліотечного інструктажу тощо.

Список використаних джерел

1. *Антоненко І.* Електронні ресурси як об'єкт каталогізації: історія питання, термінологія, форматне забезпечення / І. Антоненко, О. Баркова // *Бібл. вісн.* – 2004. – № 2. – С. 11–22.
2. *Армс В.* Электронные библиотеки / В. Армс ; пер. с англ. – М. : ПИК ВИНТИ, 2001. – 274 с.
3. *Веб 2.0, библиотеки и информационная грамотность : сб. публикаций / под ред. П. Годвина, Дж. Паркера ; науч. ред. проф. Я. Л. Шрайберг; пер. с англ. – СПб. : Профессия, 2011. – 237 с. – Библиогр. : с. 234–237. – (Новые библиотечные технологии).*
4. *Каталогизация и организация электронных ресурсов : практическое руководство для библиотекарей / под ред. Э. М. Митчелл ; науч. ред. Я. Л. Шрайберг. – 2-е изд., стер. – М. : Омега-Л, 2010. – 232 с.*
5. *Корнієнко В.* Проблеми розвитку стандартизації бібліотечної та видавничої справи в Україні (аналітичний огляд) / В. Корнієнко // *Бібл. вісн.* – 2000. – № 3. – С. 6–11.
6. *Фесенко К.* Тенденции развития электронных ресурсов и их влияние на читателей и библиотеки. Зарубежный опыт / К. Фесенко // *Электронные б-ки.* – 2006. – Вып. 3.

УДК 025.4:025.34

Наталія Орешина,

мол. наук. співроб. відділу систематизації НБУВ

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ВЕДЕННЯ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ КАТАЛОГІВ: ІСТОРИКО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У цій публікації на прикладі каталогів структурних підрозділів НБУВ проаналізовано і визначено їх місце в системі організації знань бібліотеки в систематизаційному аспекті. Також досліджено роль систематичних каталогів у сучасній інформаційно-пошуковій системі бібліотек. У результаті визначено, що систематичний каталог не втрачає свого наукового значення і сьогодні, в умовах автоматизації традиційних бібліотечних процесів, у контексті створення інноваційних бібліотечно-пошукових систем.

Ключові слова: організоване знання, систематичний каталог, спеціалізований підрозділ, документ, систематизація.

Сьогодні, в епоху тотального пришвидшення темпів зростання обсягів та поширення інформації, важливо усвідомлювати значущість уже створених систем організованого знання, прикладом яких є традиційний бібліотечний каталог. Актуальність цієї публікації зумовлена тим, що, створюючи нові інформаційно-пошукові технології, варто поглиблено вивчити структуру та ієрархію вже існуючих прикладів організованого знання, дієвість яких доведена і перевірена часом, і максимально використати цей досвід. Мета дослідження: довести життєздатність і можливість синхронізації розвитку традиційних бібліотечних каталогів (зокрема систематичних) з розвитком науки та технологій, доцільність їх паралельного існування з новітніми пошуковими технологіями. Об'єктом дослідження є спеціалізовані каталоги Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ). Предмет дослідження – систематизація документів у процесі організації спеціалізованих каталогів НБУВ.

Уперше поняття «організація знань» було введено видатним американським теоретиком, ученим Генрі Івліном Бліссом (1870–1955) у монографії «Організація знань і система наук» у 1929 році [8]. У наступні десятиріччя організація знань у бібліотеках набула характеру наукової

теорії, що визначила ідеологію розвитку класифікаційних систем і тезаурусів, політику організації фондів та їх відображень – каталогів.

За словами Е. Сукіасяна [8], багато говорять про недоліки карткових каталогів, але нікому ще не вдалося довести, що система карткових каталогів, яка адекватно відображає зміст бібліотечних фондів, має «фізіологічні вади», що заважають використовувати фонди бібліотек, передавати знання з покоління в покоління, здобувати інформацію традиційними методами достатньо повно і багатоаспектно.

У Концепції державної цільової програми підтримки та розвитку читання на період до 2015 р. зазначено, що в умовах розвитку науково-технічного прогресу, зокрема інформаційних технологій, існує проблема зниження рівня читацької культури населення, а також інтересу до користування друкованою книгою як джерелом інформації [1, с. 62–64]. Сучасна соціокультурна ситуація призвела до зниження авторитету друкованого слова, посилення факторів, що негативно впливають на читацьку активність населення.

Підвищити рівень культурної, зокрема читацької компетенції населення, крім широко поширених інформаційних технологій, допомагають, як і раніше, традиційні джерела організації знань. Ідеться про звичну інформаційно-пошукову систему бібліотеки – бібліотечні каталоги. Згідно з ДСТУ 5034:2008 «Інформація і документація. Науково-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять», бібліотечний каталог – перелік каталогових записів документів бібліотечного фонду, упорядкованих відповідно до певних правил і складених за певним порядком, що розкриває зміст бібліотечних фондів [4].

Сьогодні, коли комп'ютеризація охопила всі сфери діяльності людини, у тому числі бібліотечні технології, картковий каталог не втрачає своєї актуальності. Для НБУВ є доцільним паралельне існування карткового та електронного каталогу, кожен з яких має свої переваги. Наразі важливо усвідомити, що сучасні інформаційно-пошукові системи (далі – ІПС) та традиційні джерела організації знань не є конкурентами. Так, швидкість пошуку інформації в сучасному житті дуже важлива, але пошук традиційним шляхом теж має свої плюси. Критерії оцінки систематичного каталогу (далі – СК) та ІПС різні. Основна особливість ІПС – швидкість, одночасна доступність багатьом користувачам, водночас як СК має ширше універсальне значення та характер. Можна сказати, що каталог дає більш поглиблене орієнтування в інформації, та його функції не обмежуються тільки пошуковими завданнями, а й безпосередньо формують інтереси читачів. СК, заснований на логічному принципі супідрядності

з дотриманням класифікаційної ієрархії, залишається надійним засобом у системі організації знань [10, с. 272–273].

На переконання Е. Сукіасяна, який усе своє життя присвятив каталогам, перехід до електронного каталогу має відбуватися у співпраці його авторів з бібліотечними працівниками і має бути синонімом прогресу, а не регресу. Ми не повинні опинитися в ситуації, коли система карткових каталогів (яка є синонімом організованого знання) з практикою інформаційного пошуку, налагоджуваною роками та забезпеченою бібліографічними службами, буде зруйнована, а нові електронні каталоги так і не зуміють стати «організованим знанням» [8].

Система каталогів і картотек НБУВ є складним і розгалуженим інформаційно-пошуковим механізмом. Система каталогів відповідає структурі її фондів та має такі підсистеми: центральна система каталогів, що відображає фонди основного книгосховища НБУВ; каталоги відділів довідково-бібліографічного обслуговування та бібліотекознавства, загальних та галузевих читачьких залів, залу періодики, відділу нових надходжень та відділу абонементу; каталоги спеціалізованих читальних залів і відділів; каталоги корпусів НБУВ [5, с. 7].

Генеральний систематичний каталог (далі – ГСК) складається з двох частин: каталогу документів, надрукованих гражданським шрифтом та каталогу документів, надрукованих латинським шрифтом. Він належить до центральної системи каталогів НБУВ та розкриває фонди НБУВ за змістом. ГСК містить бібліографічні описи книг, брошур, збірників, окремих випусків продовжуваних видань, що мають тематичні назви, описи авторефератів кандидатських та докторських дисертацій, книжкових видань ООН та її спеціалізованих установ, а також мікрофільмів та фотокопій книжкових видань, видань на електронних носіях. Каталог засновано 1920 р. Перебуває він у віданні відділу систематизації (далі – ВС), має постійний характер, виконує функції читачького та службового. За хронологічним охопленням містить бібліографічні описи з першої половини XIX ст. до сьогоднішнього дня. Станом на 1.01.2012 обсяг каталогу становить 4 433 347 картки, з них гражданським шрифтом 3 794 932 картки, латинським шрифтом – 638 415 карток. Середній приріст за останні три роки 57 593 картки, з них: гражданським шрифтом – 52 198 карток, латинським шрифтом – 5395 карток.

З початку заснування каталогу документи систематизували за Децимальною (десятьковою) системою класифікації літератури, прийнятою Міжнародним бібліографічним інститутом у Брюсселі, яку

вважали найзручнішою для універсальних бібліотек на той час [3, с. 31]. З 1965 р. розпочато систематизацію за бібліотечно-бібліографічною класифікацією (далі – ББК) для наукових бібліотек.

До певних розділів ГСК створено алфавітно-предметні покажчики (далі – АПП), які служать додатковим пошуковим апаратом та водночас виконують функції контролю над процесом систематизації. Як зразковий, можна виокремити АПП до розділу «Х Держава і право. Юридичні науки». Цей покажчик постійно поповнюється новими термінами, що дає змогу читачеві легко орієнтуватися в документному потоці юридичного профілю.

Спеціалізовані підрозділи бібліотеки є структурною ланкою НБУВ, що зберігають, опрацьовують та обслуговують читачів особливими видами фондів відповідно до їх профілю. До спеціалізованих підрозділів належать: Інститут рукопису, Інститут архівознавства, відділ стародруків та рідкісних видань, відділ зарубіжної українки, відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій, відділ газетних фондів, відділ образотворчих мистецтв, відділ формування музичного фонду, відділ публікацій ООН, сектор картографічних видань [5, с. 23].

З початку створення у 1918 р. до 1921 р. діяльність НБУВ зосереджувалася винятково на збиранні свого фонду, і лише у 1921 р. фактично розпочалась робота з розподілення та створення основного і спеціалізованих фондів НБУВ. Передбачалась наявність основного та спеціалізованих відділів, які б мали свої функції та значення [2, с. 77].

До структури фондів спеціалізованих відділів належать основні фонди та підсобні фонди, що, як правило, перебувають у вільному доступі [5, с. 23]. Спеціалізовані каталоги, відповідно, є відображенням спеціалізованих фондів.

Діяльність усіх спеціалізованих підрозділів НБУВ в межах цього дослідження охопити неможливо, тому розглянемо лише деякі з них.

Серед спеціалізованих відділів НБУВ, як приклад змістової та видової різноманітності фондів, можна розглянути досвід відділу стародруків та рідкісних видань (далі – ВСРВ). ВСРВ було проголошено у складі бібліотеки із самого початку її існування, у 1918 р. У перші роки лише відбирали стародруковані видання із загальних фондів та деяких книгозбірень минулого. Сьогодні ВСРВ – це науковий підрозділ, співробітники якого здійснюють дослідження в галузі історії книги та книговидання, історії бібліотечної справи та книжкового пам'яткознавства, готують відповідні статті, монографії, наукові каталоги, посібники тощо [6].

Комплектування відділу здійснюється централізовано. Документи, що пройшли централізовану обробку, мають проставлені шифри, однак співробітники відділу надставляють власні шифри для оптимізації збереження та використання фонду. Співробітники мають право проводити повний цикл обробки лише документів, виданих з XV ст. до 1800 р. включно, переданих Обмінно-резервним фондом (далі ОРФ). ОРФ передає великі масиви літератури, деякі з них, унаслідок об'єктивних обставин, ще чекають на опрацювання.

Довідково-пошуковий апарат (далі – ДПА) ВСРВ складається з друкованих каталогів, карткових каталогів (серед яких каталог іноземних видань і каталог підручного фонду видань, надрукованих гражданським та латинським шрифтом – систематичні), картотек та електронних баз даних.

Зважаючи на специфіку роботи відділу, найповніше у СК підручного фонду відділу розкрито такі розділи: «Ч Культура. Наука. Освіта» (зокрема підрозділ «Ч61 Друк»), «Т Історія. Історичні науки» та «Э Релігія. Атеїзм».

Наприклад, підрозділ «Ч61 Друк» містить такі рубрики та підрубрики:

Ч610 Друк в цілому

Ч610.6 Колекціонування творів друку

Ч611 Книга. Книгознавство

Ч611.5 Рукописна книга

Ч611.53 Історія рукописної книги

Ч611.6 Друкована книга

Ч611.62 Елементи друкованої книги

Ч611.626 Шрифт

Ч611.63 Історія друкованої книги

Ч611.63(0) Загальна історія друкованої книги

Ч611.63(0)43 Книга XV–XVI ст.

Ч611.63(0)431 Книга XV–першої половини XVI ст.

Ч611.63(0)431.2 Інкунабули. Палеотипи

Слід зауважити, що найбільше потребують систематизації рідкісні видання XIX–XX ст., до яких належать документи з автографами, нелегальні, заборонені видання, видання з утраченими накладами, а також ті, що мають оригінальне поліграфічне оформлення та видання кириличного друку XIX–XX ст.

Таким, що повною мірою відповідає структурі з дотриманням ієрархічної побудови ББК, є СК книг XV–XVIII ст., надрукованих латинським шрифтом.

В окремих випадках опрацювання видань працівники ВСРВ потребують консультативної допомоги спеціалістів ВС. Наприклад,

ускладнення та ряд питань викликає прийняття класифікаційного рішення щодо такого поширеного у XVII–XVIII ст. жанру, як панегірик. Панегірик (дав.-гр. *πανηγυρικός* (*Λόγος*), тобто хвалебна промова на урочистих усенародних зборах, є похідною від *πανηγυρίς/πανάγυρίς* (урочистість, усенародне свято), що складається з основ *παν-* (все-), і *ἀγορίς* (зібрання, натовп) і пов'язаний з *αγεῖρω* (збираю, скликаю) – поетичний жанр, найхарактернішою ознакою якого є захоплена похвала та ушлявлення визначної події чи подвигів видатної людини. У стародавній Греції та Римі панегірики використовували як надгробну промову, що прославляла подвиги померлого. А в Україні панегірик у першій половині XVII ст. став популярним видом поезії. З часом він стає одним з літературних жанрів, прикладом ораторського мистецтва, ним позначають використання різних словесних форм для возвеличення окремих осіб та подій [7].

Систематизатори вирішують проблему визначення місця панегіриків у СК таким чином: панегірики збираються в розділі «Ш Філологічні науки. Художня література» у підрозділі «Ш6(4/8)3–53 Лірична поезія» разом з одами, сонетами, гімнами, елегіями, піснями, дифірамбами, віршами, стансами, іділіями тощо. Якщо йдеться про сам жанр панегірика, література збирається в літературознавчому підрозділі «Ш401.453 Ліричні жанри», який охоплює вищезазначені види поезії. У розділ «Т Історія. Історичні науки» твори цього жанру відносять у випадку, коли вони характеризують певну історичну особу або період. У розділі «Э Релігія. Атеїзм» література цього жанру не відображається. Відповідальний працівник ВСПВ, залежно від того, чому або кому присвячено панегірик, надає йому індекс розділу «Ш Філологічні науки. Художня література», з урахуванням періоду створення твору, або індекс розділу «Т Історія. Історичні науки», з урахуванням особи та хронологічного періоду. Якщо йдеться про релігійну особу, твір можна віднести лише до певної релігійної конфесії розділу «Э Релігія. Атеїзм» (що відповідає структурі розділу). Оскільки фонд ВСПВ налічує велику кількість документів цього жанру, фахівцями знайдено єдине правильне рішення щодо індексації цього виду документів на сьогодні.

Також виникають питання з індексування літератури про Велике князівство Литовське (територіальний аспект). Раніше виданням з цієї тематики надавали індекс «Т3(2)436 Велике князівство Литовське», де Т3 – історія, (2) – територія СРСР, 436 – історичний період часу. Наприклад:

ВО47984 (конв. 1–11.5)

Дашкевич, Н.

Литовско-Русское государство, условия его возникновения и причины упадка : [Начало] / Н. Дашкевич. – Б.м. : [б.и.], Б.г... – С. 263–439

Конв. 5.– Описание по нормам современной орфографии

ТЗ(2)436

Із введенням у практику систематизації «Таблиць територіальних типових поділів», розроблених фахівцями ВС і виданих 2004 р., систематизатори отримали можливість висвітлювати різні аспекти існування князівства з точки зору взаємовідносин країн, на землях яких у минулому існувало Велике князівство Литовське. У такому випадку документ, крім основного індексу «ТЗ(4 ЛИТ)436», отримує додатковий індекс з позначенням певної території. Наприклад:

ВА740010

Балты и Великое княжество Литовское. Историко-лингвистический взгляд : [сб. ст.] / [Аникин А. Е. и др. ; редкол.: Е. Л. Назарова (отв. ред.) и др.] ; Посольство Литов. Респ. в Рос. Федерации, Дом Юргиса Балтрушайтиса, Рос. акад. наук, Ин-т всеобщ. истории. – М. : Новое издательство, 2007. – 310 с. — Окремі ст. англ. – 500 экз. – ISBN 978–5–98379–078–0. – ISBN 5–85759–195–3

ТЗ(4 ЛИТ)436 я43 + ТЗ(4 РОС)436 я43 + Ш142–0 я43

Змістове різноманіття вищеназваних документів потребує для їхнього опрацювання створення розділів (підрозділів) «Рубрикатора НБУВ» на зразок Середніх таблиць ББК. Укладання таких таблиць є можливим лише за умови співпраці обох відділів (ВС і ВСРВ) з урахуванням їхнього колосального досвіду і напрацювань, а також з обов'язковим залученням до роботи фахівців провідних наукових установ України (у галузі історії, мовознавства, видавничої справи, релігієзнавства тощо). Також можна використати досвід попередньої співпраці ВС з читальним залом відділу бібліотекознавства, коли співробітники залу спочатку визначили найважливіші для їхньої роботи розділи та підрозділи, а вже потім, за допомогою систематизаторів, уклали картковий СК та електронну базу даних на його основі.

Продовжуючи розкривати суть цього дослідження, розглянемо досвід ще одного підрозділу НБУВ – відділу зарубіжної україніки (далі – ВЗУ). Відділ створено у 1991 р. на базі спецфондів єдиної колекції творів реабілітованих авторів. ВЗУ комплектується науковою продукцією найбільших закордонних наукових українознавчих центрів, таких як: Українська вільна академія наук у США, Канадський інститут українських студій Альбертського університету, Українські наукові

інститути Гарвардського і Торонтського університетів, Наукове товариство імені Т. Шевченка, Український вільний університет у Празі, Мюнхені та інші університети. Отримує документи від Товариства українських бібліотекарів Канади, Слов'янської бібліотеки в Празі, інших установ та від приватних осіб [9, с. 45–46]. Спеціалізований фонд документів ВЗУ є одним з найбільших в Україні зібрань творів друку, виданих поза її межами різними мовами світу. Це твори українською мовою, праці авторів-українців, українських установ, організацій та об'єднань в оригіналі та перекладах, видання про Україну та українців. Основне призначення фонду – надати користувачам якомога повнішу інформацію про суспільно-політичне, культурне, духовне, релігійне, мистецьке життя і творчість наших співвітчизників за кордоном, розкрити роль українства у світовій культурі, показати життя українського слова, української думки у світовому співтоваристві [6].

Фонд відділу налічує понад 30 тис. документів. Останнім часом комплектування фонду уповільнилось, у рік надходить близько 400–500 примірників. Переважно це література гуманітарного профілю. Найширше представлена література розділів «Т Історія. Історичні науки» та «Ш Філологічні науки. Художня література». Комплектування ВЗУ здійснюється централізовано. Як і у ВСПВ, на отриманих у результаті централізованого оброблення картках з бібліографічними описами працівники надставляють свої шифри для оптимізації розстановки, користування та перевірки схоронності фондів.

ДПА ВЗУ алфавітні та систематичні карткові каталоги фонду відділу, каталоги на окремі колекції, що зберігаються у ВЗУ (зокрема колекція Рудницького, Українського народного дому, ОУН, УПА, «Українці у вільному світі» тощо). 80 % карток каталогу становлять друковані картки. У СК зарубіжної україніки, на прохання читачів, додатково виділено рубрики «Голодомор 1932–33 рр.» та «Велика Вітчизняна війна 1941–45 рр.». Картотека персоналій – особлива гордість ВЗУ. У ній представлено такі вагомні імена української історії: Є. Коновалець, Д. Дорошенко, М. Грушевський; української літератури: О. Кобилянська, П. Куліш, В. Стус, Т. Шевченко; філософії: Г. Сковорода, Д. Чижевський та інші видатні діячі, що вплинули на долю України. Особливе місце у фонді посідає довідково-бібліографічна та енциклопедична література.

Завдяки тому, що в процесі централізованого опрацювання всі без винятку документи проходять аналітико-синтетичну обробку у ВС, тобто вся робота з прийняття класифікаційного рішення щодо того чи іншого документа виконується спеціалістами ВС, ВЗУ отримує бібліогра-

фічні описи документів із проставленими індексами ББК. З отриманих бібліографічних описів працівники ВЗУ формують свій власний каталог. Картки з відповідними бібліографічними описами одночасно надходять і у ВС для включення у ГСК.

Аналіз спеціалізованого СК ВЗУ і ВСПВ дає змогу зробити висновок, що найповніше відповідають своєму призначенню саме ті СК, що формуються з бібліографічних описів, які пройшли централізоване опрацювання у ВС (СК ВЗУ). Щодо ВСПВ, змістове різноманіття його фондів потребує для опрацювання документів, ведення й удосконалення СК створення розділів (підрозділів) «Рубрикатора НБУВ» на зразок середніх таблиць ББК. Укладання цих таблиць є можливим лише за умови співпраці обох відділів (ВС та ВСПВ) з урахуванням їхнього досвіду і напрацювань з обов'язковим залученням до роботи фахівців провідних наукових установ України.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, можна сказати, що саме СК є науково-впорядкованим осередком організованого знання. Вивірений роками, що довів свою здатність розвиватися разом з неперервним розвитком науки та технологій, СК не втрачає свого наукового значення і сьогодні, в умовах становлення сучасного інформаційного суспільства, коли традиційні бібліотечні процеси дедалі більше автоматизують, створюючи інноваційні бібліотечно-пошукові системи. Тим більше, що стан сьогоденної матеріальної бази бібліотек (недостатня кількість автоматизованих робочих місць тощо) і загальний рівень фінансування бібліотечної галузі в цілому поки що не дають змоги думати про консервацію карткових СК та повну відмову від традиційної карткової технології.

Список використаних джерел

1. Бібліотека в правовому полі : довідкове видання / Нац. парлам. б-ка України. – К., 2010. – 164 с.
2. Дубровіна Л. А. Історія національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: 1918–1941 / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. – К., 1998. – 334 с.
3. История Центральной научной библиотеки Академии наук УССР / [редкол. : И. К. Белодед (отв. ред.) и др.] ; АН УССР, ЦНБ. – К. : Наук. думка, 1979. – 224 с.
4. ДСТУ 5034:2008. Інформація і документація. Науково-інформаційна

діяльність. Терміни та визначення понять – К. : Держспоживстандарт України, 2009. – 43 с.

5. Каталоги Центральной научной библиотеки : справочник / сост. А. П. Дараган, М. Я. Каганова . – К. : Наук. думка, 1981. – 78 с.

6. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_all/cgiirbis_64.exe?C21 COM=F&I21 DBN=EC&P21 DBN=EC&S21 CNR=20&Z21 ID=. – Назва з екрана. – Дата перегляду : 12 червня 2012 р.

7. Панегірик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%80%D0%B8%D0%BA>. – Дата доступу: 30.06.2012. – Назва з екрана.

8. Сукиасян Э. Р. «Темный» этап в истории организации знаний в библиотеках [Электронний ресурс] / Э. Р. Сукиасян. – Режим доступа: URL: www.gpntb.ru/ntb/ntb/2011/10/ntb_10_5_2011-sukiasyan.pdf. – Дата доступа : 30.06.2012. – Загл. с екрана.

9. Супронюк О. Відділ зарубіжної україніки НБУВ (1991–2011): історія, здобутки, завдання / О. Супронюк // Бібл. вісн. – 2012. – № 2 – С. 43–52.

10. Эйдельман Б. Ю. Библиотечная классификация и систематический каталог : Б. Ю. Эйдельман учеб. пособие для библиотечных факультетов культурно-педагогических институтов / Б. Ю. Эйдельман. – М. : Книга, 1977. – 311 с. с табл.

УДК 025.32(100):004.77:303.833.5

Оксана Лаба,

аспірантка Українського науково-дослідного інституту архівної справи і документознавства (УНДІАСД, м. Київ)

Крістіна Калінчук,

студентка 3-го курсу спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДАННЯ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ОПИСІВ ЯК РЕЗУЛЬТАТУ АНАЛІТИКО-СИНТЕТИЧНОЇ ПЕРЕРОБКИ МІЖНАРОДНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

У статті проаналізовані особливості складання міжнародних бібліографічних описів відповідно до міжнародних стандартів APA, MLA, Chicago, Turabian, здійснено порівняльний аналіз основних правил складання бібліографічних описів. Виділено чотири групи особливостей міжнародних бібліографічних описів. Запропоновано визначення поняття «аналітико-синтетична переробка міжнародної інформації».

Ключові слова: аналітико-синтетична переробка міжнародної інформації, міжнародний бібліографічний опис, міжнародний стиль складання бібліографічних описів.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій, глобалізація суспільних відносин, у тому числі й інформаційних, приводить до частого використання міжнародної інформації науковцями, ученими, та й навіть звичайними користувачами Інтернету не лише в дослідженнях, а й у повсякденному житті. Сучасні інформаційні технології, у тому числі й Інтернет, стирають кордони між інформацією національного й міжнародного характеру. Основною ознакою інформаційного суспільства є те, що кількість інформації невпинно зростає, а відповідно, ускладнюється її сприйняття й обробка. За таких умов дедалі актуальнішим стає питання аналітико-синтетичної переробки міжнародної інформації (далі – АСПМІ). Як відомо, метою й результатом аналітико-синтетичної переробки інформації є вторинний документ. Як у національній, так і в міжнародній практиці одним з найпоширеніших видів вторинних

бібліографічних документів є бібліографічний опис. Під час опрацювання зарубіжних джерел є потреба у використанні міжнародних правил для складання бібліографічних описів. Важливим при цьому є врахування особливостей формування міжнародного бібліографічного опису як одного з виду вторинних документів.

Проблеми обробки інформації стали об'єктами досліджень багатьох науковців. Н. Кушнарєнко й В. Удалова акцентували увагу на науковій обробці документів, О. Карпенко досліджувала особливості аналітико-синтетичної інформації в контексті складання бібліографічних описів, І. Чернозубкін запропонував використання евристичного методу обробки інформації, отриманої з різних джерел. Є. Макаренко розробив концептуальні положення міжнародних інформаційних відносин, основні поняття міжнародної інформаційної діяльності характеризували С. Кудрявцева та В. Колос.

Однак особливості міжнародного бібліографічного опису як результату АСПМІ не були об'єктами досліджень опрацьованих джерел.

Метою дослідження є виявлення особливостей складання міжнародних бібліографічних описів на прикладі німецькомовних джерел.

Основними завданнями, що повинні бути вирішені в процесі дослідження, є порівняння українських і міжнародних правил складання бібліографічних описів, виявлення основних особливостей міжнародних бібліографічних описів.

Поняття АСПМІ не визначене в жодному з опрацьованих джерел. Тому доцільно, на наш погляд, розпочати виклад основного матеріалу з визначення цього терміну.

Поняття АСПМІ може ґрунтуватись на визначеннях термінів «Аналітико-синтетична переробка інформації» та «Міжнародна інформація».

Н. Кушнарєнко та В. Удалова трактують аналітико-синтетичну переробку інформації як «процеси перетворення інформації, що міститься в первинному документі з метою створення вторинних» [4, с. 15]. Дослідники С. Кудрявцева та В. Колосов визначають міжнародну інформацію як документовані або публічно оголошені відомості про події та явища в міжнародному співтоваристві (міжнародному інформаційному просторі), зафіксовані на матеріальних носіях з реквізитами, які дають змогу ідентифікувати ці відомості [3].

На основі наведених визначень АСПМІ можна охарактеризувати як процес перетворення первинної інформації, отриманої в результаті глобальної комунікації між суб'єктами міжнародних відносин з метою створення вторинних документів.

Н. Кушнарєнко визначає одним з видів АСПІ бібліографічний опис [4, с. 17]. Можна стверджувати, що в результаті обробки міжнародної інформації одним з видів вторинних документів є міжнародний бібліографічний опис. Це поняття і буде використовуватися в цьому дослідженні.

Складання міжнародних бібліографічних описів потребує дотримання чинних норм і правил з метою полегшення процесів обробки і використання міжнародної інформації. Тому питання максимальної уніфікації українських та міжнародних норм складання бібліографічних описів набуває великого значення, адже це дало б можливість полегшити пошук та використання вторинних документів на міжнародному рівні.

Сьогодні діє цілий ряд міжнародних норм і правил складання міжнародних бібліографічних описів. Проаналізувавши ряд публікацій, бачимо, що найпоширенішими стилями складання міжнародних бібліографічних описів є MLA, APA, Turabian і Chicago. Кожен з цих стилів використовується для обробки джерел у певній науковій сфері. І. Розіна наголошує, що стиль APA найчастіше застосовують у дослідженнях з соціальних наук, стиль MLA – у гуманітарній сфері [6], Chicago є універсальним і використовується як у гуманітарних науках, так і в природничих, а також у соціальній сфері. Міжнародний стиль Turabian найчастіше використовують для оформлення студентських наукових робіт. Галузі використання перелічених стилів наведені на рис. 1.

Рис. 1. Використання міжнародних стилів бібліографічних описів за галузями

В Україні існує єдиний стандарт оформлення бібліографічних описів усіх видів документів, вимоги до оформлення яких викладені в ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання» [1].

Бібліографічний опис, відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006, складається з восьми зон [1, с. 2]:

- 1) зона назви і відомостей про відповідальність;
- 2) зона видання;
- 3) зона специфічних відомостей;
- 4) зона вихідних даних;
- 5) зона фізичної характеристики;
- 6) зона приміток;
- 7) зона серії;
- 8) зона міжнародного стандартного номеру та умов доступу.

У фаховій літературі щодо міжнародних стандартів поняття зон бібліографічних описів узагалі не використовується.

З метою окреслення основних відмінностей міжнародних стилів доцільно було б, на наш погляд, порівняти їх за такими критеріями, як графічно-шрифтове оформлення, наявність та розташування основних елементів та розділових знаків міжнародного бібліографічного опису.

У табл. 1 подані бібліографічні описи німецькомовних документів відповідно до національного та основних міжнародних стандартів.

Таблиця 1

	MLA	APA	Chicago	Turabian	Український
Монотрафія	<p>Niederhauser, Jürg. <i>Die schriftliche Arbeit</i>. Bibliographisches Institut, 2011</p> <p>Вднш, Аxel, and Dorothe Alewell. <i>Wissenschaftliche Arbeiten</i> 10 st. ed. Oldenbourg, 2009.</p>	<p>Niederhauser, J. (2011). <i>Die schriftliche Arbeit</i>. Mannheim: Bibliographisches Institut.</p> <p>Вднш, А., & Alewell, D. (2009). <i>Wissenschaftliche Arbeiten</i>. (10 st.ed.). Oldenbourg.</p>	<p>Niederhauser, Jürg. <i>Die schriftliche Arbeit</i>. Mannheim: Bibliographisches Institut, 2011.</p> <p>Вднш, Аxel, and Dorothe Alewell. Wissenschaftliche Arbeiten. Oldenbourg, 2009</p>	<p>Niederhauser, Jürg. <i>Die schriftliche Arbeit</i>. Mannheim: Bibliographisches Institut, 2011.</p> <p>Вднш, Аxel, and Dorothe Alewell. <i>Wissenschaftliche Arbeiten</i>. Oldenbourg, 2009</p>	<p>Niederhauser J. <i>Die schriftliche Arbeit</i>. / J. Niederhauser. – Mannheim: Biblio- graphisches Institut, 2011.</p> <p>Вднш</p>

<p>Страница 3 из 4</p>	<p>Hahn, Otto, and Fritz Strassmann. Iber den Nachweis und das Verhalten der bei der Bestrahlung des Urans mittels Neutronen entstehenden Erdalkalimetalle. <i>Naturwissenschaften</i>. <i>ften</i>. 27. (2010): 12–20.</p>	<p>Hahn, O., & Strassmann, F. (2010). Iber den Nachweis und das Verhalten der bei der Bestrahlung des Urans mittels Neutronen entstehenden Erdalkalimetalle. <i>Naturwissenschaften</i>, (27), 12–20.</p>	<p>Hahn, Otto, and Fritz Strassmann. Iber den Nachweis und das Verhalten der bei der Bestrahlung des Urans mittels Neutronen entstehenden Erdalkalimetalle. Naturwissenschaften. 27. (2010): 12–20.</p>	<p>Hahn, Otto and Fritz Strassmann. Iber den Nachweis und das Verhalten der bei der Bestrahlung des Urans mittels Neutronen entstehenden Erdalkalimetalle. Naturwissenschaften 27 (2010): 12–20.</p>	<p>Hahn O. Iber den Nachweis und das Verhalten der bei der Bestrahlung des Urans mittels Neutronen entstehenden Erdalkalimetalle / O. Hahn, F. Strassmann // Naturwissenschaften. – 2010. – № 27. – С. 12–20.</p>
------------------------	---	---	--	---	--

<p>Стаття з електронного ресурсу</p>	<p>Stocker, Herbert, and Carola Jungwirth. Einige Tipps zu den wissenschaftlichen Arbeiten. <i>Universität Zürich</i>. (2003). Web. 10 Apr. 2012. <http://homepage.uibk.ac.at/~c40955/stocker/tips.pdf>.</p>	<p>Stocker, H., & Jungwirth, C. (2003). Einige Tipps zu den wissenschaftlichen Arbeiten. <i>Universität Zürich</i>, Retrieved from http://homepage.uibk.ac.at/c40955/stocker/tips.pdf</p>	<p>Stocker, Herbert, & Jungwirth, Carola. Einige Tipps zu den wissenschaftlichen Arbeiten. Universität Zürich, http://homepage.uibk.ac.at/c40955/stocker/tips.pdf (accessed April 10, 2012).</p>	<p>Stocker, Herbert, and Carola Jungwirth. Einige Tipps zu den wissenschaftlichen Arbeiten. (2003). http://homepage.uibk.ac.at/c40955/stocker/tips.pdf (accessed April 10, 2012).</p>	<p>Stocker, H. Einige Tipps zum wissenschaftlichen Arbeiten. [Elektronische Ressource] / H. Stocker, C. Jungwirth. – Regime des Zuges : http://homepage.uibk.ac.at/c40955/stocker/tips.pdf.</p>
--------------------------------------	--	--	---	--	--

Однією з основних відмінностей у графічно-шрифтовому оформленні міжнародних бібліографічних описів є виділення окремих елементів курсивом. Таким способом за міжнародними стандартами виділяють назву монографічного видання, або назву журналу, якщо це стаття з періодичного видання. Українським стандартом таких норм не передбачено, й оформлення бібліографічних описів відбувається одним шрифтом, без будь-яких виділень.

Відмінності можна також спостерігати й у використанні розділових знаків. Основними розділовими знаками, що використовуються у міжнародних бібліографічних описах, є крапка (.), кома(,), коса риска (/), двокрапка (:), круглі дужки (). За ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 кожна зона відділяється від попередньої поєднанням знаків крапка і тире (. –). У міжнародних стандартах таких тенденцій не спостерігається, а функцію відокремлення зон виконує крапка та круглі дужки, у які вміщують окремі бібліографічні елементи. Однією з небагатьох подібностей українського та міжнародних стандартів є використання знака двокрапки, який у монографічних бібліографічних описах застосовується для розмежування місця видання та назви видавництва.

Багато відмінностей є і між самими міжнародними стандартами. Так у монографічних виданнях за стилями MLA, Turabian і Chicago вказують повне прізвище й ім'я автора документа. APA-стиль використовує прізвище й ініціал першого імені автора документа. В українській практиці також вказується прізвище автора з ініціалами. Рік видання за MLA, Turabian, Chicago, а також українськими нормами вказується після назви видавництва і виділяється комою. Відповідно до стилю APA рік видання документа зазначається в круглих дужках одразу після імені автора.

Складання бібліографічних описів на монографічні видання з кількома авторами мають також багато особливостей.

Найперше слід зауважити, що міжнародні стандарти передбачають зазначення імен авторів як перший елемент бібліографічного запису, причому перелічуються всі співавтори, якщо їх не більше трьох. Українські норми передбачають, що в заголовку вказується прізвище одного автора, а відомості про інших авторів уміщують у зоні назви й відомостей про відповідальність. Не використовується в Україні також знак & (and), який є характерним для міжнародних стилів.

Коли документ містить інформацію про перевидання, доповнення та перероблення, відповідно до міжнародних стандартів APA і MLA ця інформація вказується після назви видання. APA-стиль пропонує

вміщувати цю інформацію в дужках. За стилями Turabian і Chicago така інформація в бібліографічних описах не зазначається.

Суттєві відмінності простежуються також у бібліографічних описах статей з журналу. За міжнародними стандартами MLA, Turabian і Chicago назва статті подається в лапках («») без виділення курсивом. APA-стиль вимагає вказувати назву статті без лапок, номер журналу та рік видання зазначають у круглих дужках. Відповідно до українських норм, аналітичний бібліографічний опис складається з двох частин: перша подає інформацію про саму статтю, а друга про періодичне видання, у якому ця стаття розміщена. Ці дві частини бібліографічного опису розділяються розділовим знаком //. Також різняться позначення сторінок, на яких розміщена стаття. За українським стандартом ця інформація вказується після року видання і відокремлюється знаком крапка й тире. Номери сторінок супроводжуються великою літерою С. – скороченням слова «сторінки». Міжнародні стандарти (в першу чергу APA) передбачають вживання скорочення англomовного слова page – літери «р.» незалежно від того, якою мовою здійснюється бібліографічний опис. Як і за українським стандартом, у стилях MLA, Turabian і Chicago кількість сторінок вказують після року видання, проте замість знаку крапка й тире (. –) вживають знак двокрапка (:). За APA-стилем номери сторінок будуть розміщені після номера журналу.

Основною особливістю міжнародного бібліографічного опису статті з електронного ресурсу є подання дати використання інтернет-ресурсу. Українські норми передбачають лише відомості про режим доступу до статті.

Висновки. Проаналізувавши український та міжнародні стандарти складання бібліографічних описів, можна виділити чотири групи особливостей міжнародного бібліографічного опису:

- графічно-шрифтове оформлення, де певні елементи бібліографічного опису виділяються курсивом;
- відмінності у використанні розділових знаків порівняно з українськими вимогами;
- відмінності в структурі бібліографічного опису, що полягають у різних місцях розташування елементів бібліографічного опису за різними стилями;
- використання англomовних скорочень, незалежно від мови складання бібліографічного опису.

Як бачимо, міжнародні бібліографічні описи мають ряд особливостей залежно від галузі знання, до якої належить документ. Це свідчить про те,

що в міжнародній практиці методика складання бібліографічних описів тісно пов'язана з методикою систематизації, оскільки складанню бібліографічного опису передує процес визначення галузі знання, до якої належить документ.

Список використаних джерел

1. ДСТУ ГОСТ 7.1: 2006. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання. – Чинний від 01 лип. 2007 р. – К. : Держспоживстандарт України, 2007. – 47 с.
2. *Карпенко О. О.* Аналітико-синтетична переробка інформації: бібліографічний опис [Електронний ресурс] / О. О. Карпенко. – Режим доступу: <http://faculty4.khai.edu/uploads/literature/13064332751486404412.pdf>. – Назва з екрана.
3. *Кудрявцева С. П.* Міжнародна інформація [Електронний ресурс] / С. П. Кудрявцева, В. В. Колос. – Режим доступу: http://buklib.net/component?option=com_jbook/Itemid,36/catid,203. – Назва з екрана.
4. *Кушнарєнко Н. М.* Наукова обробка документів : підручник / Н. М. Кушнарєнко, В. К. Удалова. – К. : Вікар, 2003. – 323 с.
5. *Макаренко Є. А.* Міжнародні інформаційні відносини [Електронний ресурс] : монографія / Є. А. Макаренко. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/276740>. – Назва з екрана.
6. *Розина І. Н.* Оформление библиографических ссылок на электронные информационные ресурсы [Электронний ресурс] / И. Н. Розина. – Режим доступа: http://www.russcomm.ru/rca_biblio/r/rozina05.shtml. – Загл. с екрана.
7. *Чернозубкін І. О.* Евристичний метод обробки інформації із різно-рідних джерел [Електронний ресурс] / І. О. Чернозубкін. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vzuk/2009_19/251_257.pdf. – Назва з екрана.

УДК 025.5:004

Людмила Трачук,

доцент кафедри бібліотекознавства і бібліографії Рівненського державного гуманітарного університету, канд. іст. наук

ЕВОЛЮЦІЯ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ІНФОРМУВАННЯ – ВІД «ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ» ДО «ЕЛЕКТРОННОГО БІБЛІОГРАФІЧНОГО ІНФОРМУВАННЯ СПОЖИВАЧІВ»

Розглядаються термінологічний розвиток поняття бібліографічного інформування споживачів та використання цього виду бібліографічного обслуговування в бібліотеках від його зародження до сучасності.

Ключові слова: бібліографічне обслуговування, електронне бібліографічне інформування.

Електронне середовище, у якому формуються та поширюються бібліографічні ресурси, потребує перегляду термінів, що вживаються для позначення окремих процесів бібліографічної діяльності, зокрема, бібліографічного інформування споживачів. У різні періоди розвитку бібліографознавства цей процес викликав термінологічні дискусії, відображався в стандартах, довідкових та навчальних виданнях. Існує потреба простежити розвиток терміна «бібліографічне інформування» від появи в середовищі діяльності органів науково-технічної інформації до сучасного стану циркулювання в електронному бібліографічному середовищі.

У 1966 р. була прийнята Постанова Ради Міністрів СРСР «Про загальнодержавну систему науково-технічної інформації», яка передбачала створення розгалуженої системи органів науково-технічної інформації для інформування науковців та спеціалістів про досягнення науково-технічного прогресу як основи прискорення соціально-економічного та науково-технічного розвитку суспільства. Почали виникати відділи, бюро науково-технічної інформації в різних організаціях, які здійснювали безпосереднє ознайомлення спеціалістів із досягненнями науки, передовим виробничим досвідом, сприяли їх впровадженню в практику, тобто займались поширенням «первинної інформації». Серед кваліфікованих працівників виділялися наукові референти, які, як правило, очолювали новостворені формування. Референти здійснювали інформування

членів колективу через інформаторів, які визначалися в кожному структурному підрозділі установи. Референти тісно співпрацювали з бібліотеками, визначали профіль інформування, керували роботою інформаторів. Головним завданням бібліотек стало інформаційне забезпечення потреб науки і виробництва шляхом поширення «вторинної інформації» – бібліографічної. Однією з умов виконання цього завдання було посилення взаємодії бібліотек, подолання відомчої відокремленості для створення єдиної системи інформаційного обслуговування науки і виробництва. Пріоритетну роль у виконанні цих положень відігравали спеціальні бібліотеки.

На базі універсальних бібліотек почали формуватися галузеві та територіальні центри інформування. В Україні галузевим центром суспільно-політичних наук, художньої літератури, культури, бібліотекознавства і бібліографії, сільського господарства стала Державна республіканська бібліотека УРСР імені КПРС (нині Національна парламентська бібліотека України); техніки – Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка; природознавства – Одеська державна наукова бібліотека імені О. М. Горького; історії і краєзнавства – Державна історична бібліотека УРСР (нині Національна історична бібліотека України). У структурі універсальних наукових бібліотек почали виділяти спеціалізовані відділи для обслуговування спеціалістів технічного профілю та працівників сільського господарства. У практику роботи універсальних бібліотек почали проникати форми і методи роботи, які раніше використовувалися лише в спеціальних бібліотеках. Це перегляди нових надходжень, тематичні виставки-перегляди в приміщеннях бібліотек і на підприємствах, Дні інформації, Дні спеціаліста, консультації спеціалістів з різних питань. В універсальних бібліотеках почали створювати групи референтів та інформаторів із спеціалістів відповідних галузей народного господарства. Ще однією новою ланкою роботи універсальних бібліотек стало надання методичної допомоги масовим бібліотекам щодо організації інформаційного обслуговування спеціалістів [3].

У травні 1974 р. було прийнято постанову ЦК КПРС «Про підвищення ролі бібліотек в комуністичному вихованні трудящих і науково-технічному прогресі», яка основним завданням удосконалення роботи бібліотек визначала подолання відомчої роз'єднаності. Відповідно до постанови розпочалася централізація мережі масових бібліотек, яка мала закінчитись до 1980 р. Планувалося, що вона створить максимально сприятливі умови для успішного інформаційно-бібліографічного обслуговування спеціалістів у невеликих містах та працівників сільського

господарства. Згідно з пріоритетами того часу передбачалося першочергове обслуговування працівників організацій і закладів, які проводили політико-виховну роботу серед населення: працівників культури і мистецтва, політичних діячів, депутатів, а також спеціалістів підприємств і організацій, у структурі яких не було ні бібліотеки, ні інформаційного підрозділу. Д. Коготков відзначав, що читачі бібліотек, які об'єднані в централізовану бібліотечну систему, повинні отримувати бібліографічну інформацію не тільки про нову літературу, що надходить до єдиного фонду системи (за допомогою бюлетеня нових надходжень), а й бути інформовані про його ретроспективну частину [14]. Пріоритетний розвиток системи науково-технічної інформації привів до того, що для визначення конкретних бібліографічних процесів у 60–70 роках ХХ ст. активно використовувались словотворні моделі, пов'язані з діяльністю органів науково-технічної інформації. Зокрема, вживалося поняття «інформаційно-бібліографічне обслуговування», під яким розуміли процес бібліографічного інформування, яке здійснювалось без запитів споживачів інформації чи відповідно до довготривалих запитів. На противагу йому застосовували поняття «довідково-інформаційне» чи «довідково-бібліографічне» обслуговування, яке позначало обслуговування відповідно до разових запитів користувачів бібліотеки. Інформаційна робота бібліотеки загалом називалась «інформаційно-бібліографічною роботою», «довідково-інформаційною роботою».

Уперше поняття «інформаційно-бібліографічна робота» почало застосовуватися ще в 30-ті роки ХХ ст. щодо науково-технічних бібліотек, а «інформаційно-бібліографічне обслуговування» – у 50-ті роки ХХ ст. [21]. У підручнику з бібліографії 1969 р. під редакцією М. Бріскмана та О. Ейхенгольца вживається термін «інформаційно-бібліографічна робота», що розуміється як регулярне оповіщення читачів про нову літературу відповідно до їхніх інтересів [6, с. 531]. Відповідно до кола читачів, яким адресується бібліографічна інформація, у підручнику виділялася масова, групова (колективна) та індивідуальна інформація. Інформування читачів, на думку авторів, має відбуватися тільки в поточному режимі. «Довідково-бібліографічна робота» характеризувалася тут як добір літератури з різних питань, бібліографічне уточнення даних про твори друку, пошук за допомогою книг і статей необхідних відомостей і фактичних матеріалів [6, с. 510].

Такої самої позиції дотримувалися автори підручника «Бібліографія природничої, технічної і сільськогосподарської літератури» під редакцією М. Бронштейн. Характеризуючи методику бібліографічної роботи, вони

поділяють її на інформаційно-бібліографічну та довідково-бібліографічну. Результатами інформаційно-бібліографічної роботи, на думку авторів, є бюлетені нової літератури, виставки нових надходжень, бібліографічні огляди [5, с. 265]. Довідково-бібліографічна робота розуміється як видача усних і письмових довідок у відповідь на різноманітні запити читачів чи організацій [5, с. 269]. Інформаційно-бібліографічна і довідково-бібліографічна робота розглядаються як форми бібліографічного обслуговування в бібліотеці.

У підручнику «Бібліографія техніки» в розділі «Бібліографічна робота з технічною літературою в науково-технічних бібліотеках» розглядається «інформаційно-бібліографічне» та «довідково-інформаційне» обслуговування [7].

Різні формулювання термінів і розуміння понять, що стосувалися бібліографічного обслуговування, повинна була усунути державна стандартизація бібліографічної термінології, яка розпочалася в другій половині 60-х років ХХ ст. Її результатом став створений 1970 р. перший термінологічний державний стандарт з бібліографії: ГОСТ 16448–70 «Бібліографія. Терміни та визначення». Однак у ньому не було відображене поняття «інформаційно-бібліографічне обслуговування», так само, як і в наступному ГОСТі 7.0–77 «Бібліографія. Терміни та визначення». У розділі «Бібліографічна робота» останнього вказувалося лише «довідково-бібліографічне обслуговування», яке розумілось як бібліографічне обслуговування відповідно до запитів, що надійшли від споживачів; результатом такого обслуговування є довідка [1].

У другій половині 70-х років з'явилася стаття І. Моргенштерна, у якій він вказує, що поняття «інформаційно-бібліографічна робота» часто вживають для позначення всіх процесів бібліографічного обслуговування користувачів у бібліотеці і звертає увагу на неприпустимість вживання поняття «інформаційно-бібліографічне обслуговування», оскільки «якщо діяльність визнана бібліографічною, то вона повинна бути й інформаційною», отже, вищевказане поняття поєднує в собі частину і ціле [18]. Усі бібліографічні процеси, пов'язані зі створенням і доведенням документальної інформації до споживачів, він пропонує називати «інформаційною роботою бібліотеки». Її схема, наведена в статті, показує, що автор до інформаційного обслуговування відносить не тільки поточне інформування, але й ретроспективне, а також довідково-бібліографічну роботу та пропаганду бібліотечно-бібліографічних знань [18, с. 4].

У першій половині 80-х років ХХ ст. О. Коршунов поставив питання про внесення змін в останню редакцію (1977 р.) термінологічного

стандарту з бібліографії. Зокрема, він запропонував визначення терміна «інформаційна діяльність» як діяльності, спрямованої на всебічне забезпечення (виявлення, задоволення і формування) інформаційних потреб, що містить у собі створення, обробку, збереження, пошук і поширення документально фіксованої інформації і здійснюється з будь-якою метою (науково-допоміжною, професійно-виробничою, освітньою, виховною та ін.) всіма суспільними інститутами в системі документальних комунікацій. Бібліографічну діяльність пропонувалося розуміти як галузь інформаційної діяльності, яка забезпечує потреби в бібліографічній інформації. Замість словосполучення «інформаційно-бібліографічне обслуговування» О. Коршунов запропонував застосовувати термін «бібліографічне інформування», яке розумів як інформування читачів без запитів чи відповідно до постійно діючих запитів. Для позначення обслуговування в режимі «запит – відповідь» пропонувалося вживати термін «довідково-бібліографічне обслуговування» [15].

Позиція дослідника викликала дискусію в науковому середовищі. На думку Т. Павлик, у запропонованому терміні «бібліографічне інформування» не відображена основна функціональна ознака цього виду обслуговування – оперативність. Натомість пропонувалося включити в проект нової редакції стандарту термін «поточне бібліографічне обслуговування». Це поняття протиставлялося іншим видам бібліографічного обслуговування – «довідково-бібліографічному обслуговуванню» (як разовому обслуговуванню в режимі «запит – відповідь») та «рекомендаційно-бібліографічному обслуговуванню» (як ціннісної орієнтації споживачів інформації в різних за часом видання документах з використанням рекомендаційно-бібліографічних засобів). За визначенням науковця, поточне бібліографічне обслуговування – це процес бібліографічної діяльності, спрямований на оперативне доведення до споживачів вторинно-документальної інформації про документи, що з'являються регулярно, з метою їх цілеспрямованого суспільного використання [21].

Виступаючи в дискусії, О. Обрізан зазначив, що будь-який вид бібліографічного обслуговування інформує споживача, а тому термін «бібліографічне інформування» для позначення одного з видів бібліографічного обслуговування не зовсім вдалий. Пропонувалося два варіанти вирішення проблеми: замість термінів «довідково-бібліографічне обслуговування» та «інформаційно-бібліографічне обслуговування» ввести «бібліографічне обслуговування в режимі поточного чи ретроспективного пошуку» чи розділити бібліографічне обслуговування на випереджувальне

(безперервне чи сигнальне) та разове (чи довідкове) бібліографічне інформування [20].

Дискусію завершив стандарт ГОСТ 7.0–84 «Бібліографічна діяльність. Основні терміни та визначення», у якому бібліографічне обслуговування поділяється на довідково-бібліографічне обслуговування (що здійснюється відповідно до разових запитів споживачів) та бібліографічне інформування (систематичне забезпечення бібліографічною інформацією відповідно до тривалодіючих запитів і/чи без запитів) [24, с. 18].

У 1985 р. вийшов «Довідник бібліотекаря», у якому ще вживався нестандартизований термін «інформаційно-бібліографічне обслуговування». Його головною метою вважалося оповіщення читачів про нові документи, необхідні для наукової і виробничої діяльності [23, с. 126]. Разом з тим вказувалося, що один із різновидів інформаційно-бібліографічного обслуговування – масове – служить засобом пропаганди літератури, яка надходить у фонд бібліотеки, а також розкриття фондів бібліотеки. Тобто інформаційно-бібліографічне обслуговування читачів могло здійснюватися як у поточному, так і в ретроспективному режимі.

Термінологічний словник «Бібліотечна справа», що вийшов наступного року, теж містив термін «інформаційно-бібліографічне обслуговування», однак з відсилкою до терміна «бібліографічне інформування», визначення якого було подане за стандартом 1984 р. [8, с. 20].

Поступово термін «бібліографічне інформування» проникав у наукові статті, підручники, методичні матеріали, відображався в словниках, тезаурусах, предметних рубрикаторах. Остаточне закріплення він отримав у міждержавному стандарті ГОСТ 7.0–99 «Інформаційно-бібліотечна діяльність, бібліографія»: бібліографічне інформування – це систематичне забезпечення бібліографічною інформацією абонента відповідно до його тривалодіючого запиту [2].

Г. Діомідова метою бібліографічного інформування вважає регулярне чи епізодичне оповіщення про вихід нових видань, про отримані бібліотекою новинки, а також про наявну в цій бібліотеці (чи в інших бібліотеках та інформаційних центрах) літературу з тих тем і проблем, які постійно цікавлять читачів упродовж тривалого часу (чи постійно) [12, с. 244].

«Бібліотечна енциклопедія» в розгорнутій статті «Бібліографічне інформування» дає його визначення як одного з основних видів бібліографічного обслуговування, що являє собою сукупність процесів бібліографічної роботи, які мають на меті постійне чи епізодичне доведення до споживачів бібліографічної інформації; розкриває інформаційні ресурси бібліотеки, а також окремих бібліографічних посібників. Бібліо-

графічне інформування може проводитися в процесі бібліографічного пошуку [4, с. 116].

Отже, основними видоутворювальними ознаками бібліографічного інформування в межах бібліографічного обслуговування були час інформування про надходження документа в бібліотеку (згідно з цією ознакою виділяли «поточне бібліографічне обслуговування», «бібліографічне обслуговування в режимі поточного чи ретроспективного пошуку», розуміли бібліографічне інформування як систематичне забезпечення інформацією) та характер запитів споживачів (разові запити задовольнялися під час довідково-бібліографічного обслуговування, постійнодіючі – у результаті бібліографічного інформування). Саме остання ознака була закріплена в стандартах 1984 та 1999 р. як визначальна для бібліографічного інформування.

Однак, незважаючи на стандартизоване визначення терміна «бібліографічне інформування», в окремих бібліотеках поряд з терміном «довідково-бібліографічне обслуговування» і нині вживають нестандартизоване «інформаційно-бібліографічне обслуговування».

В електронному бібліотечному середовищі, як правило, вживається стандартизований термін. Погоджуючись із Г. Швецовою-Водкою [26, с. 159], пропонуємо уточнити його, вказавши об'єкт інформування – «бібліографічне інформування споживачів» (для зручності скорочення – БІС). Відповідно, БІС, що здійснюється з використанням комп'ютерної техніки, називати «електронним бібліографічним інформуванням споживачів».

У межах БІС виділяють його види за ознаками змістової спрямованості та кількості споживачів, які охоплені інформуванням: диференційованим і масовим. Диференційоване БІС здійснюється з урахуванням інформаційних потреб індивіда чи групи споживачів з такими інформаційними потребами і поділяється, відповідно, на індивідуальне та групове. За змістом диференційоване БІС може бути тематичним, проблемно-тематичним, міжгалузевим. Завдання диференційованого БІС полягає в регулярному забезпеченні керівників та спеціалістів, що працюють у наукових закладах, промислових, сільськогосподарських підприємствах, навчальних закладах, фінансових і комерційних структурах, відомостями про нові документальні джерела інформації, необхідні для їхньої професійної діяльності. У зв'язку з постійним зростанням потоку інформації стежити за появою таких джерел самим спеціалістам важко, це займає 30–40 % їхнього робочого часу [13, с. 194].

Диференційоване БІС через високу трудозатратність є формою пріоритетного обслуговування окремих категорій абонентів. Ними є, переважно,

керівники всіх рівнів, провідні науковці. Для їхнього інформаційного забезпечення виконується перегляд усіх книг, періодичних та продовжуваних видань, які надходять до бібліотеки, а також усіх профільних бібліографічних джерел. Аналітичну обробку документного масиву здійснюють кваліфіковані бібліографи, за якими закріплюються конкретні абоненти відповідно до внутрішніх регламентуючих документів бібліотеки. Сучасні українські бібліотеки погано комплектуються первинними та вторинними друкowanymi документами, однак мають значно більші можливості для використання при диференційованому БІС електронних інформаційних ресурсів.

На думку В. Степанова, суть майбутньої кардинальної зміни системи диференційованого БІС полягає в природі електронного документа, яка дає змогу здійснювати його змістовий аналіз в автоматизованому режимі без участі людини [25]. Електронний текстовий документ за допомогою сучасних засобів обробки і зберігання даних може бути проіндексованим, урахувуючи кожне слово, яке потім може стати об'єктом пошуку. Це забезпечує принципово нову технологічну основу системи диференційованого БІС: бібліографічні служби можуть прийняти від користувачів необмежену кількість запитів. Функції бібліографів при цьому полягають у створенні спеціального «профілю користувача», у якому фіксуються необхідні для проведення пошуку інформаційні масиви, максимально детально формулюється запит, визначається вид і періодичність надсилання повідомлень абоненту інформування. Іноді для інформаційного забезпечення довготривалого запиту формується спеціальний програмний модуль. На основі отриманого запиту програмне забезпечення автоматично формує своєрідні фільтри, за допомогою яких у бібліографічних базах даних (БД) виявляються нові документи відповідної тематики, які з вказаною періодичністю надсилаються на електронну адресу абонента. Така організація БІС дає змогу позбутися певного суб'єктивізму при підборі БІ, відмовитися від використання людського інтелекту, замінивши його алгоритмом роботи програмних модулів. Джерелами виявлення інформації можуть бути електронні документи бібліотеки чи корпоративної мережі Інтернету.

Попри всю корисність такого сервісу для бібліотек, піонерами електронного диференційованого БІС стали не бібліотеки, а комерційні організації (власники авторитетних повнотекстових, реферативних, сигнальних бібліографічних БД), які з другої половини 1990-х років як стандартну послугу пропонують інформування про нові надходження за наперед обумовленою тематикою. У конкурентній боротьбі компанії прагнуть

удосконалити сервіс, наприклад, пропонують на вибір різні його види: клієнт може замовити повідомлення про появу в БД документів, які містять у тексті задані ключові слова, що відповідають певній предметній рубриці; про надходження в БД нового номера, випуску чи тома вказаного періодичного видання; про згадку конкретної наукової праці в творах інших авторів. Велике значення має оперативність надання інформації. Еталоном сервісу є надання інформації споживачу негайно при надходженні документа [25, с. 30].

Російські дослідження показують, що більшість користувачів бібліотек теж хотіли б отримувати **адресну розсилку БІ електронною поштою** (64 %), або отримувати інформацію з веб-сайту (51 %) [10, с. 26].

Окремі російські й українські бібліотеки організовують зареєстрованим на сайті користувачам щомісячну тематичну розсилку інформації про нові надходження до бібліотеки на адресу електронної пошти [28, с. 30].

Наприклад, Кіровоградська обласна наукова бібліотека імені Д. І. Чижевського пропонує заповнити реєстраційну форму, де вказується адреса електронної пошти, вибирається із запропонованих бажаний тип тексту, спосіб кодування інформації, тематика інформування (запропоновані 22 тематичні рубрики). Таким чином БІ охоплює не тільки читачів бібліотеки, але й стає доступним для всіх потенційних споживачів. Однак при пошуку в Інтернеті інформації про українські бібліотеки, які надають таку послугу, виявилось, що таким сервісом займаються переважно видавничі та книготорговельні організації, для яких БІ про видавничу продукцію є єдиною можливою формою надання відомостей про товар у книжковій торгівлі [11, с. 6].

Описані бібліотечні служби поточного БІС не мають повноцінного зворотного зв'язку з абонентами та унеможливають отримання копій первинних документів за умови відсутності в абонента авторизованого доступу до повнотекстових ресурсів [19, с. 62].

Повідомляючи абонентів про нові надходження, що стосуються заявлених ними тем, працівники бібліотеки часто не знають, наскільки зміст цих документів відповідає інформаційним потребам користувачів.

Найефективнішою і прогресивною формою диференційованого БІС є **вибіркове поширення інформації (ВПІ)**, яке дає змогу подолати такий недолік обслуговування, як відсутність зворотного зв'язку з абонентами. Основна відмінність ВПІ від традиційної форми інформування полягає в надійно організованому постійно діючому формалізованому зв'язку з абонентом [13, с. 204].

Уперше термін «вибіркове поширення інформації» у 1958 р. застосував Х. Лун, який запропонував створити систему ВПІ, побудовану на використанні електронно-обчислювальної техніки [17, с. 251].

У Радянському Союзі в 60-ті роки ХХ ст. ВПІ здійснювалося, переважно, у ручному режимі. Пізніше, з 1970-х років, для пошуку інформації стали використовувати БД на магнітних стрічках. Саме тоді ВПІ отримало визнання у світі як найефективніша форма інформаційного забезпечення [16, с. 14].

Найчастіше говорять про «систему ВПІ», основними вимогами до якої є максимальна повнота БІ, що надається абоненту, коротке розкриття змісту документа за допомогою реферату чи анотації і/чи набору ключових слів, оперативність і регулярність доведення інформації, наявність постійно діючого зв'язку з абонентами, забезпечення абонента первинними документами чи їх копіями за потреби [16, с. 14].

Відповідно, характерними рисами ВПІ є орієнтація під час обслуговування на задоволення потреб тривалої дії, які зазвичай збігаються з основним профілем діяльності (наукової, педагогічної, практичної) абонента чи групи абонентів; вибір абонентів серед найбільш кваліфікованих, інформаційно-активних спеціалістів, що роблять значний внесок у діяльність підприємства; орієнтація на весь документний потік, а не тільки на нові надходження; наявність карток зворотного зв'язку, що дають можливість постійно уточнювати уявлення про потреби абонентів; двоохконтурність, що передбачає спочатку надання БІ, а у випадку її позитивної оцінки і спеціальної вимоги – повних текстів документів [22, с. 510]. Такий спосіб обслуговування підкреслює тенденцію перетворення бібліографічних продуктів та послуг на проміжні, етапні для користувача, результатом для якого є факти чи повні тексти.

Для забезпечення максимальної повноти БІС у ньому повинні використовуватися не тільки первинні документи, що надходять у бібліотеку, але й бібліографічні посібники, які можуть містити відомості про відсутні в бібліотеці документи. Наявність реферату, анотації чи переліку ключових слів дає змогу абоненту не тільки оцінити документ з точки зору відповідності його змісту до інформаційних потреб, але й зробити висновок про міру корисності інформації з первинного документа. Нерегулярне чи запізніле надання інформації може зробити її марною чи малоефективною, негативно вплинути на наукові дослідження [13, с. 205].

Джерелами надання повнотекстової інформації можуть бути електронні бібліотеки, електронні версії періодичних і продовжуваних видань. Вичерпну повноту виявлення нових джерел з потрібної теми

забезпечує постійне автоматизоване сканування електронних інформаційних масивів. При цьому швидкість надходження повідомлення про нові документи може вимірюватися годинами, ознайомлення з відомостями про нові надходження триває хвилини, а перехід до повних текстів потрібних матеріалів забезпечується одним рухом комп'ютерної «мишки».

Методика ВПІ має свої етапи: визначення тем, з яких передбачається інформування, визначення експертів з тем інформування (бібліотекарі-бібліографи, науковці), анкетування і інтерв'ювання потенційних абонентів щодо потреби в такому виді обслуговування, формування кола абонентів з теми можливого інформування, виявлення джерел інформації [19, с. 63].

Значні зміни в організації системи ВПІ почалися в 90-х роках у зв'язку із широким впровадженням Інтернету у всіх сферах людської діяльності. З кожним роком кількість електронних інформаційних ресурсів збільшувалась, орієнтуватися в них стало важко. Зросла потреба у вибіркового інформуванні, яка за кордоном була реалізована комерційними інформаційними центрами, книговидавничими організаціями, міжнародними пошуковими системами.

Аналіз документного потоку з теми «бібліографічне інформування споживачів», здійснений російськими дослідниками, показав, що в Росії інформаційне забезпечення в режимі ВПІ не тільки не розвивається, а навпаки, занепадає. Це привело до думки, що така форма інформаційного забезпечення сьогодні не актуальна [16, с. 15].

Для підтвердження чи заперечення цієї гіпотези було проаналізовано річні звіти та сайти бібліотек Російської академії наук, проведено пошук інформації з теми в Інтернеті (англо- та російськомовному сегменті), опитування працівників цих бібліотек. Виявилось, що ВПІ як інформаційна послуга згадувалось на 3,1 % проаналізованих сайтів. Зокрема, в ДПНТБ СВ РАН бібліографічне інформування споживачів здійснюється на основі політематичних регіональних БД власної генерації, однак колишня популярність цього сервісу в останні роки стала стрімко падати. Основні причини цього явища мають економічний і технологічний характер: у бібліотеках відсутній кадровий потенціал для активного використання цієї форми на базі наявного програмно-технічного комплексу і немає коштів для розробки нового, на основі сучасних комунікативних технологій. Низький інтерес науковців до такого сервісу дослідники пов'язують з можливістю самостійного доступу до повних текстів [16, с. 19].

Натомість в англomовному сегменті Інтернету було знайдено десятки тисяч документів з теми. Отримані результати дослідники розглядають

як свідчення розповсюдженості і популярності ВПІ в англomовних бібліотеках та інформаційних центрах у наш час. Фактографічний аналіз інтернет-даних показав, що користувачам ВПІ надаються результати пошуку нових надходжень у сигнальних бібліографічних, реферативних і повнотекстових БД, електронних каталогах, БД патентів за заздальгідь сформульованим запитом, у вигляді розсилок на електронну адресу чи персональний веб-сайт. Особливістю сучасних форм ВПІ є відсутність обмежень кількості абонентів і видів джерел інформації [16, с. 18]. Бібліотеки виступають як агрегатори, організатори і координатори доступу до електронних ресурсів.

Інше дослідження показало, що в англomовному сегменті Інтернету можна виділити три групи постачальників інформації в режимі ВПІ: видавництва наукових журналів, інформаційні служби, університетські бібліотеки. Як і в попередньому дослідженні, було зроблено висновок, що інформація про послуги тематичного інформування різними виробниками чи розповсюджувачами інформації в онлайн-режимі є важливою частиною сайтів зарубіжних наукових бібліотек. Однак замовлення ВПІ через сайт є хоча й поширеним, проте доволі новим сервісом. Розроблено безліч програм і технологічних схем налаштування обладнання для замовлень і розсилки нових поповнень певних інформаційних ресурсів. Кожна система має свої характерні особливості і пропонує користувачам роботу в режимі самообслуговування. Тому співробітники зарубіжних бібліотек складають поетапні екскурсії до тієї чи іншої версії ВПІ [29, с. 53].

В Україні електронне ВПІ є рідкісним явищем. Наприклад, у бібліотеці Полтавського університету споживчої кооперації України воно здійснюється через сервер університету, де створено **мережеві папки кожної кафедри**, у яких бібліограф-інформатор зі свого автоматизованого робочого місця розміщує списки літератури із заявлених викладачами тем. Формування списків здійснюється автоматично. За допомогою мережевих папок розсилаються анкети для виявлення запитів користувачів і отримуються заявки на обслуговування. 70 % тем забезпечуються інформацією за рахунок власних електронних ресурсів бібліотеки. Однак бібліографи відчують потребу у створенні корпоративної інформаційної мережі бібліотек регіону, що дало б змогу значно збільшити повноту надання інформації [9, с. 16].

Наукова бібліотека Хмельницького національного університету застосовує для диференційованого БІС електронну пошту, обслуговуючи

в системі ВПІ 18 абонентів, однак працівники бібліотеки відзначають як недолік відсутність у багатьох випадках зворотного зв'язку [27].

Схожі риси має ще одна форма диференційованого інформування – **диференційоване забезпечення керівників (ДЗК)**. Система ДЗК передбачає аналітичну переробку інформації, у результаті якої керівникам передають тематичні добірки, дайджести, фірмові досьє, таблиці фактичних відомостей [22, с. 511]. У СРСР така форма інформування стабільно функціонувала у 80-ті роки. На сучасному етапі, як показало дослідження, лише одна бібліотека пропонує користувачам таку послугу. Під час аналізу електронних документів мережі Інтернет було виявлено, що найчастіше ДЗК згадується в них як інформаційна послуга бібліотек ВНЗ, що надається керівному та професорсько-викладацькому складу. На пострадянських просторах ДЗК та ВПІ мають однакові тенденції до згасання [16, с. 19].

Вважаємо, що в майбутньому використання спеціального програмного забезпечення дасть можливість перетворити БІС з елітного сервісу в повсякденну, доступну будь-якому користувачеві інформаційну послугу. Уже сьогодні в українському бібліотечному сегменті Інтернету спостерігаються перехідні – від масового до індивідуального – форми електронного БІС. Розширюються часові та географічні межі БІС, з'являється персоналізоване інтерактивне диференційоване бібліографічне інформування на базі веб-сайту. Однак бібліотеки України (як і Росії) через обмежений стан фінансування, кадрово та технічно ще не готові масово впроваджувати електронне бібліографічне інформування споживачів у практику своєї роботи.

Список використаних джерел

1. ГОСТ 7.0–77. Термины и определения. – Взамен ГОСТ 16448–70. – Введ. 01.01.78. – Изд. офиц. – М., 1979. – 24 с. – (Гос. стандарт Союза ССР). – Группа Т00.

2. ГОСТ 7.0–99. Информационно-библиотечная деятельность, библиография. Термины и определения [Электронный ресурс]. – [Взамен ГОСТ 7.0–84. – Введ. 2000–07–01]. – Минск : Межгос. совет по стандартизации, метрологии и сертификации, 1999. – Режим доступа: http://gsnti-norms.ru/norms/common/doc.asp?0&/norms/stands/7_0.htm. – Загл. с экрана.

3. *Бабич В. С.* Об информационно-библиографической деятельности

универсальных научных библиотек УССР / В. С. Бабич, В. Д. Матвейчук // Совет. библиогр. – 1972. – № 4. – С. 25–32.

4. Библиографическое информирование // Библиотечная энциклопедия / Рос. гос. б-ка ; гл. ред. Ю. А. Гриханов. – Москва : Пашков дом, 2007. – С. 116.

5. Библиография естественно-научной, технической и сельскохозяйственной литературы : учебник / под ред. М. П. Бронштейн. – 2-е изд., перераб. – М. : Книга, 1971. – 317 с.

6. Библиография. Общий курс : учебник / под ред. М. А. Брискмана, А. Д. Эйхенгольца. – М. : Книга, 1969. – 562 с.

7. Библиография техники. Часть 1 / под ред. М. П. Бронштейн, Г. Г. Фирсова. – М. : Книга, 1975. – 270 с.

8. Библиотечное дело : терминологический словарь / Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина ; [сост. : И. М. Сулова, Л. Н. Уланова]. – М. : Книга, 1986. – 224 с.

9. Галицька О. З досвіду організації ВРІ (вибіркового розповсюдження інформації) в автоматизованому режимі / О. Галицька, Л. Лисенко // Бібл. форум України. – 2008. – № 4. – С. 16.

10. Грибков Д. Н. Модель интеграции информационных ресурсов культурно-образовательной сферы / Д. Н. Грибков // Науч. и техн. б-ки. – 2008. – № 8. – С. 24–29.

11. Грузинова Л. Б. Современная книготорговая библиографическая деятельность / Л. Б. Грузинова // Библиография. – 2004. – № 6. – С. 6–17.

12. Диомидова Г. Н. Библиографоведение : учебник / Г. Н. Диомидова. – СПб. : Профессия, 2002. – 288 с. – (Серия «Библиотека»).

13. Коготков Д. Я. Библиографическая деятельность библиотеки: организация, управление, технология : учебник / Д. Я. Коготков. – СПб. : Профессия, 2004. – 304 с.

14. Коготков Д. Я. Некоторые проблемы информационно-библиографического обслуживания специалистов в условиях централизованных библиотечных систем / Д. Я. Коготков // Совет. библиогр. – 1975. – № 2. – С. 3–12.

15. Коршунов О. П. Государственная стандартизация библиографической терминологии / О. П. Коршунов // Совет. библиогр. – 1983. – № 4. – С. 48–54.

16. Лаврик О. Л. ИРИ и ДОР: современное состояние и перспективы развития / О. Л. Лаврик, И. Г. Юдина // Науч.-техн. информ. Сер. 1, Орг. и методика информ. работы. – 2008. – № 2. – С. 14–20.

17. Михайлов А. И. Научные коммуникации и информатика / А. И. Михайлов, А. И. Черный, Р. С. Гиляревский. – М., 1976. – 435 с.

18. *Моргенштерн И. Г.* Основные термины информационной работы библиотеки / И. Г. Моргенштерн // Науч. и техн. б-ки СССР. – 1977. – № 2. – С. 3–7.

19. *Мохначева Ю. В.* Избирательное распространение информации как библиотечный сервис: основные цели, задачи и методы / Ю. В. Мохначева, Т. Н. Харьбина // Науч. и техн. б-ки. – 2008. – № 5. – С. 62–67.

20. *Обризан А. И.* Основа развития терминологии / А. И. Обризан // Совет. библиогр. – 1984. – № 1. – С. 51–52.

21. *Павлик Т. Ф.* О понятии «информационно-библиографическое обслуживание» / Т. Ф. Павлик // Совет. библиогр. – 1984. – № 1. – С. 46–49.

22. Справочник библиографа / науч. ред. А. Н. Ванеев, В. А. Минкина. – 3-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Профессия, 2005. – 592 с.

23. Справочник библиотекаря / Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина; [сост. : С. Г. Антонова, Г. А. Семенова] – М. : Книга, 1985. – 303 с.

24. Стандарты по библиотечному делу и библиографии. – Изд. офиц. – М. : Изд-во стандартов, 1985. – 279 с. – (Гос. стандарты Союза ССР).

25. *Степанов В. К.* Библиографическое обслуживание в эпоху цифровых коммуникаций / В. К. Степанов // Библиография. – 2007. – № 2. – С. 22–41.

26. *Швецова-Водка Г. М.* Вступ до бібліографознавства : навч. посіб. / Г. М. Швецова-Водка ; Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. – К. : Кондор, 2004. – 217 с.

27. *Шекенева В. І.* Система інформування професорсько-викладацького складу Хмельницького національного університету [Електронний ресурс] / В. І. Шекенева, В. В. Іваненкова // Бібліотека в інформаційному просторі : інформ. бюлетень. – Хмельницький, 2008. – № 5. – Режим доступу: http://library.tup.km.ua/about_library/metodob/Buletten05/bul5_1.htm#Shekeneva. – Назва з екрана.

28. *Шленова Е. А.* Информационное обеспечение научной деятельности университета / Е. А. Шленова // Науч. и техн. б-ки. – 2008. – № 8. – С. 30–35.

29. *Юдина И. Г.* Избирательное распространение информации на базе веб-сервисов : обзор интернет-ресурсов / И. Г. Юдина // Библиосфера. – 2008. – № 1. – С. 51–56.

УДК [06.011:303.442.3]:027.53(477)

Олена Постельжук (Грогуль),

аспірантка Рівненського державного гуманітарного університету

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНА ПРОДУКЦІЯ ОБЛАСНИХ УНІВЕРСАЛЬНИХ НАУКОВИХ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

У статті досліджуються основні підходи до класифікації інформаційно-аналітичної продукції. Аналізуються різновиди інформаційно-аналітичної продукції, яку готують обласні універсальні наукові бібліотеки України.

Ключові слова: інформаційно-аналітична діяльність, інформаційні продукти й послуги, інформаційно-аналітична продукція, комплексні інформаційні заходи, обласна універсальна наукова бібліотека.

Класифікація інформаційної продукції, яка створюється в суспільстві, – доволі актуальна і водночас проблематична тема. Адже з неї неодноразово дискутували провідні науковці різних галузей знань, що відображалось у відповідних підручниках, посібниках, на сторінках періодичних видань. Не залишилося осторонь і сучасне наукове бібліотечне співтовариство, оскільки однією з актуальних проблем бібліотечно-ознавства є класифікація інформаційної продукції бібліотек. Проблема полягає ще й у тому, що науковці пропонують декілька підходів до такої класифікації, проте сталої та загальноприйнятої все ж немає.

Метою статті є спроба класифікувати й проаналізувати різновиди інформаційних продуктів, які готують обласні універсальні наукові бібліотеки (далі – ОУНБ) України.

Певні різновиди інформаційних продуктів досліджував Д. Блюменау [1]. Сучасні інформаційні продукти й послуги бібліотек класифікували російські науковці В. Брежнева і В. Мінкіна [2, 3]. І. Юдіна й О. Лаврик проаналізували сучасну структуру продуктів і послуг російських бібліотек [11].

Провідними українськими науковцями, які досліджували питання визначення поняття й основних видів інформаційної продукції, є Н. Кушнарєнко і В. Удалова [7], М. Сорока [8]. Г. Швецова-Водка розглядала питання інформаційної продукції з погляду бібліографознавства й документознавства [9, 10]. В. Дригайло охарактеризував

інформаційні продукти та послуги в бібліотечній сфері [5]. С. Дригайло звернув увагу на класифікацію й застосування інформаційних продуктів і послуг наукових бібліотек [6].

Значна кількість наукових досліджень з питань інформаційної та інформаційно-аналітичної продукції наукових бібліотек висвітлюється на сторінках «Наукових праць Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського». Зокрема, розкриттю практичної сторони створення і функціонування інформаційно-аналітичних продуктів (як у традиційній, так і електронній формі) присвячені наукові доробки працівників Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ), які, зважаючи на власний досвід, висвітлюють погляди на те чи інше проблемне питання. Серед провідних спеціалістів НБУВ, які активно займаються розробкою питань інформаційно-аналітичної діяльності та інформаційно-аналітичної продукції бібліотек, можна виділити В. Горового, Т. Гранчак, Н. Вітушко, Н. Автономову.

Відштовхуючись від маркетингової діяльності бібліотек, В. Брежнєва і В. Мінкіна пропонують класифікаційну структуру інформаційної продукції, що складається з таких основних асортиментних груп:

- інформаційні продукти й послуги, що є результатом документного обслуговування;
- інформаційні продукти й послуги, які є результатом бібліографічного обслуговування;
- інформаційні продукти й послуги як результат фактографічного обслуговування;
- комплексні інформаційні заходи;
- інформаційні продукти й послуги, які є результатом проведених інформаційних досліджень;
- консультаційні послуги;
- сервісні послуги [2, с. 175].

С. Дригайло пропонує поділяти інформаційно-аналітичні продукти й послуги, що надаються бібліотеками й службами інформації, на чотири асортиментні групи.

Перша група – інформаційні продукти й послуги, що надаються в результаті документного обслуговування. До цієї групи належить надання в тимчасове користування документів з бібліотечного фонду; надання в постійне користування (скачування) електронних документів з повнотекстових БД; електронне доставляння документів, МБА.

Друга група – інформаційні продукти й послуги, що надаються в результаті бібліографічного обслуговування: бібліографічні адресні,

уточнювальні й тематичні довідки; бібліографічні посібники (показники, списки літератури, бібліографічні БД).

Третя група – інформаційні продукти й послуги, що надаються в результаті фактографічного обслуговування, до якої належать фактографічні довідки, фактографічні БД, довідники, дос'є, бізнес-довідки, прес-кліпінги, дайджести.

Четверта група – це комплексні інформаційні заходи, до яких належать виставки, презентації, ярмарки, бізнес-семінари, конференції, круглі столи, дні інформації [6, с. 83].

Як бачимо з вищевикладених поглядів на класифікацію інформаційних продуктів, науковці дотримуються майже ідентичних поглядів. Проте класифікаційна структура, запропонована В. Брежнєвою і В. Мінкіною, є значно ширшою й такою, що більше відбиває маркетингову політику бібліотек, ніж їхню інформаційно-аналітичну діяльність.

Для дослідження інформаційно-аналітичної продукції (далі – ІАП) бібліотек вважаємо доречним відібрати найвдаліші асортиментні групи, які запропонували науковці, й об'єднати їх у таку класифікаційну структуру:

- інформаційні продукти й послуги, що є результатом бібліографічного обслуговування;
- інформаційні продукти й послуги, що є результатом фактографічного обслуговування;
- інформаційні продукти й послуги, що є результатом проведених наукових досліджень.

Уважаємо, що виділена науковцями група «Комплексні інформаційні заходи» є доволі складною. Якщо розглядати її з позиції класифікації інформаційних продуктів і послуг, то її треба віднести до інформаційних послуг бібліотек. Проте важливою складовою таких послуг залишається інформаційна продукція, яка створюється для організації інформаційних заходів, а також як результат проведених заходів (це не є обов'язковою умовою, а швидше залежить від виду, типу й спрямування інформаційного заходу). Тому тут уже потрібно виділяти підгрупу «Інформаційні продукти, створені для проведення комплексних інформаційних заходів або як їх наслідок».

Виділену В. Брежнєвою і В. Мінкіною групу «Консультаційні послуги» вважаємо доречнішим об'єднати в групу «Інформаційні продукти й послуги, які є результатом бібліографічного обслуговування» з відповідним поясненням і позначенням. Адже серед основних функцій бібліографічного обслуговування користувачів бібліотеки є надання консультаційної допомоги з різних питань і підготовка інформаційних продуктів

для полегшення навігації в масивах інформаційних ресурсів бібліотек, що й передбачали науковці, виділяючи цей напрям. Група «Сервісні послуги», на нашу думку, стосується суто маркетингової діяльності бібліотек, яку ми не враховуємо в нашому дослідженні інформаційної продукції ОУНБ України.

На наш погляд, у класифікації інформаційних продуктів бібліотеки треба насамперед визначити, у якому напрямі інформаційно-аналітичної діяльності (далі – ІАД) створено той чи інший інформаційний продукт. Пропонуємо виокремити такі напрями ІАД бібліотеки:

1. Перший напрям – забезпечення користувачів різних груп, у тому числі органів влади, установ і організацій різних форм власності, інформаційно-аналітичною продукцією.

2. Другий напрям – проведення моніторингу, прогнозування проблемних ситуацій і подій у суспільно-політичному й економічному розвитку регіону.

3. Третій напрям – ІАД, спрямована на визначення стану внутрішньої діяльності бібліотеки щодо бібліотечного обслуговування користувачів (моніторинг і забезпечення інформаційних потреб; прогнозування проблемних ситуацій і подій) у діяльності бібліотеки [4, с. 19].

В. Брежнева і В. Мінкіна зазначають, що бібліографічне обслуговування, як вид інформаційного сервісу, базується як на використанні «готової» бібліографічної продукції (поточних і ретроспективних показників літератури, реферативних журналів, бібліографічних і реферативних баз даних, списків літератури до монографій, дисертацій і т. п.), так і на створенні «власної» продукції. «Власною» продукцією бібліографічного обслуговування зазвичай є тематичні довідки, списки опублікованих і неопублікованих документів, бібліографічні показники й проблемно-орієнтовані бази даних [2, с. 108].

Серед інформаційних продуктів ОУНБ є бібліографічні продукти, створені як у результаті діяльності, спрямованої суто на бібліографування, так і в результаті бібліографічного обслуговування. Це, зокрема, бібліографічні показники (тематичні й біобібліографічні), календарі знаменних і пам'ятних дат, довідники, дайджести, веббібліографічні списки, бібліографічні довідки, списки й огляди літератури, індивідуальні й групові повідомлення про літературу, інші види інформаційних продуктів (далі – ІП). За назвами жанрів ІП бачимо, що переважає продукція з бібліографічною інформацією, тобто інформацією про документи. Однак безпосередній змістовний аналіз ІП дає підстави стверджувати, що багато з них є результатом саме ІАД бібліотеки, тому що створюються вони завдяки глибокому

аналізу інформації та її перетворенню в новий, інформаційно насичений продукт.

Для забезпечення першого виділеного нами напрямку ІАД бібліотеки готують різноманітну інформацію, яку можна віднести до групи інформаційних продуктів, що надають у результаті фактографічного й бібліографічного обслуговування.

Однією з найпоширеніших форм таких інформаційних продуктів є усні й письмові **фактографічні та бібліографічні** (тематичні, адресні, уточнювальні) **довідки** в режимі «запит – відповідь», у тому числі віртуальні [4, с. 20].

У цьому напрямі варто відзначити ІАД Черкаської ОУНБ ім. Т. Шевченка щодо задоволення інформаційних потреб користувачів за допомогою власних інформаційно-аналітичних продуктів, оскільки вона є досить великою за обсягом і поширюється на значну кількість місцевих державних органів влади, організацій і закладів культури, мистецтв. ІАД бібліотеки спрямовувалася на формування послідовного, комплексного й систематичного процесу інформування, виходячи зі специфіки запитів споживачів. Серед груп населення, яких інформувала бібліотека, є органи місцевої влади й місцевого самоврядування, працівники галузі культури й мистецтва, заклади обласного центру, науковці, аспіранти, студенти, користувачі з особливими потребами тощо. Як приклад інформаційної продукції, яку готувала бібліотека для органів місцевої влади й місцевого самоврядування, можна навести **бюлетень** серії «Бібліотека і влада: грані співпраці» за темами: «Права людини: гарантії і можливості» та ін. Також двічі на місяць облдержадміністрація й обласна рада отримували **інформаційно-аналітичний огляд** «Черкащина на сторінках республіканських періодичних видань». Для обласного Центру зайнятості населення впродовж 2010 р. було підготовлено 12 **анотованих списків** на тему: «Висвітлення в регіональних періодичних виданнях питань зайнятості населення, ринку праці та діяльності обласної служби зайнятості».

За проведеним аналізом забезпечення органів влади інформаційною продукцією можна зробити висновок, що інформаційні потреби користувачів задовольняються як за допомогою бібліографічної, так й інформаційно-аналітичної продукції. Це пояснюється тим, що тематичні бібліографічні списки, які є бібліографічною продукцією, можуть супроводжуватися анотаціями, що наближає їх до інформаційно-аналітичної продукції. Інформаційні бюлетені й оглядову продукцію відносимо до ІАП, оскільки це складні інформаційні продукти, складаючи які автори

застосовували методи аналітико-синтетичного опрацювання первинної інформації і висвітлювали власне бачення актуальної теми.

Важливою ділянкою роботи ОУНБ є створення й розповсюдження оглядів, інформаційних списків літератури, які мали індивідуальний чи груповий характер і надсилалися безпосередньо певним категоріям користувачів бібліотеки. Проте не всі ці інформаційні документи можна вважати інформаційно-аналітичною продукцією бібліотек, адже значна частина їх складається із суто бібліографічної інформації без додаткових відомостей, які могли б перетворити їх на інформаційно-аналітичну продукцію.

Лише тематичну бібліографічну довідку можна вважати перехідною формою від бібліографічної до інформаційно-аналітичної продукції, оскільки створюється вона завдяки інтелектуальній, розумовій діяльності бібліотекарів-бібліографів на підставі аналізу існуючої інформації як новий, невідомий раніше інформаційний продукт [4, с. 20].

Створення ретроспективних і поточних науково-допоміжних і рекомендаційних бібліографічних чи біобібліографічних посібників є невід'ємною складовою та особливим напрямом інтелектуальної інформаційно-аналітичної роботи бібліотек. Як стверджує В. Брежнєва, «бібліографічні посібники дедалі частіше перетворюються в проміжний, а не кінцевий результат роботи фахівців інформаційної сфери» [3, с. 318]. З цим твердженням ми цілком погоджуємося, тому що мета створеного бібліографічного посібника – надати інформацію споживачу, і тільки після використання бібліографічного посібника цієї мети буде досягнуто.

Проаналізувавши основні показники ІАД ОУНБ України за даними, поданими у звітах ОУНБ у 2010 р., можемо зробити висновок, що найбільше випустили друком науково-допоміжних бібліографічних посібників Вінницька, Одеська, Чернівецька ОУНБ і Кримська республіканська універсальна наукова бібліотека, а у 2011 р. – Миколаївська й Харківська ОУНБ. За результатами проаналізованих нами звітів і веб-сайтів ОУНБ протягом 2010 р. лише 8,6 % від 23 ОУНБ не готували тематичних бібліографічних покажчиків. У 2011 р. цей показник становить 14,3 % від 21 ОУНБ ⁹⁹.

Прикладом такого інформаційно-аналітичного продукту може слугувати видання «Львівщина. Літопис краю. Хроніка подій: краєзнавчий бібліографічний покажчик за II піврічч. 2009 р.» (Львів. обл. універс.

⁹⁹ Розбіжності в кількості бібліотек, на основі яких ми вираховували відсоток проробленої роботи, залежить від наявності звітів про діяльність бібліотек, а також наявності потрібної інформації на веб-сайтах бібліотек.

наук. б-ка. – Львів, 2010. – 148 с.). Це поточний показник літератури про край, який Львівська ОУНБ видає з кінця 80-х років минулого століття. Показник видається двічі на рік і відображає різноманітну літературу: книги, брошури, збірники та інші документи з усіх галузей знань і практичної діяльності, які надійшли до бібліотеки протягом певного кварталу і всебічно розкривають тематику посібника. Матеріал усередині бібліографічного показника поділено на 15 розділів. Це, зокрема, «Історія окремих населених пунктів від найдавніших часів до сьогодення: Львів, Борислав тощо», «Природа. Природні ресурси. Екологія», «Бібліографічні посібники». Довідковий апарат посібника містить іменний і географічні допоміжні показники, що вказує на проведений бібліографами змістовий аналіз документів і значно розширюють пошукові можливості бібліографічного посібника.

У 2010 р. 47,8 % від 23 проаналізованих нами ОУНБ створювали біобібліографічні посібники, а у 2011 р. цей показник становить 36,8 % від 19 ОУНБ. Значні доробки у створенні біобібліографічних посібників мають Чернівецька й Дніпропетровська ОУНБ. Зокрема, працівниками Чернівецької ОУНБ було підготовлено видання «Лауреати літературно-мистецької премії імені Сидора Воробкевича (2006–2010 рр.). Вип. 3: біобібліогр. показч.» (Чернівці, 2011. – 120 с.). Біобібліографічний показник адресовано краєзнавцям, викладачам, учителям, журналістам, бібліотекарям, студентам і всім, хто цікавиться культурою рідного краю.

Поширенню краєзнавчих відомостей серед широкого загалу користувачів бібліотек слугують календарі знаменних і пам'ятних дат. Згідно з аналізом статистичних даних звітів і веб-сайтів ОУНБ України зазначимо, що лише 13 % бібліотек у 2010 р. та 11% у 2011 р. не подали у звітності й не виставили на власні веб-сайти календарів знаменних і пам'ятних дат, що може говорити про їх відсутність. Можна також припустити, що такий ІАП створено, але за певних обставин про нього не поширено відомостей.

Прикладом цікавого, інформаційно насиченого краєзнавчого календаря з власною яскраво вираженою традицією можуть слугувати календарі, створювані Львівською ОУНБ з 1992 р. Працівники бібліотеки не обмежилися загальноприйнятою, «стандартною», так би мовити, формою календаря, а виготовують трилогію під назвами «Львівщина у ... році», «Заграва: імена на літературній карті Львівщини: календар-альманах на ... рік» і «Митці Львівщини». Ці календарі знайомлять читачів з відомими краями, видатними діячами культури й мистецтва, політики, релігії тощо. Вони подають інформацію, пов'язану з життям

і творчістю не лише відомих, а й маловідомих особистостей Львівщини (художників, скульпторів, акторів, композиторів тощо). Календар-альманах покликаний ознайомлювати користувачів з життям і сторінками творчості письменників, літературних критиків, літературознавців, які брали активну участь у громадсько-політичному житті краю, національно-визвольній боротьбі за українську державність, життєвий і творчий шлях яких був тісно переплетений зі Львівщиною.

Наведені нами приклади ще раз доводять, що бібліографічні й біобібліографічні покажчики, календарі є безпосередньо інформаційно-аналітичною продукцією. Адже їх утворено на основі інформаційно-аналітичного, логічного опрацювання масиву інформації з певної теми (проблеми) за певний проміжок часу, вони висвітлюють певні ідеї та концепції, також вміщують не лише описи літератури, а й додаткові відомості, які перетворюють бібліографічний продукт в інформаційно-аналітичний.

Науково-методична й науково-дослідна робота є однією з провідних галузей діяльності ОУНБ, тому нами виділений другий напрям ІАД ОУНБ, який покликаний на основі досліджень розкривати основні проблемні ділянки життя регіону, пропонувати шляхи вирішення актуальних питань, відкривати нові, невідомі раніше відомості, білі сторінки історії. Однією з провідних форм науково-дослідної інформаційно-аналітичної роботи бібліотеки є моніторинги, наукові дослідження, які, у свою чергу, передбачають певні підвиди.

Результатом проведених науково-дослідних робіт є створення й презентація користувачам, широкому загалу читачів путівників, бібліографічних покажчиків, наукових доповідей на конференції, семінари, а також для опублікування на сторінках фахових видань. Також такі інформаційно-аналітичні продукти можуть відобразитися у формі аналітично-статистичних, аналітично-узагальнюючих довідок, інформаційно-аналітичних й аналітично-статистичних оглядах, інформаційних бюлетенях тощо, які містять аналітичну інформацію й статистичні дані, що характеризують основні напрями роботи, показують динаміку розвитку, стан інформаційно-бібліотечних ресурсів, кадрового потенціалу, упровадження й застосування в практичній діяльності автоматизації бібліотечних процесів і матеріально-технічний стан бібліотек регіону.

З даних звітності ОУНБ випливає, що з кожним роком у бібліотечній діяльності дедалі частіше готуються бібліографічні й інформаційно-аналітичні, статистичні матеріали за замовленням (і не лише) для забезпечення організаційно-управлінських процесів у діяльності управління

культури й туризму облдержадміністрації, Національної парламентської бібліотеки України, а також для задоволення інформаційних потреб українських і зарубіжних організацій-партнерів, інших установ краю.

Забезпечення третього виділеного нами напрямку ІАД – визначення стану внутрішньої діяльності бібліотеки щодо бібліотечного обслуговування користувачів – бібліотекарі здійснюють шляхом упровадження інновацій у роботу власної бібліотеки, дослідження ефективності власної бібліотечної діяльності та визначення проблемних ділянок. У зв'язку з цим також проводяться моніторинги й наукові дослідження, щоб краще розуміти й контролювати внутрішню діяльність бібліотеки. Крім того, бібліотеки готують нормативно-інструктивну документацію, яка регулює внутрішню діяльність і чітко визначає правила функціонування відділів.

Підсумовуючи, підкреслимо, що ІАД, спрямована на вирішення внутрішніх проблем, є не менш значущим напрямом діяльності ОУНБ порівняно зі створенням ІАП для користувачів, а деякою мірою й більш характерним саме для ІАД, оскільки для гідного представлення бібліотеки бібліотекарями застосовуються знання з різних галузей знань, виявляються наукові здібності і творчий хист. Тому, на нашу думку, не можна обмежувати ІАД бібліотек лише створенням ІАП для користувачів, залишаючи без уваги бібліотечні процеси, які відбуваються, так би мовити, «за лаштунками» діяльності, яку бачать користувачі. Адже створення інформаційно-аналітичного продукту – це складний причинно-наслідковий і технологічний процес, який є логічним завершенням внутрішньобібліотечної роботи.

Невід'ємною частиною складного процесу ІАД є вміння надавати користувачам якісну релевантну інформацію, створювати нові інформаційні продукти, представляти їх на розгляд користувачів, поширювати в суспільстві та виконувати інші складні процеси. Для того щоб взаємодія між користувачами, відвідувачами й бібліотекарями здійснювалася на гідному рівні, бібліотекарі проводять різноманітні дослідження, моніторинги, на основі яких також створюють ІАП для внутрішнього користування.

Класифікаційна характеристика інформаційно-аналітичної продукції бібліотек потребує подальших досліджень. Це необхідно насамперед для того, щоб бібліотечні працівники чітко розуміли, у якому вигляді готувати релевантні запитами користувачів інформаційні продукти. По-друге, бібліотекарі мають розуміти, коли вони займаються саме інформаційно-аналітичною діяльністю. Поки що цей вид діяльності недостатньо усвідомлений багатьма бібліотеками. У свою чергу користувачі також

повинні мати певне уявлення про пропоновані інформаційні продукти бібліотек, щоб чітко формулювати власні запити й вимоги до інформаційного продукту.

Список використаних джерел

1. *Блюменау Д. И.* Информационный анализ/синтез для формирования вторичного потока документов / Д. И. Блюменау. – СПб. : Профессия, 2002. – 240 с.

2. *Брежнева В. В.* Информационное обслуживание: продукты и услуги, предоставляемые библиотеками и службами информации предприятий / В. В. Брежнева, В. А. Минкина ; СПбГУКИ. – СПб. : Профессия, 2004. – 304 с.

3. *Брежнева В. В.* Продукты и услуги, используемые и создаваемые службами информации предприятий / В. В. Брежнева // Справочник информационного работника / науч. ред. Р. С. Гиляревский, В. А. Минкина. – СПб., 2005. – С. 300–353.

4. *Грогуль О.* Інформаційно-аналітична діяльність Рівненської державної обласної бібліотеки / О. Грогуль // Вісн. Кн. палати. – 2012. – № 3. – С. 19–24.

5. *Дригайло В. Г.* Технология работы библиотеки : науч.-практ. пособие / В. Г. Дригайло. – М. : Либерей-Бибинформ, 2009. – 541 с.

6. *Дригайло С. В.* Бібліотечно-інформаційні продукти і послуги для користувачів наукових бібліотек / С. В. Дригайло // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2010. – № 4. – С. 79–86.

7. *Кушнарченко Н. М.* Наукова обробка документів : підручник / Н. М. Кушнарченко, В. К. Удалова. – 4-те вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2006. – 334 с.

8. *Сорока М. Б.* Інформаційні продукти бібліотек: проблеми кооперативного формування та суспільне використання / М. Б. Сорока // Бібл. вісн. – 2002. – № 1. – С. 27–30.

9. *Швецова-Водка Г. М.* Вступ до бібліографознавства : навч. посіб. / Г. М. Швецова-Водка. – К. : Кондор, 2004. – 216 с.

10. *Швецова-Водка Г. М.* Документознавство : навч. посіб. / Г. М. Швецова-Водка. – К. : Знання, 2007. – 398 с.

11. *Юдина И. Г.* Информационная функция в теории и практике библиотечного дела / И. Г. Юдина, О. Л. Лаврик ; Сиб. отд-ние Рос. акад. наук, Гос. публич. науч.-техн. б-ка. – Новосибирск, 2010. – 227 с.

УДК 025.4(477–25):63

Тетяна Медвідь,

мол. наук. співроб. відділу систематизації НБУВ

«РУБРИКАТОР НБУВ» ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ НАУКИ

У статті йдеться про історичний розвиток класифікаційної мови на прикладі робочих таблиць класифікації НБУВ та ДНСГБ НААНУ з розділу «Сільське господарство». Наведено порівняльний аналіз розвитку структури підрозділів «Захист рослин», «Лісове господарство» та «Тваринництво» за двома найпоширенішими бібліотечними класифікаціями – ББК у НБУВ та УДК у ДНСГБ НААНУ. Встановлено, що робочі таблиці класифікації НБУВ підрозділів «Захист рослин», «Лісове господарство» та «Тваринництво» потребують доопрацювання задля адекватного відображення сьогочасних реалій сільськогосподарської галузі, що вже є притаманним таблицям УДК.

Ключові слова: «Рубрикатор НБУВ», систематизація, сільськогосподарська наука, УДК, ББК.

Актуальність теми. Для того щоб ефективно розвивалася та функціонувала вітчизняна наука, необхідний потужний науково-інформаційний потенціал. Для досягнення цієї мети потрібно вирішити комплекс проблем, пов'язаних з процесами, які стосуються пошуку та поширення наукової інформації. Ефективність і якість пошуку інформації повністю залежить від створення та розвитку інформаційно-пошукових систем, а саме: класифікаційної пошукової мови. Це стосується і сільськогосподарської науки. Для того щоб деталізовано відобразити всю інформацію сільськогосподарської галузі знань і покращити класифікаційну мову, необхідно вдосконалювати структуру робочих таблиць розділу «Сільське господарство». Саме ці завдання стоять на першому місці перед систематизаторами НБУВ та ДНСГБ НААНУ, а виконання їх сприятиме адаптації розділу «Сільське господарство» до сучасних науково-технічних, політичних, економічних і культурних умов існування суспільства та оперативного пошуку інформації, насамперед до детальнішого та змістовнішого

наповнення предметного рубрикатора для ДНСГБ НААНУ та «Рубрикатора НБУВ» для бібліотеки.

Об'єкт дослідження – розділ «П Сільське і лісове господарство. Сільськогосподарські і лісогосподарські науки» в контексті розвитку сільськогосподарської науки.

Предмет дослідження – розвиток таблиць класифікації розділу «П Сільське і лісове господарство. Сільськогосподарські і лісогосподарські науки» в інноваційності сьогодення.

Мета дослідження – дослідити розвиток таблиць класифікації НБУВ на прикладі розділу «П Сільське і лісове господарство».

Діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського¹⁰⁰ (далі – Бібліотека) спрямована на максимально повне інформаційне забезпечення наукового розвитку будь-якої галузі, зокрема сільськогосподарської. Це передбачено Законом України «Про національну програму інформатизації»: «...головною метою Національної програми інформатизації є створення необхідних умов для забезпечення громадян та суспільства своєчасною, достовірною та повною інформацією шляхом широкого використання інформаційних технологій, забезпечення інформаційної безпеки держави» [6].

Ефективність і якість пошуку інформації повністю залежить від створення та розвитку інформаційно-пошукових систем (далі – ПС) [14, с. 3].

ПС будь-якої бібліотеки – це сукупність каталогів, до якої належать, насамперед:

- основні читацькі каталоги (генеральний, алфавітний, систематичний), які відображають книжкові фонди бібліотеки;
- алфавітно-предметний покажчик (АПП) до систематичного каталогу;
- каталоги окремих видів видань (продовжуваних видань, дисертацій, іноземних документів, службових та ін.).

У зв'язку з впровадженням в ПС Бібліотеки інформаційно-

---

¹⁰⁰ З 1996 р. – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ); до 1996 р. – Центральна наукова бібліотека імені В. І. Вернадського (ЦНБВ); до 1988 р. – Центральна наукова бібліотека Академії наук УРСР (ЦНБ АН УРСР); до 1965 р. – Державна публічна бібліотека АН УРСР (ДПБ АН УРСР); до 1948 р. – Бібліотека Академії наук УРСР (БАН УРСР); до 1936 р. – Державна бібліотека Всеукраїнської академії наук (ДБВ АН); до 1934 р. – Всенародна бібліотека України в Києві (ВБУ); до 1920 р. – Всенародна бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук у м. Києві (ВБУ ВАН); з початку заснування 2 (15) серпня 1918 р. до 1919 р. – Національна бібліотека України в м. Києві при Українській академії наук (НБУ УАН) [5, 8].

комунікаційних технологій перед працівниками відділу систематизації постало питання щодо розроблення нових і вдосконалення старих способів аналітико-синтетичного опрацювання документів.

Для прискорення доступу до інформації і покращення її пошуку потрібно вирішити певні завдання, а саме: удосконалити шлях документа (книги, електронних ресурсів тощо), підвищити рівень інформаційно-пошукової мови (далі – ПІМ).

Для розкриття змісту документа існує три основні види ПІМ: класифікаційна, предметизаційна та дескрипторна.

Детальніше хочу зупинитися на історичному розвитку класифікаційної мови, а саме: на робочих таблицях класифікації (далі – РТК) та індексуванні документів сільськогосподарської тематики на прикладі (досвіді) двох наукових бібліотек – Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України (далі – ДНСГБ НААНУ)¹⁰¹.

Класифікаційна мова призначена для індексування документів та інформаційних запитів за допомогою понять і кодів певної класифікаційної системи (ББК, УДК, Десяткова класифікація Дьюї тощо).

Українах СНД, у тому числі й в Україні, для індексування документів, переважно, використовують дві класифікації, а саме: УДК і ББК.

Це дві найпоширеніші у світі класифікаційні системи. Вони постійно розвиваються та вдосконалюються [10]. Добре адаптовані для автоматизованих процесів, що дає змогу зберегти в електронному каталозі (ЕК) всі позитивні характеристики традиційних каталогів, які увібрали в себе багаторічний досвід бібліотекарів і бібліографів, примножити нові можливості пошуку інформації за допомогою використання інформа-

¹⁰¹ Історія Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України (ДНСГБ НААНУ) щільно пов'язана з розвитком аграрної науки, освіти та сільськогосподарського виробництва в державі. Установа заснована у листопаді 1921 р. в м. Харків як службова книгозбірня Народного комісаріату земельних справ України. У 1921–1931 рр. бібліотека функціонувала вже як сільськогосподарська бібліотека Наркомзему УРСР; 1931–1935 рр. – Наукова сільськогосподарська бібліотека Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук; 1935–1947 рр. – Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека Наркомзему УРСР; 1947–1964 рр. – Центральна, 1965–1969 рр. – Республіканська наукова сільськогосподарська бібліотека Міністерства сільського господарства УРСР. У 1970 р. бібліотеку було підпорядковано Південному відділенню ВАСГНІЛ; 1970–1988 рр. – ЦНСГБ; 1991–1993 рр. – РНСГБ УААН; 1994–2003 рр. – ЦНСГБ УААН; з 2004 р. – ДНСГБ УААН, з 2010 р. – ДНСГБ НААНУ [7].

ційно-комунікаційних технологій [14, с. 5], у тому числі це дає можливість здійснювати галузевий пошук інформації в АБІС «ІРБІС»¹⁰², якою користуються в Бібліотеці і ДНСГБ НААНУ.

Перші класифікаційні схеми для систематизації творів друку склали вчені Академії наук України та самі співробітники Бібліотеки. Так, 1919 р. класифікаційну схему з історії математичних наук, мінералогії, кристалографії та хімії було доручено складати видатному вченому, академіку В. І. Вернадському [5, с. 31].

1921 р. дирекція Бібліотеки затвердила свій перший план і розпочала систематичну роботу з фондами. Для ведення систематичного каталогу 21 січня 1921 р. було офіційно прийнято міжнародну десятичнову (десятькову) бібліографічну класифікацію [2]. Це були варіанти скорочених таблиць українською мовою, упорядником яких був Ю. Меженко, а 1922 р. вони були надруковані в «Бібліотечній техніці» у Державному видавництві України (ДВУ) [5, с. 166–168].

Крім цих таблиць, у Бібліотеці для систематизування окремих наук використовували таблиці Б. Боднарського (1919), Головополітосвіти РСФСР (1921), Є. Добржинського (1924). Це, по суті, скорочені переклади Міжнародної УДК, які не завжди були досконаліми. Найповнішими та точнішими були видання таблиць десятичкової класифікації М. Русінова (1924, 1944) та Є. Добржинського (друге видання, 1930). Ними широко користувалися різні спеціалізовані установи: Бібліотека, книжкові палати, архіви, видавництва тощо, проте вони також мали цілий ряд недоліків [8, с. 30–32].

Саме за таблицями М. Русінова до 1965 р. у Бібліотеці здійснювали систематизацію документів сільськогосподарської тематики, які збираються в розділі «63 Сільське господарство. Сільськогосподарські науки». Основні поділи цього розділу наведено в табл. 1.

Недоліки РТК спонукали науковців провідних бібліотек СРСР до розроблення власної бібліотечної класифікації, яка відповідала б тогочасній класифікації науки і суспільно-політичному устрою. За результатами таких розробок на початку 60-х років було створено радянську Бібліотечно-бібліографічну класифікацію (далі – ББК).

ББК була розроблена науковцями Державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна за участі провідних фахівців і науковців Державної масової бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедрина, бібліотеки Академії

¹⁰² АБІС «ІРБІС» – система автоматизації бібліотек, яка відповідає всім міжнародним вимогам, що пред'являються до сучасних бібліотечних систем, і водночас підтримує всі традиції бібліотечної справи [1].

наук СРСР і Всесоюзної книжкової палати [8, с. 67]. У результаті цієї плідної праці вийшло друком 25 випусків таблиць ББК для наукових бібліотек у 30 книжках, загальним обсягом понад 500 авт. арк. [12, с.77–83]. Кожен випуск ББК присвячено певному розділу знань. Випуск XII, виданий 1961 р., присвячений розділу «П Сільське і лісове господарство. Сільськогосподарські і лісогосподарські науки» [4, 13].

Вихід у світ таблиць ББК поставив перед керівництвом Бібліотеки дуже важливе і відповідальне завдання – перевести свої каталоги на ББК.

Впровадження ББК в практику роботи Бібліотеки відкрило великі можливості для наукової систематизації творів друку, а також забезпечило можливість класифікації за таблицями єдиної для всієї Бібліотеки схеми.

За рішенням ученої ради Бібліотеки наприкінці 1965 р. було розпочато редагування, а згодом і перебудову Генерального систематичного каталогу (далі – ГСК) за таблицями ББК. Було розроблено і затверджено відповідну інструктивно-методичну документацію з питань перебудови ГСК за таблицями ББК для наукових бібліотек і введення нових загальних типових та територіальних поділів [5].

Перший етап переходу на таблиці ББК розпочався з перегрупування рубрик (без перегляду карток) [9, с. 3–4]. Їм було надано символіку ББК, тобто розділи знань, замість цифрового позначення, отримали позначення літерами. Також були дещо доповнені та уточнені самі назви розділів, рубрик, підрубрик з метою досягнення чіткості їх формулювання, розширення кола питань, кращого сприйняття змісту літератури, яка збирається в розділі. Наприклад, розділ «б3 Сільське господарство» було замінено на «П Сільське і лісове господарство. Сільськогосподарські і лісогосподарські науки».

Другий етап розпочався на початку 1966 р. редагуванням ГСК з метою деталізації рубрик за схемою ББК, уточнення назв рубрик та їх наповнення [9, с. 5–8]. Слід зауважити, що редагування може тривати нескінченно. Це пов'язано з постійними змінами в українському суспільстві, стрімким розвитком науки та техніки тощо.

На підставі розпорядження президії АН УРСР № 165 від 22.06.1965 р. та № 323 від 25.02.1965 р. Бібліотеці надається статус Центральної наукової бібліотеки АН УРСР. Це дало їй можливість стати науковою установою на правах НДІ АН УРСР та тісно співпрацювати з науковими бібліотеками інших союзних республік над питанням удосконалення бібліотечно-довідкового апарату та впровадження ББК.

У процесі наукової обробки творів друку систематизатори Бібліотеки налагодили співпрацю з науковцями провідних наукових бібліотек та установ колишнього СРСР. Разом було вирішено цілий ряд питань

щодо індексування документів, утворення нових рубрик, територіальних і типових поділів. Важливу консультаційну допомогу Бібліотеці надавали співробітники Державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна (на сьогодні це Російська державна бібліотека) у вирішенні широкого кола питань щодо проектування сільськогосподарських будівель, нових систем землеробства, загального тваринництва, газифікації та біоенергетики сільського господарства тощо. Це можна побачити з листування відділу систематизації з цією бібліотекою [3].

1991 р., коли Україна здобула свою незалежність, ці зв'язки були втрачені, і співробітникам Бібліотеки потрібно було самостійно приймати методичні рішення щодо модернізації¹⁰³ бібліотечної класифікації, удосконалення процесів каталогізації, розвитку класифікаційної інформаційно-пошукової мови.

З 1993 р. провідні науковці та головні спеціалісти відділу систематизації Бібліотеки розпочали роботу зі створення рубрикатора, який є переліком рубрик ГСК Бібліотеки. З поверненням Бібліотеці у 1996 р. первинного статусу національної рубрикатор дістав назву «Рубрикатор НБУВ». Підґрунтям для його розробки стали РТ НБУВ, укладені на основі варіанта таблиць ББК для наукових бібліотек, а також методичні рішення, прийняті спеціалістами відділу систематизації щодо відображення в каталогах національної тематики, нових тем і проблем, відсутніх у таблицях ББК [14, с. 7–8].

«Рубрикатор НБУВ» є універсальним за змістом. Він складається з розділів природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук, на сьогодні налічує близько 50 тис. рубрик, і їх кількість у процесі наукової обробки творів друку (систематизації) постійно зростає. Це пов'язано з відкриттям нових рубрик та деталізацією існуючих.

Для порівняння історичного розвитку РТ та систематизації творів друку сільськогосподарського напрямку розглянемо досвід ДНСГБ НААНУ. Хочу нагадати, що ДНСГБ НААНУ – головна національна книгозбірня сільськогосподарської та лісогосподарської літератури, провідна галузева бібліотека-депозитарій, третя за своїми фондами галузева бібліотека світу, після Національної сільськогосподарської бібліотеки США та Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки Російської академії аграрних наук (ЦНСГБ РАН).

¹⁰³ Модернізація таблиць ББК – це переробка класифікаційної схеми згідно з новими реаліями розвитку знань про світогляд і людство, соціальної практики з метою адекватного розкриття змісту документів для максимального задоволення інформаційних потреб користувачів.

У ДНСГБ НААНУ систематизували твори друку за десятиковою класифікацією. До 2001 р. користувалися такими російськомовними таблицями:

- третє видання таблиць УДК «Универсальная десятичная классификация»: В 7-ми вып. – 3-е изд. – М.: Изд-во стандартов, 1979–1986;
- «Отраслевые рабочие таблицы классификации УДК по сельскому хозяйству»: В 15-ти вып.

З метою впровадження україномовної системи УДК Книжкова палата України у 2000 р. видала у двох книгах еталонну україномовну Універсальну десятикову класифікацію, попередньо придбавши ліцензію Консорціуму УДК на видання українською мовою Міжнародного еталона УДК, а також доповнень та виправлень до неї. Таблиці цієї класифікації використовують у ДНСГБ НААНУ для систематизування технічних та природничих наук, у тому числі й сільськогосподарських [7]. Для систематизації документів суспільно-політичного та гуманітарного напрямку у ДНСГБ НААНУ частково використовують таблиці ББК для масових бібліотек [15, с. 3–8]. Основні поділи РТК розділу «63 Сільське господарство. Лісове господарство. Землеробство. Тваринництво. Полювання. Мисливство. Рибне господарство» ДНСГБ НААНУ наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Основні поділи розділу «Сільське господарство»

<p>Робочі таблиці (на основі таблиць Н. В. Русинова) в Бібліотеці до 1965 р.</p>	<p>Робочі таблиці (на основі ББК) в Бібліотеці після 1965 р.</p>	<p>Робочі таблиці УДК ДНСТБ НААНУ</p>
<p>63 Сільське госпо- дарство. Сільськогос- подарські науки</p>	<p>П Сільське і лісове госпо- дарство. Сільськогосподарські і лісогосподарські науки</p>	<p>63 Сільське господарство. Лісове господарство. Земле- робство. Тваринництво. Полювання. Мисливство. Рибне господарство</p>
		<p>630 Лісове господарство. Лісівництво</p>
	<p>П. а/я Загальні питання з сільського господарства</p>	<p>631 Загальні питання з сільського господарства 631.1 Організація і управління сільським господарством 631.2 Сільськогосподарські будівлі, споруди 631.3 Сільськогосподарські машини знаряддя та інвентар 631.4 Грунтознавство 631.5 Сільськогосподарські роботи. Агротехніка 631.6 Сільськогосподарська меліорація 631.8 Агрохімія</p>

<p>630 Сільськогосподарська метеорологія і кліматологія. Ґрунтознавство. Агрофізика. Агрохімія Сільськогосподарська меліорація. Механізація і електрифікація сільськогосподарського будівництво</p>	<p>П0 Природничі та технічні основи сільськогосподарства П00 Агробіологія П01 Агрофізика П02 Агрометеорологія і агрокліматологія П03 Ґрунтознавство П04 Агрохімія П05 Сільськогосподарська мікробіологія П06 Сільськогосподарська меліорація П07 Механізація і електрифікація сільськогосподарства. Авіація в сільському господарстві П08 Сільськогосподарські будівлі</p>	
		<p>П632 Хвороби рослин. Шкідники рослин. Захист рослин</p>

<p>631/633 Загальне рослиництво</p>	<p>III/2 Рослиництво III Загальне рослиництво II2 Спеціальне рослиництво</p>	<p>633/635 Рослиництво. Загальні питання 633 Рільництво. Польові сільськогосподарські культури та їх виробництво 634.1/.8 Садівництво. Плодівництво в цілому 635.1/.8 Овочівництво. Городництво</p>
	<p>III Лісове господарство. Лісгосподарські науки</p>	
	<p>IV Захист рослин IV1 Захист рослин від шкідників та хвороб IV6 Шкідники рослин та боротьба з ними (ентомологія) IV7 Хвороби рослин та боротьба з ними (фітопатологія) IV8 Захист рослин від шкідливих метеорологічних факторів і стихійних лих IV9 Захист від шкідників, хвороб і шкідливих метеорологічних факторів сільськогосподарських культур і лісу</p>	

<p>634/635 Тваринництво</p>	<p>П5/6 Тваринництво П5 Загальне тваринництво П6 Спеціальне тваринництво</p>	<p>636/639 Тваринництво. 636 Загальні питання 637 Продукти тваринництва 638.1 Бджільництво 639.1/.6 Полювання. Мисливство. Рибне господарство. Аквакультура</p>
<p>636 Полювання і звірівництво. Рибальство і риболовля</p>	<p>П7 Мисливське господарство. Рибне господарство П71 Мисливське господарство П72 Рибне господарство</p>	
<p>637 Ветеринарія і ветеринарна справа</p>	<p>П8 Ветеринарія</p>	<p>619 Ветеринарія</p>
	<p>П9 Сільське і лісове господарство окремих територій</p>	

Аналіз табл. 1 дає змогу порівняти структуру основних поділів розділу «Сільське господарство» на прикладі Бібліотеки до 1965 р., сучасну структуру РТК Бібліотеки та ДНСГБ НААНУ.

Як бачимо, в основу УДК та ББК покладено різні основовадні принципи: принцип десятковості – в УДК та принцип побудови основного ряду відповідно до класифікації наук – у ББК. Цим пояснюється відмінність систем і принципів, зокрема індексів [11, с. 104–106]. Тобто одне й те саме поняття (термін), заіндексоване відповідно до цих класифікаційних систем, матиме різні цифрові або літерно-цифрові нотаційні виконання. Так, наприклад, індекси УДК мають лише цифрові значення, а індекси ББК є мішаними (літери та цифри). Прописні літери застосовують для позначення основних розділів, а арабські цифри – для подальшої їх деталізації. Наприклад, назву розділу «Сільське господарство» у таблицях Бібліотеки до 1965 р. та ДНСГБ НААНУ позначили цифрами 63, а після 1965 р. – літерою П (за таблицями ББК Бібліотеки).

По-друге, таблиці мають різну структуру (будову). Наприклад, твори друку загального характеру із захисту рослин у каталозі за схемою Бібліотеки до 1965 р. розміщували в підрозділі «631/633 Загальне рослинництво» під рубрикою «Захист сільськогосподарських рослин від шкідників і хвороб», окремі питання захисту рослин – у підрозділі «Спеціальне рослинництво» (за окремими культурами), «Ліс і лісове господарство» та «Сільськогосподарська метеорологія і кліматологія». У схемах ББК і УДК ДНСГБ НААНУ література із захисту рослин збирається в окремому підрозділі «П4 Захист рослин» у Бібліотеці та «632 Хвороби рослин. Шкідники рослин. Захист рослин» у ДНСГБ НААНУ. За структурою ці підрозділи теж різняться (див. рис. 1, 2).

Рис. 1. Структура підрозділу «P4 Захист рослин» з досвіду Бібліотеки

Рис. 2. Структура підрозділу «632 Хвороби рослин. Шкідники рослин. Захист рослин» з досвіду ДНСГБ НААНУ

Аналіз рис. 1 і 2 дає змогу зробити висновок, що підрозділ «632 Хвороби рослин. Шкідники рослин. Захист рослин» точніше і детальніше розкриває тематику цієї галузі знань. Очевидно, що ДНСГБ НААНУ, галузева установа, яка працює в одному напрямі, має більше часу і можливостей щодо ретельного розроблення своїх РТК. Досвід, здобутий цією бібліотекою, можна використати під час доопрацювання підрозділу «П4 Захист рослин» «Рубрикатора НБУВ». Спочатку потрібно продовжити наукове редагування підрозділу «П4 Захист рослин». Це дасть можливість окреслити нові теми, на основі прийнятих методичних рішень відкрити для них нові рубрики або розширити та доповнити вже існуючі [4, с. 100–106].

Відбулися також переміщення тем з одного підрозділу в інший у межах одного розділу. Так, наприклад, рубрика «Добрива» у Бібліотеці до 1995 р. була розміщена в підрозділі «631/633 Загальне рослинництво». У РТК за схемою ББК ця рубрика перемістилася в підрозділ «П0 Природні та наукові основи сільського господарства» в рубрику «П04 Агрохімія». За схемою УДК рубрика «631.8 Добрива» розміщена в підрозділі «631 Загальні питання сільського господарства».

У підрозділі «П3 Лісове господарство. Лісогосподарські науки» збирається література з лісонасаджень та лісоексплуатації, яка за старою схемою до 1965 р. розміщувалася в підрозділі «Лісова і деревообробна промисловість» (розділ «Техніка»). Економічні питання лісового господарства за РТК Бібліотеки розташовані в розділі «У Економіка. Економічні науки», а за схемою УДК – у розділі «630 Лісове господарство. Лісівництво». Відповідні відмінності має підрозділ «Тваринництво». Детальніше відмінності підрозділу «Лісове господарство» і «Тваринництво» можна побачити в табл. 2.

**Основні відмінності РТК та УДК підрозділу «Лісове господарство»
і «Тваринництво»**

РТК Бібліотеки	РТ УДК ДНСГБ НААНУ
У534 Економіка світового лісового господарства	630*6 Організація лісового господарства. Економіка лісового господарства. Управління та організація підприємств лісового господарства 630*7 Маркетинг лісової продукції (торгівля лісом). Економіка транспортування лісу та лісової промисловості 630*8 Лісова продукція та її використання 637 Продукти тваринництва
У583.4 Економіка міжнародного світового господарства	
У9(4 УКР)34 Економіка лісового господарства України	
М1 Технологія деревини	
Л774 Виробництво целюлози	
Л92 Виробництво м'яса і м'ясних продуктів	
Л93 Виробництво птахопродуктів	
Л94 Виробництво риби і рибних продуктів	
Л95 Виробництво молока і молочних продуктів	

Кардинальні зміни у РТК Бібліотеки та ДНСГБ НААНУ відбулися у 90-х роках ХХ ст., коли Україна здобула свою незалежність. Систематизатори почали більше приділяти уваги національній тематиці, розвитку сільськогосподарської науки в Україні. При розстановці рубрик за територіальними поділами України, як територію, було винесено на перший план серед європейських країн (далі – усі територіальні поділи країн Європи розташовуються за назвами за алфавітом). Наприклад,

П.е	Організація та стан науково-дослідної і практичної роботи в галузі сільського господарства
П.е(4)	Організація та стан науково-дослідної і практичної роботи в галузі сільського господарства у країнах Європи
П.е(4 А/Я)	Організація та стан науково-дослідної і практичної роботи в галузі сільського господарства в окремих країнах Європи
П.е(4 УКР)	Організація та стан науково-дослідної і практичної роботи в галузі сільського господарства в Україні
П.е(4 БЛ)	Організація та стан науково-дослідної і практичної роботи у галузі сільського господарства в Білорусі
П.е(4 БОЛ)	Організація та стан науково-дослідної і практичної роботи в галузі сільського господарства у Болгарії

Підсумовуючи історичний розвиток ББК та УДК, можемо констатувати, що кожна РТК класифікації має свої переваги та недоліки. Це потрібно враховувати під час удосконалення РТК, користуючись, за необхідності, досвідом інших бібліотек. Попри все РТК на основі УДК та ББК не втратили своєї актуальності, а навпаки, їхні позиції щодо застосування в бібліотечно-інформаційній роботі на території України зміцнюються. Проте якими б класифікаційними системами та відповідними РТ не користувалися систематизатори, перед ними постають практично однакові завдання:

- удосконалення РТК шляхом розширення, доповнення, уточнення, відкриття нових рубрик та підрубрик;
- модернізування й уніфікування структури всіх елементів РТ, укладених на основі ББК та УДК (основні та допоміжні таблиці), з урахуванням плану розташування та спеціальних типових поділів;
- впровадження в практику роботи автоматизованих інформаційних систем;
- удосконалення бібліотечно-довідкового апарату;
- створення рубрикаторів, тезаурусів та інших пошукових мов.

Проблема розвитку і вдосконалення РТК в розбудові інформаційного

суспільства, суспільства знань характеризується широким спектром напрямів і завдань, пріоритетів і перспектив, кожне з яких потребує проведення ґрунтовних досліджень.

Бібліотека та ДНСГБ НААНУ разом з іншими інформаційними закладами Української держави відчуває гостру необхідність у вдосконаленні РТК, зокрема у створенні вітчизняних рубрикаторів з розділу «Сільське господарство». Для цього потрібно залучати досвідчених фахівців з провідних галузевих бібліотек та переймати їхній досвід з метою запобігання спрощення і схематизму в індексації документів галузевих напрямів, зокрема сільськогосподарських.

Лише виконання цих умов приведе до адаптації РТК розділу «Сільське господарство» до сучасних науково-технічних, політичних, економічних і культурних умов існування суспільства та оперативного пошуку інформації, а в першу чергу – до детальнішого та змістовнішого наповнення предметного рубрикатора для ДНСГБ НААНУ та «Рубрикатора НБУВ» для Бібліотеки.

Список використаних джерел

1. Автоматизація бібліотечної справи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [URL:http://library.ridne.net/node/60](http://library.ridne.net/node/60). – Дата доступу: 12.06.2012. – Назва з екрана.
2. Архів НБУВ, оп. 1 спр. 348, арк. 26.
3. Архів НБУВ, оп. 1 спр. 03.3–3, арк. 75.
4. Библиотечно-библиографическая классификация : табл. для науч. б-к. Вып. XII «П Сельское и лесное хозяйство. Сельскохозяйственные и лесохозяйственные науки» / сост. Ю. Б. Азарова [и др.] ; Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина [и др.]. – М., 1961. – 203 с.
5. *Дубровіна Л. А.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського 1918–1941 / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. – К., 1998. – с. 167.
6. Про Національну програму інформатизації : Закон України // Відом. Верховної Ради України. – 1998. – № 27–28. – С. 181.
7. Історія науки і біографістика ДНСГБ НААНУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [URL:http://www.nbu.gov.ua](http://www.nbu.gov.ua). – Дата доступу: 12.06.2012. – Назва з екрана.
8. История Центральной научной библиотеки Академии наук УССР. – К. : Наук. думка, 1976. – С. 66–67.
9. *Каганова М. Я.* Перевод фондов и систематических каталогов

библиотек НИУ АН УССР на таблицы ББК для научных библиотек /отделов общественных наук / М. Я. Каганова, А. П. Дараган.– К., 1980. – С. 3–29.

10. *Романчик Л. О.* Універсальна десяткова класифікація – важливий елемент інтернаціональної пошукової мови та досвід її застосування для індексування інформації в реферативних виданнях ДНСГБ УААН [Електронний ресурс] / Л. О. Романчик. – Режим доступу: URL:<http://library.gidne.net/node/60>. – Дата доступу: 14.06.2012. – Назва з екрана.

11. *Сербін О. О.* Бібліотечно-бібліографічні класифікації: історична еволюція та сучасні тенденції розвитку / О. О. Сербін // НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2009. – С. 104–106.

12. *Сербін О. О.* Використання бібліотечно-бібліографічних класифікацій в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку / О. О. Сербін // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського – К., 2007. – Вип. 19. – С. 77–83.

13. Систематизация документов: Общие требования : инструкт.-метод. указания / сост. Э. Р. Сукиасян ; ред. Н. П. Игумнова ; Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина, отд. сист. и предм. кат. – М., 1985. – 68 с.

14. Таблиці територіальних типових поділів (Рубрикатор Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського) // НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2005. – С. 7.

15. *Татарчук Л. М.* Лінгвістичне забезпечення при формуванні єдиного інформаційного простору в мережі сільськогосподарських бібліотек / Л. М. Татарчук // Бібл. вісн. – 2011. – № 3. – С. 3–8.

УДК 044.77:025–053.6

Любов Степченко,

мол. наук. співроб. НЮБ НБУВ

ОСОБЛИВОСТІ ЧИТАЦЬКОЇ ПОВЕДІНКИ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ В ЕЛЕКТРОННУ ЕПОХУ

У статті розглядаються позиції друкованої, електронної літератури та Інтернету в сучасному суспільстві, аналізується проблема читання серед молоді. Утверджується думка, що сучасна молодь усе-таки читає, хоча читання змінило свою форму.

Ключові слова: Інтернет, читання, друковані видання, електронні бібліотеки, традиційне читання, мережа, дослідники молодіжного читання.

Останнім часом у різних засобах масової інформації можна прочитати про кризу читання, про падіння грамотності серед молоді, втрати інтересу до книги, до читання. Книга, яка протягом століть була основою інтелектуального і духовного розвитку, стрімко втрачає свої позиції в житті сучасної людини.

Звернемося до статистики. Вона демонструє неухильне зниження престижу і зацікавленості читанням. І це загальносвітова тенденція, яку підтверджують дані соціологічних досліджень. Читання в структурі дозвілля молоді посідає сьогодні четверте-шосте місце [2]. Причина очевидна і зрозуміла: на ринку інформаційних послуг у книги з'явилися досить потужні конкуренти – телебачення, інформаційно-комп'ютерні технології. Ось красномовні цифри: за даними проведеного Інститутом соціальних досліджень соціологічного опитування, 53 % з 1500 опитаних учнів та студентів (середній вік 16 років) про новини дізнавалися з Інтернету, 15 % зазначили, що вони швидше будуть шукати книгу в мережі, аніж підуть у книжкові крамниці, 12 % робили це [3].

Молодь XXI ст., дійсно, читає, однак це читання відрізняється від читання попереднього покоління. Змінились практично всі характеристики молодіжного читання: статус, тривалість, спосіб роботи з друкованим текстом, репертуар і мотиви читання, стимули. Змінились також джерела отримання друкованих видань. Можна зробити висновок, що сьогодні спостерігається не криза читання, а зміна моделі молодіжного читання.

Така ситуація викликає занепокоєння в українському суспільстві, а найбільше – у професійному середовищі бібліотечних працівників і освітян. Підтримка і стимулювання читацької активності, акцентування уваги на важливості проблеми читання, популяризація книги та читання серед усіх верств населення, особливо в молодіжному середовищі, є нагальною потребою соціокультурного поступу України. Фахівці переконані, що повернення до книги та грамотного читання сприятиме розвитку внутрішнього світу особистості, підвищенню інтелектуального потенціалу суспільства.

У контексті поставлених проблем доречним є дослідження, започатковане кафедрою книгознавства та комерційної діяльності Української академії друкарства. Мета дослідження полягала в тому, щоб з'ясувати інформаційні інтереси молодіжної аудиторії, шляхи та засоби їх задоволення; місце книги серед інших джерел інформації для обґрунтування засобів впливу на поліпшення процесів книгокористування серед молоді.

Для досягнення мети було поставлено такі завдання:

- за матеріалами соціологічного опитування виявити якісні та кількісні показники книгокористування, стан та структуру читацьких потреб молоді;
- розробити рекомендації щодо оптимізації видавничого репертуару та книготорговельного асортименту відповідно до результатів дослідження;
- обґрунтувати методи, форми і шляхи формування цілісної системи стимулювання читання й інтересу до книги серед молоді;
- розробити рекомендації освітянам щодо пропаганди книги й читання як життєвої необхідності, важливого засобу інтелектуального й духовного розвитку особистості [1].

Читання дітей та підлітків, їхні потреби і запити, смаки та вподобання, мотиви звернення до книги та бібліотеки аналізують у своїх роботах Ю. Мелентьева, М. Самохіна, В. Чудінова, О. Антоник, Н. Мацюк та ін. Фахівці називають основні причини втрати інтересу молоді до читання: це й «економічна неоднорідність» та зубожіння значного прошарку населення, і зниження ролі сім'ї у вихованні любові до читання, це й дефіцит адекватних світосприйняттю підлітків видань – про сучасні реалії, гострі проблеми перехідного віку тощо. Та найбільше батьки, педагоги, бібліотекарі стурбовані надмірним захопленням комп'ютерними технологіями та Інтернетом. Вони вважають, що інтенсивний розвиток новітніх технологій, посилення впливу інтернет-культури

і телебачення призвели до різкого падіння інтересу молоді до високохудожньої літератури і до друкованого слова загалом.

У дослідницькій літературі можна зустріти неоднакове ставлення до осмислення феномена читання в мережі. Так, наприклад, відомий американський книгознавець і дослідник С. Коган вважає, що інтерактивні технічні засоби – комп'ютер та Інтернет – «відволікають людей від читання художньої літератури, порушують гармонію взаємодії, діалогу людини з книгою, породжують розсіяну увагу, безсистемне мислення, пасивне споглядання» [4]. Лише читання друкованої книги може бути продуктивним, вважає фахівець.

Однак не всі дослідники поділяють таку точку зору. В. Чудінова, відома російська дослідниця молодіжного читання, кандидат педагогічних наук зазначає, що «підлітки – члени мережевих співтовариств – читають не лише електронні, а й друковані книги, але саме в Інтернеті знаходяться ті, з ким їх можна обговорити, а також ті, кому їх можна порадити. Незважаючи на те що не вся інформація в Інтернеті достовірна, можливості мережі в підтримці читання надзвичайно великі. Юні читачі перестають відвідувати бібліотеки й переміщуються – «ідуть» у кіберпростір, оскільки там є копії книг в електронній формі і легко, а найголовніше, швидко можна знайти літературу для читання. Крім того, порівняно легко можна знайти однодумців. Одним з аспектів проблеми є самотність багатьох підлітків, проблеми їх спілкування з однолітками та дорослими. Мережа допомагає знайти своїх віртуальних співбесідників, розділити з ними свої інтереси. Останнім часом в Інтернет дедалі активніше входять різноманітні аудиторії дітей та підлітків. Активно розвивається мережева творчість, молоді розміщують в Інтернеті фото, відеоролики, а також тексти. Вони дедалі частіше знаходять там групи однолітків за інтересами на форумах, мережевих щоденниках (наприклад, у Daigu.ru). У мережу переміщуються не лише любителі комп'ютерних ігор, але й ті, хто просто надає перевагу спілкуванню в чатах і форумах на різноманітну тематику, а також ті, хто цікавиться літературою, інформацією про те, що сьогодні цікаво читати його одноліткам [9].

А що думає про читання сама молодь? Своїми думками ділиться студентка К. Толокольнікова: «Говорити за всіх не буду, наведу своє суб'єктивне бачення проблеми. У полі зору насамперед моє покоління – покоління ровесників незалежної України. Коли нам було років по 12, навколо всі (від ЗМІ та вчителів у школі до рідних бабусь-дідусів) говорили, що діти остаточно втратили інтерес до книжки. Нібито літературу витіснила потужна індустрія в хронологічному порядку ТБ –

приставок – комп’ютерних ігор. Цього не заперечиш. Але потім сталося маленьке диво: Україна підхопила всесвітню хвилю поттероманії. Чарівник Гаррі справді повернув чи навіть навернув багатьох школярів до книжок... Сьогодні полеміка навколо тієї самої вічної проблеми дуже нагадує оту “протикомп’ютерну”. Але її можна назвати скоріше “протиінтернетною”. Школярів захопили соціальні мережі... З іншого боку, у метро близько десятка людей вдивляються в тексти, заправлені в зручну “читалку” чи просто на мобільний – і це люди різного віку, але все ж переважно молодь. Тож виходить такий собі парадокс: ті ж самі нові технології та Інтернет залучають людей до читання. А насправді, мабуть, найбільшу роль, як завжди, відіграє вічний фактор – виховання, яке отримала молода людина від батьків. Якщо їм вдалося прищепити дитині любов до читання – вона читатиме, не зважаючи ні на що. І все одно чутиме протягом усього життя: “Сучасна молодь мало читає”» [6].

Незважаючи на негативне ставлення багатьох бібліотечних фахівців до захоплення молодіжної аудиторії Інтернетом дані проведених досліджень молодіжного читання демонструють, що сьогодні електронні інформаційні технології – важлива складова в житті значної частини молоді та студентства. Сучасна молодь вважає електронні ресурси зручними, мобільними, легкими у використанні, такими, що відкривають нові можливості пошуку і доступу до великих обсягів інформації. Молодим більше подобається отримувати інформацію на електронних носіях або шукати в Інтернеті, мабуть, нічого поганого в цьому немає. Головною проблемою Інтернету є те, що там багато різноманітної інформації, і часом у ній важко зорієнтуватися і знайти необхідну. У цій ситуації саме бібліотеки мають допомогти молодим читачам розібратися і вибрати з масиву інформації потрібну.

Дослідники молодіжного читання намагаються якомога більше дізнатися про молодих користувачів Інтернету, які люблять читати і спілкуватися з приводу прочитаного: де зустрічаються такі люди, які саме автори і книги користуються найбільшою популярністю і стають предметом спілкування, що молоді люди говорять на теми, пов’язані з літературою, про взаємовідносини читачів з письменниками, про вплив літератури на життя тощо. Ураховуючи це, чимало дослідників з проблем читання виступають за підтримку Інтернету в житті молоді.

У нинішній складній і суперечливій соціально-культурній ситуації вивчення проблем читання сучасної молоді стає вкрай необхідним. Спостерігається дедалі більше входження в особистий побут комп’ютерів, розповсюджуються аудіовізуальні аналоги традиційних видань.

Усе це впливає на традиційне ставлення до книг. Складається ситуація, коли сучасна молодь отримує дедалі більше інформації не з текстових джерел. Змінюється спосіб отримання знань. Інформаційна революція породжує нові засоби, що допомагають отримувати нові знання. До цього процесу найактивніше долучається молодь. Однак читання було й залишається потужним фактором розвитку особистості, тому бібліотекам необхідно активізувати роботу з вивчення сучасного молодого читача, залучення молоді до книги. Щоб не послабшав зв'язок між поколіннями, щоб не згасла потреба в читанні, треба бути особливо винахідливими, іти в ногу з часом, застосовуючи на практиці у своїй роботі все нове й прогресивне.

Працівниками Вінницької бібліотеки для юнацтва проводилося всеукраїнське соціологічне дослідження «Сучасна картина читання юнацтва та молоді». Молоді люди відповідали на питання про те, як часто вони читають, яким жанрам надають перевагу, в анкеті також було включено питання про використання електронних аналогів друкованих видань. Основний результат дослідження – молодь читає. 20 % респондентів читає кожного дня, 13 % – декілька разів на тиждень, 57 % читають один раз на тиждень. І лише 7 % молоді читає тоді, коли є вільний час.

97 % молоді читають книги в друкованому вигляді, тому що:

- так зручніше;
- не всі книги й підручники доступні в електронному вигляді;
- не хочуть псувати зір;
- книга мобільніша й не розрядиться на найцікавішому місці;
- подобається тримати в руках книгу.

27 % респондентів читають книги в електронному вигляді, тому що:

- не всі книги доступні в електронному вигляді;
- так простіше, нікуди не треба за нею йти;
- нема грошей на друковані книги [7].

Отримані дані показують, що песимістичні прогнози про те, що молодь читатиме дедалі менше, не справджуються. Молоді люди, як і раніше, читають, причому самостійно, без натиску школи і батьків. До кола інтересів молодих читачів потрапляють різні жанри й автори, індустрія книжкового бізнесу дає змогу знайомитися з новими іменами. Не постраждало читання й від розвитку новітніх інформаційних технологій. Безумовно, існують і негативні моменти: читання за останній період стало насамперед розвагою, а найпопулярнішими жанрами нині є детективи й фентезі. Саме це й тривожить сьогодні фахівців, адже в українській традиції художня література тривалий час формувала життєві цінності

й виховувала молоде покоління. Для студентів характерне ділове інформаційне читання, що пов'язано з виконанням навчальних завдань [5].

Щоб підвищити престиж читання в молоді, бібліотечні фахівці визначили коло завдань, які бібліотеки мають вирішити в найближчому майбутньому:

- посилити один з напрямів бібліотек – залучити молодь до читання в кіберпросторі. Необхідно піднімати авторитет книги й читання в суспільстві, бібліотекам активніше позиціонувати свою діяльність;

- повернути бібліотекам статус навігаторів у світі інформації про кращу літературу для молоді. Неможливість отримати якісну літературу й інформацію про неї призвели до відторгнення молоді від читання й від бібліотеки;

- бібліотека має стати інструментом читацького розвитку, тому що стратегія розвитку читання і стратегія розвитку бібліотеки взаємопов'язані [8].

Важливим аспектом сучасних дослідників молоді як користувачів бібліотеки є вивчення їх ставлення до неї. Більшість авторів доходять висновку, що престиж бібліотеки як соціального інституту серед молоді залишається досить високим.

Як показує аналіз досліджень, основний мотив звернення до бібліотек – задоволення освітніх і професійних потреб. Прагматичне читання домінує в загальній структурі читання. Пояснюється це змінами в навчальних програмах, появою інноваційних закладів освіти, прагненням молоді до самоосвіти, розширенням світогляду. Дослідження підтверджують, що роль читання зростає у всіх сферах життя підростаючого покоління.

В Україні переорієнтація бібліотек для молоді на посилення інформаційної складової своєї діяльності, в основному, була розпочата в останні десятиліття. Серед найвагоміших результатів інформатизації бібліотек для дітей за останні роки можна назвати:

- поступове підключення до Інтернету та зростання кількості бібліотечних веб-сайтів із змістовним наповненням;

- функціонування нових бібліотечних структур, орієнтованих на пошук необхідної інформації з використанням комп'ютерних технологій;

- координацію роботи щодо задоволення інформаційних потреб користувачів;

- активізацію діяльності щодо формування інформаційної культури підростаючого покоління.

Бібліотеки дедалі сміливіше представляють на сайтах мультимедійні

продукти: динамічну бібліографічну, краєзнавчу та фактографічну інформацію, оцифровані видання, інтерактивні ігри та вікторини, аудіовізуальні матеріали тощо. Позитивних результатів досягли НБУ для дітей, Херсонська ОДБ, Чернігівська ОДБ ім. М. Островського, Миколаївська ЦДБ ім. Ш. Кобера і В. Хоменка і Севастопольська ЦДБ ім. А. Гайдара. Доречно нагадати, що з 2001 р. Посольство США реалізує в Україні програму «Інтернет для читачів публічних бібліотек (LEAP)». У Житомирській, Львівській, Херсонській обласних і в центральних бібліотеках для дітей м. Львів та м. Севастополь відкрилися й успішно працюють інтернет-центри. Треба відзначити й те, що бюро у справах освіти та культури (ЕСА) Державного департаменту США фінансує Програму розширення доступу та навчання в Інтернеті (ІАТР), яка розпочала свою діяльність в Україні ще в 1998 р. Як результат, в Івано-Франківській, Тернопільській, Черкаській ОДБ та Севастопольській ЦБС для дітей діють відповідні регіональні центри. Юні користувачі отримали змогу відкрити для себе безмежний світ Інтернету, а бібліотечні працівники – оцінити вплив інтернет-технологій на фаховий розвиток [7].

З ініціативи Форуму видавців розроблено проект програми підтримки читання, проведено ряд загальноукраїнських акцій («Відомі українці читають дітям»), фестиваль дитячого читання «Книгоманія», науково-практичну конференцію «Дитина читає», започатковано Всеукраїнський конкурс «Кращий читач року».

До пропаганди читання активно включилися дитячі і юнацькі бібліотеки. Реалізуються тематичні програми, здійснено ряд соціологічних досліджень: «Українська художня література в читанні дітей – учнів 5–9 класів» (Національна бібліотека України для дітей), «Шкільна програма і запити читачів» (Запорізька обласна дитяча бібліотека), «Українська книга в читанні читачів – дітей 1–9 класів» (Хмельницька ОДБ) тощо.

Для того щоб підтримати молодіжне читання і зберегти читаюче покоління, необхідно змінити ставлення до читання дітей і дорослих, а також до бібліотек – його основи і головного ресурсу.

Список використаних джерел

1. *Антоник О. В.* Пропаганда книги і читання серед учнів як суспільний пріоритет: книгознавчо-педагогічний контекст / О. В. Антоник, Н. В. Жмівка // Поліграфія і видавнича справа. – 2008. – Вип. 1 (47). – С. 80–90.

2. *Гордієнко А.* Творчий бібліотечний трикутник: книга, читач і ... / А. Гордієнко // Світ дит. б-к. – 2010. – № 4–5. – С. 11–14.
3. *Дзюба Н.* Дитяче читання очима бібліотекаря / Н. Дзюба // Світ дит. б-к. – 2003. – № 1.
4. *Коган Е. И.* Чтение нуждается в защите // Коган Е. И. Российская книжность в Америке. Статьи. Портреты. Рецензии / Е. И. Коган. – СПб., 2005. – С. 140–146.
5. *Мишина Л. Д.* Читающая молодежь [Электронный ресурс] / Л. Д. Мишина. – Режим доступа: <http://dubrk.karelia.ru>. – Загл. с экрана.
6. Про молодь і читання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/columns/2012/01/12/92668/>. – Назва з екрана.
7. Сучасна картина читання юнацтва та молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vinobu.vn.ua/?page_id=1025. – Назва з екрана.
8. Чтение, блоги и информационная культуры молодежи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://rusla-yrт.blogspot.com/2009/12/blog-post_15.html. – Загл. с экрана.
9. *Чудинова В. П.* Сетевые сообщества юных читателей и библиотекари: проблемы и задачи для специалистов / В. П. Чудинова, Л. Н. Косенко, Михайлова А. И. // Школьная б-ка. – 2009. – № 3. – С. 54–60.

УДК 027.625:021.3

Олена Виноградова,

заст. директора Державної бібліотеки України
для юнацтва, канд. іст. наук, доцент

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕКИ ДЛЯ ЮНАЦТВА: ОСНОВНІ ШЛЯХИ ТА МЕТОДИ

У статті висвітлюються питання освоєння інноваційних форм діяльності в бібліотеках для юнацтва. Приділяється увага сучасним шляхам пошуку інформації молоддю.

Ключові слова: бібліотека для юнацтва, інноваційні форми, молодь.

Питання формування та функціонування систем бібліотечних закладів, які надають бібліотечно-інформаційні послуги різним категоріям користувачів, є традиційними. Актуалізуються вони у зв'язку з необхідністю адекватного входження у світовий інформаційний простір та можливістю використання нових комунікаційних засобів.

У загальній інформаційній системі України бібліотеки для юнацтва посідають особливе місце. Фактично, юнацтво є центром інтенсивного розвитку держави. На цій категорії фокусуються всі позитивні та негативні соціальні тенденції. Юнацтво та молодь – це та суспільна ланка, яка, як ніяка інша, потрапляє під ідеологічний, політичний, релігійний та комерційний тиск. Маємо досить багато прикладів намагання втручання організацій різних рівнів та спрямувань у дії особистості. Спостерігаються також дедалі частіші спроби маніпулювання свідомістю молоді.

Саме ця обставина обумовлює підвищену увагу до сьогодення та майбутнього молодого покоління з боку педагогів, психологів, соціологів, фізіологів, культурологів, політиків та фахівців інших сфер суспільного життя. Інформаційне забезпечення цієї категорії постійно перебуває в епіцентрі соціальних інституцій.

Очевидним для науковців та практиків бібліотечної галузі є потреба особливої уваги щодо інформаційного забезпечення юнацтва. Складність організації роботи з молоддю обумовлена продовженням процесів формування особистості молодої людини. Цим фактором пояснюються різні рівні життєвих установок, неоднорідність інформаційних запитів,

розмаїття уподобань, неоднозначність сприйняття світу представниками цієї категорії.

Сучасна молодь здебільшого зорієнтована на пошук і використання інформації засобами новітніх технологій. Сьогодні вже звичним для більшості бібліотек є доступ до інтернет-мережі, відповідних електронних ресурсів, як глобальних, так і локальних та створення зон Wi-Fi. Тому перед бібліотеками стоїть питання знаходження оптимальних методів роботи з юнацтвом адаптованого до сучасних технологічних можливостей соціальних комунікацій.

Користувачами активно відвідується сайт Державної бібліотеки України для юнацтва (www.4uth.gov.ua). За статистикою маємо щорічно понад 300 тис. унікальних відвідувачів, які здійснюють близько 450 тис. візитів на сайт.

Крім стандартної бібліотечної структури сайт Державної бібліотеки України для юнацтва містить блоги: «Мені є що сказати» (за підтримки програми «Бібліоміст»), «Веб-спілкування», «Молоді для молодих».

В інтернет-просторі надається консультативна допомога з питань: «Нетикет», «Куди звернутись, якщо...», «Толерантність», «Молодь та СНІД» та багато інших.

Користувачі, які прагнуть поглибити свої знання, активно використовують рубрику «Для тих, хто хоче знати більше», що представляє більш детальну інформацію з питань: «Світ професій», «Космонавтика», «Історія України», «Фізика», «Математика», «Біологія». Такі напрями були вибрані відповідно до читацьких запитів.

На сайті бібліотеки для молоді організуються також віртуальні подорожі «Наш відпочинок» та мандрівки країнами світу (Польща, Франція та ін.).

Окремої уваги заслуговує висвітлення такий напрям діяльності бібліотеки, як формування в молодих читачів культури віртуального спілкування. З 2010 р. Державна бібліотека України для юнацтва започаткувала проект «Нетикет». Термін трактується як «неписаний» закон правил поведінки у мережі Інтернет.

Веб-середовище на сьогодні є специфічним та одночасно звичним місцем спілкування, особливо для такої категорії, як молодь. Розуміючись на важливості комунікаційних процесів, які спостерігаються в соціальних мережах, більшість веб-майстрів та користувачів намагаються додержуватись основних вимог організації діяльності у віртуальному просторі.

Нетикет на сьогодні напрацьовує свої традиції щодо культури існування інтернет-товариства. На жаль, не завжди можна зразу зрозуміти, чи знайома молода людина з нетикетом як необхідним сучасним

явищем. У зв'язку з цим перед бібліотеками постає завдання надати молодій особі знання, які на сьогодні є вкрай необхідні для її коректного та безпечного існування як у соціальних мережах, так і у всесвітній інформаційній системі.

Задля методичної допомоги бібліотечним працівникам, які обслуговують молодіжну категорією, Державною бібліотекою України для юнацтва ще у 2010 р. за консультативної та фінансової підтримки «Майкрософт Україна» в рамках програми «Онляндія – безпека дітей в Інтернеті» було видано методико-бібліографічні матеріали «Культура віртуального спілкування». Метою видання стала допомога в організації ефективного та безпечного мандрування віртуальними світами молодих користувачів інформацією.

Для підсилення актуальності питання та максимального сприйняття його молодими користувачами в бібліотеці було створено візуальний образ «Нетикетки», який сьогодні супроводжує більшість заходів установи і, фактично, став візитівкою Державної бібліотеки України для юнацтва. Як волонтер бібліотеки «Нетикетка» представлена в соціальних мережах.

Проте, як показують наші спостереження, саме молодій людині подекуди не вистачає людського та професійного спілкування з фахівцями інформаційної сфери, які володіють усім арсеналом засобів комунікації.

Відповідно, специфічність обслуговування юнацтва обумовлена також необхідністю постійного пошуку розумного балансу між традиційними, інноваційними та віртуальними формами обслуговування. Основою роботи бібліотечного закладу сьогодні є документальні ресурси на різних носіях інформації.

Особливого значення в роботі з молоддю набуває організація комунікаційної діяльності на основі використання широкого спектра засобів усної, документальної та електронної комунікації. Комбінація цих засобів, відповідно до групи категорії користувачів, надає можливості досягти максимально позитивних результатів.

Сьогодні Державна бібліотека України для юнацтва визначає пріоритетні напрями роботи з читачами.

За результатами аналізу користувачів та їхніх запитів сформовано категорії за такими ознаками:

- вікові:
  - до 15 років (учні середніх шкіл, гімназій, ліцеїв);
  - 15–17 років (учні коледжів, ПТУ);
  - 17–21 років (студентська та працююча молодь);
- понад 21 рік: освітній рівень:

- учні (середня загальна освіта);
- учні (середня спеціальна освіта);
- студенти вищих навчальних закладів;
- робітнича молодь;
- користувачі з вищою освітою;
- інші категорії;
- інформаційні потреби:
  - навчальні;
  - професійні;
  - організація дозвілля;
  - художня творчість;
  - фізкультура та спорт;
  - сімейні відносини;
  - виховання дітей;
  - інформаційні потреби за галузями знань.

Як підказує досвід роботи з молодіжною аудиторією, одним із вагомих факторів налагодження позитивного контакту між бібліотечним працівником та користувачем є надання максимальної самостійності молодій людині у відборі інформаційних матеріалів у фонді.

Тому відділом абонементу забезпечено вільний доступ користувачів до фонду, знято зайву опіку та надмірний контроль щодо відвідувачів з боку бібліотекаря. При цьому істотно посилюється роль консультативної та комунікативної функцій, які забезпечуються працівниками бібліотечного закладу.

З метою залучення молоді до активного читання у відділі абонементу встановлюються «маркери» (спеціальні відмітки), які допомагають вільно орієнтуватись у фонді систематично-алфавітної розстановки документів. За допомогою «маркерів» читачі бібліотеки досить швидко знаходять необхідну літературу за ознаками:

- популярний автор або видання;
- активність читачької вимоги на видання;
- актуальне соціальне явище або суспільний процес;
- можливість використання видання читачами різних вікових категорій (для сімейного абонементу).

З огляду на обмежені можливості бібліотечного приміщення щодо створення комфортних умов для користувачів, відділ читальних залів розпочав організацію зонування обслуговування. При цьому враховуються особливості функціонального середовища залів.

Для зручності користування інформаційними ресурсами бібліотеки

та більш вільного, безпосереднього спілкування відвідувачів між собою створено такі зони:

- «Знання – всьому голова» (за загальноосвітніми програмами);
- «Молоді аграрії України» (за спеціально-освітніми програмами);
- «Молода родина» (для молодих батьків);
- «Здорово жити – жити здорово» (для молодих спортсменів);
- Зона релаксації (організація відпочинку, імідж особистості, захоплення, творча діяльність, модні тенденції одягу, косметика, кулінарія тощо).

Такий підхід в обслуговуванні молоді надав можливість привернути увагу читачів як до висвітлення означених питань зокрема, так і до діяльності бібліотеки в цілому. У подальших планах є створення ще таких тематичних зон, як «Країна дитинства» (поки мама в бібліотеці), «Бібліотерапія» (лікування читанням) та ін.

Разом з тим діяльність відділу мистецтв спрямована на підвищення культурного рівня та формування мистецьких навичок молоді людини. Постійно проводяться заходи щодо організації дозвілля. При цьому широко використовується комп'ютерна техніка та аудіо-, відеоапаратура.

Уже традиційними стали майстер-клас з писанкарства, вечори бардів, тематичні слайд-шоу та ін. Виставкова зала представляє до перегляду читачам бібліотеки художні твори сучасних професійних митців та аматорів.

Дедалі більшої популярності сьогодні набувають так звані «віїзні» заходи бібліотеки, які відбуваються поза приміщенням установи та надають можливості розширити сфери впливу бібліотечного закладу на потенційних користувачів, сприяють підвищенню авторитету бібліотеки серед суспільства.

Так, Державною бібліотекою України для юнацтва тільки за останній період було проведено цикли заходів «Молодь, літо, книга», «День знань», віїзні презентації в літніх таборах та ін. Істотні результати такої роботи виявляються у збільшенні звернень користувачів до бібліотеки.

Таким чином, як показує практика, інноваційна діяльність бібліотечного закладу, що забезпечує інформацією молодіжну категорію, має проявлятися в активному використанні всіх комунікаційних форм та методів, які на сьогодні є в арсеналі людства.

УДК 027.625:021.4

Жанна Вергій,

викладач кафедри документознавства та інформаційної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Університету «Україна»

ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ ОБСЛУГОВУВАННЯ ЧИТАЧІВ У БІБЛІОТЕКАХ ДЛЯ ДІТЕЙ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖЖЯ

Використання інноваційних форм обслуговування в бібліотеках для дітей потребує подальшого вивчення та активного впровадження. Ефективність використання бібліотерапії у бібліотеках для дітей забезпечують вдало підібрані методи, які ґрунтуються на активному включенні дитини в процес міркування над прочитаним. Застосування бібліотерапевтичних методик допомагає дітям по-іншому сприймати світ і реагувати на життєві ситуації, покращувати стосунки з оточуючими, підвищувати впевненість у собі та самопочуття. Допомогти дітям у налагоджуванні міжособистісних контактів, подоланні інформаційного голоду, навчанні, використанні нових інформаційних технологій, відкритті світу літератури, позитивному сприйнятті суспільства і себе через книгу – найбільш притаманне бібліотеці і бібліотечним працівникам.

Ключові слова: бібліотека для дітей, інноваційні форми обслуговування, читачі-діти, бібліотерапія.

Основні напрями інноваційної діяльності сучасних бібліотек, проблеми організації ефективного доступу до інформаційних ресурсів та розширення спектра їх сервісних послуг, застосування інноваційних форм обслуговування відвідувачів розкриваються в дисертаційних дослідженнях Н. Каліберди, О. Яковенко, Т. Коваль; у статтях М. Слободяника, О. Качанової, С. Матліної, Н. Толканюк, у спільній монографії В. Брежневої і В. Мінкіної. Про загальні підходи впровадження інноваційних складових у практику роботи бібліотек ідеться в публікаціях В. Горового, І. Осіпової, О. Долотової, В. Глухова і О. Лавріка.

Бібліотечна інноватика висвітлюється в наукових розвідках О. Ісаєнка, Н. Чуприної, де вона тлумачиться переважно як інструмент бібліотечного розвитку. Проблеми та напрями впровадження інновацій у бібліотечній діяльності порушуються Г. Шемаєвою, В. Давидовою, В. Вергуновим, В. Дерлеменком. М. Дворкіна, Н. Добриніна, С. Калініна, Ю. Мелентьєва,

В. Мінкіна, А. Соколова, І. Сусллова, А. Чачко, О. Ястребова розглядають інноваційну діяльність з точки зору її впливу на персонал бібліотеки та ефективності бібліотечно-інформаційного обслуговування тощо.

Потреба в інноваційних формах обслуговування в бібліотеках для дітей зумовлена політикою держави у сфері охорони материнства і дитинства, здійсненню заходів, спрямованих на надання соціальної допомоги молодим сім'ям, створенням умов, сприятливих для зміцнення фізичного, психічного здоров'я та соціального благополуччя дітей і підлітків, розвитком інформаційних технологій в Україні.

Законами України «Про охорону дитинства», «Основи законодавства України про охорону здоров'я», іншими нормативно-правовими актами, прийнятими на виконання Конвенції ООН про права дитини, передбачено цілий комплекс заходів щодо захисту цих прав дітей. Пріоритетним завданням держави визначено забезпечення права дітей на здоров'я: Концепція Загальнодержавної цільової соціальної програми «Здорова нація» на 2009–2013 рр., проект Концепції Державної програми «Здорова дитина» на 2008–2017 рр., Національна програма «Забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, допомоги та лікування ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД».

Права дітей-інвалідів регулюються міжнародними документами, які ратифікувала Україна, Конституцією України, законами «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про реабілітацію інвалідів в Україні», «Про психіатричну допомогу», «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам», «Про соціальні послуги», «Про охорону дитинства» та ін.

Завдяки наполегливості Національної асамблеї інвалідів України та омбудсмена 24 вересня 2008 р. Україною підписано, а 16 грудня 2009 р. ратифіковано Конвенцію ООН про права інвалідів та Факультативний протокол до неї. Ратифікація парламентом цих міжнародних документів створює надійне правове поле для вирішення цілого комплексу питань щодо захисту прав людей з особливими потребами, зокрема дітей-інвалідів, і, насамперед, їхніх прав на доступ до інформації.

Дитячі бібліотеки України є державним гарантом захисту прав дітей на культурне й духовне життя та на вільний доступ до інформації відповідно до положень Концепції ООН про права дитини 1989 р., ратифікованої Верховною Радою України у 1991 р. Вони надають дітям можливість безкоштовного залучення до досягнень національної і світової культури, проведення дозвілля, спілкування з урахуванням вікових, психологічних і соціальних особливостей дитини.

Наявна законодавча база є підґрунтям для запровадження та подальшого вдосконалення інноваційних форм обслуговування в бібліотеках для дітей. Сервісна інноватика дає змогу створити сприятливі умови для організованої, конструктивної взаємодії бібліотечного працівника і читача для вирішення проблем індивіда, пов'язаних з формуванням адекватного світовідчуття, наразі ціннісних орієнтацій, з інтеграцією в інформаційний простір, у систему суспільних відносин.

Інноваційне обслуговування в дитячій бібліотеці – надання користувачам інформаційно-комунікаційних послуг, які покликані формувати особистість дитини, виявляти її здібності, враховуючи її соціальне становище, фізичні особливості і психологічний стан, ставити за мету здійснення профілактики антисоціальних проявів, популяризують здоровий спосіб життя, спираючись на новітні технології, підвищують інтерес до читання, збагачують знаннями, розвивають духовно, допомагають досягти внутрішньої гармонії, інтегруватися в суспільство, тобто відображають якісно новий підхід до змісту й організації бібліотечного обслуговування юних читачів.

Із існуючих нині інноваційних форм обслуговування в дитячих бібліотеках можемо виділити: 1) терапевтичне обслуговування дітей, куди входять: бібліотерапія (напрямок діяльності бібліотек, спрямований на аналіз, добір та систематизацію літератури, ознайомлення з якою може дати позитивний психотерапевтичний ефект певній категорії читачів та сприяти нормалізації їх психічного стану), арт-терапія (метод впливу на емоційний та фізичний стан людини за допомогою різних видів художнього та життєвого мистецтва-малювання, живопису, ліплення тощо); казкотерапія (система передачі життєвого досвіду, розвиток соціальної чутливості, інтуїції, творчих здібностей); лялькотерапія (метод роботи з дітьми на занятті, який дає змогу їм ідентифікувати (отожнювати себе з образом улюбленого героя); ізотерапія (терапія художньою творчістю); музикотерапія (терапія за допомогою музики); кінотерапія (терапія у процесі перегляду мультфільмів, кінофільмів та ін.), створення клубів спілкування для неповносправних дітей; 2) бібліопсихологічне обслуговування, яке передбачає створення психологічних служб з наданням послуг: консультаційної (форма надання практичної психологічної допомоги у вигляді порад та рекомендацій); діагностичної (поглиблене психолого-педагогічне вивчення дітей-читачів протягом усього періоду відвідування бібліотеки); корегувальної (діяльність спрямована на оптимізацію особливостей психічного розвитку дитини); просвітницької та профілактичної (вироблення читачами власної системи поглядів на життя);

профорієнтаційної (стратегія психологічної допомоги читачеві при виборі професії та плануванні його подальшої професійної діяльності); індивідуального консультування (вид психологічної допомоги, спрямованої на вирішення різних психологічних проблем); залучення до тренінгових занять (процес пізнання себе та інших, ефективна форма опанування знань, дієвий інструмент формування умінь та навичок, форма набуття та розширення досвіду); 3) веб-технологічне обслуговування (онлайн-конференції, віртуальні книжкові виставки, віртуальні довідки, мультимедійні презентації; сайти бібліотек для дітей, інтернет-сторінки, бібліотерапевтичні та бібліопсихологічні блоги тощо).

Практично всі вищезазначені форми обслуговування читачів запроваджено в Національній бібліотеці України для дітей, а деякі з них з успіхом використовують у своїй діяльності обласні, міські та районні бібліотеки для дітей України.

Найбільш популярною є така форма обслуговування читачів у бібліотеках для дітей, як бібліотерапія, що спрямована на аналіз, добір та систематизацію літератури, ознайомлення з якою може мати психотерапевтичний ефект у певній категорії читачів і сприяти нормалізації їх психічного стану.

Сьогодні, у зв'язку із забрудненням навколишнього середовища і розвитком зовнішніх антисоціальних проявів (наркотики, алкоголізм, СНІД та ін.), народжується багато дітей з різними психічними та фізичними відхиленнями. Соціальні служби й медичні заклади допомагають їм подолати деякі особистісні проблеми, та багато з них залишаються поза їх компетенцією. На розвиток дитини впливають не тільки її захворювання, а й деструктивний соціально-психологічний клімат у сім'ї. Читання художньої літератури, казок для багатьох дітей починається саме з відвідування бібліотеки. Наприклад у Росії 70 % сімей фактично не мають домашньої бібліотеки і лише 2 % батьків знаходять час читати дітям книжки [1].

Тому використання бібліотерапії для лікування людської душі, за допомогою читання й спеціально підібраної літератури, виступає особливим способом корекції психіки дитини. Ефективність бібліотерапії забезпечують вдало підібрані методи, які ґрунтуються на активному включенні дитини в процес міркування над прочитаним.

Питання впровадження бібліотерапії досліджують російські науковці – Ю. Дрешер («Бібліотерапія: теорія і практика», «Курс лекцій з бібліотерапії» та багато інших публікацій з цього напрямку), І. Тіхомірова (методичний словник-довідник для бібліотекарів «Психологія дитячого читання від А до Я»), польські науковці – І. Борецька («Бібліотерапія. Лекції для

студентів педагогічних спеціальностей»), Б. Вознічка-Парузель («Бібліотерапія в бібліотеках для дітей», «Казкотерапія в публічних бібліотеках (від теорії до функціонального використання)», малайзійський науковець Р. Бінті («Бібліотерапія: Інструмент для програми первинної профілактики з дітьми та підлітками») та ін.

Відповідно до проблем, потреб та інтересів читачів підбираються бібліотерапевтичні напрями:

- адаптаційний – спрямований на роботу з дітьми та молоддю з обмеженими в життєдіяльності;
- ресоціалізаційний – для дітей та молоді соціально дезадаптованих;
- профілактичний – розрахований допомогти читачам подолати деякі особистісні та емоційні проблеми;
- загальнорозвиваючий – допомагає підвищити читацький, культурний, духовний та соціальний рівні [2].

У бібліотерапії виділяються напрями: рецептурний і мотиваційний. Перший діє вузькоспеціально, допомагаючи дитині подолати якийсь конкретні захворювання. Для цього більш дієвим є книжка про дитину або вигаданий казковий персонаж, у якій показуються вчинки їх героїв, співпереживання. Процес лікування відбувається завдяки протиставленню різних ситуацій, наприклад для дитини з обмеженими фізичними можливостями читається оповідання, в якому герой долає свою хворобу, і якщо і не починає ходити, то відкриває в собі якісь здібності, таланти і втілює їх у життя, приносячи користь іншим і задоволення собі. Читач аналізує за допомогою бібліотекаря цю історію і намагається наслідувати героїв оповідання.

Для отримання позитивного результату від другого напрямку потрібно розібратись, у якому настрої перебуває дитина, що її насамперед хвилює (проблеми з навчанням, особистісні проблеми чи непорозуміння з батьками та однолітками і т. ін.), і на основі цього запропонувати прочитати те чи інше оповідання. Правильно підібрана література допомагає покращити емоційний стан дитини, підвищити її позитивне сприйняття світу, мобілізувати духовні сили та отримати заспокоєння [13].

Як окремих напрям можна виділити виховний (педагогічний), який спрямований на самовдосконалення дитини, її духовний і культурний розвиток та самовираження, самостійне формування своїх читацьких потреб та смаків за допомогою читання без конкретних рекомендацій щодо літератури [4].

Улюбленими класичними творами дітей є твори: Б. Грінченка «Два морози», Л. Українки «Біда навчить», І. Франка «Лисичка і журавель»,

байка Л. Глібова «Щука», О. Пушкіна «Казка про золотого півника», казка Г. Андерсена «Гидке каченя», інші казки цих та багатьох українських і зарубіжних авторів, казки різних народів світу і т. ін.

Терапевтичні казки сучасних авторів ефективно використовують у роботі дитячих бібліотек України: вітчизняних авторів – Н. Іванюк (тренер-викладач та перекладач німецької мови, яка видала три книжки для оздоровлення дітей та покращання їхнього позитивного настрою. Серед них «Кольорові казки», направлені на зміцнення фізичного та інтелектуального розвитку дитини і її батьків) [7]; О. Романчука (психотерапевт, дитячий та підлітковий психіатр, автор казки «Соловейко з одним крилом», у якій він розкриває світ життя дитини з особливими потребами, її рідних та близьких через ототожнення себе з героями) [12], польського автора М. Моліцької (психолог за фахом, написала «Терапевтичні казки», які спрямовані на подолання дітьми своїх страхів і покращання стосунків у родині через розуміння і сприйняття батьками дитячого світу) [9, 10]; італійського автора Бруно Ферреро (священик-монах, який присвячує свої притчі та оповідання виховній діяльності дітей, молоді та сім'ї. Одна з них – «Сімнадцять казок» – відкриває світ для духовного розвитку дитини) [14]; англійської письменниці Дж. Вілсон (наприклад, «Історія Трейсі Бікер». Темі її книжок різноманітні та складні, автор розглядає життя сиріт у притулках, розлучення батьків, втрату близької людини та допомагає дітям по-іншому сприймати негаразди та горе в їхньому житті) [3].

Бібліотерапевтична форма роботи розкривається в моделі скоординованого обслуговування, наданні психологічної допомоги сім'ям хворих читачів, використанні корекційних методик у роботі з дітьми і практично застосовується українськими науковцями-практиками.

Сучасну бібліотеку сьогодні необхідно розглядати як одну з важливих складових у системі соціокультурної реабілітації дітей з особливими потребами, до якої входять дитячі бібліотеки, спеціалізовані дошкільні, шкільні, культурно-освітні заклади.

У Києві, крім Національної бібліотеки України для дітей, бібліотерапевтичне обслуговування здійснюється на базі і за участі ЦМДБ ім. А. П. Гайдара постійними партнерами – Центром соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді Залізничного району. Тут були підбиті підсумки районного конкурсу творчих робіт дітей з обмеженими можливостями «Кримська зірка-2009», проведено свято для слабкозорих дітей «Світом править доброта» на підтримку Всеукраїнської акції в рамках комплексної програми «Милосердю двері відчини». Другий рік поспіль, на прохання

районного реабілітаційного центру, ЦМДБ ім. А. П. Гайдара організує поїздку дітей з обмеженими можливостями в Ялту до Поляни Казок.

Бібліотекарі філії № 8 влаштовують свято дітям з реабілітаційного центру Київського району, Київська бібліотека-філія № 22 працює в рамках програми «Милосердю двері відчини».

У Львівській обласній бібліотеці для дітей створено бібліотерапевтичний центр «Ковчег». Щоб урізноманітнити спектр бібліотечних послуг, захищати інтереси неповносправних людей і забезпечувати їхнє право на інформацію, спілкування, освіту, бібліотека вчиться основ бібліотерапії від польських колег і організує навчальну роботу з дітьми-вихованцями шкіл-інтернатів, дітьми із соціально незахищених прошарків суспільства, допомагає громаді в соціальній адаптації, організації змістовного дозвілля дітей з проблемних соціальних зон.

Цікавий досвід напрацьовано Львівською МЦБС. Розроблено програму «Біда чужою не буває» з дітьми з особливими фізичними потребами та дітьми-сиротами. Дитячі бібліотеки Львова вже тривалий час надають допомогу цим категоріям читачів. Їхня бібліотерапевтична діяльність допомагає адаптації дітей у колективі, створенні умов для проведення вільного часу та прищепленні любові до систематичного читання. Програма активно впроваджується в дошкільному закладі для дітей з вадами зору, в обласній лікарні з проблем Чорнобиля та в інтернаті для розумово відсталих дітей. Бібліотерапевтична програма «Дотик» діє у Львові вже протягом трьох років і допомагає незрячим дітям у спілкуванні зі здоровими однолітками та не залишає їх на самоті із своїми проблемами [2, 8, 11].

Співробітники Центральної дитячої бібліотеки Миколаєва розробили і успішно реалізують комплексну програму «Глибинна екологія людства із захисту дітей». Вона дає змогу ефективно працювати з групами дітей:

- діти з проблемами інтелектуального розвитку;
- соціально незахищені діти;
- юні читачі, які через свої фізичні вади не можуть відвідувати бібліотеки.

Завдяки спільним зусиллям бібліотекарів, педагогів, психологів, лікарів, батьків діти отримують необхідну інформацію і вдома, і в лікарнях. Їх навчають користуватися комп'ютерною технікою та мережею Інтернет, готують до школи, допомагають пройти соціальну адаптацію з однолітками та в суспільстві. Заходів проводиться доволі багато і кожен з них враховує специфіку аудиторії. Водночас стоять невирішені фінансові, технічні та професійні проблеми. Однак, незважаючи на різні обставини,

юні читачі та їхні батьки знають, що вони завжди можуть розраховувати на свою бібліотеку для дітей. Їх тут завжди чекають і дуже люблять.

Запорізька ОУНБ ім. О. М. Горького, співпрацюючи із соціальною службою, проводить тематичні семінари «Соціально-психологічний супровід дітей і підлітків з особливими потребами та девіантною поведінкою» [5].

Особливе місце займає у Хмельницькій бібліотеці робота із соціально-незахищеними дітьми, дітьми з обмеженими можливостями та «важкими дітьми». З метою бібліотечного обслуговування дітей з обмеженими можливостями налагоджено тісну співпрацю з Хмельницькою ЗОШ № 15 для розумово відсталих дітей, школою-садком для дітей з порушенням слуху й дитячим садком «Журавлик» для дітей, хворих на ДЦП. Для цієї категорії дітей проводяться екскурсії до бібліотеки «Подорож у країну читалію», для розумово відсталих дітей працює клуб «Діснейленд», де діти переглядають мультфільми, дитячі кінофільми, обговорюють їх, проводять вікторини.

З метою соціальної підтримки «бездоглядних і безпритульних» дітей у бібліотеці діє програма «Ти у світі не один». Метою цієї програми є захист права дітей на отримання інформації, організація змістовного дозвілля, допомога в адаптації в середовищі дітей.

Острозька бібліотека співпрацює з дошкільним навчальним закладом компенсуючого типу (санаторій для дітей з ранніми проявами туберкульозної інфекції) № 16 «Чарівна квітка», яслами-садком компенсуючого типу № 35 для дітей з вадами зору, навчально-реабілітаційним центром «Особлива дитина», Рівненським дошкільним дитячим будинком «ДНЗ № 45 гуманітарного розвитку».

У бібліотеці обслуговувалися також пільгові категорії читачів: діти-сироти, вихованці дитячих будинків і діти-інваліди, читачі з багатодітних сімей, які звільнені від оплати за надані бібліотекою послуги.

Активно працюють з дітьми та молоддю Рівненська ДОБ [6], Чернівецька бібліотека з пропаганди здорового способу життя та запровадженням інформації про шкідливі звички та їх наслідки.

Бібліотерапія, як форма обслуговування, знайшла відображення в діяльності бібліотек для дітей у країнах зарубіжжя: Росія (бібліотерапія з дітьми з особливими фізичними можливостями для подолання відчуття дискомфорту, прискорення їх інтеграції з відповідним соціальним середовищем); Болгарія (бібліотерапія з використанням новітніх технічних засобів, із залученням соціальних, молодіжних, муніципальних та інших служб) [17]; Польща (використання бібліотерапії для людей з обмеженими можливостями) [20]; Італія (бібліотерапія як частина концепції охорони здоров'я) [16]; Іспанія (бібліотерапія для дітей, хворих на рак) [15];

Німеччина (бібліотерапія – найбільш дієвий і нешкідливий спосіб позбутися напруження при стресовому стані й поганому настрої) [19]; Америка (бібліотерапія для людей з обмеженими можливостями, вадами зору, соціально дезадаптованими: безпритульними дітьми та підлітками) [18].

Таким чином, інноваційні форми роботи, що з успіхом використовують у своїй діяльності деякі дитячі бібліотеки України, потребують подальшого вивчення та активного впровадження. Наразі постає багато питань – від кваліфікації працівників дитячих бібліотек до відповідного фінансування і створення матеріально-технічної бази для успішного розвитку цих форм обслуговування читачів. Але завдяки інноватиці є можливість здійснювати бібліотечне обслуговування на іншому рівні, залучати всі категорії читачів до читання, ураховуючи емоційно-психологічні, фінансові, фізичні та інші стани дитини-читача.

Список використаних джерел

1. Библиотерапевтический аспект социокультурной реабилитации юных читателей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.deltit.ta-vkm.ru/libraries1.html>. – Загл. с экрана.
2. Бібліотерапія в бібліотеках для дітей [Електронний ресурс] / Львівська обласна бібліотека для дітей : веб-сайт. – Режим доступу: <http://lodb.org.ua/nashi-proekty/navchalno-biblioterapevtichnij-czentr-kovcheg/povnyu-kovchega/biblioterapiya-v-bibliotekah-dlya-ditej>. – Назва з екрана.
3. *Вілсон Джаклін*. Історія Трейсі Бікер / Джаклін Вілсон ; пер. В. Чернишенка. – Тернопіль : Богдан, 2010. – 192 с.
4. *Дрешер Ю. Н.* Книга как инструмент библиотерапии : учеб. пособие / Ю. Н. Дрешер. – Казань, 2001. – 182 с.
5. Звіт про роботу комунального закладу «Запорізька обласна бібліотека для дітей» за 2010 р. // Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека ім. О. М. Горького : веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zounb.zp.ua>. – Назва з екрана.
6. Звіт про діяльність РОБЮ за 2010 р. // Рівненська обласна бібліотека для молоді : веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yunilibr.rv.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=687&Itemid=147. – Назва з екрана.
7. *Іванюк Н. В.* «Кольорові казки» для дошкільників / Н. В. Іванюк // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2009. – № 10. – С. 48–51.
8. Купіна О. Книга зцілює (прес-консультація про бібліотерапевтичний

напряму діяльності бібліотек) / О. Купіна, Т. Каламай // Світ дит. б-к. – 2002. – № 4.

9. *Молицька М.* Терапевтичні казки : кн. 1 / М. Молицька ; з пол. пер. О. Мандрика. – Львів : Свічадо, 2010. – 200 с.

10. *Молицька М.* Терапевтичні казки : кн. 2 / М. Молицька ; з пол. пер. О. Мандрика. – Львів : Свічадо, 2011. – 152 с.

11. Результати конкурсу «Навчально-інноваційна бібліотека-2010» програми «Бібліоміст» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://libinnovate.wordpress.com/2010/05/27>. – Назва з екрана.

12. *Романчук О.* Соловейко з одним крилом : казка / О. Романчук. – Львів : Свічадо, 2010. – 24 с.

13. *Тихомирова И. И.* «Психология детского чтения от А до Я» : методический слов.-справ. для библиотекарей / И. И. Тихомирова. – М. : Школьная библиотека, 2004. – 248 с.

14. *Ферреро Б.* Сімнадцять казок / Б. Ферреро. – Львів : Свічадо, 2009. – 120 с.

15. A biblioterapia no tratamento do cancer infantil [Електронний ресурс] / Fontenele, M. d. F. S., Pinto, V. B., Andrade, F. J. M. d., Dias, A. P., and Moura, R. M. G. d. // Congresso Brasileiro de Biblioteconomia e Documentação. – Vol. 19. – 2000. – Режим доступу: <http://dici.ibict.br/archive/00000765/01/T112.pdf>. – Назва з екрана.

16. Biblioterapia per bambini e bambine: come trasmettere il virus della lettura [Електронний ресурс]. – 26 Gennaio 2010. – Режим доступу: http://www.altarimini.it/biblioterapia_per_bambini_e_bambine_come_trasmettere_il_virus_della_lettura_19337.php. – Назва з екрана.

17. Нови услуги и инициативи в съвременната библиотека в Добрич [Електронний ресурс] : регионална тематична среща // Глоб@лни библиотеки – България. – 3 трав. 2012. – Режим доступу: <http://archive-bg.com/bg/g/gibulgaria.bg/2012-08/>. – Назва з екрана.

18. *Wineripa Michael.* Childhood Issue? Ask a Librarian [Електронний ресурс] / Michael Wineripa. – Режим доступу: <http://www.nytimes.com/2007/05/20/nyregion/nyregionspecial2/20Rparent.html>. – Назва з екрана.

19. Wolf Doris. Bibliotherapie – sich gesund lesen [Електронний ресурс] / Dr. Doris Wolf, Diplom-Psychologin. – Режим доступу: <http://www.palverlag.de/Bibliotherapie.html>. – Назва з екрана.

20. Woźniczka-Paruzel B. Praca z czytelnikiem niepełnosprawnym i chorym w programach kształcenia bibliotekoznawcyw / B. Woźniczka-Paruzel // Bibliotekarz. – 1995. – № 3. – S. 14–18.

УДК 027(82):004.73

Олена Макарова,

мол. наук. співроб. Фонду Президентів України НБУВ

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЇХ УПРОВАДЖЕННЯ В БІБЛІОТЕЦІ КОНГРЕСУ АРГЕНТИНИ

У цій статті розглядається Бібліотека Конгресу Аргентини як один з основних інформаційних та документальних центрів Аргентини. Досліджуються етапи її становлення та розвитку в контексті впровадження новітніх інформаційних технологій.

Ключові слова: Бібліотека Конгресу Аргентини, бібліотечні інформаційні технології, «Бібліомобіль», Глобальна мережа правової інформації (GLIN).

На сучасному етапі розвитку людства бібліотека, як окрема установа, є одним з найважливіших інструментів у формуванні громадянської свідомості в інформаційному суспільстві. Вона є науковою та культурною установою, що орієнтується на запити та потреби користувачів, а також має незаперечний вплив на процеси навчання, викладання і формування активної громадянської позиції. У сучасному інформаційному суспільстві освічених людей бібліотеки сприймаються як осередки, де культура та інформація вільно співіснують та взаємодоповнюють одне одного [2]. З огляду на те, що інформаційні технології впроваджуються у всіх сферах діяльності, основним завданням для бібліотечних установ на сьогодні є розробка та втілення інноваційної політики, спрямованої на якісно новий розвиток бібліотек, створення умов для їх інтеграції в глобальний інформаційний простір з конкурентоспроможними інформаційними продуктами й послугами, а також із сучасними засобами доступу до них [1]. Для кращого розуміння потрібних змін та впровадження їх у вітчизняних бібліотеках необхідно досліджувати та переймати досвід зарубіжних країн. У цій статті ми розглянемо досвід Бібліотеки Конгресу Аргентини як однієї з основних інформаційних та документальних центрів Аргентини.

Бібліотека Конгресу Аргентини (La Biblioteca del Congreso de la Nación) – друга за величиною бібліотека Аргентини після Національної бібліотеки Республіки Аргентина (Biblioteca Nacional de la República Argentina). Вона є основною науковою бібліотекою, яка обслуговує органи державної влади, надає допомогу законодавцям, які працюють з державними

відомствами та приватними довідковими центрами. Бібліотека Конгресу Аргентини (БКА) сприяє культурному розвитку суспільства, співпрацює з дослідними центрами, науковцями, а також приватними підприємствами, промисловими компаніями, школами та ін.

Бібліотека Конгресу Аргентини була створена у 1859 р. з метою допомоги законодавцям обох палат парламенту, дослідникам та широкій громадськості з документацією та надання рекомендацій стосовно загального, доктринального, юридичного та законодавчого бібліографічного матеріалу. БКА спеціалізується на правових питаннях та парламентаризмі, як на національному, так і на провінційному та муніципальному рівнях. Завдяки тому, що бібліотека є одним з основних обов'язкових одержувачів примірників усіх публікацій, що видаються в країні, та має налагоджені зв'язки з-понад 600 національними та міжнародними установами, БКА вважається одним з найважливіших документальних архівів у країні, з більш ніж 3 млн бібліографічних матеріалів. Крім того, у газетному відділі бібліотеки можна знайти понад 7 тис. щоденних видань, журналів, газет, як аргентинських, так і іноземних.

Передумовою створення Бібліотеки Конгресу Аргентини стала невелика спеціалізована бібліотека, яка була сформована після поділу Конгресом влади та створення двопалатного законодавчого органу, який складався із сенату та палати депутатів у 1826 р. На першому установчому з'їзді було вирішено створити спеціалізовану бібліотеку, яка буде допомагати законодавцям та спеціалізуватиметься на праві та філософії. У 1856 р. на черговому з'їзді в місті Парана члени Конгресу вирішили, що, дотримуючись положень Конституції 1853 р., існує необхідність створення єдиної бібліотеки для обох палат парламенту та надання їй бюджетного фінансування, відповідно до її функцій [5]. 23 серпня 1859 р. цей законопроект став законом № 212 і таким чином було створено Бібліотеку Конгресу Аргентини. Також цим законом призначалося виділення 2 тис. песет з бюджету на придбання для бібліотеки колекції з 620 томів, що належали маршалу Андресу де Санта-Крусу, колишньому президенту конфедерації Перу та Болівії. Після битви під Павоном (1861) починається об'єднання Республіки Аргентина, і тодішній президент Б. Мітре (Bartolomé Mitre) доручив архітектору Хонасу Ларгіа (Jonbá Largia) знайти місце та спроектувати будівлю для Конгресу Аргентини. Перша будівля була відкрита у 1864 р. на вулиці Victoria у Defensa (нині – Hipólito Yrigoyen) поряд з Будинком уряду. А після відкриття палацу Національного Конгресу Аргентини, за актом № 45, ініційованим президентом Хосе Фігероа Алькорта (José Figueroa

Alcorta), у палаці відводилося спеціальне місце для Бібліотеки Конгресу. Однак роботи з декорування будівлі проводилися ще кілька років. Організаційною структурою Бібліотеки Конгресу займалася спеціальна комісія, що складалася з двох депутатів і двох сенаторів. 18 жовтня 1917 р. було відкрито перший читальний зал для громадян (Sala de Lectura Pública) у Палаці Конгресу. Наступного року розпочався випуск бюлетеня бібліотеки, тематика якого спочатку була сконцентрована на законодавчій сфері, але протягом років вона поповнилася висвітленням актуальних питань права, соціології та історії. Згодом формат бюлетеня було оновлено і там почали друкувати нариси і статті відомих аргентинських науковців. У 1948 р. Комітет з публікацій ООН присвоїв БКА статус «бібліотека-депозитарій» [5], який надавав можливість БКА отримувати документи та публікації Організації Об'єднаних Націй та забезпечити безкоштовний доступ користувачам до цих публікацій.

У 1956 р., завдяки розширенню колекційних зібрань БКА, було створено окремий колекційний відділ. Кількість читачів збільшувалася, і в 1974 р. голова Адміністративного комітету, депутат Хосе Кармело Амерісе (José Carmelo Amerise) відкрив двері нового громадського читального залу.

Після перевороту 1976 р. було припинено роботу двох палат парламенту аж до грудня 1983 р., тому бібліотека не працювала. Через кілька років розпочався процес автоматизації та модернізації Бібліотеки Конгресу Аргентини. У 1986 р. БКА отримала статус «центру інформації» (Centro de Referencia) від Бюро офіційних публікацій європейських співтовариств (Oficina de Publicaciones Oficiales de las Comunidades Europeas). Це означає, що всі публікації, які видаються інститутами європейського співтовариства, направляються до БКА та доступні в читальних залах для користувачів. У 1990 р. за наказом голови Адміністративного комітету БКА Л. Пепе (Lorenzo Pepe) було продовжено години роботи громадського читального залу для задоволення потреб користувачів. У рамках цієї ініціативи бібліотека почала працювати 24 години на добу, шість днів на тиждень.

У 1995 р. на запрошення Бібліотеки Конгресу США було підписано угоду про інтеграцію Бібліотеки Конгресу Аргентини в Глобальну мережу правової інформації (Global Legal Information Network – GLIN). GLIN – це некомерційне об'єднання урядових установ різних країн і міжнародних організацій, які викладають офіційну правову інформацію в базу даних GLIN, доступну в мережі Інтернет [3]. Вона являє собою автоматизовану базу даних, яка містить нормативно-правові акти країн Європи, Азії, Америки і Африки. Інформація зберігається на сервері

Бібліотеки Конгресу США у Вашингтоні. Велика частина матеріалів мережі GLIN є загальнодоступною і не потребує ідентифікації особи і пароля. Найважливішою рисою GLIN є її глобальний характер. Інформація, що міститься в GLIN, – всеосяжна, оскільки будь-яка галузь права, будь-яка законодавчо регульована сфера суспільного життя представляє потенційний інтерес для країн-учасниць. Надана в базу даних GLIN правова інформація, відповідно до вимог розробників, завжди підкріплюється паперовою публікацією того чи іншого нормативно-правового акта, що виключає її недостовірність. Крім того, GLIN не приймає ніякої інформації з неофіційних джерел. Юридичні документи публікуються рідною мовою і супроводжуються коротким оглядом англійською [3]. Аргентина, разом з Бібліотекою Конгресу Аргентини, є однією із засновників цієї мережі, яка являє собою інтернет-вікно до законодавства у світі.

У 1998 р. було відкрито Мультимедійний зал, у якому надавався безкоштовний доступ до мережі Інтернет та певні технічні консультації. А вже у 2001 р. Фонд Білла і Мелінди Гейтс удостоїв БКА премією «Надання рівних можливостей в освіті». Ця міжнародна премія в 1 млн дол. вручається публічним бібліотекам і подібним установам за межами США за інноваційний підхід до надання населенню вільного доступу до комп'ютерів та Інтернету, а отже, до інформації та можливостей. Премія вручається спеціальною Ініціативою глобальних бібліотек, що є частиною Програми фонду з глобального розвитку [4]. Фонд запрошує бібліотеки та інші подібні установи за межами США подавати заявки на отримання премії. Кандидатами премії можуть бути установи, що надають громадськості безкоштовний доступ до інформації завдяки використанню комп'ютерів та Інтернету. Особливо заохочуються заявки від установ у країнах, що розвиваються, та установ, що працюють з малозабезпеченим населенням. Бібліотека Конгресу Аргентини отримала цю премію завдяки тому, що це установа, у якій відсутня дискримінація, яка надає якісні послуги понад 1500 користувачам щоденно, має гнучкий графік роботи та надає безкоштовні послуги та доступ в Інтернет у своєму Мультимедійному залі [5].

У 2002 р. було представлено проект «Бібліомобіль» (Bibliomóvil Multimodal). Цей проект прекрасно демонструє один з основних принципів політики Бібліотеки Національного конгресу – надання вільного доступу до книг, пропаганди читання та популяризації культурних і освітніх заходів. Суть цього проекту – надати можливість вільного доступу до інформації в різних місцях по всій країні, особливо тих, які знаходяться далеко від культурних центрів. З моменту свого створення до початку 2010 р.

цей проект охопив понад 130 тис. миль, провівши величезну кількість культурних заходів, читань та семінарів у 17 провінціях і 145 містах, у яких проживає понад 310 тис. дітей і дорослих [5]. Проводяться спеціалізовані заходи відповідно до віку, наприклад «Дружні зустрічі з книгами», «Введення в комп'ютери та Інтернет», «Казки», «Мобільний кінотеатр», «Зображення і мистецтво», крім того, проводяться семінари для вчителів та бібліотекарів: «Як читати в XXI ст.», «Повість», «Мистецтво і гра» та «Зв'язок/Радіо» [5]. Крім того, у рамках цієї програми організуються зустрічі з письменниками та культурними діячами Аргентини. Найбільша цінність цієї програми – це сприяння розвитку особистості та національної культури, забезпечення прозорості та «збереження мереж дотримання існуючих відмінностей у творчості та обміні» [5].

У 2003 р. в історичній будівлі колишнього Ощадбанку було відкрито нові зали бібліотеки, серед яких: Мультимедійний зал Leopoldo Marechal з 20 комп'ютерами, відкритими для вільного користування для всіх вікових груп, два з яких – спеціальні комп'ютери для людей з вадами зору; читальний зал для громадян; Бібліотека корінних народів та виставкові зали Lola Mora та Moisés Lebhenon. Цього ж року було надано доступ до онлайн-каталогу Бібліотеки Конгресу Аргентини через її інтернет-сторінку. Крім того, Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ [la Federación Internacional de Asociaciones e Instituciones Bibliotecarias (IFLA)] обрала Бібліотеку Конгресу Аргентини для проведення спільної зустрічі парламентських бібліотек.

У 2004 р. було підписано ряд угод між Бібліотекою Конгресу Аргентини та приватними й офіційними установами, з якими згодом було проведено різноманітні заходи та проекти. Серед них: Книжкова палата Аргентини (Cámara Argentina del Libro), Національна бібліотека Аргентини (Biblioteca Nacional de la República Argentina), Постійний форум керівників документальних інформаційних об'єднань в інтелектуальній мережі INAP (Foro Permanente de Directores de Unidades de Información Documental en el INAP), Фонд книги (Fundación El Libro), Інститут культури провінції Буенос-Айрес (Instituto Cultural de la Provincia de Buenos Aires), Фонд читання (Fundación Leer), Секретаріат Міністерства культури провінції Буенос-Айрес (Secretaría de Cultura del Gobierno de la Provincia de Buenos Aires), Асоціація бібліотекарів ABGRA (Asociación de Bibliotecarios Graduados ABGRA), Підкомітет з документації норм IRAM (Subcomité de Documentación de las Normas) та ін. [5]. Цього ж року БКА отримує премію 2004 GLIN Model Station Award за розвиток Глобальної мережі правової інформації (GLIN) в Аргентині.

У 2005 р. було оновлено газетний відділ та відділ короткометражного кіно (Microcine) завдяки новому комп'ютерному обладнанню та кінематографічного матеріалу. Читальний зал для громадян став працювати 24 години на добу, проводити понад 20 безкоштовних семінарів та курсів підвищення кваліфікації як у самій бібліотеці, так і в провінціях.

У 2006 р. в провінції Сан Хуан (San Juan) було підписано Акт про приєднання до Федеральної мережі парламентських бібліотек REFBI PAR (Red Federal de Bibliotecas Parlamentarias) між Бібліотекою Конгресу та 13 провінціями Аргентини. Метою була систематизація інформації стосовно парламенту та парламентаризму, досягнення єдиного формату обміну інформацією та надання безкоштовного доступу громадського населення до цієї інформації.

У 2007 р. Бібліотека Конгресу Аргентини купила двоповерховий мікроавтобус та створила з нього мультимедійну бібліотеку. Це нове технологічне обладнання допомогло в розвитку Програми культури «на колесах» (проект «Бібліомобіль»). Угода з Національним інститутом кінематографії та аудіовізуальних мистецтв (Instituto Nacional de Cine y Artes Audiovisuales) зробила кіномобіль (Cinemóvil) частиною інституту. Цього ж року Асоціація бібліотекарів Аргентини ABGRA вручила нагороду «Бібліотеки Аргентини» ABGRA (ABGRA Bibliotecas Argentinas) Бібліотеці Конгресу Аргентини за її діяльність у відродженні історичних документів. У 2008 р. було відкрито новий зал газетної періодики, який отримав назву «Буенавентура Луна» (Buenaventura Luna).

У жовтні 2009 р. Бібліотека Конгресу Аргентини увійшла до міжнародної групи парламентських та публічних бібліотек і була сертифікована нормою IRAM-ISO 9001:2008, концентруючи, таким чином, свої послуги на задоволенні потреб користувачів. До процесів, керованих цією нормою IRAM-ISO 9001:2008, можна віднести інформаційне обслуговування користувачів, довідник, загальну інформацію, надання та підтримку бібліографічного фонду, мультимедію, ксерокопіювання та безпеку в читальному залі для громадян [5]. Цього ж року Бібліотека Конгресу Аргентини отримала ще одну премію від Глобальної мережі правової інформації (GLIN) «Зразкове виконання» (Exemplary Performance) за роботу з розвитку Мережі правової інформації в Аргентині. Наприкінці року розпочалося будівництво нової будівлі Бібліотеки Конгресу Аргентини.

У 2010 р. були переоснащені читальні зали для громадян (Salas de Lectura Pública) та зал спеціалізованих колекцій (Sala de Colecciones Especiales). Крім того, була проведена комплексна модернізація та реструктуризація офіційного веб-сайту Бібліотеки Конгресу Аргентини – www.bcnbib.gov.ar. Було розши-

рено функціональність сайту, додалася велика кількість інформації про саму бібліотеку та про проекти, у яких вона бере участь. Було вдосконалено пошук за каталогами та відкрито доступ до певних історичних архівів, які були оцифровані і додані до сайту. Продовжували свою роботу проекти «Бібліомобіль» та «Кіномобіль», тематикою цього року було 200-річчя Аргентини. Знову ж таки Глобальна мережа правової інформації (GLIN) присудила премію «Зразкове виконання» (Exemplary Performance) БКА за розвиток Мережі правової інформації в Аргентині. У листопаді було підписано угоду про допомогу і співробітництво Бібліотеки Конгресу Аргентини та Національного архіву пам'яті (Archivo Nacional de la Memoria).

У квітні 2011 р. Бібліотека Конгресу Аргентини була представлена на Міжнародному книжковому ярмарку в Буенос-Айресі, де взяли участь понад 1 млн 250 тис. осіб, які відвідали заходи проекту «Бібліомобіль» та спеціальні намети, які були пристосовані для демонстрації послуг та проектів, що надає бібліотека суспільству. Також БКА брала участь у семінарі щодо нових методів доступу до інформації Організації Об'єднаних Націй (Taller de Nuevas Técnicas de Acceso a la Información de Naciones Unidas) та була присутня на XVIII нараді керівників мережі GLIN, яка проходила у Вашингтоні, та отримала ще одну премію «Зразкове виконання» (Exemplary Performance Award-2011), яку присуджує Бібліотека Конгресу США. На Світовому з'їзді Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ IFLA (Federación Internacional de Asociaciones e Instituciones Bibliotecaria) Бібліотека Конгресу Аргентини брала участь у різних заходах і нарадах, запланованих організацією, метою яких було об'єднання як парламентських, так і приватних інститутів та бібліотек. Крім того, БКА стала активною учасницею Семінару щодо стратегій керування цифровими бібліотечними ресурсами (Taller de Estrategias para la Gestión de Recursos Digitales de Bibliotecas) та XXVII щорічної конференції секції обслуговування бібліотек та дослідження парламентських бібліотек IFLA (Conferencia anual de la sección de servicios de biblioteca e investigación para parlamentos de la IFLA). Було підписано угоди про обмін та співробітництво з Бібліотекою Федерального сенату Бразилії Luis Viana Filho та Секретаріатом Економічного союзу держав у Південній Америці МЕРКОСУР (Secretaría del Mercado Común del Sur), що дало змогу отримувати офіційні документи та публікації цих установ з метою створення Департаменту міжнародних організацій у Бібліотеці Конгресу (Departamento de Organismos Internacionales de la Biblioteca del Congreso), Інформаційно-довідкового центру (Centro de Referencia) та консультації щодо процесу інтеграції МЕРКОСУР (Consulta relativo al proceso de integración del MERCOSUR).

У рамках Національної програми відновлення історичних документів (Programa Nacional de Recuperación de Documentos Históricos) Бібліотека Конгресу Аргентини проводила навчання, семінари та конференції зі сприяння збереженню документальних фондів. Крім того, БКА брала участь у II Книжковому ярмарку провінції Сантьяго-дель-Естеро (II Feria Provincial del Libro de Santiago del Estero), де отримала нагороду «Кращий інституційний заклад» (Mejor Stand Institucional). Крім того, разом з Міжнародною федерацією бібліотечних асоціацій і установ (IFLA) та Комітетом з питань свободи доступу до інформації (Comité de Libre Acceso a la Información) БКА брала участь в організації Семінару з прозорого та належного управління (Taller de Transparencia y Buen Gobierno), який проводився для бібліотекарів по всій країні в рамках Дня доступу до інформації [5]. Того ж року мобільна бібліотека («Бібліомобіль») відвідала 10 провінцій і в цілому аж 31 місто, де в її заходах узяли участь близько 55 тис. осіб. Наразі «Бібліомобіль» поширює знання у сфері науки, техніки та промисловості.

Отже, підбиваючи підсумки, слід зазначити, що інноваційна діяльність, будучи одним із пріоритетних напрямів роботи бібліотечних установ, зумовлює їх активне входження в глобальне інформаційне суспільство. Яскравим прикладом соціально-комунікаційної інституції, яка сприяє культурному розвитку нації з активним впровадженням цифрових технологій, є Бібліотека Конгресу Аргентини. Використання інноваційних технологій означено вище бібліотекою спрямовано на систематичне стимулювання розвитку шляхом змістовного структурно-організаційного оновлення, технічної й технологічної модернізації всіх процесів, посилення їх інтелектуальної складової, а також позитивних змін у свідомості користувачів. Велика кількість нагород за проекти щодо створення умов для вільного та безкоштовного доступу до бібліотечної інформації та розвитку Глобальної мережі правової інформації, а також таких інноваційних проєктів, як «Бібліомобіль» та «Кіномобіль», сприяє становленню Бібліотеки Конгресу Аргентини як центру сучасних інформаційних можливостей для розвитку бібліотечних програм та культурного розвитку суспільства.

Список використаних джерел

1. *Бондаренко В.* Інноваційні технології як фактор розвитку сучасних інформаційних комунікацій інформаційно-аналітичного обслуговування дистантних користувачів бібліотеки / В. Бондаренко // *Наук. пр. Нац. б-ки*

України ім. В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – 2011. – Вип. 32. – С. 207–222.

2. *Горовий В.* Бібліотеки оновлюваного суспільства: деякі тенденції та особливості розвитку / В. Горовий // Бібл. планета. – 2006. – № 3. – С. 27–28.

3. Правовая система GLIN – реферат [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studentbank.ru/view.php?id=25971&p=0>. – Назва з екрана.

4. Премія «Доступ до навчання» Фонду Білла і Мелінди Гейтс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unistudy.org.ua/grants.htm?id=829>. – Назва з екрана.

5. Biblioteca del Congreso de la Nación [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL:<http://www.bcnbib.gov.ar>. – Назва з екрана.

УДК 027.021(477+55):021.6

Людмила Дем'янюк,

наук. співроб. відділу міжнародної інформації
та зарубіжних зв'язків НБУВ

БІБЛІОТЕКА ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН У НАЦІОНАЛЬНІЙ БІБЛІОТЕЦІ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

У статті висвітлено історію започаткування, напрями діяльності Бібліотеки Ісламської Республіки Іран у НБУВ та науково-культурний аспект співробітництва між Україною і Ісламською Республікою Іран, зокрема йдеться про реалізацію положень Угоди про науково-інформаційне співробітництво між Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського і Національною бібліотекою і архівом Ісламської Республіки Іран.

Ключові слова: Бібліотека Ісламської Республіки Іран, науково-культурна співпраця, міжбібліотечне співробітництво, Угода про науково-інформаційне співробітництво.

Міжнародна співпраця бібліотек має давні традиції. Розпочалася вона з міжбібліотечного обміну книжками і бібліографічною продукцією. У наш час, в умовах формування всесвітнього інформаційного простору, інтенсивного запровадження інноваційних технологій, цей сегмент бібліотечної діяльності набуває дедалі більшого значення. Співробітництво в бібліотечній галузі є вкрай важливою умовою поглиблення економічних, політичних, культурних, освітніх взаємовідносин між країнами.

Основними напрямками міжнародного співробітництва в бібліотечній сфері є обмін науковою, технічною, економічною, гуманітарною інформацією, документами, творче партнерство зі створення і запровадження міжнародних інформаційних систем, обмін співробітниками, студентами. У цьому руслі розвиваються й українсько-іранські науково-культурні відносини. Із самого моменту встановлення дипломатичних відносин між Україною і Ісламською Республікою Іран (ІРІ) країни підтримують активний науково-культурний діалог. Лише за останні роки було підписано десятки меморандумів про взаєморозуміння, договорів про співробітництво між університетами, іншими ВНЗ, а також між

науково-дослідними установами двох країн з метою обміну викладачами, дослідниками, студентами, виконання спільних дослідних проєктів, проведення практичних курсів, надання стипендій. Здобування освіти 2 тис. іранських студентів в українських ВНЗ демонструє важливість та значущість відносин між нашими державами у сфері науки та освіти. Останнім часом за сприяння Посольства Ісламської Республіки Іран було відкрито іранські культурні центри в найбільших українських містах: Києві, Харкові, Сімферополі. На сьогодні декілька сот людей вивчають перську мову та літературу в цих центрах. І це цілком зрозуміло, адже іранська культура має багату історію, значні здобутки. Перською мовою творили такі всесвітньо відомі митці, як Омар Хайям, Фірдоусі, Мулаві та багато інших.

Представники українських культурних кіл, насамперед книгознавці, постійно беруть участь у міжнародних книжкових виставках, які після перемоги Ісламської революції (1979) влаштовуються в Ісламській Республіці Іран кожного року в травні. У ці дні Тегеран стає ареною проведення цілої низки масштабних культурних заходів за участі тисяч шанувальників книги, які приїжджають у столицю з різних міст Ірану, з усіх куточків світу.

Яскравим прикладом плідного науково-просвітницького співробітництва між Україною і Ісламською Республікою Іран є Бібліотека Ісламської Республіки Іран (Іранська бібліотека), яка офіційно функціонує в НБУВ із травня 2003 р. Її було створено з ініціативи голови товариства «Україна – Іран», генерального директора Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського академіка О. Онищенко та за сприяння Посольства Ісламської Республіки Іран в Україні. Інституція функціонує в рамках відділу міжнародної інформації та зарубіжних зв'язків НБУВ, є його складовою частиною. Книгозбірня покликана забезпечувати необхідною інформацією науково-дослідні установи Києва та вчених Ірану, допомагати вести науково-дослідну діяльність, сприяти популяризації історії, культури, науки Ірану, а також усебічно презентувати фонди Іранської бібліотеки.

Визначальною віхою поглиблення українсько-іранських культурних взаємин стала Угода про науково-інформаційне співробітництво між Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського та Національною бібліотекою і архівом ІРІ, підписана у травні 2004 р. Сторони домовилися, що Угода діятиме протягом п'яти років і автоматично пролонговуватиметься на наступні п'ятирічні терміни, якщо жодна із сторін не пізніше ніж за шість місяців до дня закінчення дії Угоди

не повідомить письмово про своє бажання припинити її дію. Першим кроком на шляху окресленого Угодою співробітництва став дар іранської сторони програмного забезпечення Winlib 2000 для електронного опису фонду бібліотеки, реєстрації відвідувачів та книговидачі. Програму розробила іранська компанія «Парс Азарахш» на замовлення Національної бібліотеки Ірану. Каталог бібліотеки ІРІ був створений на основі цієї програми. Він сприяє значній активізації комплексних досліджень іранської літератури як особливого явища книжкової культури та містить максимально повний бібліографічний опис усіх наявних у фонді видань. Завдяки цьому нововведенню в Україні, поряд із всесвітньо відомими перськими класиками, до наукового обігу вдалося також ввести маловідомі для українського читача імена сучасних перських письменників (Німа Юшидж, Ферідун Моширі, Ахван Салес, Сохраб Сепехрі, Ахмад Шамлу, поетеси Форуг Фарохзад та ін.); праці з історії Ірану від найдавніших часів і до сьогодення: «Історія конституційного режиму в Ірані» Ахмада Касраві, «Історія Ірану» Ахсана Яршатера, «Стародавня Персія» Роланда Д. Канда; філософські трактати Абдул Хасана Зарінкуба «Пеле-пеле та молагат хода», «Мабані-йе арэфан ва ахвал-е арефа» Алі Есгахалі; богословські праці Мохаммада Хосейна Саба Сабаї «Ашнаї ба діне іслам», «Егамейе намаз дар еслам» Сейеда Мохаммеда Тагі аль Хошема, «Кораншенакх» Баха ад-Діна Хоремшахі, дослідження з етнографії, країнознавства тощо.

Звичайно, цим вагомим напрацюванням передувала ціла низка організаційних, інформаційних, науково-теоретичних та науково-практичних заходів, а саме:

- посилення матеріально-технічного та науково-інформаційного забезпечення фонду Бібліотеки ІРІ мовою фарсі;
- наукове дослідження, реєстрація та введення в науковий обіг матеріалів, документів перською мовою, що зберігаються у фондах НБУВ від дня утворення головної бібліотеки Української держави і до сьогодення: Бібліотека Агатангела Кримського, корпус іранських рукописів у фондах Інституту рукопису НБУВ;
- віднайдення та використання дієвих методів, механізмів поповнення фондів обох бібліотек: українськими виданнями для Національної бібліотеки та архіву ІРІ і іранськими виданнями для НБУВ.

Цій справі активно сприяє міжнародний книгообмін, який налагоджено між НБУВ та науковими установами Ісламської Республіки Іран з 1961 р. Книгообмін здійснюється, згідно із взаємними домовленостями, серійними виданнями та періодикою. На сьогодні НБУВ має книгообмінні зв'язки з такими установами: Міністерство сільського господарства, Науково-

дослідний інститут рослин (Тегеран); Національний центр технічної інформації (Тегеран). Від наших партнерів шляхом книгообміну НБУВ отримує п'ять назв журналів, а саме: Applied Entomology and Phytopatology; Insects of Iran; Iranian Journal of Plant Pathology; Rostaniha (Botanical Journal of Iran); Journal of Sciences Islamic Republic of Iran.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського надсилає до Ірану ряд журналів: «Політика і час»; «Український ботанічний журнал»; «Физиология и биохимия культурных растений»; Functional Materials; «Вестник зоологии»; «Вісник НАНУ».

Важливою темою діяльності Бібліотеки ІРІ в НБУВ став переклад українських письменників мовою фарсі та діячів культури Ірану українською мовою. Першими іранськими фахівцями Бібліотеки ІРІ, які працювали над створенням каталогу фонду книгозбірні, А. Голькаром і Х. Мезерджі було написано ряд статей, видано декілька книг. Наприклад, А. Голькар в іранському журналі «Негах-е нов» («Новий погляд») опублікував статтю, присвячену видатному українському письменнику І. Франку, здійснив переклад на перську мову творів М. Гоголя «Женитьба» [3], «Ревізор» [4], В. Войновича «Трибунал» [8], В. Чіčkова «Неоконченний діалог» [2]. Х. Мезерджі тривалий час займався дослідженням колекційних зібрань рукописів у рукописних фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, а саме: східних рукописів, представлених перськими та арабськими рукописами (переважно це списки Корану XIII–XIV ст., коментарі, теологічні, юридичні, літературні та філософські твори пізнього середньовіччя) [1]. Згодом результатом творчих зусиль автора стала книга перською мовою Fehrest-e noskhehaye hati-ye sharki-ye ketabhaneye melliye kiyeu (ukrain) [«Список східних рукописів у Національній бібліотеці в Києві (Україна)»], видана 2001 р. Великою бібліотекою імені Хазрат Аїятолли Мар'аші Наджафі в м. Кум [6].

Через деякий час представники України й Ірану, проаналізувавши перебіг виконання Угоди про науково-інформаційне співробітництво між НБУВ і НБА ІРІ, виявили бажання розвивати професійні відносини, поглиблювати співробітництво в галузі культури, освіти, науки та в питаннях поширення науково-технічної інформації, домовились про подальше співробітництво в галузях бібліотечної науки, бібліографії, архівної справи, інформатики, україністики, іраністики, художнього та наукового перекладу. Зокрема, з метою обопільного ознайомлення громадськості з досягненнями та перспективами розвитку бібліотечної науки в Україні та Ірані сторони окреслили пріоритетні напрями подальшої співпраці своїх бібліотек:

- проведення наукових досліджень у галузі україністики, іраністики, рукописної спадщини, книгознавства та книгодрукування;
- розроблення технологій збереження та реставрації паперових носіїв інформації;
- розвиток міжнародного книгообміну з метою якісного поповнення фондів бібліотек;
- обмін бібліографічними, реферативними та повнотекстовими базами (за замовленням);
- організація книжкових виставок;
- обмін фахівцями з усіх галузей бібліотечної науки.

Сторони обговорили і визначили основні моменти поглиблення організаційно-методичної роботи:

- вивчення кількісного та якісного складу фондів літератури українською мовою в Національній бібліотеці та архіві Ірану і мовою фарсі в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського з метою подальшого поповнення фондів обох бібліотек;

- комплектування фонду «Іраністика» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського та фонду «Україніки» в Національній бібліотеці та архіві Ірану галузевими виданнями за розділами: сходознавство; філософія; історія; етнографія; археологія; економіка; правознавство; релігія; художня література; мистецтво; енциклопедії, довідкові видання; словники; підручники і навчальні посібники.

Було також чітко визначено, що науково-дослідна робота спрямовуватиметься насамперед на:

- створення бази даних з історії української діаспори в Ірані та іранської діаспори в Україні. Підготовка і видання довідників на цю тему;

- укладання реєстру діячів науки, культури, літератури та мистецтва українського походження, які проживали і проживають на території Ірану, діячів іранського походження, що проживали та проживають на території України;

- підготовку і видання спільного українсько-іранського довідника про культурні пам'ятки Ірану, до створення яких залучалися б українські вчені, громадські діячі, і про культурні пам'ятки України, виготовлені за участі іранських дослідників.

Подальше розгортання інформаційно-наукової роботи, пов'язаної з розкриттям фонду літератури українською мовою в Національній бібліотеці та архіві Ірану, і фонду мовою фарсі в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського передбачає:

- щорічну реалізацію програм, спрямованих на вшанування визначних подій у житті України та Ірану;
- щорічне видання спільного збірника матеріалів, у яких висвітлюються науково-інформаційні заходи в галузях україністики та іраністики;
- видання рукописів і перевидання стародруків, рідкісних видань про Україну з іранських бібліотечних, архівних фондів та про Іран з українських бібліотечних, архівних фондів (за окремим планом).

Сьогодні Бібліотека ІРІ тісно співпрацює з усіма підрозділами НБУВ, відділами культури українських організацій за кордоном, МЗС, дипломатичними установами та культурними представництвами інших країн. Основний акцент у міжнародній співпраці робиться на фахову інформаційно-бібліотечну діяльність. З січня 2010 р. для якісного обліку фонду та забезпечення інформаційних запитів користувачів Бібліотеки Ісламської Республіки Іран розпочалося впровадження програми ІРБІС, яка дасть змогу забезпечувати відкритий доступ до електронного каталогу іранського фонду як у локальній, так і в глобальній інтернет-мережі. Система автоматизації бібліотек ІРБІС розглядається фахівцями як програмно-технологічна платформа для започаткування в Україні корпоративної каталогізації поточних надходжень до сукупного бібліотечного фонду й формування його зведеного каталогу. Над розробленням програми та налаштуванням її до роботи мовою фарсі працювали провідні фахівці НБУВ, зокрема заввідділу програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж К. Лобузін.

Станом на 1 січня 2012 р. книжковий фонд Бібліотеки Ірану в НБУВ налічує 2639 документів, у т. ч. 1965 книг (сучасні видання), переданих Міністерством закордонних справ Ірану. Фонд Іранської бібліотеки нині нараховує 674 примірники періодичних видань, із них: журналів – 316, газет – 358 (журналів – вісім найменувань, газет – п'ять найменувань). Є також видання на нетрадиційних носіях інформації: відео- та аудіокасети.

У фондах залу домінує література гуманітарної тематики. Вона розподілена за такими основними розділами: суспільні науки, філософія і психологія, історія, економіка, правознавство, релігія, біологія, художня література, мистецтво та інші науки. Є великий вибір довідкової літератури, двомовних словників. Представлено також цілий ряд ілюстрованих видань, за допомогою яких відвідувачі можуть ознайомитися з культурою Ірану без мовних перешкод.

Серед користувачів бібліотеки домінують українські студенти, які вивчають перську мову у ВНЗ України, викладачі, аспіранти, а також

іноземні студенти, спеціалісти з вищою освітою, дипломовані науковці. Бібліотека надає широкий спектр інформаційно-бібліотечних послуг: тематичні, фактографічні, адресні, уточнювальні, письмові та усні бібліографічні довідки.

Слід звернути увагу на наявність у бібліотеці електронних публікацій (компакт-диски), які містять такі дані:

– Національна іранська бібліографія [7].

– Національний іранський індекс (містить дані індексу статей, опублікованих у всіх періодичних виданнях Ісламської Республіки Іран. Крім того, пошук може здійснюватись не лише за індексом статті, а й за її назвою, автором або ж назвою періодичного видання, де була надрукована). Остання, шоста, корекція цього диска містить бібліографічну та тематичну інформацію стосовно 404 234 статей з іранської періодики, починаючи з 1993 р. [5].

Варто наголосити, що в Іранській бібліотеці сформовано наукову колекцію універсального змісту мовою фарсі. Вона покликана забезпечувати першоджерелами, творами класиків та сучасних авторів учених-іраністів, сходознавців, істориків, філософів, мистецтвознавців, студентів, які вивчають перську мову. Книгозбірня володіє і багатою лексикографічною колекцією, яка, без сумніву, викликає науковий інтерес та виконує цілий ряд прикладних функцій. Перська лексикографія, як відомо, має багаторічну історію; як у самому Ірані, так і за його межами було складено та видано велику кількість словників різних типів, обсягів, призначення, частину з яких представляють фонди Іранської бібліотеки. Вони є цілком доступними для відвідувачів.

Вищезгадані видання, що входять до складу універсального за змістом фонду Іранської бібліотеки, є показовими з огляду на збереження традицій східної філософії, релігії, літератури і водночас пошуку оптимальних підходів до вирішення проблем, спричинених реаліями сучасного життя.

Сподіваємося, що книжкова колекція мовою фарсі й надалі буде постійно нарощуватися, особливо щодо поповнення фонду друкowanими виданнями на електронних носіях. Адже розвиток наукових досліджень, посилення освітньо-інформаційної роботи в галузях україністики в Ісламській Республіці Іран та іраністики в Україні сприятиме поглибленню співробітництва науковців, освітян, культурних діячів обох країн, зміцненню дружби народів України та Ірану.

Крім своєї безпосередньої функції Бібліотека ІРІ в НБУВ виконує роль іранського культурного центру в Україні, на базі якого з метою ознайом-

лення з досягненнями та перспективами розвитку бібліотечної справи в Ісламській Республіці Іран постійно організуються виставки, проводяться семінари, різноманітні читання та круглі столи із залученням провідних фахівців-іраністів Ірану, олімпіади серед знавців мови фарсі, відзначення знаменних подій у житті іранського народу. Наприклад, на свято Нового року (Новрузу) бібліотека щорічно запрошує сотні громадян Ірану, які проживають, навчаються або працюють в Україні.

Отже, Бібліотека Ісламської Республіки Іран НБУВ робить вагомий внесок у розвиток культурно-інформаційної сфери українського суспільства, ефективно використовуючи свій відносно невеликий фонд, мобілізуючи всі наявні можливості, налаштовуючи свою діяльність таким чином, щоб максимально відповідати сучасним запитам користувачів. У цьому контексті наукова, культурно-просвітницька діяльність такого осередку, як Бібліотека ІРІ в НБУВ, набуває загальнодержавного значення.

Список використаних джерел

1. Фонд рукописів. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/library/s_manus.html. – Назва з екрана.
2. *Chichkov V. Goftogu-ye natamam / Vasilii Chichkov ; tarjome-ye Abtin Golkar. – Tehran: Entesharat-e Hermes, 1388 (2010). – 190 s.*
3. *Gogol N. V. Arusi / N. V. Gogol ; tarjome-ye Abtin Golkar. – Tehran : Entesharat-e Hermes, 1388 (2010). – 75 s.*
4. *Gogol N. V. Bazras / tarjome-ye Abtin Golkar. – Tehran : Entesharat-e Hermes, 1388 (2010). – 147 s.*
5. Index of cultural articles in periodicals of the Islamic Republic of Iran (CD–Rom) / National library of the Islamic Republic of Iran. – Electronic data and program. – Tehran, [2004]. – 1 el. disk.
6. *Mezerdzhi H. Fehrest-e noskhehaye hati-ye sharki-ye ketabhaneye melliye kiyev (ukrain). – Kom, 2001. – 64 s.*
7. National bibliography of the Islamic Republic of Iran: bibliography, subject headings, names (CD-Rom) / National library of the Islamic Republic of Iran. – Electronic data and program. – Tehran, [2004]. – 1 el. disk.
8. *Voinovich V. N. Dadgah-e vizhe: komodi kazai dar se parde / V. N. Voinovich ; tarjome-ye Abtin Golkar. – Tehran : Entesharat-e Hermes, 1388 (2010). – 130 s.*

УДК 02:303.436.2:069

Сергій Шемаєв,

аспірант Харківської державної академії культури

БІБЛІОТЕКА, АРХІВ, МУЗЕЙ: ШЛЯХИ СПІВРОБІТНИЦТВА

Розкриваються аспекти співробітництва бібліотек з музеями та архівами в сучасному суспільстві, визначаються шляхи подальшого співробітництва в напрямі підготовки кадрів; проведення спільних досліджень; розвитку бібліотечних музеїв як інноваційної бібліотечної діяльності; співпраці щодо представлення культурної спадщини в електронному середовищі.

Ключові слова: бібліотека, музей, архів, співробітництво, соціальні комунікації.

Досягнення у сфері науково-технічного прогресу, новітніх інформаційно-комунікаційних засобах; соціально-економічні зміни; прискорення темпів розвитку суспільства в цілому потребує відповідного сучасним реаліям підходу до соціально-культурних та освітніх закладів, зокрема до бібліотек, музеїв, архівів. Розвиток інформаційного суспільства зумовлює зміни в їх взаємовідносинах, трансформує й доповнює набір функцій, веде до їх взаємопроникнення, зближення й синтезу методів та форм роботи.

Здобутки в цьому напрямі та проблеми такої співпраці розкриваються в публікаціях українських та зарубіжних авторів, зокрема С. Кулешова, А. Антопольського, Т. Майстрович [3], С. Матліної, Н. Поздєєвої, М. Брадлей, Р. Мартіна та багато інших.

Необхідність активізації співробітництва бібліотек, музеїв, архівів, їх подальшої інтеграції в систему соціальних комунікацій суспільства посилюють суперечності між рівнем розвитку системи соціальних комунікацій та рівнем інтегрованості електронних ресурсів; між розмаїттям комунікаційних засобів і рівнем їх репрезентації в електронному середовищі; між сучасними інформаційними технологіями та можливостями збереження різних документів наукової та культурної спадщини. Тому актуальним є висвітлення особливостей взаємодії бібліотек з музеями та архівами в сучасних умовах.

Метою статті є визначення шляхів взаємодії бібліотек з музеями та архівами в умовах розвитку сучасної системи соціальних комунікацій.

Про розгортання взаємодії бібліотек з музеями та архівами говорить

реалізація їхніх спільних проєктів у різних країнах. У першу чергу їх спільна діяльність спрямована на збереження культурного надбання, зокрема: 1) прийняття всіма країнами національних програм з формування, збереження і доступу до цифрового документального надбання; 2) подальше вдосконалення правової бази, що посилює відповідальність за злочинні посягання на об'єкти культурного спадку, їх утрату, знищення, викрадення; 3) урегулювання питань майнових і особистісних прав авторів на цифрові копії документального спадку й електронних публікацій; 4) реалізація міжнародних проєктів з віртуальної реконструкції розосереджених культурно-документальних комплексів; 5) поширення інформації про значущість документального надбання [1, 6–9].

Важливість проблеми інтеграції ресурсів бібліотек, музеїв, архівів в електронному середовищі усвідомлюється й провідними українськими фахівцями. У рамках реалізації Концепції державної програми «Бібліотека-XXI» Національною парламентською бібліотекою України спільно з бібліотеками та іншими установами розпочато створення Електронної бібліотеки «Культура України» [5].

Проте в умовах розвитку електронних технологій їх взаємодія не обмежується цифровими проєктами. Зміни, що відбуваються в суспільстві, впливають на розширення функцій та розвиток нових напрямів у діяльності бібліотек, музеїв, архівів. Наприклад, в Україні розгортається співробітництво бібліотек з музеями та архівами в напрямі розвитку краєзнавчого руху, зокрема реалізується проєкт «Історична Волинь» на засадах проведення пошуково-краєзнавчих досліджень спільними зусиллями обласних бібліотек, музеїв та архівів.

Проведення спільних наукових досліджень є актуальним напрямом взаємодії бібліотек, музеїв та архівів й у провідних країнах світу, спектр яких значно ширший, ніж в Україні. Зокрема, здійснюються спільні дослідження щодо розробки міжнародного стандарту метаданих; обґрунтування інтеграції та консолідації інформаційно-ресурсної складової зазначених установ; визначення вимог до адаптації електронних ресурсів сторонніх установ для використання в бібліотеках, музеях, архівах; встановлення співвідношення професійних технологій надання послуг та вимог офіційних регламентів [6, 7, 9].

Крім того, порушуються проблеми, пов'язані з подальшими напрямками їхньої спільної діяльності. У цьому контексті заслуговує на увагу дослідження, проведене у Швеції у 2011 р., щодо визначення майбутньої ролі бібліотеки, музею, архіву в суспільстві знань. Серед респондентів:

бібліотечні фахівці – 42 %, інформаційні фахівці – 8 %, архівісти – 29 %, музейні працівники – 11 %, аспіранти – 2 %, решта – представники адміністрації, освіти [8]. За результатами проведеного аналізу було встановлено три основні професійні ролі, що стають притаманними сучасним соціокультурним установам:

- Перша – навігатор, що пов'язується з намаганням як бібліотек, так і музеїв, архівів допомагати своїм користувачам або відвідувачам орієнтуватися в електронному середовищі.

- Друга – інформаційний архітектор – відображає активізацію аналітичної діяльності у напрямі систематизації, структурування, консолідації різних видів інформації та різноманітних матеріалів з метою цифрового відображення культурної спадщини.

- Третя – комунікатор, що відтворює посилення комунікаційної функції бібліотек, музеїв та архівів у сучасному суспільстві.

Зазначені вище результати аналізу шведських дослідників демонструють зближення функцій усіх трьох типів установ та узгоджуються з результатами українських досліджень і бібліотечних практик. Разом з тим слід зауважити, що в сучасній системі соціальних комунікацій бібліотеки, музеї, архіви відіграють різні соціальні ролі, а визнання спільними для них ролі навігатора, інформаційного архітектора й комунікатора приводить до розуміння їх системної єдності.

Відбувається створення спеціальних структур для організації комунікацій між бібліотечними, музейними та іншими соціокультурними установами. Серед таких структур можна назвати Американський інститут музейно-бібліотечних послуг (IMLS), який є незалежним федеральним агентством, діяльність якого спрямовується на грантову підтримку бібліотек, музеїв та архівів; посилення їхньої інфраструктури; запровадження інновацій; розширення ролі культурних установ, розвиток їхнього партнерства [9].

В Україні значним стимулом для посилення співробітництва бібліотек, музеїв та архівів є існування та створення в музеях бібліотек та архівів, а в бібліотеках та архівах – музеїв або музейних експозицій чи виставок. Найчастіше це відбувається без необхідної кооперації та координації, без залучення спеціально підготовлених кадрів. Такий стан потребує першочергового розвитку співробітництва цих установ на засадах обміну досвідом: від ознайомлення з особливостями діяльності, взаємодії громадських об'єднань, участі у спільних програмах та проектах до розробки програм стажувань співробітників та організації комплексу спільних науково-просвітницьких і культурних заходів.

Поширення створення бібліотечних музеїв у сучасних умовах збігається із загальнокультурними тенденціями, такими як збільшення уваги до історії, потреба у фіксації поряд з фактичною емоційною складовою подій, збереження подробиць життя регіону та конкретних особистостей [2].

Безперечно, поява бібліотечних музеїв є результатом інноваційної діяльності бібліотек. Зокрема, організація музеїв історії бібліотеки пов'язана насамперед з активізацією краєзнавчої діяльності бібліотек [4]. Вивчення історії свого краю зумовлює необхідність звернення до особливостей розвитку бібліотек, проявів її місії в різні історичні періоди. Таким чином у бібліотеках спочатку з'являються невеликі тематичні виставки, які згодом у результаті пошуково-дослідної роботи переростають у справжні музейні експозиції; стають базою для створення бібліотечного музею. По-друге, використання більш яскравих музейних форм дає змогу здійсненню емоційнішого впливу на користувача, сприяє розширенню соціально-комунікаційної функції бібліотек. По-третє, кожна бібліотека має унікальну історію свого становлення та розвитку, окремий масштабний профіль діяльності. По-четверте, в умовах поширення, здебільшого, економічних та політичних цінностей нагальним завданням бібліотек є сприяння усвідомленню культурних традицій і принципів. Тому цілком логічно, що в бібліотеках створюються оригінальні музейні експозиції.

Вивчення історії бібліотеки дає змогу зрозуміти проблеми сьогодення; знайти шляхи їх вирішення; сприяє глибшому розумінню історії не тільки самої бібліотеки, а й історії міста, регіону, особистостей, сподвижників бібліотечної справи, меценатів. Музей історії бібліотеки – це особливе комунікаційне середовище, у якому відбувається зв'язок між минулим та сучасним, подається інформація наочними засобами про історичний розвиток бібліотеки, пов'язаний з культурною, науковою та виробничою діяльністю регіону та країни в цілому [4].

Саме вищезазначене стало підґрунтям для створення музею історії однієї з найстаріших, найбільших та найбагатших (у культурному розумінні) бібліотек – Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка.

Для висвітлення її першого 30-річчя було опрацьовано матеріали, що зберігаються в бібліотечних фондах, а також у відділах: фото, спогади та інші матеріали працівників, які в різні часи працювали в бібліотеці, документи Державного архіву Харківської області та Центрального науково-технічного архіву. Крім того, вивчався особистий внесок фондаторів та директорів бібліотеки в розвиток книгозбірні, узагальнювався

досвід музейних і меморіальних форм діяльності наукових бібліотек України та Російської Федерації як одного з пріоритетних інноваційних напрямів історичного дослідження.

Представлений експозиційний матеріал розподілено на розділи. Перший розділ – «Акт громадської ініціативи» – висвітлює історію створення ХГБ через представлення архівних, бібліотечних документів, музейних об'єктів, фото видатних учених, земських діячів, ентузіастів народної освіти того часу; розкриває відносини книгозбірні з владою; відображає зростання бібліотеки, зміни в її розташуванні до отримання власної будівлі. Другий – «Нові можливості, нові перспективи» – спрямований на розкриття особливостей створення спеціалізованої будівлі бібліотеки, її остаточне розташування та окреслення нових перспектив розвитку, які з'явилися у зв'язку з цією подією. Третій розділ – «Структура та управління» – докладно висвітлює структуру бібліотечного закладу з усіма її підрозділами та розкриває специфічні подробиці в організації керування бібліотекою. Завершується розкриття історії ХГБ за перше 30-річчя демонстрацією провідного значення книгозбірні не тільки для міста та регіону, а й для вітчизняної бібліотечної справи в цілому.

Значно доповнює та сприяє закріпленню враження значущості бібліотеки банер із зображенням професорів Харківського імператорського університету, які зробили значний внесок у створення та розвиток Харківської громадської бібліотеки. Банер підготовлено спільно з асоціацією випускників, викладачів і друзів Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

Застосування музейних та архівних засобів сприяє якісному та реальному поданню діяльності бібліотеки на різних історичних етапах, розкриттю динаміки формування фондів, визначенню змін у застосуванні форм і методів обслуговування, висвітленню внеску відомих діячів науки і культури та співробітників книгозбірні в її розвиток, репрезентації культурної спадщини. Застосування комплексу засобів сприяє формуванню атмосфери причетності наших сучасників до представленої епохи, включенню користувачів бібліотеки в історико-культурний контекст.

Разом з тим слід зауважити, що, незважаючи на поширення музейних форм у бібліотеках, проблемними зонами в напрямі створення та функціонування бібліотечних музеїв залишаються:

- методика організації музейних експозицій;
- робота з музейним фондом;
- форма власності музейних предметів і колекцій;
- видача користувачам бібліотек музейних експонатів;

- відображення музейної діяльності в статуті бібліотеки;
- визначення правового статусу бібліотечних музеїв.

Зазначене вимагає встановлення тіснішої взаємодії між бібліотеками та музеями й архівами, посилення їх партнерства, організації спільних досліджень.

Важливою умовою успіху співробітництва зазначених соціально-комунікаційних структур є підготовка та підвищення кваліфікації фахівців бібліотечної сфери в напрямі отримання необхідних додаткових знань із музейної справи і, навпаки, розширення знань з бібліотекознавства в музейних та архівних фахівців; встановлення тісних зв'язків з музейними кафедрами; внесення доповнень у навчальні програми підготовки бібліотечних, музейних, архівних фахівців або розробка спільних програм, до яких входить:

- організація та проведення зазначеними закладами один для одного різноманітних майстер-класів, практикумів, лекцій та інших занять з підвищення кваліфікації;

- введення частини музейних дисциплін до освітнього процесу бібліотекознавців, документознавців, архіваріусів та, навпаки, для музеєзнавців з бібліотечних і архівних дисциплін;

- створення спеціалізованих курсів з перепідготовки бібліотечних, музейних і архівних фахівців відповідно до нових форм роботи зазначених закладів.

Потребує уваги й спільна участь бібліотек, музеїв та архівів у проведенні адвокаційної діяльності, яка розглядається як процес впливу та формування нового розуміння місця соціально-комунікаційних структур у сучасному суспільстві, як зміцнення їх позицій та просування нового іміджу.

Подальшим шляхом посилення взаємодії між бібліотеками, музеями й архівами може бути організація блогів, форумів, віртуальних дискусій для обговорення кращих практик та інновацій. Перспективним напрямом взаємодії бібліотек, музеїв, архівів в умовах розвитку електронних комунікацій вбачається створення партнерської моделі, що базується насамперед на інтеграції інформаційних ресурсів, інформації, знань; організації спільних конференцій, семінарів; проведення занять з підвищення кваліфікації для працівників зазначених установ; створення віртуальної наукової лабораторії для дослідників із музеїв, архівів, бібліотек.

Розвиток зв'язків бібліотек з архівами та музеями потребує врахування особливостей діяльності кожної з установ, формування в них розуміння взаємної корисності. Формування постійних і тимчасових зв'язків

і взаємозв'язків на одному або на різних рівнях розвитку компонентів системи створює умови для переходу на вищий рівень її організації.

Таким чином, можна зробити висновок, що:

1. У зарубіжній практиці широкого розвитку набуло розгортання співробітництва бібліотек, музеїв та архівів щодо створення електронних ресурсів; організації освітніх заходів; проведення спільних наукових досліджень. Бібліотеки, музеї, архіви одержують можливість вчитися працювати разом на основі різних підходів, використовуючи потенціал фахівців своїх установ.

2. Важливим аспектом посилення взаємодії бібліотек з архівами та музеями є розвиток бібліотечних музеїв. Їх створення на засадах кооперації та партнерства сприятиме розвитку не тільки бібліотеки, а й музеїв та архівів, що створить умови до формування якіснішого соціально-комунікаційного простору.

3. Спектр шляхів взаємодії бібліотек, музеїв, архівів постійно розширюється. Цьому сприяють загальнокультурні процеси, які охоплюють усі інститути пам'яті людства.

4. До основних шляхів поглиблення співробітництва бібліотек, музеїв та архівів слід віднести: інтеграцію інформаційно-ресурсної складової в електронному середовищі; співпрацю у справі поцифрування культурного надбання; формування спільних баз даних із загальним доступом та рівними правами користування; розробку й реалізацію спільних освітніх програм; організацію цілісних підрозділів у вигляді двох інших закладів по відношенню до себе; створення місцевих і регіональних організацій або спільнот, до яких входитиме якомога більша кількість архівних, бібліотечних та музейних установ.

Розгортання взаємодії музеїв, бібліотек, архівів сприятиме економії матеріальних ресурсів; розширенню можливостей для пошуку додаткового фінансування спільних проєктів; зростанню якості електронних збірань, їх збагаченню; розширенню доступу до цифрових об'єктів, що становлять культурну спадщину; інтелектуалізації електронного середовища.

Зазначене потребує поглибленого вивчення аспектів взаємодії музеїв, бібліотек, архівів в Україні в сучасній системі соціальних комунікацій.

Список використаних джерел

1. Библиотека, музей, архив: создания единого информационного ресурса. Проблемы и решения / Смирнов В. Н., Палей Д. Э., Курчинский Д. Н.

[и др.] // Восьмая Междунар. конф. «Крым-2001», Судак. Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества. – Тр. конф. – Т. 1. – М. 2001. – С. 388–392.

2. *Кулешов С. Г.* Архів, бібліотека, музей: спроба інтеграції на засадах комунікаційного підходу / С. Г. Кулешов // Студії з архівної справи та документознавства. – 2009. – Т. 17. – С. 29–31.

3. *Майстрович Т. В.* Библиотеки, архивы, музеи: понятийный ряд / Т. В. Майстрович // Библиотековедение. – 2000. – № 3. – С. 16–22.

4. *Матлина С.* Нужны ли библиотекам музейные подразделения? О библиотеках-музеях и мемориальных библиотеках / С. Матлина // Библ. дело. – 2007. – № 18. – С. 3–6.

5. *Микитенко А.* Електронна бібліотека «Культура України» / А. Микитенко // Бібл. планета. – 2011 (№ 51). – № 1. – С. 5.

6. *Bradley M.* Collaboration between libraries, archives and museums: Essential for maintaining relevance in the Digital Age / M. Bradley // Journal of the American Society for Information Science and Technology. – 2010. – V. 58, № 14. – P. 2205–2225.

7. *Huvila I.* Navigators, Debaters or Information Architects? How Library, Museum and Archive Professionals Perceive their Role in the Future Society / I. Huvila // Information in e-Motion : BOBCATSSS 2012. 20 th International Conference on Information Science, Amsterdam, 23–25 January 2012. – P. 190–195.

8. *Higgs E.* Integration of Libraries, Museums and Archives [Electronic resource] / Edward Higgs // History and Electronic Artefacts. – Oxford : Oxford University Press, 1998. – P. 207–224. – Mode of access: <http://alexia.lis.uiuc.edu/>. – Title from the screen.

9. *Martin R.* Cooperation and Change: Archives, Libraries and Museums in the United State [Electronic resource] / Robert Martin // World Library and Information Congress: 1–9 August 2003, Berlin, Germany. – Mode of access: <http://archive.ifla.org/>. – Title from the screen.

УДК 021.4:004.738.1www

Галина Булахова,

мол. наук. співроб. НЮБ НБУВ

ВИСТАВКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ У РЕКЛАМНІЙ СТРАТЕГІЇ БІБЛІОТЕК

У статті висвітлюється виставкова діяльність бібліотек, охарактеризовано види виставок, наведено приклади онлайн-виставок.

Ключові слова: електронна виставка, електронні технології, бібліотека, веб-простір, рекламування.

На сьогодні реклама відіграє важливу роль у житті будь-якої бібліотеки, так як виступає інструментом оповіщення реальних і потенційних користувачів про послуги й продукти, які нею надаються, створює привабливий образ бібліотеки, збільшує ступінь доступності її ресурсів. Щоб привернути інтерес до конкретних видань і допомогти користувачам орієнтуватися у фонді бібліотеки, необхідно їх рекламувати. Це стосується і різних бібліотечних заходів і послуг. Застосування рекламних засобів робить бібліотечне обслуговування більш ефективним, сприяє підвищенню активності користувачів, допомагаючи в задоволенні їхніх потреб.

На сьогодні є актуальним рекламування бібліотекою нових послуг, пов'язаних з електронними технологіями. Як показує практика, незважаючи на величезний попит користувачі часто не знають про них і, як наслідок, неефективно використовують. Кількість людей, зацікавлених у дистантному використанні ресурсів бібліотеки й отриманні бібліотечних послуг дистанційно, істотно зростає. Для них важлива якість віртуальної довідки, яка надається бібліотекою, можливість вести діалог з бібліотекарем, іншими користувачами бібліотеки, одержувати на сайті інформацію про літературні новинки, події культурного життя тощо. Бібліотека при цьому розширює звичні межі, бере активну участь у формуванні культурно-інформаційного простору, позиціонує себе як важливий елемент його інфраструктури та як провідний експерт у галузі соціально-культурної політики.

У цьому контексті особливого значення набуває представництво у віртуальному просторі бібліотечних установ, адже бібліотека, як сучасний

інформаційний центр, виступає одним із базових елементів формування інформаційного суспільства. Інтернет – один із провідних сучасних каналів комунікації, який забезпечує, по-перше, високі темпи циркуляції інформаційних потоків; по-друге, діє перманентно і в режимі реального часу, що має особливе значення в умовах безпрецедентно швидкого в історії людства старіння інформації; по-третє, практично не обмежує обсяг інформації, що передається, і форму її надання (відео, аудіо, текст, графіка, будь-яка комбінація перерахованих елементів), нарешті – інформація залишається і може нагромаджуватися в генеральному сховищі інформації в значних обсягах. Прагнення до ефективного використання інформаційного потенціалу бібліотек, їх «підключення» до інформаційної мережі світової комунікації, необхідність розширення спектра віртуальних бібліотечних послуг вимагають наразі присутності бібліотек в інтернет-просторі [1].

На сьогодні особливе місце в арсеналі засобів рекламного впливу займають виставки, які надають широкі можливості демонстрації рекламованих виробів для встановлення прямих контактів з користувачами. Виставкова діяльність – це один з найбільш актуальних напрямів у роботі будь-якої бібліотеки. Виставки залишаються найпопулярнішим і одним із базових засобів доведення інформації до користувачів бібліотек. Особливо ефективні виставкові заходи в поєднанні з комплексом супутніх рекламних заходів, а саме: рекламною кампанією в пресі, проведенням презентацій, прес-конференцій, круглих столів, зустрічей з фахівцями тощо. Тому в науковій літературі цим питанням приділяється значна увага як вітчизняними, так і закордонними науковцями. У статтях К. Лобузіню, С. Моїсеєвої, О. Ястребової, С. Матліної, Е. Кузнецової, Н. Збаровської висвітлено теоретичні й практичні питання. Проблема організації віртуальних виставок займали І. Торлін, Н. Збаровська, М. Алфьоров та інші дослідники.

На сьогодні фахівці пропонують класифікувати виставки за такими ознаками:

- за статусом – самостійні або такі, що супроводжують масові заходи;
- за змістом – універсальні, галузеві, тематичні, персональні;
- за цільовим призначенням – на допомогу навчальному процесу, для підвищення
  - загальноосвітнього й загальнокультурного рівня;
  - за часом публікації й надходження до бібліотеки – виставки нових книг, добірки
  - за різні роки, виставки «забутих книг»;

- за терміном функціонування – постійні, довготривалі, тимчасові;
- за видами видань – книжкові, інших видів видань (журнальні або газетні);
- декількох видів одночасно (комплексні), нових носіїв інформації (CD-ROM, платівки, мікрофільми, відеокасети та ін.);
- конструкційні – ординарні, планшети, вітрини;
- за підставами для проведення з ініціативи бібліотекарів, за пропозиціями користувачів бібліотеки, на замовлення установ і підприємств [2]. На думку В. Вяткіної, на сьогодні існує 73 види виставок. І це не межа. Вони постійно вдосконалюються бібліотекарями-практиками, які шліфують майстерність виставкової роботи. На світ з'являються нові ідеї і, відповідно, нові види виставок.

Наведемо приклади деяких форм сучасних виставок.

Виставка-реклама. Рекламу бібліотеки і її можливостей зазвичай представляють постійні або тимчасові експозиції публікацій про історію її створення. Демонстрація раритетів, ілюстративних матеріалів про етапи розвитку бібліотеки, відгуки користувачів і гостей та інші матеріали завжди зацікавлюють відвідувачів. Роботу бібліотечних науковців і дослідників рекламують видання бібліотеки.

Виставка-вікторина передбачає наявність запитань вікторини та експозицію літератури, за допомогою якої читачеві пропонується відповісти на питання цієї вікторини. Питання повинні бути різної категорії складності, що враховують категорію читачів, на яку розрахована виставка. Повинне бути присутнім звернення до читача із запрошенням взяти участь у вікторині. Наприклад, можна використовувати виставку-вікторину для реклами бібліотечних послуг: вказати, що літературу з теми виставки можна отримати на домашній комп'ютер (де і на яких умовах), інформувати про наявність сценаріїв заходів з цієї теми, дати заявки на проведення наступної виставки-вікторини тощо.

Виставка-вернісаж передбачає демонстрацію картин або репродукцій. Вернісаж супроводжується експозицією літератури про художників-авторів, творчість місцевих художників, про цей напрям у мистецтві, повинно бути більше площі для експонування робіт, використовується більше світла, цитат, антуражу. Складність цієї виставки полягає в різноманітності ілюстративного матеріалу, здатності бібліотекаря, використовуючи драпірування, зберегти індивідуальність кожної ілюстрації.

Виставка-діалог – діалог двох точок зору, двох авторів. Представляється література авторів з діаметрально протилежними точками зору з цієї теми, питання, проблеми. Читачі можуть висловити свою думку

з цього питання за допомогою олівця і паперу (надається така можливість безпосередньо на виставці).

Виставка-роздум (роздуми). Повинна бути тема, цікава для читачів певної групи або широкої аудиторії, необхідна наявність декількох різних точок зору з цього питання, теми, текстового звернення до читачів з пропозицією взяти участь в обговоренні цього питання, теми. Найбільш глобальні, актуальні теми виставок рекламуються в засобах масової інформації.

Експрес-виставка – це позапланова оперативна виставка, пов'язана з виникненням актуальної теми, статті, цікавої публікації. За формою може бути будь-якою, головне привернути увагу. Заголовки можуть бути, наприклад, такими: «Зверніть увагу!», «Преса б'є тривогу!», «Гаряча тема!».

Виставка-досьє – виставка документів, свідчень, творів з якоїсь справи або питання. З їх допомогою читачеві надається можливість самостійно визначити свою позицію й оцінку.

Виставка-імпульс повинна спонукати до дії. Починатися словами «Зупинись...», «Бережись.», «Не нашкодь.» тощо. Матеріали, представлені на виставці, повинні також носити емоційний, яскравий, непересічний характер.

Виставка-діорама виділяє частину з цілого, що має відбиватися у назві та оформленні. Наприклад, «Сталінградська битва на тлі Великої Вітчизняної війни», «Імпресіонізм як напрям мистецтва ХХ ст.» [3].

Усі види виставок просто неможливо перерахувати. Більш детально зупинимося на виставках з використанням мультимедійних технологій. На сучасному етапі розвитку застосування інформаційно-комунікаційних технологій дає змогу впроваджувати в бібліотеках нову форму виставкового експонування документів – **віртуальну (онлайн, електронну) виставку**. Це – умовно не обмежений у часі та просторі захід, який реалізується за рахунок інтернет-ресурсів, у межах якого бібліотека має можливість розмістити текстову інформацію, графічне, аудіо- або відео-зображення експонатів, що розкривають зміст виставки.

На сучасному етапі виставкова діяльність бібліотек була й залишається важливою складовою бібліотечного обслуговування. Тому бібліотеки, потрапивши до віртуального інформаційного середовища, спробували відразу ж пристосувати цей вид бібліотечної послуги до нових реалій. Організуючи виставки, бібліотека прагне бути відкритою, щоб фонди були доступні не тільки тим, хто має можливість відвідувати їх щодня, але й віддаленим користувачам. Тому одним з нових і пріоритетних напрямів

є організація **віртуальних виставок**. Метою організації віртуальних виставок є розширення можливостей інформаційного простору, створеного бібліотекою за допомогою нових інформаційних технологій, які сприяють формуванню сучасного іміджу бібліотеки.

З приводу віртуальних виставок вдало висловлюється С. Моїсєєва. Віртуальна книжкова виставка – це публічна демонстрація в мережі Інтернету за допомогою засобів веб-технологій віртуальних образів, спеціально підібраних і систематизованих товарів друку та інших носіїв інформації, а також загальнодоступних електронних ресурсів рекомендованим віддаленим користувачам бібліотеки для огляду, ознайомлення і використання [4].

Словник дає таке визначення терміна «електронна виставка» – це спосіб реклами й демонстрації компанією своєї продукції, робіт чи послуг з метою подальшої їх реалізації [5].

Віртуальні виставки є досить новим явищем на українському ринку бібліотечних та інформаційних послуг. Під цим поняттям різні фахівці розуміють і презентацію книг в електронному форматі Power Point, і електронну виставку повністю оцифрованих видань, і повні цифрові авторські колекції творів. Але найчастіше використовується термін «віртуальна книжкова виставка», коли говорять про виставку, розміщену на сайті бібліотеки. Так, Н. Збаровська під віртуальною виставкою розуміє електронну виставку в форматі PowerPoint – електронної презентації. Вона пропонує таку виставку при відповідному звуковому оформленні й наявності мультимедійного проєктора застосовувати як ілюстративний матеріал на комплексних заходах: літературних вечорах, днях інформації [6].

Зокрема, слід звернути увагу, що електронна виставка є синтезом традиційного (книжкового) і новітнього (електронного) способів подання інформації. Переваги віртуальної виставки очевидні: по-перше, вона практично не має обмежень за обсягом, мобільна, компактна, зручна у використанні, довговічна. По-друге, електронне видання є більш привабливим для сучасного користувача.

Особливості подання інформації в електронному вигляді диктують певні вимоги до бібліотечних виставок в електронному форматі. Для зорового комфорту користувача під час роботи з інформацією в електронному вигляді необхідно продумати яскравість об'єкта, контрастність зображення, розмір шрифту, кольорову гаму. Ілюстрований матеріал на екрані (обкладинки книг, ілюстрації, розвороти, карти) повинні супроводжуватися текстовою інформацією (цитати, бібліографічний опис, анотації тощо). Внутрішня структура виставки може бути органі-

зована за принципом гіпертексту, який передбачає, що користувач може перервати лінійне читання в місці посилання, подивитися іншу частину тексту, що читається, або навіть зовсім інший текст, а потім продовжити читати з місця переривання. Такий підхід дає змогу користувачам переглядати текст, орієнтуючись на свої смаки, рівень володіння темою і поставлені завдання [3].

На сьогодні виставкова діяльність бібліотек повинна бути зручна для сприйняття користувачем у веб-просторі і може містити такі різновиди інформації:

- візуальні (зображення обкладинки, оцифровані частини книги: передмова, вступ тощо);
- бібліографічні дані (бібліографічний запис + шифри фонду бібліотеки, що представляє виставку);
- аналітичну інформацію (анотації, реферати до видань, рецензії, відгуки читачів тощо);
- оцифровані частини книги (розділи, найцікавіші витримки тощо);
- посилання на повні тексти книги, якщо вони доступні в бібліотеці або в мережі Інтернет [7].

Таким чином, віртуальні виставки надають широкий спектр можливостей для користувачів виставкової діяльності. Організатори можуть популяризувати бібліотечні фонди й рекламувати бібліотеку, а відвідувачі – задовольняти свої інформаційні потреби.

Головними чинниками, що визначають ефективність популяризації документів, представлених у вигляді книжкової віртуальної виставки, є:

- рівень розробки експозиції;
- досконалість технологій, використаних для створення виставки;
- інформаційне навантаження;
- термін розміщення на сайті.

Водночас використання в бібліотечній практиці віртуальних виставок потребує вирішити ряд проблем, які неможливо вирішити традиційними методами, а саме:

- забезпечення збереження документів;
- оперативність організації виставки й можливість постійного її поновлення новими документами;
- представлення документів у потрібній кількості назв;
- необмеженість терміну експонування документів;
- можливість перегляду змісту окремих документів, зокрема збірників наукових праць та ілюстрацій;
- розкриття змісту представленого видання за допомогою анотації;

- представлення документів, які відсутні у фондах певної бібліотеки, але мають певне значення для розкриття заданої теми;
- можливість дистанційного перегляду виставки без відвідування бібліотеки в будь-який час [8].

Основні етапи підготовки віртуальних виставок такі ж, як і для традиційних експозицій: відбір документів, визначення структури, компонування матеріалу, оформлення текстів та ілюстрацій. Користування виставкою має бути зручним і зрозумілим. Структурування документів не обов'язково має відповідати правилам компонування матеріалу, прийнятим для традиційних виставок. Документи можуть бути розташовані не тільки за розділами, а й за абеткою, хронологією або іншими ознаками, що, у свою чергу, спрощує процес організації виставок.

Віртуальні виставки можуть бути створені як доповнення до реальних експозицій. Перехід до віртуальних виставок можна здійснити з першої сторінки веб-сайту бібліотеки (рубрика «Віртуальні виставки»), що, безперечно, говорить про значущість цієї форми інформування. Бібліотечний опис документів може бути винесено в окремий список і дублюватися на веб-сторінках, присвячених окремим розділам, що містять також історичну довідку, оглядову інформацію про видання, декілька зображень його обкладинок, титульних сторінок. На тематичних віртуальних виставках документи систематизуються за абеткою і, крім бібліографії та ілюстративного матеріалу, тут можна ознайомитися зі змістом збірників, які стосуються означеної теми, та авторською анотацією [2].

Таким чином, відвідувачі віртуальної виставки можуть отримати повну інформацію за темою, що цікавить, без поспіху, часових або географічних обмежень наочно ознайомитися з інформаційним ресурсом та одержати іншу додаткову інформацію.

Так, наприклад, у Національній бібліотеці Великобританії розроблено нову й перспективну технологію, яку із захопленням прийняли відвідувачі – це так звана «перевертати сторінки». Суть її в тому, що зазвичай найцінніші експонати виставок зберігаються в скляних вітринах і розкриті на окремих сторінках, що не дає змоги ознайомитися з документом більш детально: розглянути ілюстрації, прочитати фрагменти тексту, ознайомитися зі змістом. Усе це можна перебороти за допомогою анімації та оцифровки тексту. У користувачів з'явилася можливість розглядати недоступні експонати на екрані звичним способом, перегортаючи сторінки, а не пересуваючи у вертикальній площині за допомогою курсору [9].

Розглянемо виставкову діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (рис. 1). У НБУВ на сторінках інформаційного ресурсу «Історико-культурні фонди» започатковано створення архіву електронних книжкових виставок до знаменних дат, тематичного та фактографічного характеру. Усі електронні виставки поєднані єдиним дизайном, мають зручну навігаційну структуру для перегляду представлених експонатів. До виставок налагоджено доступ як зі сторінок окремих фондоутримувачів спеціалізованих фондів, так і з окремої сторінки «Електронні виставки» у хронологічному порядку. Кожна виставка має стислу візуальну й текстову інформацію про зміст події або теми, яким присвячена віртуально обраний документ [10].

Відповідно до даних дослідження, проведеного відділом програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж, середньодобові показники відвідувань електронних виставок становлять від 466, а кількість звернень до ресурсу – 91 210. Отже, кількість відвідувань зростає.

Електронні виставки	
	
2012	
	<p><i>є оригінальним та своєрідним графічним кінолітописом, який через творчість окремих художників знайомить нас з кінематографічним репертуаром окресленого періоду, а також наочно демонструє тісний взаємозв'язок двох мистецтв – плакатної графіки і кіно.</i></p>
	<p>УНІК - науково-дослідна установа, що існувала в Києві при Наркомосі У-СРР у 1922–1936 рр., хоча історія інституту чітко поділяється на два періоди: до середини 1931 р., коли відбувався справжній розквіт книгознавчих досліджень, і після цього, коли вся енергія нових співробітників реорганізованого інституту була спрямована на нищівну критику роботи попередників.</p>

Рис. 1. Електронні виставки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Отже, одним із напрямів електронної виставкової діяльності наукової бібліотеки є розкриття фондів, інформаційного потенціалу установ. Це сприяє популяризації як колекцій акумульованих бібліотеками, так і діяльності бібліотек загалом.

Варто зазначити, що додатковою формою реклами в інтернет-просторі фондів можна вважати інформування про виставки – як віртуальні, так і реальні експозиції – засобами соціальних медіа. Зазначимо, що більшість національних бібліотек світу та значна частина великих бібліотек, мають власні акаунти в соцмережах – найбільш популярними є Twitter, Facebook, Flickr, Blogspot, «ВКонтакте». Повідомлення на сторінках соцмереж про виставки може супроводжуватися фотоматеріалами. Звісно, таке повідомлення не дублює повністю і не може замінити реальну чи віртуальну виставку на офіційному сайті бібліотеки. Водночас істотною перевагою представлення виставкової діяльності в соцмережах є не лише поширення інформації, а й інтерактивний характер зазначеної інформації. Ідеться по те, що користувачі соцмереж мають можливість залишати коментарі, тобто стають учасниками інформаційного процесу. Для прикладу можна розглянути фотозвіт на сторінці Facebook Національної юридичної бібліотеки (НЮБ) (http://www.nbuv.gov.ua/nyub/gdpp/2012_14.pdf) про виставку з музейної колекції «Українська вишивка» «Подарунки Президентам України» ФПУ (рис. 2) [11].

Рис. 2. Виставка з музейної колекції «Українська вишивка» «Подарунки Президентам України» ФПУ

Не менш показовим є представлення на сторінках НЮБ і СІАЗ матеріалів виставки «Політична карикатура США» (рис. 3), що була організована в жовтні в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського напередодні президентських виборів у США 2012 р. Одно-

часно в приміщенні Фонду Президентів України бібліотеки відбулася лекція американського вченого в галузі державного управління, професора Саймінського університету прикладних наук (штат Міннесота, США) Д. Шульца на тему: «Барак Обама та Міт Ромні: президентські вибори 2012 р.». Ця актуальна тема була посилена аналітичними матеріалами СІАЗ й опитуваннями користувачів щодо перспектив майбутніх виборів. Варто зазначити, що ця проблема викликала інтерес користувачів.

Рис. 3. Виставка «Політична карикатура США»

Отже, віртуальні комунікації і веб-можливості є обов'язковою умовою конкурентоспроможності бібліотек. У цьому контексті віртуальні виставки стають невід'ємною складовою їхньої виставкової діяльності. Такі експозиції можуть бути самостійною формою розкриття і популяризації фондів, вони є ефективним інструментом залучення користувачів до бібліотеки, засобом створення її позитивного іміджу.

Список використаних джерел

1. *Бондаренко В.* Розвиток веб-сайтів бібліотек як інструменту управління інформаційними потоками / В. Бондаренко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України

ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – К., 2011. – Вип. 30. – С. 176.

2. Полтавська обласна універсальна наукова бібліотека ім. І. П. Котляревського : веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://library.pl.ua/resursi/nashi_vidannja/mali_formi_bibliotechnoi_roboti. – Назва з екрана.

3. Соціокультурна діяльність бібліотек: Сучасний підхід до організації як інструменту управління книжкових виставок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.vsmu.edu.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=53&Itemid=53 – Назва з екрана.

4. *Лобузін К.* Шляхи інтеграції бібліотечної діяльності до онлайн-ового середовища / К. Лобузін // Вісн. Кн. палати. – 2012. – № 7. – С. 30.

5. *Панкратов Ф.* Рекламная деятельность [Электронный ресурс] / Ф. Панкратов. – Режим доступа: http://www.center-nlp.ru/library/s55/nlp/pankratov.html?print_version=true&current_book_page=8. – Загл. с екрана.

6. *Збаровская Н.* Что такое выставочная деятельность библиотек [Электронный ресурс] / Н. Збаровская. – Режим доступа: <http://lib.1september.ru/2006/13/7.htm>. – Загл. с екрана.

7. Віртуальна книжкова виставка в бібліотеці // Луганська обласна універсальна наукова бібліотека ім. О. М. Горького : веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.library.lg.ua/ukr/kollegam_metod.php?filename. – Назва з екрана.

8. Книжкова виставка: сучасні тенденції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zounb.zp.ua/node/620>. – Назва з екрана.

9. Выставочная деятельность: традиции и новации // Центральная городская детская библиотека им. А. М. Горького : веб-сайт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://detlib.nnov.ru/node/17>. – Загл. с екрана.

10. *Лобузін К.* Технології організації знанневих ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності : монографія / К. Лобузін. – К., 2012. – С. 192.

11. Громадська думка про правотворення. Бюлетень оперативних матеріалів на базі аналізу правової електронної інформації [Електронний ресурс] / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Нац. юридична б-ка. – 2012. – 14 (32). – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/nyub/gdpp/2012_14.pdf – Назва з екрана.

УДК 027.53(477.42):93

Ірина Приймак,
аспірантка НБУВ

ЖИТОМИРСЬКА ПУБЛІЧНА БІБЛІОТЕКА: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ

У статті висвітлюються питання створення однієї з перших на Волині публічних російських бібліотек.

Ключові слова: бібліотека, Російська імперія, історія бібліотечної справи.

XIX ст. в історії імперської Росії позначилось низкою позитивних подій в освітньому та культурному житті країни. Це, зокрема, стосується створення в губернських містах мережі публічних бібліотек, які у своєму розвитку пройшли два періоди: 1) час до 60-х років XIX ст., коли бібліотеки виникали з ініціативи приватних осіб; 2) після 60-х років – адміністративний період, у який було засновано більшу частину таких бібліотек [1, с. 259]. Саме в другий період були відкриті найбільші публічні бібліотеки в Україні: 1865 р. – у Кам'янці-Подільському, 1866 р. – у Києві, Харкові, Житомирі, 1872 р. – Херсоні, 1877 р. – у Чернігові [6, с. 10].

Метою цього пошуку є більш детальне вивчення історії створення Житомирської російської публічної бібліотеки – однієї з перших на Волині.

Її історія сягає далекого 1866 р., коли 10 (23) квітня в присутності багаточисленної публіки, яка складалась з осіб усіх станів, здійснено молебень із освяченням води [8, с.11] та було урочисто відкрито бібліотеку в губернському місті Житомирі. До того часу найбільшою бібліотекою в місті була бібліотека Першої житомирської чоловічої гімназії, яка станом на 1866 р. нараховувала «4534 твори у 9486 томах російською, польською, французькою, німецькою, латинською, грецькою та італійською мовами; 204 назви періодичних видань у 2459 томах, а також 47 атласів і 105 географічних карт» [2, с. 24]. Крім того, існували бібліотека католицької духовної семінарії, а також приватні книжкові колекції відомих житомир'ян – лікаря Е. Галле, єпископа Боровського, а також Й. Собкевича, Е. Венжа, В. Гурського, К. Коморницького.

Активні перемовини щодо відкриття публічних бібліотек розпочалися ще в першій половині XIX ст., проте часом появи мережі публічних

бібліотек можна впевнено назвати другу половину того ж століття, оскільки саме тоді вони масово відкривалися не лише у великих губернських, а й у земських і повітових містах.

У 60-х роках XIX ст. Житомир нічим не виділявся серед інших губернських міст. Його населення, за різними джерелами, становило від 30 до 40 тис. осіб, тут були і поляки, і росіяни, євреї, татари, німці. Усе це – населення, яке мало між собою занадто мало спільного, майже нічого, так характеризував Житомир В. Боцяновський у своїй праці «Публічна бібліотека в Житомирі (з приводу її 25-річчя)» [1, с. 260]. Найбільш освіченим було польське населення міста, а також чиновники, що приїздили з великоруських губерній. Вони швидко засвоювали польську мову, звичаї, для них потрібне було відповідне товариство, відповідні розваги... [1, с. 261]. Отже, у Волинській губернії активно поширювалась польська культура та звичаї, з якими і намагалася боротися російська влада. Важливу роль у цьому процесі, до речі, відіграло заснування публічних бібліотек. Саме вони мали на меті підтримати та розвинути освіту на засадах російської народності [8, с. 3]. Цю ідею висловив у своєму листі від 11 квітня 1864 р. до волинського губернатора М. Черткова генерал-губернатор південно-західного краю М. Анненков. Він також просив відшукати кошти на відкриття бібліотеки в Житомирі.

У результаті перемовин на найвищому державному рівні було вирішено відкрити три бібліотеки в південно-західному краї та виділити на їх утримання 9 тис. руб., а надалі, протягом трьох років, щорічно виділяти ще від 1 до 2 тис. руб. Більше того, М. Чертков звернувся до житомирської громади з проханням сприяти відкриттю бібліотеки та, за можливості, жертувати кошти на її заснування.

Одночасно зі збором коштів розроблявся примірний статут бібліотеки, що відображав основні засади її діяльності. Нарешті, 5 липня 1865 р., його було офіційно затверджено міністром внутрішніх справ.

Основні положення статуту наводить дослідник І. Рудченко у своїй роботі «Десять років Житомирської Російської публічної бібліотеки (1866–1876)»:

- бібліотека створюється під безпосередньою опікою генерал-губернатора;
- складається з російськомовних книжок;
- її членами є особи, які щорічно вносять не менше 5 руб., а пожиттєвими членами-засновниками – особи, які одноразово пожертвували 100 руб.;
- завдує бібліотекою розпорядчий комітет, що складається з п'яти

осіб (з 1869 р. до складу комітету введено шостого представника – директора міської гімназії);

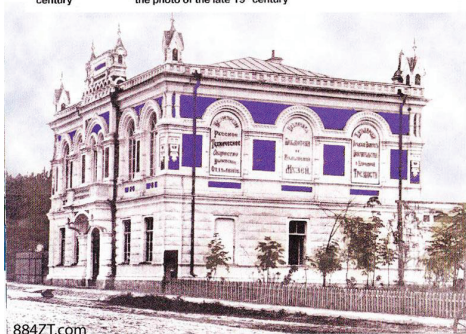
– бібліотека має щорічно скликати збори, на яких заслуховується звіт про її роботу; звіт друкується в міських губернських відомостях;

– право користуватися бібліотекою має все доросле населення (з 14 років), але можливість безоплатного доступу до книжок та періодичних видань надається лише членам бібліотеки; з інших осіб беруть плату за користування її послугами [8].

15 жовтня 1865 р. волинський губернатор скликав засідання, у якому брали участь засновники бібліотеки, де було обрано розпорядчий комітет. 22 жовтня того самого року відбулося його перше засідання, на якому розглянуто питання початкового облаштування бібліотеки, що тривало до квітня 1866 р. У цей час укладаються «Додаткові правила бібліотеки», які 3 лютого 1866 р. затверджує губернатор.

З часу свого заснування бібліотека розміщувалася в одному з флігелів губернаторського будинку на вулиці Київській [4, с. 16], а в нове, спеціально пристосоване приміщення вона переїхала приблизно через 30 років – у 1897 р. Для цього збудували двоповерхову муровану будівлю на Пушкінській вулиці (рис.). На першому поверсі розташовувалося книгосховище, кімната для абонементів, квартира для сторожа бібліотеки, на другому – читальна зала та музей, який саме почав формуватися [9, арк. 3]. Нині тут обласна бібліотека для дітей.

- Будинок Публічної бібліотеки на Пушкінській вулиці. Пам'ятка архітектури (1897) знімок кінця XIX ст.
- Здание Публичной библиотеки на Пушкинской улице. Памятник архитектуры (1897). – снимок библиотеки конца XIX ст.
- The building of the public library on Pushkinska Street. An architectural relic of the 19th century the photo of the late 19th century

884ZT.com

Рисунок

Книжковий фонд публічної бібліотеки м. Житомир спочатку був небагатим і нараховував усього 2223 книги – популярні наукові книжки,

художні твори російських письменників, деякі історичні твори. Користувалися ними 610 читачів. Читальню відвідували лише 59 осіб [5, с. 18].

До 1867 р. бібліотека в м. Житомир, як і інші публічні бібліотеки південно-західного краю, перебувала в підпорядкуванні Міністерства народної освіти, а з 1867 р. – Міністерства внутрішніх справ. У 1871 р. до адміністративного нагляду додався нагляд з боку духовенства [3, с. 30].

Таким чином, публічна бібліотека м. Житомир має майже 150-річну історію. За цей час вона переїхала у велике сучасне приміщення на Новому бульварі (1979) та значно розширила свої фонди. У 1937 р. (рік утворення Житомирської області) бібліотека отримує статус обласної і стає інформаційно-методичним та координаційним центром з питань бібліотекознавства та бібліографії для бібліотек усіх систем і відомств області. Розпорядженням голови Житомирської обласної державної адміністрації від 22.11.2007 р. № 393 «Про присвоєння обласній універсальній науковій бібліотеці Житомирської обласної ради імені Олега Ольжича» бібліотеці було присвоєно ім'я О. Ольжича – нашого земляка, учасника українського визвольного руху, визначного громадсько-політичного діяча, вченого, поета і публіциста [7].

Список використаних джерел

1. *Боцяновський В.* Публичная библиотека в Житомире (По поводу её 25-летия) / Владимир Боцяновский // Киевская старина, 1891. – т. 34. – С. 254–283.

2. *Карліна О. М.* Бібліотеки на Волині в першій половині XIX ст. / О. М. Карліна // Діяльність бібліотек по збереженню культурної спадщини і відродження духовності народу : матеріали Всеукраїнської наук.-краєзн. конф. до 130-річчя Житомирської обласної наукової універсальної бібліотеки 23–25 травня 1996 р. / відп. ред. Костриця М. Ю. – Житомир : ВКФ «Поліграфіка», 1996. – С. 23–24.

3. *Карліна О. М.* Становлення і розвиток Житомирської публічної бібліотеки та її культурно-освітній потенціал у XIX – на початку XX ст. / О. М. Карліна // Наук. вісн. Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Секція: Історичні науки. – 2008. – № 11. – С. 29–35.

4. *Костриця М. Ю.* Обласна наукова бібліотека: сторінки історії / М. Ю. Костриця // Діяльність бібліотек по збереженню культурної спадщини і відродження духовності народу : матеріали Всеукраїнської наук.-краєзн. конф. до 130-річчя Житомир. обл. наук. універсальної б-ки

23–25 травня 1996 р. / відп. ред. М. Ю. Костриця. – Житомир : ВКФ «Поліграфіка», 1996. – С. 15–17.

5. *Пивоваров В. А.* Скарбниця знань (130 років Житомирській обласній універсальній науковій бібліотеці) / В. А. Пивоваров // Діяльність бібліотек по збереженню культурної спадщини і відродження духовності народу : матеріали Всеукраїнської наук.-краєзн. конф. до 130-річчя Житомирської обл. наук. універсальної б-ки 23–25 травня 1996 р. / відп. ред. М. Ю. Костриця. – Житомир : ВКФ «Поліграфіка», 1996. – С. 17–19.

6. *Радзівіло А. А.* З історії публічних бібліотек України у другій половині XIX ст. – першому десятиріччі XX ст. (З архівних матеріалів) / А. А. Радзівіло // Історія бібліотечної справи в Україні : зб. наук. пр. – Київ, 1995. – Вип.1. – С. 9–15.

7. Розпорядження голови Житомирської обласної державної адміністрації від 22.11.2007 № 393 «Про присвоєння обласній універсальній науковій бібліотеці Житомирської обласної ради імені Олега Ольжича» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL:<http://www.zhitomir-region.gov.ua/docs.php>. – Дата доступу: 7.07.2012. – Назва з екрана.

8. *Рудченко І.* Десять лет Житомирской Русской публичной библиотеки (1866–1876) / Иван Рудченко. – Житомир : Губернская типография. – 1876. – 55 с.

9. Центральний державний історичний архів України у Києві, ф. 442, оп. 657, спр. 57.

УДК 021.89:351.83:331.07(100)МОП

Володимир Зуб,

в. о. завідувача відділу довідково-консультаційної допомоги НЮБ НБУВ

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА З ПИТАНЬ ОХОРОНИ ПРАЦІ В БІБЛІОТЕКАХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН: ДОКУМЕНТОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлюються питання особливості розвитку законодавчих актів з питань охорони праці, а також досвід держав Європейського Союзу та його застосування в законодавчій базі України і бібліотечних установах.

Ключові слова: закони, підзаконні акти, нормативно-правові акти, Державний нормативний акт про охорону праці (далі – ДНАОП), ратифікація, Міжнародна організація праці (далі – МОП).

У нашій молодій державі вже давно виникла гостра необхідність у проведенні наукового дослідження у зв'язку з відсутністю специфічної, на рівні держави, так і галузевої законодавчої бази з питань охорони праці в структурних підрозділах, службах бібліотечних установ України для поліпшення санітарно-технічних та гігієнічних заходів, покращання умов праці, зниження рівня технологічної дисципліни та пониження причин, що спричиняють виникнення гострих профзахворювань. Законодавство України про охорону праці складається з основних законів України, підзаконних актів та нормативно-правових актів, що регламентують правові відносини у сфері охорони праці. Оскільки в Міністерстві культури і туризму України та Міністерстві освіти, молоді та спорту України, а також у Національній академії наук України не розроблено ДНАОП галузі – Правила охорони праці для співробітників бібліотек України – служби з охорони праці бібліотечних установ користуються ДНАОП загальнодержавного користування для складання своїх нормативних актів [3]. Службі охорони праці бібліотек самотужки (зважаючи на свою базову підготовку, професіоналізм, практичний стаж роботи в цій системі) доводиться розробляти свої положення, інструкції, проводити навчання і перевірку знань співробітників, посадових осіб та поліпшувати організацію системи керування охороною праці в бібліотеках України.

Аналіз фахових видань Росії, України з бібліотечної справи, зокрема в бібліотекознавстві, книгознавстві, історіографії, джерелознавстві, документознавстві та архівознавстві таких відомих фахівців, як Л. Хавкіна,

С. Добрусіна, Ю. Нюкша, О. Пермінова, Ю. Столярова, Н. Каліберда, Г. Новікова, О. Гальченко, Г. Юхимець, Г. Ковальчук, В. Пашкова, С. Кулешов, М. Слободяник, О. Онищенко, Л. Дубровіна, В. Омельчук, Т. Ківшар, І. Матяш, В. Горовий, дає підстави говорити про те, що в них мало уваги приділяється висвітленню питань з охорони праці, умов праці читачів, бібліотечних працівників та їх соціальний захист [1].

Сьогодні основною тенденцією сучасного розвитку України є спрямованість державної політики на забезпечення та закріплення світових цінностей у всіх сферах суспільного життя. Україна йде шляхом адаптації чинного законодавства про охорону праці до законодавства ЄС у цій сфері. Удосконалення системи керування охороною праці обумовлено станом охорони праці та його негативними наслідками, які склалися у всіх без винятку галузях народного господарства України, а тому в цьому зв'язку велике значення має вивчення, аналіз та пошук шляхів застосування міжнародного досвіду щодо поліпшення умов і підвищення безпеки охорони праці. Для вдосконалення чинного законодавства України з охорони праці, поліпшення його стану в бібліотеках України необхідно використовувати зарубіжний досвід держав ЄЕС.

Відповідно до ст. 19 Закону України «Про Міжнародні договори України», чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [11, с. 540].

На сьогодні Україною ратифіковано більшість основних міжнародних та європейських документів у сфері прав людини, зокрема Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Конвенція про захист прав людини та основних свобод, Європейська соціальна хартія (переглянута). Крім того, Українською державою ратифіковано велику кількість конвенцій Міжнародної організації праці, що регулюють право людини на працю та її охорону [13].

МОП – одна з найдавніших міжнародних організацій, до основ напрямів діяльності якої належать:

– участь у міжнародно-правовому регулюванні праці шляхом розроблення та ухвалення міжнародних актів (конвенцій і рекомендацій) з питань умов праці та побуту працівників;

– розроблення та здійснення міжнародних цільових програм, спрямованих на вирішення важливих соціально-трудоових проблем (зайнятість, умови праці тощо);

– надання допомоги державам-членам МОП в удосконаленні національного трудового законодавства, професійно-технічної підготовки працівників, поліпшенні умов праці тощо шляхом здійснення міжнародних програм технічного співробітництва, проведення дослідних робіт та видавничої діяльності.

Сьогодні в національних основних законах, підзаконних актах та нормативно-правових актах враховуються вимоги такої принципової конвенції МОП у сфері охорони праці, як Конвенція про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів № 159 (ратифіковано 06.03.2003), а також активно вивчається можливість приєднання України до міжнародних норм з дотримання сучасних вимог щодо виробничого середовища, безпеки та гігієни праці (Конвенції № 152, № 155, № 161) [13].

Тому необхідно згадати, що до найважливіших документів Європейського Союзу, які закріплюють вимоги та стандарти у сфері охорони праці, належать:

– Директива Ради «Про впровадження заходів для заохочення вдосконалень у сфері безпеки і охорони здоров'я працівників під час роботи» від 12 червня 1989 р. № 89/391/ЄЕС [3];

– Директива Ради «Про мінімальні вимоги щодо безпеки і охорони здоров'я в робочих зонах» від 30 листопада 1989 р. № 89/654/ЄЕС [4];

– Директива Ради «Про мінімальні вимоги щодо безпеки і охорони здоров'я при застосуванні робочого обладнання працівниками під час роботи» від 30 листопада 1989 р. № 89/655/ЄЕС [5];

– Директива Ради «Про мінімальні вимоги безпеки та охорони здоров'я при використанні працівниками засобів індивідуального захисту на робочому місці» від 30 листопада 1989 р. № 89/656/ЄЕС [6];

– Директива Ради «Про зближення законодавств держав-членів щодо засобів індивідуального захисту» від 21 грудня 1989 р. № 89/686/ЄЕС [7];

– Директива Ради «Про мінімум вимог до забезпечення знаків безпеки та гігієни праці» від 24 червня 1992 р. № 92/58/ЄЕ [8].

Крім того, МОП, активно працюючи в Україні з початку 90-х років ХХ ст., уже здійснила проекти, пов'язані з аналізом стану соціальної політики (спільно зі Світовим банком), кризового стану ринку праці в Україні (1995), розвитком соціального партнерства.

Протягом 20 років існування незалежної Української держави МОП надавала і продовжує надавати допомогу Кабінету Міністрів України

в експертній оцінці законопроектів, ознайомленні урядовців, представників профспілок і роботодавців з міжнародними стандартами статистики праці та її національною систематизацією.

За роки незалежності Україною було прийнято велику кількість нормативно-правових актів різного рівня, спрямованих на збереження та відновлення здоров'я і працездатності людини в процесі трудової діяльності, де було враховано основні вимоги конвенцій і рекомендацій Міжнародної організації праці та стандарти деяких директив Ради ЄС щодо безпеки і гігієни праці та виробничого середовища. Так, у Законі України «Про охорону праці», який є найважливішим та основоположним актом законодавства про охорону праці, враховані основні вимоги конвенцій і рекомендацій Міжнародної організації праці, що належать до сфери безпеки, гігієни праці та виробничого середовища [9, с. 4–5].

Національне законодавство з охорони праці багатьох країн орієнтовано на застосування вимог міжнародних трудових норм при регулюванні трудових відносин, ураховує вимоги та рекомендації щодо формування та проведення політики у сфері охорони праці на різних рівнях управління. Тому важливим напрямом удосконалення вітчизняного законодавства з охорони праці є наближення його до міжнародних стандартів і вимог Міжнародної організації праці, зафіксованих у її конвенціях і рекомендаціях [13]. Конвенція МОП № 155 проголошує основні принципи діяльності органів з охорони праці, де головним координатором зусиль є держава. Міжнародна практика демонструє, що тільки держава зможе подати узгоджений характер їх діям, визначити роль підприємства (організації) в забезпеченні сприятливих умов праці.

Більшість з головних вимог цієї конвенції вже знайшли своє впровадження у законодавчих актах з охорони праці України. Серед них:

- право обов'язкового інформування робітників про умови праці, наявність на робочих місцях шкідливих і небезпечних виробничих чинників, можливі наслідки їх впливу на здоров'я [9, с. 5];
- робітник має право відмовитися від виконання роботи в ситуації, небезпечній для його життя і здоров'я, або за наявності загрози життю і здоров'ю інших людей; робітнику гарантується захист від переслідувань і звільнення з роботи в таких випадках [9, с. 4–5; 14, с. 10].

У колективних договорах усіх бібліотек України більшість з головних вимог цієї Конвенції МОП № 155 уже знайшли своє впровадження.

Аналіз міжнародного досвіду показує, що, починаючи із 70-х років ХХ ст., від використання компенсаційного механізму шляхом надання пільг і компенсацій за роботу в небезпечних і шкідливих умовах праці

поступово відійшли. Йому було протиставлено забезпечення економічної зацікавленості роботодавця у створенні безпечних і здорових умов праці.

Захист робітників від конкретних небезпек вирішується за допомогою розробки та впровадження норм і стандартів. Головним чином вони використовуються в найбільш небезпечних видах діяльності.

В усіх країнах Західної Європи метою перших трудових законів, установлених майже 100 років тому, був захист здоров'я робітників. З роками заходи з охорони праці в країнах Європи значно змінились. Сьогодні завданням охорони праці є не тільки підтримка здоров'я робітників, обмеження робочого часу для роботи у шкідливих умовах праці, заборона використання праці дітей, молоді і жінок на деяких видах діяльності, але й привертання уваги на психологічні аспекти і психічний стан людей на робочих місцях.

Спільною ознакою багатьох систем керування охороною праці є наявність державних органів управління, спеціальних служб (організацій) на підприємствах, громадських формувань з охорони праці [15, с. 47].

Державні органи управління охороною праці створені у всіх країнах: Австрія – комісія з охорони праці при Міністерстві соціального управління; Іспанія – Вища рада з безпеки та гігієни праці; США – Національне управління з безпеки праці та управління з охорони праці; Франція – Вища рада з попередження нещасних випадків; Фінляндія – Міністерство соціального забезпечення та охорони здоров'я; Японія – Департамент норм праці. Керування охороною праці здійснюють комітети, центри, фонди та інші спеціальні організації [10, 17, с. 35–37; 18, с. 20–29; 19].

Питання охорони праці і здоров'я працівників є невід'ємною частиною стратегій країн ЄЕС.

Найцікавішим є досвід Великобританії, Німеччини, Швеції.

Серед розвинутих країн особливо привабливим для України є досвід Німеччини, де система керування охороною праці у виробничих сферах, так і в національних бібліотеках складалася поступово із середини минулого сторіччя.

Сьогодні Федеральна конституція встановлює вимоги підприємствам щодо забезпечення умов праці, гідних людини, а держава піклується про захист працюючих на виробництві.

Згідно з Конституцією Німеччини законодавче регулювання питань охорони праці є компетенцією федерації і регламентується системою федеральних законів, за допомогою яких встановлюють розраховані

на тривалий термін основні цілі у сфері техніки безпеки і гігієни праці та визначають найважливіші шляхи і методи для досягнення цих цілей [19].

Організація охорони праці в Німеччині має подвійний характер, що є її відмінною рисою. Нормативна база з охорони праці в Німеччині складається з двох головних складових: державне регулювання; (правила, статuti, накази) щодо запобігання нещасним випадкам на виробництві товариств зі страхування від нещасних випадків.

Правила із запобігання нещасним випадкам на виробництві розробляють, підтверджують і контролюють їх виконання товариства зі страхування, але обов'язково погоджують із державними органами. Ці правила є стандартами з охорони праці з мінімально необхідними вимогами щодо дотримання техніки безпеки і гігієни праці, які забезпечують запобігання нещасним випадкам на виробництві і професійним захворюванням.

Промисловий статут Німеччини зобов'язує всіх роботодавців забезпечувати безпеку праці, а Імперський статут – усіма можливими засобами берегти робітників від нещасних випадків та забезпечити ефективну першу допомогу.

У документах німецьких бібліотек (статутах, правилах, наказах) використовуються стандарти, вимоги з Промислового та Імперського статутів Німеччини з питань охорони праці щодо дотримання техніки безпеки і гігієни праці, які забезпечують запобігання нещасним випадкам на виробництві і професійним захворюванням, де профспілки разом з товариствами зі страхування від нещасних випадків проводять плідну роботу щодо попередження та вчасного відшкодування потерпілим бібліотекарям.

Охорона праці у Швеції регулюється прийнятим у 1978 р. законом про виробниче середовище [16, с. 70–71].

Національне управління безпеки праці та здоров'я (підпорядковується Міністерству праці) розробляє та затверджує укази про виробниче середовище, які конкретизують положення вищезазначеного закону.

Швеція – одна з високорозвинутих, демократичних, благополучних та багатих країн: безкоштовна освіта, правильне розподілення витрат – доходів країни та високий рівень життя громадян. Розквіт держави – передумови благополуччя функціонування національних бібліотек. Їх досконалість у плані архітектурного будівництва та технологічних процесів робіт бібліотечних працівників сприяє забезпеченню безпечних умов праці. Згідно із законом про виробниче середовище, дирекція бібліотек створює та несе персональну відповідальність за безпеку охорони праці бібліотекарів та пожежну безпеку, збереження бібліотечних фондів.

Самі шведські працівники дуже відповідальні за виконання як своїх посадових бібліотечних вимог, так і з питань виробничої санітарії, гігієни праці. Держава гарантує їм високі посадові оклади і пенсії та в разі необхідності – страхові поліси від зазнаних травм або нещасних випадків.

Для України особливо цінним є досвід Швеції щодо залучення громадських організацій до фінансування наукових досліджень у сфері охорони праці [16, с. 71].

В усіх європейських країнах створені спеціальні державні органи, покликані забезпечувати реалізацію законодавства з охорони праці, техніки безпеки, видавати відповідні правила і стандарти, координувати роботу в цій сфері всіх державних органів і неурядових установ.

Цікаво те, що у всіх розвинутих країнах роботодавців, залежно від кількості працюючих, призначає відповідального з охорони праці або створює відповідну службу на підприємстві. Ці служби є самостійними структурними підрозділами підприємств, які здійснюють обстеження умов праці, вивчають вплив режимів праці і відпочинку на здоров'я працюючих, на основі аналізу одержаних даних виконують прогнози щодо ймовірності професійних захворювань тощо.

Важливе місце у сфері забезпечення безпечних та здорових умов праці в країнах Європейського Союзу посідають організації трудящих (найчастіше всього це профспілкові організації). Слід зазначити, що функції та повноваження організацій трудящих у питаннях охорони праці різних європейських країн значно різняться. Як правило, функції та повноваження представницьких органів визначається в їх відносинах з роботодавцями. Вони визначаються трьома основними моментами: правом на одержання інформації і дачу консультацій, правом стежити за дотриманням норм у сфері безпеки і гігієни праці всередині і поза підприємством, правом накладати заборону або відмовлятися від згоди на рішення, прийняті роботодавцем у цій сфері. Останнє право було надано представникам трудящих у ФРН, Нідерландах і Люксембурзі [12, с. 121].

У Франції, Бельгії, Нідерландах і в деяких скандинавських державах, де діяльність служб охорони праці охоплює великий відсоток працівників, важливу роль у наданні фінансової підтримки і технічної допомоги відіграють системи страхування. Треба зазначити, що у всіх європейських країнах порушення правил техніки безпеки й інших правил охорони праці призводить до дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової (майнової), а також кримінальної відповідальності у вигляді штрафу або тюремного ув'язнення. Так, кримінальні кодекси багатьох країн містять спеціальну статтю (або кілька статей), що встановлює відпові-

дальність за порушення правил охорони праці, у ряді випадків досить значну, наприклад, згідно з КК Італії (ст. 437), – до 10 років ув'язнення. У деяких країнах за порушення правил з охорони праці допускається кримінальна відповідальність (штраф) щодо юридичної особи (корпорації) [12, с. 123].

Як було зазначено вище, в усіх європейських країнах створені спеціальні державні органи, покликані забезпечувати реалізацію чинного законодавства з охорони праці, техніки безпеки, видавати відповідні правила і стандарти, координувати роботу в цій галузі всіх державних органів і неурядових установ та основною спільною ознакою цього законодавства ЄЕС є те, що обов'язки щодо забезпечення належного рівня безпеки праці, проведення профілактичної роботи щодо запобігання виникнення нещасних випадків на виробництві або професійним захворюванням покладено на роботодавця. На відміну від України, основна увага приділяється роботі щодо запобігання виникненню нещасних випадків виробничого характеру та профілактики професійних захворювань, а не відшкодування їх наслідків.

Вищезазначений досвід з цього питання більше стосується виробничої сфери охорони праці зарубіжних країн, але через їх призму вже застосовані в невиробничій сфері народного господарства України – бібліотечних установах України, а саме: в положеннях, інструкціях, наказах, колективних договорах, пам'ятках бібліотек, де використані такі заходи, норми, правила і стандарти: відповідальність роботодавця за охорону праці; дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову (майнову), а також кримінальну відповідальність роботодавця та співробітників; медичне обслуговування працівників; вихід на пенсію; примусове звільнення; прийняття на роботу; соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві; деякі профілактичні заходи щодо безпеки праці; поліпшення системи навчання та перевірки знань з охорони праці, перепідготовки посадових осіб та інших працівників, зайнятих на роботах, зазначених у переліку робіт з підвищеною небезпекою; медичних оглядів; уповноважених з техніки безпеки (громадських інспекторів); роль профспілок; встановлення тісної співпраці і партнерських відносин з місцевою владою; зайнятість інвалідів; впровадження та використання бібліотечними працівниками засобів індивідуального захисту на робочому місці; забезпечення, використання знаків безпеки та гігієни праці під час роботи; державне фінансування будівництва, реконструкції та перехід від традиційних до онлайн-методів роботи бібліотек.

Водночас фінансування у сфері охорони праці в бібліотеках України, як у цілому в державі, спрямовується переважно на подолання наслідків небезпечних умов праці, а не на запобігання їм та на профілактичні заходи.

Підтвердженням цього є остаточна ліквідація у 2001 р. фондів охорони праці на державному, регіональному та галузевому рівнях та переорієнтація вкладання коштів до Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві, які досі не спрямовуються на профілактичні заходи.

До цього часу не впроваджений досвід зарубіжних країн щодо недержавних (спонсорських або коштів самих працівників) фондів виробничого середовища.

Крім того, у бібліотечних установах України дуже малий відсоток державного фінансування на охорону праці, на відміну від промислових підприємств, так як специфіка працівників охорони праці бібліотек відрізняється від працівників виробничих сфер як за формою, так і по суті питань з охорони праці. Недостатність державного фінансування, як великих, так і малих бібліотечних установ України, дає підстави та приводить до порушень охорони праці та техніки безпеки, нещасних випадків, аварій та трагедій.

Підсумовуючи викладене щодо зарубіжного досвіду із забезпечення здорових та безпечних умов праці і поліпшення санітарно-технічних та гігієнічних заходів та його часткове впровадження в законодавчу базу (законів, підзаконних актів та нормативно-правових актів) України, можна констатувати те, що вже давно постала проблема в розробці Правил охорони праці для працівників бібліотек, так як поряд з удосконаленням технологій, автоматизацією процесів і застосуванням інших напрямів, що полегшують працю, практично на кожному робочому місці існують негативні фактори, що створюють загрозу для здоров'я, а в деяких випадках – і для життя працюючої людини. Умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, робота машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам нормативних актів про охорону праці. Ці фактори безпосередньо стосуються і виробничих умов, що формуються під час виконання робіт у бібліотечних установах України.

У зв'язку з цим на порядку денному визріло завдання для фахівців у проведенні наукового дослідження щодо пошуку шляхів створення законодавчої бази з питань охорони праці для працівників бібліотек для забезпечення процесу регулювання соціально-трудова відносин у сфері охорони праці щодо забезпечення безпеки праці, створення

основних вимог та умов безпечного використання різних систем: вентиляції та кондиціонування повітря, освітлення, а також вимог: безпечної експлуатації приміщень, перебування в читальних залах, механізмів, ліфтів, електрообладнання, електроустановок, транспорту, вантажно-розвантажувальних робіт, експлуатації стележного обладнання, безпечного використання каталогів, виробничої санітарії тощо.

Крім здійснення перегляду законодавчих та нормативних актів з питань охорони праці, з метою урахування вимог нормативних документів Європейського Союзу однією з особливостей поліпшення організації робіт та безпеки праці, взаємодій служб охорони праці, здійснення контролю та підвищення ефективності прийняття рішень з питань охорони праці в національних бібліотеках є нагальна потреба перспективи створення Єдиної автоматизованої інформаційної системи з охорони праці в НБУВ НАН України.

Зважаючи на вищевказані особливості покращання охорони праці в бібліотечних установах пропоную своєчасним та необхідним створення та відкриття державного підприємства Головного навчально-методичного центру при Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського з безкоштовної підготовки та перепідготовки фахівців охорони праці та пожежної безпеки, електромонтерів, ліфтерів для всіх бібліотек України. Зменшення фінансового напруження та перспектива поліпшення рівня навчання з перевірки знань з питань охорони праці та енергобезпеки на цих курсах навчально-методичного центру стало б великим поштовхом для забезпечення та реалізації працівниками бібліотек України конституційного права на здорові і безпечні умови праці.

Список використаних джерел

1. *Володин Б. Ф.* Всемирная история библиотек / Б. Ф. Володин. – 2-е изд., доп. – СПб. : Профессия, 2004. – 432 с.
2. Про впровадження заходів для заохочення вдосконалень у сфері безпеки і охорони здоров'я працівників під час роботи : Директива Ради № 89/391/ЄЕС // Official Journal L 183, 29/06/1989, P. 1.
3. Директива Ради № 89/654/ЄЕС «Про мінімальні вимоги щодо безпеки і охорони здоров'я в робочих зонах» // Official Journal L 393, 30/12/1989, P. 1.
4. Директива Ради № 89/655/ЄЕС «Про мінімальні вимоги щодо безпеки і охорони здоров'я при застосуванні робочого обладнання працівниками під час роботи» // Official Journal L 393, 30/12/1989, P. 13.

5. Директива Ради № 89/656/ЄЕС «Про мінімальні вимоги безпеки та охорони здоров'я при використанні працівниками засобів індивідуального захисту на робочому місці» // Official Journal L 393, 30/12/1989, P. 18.
6. Директива Ради № 89/686/ЄЕС «Про зближення законодавств держав-членів щодо засобів індивідуального захисту» // Official Journal L 399, 30/12/1989, P. 0018–0038.
7. Директива Ради № 92/58/ЄЕС «Про мінімум вимог до забезпечення знаків безпеки й/або гігієни праці» // Official Journal L 245, 26/08/1992, P. 23.
8. Закон України «Про охорону праці» (нова редакція) від 14 жовтня 1992 р. № 2694-ХІІ. – К. : Основа, 2003. – 56 с.
9. Закон о безопасности и гигиене труда США: пер. с англ. – М. : МИОТ, 1993. – 56 с.
10. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. № 1906-IV // Відом. Верховної Ради. – 2004. – № 50. – С. 540.
11. *Ізюта П. О.* Правове регулювання охорони праці в умовах ринкової економіки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Харків, 2008. – 177 арк.
12. Конвенции и рекомендации, принятые Международной организацией труда : в 2-х т – Женева : Международное Бюро Труда, 1991. – Т. 1. – 1160 с.; Т. 2. – 2248 с.
13. *Котов Є. В.* Механізм формування та реалізації державного управління охороною праці : дис. ... канд. екон. наук : 08.02.03 / НАН Інститут економіки промисловості. – Донецьк, 2002. – 200 арк.
14. *Лобанов Д.* Шведские модели / Д. Лобанов // Охрана труда и социальное страхование. – 2000. – № 2. – С. 70–71.
15. *Матти Тохка.* Инспекция в области безопасности и гигиены труда / Тохка Матти // Охрана труда. Информ.-аналит. бюлл. ВЦОПТ. – 1997. – № 4. – С. 35–37.
16. Организация и управление в области охраны труда в Японии // Охрана труда. Информ.-аналит. бюлл. ВЦОПТ. – 1997. – № 2. – С. 20–29.
17. *Роук В. Д.* Социальная защита: управление условиями и охраной труда (опыт зарубежных стран). – М. : Наука, 1992. – 240 с.
18. *Теро-Юока Кивихарью.* Практический опыт по организации охраны труда на уровне предприятия Финляндии / Кивихарью Теро-Юока // Охрана труда. Информ.-аналит. бюлл. ВЦОПТ. – 1997. – № 4. – С. 31–33.
19. *Svane-Mikkelsen J.* The library system in Denmark / J. Svane-Mikkelsen. – Copenhagen, 1997. – P. 16.

Розділ III

**РОЗВИТОК КНИГОЗНАВЧОЇ ДУМКИ
В РОСІЙСЬКІЙ ДЕРЖАВНІЙ БІБЛІОТЕЦІ
– ДО 150-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ**

УДК 069(470–25)“18”

Елена Иванова,

ученый секретарь, начальник управления
научной и методической деятельности Российской
государственной библиотеки (РГБ), канд. ист. наук

К 150-ЛЕТИЮ ОТКРЫТИЯ МОСКОВСКОГО ПУБЛИЧНОГО И РУМЯНЦЕВСКОГО МУЗЕЕВ

В статье раскрываются предпосылки создания первого публичного музея Москвы, организационная структура этого учреждения, формы и способы формирования коллекций. Характеризуется деятельность Московского публичного и Румянцевского музея как культурного и просветительного центра страны.

Ключевые слова: Румянцевский музей, Московский публичный музей, Дашковский музей, Н. Румянцев, Е.Ковалевский, Н. Исаков.

Весной 1862 г. в «Московских ведомостях» появилось давно ожидаемое жителями города объявление: «С воскресенья, 6-го мая, залы Публичного Музея в бывшем доме Пашкова будут открыты посетителям для обозрения» [1]. Это событие, по свидетельству современников, стало «самым знаменательным из текущих явлений московской жизни» [2]. Открылся первый по-настоящему общедоступный музей Москвы. Строго говоря, он не был первым музеем Первопрестольной. К моменту его появления существовала и Оружейная палата, и Дом бояр Романовых. Некоторые из многочисленных московских коллекционеров разрешали обозревать свои собрания, хотя круг допускаемых к ним посетителей, безусловно, был ограничен. (Известны примеры основания частных музеев, но их век обычно был недолог.) В середине XIX в. все больше привлекали публику кабинеты Московского университета, а его библиотека выполняла функции общедоступной библиотеки города ввиду отсутствия таковой. Существовали библиотеки и при других учебных заведениях, и при книжных магазинах. Но все эти собрания не могли удовлетворить все возрастающую потребность в доступном для всех культурном и научном центре. В течение первой половины XIX в. число проектов создания в Москве общедоступного музея и библиотеки возрастало, однако не получало воплощения. На фоне общественного подъема конца 50-х – начала 60-х годов нерешенный вопрос о публичном музее встал

с особой остротой. При этом необходимость его существования начинает обосновываться со всё более широких позиций. На страницах прессы тех лет можно встретить немало рассуждений и о необходимости воспитания всего общества (в частности, посредством музеев), и об ответственности самого общества за развитие образования и науки.

Первое упоминание в печати Дома Пашкова как возможного места размещения нового московского музея появилось, вероятно, в начале 1857 г. [3]. В 1857–1858 гг. была предпринята попытка создания общедоступного музея на базе университетских коллекций. Предложение Московского университета, поддержанное бывшим тогда попечителем Московского учебного округа Е. Ковалевским, было продиктовано не только целью открыть наконец общедоступное культурное учреждение, но и необходимостью для университета получить дополнительные аудитории, переместив принадлежавшие ему коллекции в другое здание. В Москве был дом, на который университет мог претендовать для решения своих проблем, – Дом Пашкова, занимаемый в это время IV гимназией. Она получила на покупку и перестройку данного здания заем от университета, но к концу 50-х годов долг выплачен не был, и в ближайшем будущем его погашение не представлялось возможным. В связи с этим было предложено возвратить университету сам дом, с выплатой последним гимназии суммы, достаточной для обустройства ее в другом, более скромном помещении. Разрешение от министра народного образования было получено, но никаких дополнительных средств для воплощения этой идеи выделено не было. У самого же университета на тот момент не хватило средств на покупку для гимназии подходящего дома.

К этому проекту вновь обратился сменивший Е. Ковалевского на посту попечителя Московского учебного округа Н. Исаков. С 1859 г. он разворачивает крупномасштабную кампанию, пытаясь заручиться как поддержкой представителей государственных структур, так и частных лиц, выясняя возможность передачи отдельных экспонатов и коллекций из других учреждений. Поворотным моментом в деле основания первого публичного музея Москвы стало знакомство Н. Исакова летом 1860 г. с докладной запиской заведовавшего Румянцевским музеем в Петербурге В. Одоевского.

Музеум графа Н. Румянцева, переданный после смерти своего основателя его братом государству, влачил в это время жалкое существование. Речь шла даже не об отсутствии возможности пополнения коллекций, а об угрозе физического уничтожения собрания, размещавшегося

в разрушающемся от времени здании. В 1860 г. В. Одоевский предпринял очередную попытку спасти музей. В составленной им записке предлагалось три варианта вывода музея из кризисного состояния: перевод музея в Москву, с тем чтобы он положил основание Московской публичной библиотеке (с продажей принадлежавших ему домов в Петербурге и покупкой на эти деньги дома в Москве); передача всего музея (и зданий, и коллекций) одному из ученых обществ; ассигнование музею необходимой для восстановления его зданий суммы (с обязанностью для него выплатить ее в течение нескольких лет) [4]. Назначенная для освидетельствования домов музея комиссия пришла к выводу, что дальнейшее существование музея в том состоянии, в котором он находится, невозможно. Однако «простейшим и удобнейшим средством» решения проблемы она сочла передачу рукописей и книг Румянцевского музея в Публичную библиотеку, а остальных коллекций в Эрмитаж, что означало полную ликвидацию этого учреждения [5]. Не известно, как решилась бы судьба музея, если бы не деятельное вмешательство попечителя Московского учебного округа, обращения которого в самые разные инстанции склонили чашу весов в пользу варианта, предусматривающего перевод музея в Москву. Решение о переводе Румянцевского музея не изменило, а, скорее, расширило планы Н. Исакова, чей замысел создания в Москве публичного музея был поистине грандиозен и в чем-то перекликался с проектами начала XIX в. членов Румянцевского кружка В. Вихмана и В. Аделунга по созданию всеобъемлющего национального музея [6]. В записках Н. Исакова, которые он направлял московскому генерал-губернатору, министру императорского двора, императрице Марии Александровне, основание музея предстает «важнейшей потребностью Москвы» и делом государственного значения [7]. В плане Н. Исакова как будто переплелись все выдвигаемые ранее, но так и не воплощенные проекты создания в Первопрестольной общедоступных музеев (русских давностей, художественного, естественно-научного) и публичной библиотеки. В состав нового учреждения должны были войти Румянцевский музей, коллекции Московского университета, частные коллекции, надеялся он и на то, что император соизволит передать в московский музей какое-либо число книг из загородных дворцов и хотя бы 20–30 картин из складов в Таврическом дворце [8].

Следует отметить, что Румянцевский музей был ценен не только своими коллекциями. При передаче музея государству братом Н. Румянцева вместе с собранием были переданы и два дома в Петербурге, с тем чтобы как они сами, так и доход с них употреблялся не на что иное, как

на содержание музея. Вырученные после продажи этих домов деньги смогли бы обеспечить, хоть и в малой степени, существование музея и в другом городе. Известие о возможном переносе Румянцевского музея сдвинуло дело с мертвой точки. Московским генерал-губернатором было принято решение о ежегодном выделении музею 3 тыс. руб. серебром из городских доходов, о своем желании содействовать московскому музею сообщили великие княгини Елена Павловна и Ольга Николаевна, некоторые частные лица. Было дано разрешение на объявление надбавки на каждый номер «Московских ведомостей». Н. Исакову пришлось приложить еще немало усилий, чтобы, обойдя все бюрократические препоны, довести дело до конца. О нем вспоминают не так часто, как о Н. Румянцеве, хотя вклад Н. Исакова в дело основания Московского публичного музея позволяет считать его одним из основателей этого учреждения.

По утвержденному в 1862 г. положению музей имел довольно сложную организацию: под одной крышей и под единым управлением находились Румянцевский музей, сохранявший «всю свою целость, отдельность и наименование», и Московский публичный музей, образовавшийся из различных кабинетов и коллекций, «как приобретаемых в собственность, так равно и вверяемых ему только на общественное пользование различными лицами». Особое место (как в плане финансирования, так и в плане управления) в музее занимали коллекции, принадлежавшие Московскому университету [9]. Требование положения о сохранении «целости» Румянцевского музея плохо сочеталось с возможностью его дальнейшего роста, тем более под одной крышей с Московским публичным. По сути, если считать эти музеи разными учреждениями, то говорить можно лишь о пополнении коллекций Московского публичного музея и консервации Румянцевского в неизменном виде по переносе его в Москву. Но более верным кажется взгляд на них как на единое целое. (Далее в тексте при упоминании музея автор использует единственное число или часть официального названия).

Одним из важнейших пунктов положения был тот, по которому предписывалось доставлять в Московский публичный музей «по одному экземпляру всего, что в России печатается, гравировается и литографируется, по какому то ни было ведомству» [10]. Это распоряжение поднимало библиотеку музея на новый, очень высокий уровень, обеспечивая стабильное приращение ее фондов. К сожалению, это было единственной гарантией дальнейшего роста музея: деньги на пополнение собраний музея государством не выделялись вплоть до 1912 г. [11]. Средства же самого музея, на которые он мог совершать покупки, были чрезвычайно

скудны. Основным источником пополнения коллекций музея на всем протяжении его существования были дары: от частных лиц, учреждений, научных и художественных обществ. Социальный состав его жертвователей был очень разнообразен: ученые, сановники, купцы, крестьяне, гимназисты. Как отмечалось в одном из журналов, «в создании и обогащении Музея принимали участие лучшие люди страны... частный почин и общественная инициатива положили основу и вскормили это учреждение, а поэтому Музей воистину может считаться предметом нашей национальной гордости» [12]. (Приобретение крупных собраний с личного разрешения императора уплатить за них из сумм государственного казначейства было, скорее, исключением из правил. Подобные поступления, сделанные по личному распоряжению императора, будь то покупка или передача из другого учреждения, рассматривались в отчетах музея как дар, в связи с чем как сам император, так и члены императорской фамилии, нередко назывались в числе первых и значительнейших жертвователей).

В первые годы в московском музее сложилось восемь отделений:

- 1) рукописей и редких книг; 2) печатных книг (собственно библиотека); 3) изящных искусств и давностей; 4) христианских давностей; 5) минералогическое; 6) зоологическое; 7) нумизматическое; 8) этнографическое [13].

Сложная структура музея обуславливалась несколькими причинами. Во-первых, фундаментом московскому музею послужили разнообразные коллекции пришедшего из Петербурга Румянцевского музея. В Москву пришло не только само собрание Румянцева, но и неосуществленные проекты грандиозного национального музея членов его кружка В. Вихмана и В. Аделунга, подхваченные Н. Исаковым. «Общерусский национальный» характер музея подразумевал комплектование его отделений преимущественно отечественными памятниками, что, впрочем, не исключало наличие в его собрании и памятников «иностранных», призванных дать общее представление о развитии мирового искусства или быте жителей самых отдаленных уголков Земли. Но главное, что повлияло как на первоначальную структуру музея, так и на его дальнейшее развитие, – это заинтересованность широких кругов общества в существовании того или иного отделения. В Москве возникли отделения, не существовавшие в петербургском музее (например, отделение изящных искусств или отделение христианских давностей). Основание музея в Москве было вызвано не необходимостью изменить положение Румянцевского музея, а ответом на местные потребности.

Произошло не простое перенесение коллекций из одного города в другой: в Москве было создано принципиально иное учреждение, с установкой превращения его в крупный культурный центр. Позже, в конце XIX в., М. Веневитинов напишет: «Как яркое свидетельство глубокого сознания русским обществом своих просветительных задач, как первый пример общественного почина в сохранении драгоценных сокровищ прошлого и настоящего, Румянцевский музей только в Москве нашел благодарную почву для выполнения своего прямого назначения» [14]. Общественная поддержка выражалась не только в пополнении собрания музея. Известнейшие ученые и коллекционеры принимали непосредственное участие в работе музея: описании коллекций, их оценке, реставрации и даже, через участие в деятельности Совета музея, решении вопросов его дальнейшего развития. (Среди прочих можно назвать И. Забелина, Ф. Буслаева, Д. Ровинского, Н. Баснина и др.).

Преобразования во внутреннем составе музея происходили на протяжении всего периода его существования, менялся состав и наименование его подразделений. Коллекции музея пополнялись стремительно, что достаточно скоро привело к проблемам с их размещением. Уже в 1864–1865 гг. «за недостатком помещения в зданиях музея» и «по причине большего удобства для преподавания» минералогический и зоологический кабинеты университета были перенесены в здание последнего [15]. Нумизматическое отделение в 1860-х годах вошло в состав отделения изящных искусств и давностей. После образования в 1867 г. Дашковского этнографического музея, вошедшего в состав Московского публичного и Румянцевского музея, в последнем значилось семь отделений: рукописей и славянских старопечатных книг; библиотека; изящных искусств и давностей; давностей доисторических, христианских и русских; Дашковский этнографический музей; иностранной этнографии и минералогическое. (Со временем два этнографических отделения были объединены в одно, предметы по русской и иностранной этнографии составили в нем соответствующие отделы). В 1899 г. из-за прогрессирующей проблемы с помещениями советом музея было принято решение о передаче минералогического собрания на хранение университету (с сохранением собственности на него за музеем) [16]. Это решение было воплощено в жизнь в 1900 г. [17].

В начале XX в. музей состоял из пяти отделений: библиотека, отделение рукописей, отделение изящных искусств, этнографическое, отделение давностей. Сокращение их числа не было следствием угасания учреждения, его структура с годами приобретала более строгий и упорядоченный

вид. По сравнению с поступившей в начале 60-х годов коллекцией Румянцевского музея к 1912 г. количество экспонатов его отделений увеличилось в десятки, а некоторых – и в сотни раз [18]. Каждое из отделений достигло размеров, соответствующих уровню самостоятельных профильных учреждений. Собрания Московского публичного и Румянцевского музея были исключительны по своему энциклопедическому составу, и в этом отношении музей являлся единственным подобным учреждением. В начале XX в. самое полное в стране собрание по российской этнографии находилось в Москве, в Дашковском этнографическом музее, входившем в состав Московского публичного. Библиотека не только не знала себе равных в Москве, но и была второй по величине общедоступной библиотекой страны после Императорской публичной библиотеки в Санкт-Петербурге. (Первенство последней было обусловлено не только более ранним моментом возникновения, но и несоизмеримо большей финансовой поддержкой правительства). Отделение давностей, хотя и утратило к этому времени то значение, которое имело в 60–70-е годы, и, безусловно, уступало своими коллекциями Историческому музею, обладало рядом поистине уникальных экспонатов, отсутствовавших в собраниях крупнейших профильных музеев. Что же касается собрания по «иностранной археологии», то лишь коллекция Московского публичного музея в рассматриваемый период могла, при обеспечении благоприятных условий дальнейшего развития, заложить в Москве основу фундаментального собрания по этому направлению [19]. Отделение изящных искусств, задумывавшееся изначально как собрание копий, которое могло бы дать представление о развитии трех основных направлений изящных искусств – архитектуры, скульптуры и живописи, превратилось в самобытнейший и значительный музей оригинальных произведений искусства. Наибольшего расцвета достигли два его отдела – картинная галерея и гравюрный кабинет. При этом в картинной галерее обозначилась некоторая «специализация»: русская живопись XVIII – первой половины XIX в. и старая западноевропейская живопись. («Явление Христа народу» А. Иванова, «Портрет В. Державиной» В. Боровиковского, «Кружевница» В. Тропинина, «Автопортрет» К. Брюллова, «Сватовство майора» П. Федотова, «Чаепитие в Мытищах» В. Перова – вот лишь немногие из шедевров русской живописи, украсивших залы Румянцевского музея. Познакомиться же с основными школами западноевропейской живописи в Москве можно было лишь в его стенах).

За 50 лет пребывания в Москве музей превратился в общепризнанный культурный центр, один из крупнейших и известнейших музеев России.

Как говорилось в одном из приветствий по случаю этой даты, «невероятно тяжелые условия жизни не помешали ему заслужить высокую общественную признательность и занять почетное место в истории русской культуры» [20]. В связи со своим юбилеем музей получил более 300 приветственных телеграмм, в том числе и от императора, который желал музею навеки поддерживать «славу одного из величайших русских рассадников знания во благо истинного просвещения» [21].

Изначально работа музея строилась на основе изучения передового отечественного и зарубежного опыта. К началу же XX в. и сам музей начал приобретать характер своеобразного научно-методического центра, отвечая на запросы родственных ему учреждений. В него обращались за рекомендациями при устройстве школьных и иных музеев, Дашковский музей послужил образцом для ряда провинциальных музеев и Этнографического отделения Русского музея. И. Цветаев и Н. Романов стояли у истоков создания музея изящных искусств. Через своих представителей Румянцевский музей принимал участие в работе Особого комитета по устройству музея 1912 г., комиссии по вопросу исследования русской кустарной промышленности при Московском губернском земском собрании, комиссии, избранной Московской городской думой для подробного осмотра художественных произведений Городской художественной галереи им. П. М. и С. М. Третьяковых и т. п.

Просветительная функция для Московского публичного и Румянцевского музеев являлась одной из главнейших сторон его деятельности. Такая направленность проявлялась уже в построении экспозиции, а именно: в стремлении сотрудников музея совместить два основных принципа – высокий научный уровень и доступность. Социальный состав его посетителей был очень разнообразен. Один из очевидцев писал: «Целые семейства ходили по обширным залам музея. Тут видали мы и чиновников, и офицеров, и купцов, и простонародье, и женщин, и детей; словом, людей всякого звания, возраста и пола» [22]. С годами музей не терял своей привлекательности, напротив, число посетителей неуклонно возрастало. При этом его залы привлекали не только москвичей: в музей приезжали из самых отдаленных уголков страны, и он по праву мог считаться не только московским, но и российским культурным центром. В залах музея проводили занятия со своими учениками как учителя школ, так и профессора университета. Занятия со студентами постоянно проводились в минералогическом и зоологическом отделениях, до их переноса. А скульптурное отделение вплоть до открытия Музея изящных искусств обладало единственными в Москве образцами, по которым читались

лекции студентам Московского университета по определенным разделам истории искусств [23]. Параллельно с лекциями проводились занятия со студентами историко-филологического факультета и в отделе гравюр [24]. Воспитанниками средних и низших учебных заведений в большей мере посещалось этнографическое отделение, в залах которого некоторые преподаватели географии «с большим успехом делали опыты преподавания соответственных отделов этой науки своим слушателям именно при посещении ими упомянутого музея; другие с таким же успехом применяли вынесенные из музея юношеством этнографические сведения при объяснении классных уроков» [25]. При этом Румянцевский музей выступал одним из «флагманов» развития и совершенствования экскурсионной деятельности музеев в стране. Отделение изящных искусств стало практической школой для учеников живописи и молодых художников, которые занимались в его залах копированием работ великих мастеров. Этнографическое отделение служило «образовательным институтом» для воспитанников Строгановского училища технического рисования и Школы живописи, ваяния и зодчества, которые, «занимаясь в нем снятием рисунков, приучались к точному воспроизведению русских типов, костюмов, русских орнаментов, архитектуры и т. п.» [26]. Часто к коллекциям музея обращались и преподаватели рукоделия, и представители мастерских по производству товаров в народном стиле. В Картинной галерее, Гравюрном кабинете, Этнографическом отделении среди многих любителей можно было встретить живописцев первой величины, делавших эскизы для своих композиций: В. Сурикова, В. Серова, Г. Мясоедова, В. Борисова-Мусатова, Л. Пастернака и др. Музей не раз оказывал содействие театральным деятелям и композиторам. (В частности, к материалам музея обращались при подготовке таких постановок, как опера А. Бородина «Князь Игорь», драмы А. Толстого «Смерть Иоанна Грозного» и А. Островского «Дмитрий Самозванец»). В стенах музея было подготовлено немало как популярных очерков, так и научных трудов. Среди их авторов можно назвать таких маститых ученых, как Ф. Буслаев, И. Срезневский, Н. Тихонравов, В. Ключевский, В. Городцов, Д. Анучин и многих других. Коллекции московского музея привлекали не только российских, но и иностранных исследователей. Проекты реставрационных работ или проекты новых храмов в давнерусском или византийском стиле редко осуществлялись без обращения к коллекциям отделения давностей (один из ярчайших примеров – проведение работ по восстановлению Грановитой палаты в ее первоначальном убранстве).

Московский публичный и Румянцевский музей был ценен не только своими богатейшими собраниями. Он и сам был своеобразным памятником – памятником общественному почину в деле сохранения и изучения культурного наследия, отражением истории развития отечественного музейного дела за целое столетие. В его стенах бережно сохранялись не только памятники искусства и старины, но и память о многих собирателях этих сокровищ, пожертвовавших их «на благое просвещение».

Список использованных источников

1. Московские ведомости. – 1862. – № 98. – 5 мая. – С. 780.
2. Письмо из Москвы // Русский инвалид. – 1862. – № 112. – 22 мая. – С. 379.
3. Современная летопись Русского вестника. – 1857. – № 1–2. – С. 65.
4. ОР РГБ. Ф. 352. К. 3. Ед. хр. 9. С. 9–11.
5. Там же. Ед. хр. 10. С. 8.
6. *Аделунг В. П.* Предложение об учреждении Русского национального музея / В. П. Аделунг // *Сын Отечества*. – 1817. – № 14. – С. 54–75; *Вихман В. Г.* Российский отечественный музей // *Сын Отечества*. – 1821. – № 33. – С. 289–310.
7. Архив РГБ. Оп. 1. Д. А 3. Л. 36.
8. Архив РГБ. Оп. 1. Д. А 3. Л. 155.
9. Отчет по Московскому публичному музею от времени основания его до 1 января 1864 г. – СПб., 1864. – С. 145.
10. Там же. – С. 147.
11. Отчет Московского публичного и Румянцевского музея за 1912 г. – М., 1913. – С. 37–41.
12. Библиотекарь. – 1913. – Т. 4. – Вып. 1. – С. 41.
13. Отчет по Московскому публичному музею от времени основания его до 1 января 1864 г. – С. 11.
14. Торжественное заседание в память графа Н. П. Румянцева, 3 апреля 1897 г. – М., 1897. – С. 8.
15. ОР РГБ. Ф. 23. К. 10. Ед. хр. 2. С. 12, 19.
16. Архив РГБ. Оп. 1. Ед. хр. 588. Ч. I. Л. 18 об. – 20.
17. Отчет Московского публичного и Румянцевского музеев за 1900 г. – М., 1901. – С. 11.
18. См.: МИБ РГБ. Оп. 30. Ед. хр. 556; Пятидесятилетие Румянцевского музея в Москве: 1862–1912: ист. очерк. – М., 1913. – С. 1.
19. Архив РГБ. Оп. 1. Ед. хр. 588. Ч. III. Л. 46–46 об.

20. Юбилей Московского Публичного и Румянцевского Музея // Библиотекарь. – 1913. – Т. 4. Вып. 1. – С. 41.
21. Отчет Императорского Московского и Румянцевского музея за 1913 г. – М., 1914. – С. 5.
22. Письмо из Москвы // Русский инвалид. – 1862. – № 112. – 22 мая. – С. 378.
23. *Цветаев И.* Объяснения по делу ревизии Музеев, бывшей в марте месяце сего 1909 г. / И. Цветаев. – М., 1909. – С. 8.
24. Отчет Московского публичного и Румянцевского музеев за 1898 г. – М., 1899. – С. 31.
25. Материалы для проекта нового устава и штата Московского публичного и Румянцевского музеев. – М., 1872. – С. 32.
26. Отчет Московского публичного и Румянцевского музеев за 1879–1882 гг. – М., 1884. – С. 135.

УДК 069(470–25)“18”

Виктор Молчанов,

зав. НИО рукописей РГБ, д-р ист. наук

**«ВОЗНИКНОВЕНИЕ НОВОЙ ЖИЗНЕННОЙ СИЛЫ
ДЛЯ НАШЕГО РАЗВИТИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ...»
(К 150-ЛЕТИЮ ОТКРЫТИЯ РУМЯНЦЕВСКОГО МУЗЕЯ
В МОСКВЕ)**

В статье освещаются основные периоды развития Румянцевского музея, ставшего ныне одним из крупнейших просветительских центров и носящего имя Российской государственная библиотека. Сохраняя преемственность в традициях, заложенных его основателем – государственным канцлером Н. Румянцевым, его последователи, в сотрудничестве с российской общественностью, внесли весомый вклад в сокровищницу отечественной и мировой книжной культуры.

Ключевые слова: Н. Румянцев, просвещение, Румянцевский музей, книжная культура, библиотека.

Переезд в 1861 г. из Петербурга и открытие 1 июня 1862 г. в Москве Румянцевского музея стали заметным явлением в культурной жизни России. Эти события обсуждались в учебных заведениях, литературных, музыкальных салонах и обществах, освещались в печати.

Румянцевский музей надолго и основательно занял место не только признанного просветительского центра Москвы, но и центра всеобщего внимания ¹. «Возникновением новой жизненной силы для нашего развития и образования», «задушевным желанием московских ученых, литераторов и библиофилов» ² назвал издатель «Библиографических записок» В. Касаткин появление и возрождение в давней столице Румянцевского музея.

Общество отреагировало не только выражением восторженных чувств, но и конкретным содействием в обустройстве и развитии прославленного книжного и рукописного собрания государственного канцлера России Н. Румянцева. «Искренне сочувствуя и радуясь образованию так долго недостававшей Москве публичной библиотеки, мы считаем долгом предложить всем русским библиофилам, – призывал в периодической печати В. Касаткин, – доставлять все пожертвования в пользу библиотеки до тех пор, пока можно будет обращать их прямо

в самую библиотеку, в контору редакции “Библиографических записок” при книжном магазине Н. Щепкина и К^о в Москве. О всяком пожертвовании мы заявим в нашем журнале и не замедлим сдать его по принадлежности»³.

Выполнялись подготовительные работы по переустройству Пашкова дома, размещению в нем Румянцевской коллекции, обсуждались и утверждались документы, регламентировавшие деятельность музея, в то же время москвичи, жители ближайших губерний активно участвовали в его становлении. Важным проявлением отношения к Румянцевскому музею и понимания его значения в настоящем и будущем явились многочисленные дары.

Среди дарителей были представители всех сословий: члены царской фамилии; известный историк, академик М. Погодин; ученый, почетный член многих научных заведений, настоятель Новоиерусалимского, а позднее Данилова монастыря архимандрит Амфилохий (П. Сергиевский); купец, издатель К. Солдатенков; крестьянин Ярославской губернии Ростовского уезда, вотчины графа Панина, села Поречья В. Фадеичев⁴. Пожертвования – основной источник пополнения румянцевских коллекций – поощрялись правительством⁵.

Библиотека, насчитывавшая в 1861 г. около 29 тыс. томов, за три года увеличилась в четыре раза. Собрание рукописей Румянцевского музея стало вторым в стране после Петербургской императорской публичной библиотеки⁶. «Как яркое свидетельство глубокого сознания русским обществом своих просветительских задач, как первый пример общественного почина в сохранении драгоценных сокровищ прошлого и настоящего, Румянцевский музей только в Москве нашел благодарную почву для выполнения своего прямого назначения», – констатировал в публичном выступлении М. Веневитинов⁷.

Через 35 лет после кончины Н. Румянцева в новых социокультурных условиях гармонию просветительских традиций, великих замыслов государственного канцлера России сохранял и энергично воплощал в жизнь Н. Исаков, подобно тому, как в свое время эту миссию исполнил С. Румянцев. Высоко ценя поддержку в деле обоснования Румянцевского музея в Москве и сдерживая похвалу в свой адрес, Н. Исаков писал М. Погодину: «Это общее дело, и каждый кладет свою лепту, а благодарить следует за то общество, которое ею воспользуется. Дело начато, как начинают строить церковь, то есть без средств. Если бы дожидаться их, то не дождались бы начала. Я предпочел первое и не раскаиваюсь, и не буду раскаиваться. Как бы тихо и медленно оно ни подвигалось вперед,

найдутся люди, которых увлечет ваш добрый пример и разумное слово, другим подскажет сердце»⁸.

Абсолютно убежденный в перспективности и огромной социальной значимости проекта Н. Исаков вел обширную переписку с учеными, специалистами, библиофилами, государственными учреждениями, частными предпринимателями, привлекая все новых и новых сторонников, расширяя круг сподвижников. На совещание по размещению Румянцевского музея он приглашал из Императорской публичной библиотеки В. Соболевского⁹, о приобретении книжного собрания направлял предложения А. Норову¹⁰, об устройстве библиотек советовался с администрацией Британского музея¹¹. Благодаря усилиям Н. Исакова были установлены культурные связи с Вашингтонской, Венской, Берлинской, Британской, Мадридской, Мюнхенской, Стокгольмской, Туринской, Филадельфийской академиями, Лондонским и Копенгагенским королевскими обществами¹².

Румянцевский музей с начала московского периода своей деятельности формировался как самобытное учреждение, использовавшее (но не слепо копировавшее) лучший отечественный и зарубежный опыт. Он был рассчитан не только на интеллектуалов, но и на самые разные социальные слои.

Важным событием в жизни Румянцевского музея явилось утверждение Александром II 19 июня 1862 г. документов, определявших его официальный статус, название, штатное расписание, основные функции. Первый параграф «Положения о Московском публичном музее и Румянцевском музее» (такое сложное название получил новый просветительский центр Москвы) гласил: «Завещанный государственным канцлером графом Румянцевым на благо просвещение музеем, по перенесении из Санкт-Петербурга в Москву и по расположении в одном здании с учреждаемым вновь Московским публичным музеем, сохраняет, по мысли завещателя, всю свою целостность, отдельность, цель и наименование»¹³.

По замыслу Государственного совета два учреждения, размещавшиеся в одном здании, подчинявшиеся одному руководителю, могли «быть улучшаемы и умножены в их коллекциях, каждое отдельно...»¹⁴. Вероятно, подобный нонсенс вызвал сомнения императора, и он утвердил «Положение о Московском публичном музее и Румянцевском музее» (далее – МПМРМ) «в виде опыта на три года»¹⁵.

Новый просветительский центр Москвы в соответствии с п. 5 «Положения» состоял «в ведении Министерства народного просвещения

и в непосредственном управлении попечителя Московского учебного округа, с званием директора учреждений»¹⁶. В обязанности руководителя МПМРМ входило «попечение о сбережении» хранилищ коллекций музеев и «приведении их в возможное благоустройство», о «постепенном приращении их», направляя «устройство и действие их к главной цели – общей пользе»¹⁷.

Н. Исакову за короткое время удалось многое сделать для сохранения и преумножения наследия Н. Румянцева, обогащения культурной жизни Москвы. Во-первых, Румянцевский музей не только быстро и без происшествий был переведен из Санкт-Петербурга, но и, к радости просвещенных кругов, начал энергично действовать. Во-вторых, к проблемам его возрождения было привлечено внимание широкой публики, и музей приобрел самые искренние симпатии, авторитет в России и за рубежом. В-третьих, в условиях скромного государственного финансирования Н. Исаков выработал эффективную систему поступления средств на развитие МПМРМ, предусмотрев целевые ассигнования «... по особым разрешениям министерства и на суммы Министерства народного просвещения»¹⁸, рублевый сбор с подписчиков «Московских ведомостей»¹⁹, частные пожертвования друзей московского просветительского центра, покровителей российской культуры²⁰. Благодаря стараниям Н. Исакова в период его директорства доходы МПМРМ постоянно росли и составляли: в 1861 г. – 14 472 руб., в 1862 г. – 38 908 руб., в 1863 г. – 40 321 руб.²¹. Положительные тенденции в финансовой сфере деятельности музеев позволили включить в бюджет расходы «на каталогизацию и переплет в библиотеке» (в 1862 – 316 руб., в 1863 – 894 руб.)²², комплектование фондов (в 1862 – 395 руб., в 1863 – 3696 руб.)²³. Безусловно, объем выделенных средств может показаться незначительным при сопоставлении с подобными затратами Императорской публичной библиотеки, однако значимость данного события заключалась в несомненном прогрессе по сравнению с петербургским периодом истории Румянцевского музея.

Важнейшим событием, определившим дальнейшую судьбу, перспективу развития книжной коллекции музеев, стало предписанное в «Положении» право получать обязательный экземпляр «всего, что в России печатается, гравировается и литографируется, по какому то бы ни было ведомству» и приобретать за границей произведения (по профилю собраний) «без цензурного просмотра»²⁴. Этим официальным актом, одобренным Александром II, правительство узаконило особый статус МПМРМ, которым обладали в то время такие крупнейшие центры

книжной культуры России, как Императорская публичная библиотека и Библиотека Академии наук.

Сложившаяся в 20-е годы XIX в. структура Румянцевской коллекции, состоявшей из уникальных собраний, названных в Румянцевском музее «отделениями», приобрела в 1862 г. официальное признание. «Новое учреждение получило в основание свое Румянцевский музей, – отмечал Н. Исаков, – и, развиваясь по различным отраслям, состоит в настоящую минуту из следующих отделов: 1) Отделение рукописей и редких книг; 2) Отделение печатных книг (собственно библиотеки); 3) Отделение изящных искусств и давностей; 4) Отделение христианских давностей; 5) Отделение минералогическое; 6) Отделение зоологическое; 7) Отделение нумизматическое; 8) Отделение этнографическое»²⁵.

В 60-е годы XIX в. благодаря усилиям Н. Исакова, А. Викторова, Е. Корша, поддержанным российскими библиофилами, симпатизирующей первому общедоступному просветительскому учреждению Москвы широкой общественностью фонды МПРМ стали активно пополняться ценнейшими памятниками книжной культуры. Почин был положен императором Александром II, распорядившимся в 1862 г. передать 32 699 томов из Эрмитажного книгохранилища и 1002 тома из библиотеки морского министерства²⁶. Великие князья Николай и Михаил подарили 9 тыс. томов из принадлежавшей им библиотеки императрицы Александры Федоровны, среди них были многие шедевры мирового книжного искусства, поднесенные издателями, авторами, государственными деятелями императору Николаю I²⁷.

В 1863 г. в МПРМ поступили знаменитые рукописные и книжные собрания: А. Норова, Д. Гурьева, В. Кокорева, К. Бороздина, С. Полторацкого, С. Ланского, частично Т. Большакова²⁸. В феврале 1863 г., по указанию Александра II, государство за свой счет впервые приобрело для МПРМ ценную, крупную коллекцию А. Норова, насчитывавшую свыше 14 тыс. наименований рукописей и печатных изданий²⁹.

Московский период истории Румянцевского музея начинался, несмотря на объективные организационные и финансовые трудности, в благоприятной социокультурной обстановке. С одной стороны, обогащению фондов музея способствовало наличие ценнейших коллекций, созданных в XIX в.³⁰ многочисленными библиофилами, желавшими сберечь плоды своего подвижнического труда, передать их на государственное хранение. С другой стороны, рост в различных слоях населения страны интереса к образованию и просвещению требовал развития книжной культуры, открытия государственных учреждений, которые могли бы на высоком

профессиональном уровне собирать и сохранять уникальные коллекции, представлять их широкой публике как общенародное достояние.

Позитивные тенденции благоприятствовали увеличению как количества поступлений памятников письменности и печатной культуры, так и числа посетителей, исследователей, изучавших фонды МПРМ. В 1861–1887 гг. объем фонда печатных изданий МПРМ возрос в 10 раз, рукописей и старопечатных книг – в 17 раз, посещаемость – более чем в 100 раз³¹.

По указанию императора на 28 мая 1881 г. было намечено торжественное празднование 50-летия Румянцевского музея, символизировавшее признание его заслуг и роли в культурной жизни России. Однако террористический акт и убийство Александра II 1 марта 1881 г. повергли страну в шок и траур. Празднование юбилея Румянцевского музея было перенесено на 28 мая 1882 г.

На торжественном заседании, открывшемся в Румянцевском зале, присутствовали: генерал-губернатор В. Долгоруков, митрополит Московский Макарий, многочисленные делегации от государственных, научных и культурных учреждений, учебных заведений, общественных организаций. На имя директора Румянцевского музея поступила телеграмма от императора, в которой Александр III поздравлял В. Дашкова «как представителя Румянцевского музея» и пожелал «дальнейшего процветания этого учреждения»³².

Знаменательно, что поступавшие по случаю юбилея дары были непосредственно связаны главным образом с деятельностью и наследием государственного канцлера России Н. Румянцева. В частности, созданная им еще в начале XIX в. Комиссия печатания государственных грамот и договоров при Московском главном архиве Министерства иностранных дел преподнесла четыре своих издания; из Франкфурта-на-Майне, где Н. Румянцев начинал в 1870-е годы дипломатическую службу, – индульгенцию папы Юлия II, 1500 г.; Общество истории и древностей российских – специально подготовленную Е. Барсовым книгу «Переписка государственного канцлера Н. Румянцева с московскими учеными»³³. Сотрудники МПРМ издали: «Материалы для исторического описания Румянцевского музеума», «Сборник материалов для истории Румянцевского музея», «Собрание рукописей П. Севастьянова», «Собрание историко-юридических актов И. Беляева», «Собрание рукописей И. Беляева»³⁴.

Знаком признания и вместе с тем надеждой на благоприятную перспективу явилось установление в 1894 г. официального покровительства над МПРМ императора Николая II³⁵.

К концу XIX в. развитие МПРМ все очевидней сдерживалось узкими рамками материальных возможностей. «Читальный зал Румянцевского музея дал все, что он мог, его вместимость была исчерпана. Это обстоятельство лучше всего характеризует службу на благо просвещение, которую он нес и несет городу Москве: читающая публика использовала его до конца»³⁶, – констатировалась в юбилейном сборнике объективная тенденция и вместе с тем угроза грядущего застоя. В сложившейся ситуации директору МПРМ М. Веневитинову удалось добиться открытия государственного финансирования на капитальный ремонт зданий и разрешения на приобретение соседнего с музеем дома (с обширным земельным участком), принадлежавших графине Крейц. «Чтобы доставить музеям в будущем возможность беспрепятственного расширения посредством постройки новых помещений, для разнообразных коллекций, все более и более растущих. ... Дом этот впоследствии даст возможность на занимаемой им значительной земельной площади построить целый ряд новых корпусов, без которых музеи не обойдутся никаким образом»³⁷, – сообщалось в отчете МПРМ за 1900 г. о мотивах, планах и открывавшихся перспективах.

Рубеж XIX–XX в. был ознаменован рядом позитивных перемен, улучшавших условия деятельности МПРМ, вселявших надежды на будущее. Событиями, обсуждавшимися и приветствовавшимися москвичами, стали капитальный ремонт и переоборудование зданий, замена тусклого и небезопасного газового освещения на электрическое, увеличение в два раза бюджета МПРМ и штата сотрудников.

С окончанием XIX в. завершился важный период в истории Румянцевского музея. Он был признан «...центром русской науки... могучим воспитательным средством национального самосознания, сопоставляя продукты творчества русского духа с творчеством других народов... центральным очагом просвещения»³⁸ России. Сохраняя преемственность в традициях, заложенных его основателем государственным канцлером России Н. Румянцевым, в развитии сформированных им направлений собирательской, научно-издательской, культурно-просветительской деятельности, коллектив МПРМ в сотрудничестве с российской общественностью внес весомый вклад в сокровищницу отечественной и мировой книжной культуры.

Радикально изменившаяся в XX в. социокультурная среда в России оказала существенное влияние на процессы роста объемов фондов, численности и социально-демографического состава читателей, на техническую оснащенность, статус и даже название, но не нарушила русла

традиционных направлений развития Румянцевского музея (неоднократно переименовывавшегося и реформировавшегося), продолжавшего служить, как и во времена Н. Румянцева, на благо просвещение соотечественников.

Библиографические примечания

¹ О многосложности судьбы Румянцевского музея свидетельствуют неоднократные субъективные изменения его названия: в 1862 г. (после переезда в Москву) – Московский публичный музей и Румянцевский музей, в 1869 г. – Московский публичный и Румянцевский музей, в 1913 г. – Императорский Московский и Румянцевский музей, в феврале 1917 г. – Государственный Румянцевский музей, в январе 1924 г. – Всероссийская публичная библиотека им. В. И. Ленина, в феврале 1925 г. – Государственная библиотека СССР им. В. И. Ленина, в январе 1992 г. – Российская государственная библиотека.

² *Касаткин В. И.* Избранное (О Московской публичной библиотеке) / В. И. Касаткин // *Собиратели книг в России. Вторая половина XIX в.* – М., 1988. – С. 74–75.

³ Там же. – С. 75.

⁴ Отчет по Московскому публичному музею от времени основания его до 1 января 1864 года. – СПб., 1864. – С. 70.

⁵ Подробнее об этом и деятельности Румянцевского музея после переезда в Москву см.: *Молчанов В. Ф.* Книжная культура России XIX века. Эпоха, судьба, наследие Н. П. Румянцева. – М., 2006. – С. 327–351.

⁶ Отчет Московского публичного и Румянцевского музеев за 1866 год. – М., 1868. – С. 1–51.

⁷ Торжественное заседание в память графа Н. П. Румянцева, 3 апреля 1897 г. – М., 1897. – С. 8.

⁸ *Барсуков Н. П.* Жизнь и труды М. П. Погодина / Н. П. Барсуков. – СПб., 1904. – Кн. 18. – С. 420.

⁹ Архив РГБ. Оп. I, д. АИШ, л. 145–145 об.

¹⁰ Там же. Л. 148–149.

¹¹ Там же. Л. 198–201 об.

¹² *Варб Е.* Одно из наших центральных просветительских учреждений / Е. Варб. – М., 1898. – С. 41–42.

¹³ Отчет по Московскому публичному музею от времени основания его до 1 января 1864 года. – СПб., 1864. – С. 145.

¹⁴ Там же.

- ¹⁵ Там же.
- ¹⁶ Там же. – С. 146.
- ¹⁷ Там же.
- ¹⁸ Там же. – С. 156.
- ¹⁹ Там же. – С. 177.
- ²⁰ Там же.
- ²¹ Там же.
- ²² Там же. – С. 178.
- ²³ Там же.
- ²⁴ Там же. – С. 147.
- ²⁵ Отчет по Московскому публичному музею от времени основания его до 1 января 1864 года. – СПб., 1864. – С. 11.
- ²⁶ Там же. – С. 62–63.
- ²⁷ Там же. – С. 64.
- ²⁸ Там же. – С. 39–45, 65–75.
- ²⁹ Там же. – С. 65.
- ³⁰ Сведения о частных книжных собраниях России XIX в. и их владельцах и судьбе см.: *Молчанов В. Ф.* Указ. соч. – С. 401–464.
- ³¹ *Молчанов В. Ф.* Указ. соч. – С. 336, 346, 358.
- ³² Отчет МПРМ за 1879–1882 г. – М., 1884. – С. 143.
- ³³ Там же. – С. 143–144.
- ³⁴ Там же. – С. 145.
- ³⁵ Отчет МПРМ за 1898 г. – М., 1899. – С. 64.
- ³⁶ Пятидесятилетие Румянцевского музея в Москве. 1862–1912. – М., 1913. – С. 97.
- ³⁷ Отчет МПРМ за 1900. – М., 1901. – С. 11.
- ³⁸ Пятидесятилетие Румянцевского музея в Москве. 1862–1912. – С. 24.

УДК 069(470–25)“18” :929

Евгения Вишневецкая,

зам. зав. НИО рукописей РГБ,

канд. ист. наук

В. ОДОЕВСКИЙ В ИСТОРИИ РУМЯНЦЕВСКОГО МУЗЕЯ (1846–1861)

В статье рассматривается роль В. Одоевского – заведующего Румянцевским музеем с 1846 по 1861 г. в истории этого центра книжной культуры России, в его спасении от расформирования и перемещения в Москву, а также судьба книжной коллекции князя, вошедшей в состав будущего крупнейшего национального книгохранилища.

Ключевые слова: В. Одоевский, Румянцевский музей, книжные коллекции, библиотека, книжная культура.

В 2012 г. исполняется 150 лет с момента создания и открытия для посетителей Московского публичного и Румянцевского музея ¹ – центра книжной культуры, имеющего богатое историческое прошлое. В историю становления и развития музея вписано немало славных имен. Это люди, которые создавали, хранили, пополняли, спасали завещанные нам предыдущими поколениями коллекции книг и рукописей, ставшие впоследствии основой крупнейшего в России центра книжной культуры – ныне Российской государственной библиотеки. Исторический опыт, завещанный нам лучшими представителями предшествующих поколений, в процессе осмысления поколением нынешним дает ценнейший опыт. «...Новому поколению не худо знать, как понимались многие вопросы поколением, ему предшествовавшим, как и с чем оно боролось и чем страдало; как вырабатывались и хорошие, и плохие материалы, доставшиеся на труд новым деятелям» ², – писал В. Одоевский, заведующий Румянцевским музеем с 1846 г. и до перемещения его в Москву в 1861 г.

Румянцевский музей был открыт для посетителей в 1831 г. Он располагался в двух зданиях: большой дом музея на Английской набережной Невы, в котором находились коллекции, и малый дом на Галерной улице. Первым заведующим музеем был А. Востоков, составивший подробный каталог русских и славянских рукописей Румянцевской библиотеки ³.

Он совмещал эту должность с должностью хранителя в Отделении рукописей Императорской публичной библиотеки.

12 июля 1846 г. В. Одоевский, старший чиновник II Отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, был утвержден Министерством народного просвещения помощником директора Публичной библиотеки и заведующим Румянцевским музеем ⁴. «...Я очень рад был, когда Бутурлин предложил мне быть помощником по Имп[ераторской] Пуб[личной] Библиотеке и заведующим Музеем в 1846 году» ⁵, – писал В. Одоевский.

Обязанностью В. Одоевского было сбережение домов Румянцевского музея и хранящихся в нем рукописей, печатных книг, карт, эстампов и прочего «от пожара и воровства» ⁶, также ему приходилось заботиться «о своевременном поступлении доходов с домов Музеума и, по возможности, об умножении оных для доставления средства улучшить и пополнить Библиотеку» ⁷.

Штат музея был невелик: состоял всего из пяти человек. Служащих явно не хватало, на все просьбы о его увеличении поступал отказ. Жалование у сотрудников было мизерное или отсутствовало вовсе. В. Одоевский пытался улучшить ситуацию. В докладной записке М. Корфу он писал: «Долгом считаю обратить Ваше внимание и на то, что при возвышении окладов библиотеки справедливо было бы возвысить и оклады Музеума (разумеется, что обо мне нет и речи)» ⁸. На деле же дополнительные средства можно было получать, лишь сдавая квартиры внаем. В. Одоевский много сделал для реорганизации работы музея: при нем появились журналы учета рабочего времени, в которых записывалось не только время прихода и ухода сотрудников, но и сделанная за день работа, была приведена в порядок система каталогов. Много внимания он уделял сохранности коллекций.

В. Одоевский прекрасно осознавал, что для создания надлежащих условий хранения драгоценных коллекций Румянцевского музея необходим серьезный ремонт обветшавших помещений. В отчете за 1846 г. он отмечал: «Но все сего рода исправления, хотя бы и постепенно произведенные, требуют сумм, далеко превышающих средства Музеума, и не могут быть предприняты без особых распоряжений от высшего начальства... как для поддержания дома, его благообозраия и, наконец, и для привлечения жильцов в квартиры Музеума – сего главного источника его доходов...» ⁹. В. Одоевский пытался искать различные пути для пополнения бюджета музея, в частности издавать рукописи, хранившиеся в нем, но его усилия не увенчались успехом.

В 1850 г. директором Императорской публичной библиотеки стал М. Корф, а 20 февраля 1850 г. Николай I утвердил «Дополнительное положение об Императорской Публичной библиотеке и Румянцевском Музеуме»¹⁰. В этом документе впервые были определены обязанности помощника директора библиотеки: «Помощнику директора поручается: а). Ближайший надзор за хозяйственною и казначейскою частию по Императорской Публичной библиотеке и непосредственное управление канцеляриею оной. б). Председательство в Хозяйственном при ней Комитете, составляемом, по назначениям Директора, из библиотекарей и других чинов. в). Исполнение тех особенных обязанностей, которые могут быть возложены на него Директором. г). Непосредственное, под главным руководством Директора, заведывание Румянцевским Музеумом, по положению о том 27-го мая 1846 года. д). В случае отсутствия или болезни Директора, Помощник вступает во все обязанности и права его, как по библиотеке, так и по Музеуму...»¹¹.

В конце 1840-х – начале 1850-х годов возникла и активно обсуждалась на разных уровнях идея создания в Москве Публичной библиотеки, открытие которой было бы приурочено к 25-летию царствования Николая I. Работой над этим проектом занимались параллельно В. Одоевский и А. Бычков. С. Шевырев¹², принимавший активное участие в обсуждении плана перемещения в Москву Румянцевского музея, уже тогда предложил поместить его в самом красивом здании Москвы, расположенном напротив Кремля – Доме Пашкова. В письме от 25 июня 1850 г. он сообщал: «Мысль основать Публичную библиотеку в Москве приносит честь барону Корфу – и мы все москвичи должны благодарить его за сие и всеми силами в том ему содействовать. Что касается до помещения, то нельзя найти лучшего, как Дом Пашкова. Должно ожидать, что Москва оценит эту мысль и что пожертвователи найдутся... Доложите барону Корфу, что мое перо, слово, время, сколько оно от меня зависит, и усердие, к его услугам для исполнения этой прекрасной для Москвы благотворительной мысли»¹³.

Летом 1850 г. В. Одоевский подготовил свои предложения, доказывающие необходимость создания в Москве Публичной библиотеки. Он пришел к выводу, что развитие науки, с одной стороны, и бурный рост мануфактурной промышленности, с другой, вызовет необходимость в распространении научных знаний, книг, учебников, чертежей, которые недоступны простому люду. Из этого он делает вывод: «Облегчить доступ к сим книгам, чертежам и проч. может лишь учреждение Публичной библиотеки, донныне в Москве не существующей»¹⁴.

В качестве названия нового учреждения В. Одоевский предлагал «Николаевский Московский Музеум». К сожалению, тогда идея создания Публичной библиотеки в Москве не суждено было осуществиться. В 1850 г. план М. Корфа, В. Одоевского и А. Бычкова министр П. Волконский, после доклада императору, не поддержал, указав, что по воле Николая I в Москве «...предложено устроить в Оружейной палате особое отделение, где будут собраны, по возможности, все давние государственные, юридические и исторические акты, в особенности же относящиеся до лиц царствующего дома и предшествовавших оному государей России, а также некоторые давние книги»¹⁵. К этому проекту вернулись лишь через 10 лет, и он был успешно осуществлен при поддержке императора Александра II.

В середине 1850-х годов, в условиях минимального финансирования, Румянцевский музей плодотворно работать не мог. В отчетах этого времени В. Одоевский писал: «В заключение, надлежит присовокупить, что с 1846 года Музеум, представляя ежегодно Начальству о своем затруднительном и опасном положении, не переставал между тем пещись о способах к извлечению из собственных средств возможности своего существования...»¹⁶.

Отношение к музею со стороны начальства было всегда, по выражению В. Стасова, «чисто формальное, лишённое всякой симпатии и уважения. Это было нечто вроде отношения равнодушной мачехи к нелюбимой падчерице»¹⁷. В. Одоевский слишком много сил тратил на борьбу за сохранение (не говоря уже о развитии) музея. Он писал: «С 1846 года я истощаю тщетно мое красноречие изустное и письменное о мерах для сохранения Музеума»¹⁸.

Музею требовалась реорганизация. Проекты реорганизации были разные: его предлагали передать Географическому или Археографическому обществу или расформировать вовсе. Или же предлагалось рукописи и книги музея передать в Публичную библиотеку, поместив их в особом отделении с названием Румянцевского, а коллекции монет и прочие художественные произведения – в Императорский Эрмитаж, сохранив и здесь за коллекцией название «Румянцевская». По этому поводу В. Одоевский писал М. Корфу: «Сегодня я имел свидание с Кн.[язем] Оболенским. Их мысль ни на что не похожа, а именно: 1) Музей раздробить, книги и рукописи – в Библиотеку, картины, монеты, минералы (!) – в Эрмитажный Музеум. Следовательно, и название Румянцевского Музеума уничтожится. 2) Дома продать и деньги отдать в Министерство Народного Просвещения (!!!) под тем предлогом, что Румянцев

назначил свое приношение – на просвещение вообще. Разумеется, что я против этого и руками, и ногами»¹⁹.

Судьба Румянцевских коллекций решилась окончательно, когда в Петербург к князю Д. Оболенскому приехал генерал-майор Н. Исаков, попечитель московского учебного округа, считавший одной из главных своих задач создание в Москве Публичной библиотеки, подобной петербургской. Он обратился к императрице, подал докладные записки в Министерство народного просвещения (7 декабря 1860 г.) и министру императорского двора. В Москве идею устройства Публичной библиотеки на основе коллекций Румянцевского музея и размещения ее в Доме Пашкова восприняли с большим энтузиазмом. Москвичи, писал В. Одоевский, «спали и видели учредить Публичную Библиотеку», продав дома Румянцевского музея, «на эти деньги устроить Публичную библиотеку в Пашковском доме», «перевести туда и Университетскую библиотеку».

В 1861 г., когда вопрос окончательно был решен, В. Одоевский, А. Бычков, Н. Исаков начали работу по подготовке к перемещению коллекций музея. Ими была создана программа передачи коллекций, составлена записка для министра народного просвещения, начата упаковка имущества.

В Петербурге были и противники перевода музея. Крупные ученые Петербурга: А. Востоков, Н. Булич, Н. Благовещенский, А. Вицын, К. Кавелин, Н. Костомаров, В. Ламанский, П. Пекарский, А. Пыпин, И. Срезневский, М. Сухомлинов во главе с В. Стасовым – составили протест, в котором значилось: «Нарушение прав Петербурга на один из его лучших исторических памятников было бы невознаградиomoю потерей для здешних исследователей русской истории и давности»²⁰.

В. Одоевский осознавал необходимость перемещения Румянцевского музея в Москву, но о том, что он чувствовал, можно судить по дневниковым записям: «22 июня 1861. Мое главное дело сделано – Музеум обезопасен от верной и неминуемой гибели. А со мной, что будет, то будет, авось не останется втуне моя 16-летняя должность верной собаки при Музеуме»²¹.

Румянцевский музей был частичкой жизни В. Одоевского, его любимым детищем. В августе 1861 г. закончился петербургский период истории Румянцевского музея. 1 августа В. Одоевский был уволен с должности заведующего Румянцевским музеем.

1 июля (19 июня 1862 г.) император Александр II утвердил «Положение о Московском Публичном Музеуме и Румянцевском Музеуме». Начался новый этап истории центра книжной культуры.

Период 1846–1861 гг. – время служения В. Одоевского в качестве библиотекаря в самом широком понимании этого слова. Его самоотверженная забота о двух центрах книжной культуры – Императорской публичной библиотеке и Румянцевском музее, ставших впоследствии крупнейшими национальными библиотеками страны, имеет большой исторический смысл, позволяет по-новому оценить огромный вклад В. Одоевского в историю книжного дела, книжной культуры в России.

8 ноября 1861 г. В. Одоевский получил официальное назначение первоприсутствующим VIII департамента сената в Москве. «Вот и кончился 1861 год, – писал он в дневнике 31 декабря 1861, – кажется с 1862 для меня начнется новая жизнь, менее материальная, и больше мне останется времени для моей внутренней жизни»²². Однако забота о судьбе Румянцевского музея не оставляла В. Одоевского. 5 февраля 1864 г. он сделал в своем дневнике запись: «В Музее, где Севастьянов и Корш показывали мне разные редкости, между прочим купленную у Большакова коллекцию нотных рукописей»²³.

Размещенный в Доме Пашкова музей постепенно становился все более крупным и значимым центром книжной культуры России, москвичи его полюбили. В 1862 г. 34 дарителя передали свои книжные коллекции в библиотеку музея. Статус музея вырос, возросло число его посетителей, и перед руководством музея возникла серьезная задача, связанная с пополнением его коллекций. В. Одоевский принимал активное участие в качестве эксперта при оценке и приобретении музеем книжных и рукописных собраний. В отношении славянских рукописей имелось в виду прежде всего собрание В. Ундольского, старопечатных книг – собрание И. Лукашевича. В архиве князя сохранилось письмо В. Дашкова к В. Одоевскому, в котором отмечалось: «...имею обратиться к Вашему Сиятельству с покорнейшею просьбою, для рассмотрения и оценки приобретаемого Музеем собрания, и для окончательного определения стоимости его... пожаловать... в Здание Московского Публичного Музея 22 декабря текущего (1867) года»²⁴.

В. Одоевский ушел из жизни 27 февраля (11 марта) 1869 г. Император Александр II, выражая соболезнование и отмечая заслуги его перед Отечеством, писал княгине О. Одоевской (15 марта 1869 г.) о том, что «...угасший с ним давнейший княжеский род будет отныне с благодарностию вспоминаем, в лице последнего его потомка, всеми, дорожащими успехами русской науки и отечественного просвещения»²⁵.

Библиотека В. Одоевского, которую он с любовью собирал всю жизнь и которая составляла более 6 тыс. книг и брошюр, после его смерти

практически полностью вошла в состав Румянцевского музея, служению которому он отдал 15 лет. Коллекция была передана вдовой В. Одоевского с условием, о котором она сообщила в своем письме к тогдашнему директору МПРМ В. Дашкову. Она писала, что передает «библиотеку, которую он с столь известною в нем любовью к науке собирал в течение более 40 лет. Все помыслы и труды покойного мужа моего были всецело посвящены просвещению Русского народа, – время заведывания им Румянцевским Музеумом и служения в Императорской Публичной библиотеке было одним их отраднейших его воспоминаний; наконец, создание в Москве Музеума и Публичной Библиотеки приветствовано было им с глубокою и душевною радостью... Библиотека его, драгоценность и достоинство которой известно всем знавшим его ученым, – есть достояние науки. Поэтому... я приношу всю библиотеку, оставшуюся после моего мужа (кроме одной части, еще при жизни назначенной им для отсылки в Карамзинскую библиотеку и кроме собрания музыкальных нот) безвозмездно в дар Московскому Публичному Музеуму от имени покойного князя Владимира Федоровича. Мне остается только покорнейше просить... о том, чтобы библиотека... была помещена в здании Музеума в виде отдельного собрания под именем князя В. Одоевского»²⁶. В отчете МПРМ за 1867–1869 гг. коллекция В. Одоевского отнесена к важнейшим «...и в количественном и в качественном отношении...» приношениям за указанный период.

Вместе с такими крупными коллекциями, как библиотеки А. Норова, С. Полторацкого, М. Погодина, В. Десницкого, А. Лобанова-Ростовского и других отечественных деятелей науки и культуры, это собрание стало фундаментом нового центра книжной культуры.

Роль В. Одоевского в истории Румянцевского музея переоценить трудно. В течение многих лет, в условиях отсутствия финансирования и невнимания со стороны правительства, он самоотверженно служил музею, сделав все для его спасения и возрождения в Москве.

Библиографические примечания

¹ Подробнее об изменениях в названии Румянцевского музея см.: Молчанов В. Ф. Книжная культура России XIX века. Эпоха, судьба, наследие Н. П. Румянцева. – М., 2006. – С. 354.

² *Одоевский В. Ф. О литературе и искусстве / В. Ф. Одоевский.* – М., 1982. – С. 115.

- ³ *Востоков А. Х.* Описание русских и словенских рукописей Румянцевского Музеума / А. Х. Востоков. – СПб., 1842.
- ⁴ ОАД РНБ. Ф. 1, Оп. 1. 1846, Ед. хр. 33, Л. 4–4 об.
- ⁵ ОР РНБ. Ф. 539. Оп. 1. Пер. 101/4. Л. 10.
- ⁶ ОАД РНБ. Ф. 1. Оп. 1. 1849. Ед. хр. 16. Л. 3.
- ⁷ Там же. Ед. хр. 29. Л. 39–39 об.
- ⁸ ОР РНБ. Ф. 380. Ед. хр. 34. Л. 3.
- ⁹ НИОР РГБ. Ф. 352. К. 3. Ед. хр. 26. Лл. 14 об.–15.
- ¹⁰ НИОР РГБ. Ф. 352. К. 2. Ед. хр. 17. Лл. 17–18 об.
- ¹¹ Там же. Л. 18.
- ¹² Шевырев Степан Петрович (1806–1864) – русский критик, историк литературы, поэт. С 1837 г. – профессор Московского университета, академик Петербургской академии наук (1847). «Архивный юноша», участник журнала «Московский вестник». С 1841 г. вместе с М. Погодиным издавал журнал «Москвитянин».
- ¹³ ОАД РНБ. Ф. 1. 1850. Оп. 1. Д. 40. Л. 2.
- ¹⁴ ОАД РНБ. Ф. 1. Оп. 1, 1850, Ед. хр. 40. Л. 17 об.
- ¹⁵ ОАД РНБ. Ф. 1. Лл. 10 об.–11.
- ¹⁶ НИОР РГБ. Ф. 352. К. 4. Ед. хр. 7. Лл. 12 об.–13.
- ¹⁷ *Стасов В. В.* Румянцевский Музей. История его перевода из Петербурга в Москву / Стасов В. В. Собр. соч. – СПб., 1894. – Т. 3. – Стб. 1697.
- ¹⁸ ОР РНБ. Ф. 539. Оп. 1. Пер. 108. Л. 111.
- ¹⁹ ОР РНБ. Ф. 380. Д. 387. Л. 12–13.
- ²⁰ *Стасов В. В.* Указ. соч. – Стб. 1696.
- ²¹ ОР РНБ. Ф. 539. Пер. 15. «Журнал. 1859–1864 гг.». Л. 127 об.
- ²² Там же. – С. 144.
- ²³ Князь Владимир Одоевский: дневник, переписка, материалы : к 200-летию со дня рождения. – М., 2005. – С. 112.
- ²⁴ ОР РНБ. Ф. 539. Оп. 2. Ед. хр. 472.
- ²⁵ Архив РГБ. Оп. 1. Ед. хр. 105. Л. 3–3 об.
- ²⁶ Архив РГБ. Оп. 1. Ед. хр. 105, Л. 6–7.

УДК 027.022:069.4(470–25)“18”

Елена Емельянова,

ст. науч. сотр. НИО редких книг (Музея книги) РГБ

БИБЛИОТЕКА В СОСТАВЕ МОСКОВСКОГО ПУБЛИЧНОГО И РУМЯНЦЕВСКОГО МУЗЕЕВ ДО 1917 Г.

Статья посвящена истории формирования книжного собрания Московского публичного (МП) и Румянцевского музеев (РМ) до 1917 г. На основании архивных документов и изданий МП о РМ раскрыты особенности комплектования библиотеки и ее положение в составе музея.

Ключевые слова: культура, наука, книга, библиотекведение, история библиотек, история России первой четверти XX в.

Основание Московского публичного и Румянцевского музеев (МПРМ) в 1862 г. стало важнейшим событием в культурной жизни не только Москвы, но и всей России во второй половине XIX ст. История перевода Румянцевского собрания из Санкт-Петербурга в старую столицу и объединение его с Московским публичным музеем подробно отражена в публицистике тех лет, а также в исследованиях М. Клевенского [1], В. Молчанова [2], Е. Ивановой [3], Л. Коваль [4]. На основе изучения исторических источников прослежена борьба, предпринятая В. Одоевским в Петербурге и Н. Исаковым в Москве, для того чтобы жизненно необходимые городу публичная библиотека и музей были открыты в давней столице. Многолетние усилия небольшой группы российской интеллектуальной элиты в 1862 г. ознаменовались успехом.

Торжественное открытие Румянцевского музея произошло 29 мая 1862 г. Библиотека была открыта для читателей немного позднее, в январе 1863 г. С момента образования МПРМ его библиотека получает особое значение и положение не только внутри музея, но и в качестве публичного учреждения. Уже положением 1862 г. зафиксирован несколько двойственный статус библиотеки как одного из отделений МПРМ и как универсальной публичной библиотеки, призванной предоставить читателям весь спектр научного знания. Однако решение царского правительства не было подкреплено ни финансовыми средствами на дальнейшее развитие, ни штатным расписанием, на основании которого в библиотеку

определили всего четыре человека: одного библиотекаря и трех его помощников. На плечи малочисленных сотрудников библиотеки легла вся тяжесть по работе в ней: регистрация и обработка книг, обслуживание читателей. Не менее важной являлась деятельность по составлению каталогов, изучению книжных памятников, а также покупка новых изданий, переплет книг, приобретение и устройство шкафов. Все эти работы должны были выполняться за счет остаточных сумм от штатного финансирования и на пожертвования частных лиц.

Большое внимание новой библиотеке оказала императорская семья. Великая княгиня Ольга Николаевна пожертвовала 244 тома собрания своей матери великой княгини Александры Николаевны. Великие князья Николай Николаевич и Михаил Николаевич передали книги своей матери императрицы Александры Федоровны (старшей). По указу императора Александра II для МПРМ приобрели ценнейшее собрание А. Норова, также по его распоряжению были переданы около 33 тыс. томов из Эрмитажной библиотеки. Значительное число книг было получено из Императорской публичной библиотеки, передавшей свои дублетные экземпляры в количестве 20 тыс. томов. Несколько книжных коллекций поступило от частных лиц, имена дарителей подробно перечислены руководством музея в первом выпуске Отчета МПРМ [5, с. 62–74]. Пожертвования государственных и частных лиц уже в первые три года работы музея значительно увеличили его фонд. Если ядром собрания стало около 29 тыс. книг библиотеки Н. Румянцева, то на 1 января 1864 г. в его состав входило уже 125 тыс. томов. В последующие годы передача частных собраний в состав МПРМ продолжалась, эта практика стала важнейшим фактором комплектования фонда рукописных и печатных книг.

Статус публичной библиотеки предполагал получение обязательного экземпляра всего издаваемого в России материала. Во второй половине XIX в. происходил бурный рост издательского дела в России, ежегодно умножалось количество книг, периодики, научной литературы. Вследствие этого прирост обязательного экземпляра в фонд библиотеки постоянно увеличивался. В первое десятилетие существования МПРМ его книжный фонд пополняется не только количественно, происходит расширение тематики, отражающее постоянный рост научной деятельности в России. Начиная с 1870-х годов ежегодные приращения фонда составляли до 20 тыс. томов.

Получение обязательного экземпляра, а также многочисленные пожертвования способствовали быстрому росту книжного собрания

МПРМ. Документы, регламентирующие деятельность Румянцевского музея, не препятствовали столь стремительному увеличению, однако размеры здания Пашкова дома, финансирование музея и численный состав его сотрудников не были рассчитаны на столь активный процесс роста коллекций.

С конца 1860-х годов руководством Румянцевского музея в состав отчетов вводится специальный раздел, посвященный постоянно увеличивающимся потребностям, которые мешали растущему и развивающемуся учреждению. На протяжении последних десятилетий XIX в. в каждом из выпусков отчета описывались проблемы, встававшие перед МПРМ. Из них можно выделить три постоянных: отсутствие необходимых помещений для уже существующих коллекций, особенно это касается отделения рукописей и библиотеки; отсутствие финансирования для пополнения музейных коллекций и продуманного комплектования фонда иностранных изданий; отсутствие достаточного количества сотрудников для приемки, обработки и описания ежегодно увеличивающихся книжных собраний, а также обслуживание постоянно растущего числа посетителей и читателей. На протяжении всей истории Румянцевского музея эти проблемы так никогда и не были решены.

Наряду с уже сказанным с 1876 г. постоянно растущее количество читателей приводит к тому, что читальный зал библиотеки перестает вмещать всех желающих заниматься. Не имея возможности устроить новый читальный зал, сотрудники библиотеки начинают выискивать дополнительные места в старом зале, проявляя при этом чудеса изобретательности. Сдвигались столы, уменьшались проходы, что позволило хоть и незначительно, но всё же увеличить число мест для одновременного размещения читателей. Подобные изменения или перестановки проводились несколько раз, но к 1899 г. возможности помещения читального зала были исчерпаны, число мест достигло 170, и руководству библиотеки пришлось начать практику ограничения допуска читателей и ввести очередь для входа в читальный зал. В статье Ю. Готье приведен такой факт: «В 1909 г. дожидались, таким образом, очереди 19 497 человек, из которых так и ушли, не дождавшись 6506» [6, с. 97].

Тяжелейшее состояние Румянцевского музея, сложившееся к 1910 г., а также невозможность изменить положение своими силами заставило руководство обращаться в высшие государственные инстанции с мольбой: «Управление Московского публичного и Румянцевского музеев, сознавая свое вынужденное бессилие перед обширностью предстоящей перед ним задачи и памятуя 45-летнюю верную службу учреждения высшим

потребностям московского населения, бьет ныне челом Московской городской думе с сердечной просьбой придти ему на помощь своим советом и авторитетным содействием» [7, с. 7]. Записки, обращенные к государственным властям, составлялись и отправлялись ежегодно.

В архиве РГБ хранятся две записки, подготовленные заведующим библиотекой Ю. Готье за 1910 г. [8, 9]. Оба документа содержат достаточно подробное описание Библиотеки Румянцевского музея. Собрание книг размещалось в 20 комнатах, расположенных в Пашковом доме на первом и втором этажах. Помещения тянулись «узкой и длинной полосой» по всему зданию. В распоряжении книжного хранилища были отданы 18 подвальных помещений для хранения периодики. Дополнительно сотрудники библиотеки использовали свободные углы и ниши по всему зданию, где только можно было поставить книжные шкафы и полки. Наряду с библиотечными комнатами, в двух отдельных помещениях располагалось Отделение рукописей. В тех же залах были развешены картины К. Солдатенкова и гравюры музейного собрания. Таким образом, из-за нехватки места в Пашковом доме книжные шкафы и полки не только располагались в своих помещениях, но и занимали свободные места по всему зданию. В свою очередь, часть художественных предметов из других отделений вынужденно хранились в помещении библиотеки. Такое положение стало следствием собирательской деятельности сотрудников Румянцевского музея. В отчете МПРМ за 1910 г. указано, что на начало года в собрании различных отделений музея хранилось около 1 млн книг, брошюр, оттисков.

В представленных документах Ю. Готье изложил выработанные на практике принципы библиотечной работы, сложившиеся в Библиотеке Румянцевского музея. Начиная с 1901 г., новые издания, поступающие в фонд, заносились в особую регистрационную книгу. Исключение составляли отчеты, уставы, плакаты, реклама, которые записывались общим числом и оформлялись позднее, по мере возможности. Эта вынужденная практика привела к тому, что за несколько десятилетий скопилось около 150 тыс. брошюр, сложенных в ящики и никак не обработанных. Сложности были и при описании географических карт и нот, этой работой занимались исключительно на добровольной основе сотрудники музея. Тем не менее, на все произведения печати, поступающие в фонд, ставился регистратурный номер. Периодические издания регистрировались и описывались в конце года по итогам, что было принято в библиотечной практике того времени. Книжные коллекции, подаренные в Румянцевский музей, не описывались и не регистрировались сразу.

Из-за нехватки служителей коллекции складировались, а их обработка производилась позднее маленькими партиями. После регистрации книги переносились в другое помещение, где на них составляли алфавитную карточку. Потом их расставляли на отведенные места, а карточки передавались в «каталожную», где их вливали в общий каталог.

В обеих докладных записках работы по отбору книг на переплет и просмотр на дублетность вынесены в отдельный параграф. До начала XX в. в Румянцевском музее на переплет книг денежные средства не предусматривались. В новом штатном расписании 1900 г. впервые была выделена специальная сумма на переплет. Однако этих денег, установленных первоначально в размере 2 тыс. руб., а с 1903 г. – 3 тыс. руб., всегда не хватало для переплета новых поступлений и громадного фонда ранее непереплетенных изданий, скопившегося за 1862–1900 гг. В итоге за долгие годы количество непереплетенных книг превратилось в залежи, так что исправление этого положения требовало более значительных финансов и времени.

В Библиотеке Румянцевского музея с первых лет проводилась работа с дублетными книгами. Это было связано с традицией дарения частных собраний, среди которых регулярно встречались одинаковые издания. Чтобы не загромождать излишними книгами и так ограниченное пространство фонда, в библиотеке была организована работа по проверке поступающих книг и откладывание дублетов. По сложившейся практике данные издания чаще всего не каталогизировались и в дальнейшем использовались для продажи. На вырученные средства музей приобретал отсутствующие в фонде издания. Также в библиотеке существовала традиция безвозмездно передавать свои дублеты в различные государственные и общественные библиотеки.

Особой проблемой стала работа по инвентаризации книг. Как отмечает Ю. Готье, изначально, при открытии Публичной библиотеки, инвентарных описей не было. Впервые их ввели в 1886 г. по распоряжению директора МПРМ В. Дашкова. Эта практика продолжалась до 1895 г., позднее, вследствие увеличения объема работ и острой нехватки рабочих рук, инвентаризация книг прекратилась. Попытка нового заведующего Ю. Готье (с 1908) вернуть запись поступающих изданий в инвентарной книге не увенчалась успехом по той же причине: острейшей нехватке необходимого количества работников в библиотеке.

На протяжении всей истории развития Московского публичного и Румянцевского музеев важнейшей проблемой являлась нехватка сотрудников во всех сферах деятельности, особенно в библиотеке.

Постоянный и быстрый рост книжного фонда, увеличение числа читателей и, как следствие этого, количества заказываемых книг привели к тому, что все силы работников направлялись на каждодневное обслуживание читателей и выдачу книг, с которыми сотрудники библиотеки не могли справиться. Например, в отчете за 1909 г. отмечен такой факт: люди, ответственные за выполнение читательских заявок, в день выдавали до 593 книги каждый. Такое напряжение в работе отмечено случаями обмороков сотрудников во время работы.

В 1910 г. в библиотеке трудилось шесть штатных сотрудников: библиотекарь, три старших помощника библиотекаря, один младший помощник библиотекаря и регистратор. Для обслуживания библиотеки было определено 13 сотрудников технического персонала (нижних служителей). В читальном зале трудились три человека: заведующий и два его помощника. На протяжении многих лет штатные сотрудники были не в состоянии справиться с многочисленными обязанностями. Чтобы как-то исправить ситуацию, с 1880-х годов в библиотеке начали работать вольнотруidящиеся. В 1910 г. их число составляло 15 человек, что намного превышало число штатных служащих. Как подчеркивает Ю. Готье, такое положение наглядно демонстрирует полное несоответствие штатного расписания необходимому количеству работников.

Основная нагрузка по работе с книгой лежала на штатных сотрудниках. Они занимались описанием новых поступлений, расстановкой карточек в алфавитный каталог, дежурством в читальном зале, давали консультации читателям, контролировали работу вольнотруidящихся. В дополнение к этим обязанностям сотрудники библиотеки вынуждены были заниматься необходимой библиотечной работой дополнительно. Как пишет Ю. Готье, «эта работа производится во время, остающееся от главной работы, <...> смешение крупных и мелких обязанностей в руках одного лица нарушает стройность работы и порождает впечатление хаотичности» [8, л. 18–18 об.]. Главной задачей нижних служителей являлся подбор книг по заявкам читателей и расстановка сданных книг, они же производили уборку помещений. Вольнотруidящиеся под руководством штатных сотрудников занимались написанием карточек для каталога, подстановкой новых книг, расстановкой периодики, при необходимости выполнением заявок. Также вместе с основными специалистами вольнотруidящиеся участвовали в работе по описанию крупных частных собраний, поступивших в дар музею.

В документах, подготовленных Ю. Готье, перечислены все необходимые меры для улучшения состояния Библиотеки Румянцевского музея.

Для обеспечения успешной деятельности необходимо было строительство нового книгохранилища и читального зала, а также значительного увеличения числа ответственных штатных сотрудников и упорядочение всей библиотечной работы.

Обращения, предпринятые руководством и сотрудниками Румянцевского музея, имели широкий общественный резонанс. Положение крупного общероссийского центра просвещения было столь катастрофическим, что государство уже больше не могло не обращать на него внимания. В значительной степени этому способствовала юбилейная дата – 50-летие Московского публичного и Румянцевского музеев в 1912 г.

В период празднования юбилея правительство выделило Румянцевскому музею средства на улучшение его состояния. Во многом это удалось сделать благодаря новому директору В. Голицыну, который использовал свои придворные связи и добился разрешения на строительство Картинной галереи и книгохранилища, а также увеличения денежных сумм на бюджет и новые штаты музея. С 1912 г. в Библиотеке Румянцевского музея работали: 13 штатных сотрудников, столько же нижних служащих и 16 вольноотрадящихся, что в целом составило 42 работника.

Процесс развития Библиотеки Румянцевского музея был прерван начавшейся Первой мировой войной. В этот период обслуживание читателей и посетителей снизилось, часть сотрудников была мобилизована на фронт. Румянцевский музей под руководством В. Голицына принял на свои средства содержание двух коек в лазарете при Московском обществе любителей художеств [4, с. 121]. Таким образом, к началу Февральской революции, несмотря на трудности войны, Румянцевский музей получил некоторую возможность для дальнейшего развития. В музее и библиотеке продолжалась каждодневная работа по обслуживанию посетителей и читателей, велось оформление поступающих художественных коллекций и книг. И все же, несмотря на увеличение штатов и финансирования, что лишь на недолгий срок улучшило функционирование учреждения, в целом его положение оставалось достаточно сложным. На деятельности музейных отделений и библиотеки с каждым годом сказывалась нехватка места для хранения и дальнейшего развития своих фондов. Состояние зданий, коллекций и книжного хранилища обусловило необходимость кардинального реформирования музея и библиотеки.

Список использованных источников

1. *Клевенский М. М.* История Государственной ордена Ленина Библиотеки СССР имени В. И. Ленина / М. М. Клевенский. – М., 1962. – Т. 1 : История Библиотеки Московского Публичного музея 1862–1917 гг. – С. 9–51.
2. *Молчанов В. Ф.* Книжная культура России XIX века: эпоха, судьба, наследие Н. П. Румянцева / В. Ф. Молчанов. – М., 2006. – 466 с.
3. *Иванова Е. А.* Становление и развитие Румянцевского музея как Российского общественного, научного и культурного центра (XIX – начало XX в.) : дис. ... канд. ист. наук / Е. А. Иванова. – М., 2002. – 342 с.
4. *Коваль Л. М.* Исаков Н. В. – основатель и директор первого публичного Музея Москвы / Л. М. Коваль. – М., 2008. – 303 с.
5. Отчет по Московскому публичному музею от времени основания его до 1 января 1864 года. – СПб., 1864. – 178 с.
6. *Готье Ю. В.* Библиотека / Ю. В. Готье // Пятидесятилетие Румянцевского музея в Москве, 1862–1912. – М., 1913. – С. 79–103.
7. Архив РГБ. Оп. 17. Д. 31.
8. Архив РГБ. Оп. 17. Д. 39.
9. Архив РГБ. Оп. 17. Д. 51.

УДК 02:069.4(470–25)

Любовь Хайцева,

зав. отделом литературы по библиотековедению,
библиографоведению и книговедению РГБ,
канд. пед. наук

КАБИНЕТ БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЯ В СТРУКТУРЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО РУМЯНЦЕВСКОГО МУЗЕЯ

Дается краткий исторический обзор становления и развития Кабинета библиотековедения при Государственном Румянцевском музее, раскрывается его роль в развитии библиотечного дела в России. Представлены основные показатели деятельности кабинета в настоящее время.

Ключевые слова: Кабинет библиотековедения, Государственный Румянцевский музей, профессиональное образование.

Идея создания Кабинета библиотековедения (КБ) была высказана сразу после первой реорганизации Государственного Румянцевского музея (ГРМ) в 1919 г. В отчетах ГРМ этого периода неоднократно говорилось о «...долголетних стремлениях Библиотеки получить организацию, достойную ее положения, как второй Публичной библиотеки России». Был выработан новый проект штатов библиотеки, благодаря поддержке Народного комиссариата по просвещению его утвердили. Основной особенностью новых штатов того периода было «...введение библиотечных научно-систематических отделов». Состав таких отделов был установлен применительно к нуждам и потребностям библиотеки.

В 1919 г. были учреждены 20 научно-систематических отделов. Выделяем факт организации «...особого Читального зала для квалифицированных научных работников». По мере того как налаживалась работа научно-систематических отделов, возник вопрос об издании печатного каталога библиотеки читального зала. И наконец, высказывается пожелание о создании при музее особого научного библиотечного органа, который мог бы дать Румянцевской библиотеке возможность играть активную роль в развитии библиотечного дела и библиотековедения России. Пожелания издать печатный каталог читального зала и учредить Кабинет библиотековедения впервые были высказаны в 1921 г. [1].

Завершить это начинание – учредить КБ в ГРМ удалось лишь в 1922 г. Этому способствовали: факт закрытия Народного университета им. А. Л. Шанявского (решение Главнауки Академического центра Наркомпроса РСФСР от 23 ноября 1922 г. № 8528), докладная записка Л. Хавкиной-Гамбургер директору ГРМ А. Виноградову, ходатайство рабочих и служащих ГРМ.

В подробной докладной записке (на девяти машинописных листах) Л. Хавкина пишет о преимуществах, которые получит ГРМ от присоединения КБ. Во-первых, ГРМ будет «...иметь в своем составе отдел, занимающийся теоретической разработкой библиотековедения, во-вторых, возможность подготовить свой персонал на курсах. В Петрограде, – отмечала она в записке, – с 1919 г. при Российской Публичной библиотеке состоят “высшие курсы библиотековедения” для академических и публичных библиотекарей. По аналогии такие же курсы желательно иметь и Румянцевскому музею, а КБ представлял для этого бы готовый аппарат. Румянцевский музей дает возможность КБ широко обслуживать библиотечные организации, учреждения и отдельных лиц в области библиотечной специальности» [2].

Было направлено также коллективное ходатайство рабочих и служащих ГРМ в Главнауку и Главполитпросвет. В качестве оснований для присоединения КБ к ГРМ приводились следующие аргументы. Во-первых, сообщалось, «... что КБ перевезен, переоборудован на новом месте по адресу ул. Моховая, д. 6 исключительно за счет средств ГРМ, без всяких вспомогательных кредитов...» Это сделано с целью «...создать такую профессиональную школу библиотекарей, которая всему нашему коллективу в 200 человек в последующие годы давала бы повышенную квалификацию, могущую, с одной стороны, улучшить материальное положение, с другой стороны, повысить производственное значение Библиотеки и КБ в области изготовления механизмов, усвоения книжных знаний и в области подготовки инструкторов-руководителей». По мнению Л. Хавкиной, представлялась возможной работа КБ вне связи с огромным и организованным книжным базисом ГРМ. Далее отмечалось, чтобы штаты КБ не «урезывали» штатов ГРМ, «денежное или сметное участие ГРМ было обеспечено добавочными кредитами и возможностью правильного хозяйства на территории, занимаемой КБ, т. е. лицо, заведующее и администрирующее, находилось в первоначальной и непосредственной ответственности перед Государственным Румянцевским музеем» [3].

И все-таки присоединение КБ к ГРМ совпало «...с полосой сокращения штатов (с 20 до 5 человек)» и финансовыми трудностями. В штате

ГРМ оставались пять сотрудников КБ, остальные «по мере надобности оплачивались из специальных кредитов, образуемых операционным фондом и суммами, поступающими в качестве сбора с курсантов» [4].

В составе ГРМ кабинет сначала занимал автономное положение и вел работу в основном самостоятельно. Значение для библиотеки имела его учебная деятельность. Новые задачи, поставленные перед ГРМ, предъявляли все более высокие требования к ее сотрудникам. Увеличение штатов библиотеки, недостаток опытных библиотекарей вызвали необходимость в систематической работе с кадрами – в повышении квалификации работников, подготовке новых квалифицированных специалистов. На семинарах и курсах КБ в первые годы работы большее количество мест предоставлялось сотрудникам ГРМ. Наиболее опытные из них были в числе преподавателей на семинарах и курсах КБ и активно участвовали в работах секции каталогизации.

В апреле 1923 г. на заседании попечительной комиссии по библиотечному образованию подводились первые итоги взаимодействия КБ и ГРМ, определялись задачи на будущее. С докладом выступил директор ГРМ А. Виноградов. Сразу было отмечено, что взаимодействие Кабинета и Румянцевского музея ускорило и облегчило путь, по которому библиотека направлялась реформой 1919 г. «...Мы смотрим на слияние КБ и Г.Р.М. не как на случайную административно-ведомственную передачу, а как на опыт прививки к старому дереву – глазка нового растения, качество плодов установит будущее» [5]. Реформа затрагивала работу с карточным алфавитным каталогом, «библиографическую сторону работы», т. е. обеспечение доступа читателей к фондам, структуру библиотеки – выделение научных отделов и др. Как итог проводимой реформы говорилось, что ГРМ будет иметь «...законченный репертуар русских и иностранных книг по каждой отрасли наук, на основе многомиллионного книжного богатства Государственного Румянцевского музея» [5]. Основные трудности в решении этих задач были в отсутствии квалифицированных библиотечных сил, что губительно сказывалось на деле. Приходилось знакомить сотрудника с элементами библиотечной практики и техники, вместо того, чтобы ждать от него инициативы. Отсюда первой задачей КБ стало прямое участие в практической разработке библиотечной техники Румянцевского музея. Это было выгодно и для КБ, обеспечивало ему доступ к огромному материалу, которым он не располагал ранее. Вторая задача кабинета – широкая курсовая работа также основана на огромном библиотечном материале ГРМ. Третья задача – распространение опыта работы библиотек через КБ.

Четвертая задача КБ в ГРМ – это организация типичных форм библиотечных пособий, карточек, формуляров и т. д. в большом и, быть может, в государственном масштабе, на что уже предварительное согласие дано Госиздатом и Главполитпросветом. Вместе с тем отмечалось, что желательнее шире развернуть техническую разработку вопросов библиотековедения и печатание специальных трудов. Самое же главное в решении четвертой задачи – смычка с читателем. Кабинету поручалась разработка той программы ГРМ, которая должна была появиться в результате суммирования читательских desiderat [5].

Кабинет должен был систематически проводить программу приспособления ГРМ к нуждам и задачам всероссийской библиотечной сети. И если академическая работа ГРМ опиралась на задачи Главнауки, а курсовая – на Главный комитет профессионального образования, то работа по созданию сети должна была опираться на Главполитпросвет. Ближайшая и очередная задача КБ и ГРМ состояла в развитии взаимоотношений с этими тремя главками Наркомпроса.

Главная задача КБ в начальный период его деятельности заключалась в содействии развитию библиотечного дела в стране путем научных разработок вопросов теоретического и прикладного библиотековедения. На базе специализированного фонда проводилась научно-исследовательская, учебная и консультационно-справочная работа. Активно велась работа научно-исследовательской комиссии с секциями каталогизации, статистики, истории библиотек. Как пример этой работы можно привести участие КБ в издательской деятельности ГРМ. В 1923 г. Государственный Румянцевский музей начал издание своих трудов. В период с 1923 по 1924 г. вышло пять томов. Первый том включал «Дневник А. С. Пушкина. Издание по подлинной рукописи», второй и третий тома – «К. П. Победоносцев и его корреспонденты. Письма и записки», пятый том – «Письма В. О. Ключевского к П. П. Гвоздеву (1861–1870)». Четвертый том трудов ГРМ – «В. А. Штейн. Библиотечная статистика». Специалистами КБ активно разрабатывались инструкции по каталогизации, статистике и отчетности. Был составлен сводный каталог иностранной периодики по 120 научным библиотекам Москвы. Все материалы были доступны для пользователей.

Большая работа проводилась по формированию уникального специализированного фонда изданий по библиотечному делу. Его основу составили книжные и журнальные издания из личной библиотеки первого директора кабинета Л. Хавкиной. Она руководила КБ до октября 1928 г. С самого начала фонд КБ комплектовался не только

отечественными, но и зарубежными изданиями, что соответствовало основным задачам пополнения фондов ГРМ. В КБ собирался материал относительно библиотек всех существующих типов и различных стран. Благодаря личным контактам Л. Хавкиной со многими зарубежными учеными, библиотечными деятелями, ее связям с Американской библиотечной ассоциацией, фонд КБ пополнился уникальными монографиями и полными комплектами библиотечной периодики.

В настоящее время уникальная коллекция изданий по библиотечному делу, собранная в исторические 1920-е годы, вошла в состав специализированного фонда отдела литературы по библиотековедению, библиографоведению и книговедению. В соответствии со статусом ФГБУ «Российская государственная библиотека» как общегосударственного книгохранилища фонд отдела выполняет функции собирания, постоянного хранения документов по библиотечному делу и обеспечения доступа к ним. Организованный с учетом целевого назначения – для специалистов библиотечной сферы, фонд включает уже 170 тыс. экз., в том числе 100 тыс. – издания на русском языке, 70 тыс. – на иностранных языках. В современных условиях фонд обогащается за счет электронных ресурсов по библиотечному делу и смежным отраслям знаний. Ежегодно отдел посещают свыше 5 тыс. пользователей, которым выдается свыше 50 тыс. документов. Выполняются сотни справок, участвует отдел и в проекте РГБ «Виртуальная справочная служба».

Список использованных источников

1. Отчет Государственного Румянцевского музея за 1916–1922 годы. – М.: Гос. изд-во. – С. 45.
2. Архив РГБ. Оп. 14. Д. 62.
3. Архив РГБ. Оп. 14. Д. 59.
4. Там же.
5. Там же.

УДК 069(470–25)''18'':929

Анастасия Гачева,

ведущий науч. сотр. ИМЛИ им. А. М. Горького РАН,
д-р филол. наук

«СЛУЖИТЕЛЬ ДУХА ВЕЧНОЙ ПАМЯТИ»: Н. ФЕДОРОВ И РУМЯНЦЕВСКИЙ МУЗЕЙ

Статья посвящена выдающемуся мыслителю, знаменитому деятелю Московского публичного и Румянцевского музеев Николаю Федоровичу Федорову (1829–1903). Раскрываются представления Н. Федорова о воскресительной сущности памяти и религиозном деле культуры, его взгляды на роль музеев, библиотек, архивохранилищ, инициативы в области реформы библиотечного дела.

Ключевые слова: Н. Федоров, Румянцевский музей, философия памяти и культуры, музей-библиотека.

«Служителем духа вечной памяти», «пророком и литургистом культуры»¹ назвал философ В. Ильин Н. Федорова (1829–1903), мыслителя, библиотекаря, «музейского деятеля»², с именем которого на протяжении четверти века была связана деятельность Московского публичного и Румянцевского музеев.

Н. Федоров поступил в библиотеку музеев на должность дежурного чиновника при читальном зале 27 ноября 1874 г. Рекомендовал его на работу А. Викторов, археограф, архивист, хранитель отделения рукописей и славянских старопечатных книг³. Однако Н. Федоров быстро перерос скромную должность и, числясь на ней все 25 лет своей работы в музеях (от повышения, которое неоднократно предлагала администрация, он всегда твердо отказывался), фактически исполнял функции и библиотекаря, и библиографа, и научного консультанта. В 1880–1890 гг. он был, пожалуй, самым авторитетным сотрудником как для читателей библиотеки, так и для своих сослуживцев. Тому способствовали и обширные библиографические познания Н. Федорова (целый ряд деятелей русской культуры с благодарностью пользовались его помощью), и его проекты реформы библиотечного дела, поддержанные как коллегами, так и лицами, близко стоявшими к библиотеке, и созданная мыслителем целостная философия библиотечного и музейного дела.

«Интеллектуальная и духовная власть»⁴ Н. Федорова была столь высока, что художник Л. Пастернак, посещавший Библиотеку Румянцевского музея в 1892–1893 гг. с целью сбора материала для иллюстраций к роману Л. Толстого «Война и мир», в своих воспоминаниях назвал его заведующим библиотекой⁵. При этом Н. Федоров не только сумел воодушевить своих сослуживцев (А. Викторова, Д. Лебедева, Г. Георгиевского, Я. Кваскова) большими и малыми библиотечными проектами (международный книгообмен; выпуск при вновь выходящих книгах каталожных карточек, содержащих полное их описание; устройство при библиотеках специального выставочного отдела; использование в читальных залах книг из частных коллекций и др.), каждый из которых имел своим истоком его философию памяти, но и заложил в библиотеке «традиции философской школы»⁶. В каталожную библиотеки собирались для бесед с мыслителем писатели и поэты (Л. Толстой, А. Фет), ученые и философы (Ф. Буслев, М. Никольский, В. Шенрок, Г. Джаншиев, В. Соловьев), художники и историки (В. Верещагин, Л. Пастернак, С. Белокуров, Н. Черногулов и др.). Многие оказались в той или иной мере затронуты его учением всеобщего дела, восстановления всемирного родства, идеями активного христианства, требующего от человека не только нравственной, духовно-душевной работы, но и соучастия в воплощении высшего христианского чаяния: воскрешения умерших, преображения земли и универсума в Царстве Божие.

Уже современники Н. Федорова, видя его «высокую, высохшую, слегка согбенную, но полную энергии фигуру»⁷, наблюдая, с каким одушевлением трудится он в читальном зале, в хранилище, в каталожной, как не позволяет себе, несмотря на возраст, даже присесть, как точно и вместе с тем вдумчиво отзывается на запросы читателей и незаметно руководит их научными поисками, слыша его слова о книге, за которой «кроется человек»⁸, размышления о Румянцевском музее как «органе памяти Москвы» (III, 64), понимали: его деятельность в библиотеке была не просто трудом ради «хлеба насущного» (этим хлебом мыслитель пользовался минимально и практически все скудное жалованье раздавал нуждающимся), но «служением»⁹ в священном смысле этого слова.

Служение Н. Федорова в Румянцевском музее было служением памяти. В «Философии общего дела», которая создавалась мыслителем на протяжении полувека, категория памяти является стержневой. Осознанная память, не память инстинктивная, как у животных, а память как волевой акт есть то, что свойственно среди природных существ именно человеку, что вместе с даром сознания и даром творчества ставит его на верховную

ступень лествицы тварного мира. Природа стремится свои создания вперед и только вперед, человек постоянно обращается вспять, стремится остановить мгновенье, вырвать из меонического плена забвенья драгоценные события жизни, дорогих сердцу людей. По Н. Федорову, человечество с его культурой, искусством, религией и рождается тогда, когда начинает помнить умерших: по физической необходимости укладывая умершего в землю, по нравственной – восстанавливает его в виде памятника, населяет небо душами умерших отцов, возносит голос в скорбном плаче и молитве.

Человеческая культура в своих сокровенных истоках и есть воплощенная память. В этом состоит ее утверждение и оправдание. Культура сопротивляется смерти. Будучи укоренена в культе предков, она воскресительна, и хотя совершенные создания художественного гения лишь условно бессмертны, а восстановление ушедших лиц и эпох совершается в идеальном пространстве скульптуры, живописи, словесного творчества, это «мнимое» бессмертие и воскрешение для мыслителя есть первая ступень к будущему реальному восстановлению жизни.

Позднее о. Павел Флоренский в «Автореферате», написанном для «Энциклопедического словаря Русского библиографического института “Гранат”», переключаясь с идеями Н. Федорова, определит культуру как силу, противостоящую энтропии, «закону Хаоса во всех областях мироздания»¹⁰, как действие Логоса, Божественного Слова, сотворившего мир в начале времен, искупившего человеческий грех спасительным подвигом и влекущего бытие к полноте и совершенству. Энтиэнтропийную сущность культуры будут подчеркивать и другие мыслители, как представители научного знания (Н. Умов, В. Вернадский), так и христианские философы (В. Соловьев, Н. Бердяев, С. Булгаков, Н. Сетницкий, А. Горский, В. Муравьев). И если первые увидят в творчестве культуры эволюционный долг человека как существа, ответственного за природу, вынесшую его к бытию, то вторые – долг религиозный, к исполнению которого он был призван еще при сотворении, когда Господь дал ему заповедь обладания землей, возделывания и хранения Божьего сада. Н. Федоров, обращавшийся со своей проповедью «к духовным и светским», соединил обе эти трактовки. Более того, прочертил вектор движения от культуры к «рекреатуре» (II, 166), от «мнимого художественного восстановления» к «действительному воскрешению» (II, 230).

Особое значение Н. Федоров придавал тем институтам культуры, которые являются собирателями опредмеченной памяти прошлого. Это музеи, библиотеки, архивохранилища... В них – начаток живой

связи времен, преемственности поколений, глубинного единства рода людского. Не собранием вещей: экспонатов, книг, рукописей, но «собором лиц», эти вещи создавших или соприкасавшихся с ними в процессе жизни, служат они. И потому с таким благоговейным вниманием, почти трепетом, относился Н. Федоров к книжным собраниям Румянцевской библиотеки. Для философа памяти она была не «книгохранилищем», а «душехранилищем» (II, 433). Сам процесс чтения представлялся своего рода воскресительным актом, изводящим из тьмы забвенья лицо автора книги: «Читающий невольно рисует в своем воображении портрет его, слышит его голос, входит в его чувства и мысли» (II, 433). И не только книга обретала у Н. Федорова священный, жизнехранительный смысл, но и каталожная карточка, к этой книге приложенная. В ней видел мыслитель своего рода семья, заключающее в себе образ всего сочинения, а значит, и стоящего за ним автора. Он сравнивал карточки с «металлическими досками», содержащими имя архитектора, «которые полагаются в основание зданий» (III, 228), и надеялся на то, что они «имеют больше шансов, чем книги, пережить разрушительную эпоху»: и если погибнут книги, карточки сохранятся и не позволят умершим авторам окончательно уйти в тень и сень смертную.

В. Ильин, посвятивший федоровской философии книжности и библиотеки целую главу в своей книге о философе всеобщего дела, предположил, что под «разрушительной эпохой» Н. Федоров имел в виду не столько исторические и естественные катастрофы, в которых страдают памятники культуры, сколько конечную апокалиптическую катастрофу, когда «земля и все дела на ней сгорят» (2 Петр. 3:10). Ставя знаменитую статью «Что значит карточка, приложенная к книге?» в эсхатологический контекст, В. Ильин указывал, что для Н. Федорова как мыслителя религиозного, сопрягающего в своей философии эмпирический и метафизический планы, «писание и фиксация “карточек” есть вместе с тем писание и фиксация для метафизики нематериальной или сверхматериальной вечной памяти»¹¹. Действительно, категория «вечной памяти», в которой Бог содержит сотворенное Им бытие, одна из главных опор федоровской философии культуры, и священный долг живущих мыслитель видит в том, чтобы устремить навстречу Вечной памяти Божией усилие человеческой памяти. Однако защитник идеи условности апокалиптических пророчеств, в противовес катастрофической развязке истории, он отстаивает другой эсхатологический сценарий, согласно которому земля не сгорает, но обновляется, и в этом обновлении соучаствует человек. Новый Иерусалим не сходит с неба как

deus ex machina, он должен медленно прорасти сквозь историю, которая становится богочеловеческой «работой спасения», созидая условия для его воцарения в бытии. А значит, дело памяти для рода людского заключено не только в фиксации и консервации, но и в преображающем восстановлении прежде бывшего.

Органами этого восстановления и должны стать, в представлении Н. Федорова, музеи, архивы, книгохранилища. Они призваны занять центральное место в будущей проективной истории, которая, в отличие от нынешней взаимоотношительной, неродственной и небратской истории, станет воскресительным делом, восстановлением всемирного родства. В них рождается и расцветает целостная культура будущего, задача которой – не творчество эстетической реальности, а действительное преображение мира в красоте, неотделимой от блага и истины.

Подлинная культура, по Н. Федорову, религиозна, представляет собою плод синергии. Человеческое творчество в ней не самостийно, осуществляется в потоках Божественной благодати, направляется сыновней ответственностью за мир. Именно так созидались величайшие шедевры храмового зодчества, росписи и иконописи, рождались церковная музыка и литургическая поэзия. Исходя из такого понимания культурного делания, Н. Федоров критиковал секулярную культуру Нового времени, которая разорвала источные связи с культом, вышла в эгоистически самостийное бытие, культивируя потребительское и игровое отношение к жизни. Такая культура принципиально закрывает для себя небо, существует лишь в пространстве относительных ценностей и потому неспособна к безграничному развитию, с неизбежностью упирается в свой собственный потолок. Именно к такой культуре – как игре симулякрами, как служанке общества «блудных сынов», верной спутнице эксплуатирующей, но не восстанавливающей цивилизации Ф. Федоров обращает резкие, эпатажные слова: «Целью жизни будет спасение от культуры» (III, 481).

В обществе «блудных сынов», забывших об отцах и Боге отцов, священные органы памяти отодвигаются на задворки прогресса. «Наш век, гордый и самолюбивый» (II, 370) презирает музей и библиотеку как отсталые, ретроградные учреждения. Да и сами они в их наличном виде представляют для Н. Федорова картину жизни, какова она есть, символически отражают то состояние «взаимного истребления», в котором пребывают мир и человек после грехопадения. «Книги – не мирные существа, и они так же чужды, столь же враждебны друг другу, как наше светское и духовное, военное и гражданское, экономическое и бюрократическое» (III, 481).

тическое. А потому и библиотека, как собрание книг, – область не мира, а борьбы, полемики» (II, 380).

Даже строение каталога, рубрики которого «соответствуют <...> разделам самого общества» (II, 380–381), как бы символически воплощает для Н. Федорова разрыв между учеными и неучеными, между мыслью и действием, между различными отраслями знания. Само «слово Божие», творящее и единящее мир, выделяется здесь в «богословие» и «замыкается в особый отдел каталога». «Между тем богословие должно занимать не особое место в каталоге, а в *себе* давать место *всем* книгам, быть распределением их, назначением им места относительно высшей цели; оно должно быть примирением их для этой высшей цели» (II, 381).

Так символически выражает философ мысль о христианстве, призванном одушевить идеалом Царствия Божия все сферы дела и творчества человека. Реформа каталога предызображает изменение самой жизни, «метанойи» рода людского, сознающего грех розни и бытийный ее корень – смертность и слепоту. Как и выдвинутый мыслителем проект «сакрализации деятельности библиотек по типу церковного года», «по принципу ежедневного поминовения», предполагающий, что «каждый день библиотека, работающие в ней обращаются к тому или иному автору и ряду авторов, умерших в этот день»¹², соединяя дело памяти с делом исследования. При таком устройстве библиотека предстает не простым «собранием книг», но «памятником, сооруженным предкам, в котором книги суть души писателей, а бюсты – их тела», чтение же, «точнее исследование», является «выводом из могилы, а выставка – как бы воскресением» (III, 236, 237).

В проектах реформы библиотечного и музейного дела Н. Федоров исходил из апологии нового, активно-христианского пути культуры, прямо противоположного процессу секуляризации, в плену которого она оказалась в эпоху Нового времени. Это путь восцерковления культуры, и его формула у Н. Федорова звучит так: не храмовое должно профанироваться при переходе в светское, а «площадное должно возвыситься до храмового» (III, 100). Выступая за преодоление разрыва между храмовым и внехрамовым, мыслитель стремится органически соединить светские и духовные орудия памяти (музеи и храмы, где на литургии совершается ежедневное поминовение), одушевить воскресительным смыслом традиционные формы мирской культуры. И сам дает в своем творчестве многие примеры возвышения площадного до храмового. Достаточно назвать его идеи о возрождении строительства обыденных храмов, создании школ-храмов и школ-музеев, где научение было бы неразрывно

с нравственно-религиозным воспитанием личности, образование включало в себя исследование, переходящее в практику, в дело.

В контексте идеи христианизации жизни выстраивает Н. Федоров и свою концепцию музея-библиотеки. Оба учреждения для него принципиально едины, более того – должны объединить в своей деятельности все сферы научного знания и искусства, стать центрами духовного просвещения и воспитания, исследования и восстановления. «Всемирный Музей», живой орган памяти, неразрывной с любовью и верой, вбирает в себя и философию, и педагогику, и естествознание, он не как простое «хранилище» их достижений, а средоточие всечеловеческого дела, включающего в себя и регуляцию природы, «внесение в нее воли и разума», и обожение человека, и «возвращение жизни тем, от коих ее получил» (I, 297).

Особое место в религиозной культуре будущего Н. Федоров отводил Румянцевскому музею. Философ называл его «Предкремлевским» и написал о нем много глубокомысленных статей и заметок, которые, хотя и были связаны по большей части с конкретными реалиями и событиями (перенос модели Баженовского Кремля в помещение Московского публичного и Румянцевского музеев; постройка памятников Александру II и Александру III; картина Н. Матвеева, изображающая поклонение прусского императора Кремлю с бельведера Дома Пашкова), раскрывали всю полноту смысла, лишь будучи поставлены в контекст его философии памяти и культуры. С Румянцевским музеем был связан и ряд любимых проектов мыслителя. Так, в 1891 г., в год празднования 500-летия со дня кончины преп. Сергия Радонежского, философ предложил построить во дворе Дома Пашкова, при храме Св. Николая Чудотворца, что на Старом Ваганькове, обыденный храм Пресв. Троицы, который был бы точным подобием той церковки, которую воздвиг на Маковце в начале своего служения преп. Сергий вместе с братом Стефаном. А один из самых интересных и масштабных его замыслов состоял в соединении главных историко-культурных учреждений давней столицы: Румянцевского музея, Архива министерства иностранных дел, музеев Московского Кремля, в создании на их основе синтетического культурно-просветительного и научно-исследовательского комплекса, который, включив в себя и научные учреждения, стал бы первой ступенькой к общему делу, труду «восстановления мира в то благолепие нетления, каким он был до падения» (I, 401).

Библиографические примечания

¹ *Ильин В. Н.* Проблемы философии книги у Федорова в связи с его философией знания и темой воскрешения / В. Н. Ильин // На пороге грядущего: Памяти Николая Федоровича Федорова (1829–1903). – М., 2004. – С. 428.

² *Кожевников В. А.* Николай Федорович Федоров / В. А. Кожевников // Н. Ф. Федоров: pro et contra : в 2 кн. – СПб., 2004. – Кн. 1. – С. 242.

³ См. письмо Е. Ф. Корша А. Е. Викторову от 27 сентября 1874 и комментарий к нему (*Федоров Н. Ф.* Собр. соч. : в 4 т. Дополнения. Комментарии к Т. IV / Н. Ф. Федоров. – М., 2000. – С. 13, 566. Далее ссылки на собрание сочинений Н. Ф. Федорова даются в скобках после цитаты. Римская цифра указывает том, арабская – страницу.

⁴ С. П. Щуров – Н. Ф. Федорову. 20 апреля 1896 (IV, 638).

⁵ *Пастернак Л. О.* Н. Ф. Федоров / Л. О. Пастернак // Н. Ф. Федоров: pro et contra. – Кн. 1. – С. 225. Подробнее см.: *Коваль Л. М.* Страница истории. Николай Федорович Федоров и Московский публичный и Румянцевский музеи // Философия бессмертия и воскрешения : в 2 вып. – М., 1996. – Вып. 1. – С. 236–243.

⁶ С. П. Щуров – Н. Ф. Федорову. 20 апреля 1896 (IV, 638).

⁷ *Кожевников В. А.* Николай Федорович Федоров / В. А. Кожевников // Н. Ф. Федоров: pro et contra : в 2 кн. – СПб., 2004. – Кн. 1. – С. 234.

⁸ Там же. – С. 233.

⁹ *Георгиевский Г. П.* Из воспоминания о Николае Федоровиче / Г. П. Георгиевский // Н. Ф. Федоров: pro et contra. – Кн. 1. – С. 153.

¹⁰ *Флоренский П. А.* Автореферат / П. А. Флоренский // Вопросы философии. – 1988. – № 12. – С. 114.

¹¹ *Ильин В. Н.* Проблемы философии книги у Федорова в связи с его философией знания и темой воскрешения / В. Н. Ильин. – М., 2004. – С. 429.

¹² *Семенова С. Г.* Философ будущего века: Николай Федоров / С. Г. Семенова. – М., 2004. – С. 63.

УДК 027.022 (470–25)''19'':021.64

Александр Дивногорцев,

главный библиотекарь НИО библиотековедения РГБ,
канд. пед. наук

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ СВЯЗИ СОТРУДНИКОВ ЛЕНИНСКОЙ БИБЛИОТЕКИ С НЕМЕЦКИМИ КОЛЛЕГАМИ ПОСЛЕ РАПАЛЛЬСКОГО ДОГОВОРА

Рапалльский договор благоприятствовал активизации российско-германских библиотечных связей. Л. Хавкина, посетив Германию в 1925 и 1929 г., отметила достижения ведущих немецких библиотек. Руководители ГБЛ В. Невский и Д. Егоров в 1928 г. осмотрели библиотеки девяти немецких городов и сопоставили их работу с деятельностью ГБЛ.

Ключевые слова: Рапалльский договор, Л. Хавкина, В. Невский, Д. Егоров, поездки в Германию, осмотр немецких библиотек, впечатления.

В 2012 г., помимо 150-летнего юбилея со времени создания в Москве Московского публичного Румянцевского музея, можно вспомнить также значимую юбилейную дату, с которой связано возрождение международного общения нашей библиотеки: 90-летие со дня подписания между Советской Россией и Германией Рапалльского мирного договора, сыгравшего важную роль в восстановлении и успешном развитии многосторонних (в том числе и библиотечных) связей между двумя странами. 16 апреля 1922 г. в предместье Генуи Рапалло наркомом иностранных дел РСФСР Г. Чичериным и министром иностранных дел Германской республики В. Ратенау был подписан договор, означавший как возобновление дипломатических отношений между двумя странами, так и установление принципа наибольшего благоприятствования во взаимных экономических, торговых, научных, культурных и иных контактах. Договор в Рапалло положил начало установлению между Советским государством и Германией до начала 1930-х годов дружественных отношений такого высокого уровня, каких у СССР в то время не было ни с одной другой экономически развитой страной мира.

Рапалльский договор, хотя и не сразу, но позитивно отразился на развитии профессиональных контактов российских и немецких библиотекарей. Посольство Германии в Москве без затяжек своевре-

менно оформляло необходимые документы для поездки советских специалистов в свою страну. Кстати, по общему числу зарубежных поездок отечественных ученых и специалистов-практиков Германия до 1933 г. значительно опережала такие страны, как Франция и Великобритания.

Сотрудничество Государственной библиотеки СССР им. В. И. Ленина (ГБЛ) с библиотеками и библиотекарями Германии в 1920-е годы развивалось в двух основных формах: 1) взаимообмен профессиональным библиотечным опытом; 2) пополнение библиотечных фондов посредством взаимного книгообмена и книжных покупок. В данной статье рассматривается первая форма общения ГБЛ с немецкими библиотеками.

Среди сотрудников ГБЛ в сфере советско-германского библиотечного общения в первую очередь следует отметить выдающегося и заслуженно пользовавшегося высоким авторитетом на Западе библиотековеда Л. Хавкину (1871–1949). В 1920-е годы она возглавляла Институт библиотековедения, который входил в структуру ГБЛ. Л. Хавкина владела 12 языками, в том числе английским, немецким и французским. В молодости, в 1898–1901 гг., Л. Хавкина училась на филологическом факультете Берлинского университета. Уже в те годы она стала изучать работу немецких библиотек и в 1899–1903 гг. опубликовала в русских журналах ряд статей, посвященных деятельности народных библиотек Германии.

Профессиональный интерес к немецкому библиотечному делу, зародившийся у Л. Хавкиной еще на стыке XIX и XX в., не ослаб и многие годы спустя, тем более что Первая мировая и Гражданская войны надолго лишили ее информации о деятельности немецких библиотек. В июле – октябре 1925 г. Л. Хавкина посетила в ходе продолжительной служебной командировки ряд европейских стран, в том числе и Германию, где ознакомилась с работой библиотек четырех городов: Берлина, Лейпцига, Франкфурга-на-Майне и Висбадена. Некоторые свои впечатления от посещения Германии и контактов с немецкими коллегами она позднее изложила в одной из своих статей в журнале «Красный библиотекарь» [1].

Л. Хавкина занималась, главным образом, в Прусской государственной библиотеке в Берлине и в Немецкой библиотеке (Deutsche Bücherei) в Лейпциге. Она также знакомилась с работой библиотек Берлинского и Лейпцигского университетов, деятельностью Лейпцигской библиотечной школы. Во Франкфурте-на-Майне советский специалист отметила как важное достижение немецкой библиотечной практики имеющийся в Библиотеке им. Ротшильда сводный каталог немецких библиотек.

Состояние немецкого библиотечного дела на 1925 г. Л. Хавкина оценивала двояко: с одной стороны, многие его затруднения она связывала с нелегким экономическим положением Германии после поражения в Первой мировой войне и вскоре последовавшей вслед за этим тяжелейшей инфляцией. Однако, с другой стороны, как отмечала Л. Хавкина, «германские научные библиотеки оправились после войны и по-прежнему стоят на большой высоте» [2].

Следующее посещение Л. Хавкиной Германии состоялась в 1929 г., в ходе ее второй продолжительной европейской поездки, основой которой было ее участие (совместно с Г. Дерман) в Первом конгрессе ИФЛА в Италии. Во время пребывания в Германии она работала в библиотеках Берлина, Лейпцига, Дрездена и Мюнхена. Библиотечная жизнь в каждом из названных городов обогатила практические знания российского библиотековеда. В Лейпциге Л. Хавкина неоднократно посещала Институт изучения читателя, которым руководил известный и популярный в 1920-е годы среди советских библиотечных работников немецкий теоретик и практик библиотечного дела В. Гофман. В Мюнхене ее очень заинтересовала такая необычная форма внестационарного обслуживания, как библиотека-трамвай. В Дрездене она отметила работу Саксонской областной (земельной) библиотеки, имевшей «в городе свыше двадцати выдачных пунктов, в учреждениях и книжных магазинах, через которые можно затребовать и получить книги этой библиотеки поблизости от местожительства читателя» [3].

Л. Хавкина обратила внимание и на такую существенную проблему в жизни библиотечной Германии, как отсутствие единых принципов каталогизации в библиотеках разных немецких земель. В частности, серьезные разногласия по этому актуальному вопросу существовали между библиотеками Пруссии и Баварии. «В этом отношении, – отмечала Л. Хавкина, – Германия, где так высоко поставлена научная организация (библиотечного дела. – А. Д.), далеко не является передовой, и попытки достигнуть единения пока безуспешны» [4].

Необходимо отметить, что вторая европейская поездка Л. Хавкиной стала для нее возможной только благодаря огромному международному авторитету советского библиотековеда. С октября 1928 г. Л. Хавкина уже не являлась директором Института библиотековедения (ее сменила на этом посту Е. Соколова), советские «верхи» вовсе не планировали посылать ее (к тому же еще и «буржуазного» специалиста) на Первый конгресс ИФЛА. В дальнейшем, однако, советское руководство вынуждено было признать, что без нее советская делегация на таком грандиозном

мижнародному бібліотечному форумі буде виглядати не повністю і, в кінці кінців, дало згоду на цю зарубіжну командировку. Поездка Л. Хавкиной в 1929 г. за кордон взагалі і в частині відвідування Німеччини стали для неї останніми. Вона прожила ще 20 років, вела активну наукову роботу, написала ряд видатних творів, але за кордон більше ніколи не їздила.

В липні – серпні минулого 1928 г. Німеччину відвідала невелика делегація ГБЛ в складі її директора В. Невського (1876–1937) і його заступника по науковій частині, великого російського вченого, спеціаліста по середньовічній історії Німеччини Д. Егорова (1878–1931). Ця командировка включала також тимчасове перебування в Данії і Норвегії, але її основною метою було ознайомлення з роботою і архітектурою німецьких бібліотек. Крім того, передбачалося участь Д. Егорова в радянсько-німецькій «Історичній тижні» в Берліні, в якій повинні були брати участь відомі радянські і німецькі історики.

Кінець 1920-х років для ГБЛ, серед іншого, був пов'язаний з проектуванням нового будівлі бібліотеки, оскільки старе будівля (Дом Пашкова) вже не справлялося з навантаженими на бібліотеку функціями всесоюзного книгозберігача. 9 листопада 1927 г., в дні святкування 10-ліття радянської влади, був закладений символічний перший камінь нового будівлі, а керівництво ГБЛ передувало ознайомитися з бібліотечно-архітектурними досягненнями на Заході.

Підготовка цієї командировки, як і більш пізній поїздка Л. Хавкиной, була пов'язана з певними труднощами. Якщо оформлення необхідних для зарубіжної поїздки документів для члена Комуністическої партії з 1897 г. В. Невського не було проблематичним, то поїздка беспартійного спеціаліста дореволюційної формации Д. Егорова, хоча і обраного незадовго до цього членом-корреспондентом АН СРСР, викликала у керівництва країни певні сумніви. Але, як і в більш пізньому випадку з Л. Хавкиной, довелося визнати, що без такого авторитетного за кордоном історика-німецького, як Д. Егоров, радянській делегації на берлінській конференції не обійтися. Крім того керівник делегації заступник нарком просвіти РСФСР історик-марксист М. Покровський, ймовірно, хотів уникнути неприємних питань німецьких колег про причину відсутності Д. Егорова.

Свободно володівши німецькою мовою, Д. Егоров зробив на конференції, проходившій в актовому залі Пруської академії наук, два доповіді: про деякі проблеми історіографії Середніх віків і суворо офіційно бібліотечний – «Бібліотечне розвиток СРСР з 1917 г.» [5].

После окончания «Исторической недели» В. Невский и Д. Егоров совершили продолжительную поездку по Германии, в ходе которой посетили девять городов: уже упомянутый Берлин, а также Гамбург, Лейпциг, Дрезден, Бреслау (ныне – польский Вроцлав), Мюнхен, Франкфурт-на-Майне, Любек и Тюбинген. Не забывая об основной, «архитектурной», цели командировки руководители Ленинской библиотеки высоко оценили архитектурные достоинства университетской библиотеки в Тюбингене, Публичной – в Любеке и, особенно, Немецкой библиотеки в Лейпциге. Кстати, архитектурную целесообразность Немецкой библиотеки отмечала во время своих поездок по Германии и Л. Хавкина.

Поскольку приезд В. Невского и Д. Егорова рассматривался и советской, и немецкой сторонами как официальный визит руководителей главной библиотеки дружественной Германии страны, немецкой стороной были организованы различные мероприятия по укреплению обоюдных библиотечных контактов. Так, в Тюбингене состоялась встреча советских гостей с немецкими библиотекарями и архитекторами, которые с интересом прослушали сообщение Д. Егорова о подготовке к строительству нового здания ГБЛ и высказали соображения по этой теме. В Берлине советские представители вели переговоры с немецкими библиотечными деятелями о разработке проекта правил советско-германского международного межбиблиотечного абонементов, на реализацию которых возлагали существенные надежды обе стороны. Этот проект, кстати, был подписан в Москве представителями СССР и Германии вскоре после возвращения В. Невского и Д. Егорова из зарубежной командировки – 12 сентября 1928 г. [6].

Руководители «Ленинки» вынесли из этой поездки разнообразные впечатления, отметив не только недостатки советских библиотек по сравнению с немецкими (например, плачевную ситуацию с переплетом книг и периодических изданий, несомненно, худшее социальное положение отечественных библиотечных кадров), но и определенные преимущества: в частности, лучше налаженную систему диспетчеризации в ГБЛ. В. Невский писал по этому поводу, что «на вопрос, где находится такая-то книга в данный момент, я получил неточный ответ в библиотеках Берлина и Лейпцига, в то время как у нас в Ленинской библиотеке мы можем дать исчерпывающие сведения» [7].

По возвращении в Москву В. Невский и Д. Егоров выступили на публичном собрании в Институте библиотековедения ГБЛ с совместным докладом «Библиотечное строительство в Средней Европе (Германия, Дания, Норвегия)», подавляющая часть которого была посвящена их немецким впечатлениям.

Последнюю поездку в Германию до прихода к власти нацистов из числа сотрудников ГБЛ совершила в 1930 г. новый директор Института библиотекведения Е. Соколова, которая изучала организацию библиотечного образования и работу с библиотечными кадрами [8].

После прихода к власти Гитлера условия Рапальского договора немецкой стороной были практически преданы забвению, и советские библиотекари вновь приехали в Германию уже с иной целью только в 1945 г.

Список использованных источников

1. *Хавкина Л. Б.* Из впечатлений заграничной поездки. 1. Германия / Л. Б. Хавкина // Крас. библиотекарь. – 1926. – № 1. – С. 57–65.
2. Архив РГБ. Оп. 200. Д. 213. Л. 20.
3. НИО рукописей РГБ. Ф. 321. К. 1. Ед. хр. 26. Л. 21.
4. Там же. Л. 20.
5. Архив РГБ. Оп. 22. Д. 239. Л. 179–191.
6. ГАРФ. Ф. А-2307. Оп. 12. Д. 86. Л. 59–59 об.
7. Архив РГБ. Оп. 14. Д. 1 (1928/29). Л. 202.
8. Архив РГБ. Оп. 17. Д. 419. Л. 146.

УДК 001.4:094.1

Мария Золотова,

зав. сектором НИО редких книг (Музея книги) РГБ,
канд. ист. наук

ПРОБЛЕМЫ ТЕРМИНОЛОГИИ ОПИСАНИЯ ПЕРЕПЛЕТОВ КНИЖНЫХ ПАМЯТНИКОВ

В статье рассматриваются терминологические проблемы описания исторических переплетов, возникающие при создании каталогов и электронных баз данных, источники их возникновения и пути решения. Также дается обзор словарей исторических терминов в форме разделов или приложений к исследованиям по истории переплетов.

Ключевые слова: книжный памятник, старопечатная книга, переплет, переплетный термин, книговедение, описание экземпляра, Общероссийский свод книжных памятников.

Современный этап действия подпрограммы книжных памятников Национальной программы сохранения библиотечных фондов Российской Федерации предполагает описание издания на уровне экземпляра для включения его в Общероссийский свод книжных памятников. Это требует подробной характеристики переплета книги, так как изготовлявшийся в частном порядке переплет старопечатного издания является одной из ярких индивидуальных черт экземпляра. К сожалению, приступая к процессу описания, специалисты сталкиваются с рядом сложностей, истоки которых кроются не только в недостаточности наших знаний по истории отечественного переплета, но и в неразработанности терминологии. Сама процедура выделения и фиксации необходимых параметров конкретного переплета оказывается сложной задачей.

Терминология – язык науки, без нее невозможен адекватный обмен информацией. Упорядочение этой сферы приобретает особое значение в современных условиях компьютеризации исследований, производства и управления. Сегодня специальная лексика в переплетоведении не представляет собой упорядоченной системы, соответствующей современным требованиям. Среди явлений, которые могут рассматриваться как негативные, – различное толкование терминов (*сафьян, шагрень, дублюра, комбинированный обрез, комбинированный переплет,*

мраморная бумага), синонимия (*сафьян – марокен, картонаж – переплет-папка, корешок – спинка, обрез: простой – естественный, крапчатый – с напыском, рисованный – с раскраской, средний – боковой, крышки переплета – стороны переплета, верхняя и нижняя крышки – передняя и задняя, нахзац – задний форзац, штамп – штемпель – басма*), полисемия (*папка – вид переплета и вид футляра, корешок – элемент книжного блока и элемент переплета*), вариантность форм одних и тех же терминов (*цельный переплет – цельнокроеный переплет – цельнокрытый переплет, блинт – блинтовое тиснение, золотое тиснение – тиснение золотом, жуки – жучки – жуковины, скоба – скобка, золотой обрез – золоченый обрез – позолоченный обрез, обрез с регистром – с регистрами*), нечеткое определение многих понятий (*каптал, бинты, торшионированный обрез*), так называемые «ложноориентирующие» термины (*плоское тиснение*) и т. д.

Очевидно, проблемы современного состояния терминологии описания переплета в отечественном книговедении коренятся в истории развития этой области знания и истории самого переплетного ремесла как основного объекта исследования. Если в допетровский период в русском переплетном ремесле сложился свой профессиональный язык [1], то с XVIII в. отечественный переплет светской книги развивался под значительным влиянием западноевропейской практики, что обусловило направление заимствования (или калькирования) терминов, в основном из немецкого и французского языков. Это касается названий переплетных материалов, инструментов переплетчика, элементов переплета. Так как процесс заимствования технологических и стилистических приемов в изготовлении переплетов шел из разных источников, то одни и те же объекты и явления могли называться разными по происхождению словами, что способствовало развитию нежелательной в терминологии синонимии.

В свою очередь, изучение истории переплета в отечественной науке также шло неравномерно, книговеды изредка обращались к этой тематике, вследствие чего почти все тексты в этой области можно считать «терминопорождающими» [2], то есть такими, где те или иные специальные лексические единицы для обозначения важных понятий появляются впервые. Эти лексические единицы должны были быть усвоены языком специалистов в ходе дальнейшего изучения переплета, однако из-за больших перерывов между появлением подобных текстов действительного «внедрения» этих слов в качестве четко понимаемых терминов не происходило. В то же время с появлением каждого нового исследования в этой области, нового взгляда через значительный промежуток

времени количество синонимов и вариантов для обозначения известных понятий увеличивалось.

К сожалению, в отечественном книговедении история и искусство переплета не исследуются как единая дисциплина. Очевидно, что переплет как предмет изучения очень важен для истории книги различных периодов. Ведь он является неотъемлемой частью кодекса и отражает привычные представления издателя, переплетчика и читателя той или иной эпохи как о внешнем облике книги, так и о правилах ее хранения и использования, свидетельствует о развитии техники, раскрывает пути движения экземпляра от печатника к читателю. Но исследования проводятся, как правило, внутри массива аналогично переплетенных книг. Переплет изданий разного времени, разной книжной традиции (например, средневековой западноевропейской книги и отечественной книги кирилловского шрифта, книги гражданской печати) изучается в какой-то мере автономно, что способствует выделению в едином «древе» книговедческой переплетной терминологии разных самостоятельных «ветвей». Это, безусловно, отражается на терминологии: по-разному толкуются понятия, выделяются разные элементы переплета (так как технология изготовления переплетов отличалась), термины приобретают широкое и узкое значения. Например, в средневековом переплете выделяются «ножки», «скосы», «рубезки», «фицбунды», понятие «издательский переплет» в описании переплетов кириллических изданий [3] толкуется как переплет, изготовленный по распоряжению и на средства издателя или распространителя, а в описании светских книг XVIII–XIX в. и современных изданий – как переплет, в котором издание выходит в свет.

Переплетное дело на протяжении многих веков существования книги-кодекса претерпело значительные изменения и в отношении способов крепления блока, и в отношении приемов отделки. Первые ученые или коллекционеры, взявшие на себя труд описания книжных переплетов, опирались на специальные предметные представления и профессиональную лексику ремесленников-переплетчиков, либо сохранившуюся в старинных документах, либо дошедшую в традиции живого слова от учителя к ученику. Значительная часть таких прототерминов зафиксирована в руководствах по переплету. В России подобные переплетные руководства широко распространились лишь во второй половине XIX – начале XX в. Такие пособия [4] дают нам представление о многих важных сторонах организации переплетных процессов, называя сами эти процессы, материалы и инструменты, виды отделки, распространенные типы дизайна и т. д. Значительная часть этих названий – иностранные

слова, причем разные руководства предлагали и разные переплетные традиции – французскую, немецкую, английскую. Иностранные слова всегда легко заимствуются в качестве терминов, так как они семантически не связаны со словами родного языка и могут восприниматься однозначно, как то и требуется. Однако наличие у одного понятия нескольких именованний, пусть и однозначных, весьма нежелательное явление.

Существует еще один источник синонимии и полисемии в терминологии описания переплета. Специалисты разных областей знания изучают переплет по-разному, это можно сказать о книжных реставраторах, для которых наличие устойчивых, одинаково всем понятных названий материалов и элементов переплета, этапов работы с книжным блоком и т. д. диктуется необходимостью правильного выполнения всех технологических операций по реставрации старого переплета, а затем необходимостью фиксации результатов этого процесса в различных документах, в том числе и методического назначения. Свой вклад в терминологию переплетного дела внесли полиграфисты, разработчики стандартов на термины и определения [5], искусствоведы книги, изучающие современное состояние внешнего оформления изданий¹⁰⁴. Здесь развивалась и закреплялась терминология, относящаяся к современным переплетным процессам и материалам. С другой стороны, специальную лексику, имеющую отношение к переплету старопечатной книги, используют специалисты в области антикварной и букинистической торговли, библиофилы. В каждой из этих относительно самостоятельных областей складывался свой профессиональный словарь.

В отличие от общеязыковой лексики, развивающейся естественно, терминологическая лексика нуждается в усилиях по упорядочению, в искусственных мерах, помогающих избежать уже упомянутых нежелательных явлений: синонимии, многозначности, смешения сфер применения слов и словосочетаний и т. д. Важнейшая роль в этом процессе принадлежит терминологическим словарям, рекомендательным спискам терминов, классификаторам, ГОСТам на определения.

К сожалению, мы пока не имеем специального словаря переплетных терминов, за исключением тех, которые относятся к современной полиграфии. Правда, существуют словари исторических терминов в форме разделов или приложений к исследованиям по истории переплетов. Среди них наиболее информативны помещенные отдельными главами или в приложениях словари лексики, относящейся к переплетам

---

¹⁰⁴ См., напр., работы А. А. Сидорова, Ю. Я. Герчука, В. Н. Ляхова.

средневековых книг Е. Гальченко [6], Е. Осокиной [7], И. Мокрецовою [8]. Что касается светских переплетов XVIII–XIX ст., толкование различных терминов можно найти в работах О. Таракановой [9], в альбоме М. Сеславинского «Аромат книжного переплета» [10], в словарях общей книговедческой лексики [11] и нормативных материалах к описанию старопечатных изданий [12].

Современная ситуация, связанная с описанием экземпляров для введения в Общероссийский сводный каталог книжных памятников (далее – ОСККП), требует унификации и стандартизации терминологии и понятийного аппарата для корректного формирования информационно-поисковой системы.

Для обеспечения правильности и полноты формирования записей на экземпляры в НИО редких книг РГБ были разработаны Методические рекомендации по созданию записей на экземпляр в информационно-поисковой системе «Общероссийский свод книжных памятников» [13].

Эта задача потребовала интенсивной работы по упорядочению терминов, необходимых при описании переплетов книг: систематизации понятий, сбора используемых сегодня терминов, их анализа и нормализации, т. е. выбора предпочтительной лексической единицы и создания необходимых рекомендаций. Параллельно с систематизацией терминологии составлялся словарь, в котором уточнялось толкование того или иного термина.

Сегодня для описания переплета книжного памятника в системе ОСККП требуется более 80 терминов, касающихся видов, типов выделяемых элементов, их конструкции, материалов и техник украшения.

К сожалению, неупорядоченность в целом этой сферы книговедческой терминологии и вообще недостаточность и разрозненность наших знаний о переплете старопечатной и рукописной книги вынуждает ограничивать набор некоторых характеристик переплета в таких базах данных, формирование которых требует большого количества участников. Так, например, пришлось отказаться от подробной характеристики покровного материала переплета, заменив термином «кожа» возможные более точные названия сортов: «сафьян», «шагрень», «опоек», «выросток», «свиная кожа», «телячья кожа», «хоз», «тюленья кожа», «юфть» и др. Толкование этих слов в разных источниках чрезвычайно разнообразно, дефиниции смешиваются, встречаются узкие и широкие определения, иногда различающиеся радикально. Очевидно, что идентификация этих материалов при описании участниками ОСККП в режиме удаленного доступа, без образцов, с опорой только на словесные определения, чрезвычайно

сложна и чревата путаницей. То же ограничение накладывается на характеристики современных переплетных материалов, названия рисунков декоративных бумаг, использующихся для форзаца или обтяжки переплетных крышек.

Состояние любой науки оказывает большое влияние на терминологию, но и обратное влияние очень существенно. Без серьезной работы по сближению точек зрения разных специалистов на содержание и форму конкретного термина оказывается невозможным выделение и описание важных характеристик объекта. Между тем максимально полная фиксация сведений о переплете очень важна не только для решения практической задачи идентификации экземпляра, но и для расширения теоретических представлений о книге разных периодов. Поэтому, хотя в целом в отечественном книговедении система понятий, связанных с изучением переплета, еще не устоялась, попытки упорядочения терминологии можно считать полезными, так как это всегда стимулирует развитие соответствующей области знания.

Список использованной литературы

1. *Калугин В. В.* «Указ о искусстве книжного переплета» как источник по технике и специальной лексике книжного дела в XVII–XVIII вв. / В. В. Калугин // *Литература Давней Руси: Источниковедение* : сб. науч. тр. – Л., 1988. – С. 164–176; *Он же.* Вопросы описания давнерусских обиходных переплетов : словарь специальной лексики переплетного дела // *Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописных книг.* – М., 1990. – Вып. 3. – С. 201–245; *Осокина Е. А.* Устав книжного переплета // Е. А. Осокина // *Описание обиходного переплета кириллических рукописных книг : метод. рекомендации.* – Ростов Великий, 2006. – С. 20.

2. *Лейчик В. М.* Предмет, методы и структура терминоведения : автореф. дис. ... д-р. филол. наук / В. М. Лейчик. – М., 1989. – С. 32; *Гринев С. В.* Введение в терминоведение / С. В. Гринев. – М., 1993. – С. 211.

3. *Гусева А. А.* Идентификация экземпляров украинских изданий кирилловского шрифта второй половины XVI–XVIII вв. : метод. рекомендации / А. А. Гусева. – М., 1997. – С. 43.

4. *Ремесленник или Знакомство с необходимыми принадлежностями и приемами мастерских сапожной, портняжной, столярно-плотничной, слесарной, наборной и переплетной.* – СПб., 1874. – II, 174 с.:

ил.; *Топорков Л. А.* Маленький переплетчик / Л. А. Топорков. – СПб., 1877. – 32 с.; *Верига В.* Переплетчик: полное практическое руководство к переплетному делу для желающих вполне ознакомиться с переплетными работами / сост. В. Верига. – М., 1880. – [4], IV, VIII, 239 с.; *Столяревский А.* Практическое руководство к обучению в войсках ремеслам и мастерствам... / А. Столяревский. – 2-е изд. – СПб., 1892. – [2], 363 с. : ил.; *Симонов Л. Н.* Переплетное мастерство и искусство украшения переплета. Художественные стили, чистка, исправление и хранение книг доктора Л. Н. Симонова при содействии переплетной мастерской Э. Ро. – СПб., 1897. – XIV, 464 с., 12 л. ил. : ил. – (Б-ка практических сведений д-ра Л. Н. Симонова); *Иллюстрированный переплетчик : практическое руководство переплетного, футлярного, портфельного мастерства, ручным и машинным способом / сост.: К. Герцог, Ф. Пайлер, Р. Метц ; пер. с нем. – 2-е изд. – М., 1899. – 328, VIII с. : ил.; Федоров П. А.* Переплетчик-любитель : практическое руководство для любителей ремесел и для изучения в технических, ремесленных и профессиональных школах / П. А. Федоров. – Изд. 8-е. – СПб., 1911. – 88 с.; *Ларкин Н.* Как самому переплести книги : практическое руководство к переплетанию книг / Н. Ларкин. – СПб. ; М., 1913. – 16 с.

5. ОСТ 29.130–97. Издания. Термины и определения. 8.01.97.

6. *Гальченко О. М.* Оправа східнослов'янських рукописних книг та стародруків в Україні: історія, структура, опис / О. М. Гальченко. – К., 2005. – С. 236–284.

7. *Осокина Е. А.* Описание обиходных переплетов кириллических рукописных книг : методические рекомендации / Е. А. Осокина. – С. 12–19.

8. Средневековый книжный переплет: История, материалы и техника, принципы реставрации : учеб. пособие / авт.-сост. И. П. Мокрецова. – М., 2005. – С. 79–83.

9. *Тараканова О. Л.* Материалы к словарю исторических терминов, употребляемых в русском переплетном деле / О. Л. Тараканова // Букинистическая торговля и история книги. – М., 1992. – Вып. 2. – С. 29–39; *Она же.* Антикварное и букинистическое дело : учеб. пособие. – М., 2000. – 52 с.

10. *Сеславинский М. В.* Аромат книжного переплета: отечественный индивидуальный переплет XIX–XX веков : альбом-каталог / М. В. Сеславинский. – М., 2008. – С. 12–16.

11. *Шамурин Е. И.* Словарь книговедческих терминов / Е. И. Шамурин. – М., 1958; *Он же.* Краткий справочник книголюбца. – М., 1984;

Мильчин А. Э. Издательский словарь-справочник / А. Э. Мильчин. – М., 2003.

12. Терминологический словарь // Правила библиографического описания старопечатных изданий / Рос. гос. б-ка ; сост.: И. М. Полонская, Н. П. Черкашина. – М., 2003. – С. 254–269.

13. Методические рекомендации по созданию записей на экземпляры в информационно-поисковой системе «Общероссийский свод книжных памятников» / сост.: М. Б. Золотова, И. Л. Карпова, И. А. Руденко. – М., 2011. – 92 с.

УДК 091:929:027.022(470–25)

Елена Соколова,

зав. сектором НИО рукописей РГБ,
канд. филос. наук

ВОСПОМИНАНИЯ К. АЛМАЗОВА (НОВЫЕ ПОСТУПЛЕНИЯ В НИО РУКОПИСЕЙ РГБ)

Записки К. Алмазова включают как описание конкретных эпизодов его жизни – детские впечатления о въезде в Москву Александра II на коронацию, подробное описание ёлки у тетки отца В. Шереметевой, «вступление в свет», так и изображение важных исторических событий по собственным впечатлениям и воспоминаниям родных и близких – Отечественная война 1812 г., Крымская кампания, «продажа нашей Америки Соединенным Штатам».

Ключевые слова: Отечественная война 1812 г., продажа Аляски.

Воспоминания К. Алмазова хранятся в коллекционной части архивного фонда № 817 (Шереметевых). Впервые документы родового архива Шереметевых, владельцев имения Волочаново, поступили в отдел рукописей РГБ в 1985–1987 гг. Уже тогда их объем составил около 3000 ед. хранения, а содержание оказалось чрезвычайно разнообразным. В 2011 г. в НИОР РГБ были переданы новые материалы этого архива, среди которых, как и при первом поступлении, находились документы не только рода Шереметевых, но и состоящих с ними в родстве семей Чубаровых, Алмазовых и др. Именно среди материалов этого последнего поступления и оказались воспоминания К. Алмазова.

Шереметевы и Алмазовы связаны тесными родственными узами. Константин Борисович Алмазов (1854–1911) – внучатый племянник Варвары Петровны Шереметевой (урожд. Алмазовой) ¹. Отец К. Алмазова – Борис Николаевич Алмазов (1827–1876) – русский поэт-пародист, переводчик, литературный критик, прозаик. В 1853 г. Б. Алмазов женился на С. Ворониной, которой ранее давал уроки литературы. Имея достаточно много сведений о жизни и творчестве поэта Б. Алмазова ², мы практически ничего не знаем о жизни и судьбе его сына, автора воспоминаний, К. Алмазова.

Одно из ярких описаний его внешности и поведения приведено в книге Т. Аксаковой-Сиверс «Семейная хроника»: «Молчаливый, скромный

человек, лет 50-ти, бедно одетый...» и далее «Константин Борисович был очень достойным человеком – большим знатоком русского языка и старинных русских обычаев»³.

Воспоминания К. Алмазова представляют собой общую тетрадь в черном ледериновом переплете. На защитном листе – надпись: ««Воспоминания и мысли». 1. 1925/302. Москва. К. Алмазов». На лицевую сторону обложки приклеена записка, адресованная С. Шереметеву⁴: «Высылаю в Ваше распоряжение первую часть моих записок... Считаю нужным сказать, что это единственный экземпляр моих записок».

Отрывок из второй части записок, датированный 26 июня 1903 г., хранится в Российском государственном архиве литературы и искусства (РГАЛИ).

Записки К. Алмазова включают в себя как описание конкретных эпизодов его жизни – прежде всего это детские и юношеские годы, так и изображение важных исторических событий, очевидцем которых он был. Кроме того, как он сам пишет: «Воспоминания о прошлом будут чередоваться с текущими мыслями и разными размышлениями». Он уточняет факты своей биографии: «Родился 10 февраля 1854 года в среду в 12 часов дня... близ Сивцева Вражка в Большом Афанасьевском переулке в доме генерала Славина». Он приводит прекрасные описания старых московских улиц и церквей. «Сивцев Вражек и вся та сторона тогдашней Москвы – это Сен-Жерменское предместье Парижа», – подробно рассказывает о домово́й церкви при доме графа Шереметева в Шереметевском переулке, церкви Троицы на Арбате, а также приводит удивительное по своей проникновенности описание старой Москвы. «Помню Москву барскую, все жили в своих домах, ездили в каретах с лакеями в разноцветных ливреях. Дамы гуляли пешком в сопровождении ливрейских лакеев».

Среди первых детских впечатлений, которые он подробно описывает, въезд в Москву Александра II на коронацию⁵. Среди других эпизодов – подробное описание «ёлки у тетки отца Варвары Петровны Шереметевой». «От этой первой для меня ёлки у меня теперь сохранилась в моих бумагах записка... Это писала Елизавета Сергеевна Дёлер, рожденная Шереметева, двоюродная сестра отца»⁶.

Автор пишет о людях, которые были с ним рядом. Он ассоциирует этих людей с теми или иными событиями российской истории, очевидцами или участниками которых они становились.

«Я вырос, – замечает он, – под впечатлением рассказов про 12-й год... Моя тетка Евгения Захаровна родилась в 1812 году и росла среди живых

воспоминаний об этой эпохе». В воспоминаниях приводятся анекдоты, касающиеся личности Наполеона, куплеты из песен о войне 1812 г., впечатления о событиях очевидцев. Нянька отца видела Наполеона, по ее словам, у него «лошадиное лицо».

Среди других значимых событий он называет Крымскую кампанию и приводит стихи и песни по поводу Крымской войны.

Несомненный интерес представляют страницы воспоминаний, посвященные, как он пишет, «продаже нашей Америки Соединенным штатам»⁷. Подробно описан обед в Московской городской думе, когда в Москву «после петербургских торжеств приезжали американцы, и в Москве их чествовали обедом».

Далее автор воспоминаний описывает событие, связанное с его «вступлением в свет». Этим событием оказалась свадьба его двоюродного дяди Б. Шереметева⁸ с О. Шиповой⁹. Рассказ о свадьбе посвящен в основном изображению бытовых деталей, среди которых приготовления к свадьбе, одежда жениха и невесты, венчание в домовый церкви графа Шереметева. Среди гостей упоминаются В. Шереметев¹⁰: «Вася-кавалергард, – пишет автор, – как мы его звали в детстве».

После свадебной церемонии К. Алмазова отвезли в дом отца невесты Н. Шипова. Этот «дом... на Большой Лубянке близ Кузнецкого Моста был настоящий барский дом со двором впереди... В 1812 году этот дом принадлежал Московскому генерал-губернатору Растропчину, который в нем и жил и перед вступлением неприятеля в Москву сам его поджег».

Заключительные страницы этой части воспоминаний посвящены повествованию о «немецкой школе», в которой он обучался в юношеские годы. Оценка школы крайне негативна. «В немецкую школу, – пишет автор, – я попал как в ад».

Неторопливый рассказ о прошедшем сменяется философскими размышлениями, многими характеристиками лиц и событий. Он оценивает свои записки двояко: польза от них духовная и вещественная. «Я воспряну духом, и это меня подвигнет к продолжению писания моих записок и вообще к писательству...»

Как мы видим, в этой небольшой по объему тетради уместилась целая эпоха. Записки представляют собой классический образец мемуарной литературы, и несомненно вызовут интерес у самого широкого круга специалистов.

Библиографические примечания

¹ Сведения о ней в кн. «Дневник Варвары Петровны Шереметевой, урожденной Алмазовой. 1825–1826». – М., 1916. Ее муж С. В. Шереметев (1786–1834), паж Его Императорского Величества, с 1806 г. – переводчик при Венской миссии. Главный смотритель Странноприимного дома на Сухаревке.

² Русские писатели. Библиографический словарь. Том. 1. А–Л / под ред. П. А. Николаева. – М. : Просвещение, 1990. – 432 с.

³ Аксакова (Сиверс) Т. А. Семейная хроника. Кн. I / Т. А. Аксакова (Сиверс). – М. : Территория, 2005. – С. 77.

⁴ С. Шереметев – историк, общественный деятель, почетный член Петербургской академии наук, предводитель дворянства Московской губ., депутат Дворянского собрания Петербургской губ.

⁵ Коронационные торжества проходили в Москве с 14 по 26 августа 1856 г.

⁶ Е. Шереметева (в замуж. Дёлер) (1818–1856). Ее муж Т. Дёлер (1811–1856) – известный австрийский пианист и композитор.

⁷ Речь идет о продаже Аляски – сделке между правительствами Российской империи и Северо-Американских соединенных штатов, в результате которой в 1867 г. Россией за 7,2 млн долл. были проданы ее владения в Северной Америке.

⁸ Б. С. Шереметев (1822–1906) – владелец имения в селе Волочаново. В 1875 г. – предводитель дворянства Волоколамского уезда, с 1881 г. – главный смотритель Странноприимного дома в Москве. Талантливый композитор, автор романсов на стихи А. Пушкина, П. Вяземского, Ф. Тютчева и др.

⁹ О. Шипова (1842) – сестра видного деятеля земского движения Д. Шипова, личный архивный фонд которого хранится в НИОР РГБ (Ф. 440).

¹⁰ См. о нем Аксакова (Сиверс) Т. А. Указ. соч. – С. 64.

УДК 069.4(470–25)“18”

Татьяна Игнатович,

ведущий науч. сотр. НИО книги и чтения РГБ,
канд. хим. наук

«ЕКАТЕРИНИНСКАЯ» КОЛЛЕКЦИЯ В СОБРАНИИ ЖИВОПИСИ МОСКОВСКОГО РУМЯНЦЕВСКОГО МУЗЕЯ

Статья посвящена созданию в 1862 г. картинной галереи Московского Румянцевского музея на основе картин из собрания Императорского Эрмитажа. Большая часть картин, переданных в Москву, была приобретена в царствование Екатерины II не менее чем из девяти выдающихся частных собраний Европы, в том числе из собраний И. Гоцковского, Ф. Троншена, П. Кроза, Р. Уолпола. Для ряда картин удалось установить их современное местонахождение – это Государственный музей изобразительных искусств (ГМИИ) им. Пушкина (Москва), музей Днепропетровска, Алупки, Хабаровска, Н. Новгорода, Казани. Для нескольких картин документально установлены передачи их в торговые организации. Одна из картин, возможно, работа Тициана, была продана на аукционе Лепе.

Ключевые слова: музей, Эрмитаж, Румянцевский музей, Пашков дом, Государственный музей изобразительных искусств им. Пушкина, живопись, картинная галерея, частное собрание, собрание живописи, картина, портрет, каталог, аукцион.

Судьба музея в Москве решалась в 1861 г. 2 августа «Московские ведомости» опубликовали сообщение о том, что император Александр II «изволил пожаловать в дар устраиваемому в Москве Публичному музею картину покойного академика Иванова “Явление Христа-спасителя народу”, первоначально приобретенную для Эрмитажа» [1]. Через 10 дней появилось сообщение о том, что «министр Императорского двора уведомил попечителя Московского учебного округа о том, что государь император изволил одобрить мысль об устройстве картинной галереи в Московском публичном музее из картин, которые согласно изменениям, сделанным профессором Г. фон Ваагеном в размещении Эрмитажа, не найдут в нем помещения» [2]. Идея создания картинной галереи из эрмитажных картин возникла не позже чем весной 1861 г. 30 апреля К. Герц, профессор Московского университета, археолог, историк

искусства (1820–1883), писал из Санкт-Петербурга в Москву Н. Исакову, что государь намерен поручить Ваагену отбор картин для галереи в Москве и просил Исакова «сообщить некоторые соображения» непосредственно Г. фон Ваагену, при этом К. Герц предлагал себя в качестве участника отбора картин и сообщал, что «в составлении Московской галереи принимает участие товарищ министра народного просвещения Н. Муханов» (1802–1871) [3].

Однако выделение картин для Москвы шло медленнее, чем прочие «музеестроительные» дела. Эту часть работы император контролировал лично и первым подбором картин он остался недоволен. Прошло чуть менее года, и 2 февраля 1862 г. граф Шувалов в письме Н. Исакову сообщил, что так как «о достоинстве выбранных для музея картин произошло разногласие: государю императору не угодно назначить туда (т. е. в Москву. – Автор) картины, не имеющие достоинства, то Министр Двора объявил высочайшее повеление приостановить отправку картин до приезда весною в Пб Ваагена» [4]. 18 февраля Шувалов снова сообщил Н. Исакову, что отбор картин задерживается из-за отсутствия Г. фон Ваагена [5]. Летом Г. фон Вааген, наверное, уже был в Петербурге и в своем июньском письме Н. Муханову просил переслать ему письма Н. Исакова и К. Герца по этому вопросу [6].

Музей был открыт 9 мая 1862 г. Москва любовалась статуей Кановы и портретами членов семьи Румянцевых, рукописями, картами, редкими тогда даже для музеев фотографическими снимками, книгами (читального зала еще не было). Не позже чем к первому посещению музея государем (24 августа 1862 г.) в Пашковом доме была установлена картина Иванова [7], картинной галереи в музее еще не было. Второй выставленной в Пашковом доме музейной картиной была «Саломея с головой Иоанна крестителя» – старинная копия с Г. Рени (или авторское повторение), включенная в экспозицию картин очередной выставки Московского общества любителей художеств (МОЛХ). Эта выставка летом 1862 г. фактически заменяла будущую картинную галерею [8, с. 29–30].

В октябре музей закрылся, выставка МОЛХ покинула Пашков дом, и «Московские ведомости» сообщили, что «из СПб. приехал К. Герц с коллекцией картин, подаренных государем императором музею. Эта коллекция (“201 номер”), состоящая исключительно из оригиналов и превосходных давних копий, в течение этого месяца будет открыта для публики» [9]. Это уже было началом картинной галереи московского Румянцевского музея.

«Один из первых знатоков живописи в Европе», по выражению К. Герца, директор Старого музея в Берлине Г. фон Вааген (1794–1868) был приглашен в Эрмитаж в 1861–1862 гг. для полной перестройки экспозиции и завершения каталогизации собрания. Работа по отбору картин для музея в Москве была только частью его работы. Для московского музея выделялось только то, что не было предназначено для экспозиции, или дублиеты.

Выделение из фонда, насчитывающего свыше 2 тыс. единиц хранения, двух сотен картин, причем картин, по мнению некоторых, «не первого плана», было не очень серьезным событием в жизни главного музея России, поэтому упоминаний об этом событии нет ни в дореволюционных изданиях Эрмитажа, ни в недавней монографии Пиотровского. Только в очерке истории собрания В. Левинсона-Лессинга об отборе картин для московского музея сообщается как о части работ по просмотру и по созданию новой развески картин в Эрмитаже [10].

Первая коллекция музея, называемая в Москве «Основное эрмитажное собрание» (ОЭС), состояла из картин, поступивших в Эрмитаж не менее чем из девяти источников, главным образом в царствование Екатерины [11]. Государыня не являлась знатоком западной живописи, европейской художественной среды, но благодаря ее интуиции, художественному вкусу, советам европейских друзей в далекой от передовой европейской цивилизации России в XVIII в. начал создаваться и процветать один из лучших в мире музеев – Эрмитаж, в переводе с французского «приют отшельника».

Для создания Эрмитажа много сделали известные русские дипломаты. Среди комиссионеров императрицы были действовавшие в Италии А. Разумовский и Н. Юсупов, освоившийся на французском антикварном рынке А. Строганов, В. Долгорукий, посредник между И. Гоцковским и императрицей, Д. Голицын, посещавший антикваров в Париже и Гааге, С. Воронцов, знаток антиквариата Англии и Италии, русский посол в Англии А. Мусин-Пушкин, обеспечивший покупку собрания Уолполов.

С помощью каталогов трех музеев – Эрмитажа, Румянцевского и современного Музея изобразительных искусств – удалось в Румянцевском музее выявить несколько картин из ранних поступлений в Эрмитаж из покупок Екатерины II. Приобретения первого десятилетия существования Эрмитажа вошли в ставший библиографической редкостью Каталог музея 1774 г. издания [11]. Произведения итальянских художников с указанием размеров картин содержатся в Каталоге 1861 г. [12].

Состав привезенного в Москву собрания лучше всего отражает составленный К. Герцем первый каталог Румянцевского музея [13]. Размеры

картин, приведенные для утраченных произведений, взяты из описи, составленной в Эрмитаже перед отправкой картин в Москву [14]. Размеры вместе с описаниями, ценными для утраченных картин, имеются в книге А. Новицкого [15]. Для получения сведений о картинах, поступивших в фонды ГМИИ, было использован Каталог музея 1995 г. [16]. Сведения о передаче картин в другие музеи и торговые организации из ГМИИ взяты из инвентарных книг ГМИИ им. А. Пушкина (отдел учета музея).

Расскажем о наиболее интересных поступлениях в Эрмитаж, оказавшихся затем в Румянцевском музее.

В 1763 г. к русскому послу в Берлине обратился берлинский купец И. Гоцковский, большой любитель и знаток живописи, с предложением принять собрание картин в возмещение долга. Сам он начал собирать картины в 1755 г. для прусского короля Фридриха II. Однако Семилетняя война помешала созданию королевского собрания, а после ее окончания у прусского короля не хватило средств на выкуп картин. Приобретение в 1764 г. собрания И. Гоцкого, состоявшего из 225 картин, было началом создания Эрмитажа. Из картин этого собрания Г. фон Ваагеном были выбраны знаменитая картина Рембрандта «Артасеркс, Аман и Эсфирь» и работа Ф. Франкена «Узнанный Ахилл», обе картины ныне в ГМИИ. Там же находится картина Л. Юдена «Обоз» из приобретенного в 1768 г. благодаря посредничеству Д. Голицына брюссельского собрания графа И. Кобенцля, где было 46 картин.

В 1769 г. в Эрмитаж поступило собрание картин, приобретенное у влиятельного министра саксонского короля Г. Брюля (Дрезден). В ГМИИ находятся шесть картин из этого собрания, например А. Верф «Кающаяся Магдалина», Ф. Тревизани «Мария Магдалина», Г. Экхаут «Поклонение волхвов», К. Фаленс «Отдых на охоте». Парная к последней – К. Фаленс «Конец охоты» («Возвращение с охоты») описана у Новицкого [15 с. 286]. Эта картина из Румянцевского музея была передана в ГМИИ в 1924 г., а оттуда – в Антиквариат Госторга. Два портрета работы художников школы Рембрандта («Портрет старика», описание у Новицкого [15, с. 248] и «Портрет старика с шапкой в руках») утрачены. Известно, что второй из портретов был передан из ГМИИ в Антиквариат в 1925 г.

В 1770 г. Д. Голицын вместе с Д. Дидро уговорили французского собирателя Ф. Троншена продать России 100 картин голландских и французских художников. Из этого собрания, используя указанные выше издания и данные В. Левинсона-Лессинга [17], мы выявили две работы, принадлежавшие Румянцевскому музею: Г. Доу «Молящийся пустынный», описание у Новицкого [15, с. 129] и И. Рос «Стадо с пастухом

и пастушкой», описание у Новицкого [15, с. 258]. Сведений о перемещениях этих картин не найдено, их местонахождение неизвестно.

Упомянутый выше Ф. Троншен стал инициатором поступления в Россию одного из лучших французских собраний – собрания П. Кроза, где было 400 картин [18]. Собрание это, самое крупное из приобретенных Екатериной II, поступило от племянника собирателя Л. Кроза де Тьер.

Ныне в ГМИИ находятся семь картин из собрания П. Кроза, например, копия XVIII в. с Луки Лейденского «Апостол Павел по пути в Дамаск», Ж. Милле «Отдых в лесу», Ж. Сантерр «Урок пения», Я. Хейден «Голландский садик», А. Эльсгеймер «Товий и ангел» («Маленький Товий»). Работа П. Бриля «Кефал и Прокрида» или «Смерть Ниобы», выданная в Дом ученых из ГМИИ в 1932 г., через пять лет была похищена, описание у Новицкого [15, с. 37–38]. В ГМИИ находится картина Х. Дитриха «Жертвоприношение Авраама» или «Авраам и Исаак молятся перед жертвоприношением», приобретенная непосредственно у художника до 1773 г.

В 1779 г. было приобретено собрание английского премьер-министра Р. Уолпола. Основным местом пребывания коллекции было поместье Хоутон-Холл в графстве Норфолк. Описание и каталогизацию собрания провел младший сын коллекционера Гораций; он же издал в 1747–1748 гг. каталог, где перечислено 276 предметов. Из-за долгов наследники неоднократно продавали картины из собрания. Внук собирателя Джордж, несмотря на начавшиеся с 1777 г. дискуссии в парламенте о необходимости дополнения Британского музея, с 1778 г. начал переговоры с русским коммерсантом Петерсом и русским послом А. Мусиным-Пушкиным о продаже коллекции. За коллекцию, где были 201 картина, две постели и один рисунок, было заплачено 40 555 фунтов. Весной 1780 г. в переписке с Гриммом Екатерина II сообщает о получении картин собрания, а вскоре доверительно сообщает: «Что касается Уолполов и Удни, то они уже ничем не владеют, поскольку Ваша покорная слуга положила сверху свою лапку и не отпустит добычу точно также как кошка не отпустит пойманную мышь». В 1789 г., когда собрание было уже в Санкт-Петербурге, в Хоутон-Холле произошел пожар [19].

Через 233 г. после этой исторической сделки Л. Дукельской (Россия, Эрмитаж) и В. Алленом (Великобритания) была организована в Лондоне в Сомерсет Хаус выставка собрания Уолполов. Комнаты, отведенные под экспозицию картин, так и назывались «Эрмитажные». На выставке были представлены 34 картины из купленной Екатериной II коллекции. По данным О. Миллера [20], «теперь в Эрмитаже находятся 125 картин,

35 картин разбросаны по России, за пределами страны находится шесть картин. Судьба 37 картин неизвестна, причем три картины считаются исчезнувшими во время второй мировой войны». Документальная реконструкция этого собрания ныне выполнена почти в полном объеме [21].

В Великобритании продолжается изучение собрания Уолполов, лучшая часть которого ныне в Эрмитаже. Это собрание считается одним из наиболее значительных и интересных в истории страны [22].

Часть картин собрания Уолполов, «разбросанных по России» и за ее пределами, – это картины, побывавшие в собрании московского Румянцевского музея. По материалам монографии, данным из каталогов, было обнаружено девять таких картин. Четыре картины находятся в ГМИИ (П. Бриль «Пейзаж с нимфами», П. Кортон «Возвращение Агари», Г. Дюге «Городок в Лациуме» и И. Роттенхаммер «Святое семейство с Иоанном Крестителем»).

В 1930 г. из ГМИИ в Днепропетровск был передан портрет леди Филадельфии Уортон работы А. Ван Дейка [8, № 1551], черно-белая репродукция в Каталоге [23].

Работа К. Маратта «Богоматерь, окруженная ангелами» [21, с. 138–139, № 45] была передана в 1956 г. из ГМИИ в Алушкинский музей-заповедник [8, № 1609; 21]. Из истории этой картины известно, что несколько лет она находилась не в Эрмитаже, а в кабинете императрицы Елизаветы Алексеевны, жены Александра I, и оставалась там некоторое время и после ее смерти.

Г. Уолпол, полагаясь на содержание эпistolы папы Александра, известной современникам, писал, что на картине изображена Святая Цецилия с ангелами [21, с. 138]. В других источниках главным персонажем считается Богоматерь, причем картина признана парной к другой работе того же К. Маратта 1705 г. из того же собрания, содержание которой бесспорно – «Богоматерь учит Иисуса читать».

Дополним относительно картины неизвестного венецианского мастера (может быть, Тициана) «Богоматерь с младенцем Христом и Иоанном Крестителем», описанной у Новицкого [15, с. 77–78] и в монографии [21, с. 182, № 89]. Картина, по-видимому, была продана на первом аукционе Лепке в Берлине за 25 тыс. марок; черно-белая репродукция имеется в иллюстрированном каталоге этого аукциона [24]. О судьбе следующих трех картин ничего неизвестно.

Г. Гольбейн мл. «Портрет Эразма Роттердамского», старинная копия [21, с. 290, № 192], описание у Новицкого [15, с. 107–108]. Аналогичный портрет, но из собрания Кроза, имеется в Эрмитаже (Каталог – 2.

Л., 1981., с. 199). Новицкий пишет, что копии отличаются цветом книги, на которую Э. Роттердамский положил руки. Книга на портрете из собрания Кроза в желтом переплете, на экземпляре Уолполов, который был в Румянцевском музее, в красном. На одном из двух авторских экземпляров портрета (собрание Раднор, экспонируется в Лондонской национальной галерее) книга в красном переплете [25].

Г. Рени «Симеон с младенцем Христом на руках». В монографии [21, с. 165–166, № 71] главным персонажем назван Иосиф; краткое описание у Новицкого [15, с. 249]. По данным указанной монографии, картина находится в частном собрании в Москве. Владелец ее в 1970 г. подтверждал происхождение картины из собрания Уолполов [21, с. 165–166, № 71].

Приведем сведения о нескольких картинах, приобретенных при Екатерине II, происхождение которых установить пока не удалось. В 1931 г. были переданы из ГМИИ: в Хабаровск работы фламандских художников П. Блумена «Конный лагерь» и Я. Момпера «Водопад» [8, № 202, 203], в 1932 г. в Н. Новгород – картина П. Тиллеманса «Сражение конницы» [8, № 461], в Казань – картина Б. Скидоне «Богоматерь с младенцем Спасителем и святым Карлом Борromeо» [8, № 97].

В 1929 г. из ГМИИ была передана в Мосгосторг картина П. Нефс «Готическая церковь, в которой происходит богослужение», в 1928–1930 гг. в Антиквариат – две картины голландских художников П. Ваувермана «Лагерь»; в 1937 г. картина была возвращена в Эрмитаж (Каталог – 2. Л., 1981, с. 111) и Я. Охтервельда «Служанка умывает ноги госпоже». В 1929 г. из ЦХ ГМФ была передана в торговую организацию работа А. Вануччи (Сарто) «Святое Семейство»; описание у Новицкого [15, с. 57–58], продана на аукционе Кристи за 405 марок.

Перечислим несколько утраченных картин, сведений о перемещениях которых не обнаружено: П. Нефс «Крез показывает богатства Солону»; П. Нефс «Внутренность церкви с фигурами», описания этих двух картин у Новицкого [15, с. 226]; Г. Рени «Апостол Петр», описание у Новицкого [15, с. 250].

Проведенное исследование является началом документальной реконструкции самых старых собраний картин Румянцевского музея, собраний, с которых началось создание первой в Москве государственной картинной галереи.

Список использованных источников

1. Московские ведомости. – 1861. – 2 авг. – № 168. – С. 1349.
2. Там же. – 12 авг. – № 177. – С. 1421.
3. ОПИ ГИМ. Ф. 117. Оп. 1. Д. 72. Л. 7, 8, 49, 50.
4. Архив РГБ. Оп. 1. Д. А111; Л. 51, 52 с об., 53, 54 с об.
5. ОПИ ГИМ. Оп. 1. Д. 72. Л. 53, 54 с об.
6. Там же. Д. 101. Л. 19.
7. Московские ведомости. – 1862. – 26 авг. – № 188. – С. 1500.
8. *Игнатович Т. Н.* Картины Румянцевского музея в музейных собраниях живописи России и соседних государств / Т. Н. Игнатович. – М., 2009. – 373 с.
9. Московские ведомости. – 1862. – № 240. – С. 1823.
10. Государственный Эрмитаж. Западно-европейская живопись. Каталог – 1. – Л., 1976. – С. 31.
11. Catalogue des Tableaux Qui trouvene dans les Galeries et dans les Cabinets du Palaise Imperial. – SPb., 1774.
12. Музей Императорского Эрмитажа. Описание различных собраний, составляющих музей с историческим введением об Эрмитаже императрицы Екатерины II об образовании музея Нового Эрмитажа. – СПб., 1861. – 453 с.
13. Каталог картин Московского публичного музеума. – М., 1865. – 24 с.
14. ОР ГМИИ. Ф. 11. Оп. 1. Д. 2.
15. *Новицкий А. П.* «Художественная галерея Московского Публичного и Румянцевского музея. Критико-исторический очерк» / А. П. Новицкий. – М., 1889. – 314 с.
16. ГМИИ им. А. С. Пушкина. Каталог живописи. – М., 1995. – 780 с.
17. *Левинсон-Лессинг В. Ф.* Государственный Эрмитаж. Сообщения / В. Ф. Левинсон-Лессинг. – Л., 1970. – Т. 31. – С. 3–13.
18. *Stuffman O. M.* Les tableaux de la collection de Pierre Crosat / *O. M. Stuffman* // Gazette des Beaux-arts. – 1968. – juillet – septembre. – P. 57–143.
19. *Дукельская Л.* Министр, философ, безумец / Л. Дукельская // Пинакотека. – 2004. – № 18–19. – С. 174–181.
20. *Miller O.* Exhibition Review LondonWalpole Collection / O. Miller // Burlington Mag. Dec. 2002. – P. 764–766.
21. *Dukelskaya and Moore.* A Capital collection Houghton Hall and the

Hermitage with Modern Edition of Aedes Walpolianae Horace Walpoles Catalogue of Sir Robert Walpoles collection edited. – London, 2002.

22. *Moor A. E. Bottom / A. E. Moor // Burlington Mag.* – 2006. – Jan. – P. 34–37.

23. Каталог западной живописи Московского Публичного и Румянцевского музея. – М., 1901.

24. *Lepke Rudolf Kunst.* Auctions Haus Berlin aus Leningrader Museum / *Lepke Rudolf Kunst.* – Berlin, 1929. – Katalog 2013. – 76 p.

25. *Мандер Карел ван.* Книга о художниках / *Мандер Карел ван.* – СПб., 2007. – С. 153–164 : ил. 41.

УДК 7.074:928

Анна Ларина,

зам. зав. отделом изоизданий РГБ, канд. ист. наук

П. СЕВАСТЬЯНОВ И ИСКУССТВО СВЕТОПИСИ В 1850-Х ГОДАХ

Статья посвящена анализу развития искусства фотографии в 1850-х годах и деятельности известного исследователя и коллекционера славянских давностей П. Севастьянова. Особое внимание уделяется его экспедициям на Афон, увлечению светописью и новаторским идеям в применении фотографии.

Ключевые слова: искусство фотографии, славянские давности, Афонские монастыри; art of photography, slavic antiquities, Athos monasteries.

Круг литературы о деятельности и собрании П. Севастьянова довольно широк: как в дореволюционной, так и современной историографии, в отечественной и зарубежной [1]. Редкое издание, посвященное Афону и изучению христианских давностей, обходится без упоминания имени известного археолога и путешественника XIX в. В то же время если собрание рукописей, икон и вещей изучено сравнительно подробно, то его архивное наследие еще ждет своего исследователя. Кроме того, в силу необычайной многогранности личности П. Севастьянова и распределенного хранения сформированной им коллекции, возможны и новые открытия, и ракурсы обзоров.

Обстоятельство лишь частичного введения в научный оборот тетради с видами Афонских монастырей из фонда оригинальных фотографий отдела изоизданий Российской государственной библиотеки дает возможность еще раз поразмышлять о П. Севастьянове как фотографе, его вкладе в развитие искусства светописи и о роли фотографии в обществе и науке в середине XIX в.

Получив хорошее образование (вначале дома под руководством выдающегося государственного деятеля М. Сперанского, а потом в Пансионе для благородных детей И. Галушки и Московском университете), П. Севастьянова был сформирован как разносторонняя личность со множеством интересов и талантов. В полной мере они раскрылись после ухода со службы в его увлечениях – разыскании давних памятников и их коллекционировании. Подобно большинству своих современников,

В. Севастьянов был неплохим рисовальщиком. В его архиве сохранилось немало любопытных рисунков. Поэтому неудивительно, что в свое время он не только освоил искусство светописа, но и почувствовал его преимущество для науки.

Скорее всего во время первых краткосрочных посещений Святой Горы в 1851 и 1852 г., П. Севастьянов еще не владел искусством фотографии. Но, вероятно, именно тогда в голове ученого появилась идея этому научиться. Ознакомившись с невероятным богатством библиотек афонских монастырей, понимая их ценность и значение, П. Севастьянов ждал окончания Крымской войны и готовился к более длительной поездке. В одном из своих дневников ученый записал: «Имея в виду провести лето на Афоне, я решился изучить фотографию с тем, чтобы применить ее к снятию копий с рукописей, актов... скульптурных вещей, хранящихся в монастырях Афона» [2].

Мысль об использовании фотографии для репродуцирования художественных памятников к этому времени уже не была нова. Правда, далеко не все первые опыты были успешными, поэтому часто встречаются критические отзывы о снимках с картин и предметов. В середине 1850-х годов фотографы разных стран мира начали тиражировать выдающиеся произведения искусства, включая снимки отдельных экспонатов из крупных музеев [3]. В 1856 г. в ответ на статью хранителя Парижской императорской библиотеки А. Делабора вышла знаменитая статья В. Стасова «Фотография и гравюра», ставившая утилитарные возможности фотографии выше эстетических. В то же время, отдавая ей должное, отмечая ее быструю эволюцию, он утверждал, что фотография «будет одним из двигателей и ускорителей просвещения», являясь «безграничным, быстрым и удобным» способом копирования «всякого рода вещей, всех созданий мира».

Однако реализация этой задачи на деле была невероятно трудной по целому ряду причин: технологический процесс оставался довольно трудоемким и дорогостоящим, большинство первых фотографов были иностранцами, и многие из них предпочитали держать в тайне секреты своего мастерства. При этом важно помнить, что фотографы XIX в. должны были уметь создавать различные фотографические растворы, учитывая особенности различных материалов, химических составов и погодных условий. В голове приходилось держать множество формул, а на себе (или с помощью ассистента) нести тяжелое оборудование.

Тем не менее, в начале 1857 г. П. Севастьянов приехал в Париж «изучить фотографию с целью приспособить ее к снятию копий с замечательных манускриптов, живописи и скульптуры». Он брал уроки у французского

мастера Беллони. Одновременно с этим велись и работы по подготовке к поездке: поиски помощника, хлопоты по доставке на Афон более 100 пудов материалов для фотографирования, в том числе весьма хрупкий груз – более 500 стекол. Сохранились записи занятий фотографией с рецептами фотографических растворов, перечнями необходимых материалов, различными рисунками.

В поездке 1857 г. П. Севастьянов и начал на практике применять полученные знания: «С помощью одного молодого художника, который вместе со мною изучал фотографию в Париже, с которым занимались ежедневно от восхода до заката солнца». В результате, как пишет П. Севастьянов, «мы успели снять в три месяца до 300 клише» [4]. Делая эти записки спустя год, их автор сокрушался, что число сделанного было так мало.

Высокой оценки заслуживает и научный подход подготовки экспедиции на Афон последующих лет. В 1858 г. архимандритом Порфирием, известным археологом и археографом, было составлено подробное «Указание русским художникам при посещении Св. Афонской горы» [5], с очерком истории и топографии местности, обзором выдающихся памятников – архитектуры, иконописи, церковной утвари и т. д. Судя по различным замечаниям и заметкам, сделанным на листах рукой П. Севастьянова, можно предположить, что это сочинение было главным руководством при выборе объектов для фотографирования церковно-археологических памятников афонских монастырей [6]. Еще одна инструкция по проведению обследования монастырей на Афоне была составлена 17 марта 1859 г. Археографической комиссией Министерства народного просвещения [7]. Тем не менее, спустя годы известный византиновед Н. Кондаков в письме В. Стасову от 20 ноября 1896 г. критично отмечал, что выбор памятников «сделан без разбора и чужд исторической критике», так как необходимых знаний в середине века еще не было [8].

«В апреле 1858 г. я снова прибыл на Афон, с другим помощником и новым запасом материалов, который составил... до 120 пудов и 50 ящиков. Во время моего отсутствия помощниками моими было сделано очень мало, сколь от непогоды, столько и моральной болезни – тоскою по родине...» [9]. Действительно, проживание и работа на Святой Горе были непростым испытанием для всех участников экспедиции. Об этом писали в газетах [10], строгие требования оговаривались в «условии для вступающих на службу в ученую и художественную экспедицию на Афон под начальством Севастьянова» [11], составленном в 1859 г.

Количество снимков, сделанных только во время его экспедиции на Афон, насчитывает несколько тысяч. Хотя надо признаться, что

задача такого подсчета представляется довольно нелегкой – в разных документах и публикациях, отчетах о работе используются различные названия: «снимки», «фотографии», нередко – более широкое понятие «копии». В архиве ученого есть большое число разных писем и счетов, договоров с фотографами и художниками, работавших под его началом на Афоне. Среди бумаг П. Севастьянова имеется целый ряд просьб прислать фотокопии с тех или иных документов и множество писем с благодарностью, присланных в ответ за полученные фотографии.

Среди множества фотографических работ, созданных П. Севастьяновым или под его руководством, выделяются видовые фотографии, сделанные во время его путешествий. В обзоре одной из выставок, устроенных после окончания экспедиции, было справедливо написано: «Виды монастырей Ватопедского, Хиландарского и других, также украшают собрание г. Севастьянова» [12].

Тетрадь из тонких листов бумаги размером 35 × 27,5 см, сшитых вручную (подобные встречаются в архиве ученого), содержит около 200 снимков разного размера. На листе наполовину утраченном, служившим обложкой, чернилами написано «Отдел Виды», карандашом исправлено: «фотографическ. наклеенных видов Афона на 47 листах...». На первом листе сохранилась опись 89 снимков, составленная чернилами рукой П. Севастьянова. Напротив некоторой части наименований стоят пометки «галочки» и знаки вопросов, уточнения «стекло». На части снимков номера поставлены чернилами несомненно самим П. Севастьяновым, сквозная нумерация карандашом на листах, скорее всего, была записана позднее.

Вероятно, снимки не были сделаны одномоментно, иначе не имело бы смысла выделение ряда из них уточнением «1857 год». В пользу этого предположения говорят и названия некоторых фотографий («Афон зимой», «Келья всех святых зимой»), эти кадры могли быть сделаны только во время длительных поездок 1858 или 1859 г. В одном из перечней работ, произведенных на Афоне, указано, что было «снято видов монастырей до 50» [13]. Кроме афонских видов, в альбоме представлены фотографии Афин и одна фотография Венеции.

Интересно, что в этом альбоме фотографии выполнены в разных жанрах – видовой, портретной и жанровой съемки. Кроме обычных снимков, в тетради присутствует много сюжетов, созданных в технике стереофотографии. Нередко один и тот же объект снимается несколько раз с небольшим изменением точки съемки или ракурса, фиксируя определенные стороны света (с юго-востока, на северо-запад и т. д.), с разной

степеню резкости. Обращает на себя внимание такой редкий и для более поздней фотографии сюжет, как крестный ход. Дошедшие до нас виды афонских монастырей – редкая страница в фотолетописи Афона, сохранившая для истории давний облик многих объектов, утраченных или частично перестроенных впоследствии.

В феврале 1858 г. П. Севастьянов выступил с докладом и демонстрацией привезенных с Афона снимков в Парижской академии надписей и словесности. Он подвел определенные итоги экспедиции и на основе своего опыта предложил ввести в практику библиотек использование фотографии для целей сохранности фондов и развития просвещения. Внесенные им предложения не утратили актуальности до сих пор. Он предложил, говоря современным языком, сделать архивную копию на непредвиденные случаи и создание фототеки (с обменным фондом) при крупнейших библиотеках: «Несмотря на все предосторожности, всегда будут несчастные случаи, например пожары, которые могут истребить памятники. Поэтому не полезно ли было бы употребить фотографическое искусство для снимка драгоценнейших и редчайших памятников? В таком случае, не следует ли каждой европейской библиотеке устроить фотографическое отделение, для воспроизведения всего, что в ней есть драгоценнейшего, и после трех или четырех лет работы делать взаимный обмен снимками?» [14]. При этом с глубоким знанием дела он говорил о важности привлечения к данной работе правительства и ученых обществ (так как это не под силу одному ученому), о пользе организации научно-художественных экспедиций.

П. Севастьянов отмечал, что таким образом документы стали бы доступными для широкого круга ученых. Кроме того, он предложил идею факсимильных изданий с использованием фотолитографического воспроизведения. Он подчеркивал, что «это был бы для археологии столь же важный переворот, какой произвело книгопечатание для литературы и науки» [15]. При этом П. Севастьянов разумно отмечал важность безопасного способа копирования с точки зрения сохранности памятника: «Фотограф воспроизводит снимки издали, не касаясь оригинала и, следовательно, не подвергая его никакой порче». В архиве ученого сохранилось несколько черновиков с текстом этого выступления на французском и русском языках, а также рецензия на его доклад неизвестного лица на французском языке.

В деятельности П. Севастьянова было много новаторского для своего времени: он первым применил фотографию в научных целях в масштабном экспедиционном проекте по заранее подготовленной программе. Многочисленные выставки привезенных с Афона давностей

и фотоматериалов – это в своем роде первые фотовыставки в России. Он один из первых рискнул собирать не только подлинники, но и их копии, придавая первостепенное значение доступности источника для изучения и его сохранение для истории. Несомненно, имя П. Севастьянова достойно благодарной памяти потомков.

Список использованных источников

1. Энциклопедический словарь / А. Ф. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб., 1900. – Т. XXIX. – С. 294–295; *Вздорнов Г. И.* История открытия и изучения русской средневековой живописи: XIX век / Г. И. Вздорнов. – М., 1986. – С. 296; *Папулидис К.* Деятельность П. И. Севастьянова и Порфирия Успенского на Св. Горе в середине XIX века / К. Папулидис // Россия – Афон: тысячелетие духовного единства : материалы междунар. науч.-богосл. конф. – М., 2008. – С. 256.
2. *Пятницкий Ю. А.* П. И. Севастьянов и его собрание / Ю. А. Пятницкий // Византиноведение в Эрмитаже. – Л., 1991. – С. 14.
3. *Бархатова Е. В.* Русская светопись: Первый век фотоискусства 1839–1914 / Е. В. Бархатова. – СПб., 2009. – С. 62–63.
4. ОР РГБ. Ф. 269/І. К. 26. Ед. хр. 64. Л. 1.
5. ОР РГБ. Ф. 269. К. 32. Ед. хр. 24.
6. *Викторов А.* Собрание рукописей П. И. Севастьянова / А. Викторов. – М., 1881. – С. 115–116.
7. ОР РГБ. Ф. 269. К. 26. Ед. хр. 5.
8. *Кызласова И. Л.* О коллекции П. И. Севастьянова в музеях Москвы / И. Л. Кызласова // Давности монастырей Афона X–XVII веков в России: Из музеев, библиотек, архивов Москвы и Подмосковья : каталог выставки (17 мая – 4 июля 2004 г.). – М., 2004. – С. 216.
9. ОР РГБ. Ф. 269/І. К. 26. Ед. хр. 64. Л. 7.
10. *Художественное обозрение* // Светопись. – 1858. – № 10/11. – С. 217–219.
11. ОР РГБ. Ф. 269. К. 26. Ед. хр. 8.
12. *Поленов Д.* Снимки с икон и других давностей св. горы Афонской / Д. Поленов // Духовная беседа. – СПб., 1859. – Т. 5. – С. 388.
13. *Бархатова Е. В.* Указ. соч. – С. 78.
14. *Севастьянов П. И.* О светописи в отношении к археологии / П. О. Севастьянов // Известия Императорского Археологического Общества. – 1858. – Т. 1. – Вып. 5. – С. 257–261.
15. Там же.

УДК 769.82:027.022(470–25)

Любовь Родионова,

зав. отделом изоизданий РГБ,

канд. ист. наук

ЭПИНАЛЬНАЯ КАРТИНКА, ПОСВЯЩЕННАЯ СОБЫТИЯМ ИЗ ЖИЗНИ НАПОЛЕОНА, В СОБРАНИИ ОТДЕЛА ИЗОИЗДАНИЙ РГБ

Статья представляет собой обзор сюжетов, посвященных императору Наполеону, в французской лубочной картинке (L'Image d'Épinal) из собрания отдела изоиздания РГБ.

Ключевые слова: французский лубок, эпинальная картинка, наполеонистика, наполеоновские войны.

В состав фонда народной картинки отдела изоизданий РГБ входят лубок и карикатура, напечатанные не только на территории России, но и ряда иностранных государств, таких как Англия, Франция, Германия, Китай и Япония. Собрание картинок, несмотря на отчуждение в 1920-е годы ценной коллекции ранней русской гравюры, сохранило свое значение вполне репрезентативного фонда, дающего цельное представление об особенностях развития, тематике и основных разновидностях народных картинок в России и за рубежом. Коллекция французской народной картинки насчитывает более 200 листов и тематически затрагивает религиозные, исторические, бытовые, сатирические, сказочные сюжеты. Значительный раздел коллекции составляют листы, объединенные темой россики, как правило, в рамках общеисторических для России и Франции событий. В данном сообщении мы хотим рассказать о французском лубке, так называемой «эпинальной картинке», исторически связанной с событиями отмечаемого в этом году юбилея Отечественной войны 1812 г.

Понятие L'Image d'Épinal (еще «эпинальные оттиски», «эпинальные картинки») относится к продукции печатных мастерских старинного г. Эпиналь, входящего в департамент Вогезы на востоке современной Франции. Разнообразная печатная продукция, например бумажные иконы и игральные карты, печаталась в городе в XVIII в., но развитие производства пришлось на XIX в., и связано с деятельностью издателя Ж.-Ш. Пеллерена (1756–1836).

Получив в наследство небольшое печатное ателье своего отца, Ж.-Ш. Пеллерен значительно расширил предприятие и начал издавать иллюстрированные листы с пояснительным текстом. На протяжении всего XIX в. фабрику по производству картинок L'Imagerie d'Épinal возглавляли представители семьи Пеллерен: с 1822 г. сын Ж.-Ш. Пеллерена – Николя (1793–?) и зять – Ж. Ваде, впоследствии внук – Ш.-Н. Пеллерен (1827–1887). Даже когда семейная линия Пеллеренов угасла, производство иллюстрированной продукции не прекратилось – издательский дом L'Imagerie d'Épinal существует до сих пор, а самая значительная коллекция «эпиналей» хранится в одноименном местном музее.

Секрет долголетия успешного издательского предприятия во многом был связан с оперативным внедрением новых техник производства. С начала XIX в. применялся недавно изобретенный способ торцовой ксилографии, а для раскрашивания использовался трафарет, в 1820 г. на фабрике впервые была апробирована техника литографии, однако еще долгое время гравюра на дереве применялась широко.

Другой причиной долголетия была тематическая и жанровая «всеядность» предприятия. Яркие цветные картинки с познавательными сюжетами на темы французской истории, религиозные сюжеты, познавательные, учебные, развлекательные и воспитательные картинки для детей соперничали в издательском ассортименте L'Imagerie d'Épinal с изображениями, построенными на зрительных иллюзиях, картинками-загадками и бумажными куклами. Предприятие Пеллеренов быстро реагировало на информационные и эстетические запросы общества, создавая картинки, посвященные наиболее востребованным темам.

Одним из актуальных общественно-политических явлений во Франции периода Июльской монархии явилось возрождение интереса к личности Наполеона и постепенное возвеличивание образа императора, приведшее в итоге к перенесению его останков с острова Святой Елены в крипту собора Дома инвалидов в Париже.

В собрании отдела изоизданий представлена более 40 листов, посвященных событиям из жизни императора, баталиям с его участием, а также его возвращению в Пантеон славы. Листы, объединенные «наполеоновской» темой, печатались в L'Imagerie d'Épinal в период с 1834 по 1840 г. В большинстве авторизованных картинок автором изображений указан художник Ф. Георген (1801–1863).

Тематически изображения можно разделить на четыре основные группы: листы, прославляющие императора; картинки, посвященные военным эпизодам, в которых стратегический гений Бонапарта сыграл

решающую роль; листы, рассказывающие о Наполеоне после отречения; изображения, повествующие о перезахоронении праха императора в Пантеон.

Картинки, воспевающие образ Наполеона, носят во многом апологетический характер, заметный в названиях и в самом характере изображений, в которых облик императора представлен в легко узнаваемой иконографии, текст изобилует эпическими описаниями, а в оформлении обильно используется традиционная военная символика: знамена, орудия, ордена, лавровые ветви.

Восстановление статуи императора, венчавшей Вандомскую колонну, в 1833 г. дало основание для печатания листов «Наполеон на колонне» (*Napoléon sur la colonne*) и «Колонна» (*La colonne*), в текстах и изображениях которых упоминаются наиболее известные победы французской армии при Наполеоне. Несомненно, источником изображений для картинок «Национальная слава. Наполеон» (*Gloire Nationale. Napoléon*) и «Наполеон Первый» (*Napoléon I-er*), послужили известные прижизненные изображения. Примечательно, что в данных эпических листах, выполненных полупрофессиональным мастером, в отличие от работ официальных живописцев образ императора носит менее отстраненный и величественный характер.

Прославление исторической роли Бонапарта можно наблюдать в картине «Апофеоз Наполеона» (*Apothéose de Napoléon*), на которой император изображен в окружении известных исторических персонажей Хеопса, А. Македонского, Ю. Цезаря, Фридриха II, своих маршалов и гвардии, которые приветствуют его в Храме славы. На листе «Императорская семья» (*La famille impériale*) в произвольном порядке размещены овальные изображения членов семьи Бонапарт-Богарне: Наполеон в окружении двух императриц Марии-Луизы и Жозефины, его мать – Летиция, сын – герцог Рейхштадский, братья – Жозеф, Жером, Луи, Люсьен, сестры – Элиза, Полина, Каролина, приемный сын – Евгений Богарне и мать будущего Наполеона III – Г. Богарне.

Самая многочисленная группа картинок (24 сюжета) посвящена изображениям военных событий, ставших значительными этапами в стремительном жизненном пути Наполеона. Все наиболее известные сражения, послужившие ступенями к бессмертной славе императора, нашли отражения в листах: осада Тулона в 1793 г. (*Napoléon au siege de Toulon*), битва при Флюрисе 1794 г. (*Bataille de Fleurus*), сражение при Лоди и Арколе в 1796 г. (*Bataille et passage du pont de Lodi, Passage du pont d'Arcole*), битва при Риволи в 1797 г. (*Bataille de Rivoli*),

египетский поход 1798 г. (Prise d'Alexandrie и Napoléon aux Pyramides), переход через Альпы (Passage du Mont Saint-Bernard) и битва при Маренго (Bataille de Marengo) 1800 г., битва под Аустерлицем 1805 г. (Veille d'Austerlitz), вход в Мадрид в 1808 г. (Entrée de Napoléon a Madrid), Асперн-Эсслингская и Ваграмская битвы (Bataille d'Esling, Bataille de Wagram) 1809 г., сражение при Регенсбурге в 1810 г. (Napoléon blessé a Ratisbonne).

Французская трактовка хода памятной битвы находит отражение в листе «Бородинское сражение» (Bataille de la Moscowa). Изображение кровопролитной батальной сцены с бравыми всадниками, многочисленными взрывами и пороховым дымом над полем, очевидно, говорило зрителям о массивном наступлении регулярных французских войск, а сопроводительный текст не давал усомниться в последующей очередной победе французского оружия. На заднем плане картинки изображение возвышающейся готической часовни более близкой миропониманию французского художника, не знакомого с подмосковной топографией.

В листах нашли отражение события войн Шестой коалиции, такие как сражения при Лютцене 20 апреля 1813 г. (Bataille de Lutzen), при Монтро 18 февраля 1814 г. (Napoléon a Montereau), при Арси-сюр-Обе 21–21 марта 1814 г. (Napoléon a Arcis-sur-Aube), то есть битвы, которые имели своим результатом победы французской армии на фоне постепенного отступления перед лицом коалиционных войск.

Отдельную группу листов представляют картинки, посвященные героизму, чаще гибели соратников Наполеона – его маршалов и солдат императорской гвардии. Моменту смертельного ранения «Роланда французской армии» – маршала Ж. Ланна, герцога Монтебелло, в ходе Эсслингской битвы посвящен лист «Битва при Эсслинге: Смерть Монтебелло» (Bataille d'Esling: Mort de Montebello), гибель маршала Ж. Дюрока после Бауценского сражения изображена на картине «Последний момент маршала Дюрока» (Derniers moments du Maréchal Duroc). Однако героические действия солдат имели не меньшее значение в изданиях L'Imagerie d'Épinal. В мгновение героической смерти запечатлен на картинке легендарный «первый гренадер Франции» – Теофиль Мало Коре де Латур д'Овернь (Mort glorieuse de la Tour d'Auvergne). Стойкости и героизму раненых французских солдат в ходе наполеоновских войн посвящены листы «Почет мужеству несчастных» (Honneur au courage malheureux), «Сир, этот покров достоин креста!» (Sire, ce Linceul vaut bien la Croix!). Близко по эмоциональному звучанию находятся листы, не затрагивающие образ Наполеона, но посвященные человечности французских

солдат «Доблесть и гуманность» (*Valeur et humanité*) и «Уход и возвращение новобранца» (*Départ et retour du conserit*).

Группа листов, посвященных событиям жизни императора после отречения от престола, менее многочисленна, но позволяет проследить основные вехи печального жизненного этапа. Лист «Прощание в Фонтенбло» (*Les Adieux de Fontainebleau*) является ксилографическим повторением живописного оригинала французского мастера Г. Верне «Прощание Наполеона с императорской гвардией в Фонтенбло 20 апреля 1814 г.».

Особый интерес представляет серия картинок, посвященных событиям, так называемых «ста дней» – кратковременному триумфальному возвращению императора с 20 марта по 22 июня 1815 г. Среди четырех листов, повествующих о действиях этого времени, три – «Возвращение с острова Эльба» (*La Retour de L'Île d'Elbe*), «Вход Наполеона в Гренобль» (*Entrée de Napoléon a Grenoble*), «Пусть каждый делает свое дело!» (*Chacun son métier*) – носят подчеркнуто радостный характер повсеместного многолюдного признания Наполеона после возвращения, однако и картинка «Битва при Ватерлоо» (*Bataille de Waterloo*) изображает подъемный момент битвы, закончившейся его сокрушительным поражением. Эпический оттенок носят картинки «Наполеон на острове святой Елены» (*Napoléon a Sainte-Hélène*), «Смерть Наполеона Великого» (*Mort de Napoléon – Le Grande*), «Погребальная процессия Наполеона» (*Convoi Funèbre de Napoléon*), посвященные последним годам жизни и кончине императора.

В 1840 г. Луи-Филипп, уступив давлению бонапартистов, разрешил перезахоронить Наполеона согласно завещанию в Париже. Листы «Эксгумация останков Наполеона» (*Exhumation des cendres de Napoléon*), «Перенесения праха Наполеона в Дом инвалидов» (*Translation de cendres de Napoléon aux invalids*), «Катафалк Наполеона» (*Char funèbre de Napoléon*) отражают торжественное прибытие праха императора в Париж.

Коллекция эпинальных листов, посвященных жизни и деяниям Наполеона Бонапарта, из фондов РГБ в силу объективных причин не может претендовать на полноту и всесторонний характер. Тем не менее, данная коллекция дает представление об издательском ассортименте известного печатного заведения; позволяет делать выводы о художественных качествах изобразительной продукции, давшей условное название французской лубочной картинке в целом. Самое главное, библиотечное собрание эпинальной картинки, объединенной «наполеоновской» проблематикой, позволяет увидеть зарождение и развитие легендарного образа, без преувеличений, ставшего символом военной стратегии и дерзкой смелости не только французской, но и мировой истории.

УДК 7.074:930.25

Анна Родионова,

ст. науч. сотр. НИО рукописей РГБ, канд. филос. наук

ОБЗОР ИЗОБРАЗИТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ АРХИВА П. СЕВАСТЬЯНОВА (Ф. 269, НИОР РГБ)

Петр Иванович Севастьянов все силы свои отдал собиранию давностей на Востоке и Афоне. В изобразительной части его архива можно выделить три комплекса материалов: 1) рисунки П. Севастьянова в записных книжках и альбомах; 2) фотографические снимки с давних рукописей, икон, фресок, церковной утвари; 3) семейные альбомы, портреты и фотографии.

Ключевые слова: давности, фотография, рукописи, Афон, коллекция, архив.

Личность П. Севастьянова (1811–1867) неоднозначно оценивалась и современниками, и потомками. Сын купца из г. Краснослободск Пензенской губернии, получивший юридическое образование в Московском университете, служивший по комиссариатскому ведомству в Москве и Петербурге, П. Севастьянов все силы свои отдал собиранию давностей, преимущественно на Востоке и Афоне.

Его нельзя было назвать ученым в академическом смысле этого слова, свои знания по палеографии, археологии и истории он получил самостоятельно в процессе пополнения коллекций икон, церковной утвари, памятников письменности, монет, гравюр. У него практически нет научных трудов, за исключением, пожалуй, статей, посвященных фотографии памятников, отчетов об экспедициях, а также каталогов своих коллекций. Официальная печать отмечала прежде всего заслуги П. Севастьянова перед православной церковью. Современники ценили его как путешественника и коллекционера. Несомненно одно: П. Севастьянов был неутомимым тружеником. Будучи человеком состоятельным, он стремился приобрести все интересующие его памятники покупкой, обменом, получением в дар, а что получить не удавалось, он старался скопировать, сделавшись для этого профессиональным фотографом. Заслугой П. Севастьянова стало основание на Афоне, в ските святого Андрея, фотостудии, оснащенной по последнему слову техники. Именно в ней делалось большинство фотографий святой горы, покупавшихся паломниками со всего мира.

Коллекцией П. Севастьянова постоянно пользовались современники – профессиональные ученые, а сам он скрупулезно фиксировал выдаваемые им во временное пользование документы.

П. Севастьянов, заботясь о судьбе своей коллекции, еще при жизни передал часть ее в Московский публичный и Румянцевский музеи на временное хранение. После смерти собирателя четыре его брата юридически оформили передачу коллекции в общественное пользование.

Архив П. Севастьянова поступал частями вместе с коллекцией рукописных книг в 1862 и 1874 г., единичные поступления в архив продолжались и в последующие годы (в 1881, 1898, в 1930-е и 1970-е) [1]. Архивные материалы передавали братья П. Севастьянова Константин и Павел, внучка М. Севастьянова. Часть архивных материалов передала дочь книгоиздателя, букиниста, историка книги А. Миронова.

В описании собрания, составленном А. Викторовым и изданном в 1881 г. к 50-летию Румянцева музея, все рукописи П. Севастьянова были распределены по четырем разделам: I раздел – греческие рукописи вместе с рукописями на латинском и восточных языках; II раздел – славянские рукописи; III раздел – фотографические снимки с греческих и славянских рукописей; IV раздел – «бумаги» П. Севастьянова (его архив) [2].

Краткий обзор «бумаг» П. Севастьянова был составлен А. Крайновым в 1937 г. и хранится в деле фонда. А. Крайнов отмечает, что архивные документы, относящиеся к П. Севастьянову, «по своему содержанию крайне разнородны, отрывочны и полностью характеризовать по ним деятельность Севастьянова довольно трудно» [3].

Научно обработан архив был только в 1977 г. Г. Довгалло, И. Вагановой, В. Бобковым, М. Байдиной и Е. Грожан.

В изобразительной части архива П. Севастьянова можно выделить несколько комплексов материалов.

I. Рисунки П. Севастьянова в записных книжках, альбомах и на отдельных листах. Записные книжки-дневники – наиболее ценная часть архива. Не считая разрозненных листов, их 55 единиц хранения. Они представляют собой тетради разного формата, записи о путешествиях, собирательской деятельности соседствуют в них со счетами, перечнем расходов, многочисленными зарисовками видов местностей, топографическими планами, копиями с икон и предметов церковной утвари. П. Севастьянов прекрасно рисовал. Многие его зарисовки отличает почти фотографическая точность. В качестве примера можно привести карандашный рисунок с. Ижевское, расположенного недалеко от Рязани, известного

нашим современникам как родина К. Циолковского [4]. На рисунке изображены Никольская церковь и въездные ворота, ныне не сохранившиеся, но точно совпадающие с фотографическим снимком, сделанным спустя полвека. Интересны рисунки, изображающие г. Краснослободск, которыми заинтересовались местные краеведы [5]. Именно они помогли определить дату постройки здания земской больницы рядом с родовым домом Севастьяновых. Изображенный на рисунках небольшой каменный флигель усадебного дома был снесен при постройке больницы в середине 1860-х годов, когда усадьба Севастьяновых была приобретена земской управой. П. Севастьянов запечатлел в своих рисунках здания Краснослободской тюрьмы и тюремной церкви Всех скорбящих, Предтеченской церкви и построенной на деньги Севастьяновых Благовещенской церкви, Троицкого собора и часовни рядом с Благовещенской церковью, в память победы русского оружия в годы Отечественной войны 1812 г. На одном из рисунков – фасад Севастьяновского дома, рядом – базарная площадь и небольшие домики, которые были разобраны в 1890-х годах. Не сохранилась и живописная чугунная решетка балкона, тянувшегося вдоль всего дома Севастьяновых и изображенная на одном из его рисунков. Представляют интерес и зарисовки усадьбы Севастьяновых Пертово Шацкого уезда Пензенской губернии [6].

Помимо видовых рисунков в записных книжках и бумагах П. Севастьянова встречаются портреты, карикатуры, бытовые сценки. На рисунке пером «Обед у брата Николая в Курске на возвратном пути из-за границы в 1841 году» в одной из двух фигур можно узнать П. Севастьянова по характерному выпуклому лбу, курчавым волосам, крупному носу и очкам [7]. Хочется заметить, что в бытовых сценках П. Севастьянов часто изображал себя. Сценку из студенческой жизни (рисунок пером, датированный июнем 1829 г.) сопровождает подпись – диалог студента со сторожем Колобовым: «Студент Колобову: “Буду Действительным?” Колобов (Сторож): “Эко! Кандидатом будешь, если не срежешься у Попа”». В студенте легко угадывается сам П. Севастьянов [8]. На рисунке пером, датированном декабрем 1831 г. и имеющем пометку: «Пермь», мужская фигура склонилась над столом. Подпись под рисунком: «Уже 29! Завтра будет 40!!!» [9].

Часть зарисовок П. Севастьянова связана с его деятельностью в качестве чиновника особых поручений в Комиссариатском департаменте. Это рисунки сравнительного обмундирования войск за 1825 и 1850 г., чертежи маневров пехоты и кавалерии в сентябре – октябре 1827 г. [10].

Особое место занимают рисунки П. Севастьянова, сделанные им в путешествиях и археологических экспедициях. Топографические планы П. Севастьянова отличает точность прорисовок рельефа местности, границ, дорог с обозначением количества шагов («от креста на хребте Афона до кельи св. Василия», до кельи «Достойно есть»). П. Севастьянов обозначает все монастырские постройки, фасады зданий, зарисовывает внутреннее убранство храмов, расположение икон в алтаре и на стенах, копирует сами иконы. Несколько страниц записной книжки конца 1850-х годов посвящено зарисовкам крестов на соборах Ватопеда, привлекает внимание путешественника и каменный крест на церкви Иверской божьей матери, и вид с балкона монастыря Симонопетра, и изображение монастырского колокола. Одна из самых ярких карандашных работ Севастьянова – «Мираж из кельи Богородицы на Афоне», с пометками на рисунке: «море синее», «над морем горизонт», «скалы», «сизо-темный туманный материк», «...Афон темно-голубой». Этими скупыми записями П. Севастьянов пытается передать свое впечатление от поразившего его явления природы [11]. Интересен рисунок «В библиотеке Филофея» с изображением монастырской библиотеки [12].

Если по рисункам, изображающим интерьеры усадеб, петербургских и московских домов, комнат в гостиницах («Спальня в петербургском доме», «Дача на Крестовском острове в Петербурге», «Дом Кологривова на набережной Москвы-реки», «Кабинет и спальня в Павловске», «Интерьер комнаты в Серпухове»), можно изучать быт России первой половины XIX в., то по «натюрмортам» П. Севастьянова можно составить представление о русской и европейской кухне («Стол в чайной», «Обед у брата», рисунок рака с подписью «объяснение по греческому языку, что мне хотелось есть») [13].

П. Фотографические снимки П. Севастьянова с икон, фресок, гравюр, давних рукописей, архитектурных памятников и церковной утвари.

Большая коллекция фотографических позитивов и негативов рукописей и других предметов давности, найденная по смерти П. Севастьянова в его кабинете, поступила в Московский публичный и Румянцевский музеи в октябре 1874 г. В Отчетах музеев коллекция фотографий П. Севастьянова датируется 1857–1861 гг. [14]. Для снятия фотографий собиратель выбирал такие рукописи, которые, помимо давности и палеографического значения, представляли интерес миниатюрами, орнаментом, содержанием и составом. Особо значимые памятники снимались целиком, из остальных сняты только отрывки. Сфотографированных рукописей насчитывалось более 100, актов – более 200. Коллекция негативов считалась полной. Неполнота

позитивов объяснялась тем, что в музеи поступил тот набор фотографических снимков, который П. Севастьянов брал в путешествии и из которого отдельные листы и тетради давал интересующимся для изучения и использования, иногда даже дарил.

В архиве П. Севастьянова сохранились списки снимков с афонских давностей (икон, рукописей, церковной утвари и архитектуры), представленных в Академию художеств [15], каталоги фотографических копий с рукописей греческих, грузинских и славянских, актов российских, славянских, греческих, турецких, печатей с архитектурных чертежей и видов, снятых на Афоне в 1857–1860 гг. [16]. В сфере интересов П. Севастьянова были не только монастыри Афона, он фотографировал памятники архитектуры и скульптуры в Риме и Флоренции, в Константинополе и его окрестностях [17].

388 снимков были переданы в отдел рукописей в 1972 г. О. Мироновой, дочерью известного книгоиздателя и букиниста А. Миронова. Уникальность этих снимков оценила искусствовед О. Подобедова, заметив, что многие предметы, запечатленные на негативах 1850-х годов, давно уже исчезли с Афона, а другие практически недоступны для изучения.

III. Изобразительные материалы семейного характера. Они поступили от родственников П. Севастьянова, его внучатой племянницы. Это – фотографии членов семьи П. Севастьянова. Фотография отца большой семьи Севастьяновых Ивана Михайловича (1777–1850) – купца первой гильдии, винного откупщика – сделана в 1860-х годах с портрета 1820-х годов. И. Севастьянов активно занимался общественной деятельностью, был городским головой до 1816 г., много сделал для благоустройства г. Краснослободск. В семье Севастьяновых было 11 детей, девять сыновей и две дочери, часть из них не дожила до взрослого возраста. Константин Иванович Севастьянов, как и его младший брат П. Севастьянов, закончил юридический факультет Московского университета, П. Севастьянов – филологический факультет. Николай Севастьянов был подполковником артиллерии. Фотографии братьев Севастьяновых, датированные 1840–1870 гг., есть в фонде. Портретов и фотографий братьев Александра, Василия, Ивана и Михаила Севастьяновых, сестер Марии и Елизаветы, матери Анфисы Михайловны не сохранилось. Старший из братьев Михаил умер в 1830-х годах. Две фотографии донесли до нас вид имения Севастьяновых Пертово, владельцем которого стал К. Севастьянов. В архиве также хранятся фотографии племянников Петра Ивановича – Владимира Константиновича и Ивана Константиновича, документы тестя Константина Ивановича Севастьянова – В. Волконского [18].

Большой интерес представляет альбом К. Севастьянова (1805–1871) из 107 листов в красном сафьяновом переплете с золотым тиснением, металлическими позолоченными застежками и украшениями в виде голубей. Альбом содержит записи стихотворений, дружеских пожеланий и рисунков, сделанных в Краснослободске, Москве, Петербурге и Тифлисе в 1823–1831 гг. (бумага альбома датируется по водяному знаку 1823 г.). Среди писавших в альбом соседи по Краснослободску И. Кологривов, К. Девлет, товарищи по Московскому университету М. Розенберг, С. Макаров, А. Оппель, друзья и сослуживцы по Кавказу Гассан-Бей, владетельный князь Абхазии и др.

Особый интерес представляют для нас несколько рисунков П. Севастьянова, один из них – батальная сцена, отличающаяся точностью линий, детальностью прорисовок, еще раз характеризующая Севастьянова как блестящего рисовальщика [19].

Нужно сказать несколько слов о портретах самого П. Севастьянова. В 1977 г. по просьбе отдела рукописей Географическое общество Академии наук СССР прислало фотографию и негатив с хранящегося у них акварельного портрета П. Севастьянова [20]. Кроме присланной копии, в архиве уже хранилась фотография с бюста П. Севастьянова, выполненного скульптором Н. Рамазановым. Выше уже упоминались карандашные и выполненные пером автопортреты П. Севастьянова в его записных книжках. Отдельно от архива в коллекции изобразительных материалов хранятся фотография П. Севастьянова и карандашный портрет в деревянной раме. Две фотографии помещений отдела христианских древностей Московского публичного и Румянцевского музеев 1862 г. дают представление о главной мечте путешественника, собирателя, одного из первых русских фотографов – собрать свою коллекцию в Москве, под сводами первой московской публичной библиотеки [21].

Собранные П. Севастьяновым материалы разошлись по разным хранилищам: Московский публичный и Румянцевский музеи, Академия художеств, Академия наук, Императорская публичная библиотека, Географическое общество, Археологическое общество. Их можно встретить в Государственном историческом музее, Государственном музее изобразительных искусств им. А. Пушкина, Государственном русском музее, Государственном Эрмитаже. Физически собрать их в одном месте, увы, невозможно. Но, используя возможности современной техники, лучшей памятью собирателю было бы восстановление целостности его коллекции в электронном виде.

Список использованных источников

1. Отчет МПРМ за 1873–1875 гг. – М., 1877. – С. 1–14; Отчет МПРМ за 1898. – М., 1899. – С. 15, 16.
2. *Викторов А. Е.* Собрание рукописей П. И. Севастьянова / А. Е. Викторов. – М., 1881. – 120 с.
3. *Крайнов А. А.* Обзор фонда П. И. Севастьянова / А. А. Крайнов; НИОР РГБ. Дело ф. 269. 10 л.
4. НИОР РГБ. – Ф. 269/І. К. 4. Ед. хр. 8. Л. 15.
5. НИОР РГБ. – Ф. 269/І. К. 5. Ед. хр. 3. Л. 32, 33, 36, 38, 39, 42.
6. НИОР РГБ. – Ф. 269/І. К. 5. Ед. хр. 3. Л. 10, 11, 13–16, 20, 23, 24, 25.
7. НИОР РГБ. – Ф. 269/І. К. 5. Ед. хр. 1. Л. 13.
8. НИОР РГБ. – Ф. 269/І. К. 5. Ед. хр. 3. Л. 83.
9. НИОР РГБ. – Ф. 269/І. К. 5. Ед. хр. 1. Л. 33.
10. НИОР РГБ. – Ф. 269/ІІ. П. 13. Ед. хр. 1–2, 27, 34, 35.
11. НИОР РГБ. – Ф. 269/І. К. 4. Ед. хр. 13. Л. 20.
12. НИОР РГБ. – Ф. 269/І. К. 4. Ед. хр. 13. Л. 27 об.
13. НИОР РГБ. – Ф. 269/І. К. 5. Ед. хр. 1. Л. 33. Ед. хр. 2. Л. 7–9. Ед. хр. 3. Л. 61, 62, 77.
14. Отчет МПРМ за 1873–1875 гг. – М., 1877. – С. 12.
15. НИОР РГБ. – Ф. 269/І. К. 6. Ед. хр. 14. – 76 л.
16. НИОР РГБ. – Ф. 269/І. К. 6. Ед. хр. 18. – 177 л. Ф. 269/І. К. 7. Ед. хр. 1. – 291 л.
17. НИОР РГБ. – Ф. 269/І. К. 33. Ед. хр. 11, 12. – 33 фото.
18. НИОР РГБ. – Ф. 269/ІІ. К. 27. Ед. хр. 32–34. – 3 фото.
19. НИОР РГБ. – Ф. 269/ІІ. К. 27. Ед. хр. 41. – 111 л.
20. НИОР РГБ. – Ф. 269/ІІ. К. 27. Ед. хр. 42. – 1 фото.
21. НИОР РГБ. – Ф. 269/ІІ. К. 27. Ед. хр. 40. – 2 л.

УДК 681.844(086.72):027.022(470–25)

Ольга Шленова,

главный библиотекарь отдела нотных изданий и звукозаписей РГБ

РАННИЕ ОБРАЗЦЫ ДИСКОГРАФИИ НА ПРИМЕРЕ ФОНДОВ РГБ

Зарождение граммофонной промышленности в России в первой половине XX в. стало эпохальным событием в жизни страны. В это же время появляются каталоги и рекламные издания, которые явились первыми образцами дискографической продукции в России. В данной статье на примере фондов РГБ приводится обзор ранних каталогов новинок граммофонной продукции, выпускаемой торговыми домами и магазинами начала XX в.

Ключевые слова: граммофонная промышленность, грампластинка, дискография, звукозапись, каталог, Российская государственная библиотека.

Появление дискографии в России тесно связано с зарождением граммофонной промышленности. Ранние дискографии начала XX в. выходили в виде фирменных каталогов – перечней грампластинок, имеющих в продаже с указанием их цены. Создатели каталогов ставили прежде всего коммерческую задачу. И лишь после того как в России начали планомерно записывать на грампластинки артистическую элиту – выдающихся исполнителей своего времени, промышленная звукозапись перестала быть лишь коммерцией, а стала и зеркалом музыкальной культуры своей эпохи.

О характере и репертуаре выпускаемых грампластинок можно судить по оригинальным рекламно-информационным изданиям производств, выпускавших грампластинки, и их торговых контрагентов – каталогам, проспектам, а также рекламе в периодической печати того времени.

С 1902 по 1904 г. в Петербурге начал выходить журнал «Граммофон и фонограф». Он был посвящен почти исключительно деятельности компании «Граммофон» и торговле ее пластинками. С 1905 г. журнал стал выходить под названием «Свет и звук», а также «Граммофон и фотография». Позднее, в 1910-х годах московский журнал «Граммофонный мир» и петербургский журнал «Граммофонная жизнь» также помещают на своих страницах значительное количество информации

о деятельности компании и печатают рекламные списки новинок ее продукции [1].

Торговые дома и оптово-розничные магазины (например, И. Мюллера в Москве, А. Бурхардта в Петербурге и др.) выпускали торговые каталоги новинок граммофонной промышленности. Один из ранних каталогов, хранящихся в фонотеке Российской государственной библиотеки, – это «Добавочный репертуар валиков-фонограмм русского исполнения Рихарда Якобса» 1900 года издания [2].

Владелец магазина фототоваров и оптики в Москве Р. Якобс занимался торговлей фонографами и фоноваликами. Он первый начал производить записи вначале на фоновалики, приглашая начинающих артистов, а затем и производить пластинки. Производство было небольшим, но Р. Якобс был первым, кто предпринял попытку выпускать пластинки в России.

Также в РГБ хранится «Каталог пьес последней русской и иностранной записи торгового дома оптика и механика Августа Бурхарда», изданный в Петербурге в 1901 г. [3]. Каталог состоит из трех отделов, имеющих названия: *русская запись* (записи А. Лабинского, Л. Собинова, П. Андреева, М. Макасовой и т. д.), *итальянская запись* (с записями итальянских исполнителей того времени) и *французская запись* оперных, опереточных артистов и хорового пения. На страницах каталога помещены портреты известных исполнителей и небольшие зарисовки по теме исполняемых произведений.

В 1910 г. выходил «Каталог двухсторонних пластинок» нескольких небольших граммофонных фабрик, таких как «Омокорд», «Тонофон», «Орфеон», «Бека», «Фаворит» и «Зонофон» [4]. В фонде РГБ хранится каталог торгово-фабричного товарищества И. Винокурова и Н. Синицкого, которому принадлежала фабрика и обширный склад музыкальных инструментов в Санкт-Петербурге. Каталог содержит не только перечень предлагаемых грампластинок, но и красочную рекламу по продаже граммофонов, патефонов, игл для граммофонов, музыкальных инструментов и альбомов для грампластинок. Каталог разделен на несколько частей. Каждая часть посвящена отдельной граммофонной фабрике и жанрам музыкальных записей. На страницах каталога можно видеть название произведения, кто его исполняет и возле каждой записи проставлены номера пластинок, которые отсылались почтой или доставлялись курьером на ближайшую железнодорожную станцию.

В начале XX в. выходил также «Каталог избранных граммофонных пластинок новейшей записи» со склада фотографических и оптических приборов – граммофонов и электрических принадлежностей Н. Павлова [5].

В каталоге представлены списки односторонних и двухсторонних пластинок Русского акционерного общества граммофонов. Из разделов выделены вокальная музыка (сольное пение, хоровое пение), оркестровая музыка, куплеты, декламации и рассказы. Каталог также содержит рекламу различных граммофонов, игл, футляров для хранения пластинок и даже столиков для граммофонов. Что интересно, никаких пластинок вначале Русское акционерное общество граммофонов не выпускало, а было лишь временной вывеской компании «Орфейон», которая на этот период занималась реорганизацией пиратского «Орфеона» в действительно солидное предприятие, которое просуществовало вплоть до 1918 г.

Самой крупной граммофонной компанией в начале XX в. была граммофонная компания «Граммфон». Основной целью компании была запись знаменитых и популярных артистов. Так, в русском филиале были сделаны записи таких выдающихся исполнителей, как Ф. Шаляпин, А. Вьяльцева, супруги Фигнер.

Каталоги компании «Граммфон» отличались красочным оформлением, цветной обложкой и титульным листом, в центре которого была расположена либо этикетка с возлежащим амуром – торговая марка компании «Пишущий амур», либо этикетка «Голос хозяина». В фонде Российской государственной библиотеки хранятся «Каталоги компании “Граммфон”» торгового дома Ю. Циммермана [6], который имел магазины в Санкт-Петербурге, Москве, Риге, Лейпциге и Лондоне. Эти каталоги уже снабжены различными указателями: указателем исполнений (духовное пение, оркестры, инструменты, оперы, оперетты, песни и романсы в алфавитном порядке с указанием страниц каталога, а также рассказы и декламации) и алфавитным указателем русских и иностранных артистов с указанием номеров страниц каталога. В каталоге 1909 г., например, представлена опера «Руслан и Людмила» с краткой аннотацией, портретом композитора и биографией; опера Чайковского «Евгений Онегин» с биографией композитора и небольшим либретто и иллюстрациями к опере. Текст и иллюстрации внутри каталога выполнены в черно-белом цвете. Последние страницы каталога занимают пластинки «Экстра». Текст на этих страницах выполнен уже в красном цвете. Это грампластинки Ф. Шаляпина, Л. Собинова, М. Фигнер и т. д. В каталоге помещены портреты певцов, а также приведены выдержки из различных статей. Просматривая каталоги компании «Граммфон» за первые годы существования граммофонной промышленности в России, можно сделать вывод, что на грампластинках компании получила отражение практически вся музыкальная культура того времени.

Кроме «русского» каталога компании «Граммофон», выходили также «списки» прибалтийских, закавказских, еврейских, татарских, польских и других записей. Они высылались по специальным заказам, поэтому в наши дни являются большой редкостью. В РГБ хранятся каталоги Средне-Азиатского товарищества певцов [7], списки фарсидских [8], кавказских [9] и казанско-татарских [10] записей.

Каталоги компании «Зонофон» выходили примерно в то же время, что и каталоги компании «Граммофон», но русские пластинки компании «Зонофон» не имели успеха из-за низкого качества своей продукции. Позднее компания с фабрикой и всеми филиалами в ходе жесткой конкуренции приобретает обществом «Граммофон», которое возобновляет деятельность компании «Зонофон» как своей дочерней торговой марки. В библиотеке хранятся каталоги компании «Зонофон», когда она еще существовала самостоятельно [11].

Принцип построения каталогов грамзаписей «Граммофон» и «Зонофон» одинаковый. Каталоги включают следующие разделы: духовное и светское хоровое пение, оркестры, инструменталисты, сольное пение, декламация и литературные записи.

Первый объединенный каталог («Граммофон» и «Зонофон»), включающий практически всю продукцию компании, был издан только в 1914 г. У нас сохранились отдельные номера каталогов (они выходили ежемесячно) 1914 и 1915 г., которые назывались «Новые пластинки “Пишущий Амур и Зонофон”» [12].

На обложке этих каталогов изображен «Пишущий Амур» – торговая марка «Граммофона». Каталоги включают следующие разделы: *специальные пластинки* – это записи выдающихся исполнителей, таких как Ф. Шаляпин, А. Нежданова, Г. Бакланов, Д. Смирнов; *грампластинки с черными этикетками* – на которых были записаны не менее известные имена, такие как Л. Сибиряков, П. Тихонов, Е. Катильская. Далее шли более дешевые *грампластинки с зелеными этикетками*, на которых были записаны оркестры, мужские и женские голоса того времени. Все записи снабжены фотографиями артистов и краткой аннотацией об исполнителе. Приводились даже слова из некоторых песен и гимнов. Грампластинки «Зонофона» занимали вторую меньшую часть каталога. На них были записаны сочинения для женских и мужских голосов, оркестры. Записи тоже сопровождаются фотографиями исполнителей и краткими аннотациями. В 12-м номере от 1914 г., например, приведен список рождественских пластинок – духовные песнопения в исполнении хоров. На страницах каталога размещены иллюстрации на рождественскую тему [13].

В фонде фонотеки хранятся каталоги Генеральной компании Братьев Пате «Фонографы и Синематографы» [14]. Главный склад компании находился в Москве на Тверской улице. В каталогах братьев Пате некоторые пластинки помечены звездочкой, говорящей о том, что эти пластинки подлежат оплате авторского вознаграждения. Вообще, вопросы авторского права на граммофонные пластинки, предусматривающие согласие композитора на публикацию его произведения в виде фонограммы, права исполнителя, права предприятия-изготовителя фонограммы, впервые поднимались еще в 1902 г., когда «Русской музыкальной газетой» был предложен проект авторского права, но первая часть проекта была реализована лишь в 1911 г., когда группой нотопридателей и граммофонных компаний было создано Агентство механических прав русского автора, его возглавил известный издатель Юргенсон. Без наклеенной на этикетке пластинки марки «АМППРА» публикация охраняемых произведений считалась незаконной [15].

Грампластинки фирмы Пате были еще уникальны тем, что играли без иголок при помощи сапфира. «С изобретением сапфира, – как указано в каталоге, – устранена быстрая порча дисков, благодаря тому, что сапфир не режет пластинку, а легко скользит по ней» [16]. Грампластинки фирмы Пате выпускались с желтыми и красными этикетками. Располагался материал в каталоге по музыкальным жанрам: гимны, балеты, марши, танцы, оркестровые произведения, хоры, сольное пение и т. д. В каталоге есть оглавление, где записи идут в алфавитном порядке с указанием разделов-жанров. Каталог снабжен указателем жанров, указателем оркестров, инструментов, опер, балетов в алфавитном порядке с приведением номеров страниц, а также указателем всех отечественных и иностранных певцов по голосам в алфавитном порядке.

Большой редкостью являются каталоги граммофонной фирмы «Одеон»; более известны отдельные рекламные списки этой фирмы. В РГБ хранятся ранние каталоги двухсторонних пластинок диаметром 25 см [17] и 27 и 30 см [18]. В России «Одеон» имел ограниченное число записей, но, помимо русской нумерации, пронумеровал свои пластинки из других серий, снабдив их русскоязычными этикетками. Из русских записей, немногочисленных сравнительно с продукцией других крупных компаний, особенно выделяются первые пластинки прославленной на мировой оперной сцене Л. Липковской. На обложке и титульном листе каталогов компании «Одеон», как и на этикетках грампластинок, изображена торговая марка компании – графическое изображение парижского театра «Одеон». Расположение материала в каталогах

следующее: оркестры, хоры, рассказы и т. д. Отдельно с пометкой «люксус» в каталоге помещены пластинки с записями известных исполнителей – музыкантов и вокалистов.

В фонде РГБ хранятся и другие каталоги ранней граммофонной промышленности. Например, «Каталог двухсторонних граммофонных пластинок Метрополь рекорд» торгового дома «Меркурофон» И. Вейсберга в Санкт-Петербурге [19]. Он также имел конторы и склады в Москве на улицах Мясницкая, Сытова и в Банковском переулке. Это двухсторонние пластинки с записями русских исполнителей, а также записи из «Немецкого каталога», записанные в Германии. Еще «Каталог двухсторонних пластинок Люксофон» [20] с записями маршей, танцев, хоров, оркестров, инструменталистов и вокалистов. Крупных исполнителей эти две компании не записывали.

Наиболее представительным в ранних каталогах грампластинок является раздел вокалистов – их чаще всего записывали в начале века, а это позволяет сделать вывод, что именно исполнительские имена, вошедшие в историю мировых и национальных культур, и определяли отбор записей для граммофонного производства. Менее численно представлены в каталогах инструменталисты, артисты драмы, первые записи опер и спектаклей. Дискографические списки того времени снабжены производственными номерами, чаще всего сведениями о местах записи, небольшими аннотациями об исполнителях, дается оценка их таланта или их фонограмм, в каталогах помещены фотографии исполнителей, иногда иллюстрации. Содержание записей свидетельствует о том, что уже в ранний период звукозапись отразила практически всю богатую музыкальную культуру своего времени. В настоящее время в Российской государственной библиотеке нет точных сведений обо всех дискографических изданиях раннего периода, которые, несомненно, представляют большую историческую и библиографическую ценность и являются важным источником по истории культуры прошедшего столетия.

Список использованных источников

1. Грюнберг П. Н. История начала грамзаписи в России. В. Л. Янин. Каталог вокальных записей Российского отделения компании «Граммифон». – М. : Языки славянской культуры, 2002. – С. 102–103.
2. Добавочный репертуар валиков-фонограмм русского исполнения. – М., 1900.

3. Каталог пьес последней новой русской и иностранной записи. – СПб., 1901.
4. Каталог двухсторонних пластинок фабрик Омокорд, Тонифон, Орфейон, Бека, Фаворит и Зонофон. – СПб., 1910.
5. Список избранных граммофонных пластинок новейшей записи. – М., [б. г.].
6. Полный каталог пластинок всех размеров «Граммифон», 1909.
7. Каталог граммофонных пластинок Средне-Азиатского Товарищества певцов. – М., [б. г.].
8. Список двухсторонних пластинок фарсидских записей Акционерного общества «Граммифон». – Тифлис, [б. г.].
9. Добавочный список двухсторонних пластинок Кавказских записей Акционерного общества «Граммифон». – Тифлис, 1914.
10. Дополнительный список пластинок новой Казанско-татарской записи Акционерного общества «Граммифон». – М., [б. г.].
11. Полный каталог пластинок «Зонофон». – М., [б. г.].
12. Пишущий Амур и Зонофон: пластиночный каталог. – М., 1915. – № 1.
13. Пишущий Амур и Зонофон: новые пластинки и рождественские. – СПб., 1914. – № 12.
14. Полный каталог двухсторонних пластинок генеральной компании Бр. Пате «Фонографы и синематографы». – М., 1915.
15. *Тихонов А.* Век закону – век проблеме. [Электронный ресурс] / А. Тихонов. – Режим доступа: <http://russian-records.com>. – Загл. с экрана.
16. Полный каталог двухсторонних пластинок генеральной компании Бр. Пате «Фонографы и синематографы». – М., 1916.
17. Каталог двухсторонних пластинок 25 см «Одеон». – Вильна, [б. г.].
18. Каталог двухсторонних пластинок в 27 и 30 см. – Вильна, [б. г.].
19. Каталог двухсторонних граммофонных пластинок «Метрополь рекорд». – СПб., [б. г.].
20. Каталог «Люксифон» двухсторонних граммофонных пластинок. – М., [б. г.].

УДК 028(084.5)

Дмитрий Фомин,

ведущий науч. сотр. НИО книги и чтения РГБ,
канд. ист. наук

ПРОПАГАНДА ЧТЕНИЯ В РУССКОМ ПЛАКАТЕ 1920-Х ГОДОВ

В статье рассматриваются особенности трактовки темы чтения, борьбы с неграмотностью, образов книги и «человека читающего» в русском плакате 1920-х годов. Произведения знаменитых художников (А. Родченко, В. Степановой, А. Радакова, Б. Кустодиева) и работы неизвестных авторов анализируются в культурном контексте послереволюционной эпохи, сравниваются с образцами западной книготорговой рекламы тех лет.

Ключевые слова: плакат, реклама, книга, чтение, русское искусство 1920-х годов.

Отечественный плакат 1920-х годов давно привлекает внимание исследователей, издателей, коллекционеров, художников, однако не все аспекты этого яркого и многопланового явления изучены в равной степени подробно. Попробуем разобраться в том, как трактовалась в данном виде искусства весьма важная тема чтения, какие роли отводились книге и плакату в своеобразной социокультурной ситуации тех лет.

Хорошо известны слова Л. Лисицкого: «Традиционная книга была разорвана на отдельные страницы, в сто раз увеличена, более красочно расписана и как плакат вывешена на улице» [1]. Однако это – всего лишь эффектная метафора; в действительности взаимоотношения между разными видами печатной, тиражной графики были гораздо более сложными; каждый из них имел свою специфику, свой арсенал излюбленных приемов, свою «целевую аудиторию». Несомненно, плакат испытал на себе заметное воздействие иллюстративного искусства, но и сам он, как неоднократно отмечали исследователи, «оставил заметный след в книге 20-х. Прежде всего в книжной обложке, которая пережила тогда период настоящего расцвета, но и шире – в самом построении книги, особенно поэтической» [2].

Плакат часто выступал в роли активнейшего пропагандиста, верного соратника книги и в то же время считался ее опасным конкурентом,

а в известном смысле – и наставником в деле общения с массовой аудиторией. В годы разрухи, отчаянного «книжного голода» плакат в какой-то степени являлся суррогатом более солидных и основательных произведений печати, временно исполнял их функции, но его значение конечно же не исчерпывалось этим. Ведь он зарекомендовал себя как мощное и уникальное «орудие массового внушения», эффективнейшее «средство организации коллективной психологии». Художники и теоретики возлагали на него «огромную художественно-просветительскую миссию» и самые смелые надежды, отводили ему ведущую роль в деле демократизации культуры. Например, В. Полонский писал: «Не картины, развешенные по музеям, не книжные иллюстрации, ходящие по рукам любителей <...> но плакат и “лубок” – миллионный, массовый, уличный – приблизит искусство к народу <...> развяжет нерастроченные запасы художественных возможностей, дремлющих в народном сознании» [3].

В период нэпа плакат, современный лубок, репродукция картины продолжали оставаться серьезнейшими соперниками книги, особенно для тех, кто совсем недавно освоил грамоту. Сходство книжной обложки с плакатом, наличие цветных иллюстраций были важны не только с эстетической, но и с прагматической точки зрения, поскольку броское оформление способно было привлечь внимание даже самого малоподготовленного читателя. Художественный уровень графических произведений, пользовавшихся в те годы особой популярностью у массовой, демократической аудитории, приводил в ужас критиков: «Кому же неизвестно, что стены рабочих квартир, деревенские избы, избы-читальни украшаются портретами вождей, эпизодами революционного прошлого, очень плохо выполненными, наряду с безкуснейшими и пошлейшими образцами старого лубка, олеографиями и выдранными из старых журналов картинками» [4]. Отсюда делался вывод о необходимости в срочном порядке «призвать искусство к созданию массовых произведений, потребность в которых несомненна» [5]. Ответом на этот призыв стал плакат нового типа – не только «идейно выдержанный», насыщенный актуальным содержанием, но и непривычный по форме, моментально приковывающий к себе взгляд зрителя, сочетающий яркую красочность с предельным лаконизмом, документальность с метафорической условностью.

Советские теоретики проводили четкую грань между плакатом политическим и рекламным, отдавая явное предпочтение первому: «Рекламный... стремился лишь забить гвоздь памяти в сознание потребителя;

революционный же не ограничивается информацией. Он требует, призывает, повелевает» [6]. Сегодня это различие уже не представляется столь существенным. Сам термин «реклама» понимается теперь несколько иначе, более широко, чем в 1920-е годы; листы чисто агитационного, политически-пропагандистского содержания вполне можно трактовать как масштабную рекламную кампанию правящей партии. С другой стороны, произведения более локальной тематики, что бы ни предлагали они потребителю – новые книги или фильмы, автомобили или папиросы, всегда подспудно содержали в себе внятный политический подтекст, элемент пропаганды «самого передового общественного строя», они тоже обращались к зрителю в повелительном наклонении, требовали и призывали. Для многих художников 1920-х годов реклама была не просто средством заработка, а способом решения увлекательных, новаторских творческих задач.

В советской России и само слово «реклама», и стоящее за ним явление воспринимались в первые годы нэпа чрезвычайно настороженно, если не сказать враждебно, трактовались как нечто буржуазное, капиталистическое, чуждое, однако временно необходимое в оборонительных целях. Показательна в этом смысле статья В. Маяковского «Агитация и реклама» (1923), в которой поэт с несвойственной ему осторожностью пытается реабилитировать сомнительный с точки зрения официальной идеологии термин: «При нэпе надо пользоваться для популяризации государственных, пролетарских организаций, контор, продуктов всеми оружиями, используемыми врагами, в том числе и рекламой.

Здесь еще мы щенки. Надо поучиться» [7].

Поэт опровергает расхожее, но ошибочное мнение, будто «надо рекламировать только дрянь – хорошая вещь и так пойдет», очень весомым аргументом: «Реклама – это имя вещи. Как хороший художник создает себе имя, так создает себе имя и вещь. Увидев на обложке журнала “знаменитое” имя, останавливаются купить. Будь та же вещь без фамилии на обложке, сотни рассеянных просто прошли бы мимо.

Реклама должна напоминать бесконечно о каждой, даже чудесной вещи» [8]. Одной из таких «чудесных вещей», едва ли не самой важной в новой иерархии ценностей, была книга. Хотя в России существовала дореволюционная традиция книготоргового плаката, в 1920-х годах прямое подражание старым образцам встречается достаточно редко. И авангардисты, и художники гораздо более «умеренные» осознавали, что новое время, новая социокультурная ситуация требуют совершенно иных выразительных средств. Разительно изменились интонации,

риторические и графические приемы рекламы, ее излюбленные мотивы, типические персонажи. Традиционные герои плакатов конца XIX – начала XX в.: добродушные купцы с окладистыми бородами, учтивые приказчики, разбитные официанты, благообразные, респектабельные покупатели в послереволюционную эпоху уступили место типажам более современным, «классово близким», социально активным; «произошла метаморфоза продавца-застывалы в агитатора или образцового гражданина» [9]. Как отмечает К. Пармон, по сравнению со своими предшественниками персонажи рекламы 1920-х годов «более агрессивны, напористы, они кричат во весь голос о том, что в магазине Госиздата есть КНИГИ по всем отраслям знания, о том, что за углом продаются конфеты Моссельпрома... Любая обложка 20-х годов громко возвещала о себе, своем авторе и названии. Точно так же и рекламный плакат средствами графики максимально активно передает свое сообщение. <...> Все вместе взятые элементы рекламы сливались в единое визуальное сообщение “повышенной мощности”» [10].

Важное отличие советской рекламы этого периода от западной заключается в том, что отечественные плакатисты обращались в первую очередь к аудитории, обладавшей минимальным культурным багажом, к тому же изрядно одичавшей за годы военного коммунизма. «У нас даже на чай во многих местах нет спроса – отучились, привыкли к морковному, – писал Маяковский. – Чай и то приходится сопровождать разъяснительными агитрекламами о пользе настоящего и о вреде суррогатов» [11]. Соответственно, и прославлять надо было не столько достоинства конкретного товара, сколько цивилизованный, современный образ жизни.

Точно так же обстояло дело и с пропагандой чтения. В 1920-х годах в СССР выпускалось довольно мало плакатов, посвященных отдельным книгам, зато очень широко рекламировались газеты и журналы, несколько реже – ведущие издательства и их фирменные магазины, иногда – большие книжные серии или собрания сочинений. Основным же мотивом книготорговой рекламы тех лет были бесконечные увещания о пользе чтения как такового, о необходимости овладеть грамотой, учиться, постоянно пополнять свои знания.

Весьма показательным в этом отношении может быть сравнение двух работ, созданных почти одновременно, но диаметрально противоположных по подходу к теме. На плакате А. Кассандра (графика польского происхождения, работавшего во Франции) крупным планом воспроизведена шрифтовая обложка романа П. Морана «Фавориты луны». Человек присутствует в этой композиции, но чисто номинально, в качестве

затемненного, расплывчатого фона: его лицо закрыто книгой, видны лишь пальцы и оправа очков. Конкретный «потребитель» рекламируемого издания совершенно не интересует художника, в самом буквальном смысле отходит на второй план, погружается в тень. Возможно, обезличенность этого персонажа намекает на универсальный читательский адрес романа. Все внимание зрителя сосредоточено на конкретной книге: кроме ее заглавия, фамилии писателя и названия издательства, постер не содержит иного текста, если не считать подписи графика.

Эта реклама датируется 1930 г., а годом раньше в СССР был опубликован известный плакат неизвестного автора: девушка в цветастом платке внимательно читает «10 дней, которые потрясли мир» Дж. Рида в издании «Красной нови». Знаменитая чехонинская обложка с красными силуэтами повстанцев воспроизведена столь же точно и узнаваемо, как у Кассандра, но совсем не она является смысловым центром композиции. Главное в данном случае – демократический, крестьянский типаж героини, явно освоившей премудрости азбуки совсем недавно (чувствуется, что чтение дается ей непросто). А еще важнее – начертанный крупными, угловатыми буквами разных цветов посыл: «Если книг читать не будешь – скоро грамоту забудешь». Для иллюстрации этого нехитрого лозунга сгодилась бы любая (разумеется, «идейно выдержанная») книга.

Любопытно, что создатели отечественных книготорговых плакатов чувствовали себя гораздо более свободно и раскованно, рекламируя произведения зарубежных авторов. Объявляя о подписке на собрания сочинений русских классиков, художники, как правило, воспроизводили канонические портреты писателей, не позволяли себе никаких вольностей, никакого панибратства с великими. Зато фамилию Ж. Верна можно было написать прямо на парусе мчащегося навстречу опасным приключениям фрегата, а на толстый том «Жизни животных» Брема посадить, как на пьедестал, забавного орангутанга.

Порой плакат «заражался» от книжной графики упорным нежеланием буквально иллюстрировать текст, строился на замысловатых ассоциативных связях. Возможно, самый удивительный пример такого рода – работа неизвестного автора «Государственный трест ВСНХ “Полиграф”»: шрифты, краски, машины» (1927). Художник изображает сцену, не имеющую ни малейшего отношения к полиграфии: двух красноармейцев, летящих на своих конях прямо по небу, подобно Фаусту и Мефистофелю на известном врубелевском панно. Видимо, разноцветные облака, напоминающие китайский шелк, должны были продемонстрировать

отменное качество печати и многообразие типографских красок, которыми располагал рекламируемый трест.

Типичные герои отечественных плакатов, связанных с темой издательского дела, – это книгоноша (агитатор, культпросветработник), широким жестом сеятеля разбрасывающий книги прямо в ликующую толпу («Сейте разумное, доброе, вечное...»), рабочий (красноармеец, колхозник, студент), радостно несущий неподъемные стопки новых изданий или раскрывающий гигантский фолиант. Часто один и тот же простецкий типаж мог выступать в разных социальных ролях. Например, фотография улыбающегося рабфаковца в кепке, сделанная А. Родченко в 1924 г., пригодилась художнику для плаката «Крестьянское хозяйство улучшит грамотей. По учебникам Госиздата учи детей», а В. Степанова использовала этот же снимок («переодев» героя в военную форму) в композиции «Красноармеец, в каждую хату носи книги Госиздата» (обе работы датируются 1925 г.). Иногда в произведениях «реклам-конструкторов» задействовались и их собственные изображения. Например, лицо В. Степановой можно узнать и на обложке брошюры «Вечер книги» (1925), и в эскизе плаката «Вузовец! Рабфаковец! Библиотекарь!...» (1924), призывавшего немедленно закупать учебную литературу. Сохранилась также фотография А. Родченко в образе жизнерадостного книгоноши в буденовке. Но в окончательном варианте плаката «Двигай книгу!» (1924) мастер отверг собственную кандидатуру, предпочел ей типаж более демократичный и незатейливый.

Вообще типажная узнаваемость героев рекламы, их «правильное» социальное происхождение, буквально написанное на лице, имели в те годы первостепенное значение, поскольку позволяли массовому зрителю мгновенно идентифицировать себя с изображенным персонажем, а следовательно – доверять ему. Показателен в этом плане предельно простой по композиции, но очень выразительный плакат «Я читаю “Крокодил”» (1925, его автором был, скорее всего, С. Сенькин). Основное пространство листа занимает лицо хохочущего рабочего. Чистокровная «пролетарская сущность» этого забавного, по-своему обаятельного персонажа видна на снимке, как на ладони, она не вызывает ни малейших сомнений, но на всякий случай все же усиливается «революционным» красным фоном. Элемент эксцентрики вносит в композицию большая наклонная буква «Я», которая то ли схематично обозначает туловище героя, то ли бьет его в челюсть, чтобы вывести из пароксизмов безудержного смеха.

Характерно, что на плакате нет изображения рекламируемого журнала, зато прекрасно показана реакция прочитавшего его человека.

В некоторых образцах рекламы 1920-х годов отсутствие у персонажа четких классовых признаков компенсировалось экспрессией жеста, выразительной мимикой, эффектным ракурсом. Моделью для известного плаката А. Родченко «Ленгиз: Книги по всем отраслям знания» (1924) послужила Л. Брик, даже в косынке не слишком похожая на пролетарку. Но ее фотография, вмонтированная в жесткую геометрическую конструкцию, обрамленная яркими цветовыми пятнами, стала, как считают исследователи, символом советской авангардистской рекламы. Лефовская муза (ее изображение вписано в круг, тогда как все остальные линии – прямые), широко открыв рот и приставив к нему ладонь, выкрикивает слово «книги», и слово это «разрастается», резонирует, «звучит» все громче; буквы увеличиваются в геометрической прогрессии, образуя подобие рупора или опрокинутого восклицательного знака. Благодаря емкому и лаконичному шрифтовому решению, интенсивной цветовой гамме, очень точно найденному ракурсу съемки образ «зазывалы», агитатора приобретает эпический масштаб.

Если в авангардистском плакате образы читателя, книгоноши, пропагандиста часто отодвигали на второй план или полностью замещали изображение книги, то этот пробел с лихвой восполнялся работами более традиционного плана. Акцент в них делается, как правило, на количестве рекламируемых изданий, а не на их качестве. Последнее как бы подразумевалось само собой, гарантировалось названием фирмы, фактом публикации того или иного произведения в солидном столичном издательстве, как в известных строках Маяковского: «Хорошая книга! – А с какой стати / Плохую станут выпускать в Госиздате?». Вот один из самых распространенных мотивов книготоргового плаката: бурный поток печатной продукции накрывает счастливых читателей, как снежная лавина; все новые и новые издания сыплются на покупателей и подписчиков, как из рога изобилия. «В курганах книг» можно различить отдельные обложки, прочитать конкретные названия, но в принципе это не так уж важно. Главное – ощущение вулканической мощи полиграфической индустрии, стремительного роста тиражей, количества названий, а в конечном счете – грамотности, культуры, классового самосознания. Часто рекламные персонажи буквально выныривают из несметных россыпей книг и журналов, чтобы прокричать название фантастически плодovitого издательства или ткнуть пальцем в объявление о подписке на любимый еженедельник. (Именно так построены, например, плакаты

«Ленгиз» Б. Кустодиева, «Кооперативное издательство “Московский рабочий”» Н. Курганова, «Подписывайтесь на “Военный вестник”» Б. Мухина, «Купи пионеру и школьнику...» Г. Шегалю). Судя по рекламе 1920-х годов, практически любая советская книга (а наличие других и не предполагалось) могла стать «источником знания и света», оказать ощутимую помощь в хозяйстве, резко повысить производительность труда, нанести «меткий удар по пьянству».

Однако далеко не всегда пропагандировался столь прагматичный, утилитарный подход к основному «источнику знаний». В некоторых плакатах начала десятилетия, посвященных борьбе с неграмотностью, возникает образ исполинской книги, явно ведущий свое происхождение из христианской иконографии. В известной композиции А. Радакова «Знание разорвет цепи рабства» (1920) увесистая стопка книг спускается прямо с небес, ее придерживает чья-то рука; зажатое между пальцами перо вызывает (возможно, не предусмотренные художником) «ангельские» ассоциации. «Книга – ничто иное, как человек, говорящий публично» – этот далеко не бесспорный лозунг художник С. Иванов поместил на страницы огромного фолианта, который держит в руках невидимый, не помещающийся «в кадре» великан (как и у А. Радакова, чудесное явление книги совершается на фоне унылого городского пейзажа). А внизу, на помосте, маленькая фигурка оратора, разъясняющего взволнованной толпе смысл сакраментального изречения. Сходным образом построена работа Н. Когоута: раскрытый том титанических размеров лежит прямо на земле, можно прочесть на его страницах призыв: «От мрака – к свету, от битвы – к книге, от горя – к счастью». Вокруг, как муравьи, суетятся солдаты с красными знаменами. Один из них забирается на трибуну и произносит пламенную речь, указывая пальцем на громаду книжного блока, которую нельзя ни обойти, ни объехать. Безусловно, и в этих, и во многих других (иногда – удивительно наивных и прямолинейных) плакатах слышатся отголоски совсем другой культуры, проявляется совершенно не свойственное, казалось бы, рационалистической эпохе отношение к книге как к священному тексту, необъяснимому чуду, бесценному божественному дару.

Широкомасштабная реклама книги не ограничивалась в 1920-х годах формой плаката. Стоит назвать и многочисленные (в большинстве случаев – неосуществленные) проекты книжных киосков, и разработку типового оформления для торговой сети Госиздата, и инсталляции (как сказали бы сегодня) в витринах, росписи фасадов магазинов и издательств,

вывески, выставочные стенды. И созданную А. Родченко серию забавных рекламных закладок, и предложенные В. Степановой модели головных уборов для госиздатовских уличных продавцов. Увы, объем данной публикации не позволяет подробно рассмотреть перечисленные артефакты. Отметим лишь, что и они вносили свою лепту в дело массивированной пропаганды книги и чтения; даже неосуществленные идеи свидетельствуют о многообразии возможных подходов к исполнению этой важной культуртрегерской миссии, увлекавшей многих талантливых мастеров.

Список использованной литературы

1. *Молок Ю. А.* Начала московской книги. 20-е годы / Ю. А. Молок. – М. : Книга, 1971. – С. 45 // Искусство книги. – 1967. – Вып. 7.
2. Там же.
3. *Полонский В. П.* Русский революционный плакат / В. П. Полонский. – М. : ГИЗ, 1925. – С. 3.
4. Мастера современной гравюры и графики : сб. материалов / ред. В. Полонский. – М. ; Л. : ГИЗ, 1928. – С. XVIII.
5. Там же.
6. *Полонский В. П.* Русский революционный плакат / В. П. Полонский. – М. : ГИЗ, 1925. – С. 13–14.
7. *Маяковский В. В.* Полное собрание сочинений. В 13 т. – М. : ГИХЛ, 1959. – Т. 12. – С. 57.
8. Там же. – С. 58.
9. *Лаврентьев А. Н.* Лаборатория конструктивизма: Опыт графического моделирования : учебно-методич. пособие по истории графического дизайна / А. Н. Лаврентьев. – М. : Грантъ, 2000. – С. 144.
10. Там же. – С. 146.
11. *Маяковский В. В.* Полное собрание сочинений. В 13 т. – М. : ГИХЛ, 1959. – Т. 12. – С. 71.

ЗМІСТ

Розділ І. ВПЛИВ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 5

Індиченко Г. Пріоритетні завдання європейських академій наук в умовах формування знанневого суспільства 7

Добко Т. Вплив Інтернету на довідково-бібліографічну діяльність: зарубіжний досвід і українська перспектива 24

Сербін О. Підвищення ефективності пошукових інструментів у контексті розвитку індексування інформаційних ресурсів 39

Бодак О., Лобузін К. Інформаційні ресурси Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерело формування іміджу держави 49

Пирогова О., Авгуль Л. Конференции молодых ученых и специалистов как эффективная форма работы с молодежью 59

Самохіна Ж. Маркетингові дослідження в наукових бібліотеках України..... 66

Назаровець С. Експериментальні засоби аналізу та оцінки наукової продуктивності..... 76

Солоїденко Г. Видові та термінологічні особливості періодичних видань..... 88

Горова С. Перспективи розвитку періодичних електронних видань бібліотек у сучасному інформаційному середовищі..... 101

Пастушенко О. Створення науково-довідкового ресурсу преси та періодики бібліотечних, архівних, музейних фондів України (90-х років ХХ ст. 10-х років ХХІ ст.)	113
Аксьонова Н. Нормативно-правове поле формування національного електронного газетного фонду України (стан і проблеми)	126
Сєкунова І. Ефективність друкованих ЗМІ в президентських кампаніях: типологічний аналіз	133
Пушук М. Розвиток юридичних наук у контексті створення таблиць бібліотечної класифікації	142
Федорчук А. , Третяк Т. Авторитет України у світі: аналіз зарубіжної преси	153
Камінський Ю. Перекладацький аналіз тексту	167
Кузнєцов О., Кузнєцов А. Виявлення латентних закономірностей у наукових статтях юридичної проблематики (на прикладі наукового журналу «Адвокат» за 2009–2011 рр.)	174
Тупчієнко-Кадирова Л. Аспекти виділення пошукових ознак для повнотекстових баз даних	185
Вітушко Н. Поширення інформаційно-аналітичних продуктів бібліотек за допомогою соціальних мереж	196
Перенесієнко І. Використання можливостей соціальної інтернет-мережі Facebook у роботі бібліотек	203
Вітушко А. Діяльність бібліотек у соціальних мережах: проблеми інформаційної безпеки	213
Романенко О. Компаративний аналіз інтернет-комунікації політичних партій України та Польської Республіки в соціальних мережах	221

Шаповал М. Публічні ліцензії та їх застосування до наукових електронних ресурсів мережі Інтернет	233
Медвідь Т. Систематизація електронних ресурсів: особливості аналізу змісту та розподілу за галузями знань	239
Гах І. Технології Wi-Fi в бібліотеці: переваги та недоліки	246
Іващук Л. Жінка-президент – світовий досвід, реалії та перспективи	254
Костиря Б. Представлення українського символізму 20-х років ХХ ст. у фондах НБУВ: систематизаційний аналіз змістовної складової.....	273
Лютов С. Деятельность фронтового отделения Воениздата в период освобождения Украины в 1943–1944 гг.	281
Розділ II. БІБЛІОТЕКИ І НАУКОВІ УСТАНОВИ В СИСТЕМІ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ.....	
Воскобойнікова-Гузєва О. Розвиток бібліотечно-інформаційної сфери в контексті пріоритетів національної та міжнародної інформаційної політики	289
Половинчак Ю. Бібліотеки в культурних взаємодіях цифрової епохи	302
Струнгар А. Бібліотека в системі наукової комунікації.....	318
Дубас Т. Видавнича діяльність НБУВ як сфера наукового знання і практичної діяльності.....	327
Автономова Н. Еволюція інформаційної функції бібліотек у період переходу до інформаційного етапу розвитку суспільства ...	333

Терещенко І. Бібліотека як суб'єкт ринку інформаційних продуктів і послуг.....	341
Медведєва В. Впровадження електронних інформаційних технологій у сучасну бібліотечну діяльність	351
Касаткін В. Специфіка відображення інформаційних ресурсів на бібліотечних сайтах (інформація про фонди та користувачів).....	365
Пригорницька О. Мережа інтернет як засіб інформаційного обслуговування користувачів бібліотек	375
Натаров О. Забезпечення сучасними бібліотеками доступу до наукових знань як форма реалізації права на освіту	385
Пестрєцова О. Бібліотечні установи як центри інформаційного супроводу вдосконалення правової бази розвитку українського суспільства.....	399
Войцеховська Є. Розвиток міжнаціональної толерантності як аспект сучасної бібліотечної діяльності	406
Удовик В. Документальна спадщина президентів держав у сучасному електронному інформаційному просторі: формування та склад.....	414
Польовик С. Місце та роль Фонду Президентів України в системі соціальних комунікацій.....	423
Гарагуля С. Проблематика каталогізації електронних ресурсів у НБУВ.....	433
Оршина Н. Систематизація в контексті організації та ведення спеціалізованих каталогів: історико-технологічний аспект.....	445

Лаба О., Калінчук К. Особливості складання бібліографічних описів як результату аналітико-синтетичної переробки міжнародної інформації	455
Трачук Л. Еволюція бібліографічного інформування – від «інформаційно-бібліографічного обслуговування» до «електронного бібліографічного інформування споживачів»	465
Постельжук (Грогуль) О. Інформаційно-аналітична продукція обласних універсальних наукових бібліотек України	480
Медвідь Т. «Рубрикатор НБУВ» як віддзеркалення еволюції сільськогосподарської науки	490
Степченко Л. Особливості читацької поведінки сучасної молоді в електронну епоху	508
Виноградова О. Інноваційна діяльність бібліотеки для юнацтва: основні шляхи та методи	516
Вергій Ж. Інноваційні форми обслуговування читачів у бібліотеках для дітей України та зарубіжжя	521
Макарова О. Інформаційні технології та ефективність їх упровадження в Бібліотеці Конгресу Аргентини	531
Дем'янюк Л. Бібліотека Ісламської Республіки Іран у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського	540
Шемаєв С. Бібліотека, архів, музей: шляхи співробітництва	548
Булахова Г. Виставкова діяльність у рекламній стратегії бібліотек	556
Приймак І. Житомирська публічна бібліотека: історія створення	567

Зуб В. Особливості розвитку законодавства з питань охорони праці в бібліотеках зарубіжних країн: документознавчий аспект..... 572

**Розділ III. РОЗВИТОК КНИГОЗНАВЧОЇ ДУМКИ
В РОСІЙСЬКІЙ ДЕРЖАВНІЙ БІБЛІОТЕЦІ –
ДО 150-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ 583**

Иванов Е. К 150-летию открытия Московского публичного и Румянцевского музеев 585

Молчанов В. «Возникновение новой жизненной силы для нашего развития и образования...» (к 150-летию открытия Румянцевского музея в Москве)..... 596

Вишневская Е. В. Одоевский в истории Румянцевского музея (1846–1861)..... 605

Емельянова Е. Библиотека в составе Московского публичного и Румянцевского музеев до 1917 г..... 613

Хайцева Л. Кабинет библиотековедения в структуре Государственного Румянцевского музея..... 621

Гачева А. «Служитель духа вечной памяти»: Н. Федоров и Румянцевский музей 626

Дивногорцев А. Профессиональные связи сотрудников ленинской библиотеки с немецкими коллегами после Рапалльского договора..... 634

Золотова М. Проблемы терминологии описания переплетов книжных памятников 640

Соколова Е. Воспоминания К. Алмазова (новые поступления в НИО рукописей РГБ)..... 648

Игнатович Т. «Екатерининская» коллекция в собрании живописи Московского Румянцевского музея.....	652
Ларина А. П. Севастьянов и искусство светописы в 1850-х годах.....	661
Родионова Л. Эпинальная картинка, посвященная событиям из жизни Наполеона, в собрании отдела изоизданий РГБ.....	667
Родионова А. Обзор изобразительных материалов архива П. Севастьянова (Ф. 269, НИОР РГБ)	672
Шленова О. Ранние образцы дискографии на примере фондов РГБ	679
Фомин Д. Пропаганда чтения в русском плакате 1920-х годов	686

Для нотаток

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Випуск 35

Редактори: *Т. Дубас, Л. Степченко, Ю. Шлапак*
Технічний редактор *Т. Дубас*
Комп'ютерна верстка: *Г. Булахова, О. Саморукова*

Підп. до друку 12.02.2013. Формат 60 х84/16.
Ум. друк. арк. 40,92. Обл.-вид. арк. 36,62.
Наклад 300 пр. Зам. № 1.

Видавець і виготовлювач
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
03039, Київ, просп. 40-річчя Жовтня, 3

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 16085-4557Р від 16.12.2009 р.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.